

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA`LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

**“INNO-WEEK-2023” INNOVATSIYON G`OYALAR
HAFTALIGI DOIRASIDA**

2023 yil 19 oktyabr

**“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY
STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”
MAVZUSIDA XALQARO ILMIIY-AMALIY
KONFERENSIYANING**

MATERIALLAR TO`PLAMI

TOSHKENT-2023

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Конференция Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 2 мартдаги 78-Ф-сонли фармойиши ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2021 йил 6 мартдаги 122-сонли буйруғига мувофиқ 2023 йил 19 октябрда Тошкент молия институтида “Статистика тизимини ривожлантиришнинг миллий стратегияси: назария ва амалиёт” мавзусида халқаро илмий-амалий конференция ўтказилди.

Илмий-амалий конференциянинг мақсади миллий статистика тизимидаги амалга оширилаётган туб ислохотларни, шунингдек статистика маълумотлари сифатини янада яхшилаш, уларни таҳлил қилиш усуллари ва шакллари замонавий талаблар ва халқаро стандартларга мослаштириш, ижтимоий-иқтисодий ва демографик соҳаларда статистик кўрсаткичларни шакллантиришда илғор халқаро тажрибани чуқур ўрганиш асосида такомиллаштириш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Анжуманда ўз мақолалари ва тезислари билан хорижий ва маҳаллий илмий ходимлар, олий ўқув юртларининг профессор-ўқитувчилари, амалиётчи мутахассислар, илмий тадқиқот институти ходимлари, докторант ва мустақил тадқиқотчилар, магистратура ва бакалаврият талабалари ўз мақолалари ва тезислари билан қатнашиб, уларда миллий статистика тизимидаги долзарб масалалар кенг ёритилган.

Масъул муҳаррир:

Таҳрир ҳайъати:

Б. Утанов, и.ф.ф.д., доцент
И. Ҳабибуллаев, т.ф.д., профессор
З. Тошматов, и.ф.д., профессор
Х. Хўжақулов, и.ф.н., доцент
Б. Маматқулов, и.ф.д., доцент
Д. Сапаев, и.ф.ф.д., доцент
А. Жумаев, и.ф.ф.д., доцент
С. Сайфуллаев, и.ф.ф.д., доцент
М. Рахматалиев, и.ф.ф.д., доцент

Такризчилар:

И. Ҳабибуллаев, и.ф.д., проф
А. Набиходжаев, и.ф.н., доцент

Мазкур тўпламга киритилган маъруза тезисларнинг мазмуни, ундаги статистик маълумотлар ва меъёрий ҳужжатлар санасининг тўғрилиги ҳамда танқидий фикр мулоҳазаларга муаллифларнинг ўзлари масъулдирлар

Тошкент молия институти, 2023 йил

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

КИРИШ СЎЗИ

**Ассалому алайкум анжуман иштирокчилари,
меҳмонлар ва кадрли устозлар!**

Янги Ўзбекистонни барпо қилишда олиб борилаётган кенг қўламли ислохотлар самараси ўлароқ бугун мамлақтимизнинг барча жабҳаларида эришилаётган ютуқларни Бугун жаҳон ҳамжамияти эътироф этаётганлиги барчамизни қувонтирмоқда.

Гувоҳи бўлиб турганингиздек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ва 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон “Ўзбекистон - 2030” стратегияси тўғрисидаги Фармонларида асосида илм-фанни ривожлантиришнинг назария ва амалиётни ҳамоҳанглигини ошириш бўйича кўпгина тадбирлар амалга оширилмоқда.

Жорий ҳафтада Тошкент молия институтида “**INNO-WEEK-2023**” халқаро инновацион ғоялар ҳафталиги доирасида кўпгина тадбирлар бўлиб ўтмоқда.

Бугун институтимизда бўлиб ўтаётган “**Статистика тизимини ривожлантиришнинг миллий стратегияси: назария ва амалиёт**” мавзусида халқаро илмий-амалий конференция ҳам мазкур ишларнинг давоми сифатида эътироф этишимиз мумкин.

Ушбу Конференцияга ҳамкорлик қилаётган Ўзбекистон Республикаси Президент хузуридаги Статистика агентлигига, Кадрлар малакасини ошириш ва статистик тадқиқотлар институтига, Макроиктисодий ва ҳудудий тадқиқотлар институтига, Тошкент Давлат Иқтисодиёт университети, Жанубий Кореянинг Ёнсей Университети, Франция давлатининг Пиерре Мендес Франсе Университетига ҳамда Г.В.Плеханов номидаги Россия Иқтисодиёт Университети Тошкент филиалига ўз миннатдорчилигимизни билдирамиз!

Ушбу анжуман ишига муваффақият тилаган ҳолда, иштирок этаётган Ҳурматли Меҳмонларимиз ва маърузачиларимизга ҳамда тадбир иштирокчилари ва ташкилотчиларига яна бир бор ўз миннатдорчилигимни билдириб қоламан!

Эътиборингиз учун раҳмат!

Т.Тешабаев
И.ф.д., профессор
ТМИ ректори

ASOSIY QISM

Зияев Зоҳиджан Муратович
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Статистика агентлиги директори ўринбосари

МИЛЛИЙ СТАТИСТИКА ТИЗИМИНИ РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ҲОЛАТИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Барчамизга маълумки, ҳозирги кунда давлат ва жамиятнинг барча соҳалари сингари статистика тизимида ҳам маълумотлар ҳажмининг борган сари ортиб бориши, уларни тўплаш, қайта ишлаш, эълон қилиш ва тезкор равишда ўзаро алмашиш самарадорлигини ошириш учун замонавий рақамли технологияларни кенг фойдаланиш талаб этмоқда.

Шуни инобатга олган ҳолда, сўнгги йилларда мамлакатимизда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнлар тўғрисидаги статистик маълумотларнинг сифати ва ишончлилигини ошириш ҳамда фойдаланувчиларга қулай шаклда етказиш борасида тизимли ишлар амалга оширилмоқда.

1-навбатда мазкур ислохотларни амалга ошириш учун мустаҳкам норматив-ҳуқуқий база яратишга эътибор қаратилди.

Расмий статистика тўғрисида қонуни 7-модда.

Расмий статистика соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири этиб замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 4796-сон қарори билан

Миллий статистика тизimini янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тасдиқланди.

Устувор йўналишлари қаторида қуйидагилар белгиланган:

➤ илғор ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланган ҳолда статистика ахборотларини йиғиш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш, нашр этиш ва сақлаш бўйича яхлит тизимни ташкил этиш;

➤ идоравий маълумотлар базаларини ягона маълумотларни бошқариш тизимига интеграция қилиш орқали кузатувларни босқичма-босқич оптималлаштириш ва респондентлардан ҳисобот топшириш юқини камайтириш;

➤ ахборот-коммуникация технологияларининг самарали жорий этилиши ҳисобига ҳудудий статистика органлари тузилмалари ва уларнинг вазифаларини босқичма-босқич мақбуллаштириш.

stat.uz - агентликнинг янгиланган расмий веб-сайтига кунига ўртача **3 500** та фойдаланувчи киради, жумладан **38%** - давлат ташкилотлари, **27%** -

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

жисмоний шахслар, **19%** - тадбиркорлар, **11%** - илмий тадқиқотчилар ва **5%** - бошқалар.

Расмий веб-сайти Очиқ маълумотлар Институтини (ODI) баҳолаш тизими бўйича энг юқори – "Платина" (PLATINUM) даражада баҳоланди (2021 йил).

nsdg.stat.uz - Миллий Барқарор ривожланиш мақсадларининг (БРМ) бажарилишини мониторинг қилиш порталида Агентлик томонидан **87 та** кўрсаткич ва вазирлик ва идоралар томонидан **119 та** кўрсаткич жойлаштириб борилади.

aholi.stat.uz - аҳолини рўхатга олиш тадбирларини ёритиб бориш бўйича веб-сайти бўлиб, бу сайт орқали аҳолини рўйхатга олишда мустақил тарзда рўйхатдан ўтиш ҳам амалга оширилади.

gender.stat.uz - **180** дан ортиқ гендер статистикасига оид кўрсаткичлар, жумладан БМТнинг Статистика комиссияси томонидан **тавсия этилган минимал гендер кўрсаткичлари 3 та** тилда ва **5 хил** форматда жойлаштирилган;

lib.stat.uz - Статистика агентлигининг услубий низомлари ва йўриқномаларининг тизимлаштирилган рўйхати, статистик кузатувлар ўтказиш ва ташкиллаштириш тартиблари билан танишиш имкони берувчи **услубий материаллар** эълон қилинган.

eStat 4.0 - 2021 йилнинг март ойидан бошлаб **Статистик ҳисоботларни қабул қилишнинг веб-технологияга асосланган замонавий ахборот тизими агентлик мутахассислари** томонидан ишлаб чиқилиб, ишга туширилди.

Корхона ва ташкилотларнинг ягона давлат регистри платформасини такомиллаштириш доирасида амалга ошириш механизмига мувофиқ Ягона давлат регистри платформасини такомиллаштиришди.

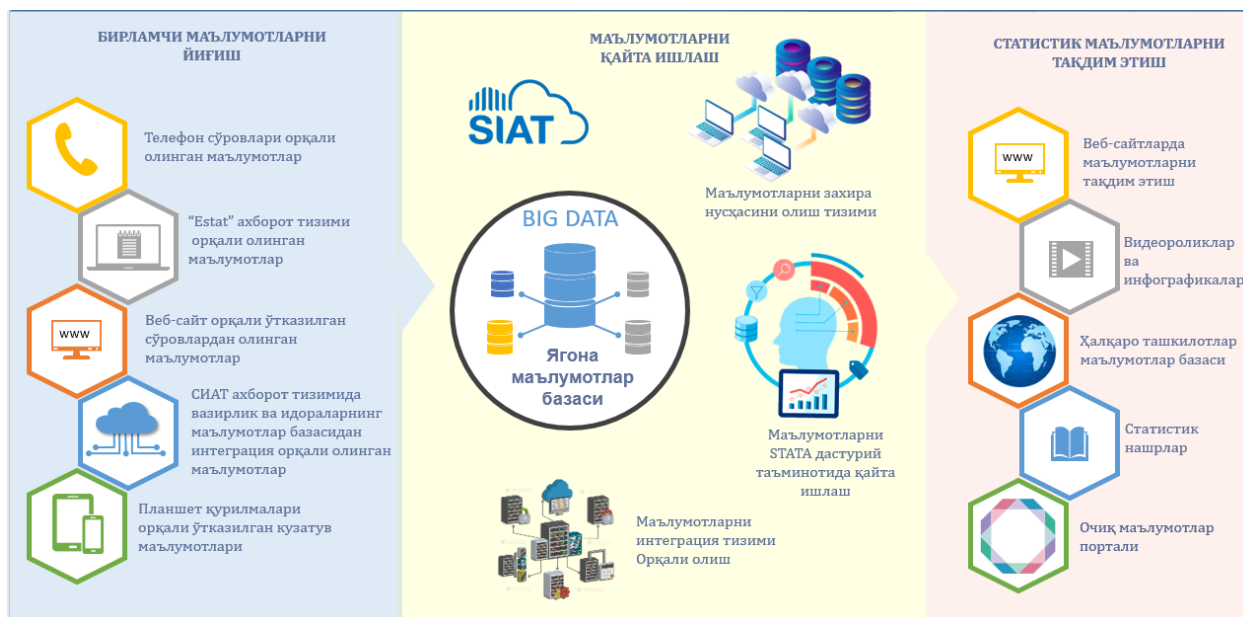
Аҳолини рўйхатга олишнинг бирламчи маълумотларини киритиш ва қайта ишлаш бўйича ахборот тизимини ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий этилди.

Танланма статистик кузатувлар инновацион технологияларини жорий этиш бўйича танланма статистик кузатувларни планшетлар ёрдамида ўтказишни амалиётга жорий этиш мақсадида “Танланма статистик кузатувлари” ахборот тизимлари яратилиб, 2022 йилда Республиканинг барча худудларида ишга туширилди.

Катта ҳажмдаги статистик маълумотларни қайта ишлаш жараёнларига маълумотлар базасини бошқаришнинг замонавий тизимларини жорий этиш бўйича ишлар олиб борилиб **Статистика интеграллашган ахборот тизими** ишлаб чиқилди.

“Статистика” интеграллашган ахборот тизими яратилди ҳамда унинг негизида **siat.stat.uz** портали ишга туширилди, порталда маълумотларни соҳалар ва худудлар кесимларига ажратган ҳолда йиғма ахборотларни шакллантириш ҳамда визуал тасвирлаш **жадвал, график, диаграмма, картограммалардан** фойдаланиш имконияти яратилди.

Ҳозирги кунда, “Статистика” интеграллашган ахборот тизимида **6 та** йўналиш бўйича жами **2 000** дан ортиқ расмий статистик кўрсаткичлар, **10 йиллик** динамик қаторларда, шунингдек, **30 йиллик** асосий макроқўрсаткичлар **5 йиллик** даврийликда фойдаланувчиларга **қулай ва бепул шаклда** юклаб олиш учун **3 хил** (Excel, PDF va JPG) форматда ҳамда мустақил равишда интеграллаш қилиш учун ҳам **3 хил** (CSV, JSON va XML) форматда жойлаштирилиб, доимий равишда янгилаб борилмоқда (1-расм).

1-расм. Статистика агентлигида маълумотларни бошқариш технологияси

Статистика агентлигида маълумотларни бошқаришни 3 қисмга бўлинади:

- бирламчи маълумотларни йиғиш;
- маълумотларни қайта ишлаш;
- статистик маълумотларни тақдим этиш.

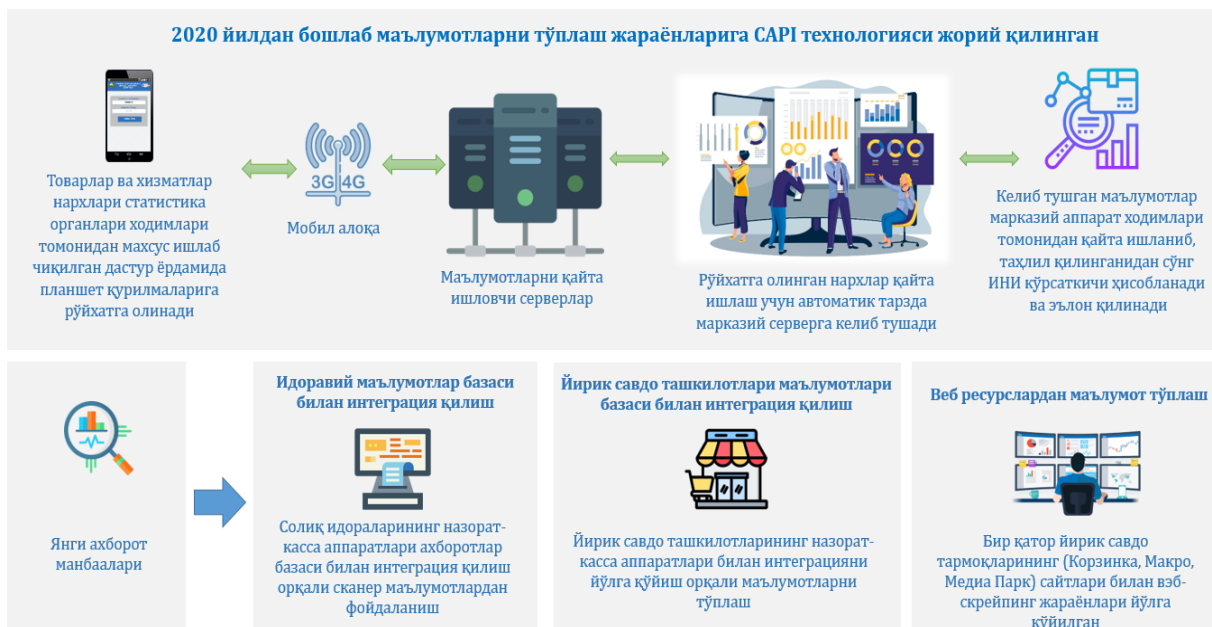
Бирламчи маълумотларни йиғиш жараёни телефон сўровлари, “Estat” ахборот тизими орқали олинган ҳисоботлар, веб-сайт орқали ўтказилган сўровлар, вазирлик ва идораларнинг маълумотлар базасидан интеграция орқали олинган маълумотлар ва планшет қурилмалари орқали ўтказилган кузатув маълумотларидан ташкил топади.

Бирламчи маълумотларни STATA дастурий таъминоти ва катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш технологиялари (pandas, SAS ва бошқалар) асосида маълумотларни қайта ишлаш жараёни амалга оширилади.

Қайта ишланган ва йиғма шаклга келтирилган статистик маълумотлар кўйидаги усуллар орқали фойдаланувчиларга тақдим этилади:

- веб-сайтлар ва порталларда маълумотларни тақдим этиш;

- видеороликлар ва инфографикалар;
- ҳалқаро ташкилотлар маълумотлар базаси;
- статистик нашрлар.

2-расм. Танланма кузатувларга рақамли технологияларни жорий этилиши ва ахборот манбалари

Танланма статистик кузатувлар инновацион технологияларини жорий этиш бўйича танланма статистик кузатувларни планшетлар ёрдамида ўтказишни амалиётга жорий этиш мақсадида “Танланма статистик кузатувлари” ахборот тизими яратилиб, 2022 йилда Республиканинг барча ҳудудларида ишга туширилди.

Лойиҳаларни амалга ошириш натижасида маълумотларни қайта ишлаш ва йиғиш учун сарфланадиган вақт **10 баробарга** камайтирилди ва маълумотлар **хавфсизлиги** оширилди, қоғоз ҳамда транспорт ҳаражатлари эса қисқартирилди.

Шунингдек, товарлар ва хизматларнинг истеъмол нархлари тўғрисида онлайн назорат-касса тизимидаги маълумотларни интеграция орқали ҳар ойда Статистика агентлигига тақдим этишни йўлга қўйилди ва ҳозирги кунга келиб кунига 200ГБайт маълумот қайта ишланмоқда.

Шу билан бирга, баъзи товарлар маълумотларни йиғиш учун кетадиган вақт 10 кундан 1 секундга туширилди.

Солиқ идораларининг назорат-касса аппаратлари ахборотлар базаси билан интеграция қилиш орқали сканер маълумотлардан фойдаланиш ва бир қатор йирик савдо тармоқларининг (Корзинка, Макро, Медиа Парк) сайтлари билан вэб-скрейпинг жараёнлари йўлга қўйилди.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Статистика агентлиги ҳамда манфаатдор вазирлик ва идоралар ўртасида ўзаро электрон маълумотлар алмашилиш бўйича 30 дан ортиқ интеграция тизимлари ишга туширилди.

(Олий суд, Бош прокуратура ҳузуридаги Мажбурий ижро бюроси, Адлия вазирлиги, Давлат хизматлари маркази, Солиқ қўмитаси, Қурилиш вазирлиги, Тошкент шаҳар ҳокимлиги, Давлат персоналлаштириш маркази, Электрон ҳукумат маркази ва бошқалар.)

Ҳозирги кунда Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Солиқ қўмитаси маълумотлар базасига уланиш ишлари олиб борилмоқда.

Мазкур ишлар натижасида статистик маълумотларни визуаллашган кўринишда фойдаланувчиларга тақдим этиш ҳамда республикадаги ижтимоий-иқтисодий ҳолат бўйича **100 дан** ортиқ турдаги муҳим кўрсаткичларни онлайн янгилаб бориш ва эълон қилиш, статистик ва таҳлилий маълумотларни излаш вақтини тежаш имконияти яратилди, сўровларга асосан маълумотларни тақдим этишга сарфланадиган вақт **2 баробарга** қисқартирилди.

Статистика агентлиги тизимида 2020 йилдан бошлаб жадал тарзда замонавий ахборот тизимларини жорий этиш ишлари олиб борилди, юқоридаги айтиб ўтганимиздек қатор ахборот тизимлари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилди.

Шу билан бирга, яқин келажакда бу ишлар тўхтатилмасдан бир қатор ахборот-коммуникация технологияларни жорий этиш режалаштирилган:

- қишлоқ хўжалиги кузатувларида дронлар ёрдамида тушурилган тасвирларни қайта ишлаш орқали статистик маълумотларни шакллантириш;
- сунъий интелект ва машина ўргатиш технологияларини статистик ҳисоботларни қайта ишлашда жорий этиш;
- геоахборот маълумотларини статистик маълумотлар интеграция қилган ҳолда қайта ишлаш;
- катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш технологиялари кенг жорий этиш.

Шак шубҳасиз, рақамли технологияларнинг жадал ривожланиб бориши баробарида Статистика агентлиги миллий статистика тизимида кенг жорий этиш ва замон билан ҳамнафас ривожланиб бориш чораларини кўриб боради.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich
Iqtisodiyot fanlari doktori, akademik

Toshmatov Zoyir Khudayberganovich,
Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Toshkent moliya instituti, Statistika va ekonometrika kafedrası.
E-mail : zair49@mail.ru

ZAMONAVIY IQTISODIYOT MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA “STATISTIKA” FANINING ROLI

Iqtisodiy ta`lim tizimida statistika asosiy fan sifatida muhim o`rin tutadi. Fanning asosiy maqsadi iqtisodiy masalalarni chuqur tushunishga, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni kompleks tahlil qilishga, modellashtirish va prognozlash qobiliyatiga ega yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iborat.

So`ngi yigirma yil ichida statistika fanini o`qitish jihatlariga e`tibor bir muncha oshgan. Tadqiqotlar soni ham ortib bormoqda, shu bois statistika fanidagi mavjud ayrim mavzularni o`qitishni isloh qilish zaruriyati paydo bo`ldi.

Muhtasar qilib aytganda, statistik ta`lim islohotlarining maqsadi statistika faniga bo`lgan munosabatlarni o`zgartirish, o`qitishni takomillashtirish va uni o`rganishdan iborat.

So`nggi paytlarda “Statistika” fanini o`qitishda ma`ruza va amaliy mashg`ulotlar buyisha o`quv hajmining qisqarishi falokatli tendentsiya hisoblanadi. Ma`lumki, statistika fani tarkibiy jihatdan statistikaning umumiy nazariyasi, ijtimoiy-iqtisodiy statistika va tarmoq statistikasidan iborat. Auditoriya soatlarining qisqarishi sharoitida statistikaning nazariy asoslari o`rganiladigan birinchi qismiga nisbatan ko`proq e`tibor qaratilishi lozim.

Iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy statistika va milliy hisoblar tizimi masalalarini o`z ichiga olgan ikkinchi qism uchun dars vaqti etarli emas, bu esa materialni etarli tarzda taqdim etilmasligiga olib keladi.

Bundan tashqari, nazariya amaliyotdan orqada qolmoqda. Asosan fan sifatida statistikaning “g`arbiy” kontsepsiyasiga asoslangan amaliy dasturlar paketlari fan sifatida paydo bo`lmoqda.

"G`arbiy" statistika - bu matematika, ehtimollik nazariyasi va statistikaning umumiy nazariyasining (bizning ichki tushunchamizda) ma`lum bir aralashmasidan iboratdir.

Ta`lim muassasalarida o`qitilayotgan statistika fani butunlay boshqa tarkibiy qismlardan iborat bo`lgan: statistikaning umumiy nazariyasi, ko`proq makro va mikroiqtisodiyot, iqtisodiy statistika, ijtimoiy statistika va milliy hisoblar tizimi kabilar.

Ko`rib turganimizdek, ta`lim muassasalarida o`qitilayotgan statistika fanining mazmuni butunlay boshqacha ekanligi. Afsuski, bizda amaliyotda keng

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

qoʻllaniladigan mahalliy amaliy dasturlar paketi mavjud emas. Bunday hollarda "Gʻarbiy" ishlanmalardan foydalaniladi, ular orasida eng mashhurlari STATISTICA va SPSS paketlaridir. Muammo shundaki, ushbu paketlardagi maʼlumotlarni qayta ishlash usullari koʻpincha mamlakatimizda oʻqitilayotgan statistikaning nazariyasiga umuman mos kelmaydi. Bundan tashqari, koʻplab usullar hatto mahalliy statistikada ham unchalik maʼlum emas.

Masalan, STATISTIKA toʻplamining barcha parametrik boʻlmagan usullaridan mahalliy mutaxassislarimiz faqat "Spirmen va Kendal" koeffitsientlarini bilishadi, qolgan koeffitsientlar ularning bilish doirasidan chetda qolgan.

Tabiiyki, ular ham etarlicha oʻrgatilmaydi.

Bu muammoni ikki yoʻlning birida hal qilish mumkin: yo mahalliy amaliy dasturlar paketlarini yaratish (mahalliy ilm-fanning kam mablagʻ bilan taʼminlanishini hisobga olsak, ammo bu dargumon) yoki oʻzbek tilidagi darsliklarni "Gʻarb" uslubida qayta yozish va fan dasturining oʻzini oʻzgartirish kerak.

Uchinchi, zaxira usuli ham bor: muammoni bartaraf etish orqali hal qilish, yaʼni, hech qanday qarama-qarshilik yoʻqligini va shunga mos ravishda hech qanday muammo yoʻqligini koʻrsatish. Afsuski, biz hozir uchinchi yoʻldan ketyapmiz.

Statistika boʻyicha zamonaviy darsliklarni qayta koʻrib chiqishni talab qilinishi har bir oʻqituvchiga maʼlum. Baʼzi mavzular aniq eskirgan va ularni oʻquv darsliklaridan olib tashlanishi kerak deb hisoblayman. Bunday "eskirgan mavzular" moment (payt) usuli yordamida oʻrtacha va dispersiyalarni hisoblashni oʻz ichiga oladi. Ushbu soddalashtirilgan hisoblash usuli nafaqat kompyuterlar, balki kalkulyatorlar ham boʻlmagan bir paytda paydo boʻlgan. Nima uchun buni talabalarga oʻrgatishimiz kerak?

Yana bir misol - mavsumiylik indekslarini oʻrtacha qiymatning doimiyliги asosida hisoblash. Ushbu usulni qoʻllash borasida hech qanday dasturiy paketi mavjud emas. Amaliyot ehtiyojlariga javob beradigan mavsumiylik indekslarining boshqa, yaʼni koʻproq "sezgir" baholari qoʻllaniladi.

Shuningdek, birlamchi maʼlumotlarga murojaat qilmasdan koʻrsatkichning mavjud interval guruhlari asosida yangi interval guruhlari olinganda, statistik maʼlumotlarni "ikkilamchi" qayta guruhlash ham oʻtmishda qolganligi ham aniq.

Tasavvur qilaylik, Moliya institutining moliya fakulteti bitiruvchisining kasbiy faoliyatida ushbu bilimga muhtoj boʻlish ehtimoli borligi. Bunday misollarni koʻp keltirish mumkin

Muammoning mohiyati shundan iboratki, oʻqitilayotgan statistika nazariyasini qayta koʻrib chiqish va uni amaliyot ehtiyojlari va dasturiy vositalar imkoniyatlaridan kelib chiqib isloh qilishdan iborat deb hisoblayman.

Bundan tashqari, statistika nazariyasini ushbu qoidalarga muvofiq tuzatish uchun global miqyosda qayerga ketayotganini real baholash kerak. Masalan, hozir dunyoda parametrik usullar oʻrniga noparametrik usullardan tez-tez foydalanish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Belgilar oʻrtasidagi munosabatlarni aniqroq baholaydigan yangi koeffitsientlar paydo boʻlmoqda. Nega mahalliy mutaxassislar buni hisobga olmayptilar va statistika darsliklariga "belgilar oʻrtasidagi

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

munosabat(aloqa)larni aniqlashning noparametrik usullari" bo'yicha alohida bob qo'shmayaptilar, uni birinchi navbatda zamonaviy amaliy dasturiy paketlar imkoniyatlaridan kelib chiqib yozilishi kerak.

Xo'sh, yangilangan Statistika fan dasturi qanday bo'lishi kerak? Biz bu haqda uzoq vaqt bahslashga olamiz. Vaziyatni tasavvur qilaylik, moliya yoki boshqa iqtisodiy masalalar bilan shug'ullanadigan katta yoshli kishi o'z bilimlaridan amalda faol foydalanishi uchun statistika o'qituvchisiga statistik metodologiyani o'rgatish iltimosi bilan murojaat qildi deylik. Unga qanday bilim kerak bo'ladi?

Statistikaning predmeti va usuli, uning O'zbekistonda tashkil etilishi, boshqa fanlar bilan aloqasi, statistik kuzatishlar metodologiyasi, statistik jadvallar, statistik tasniflar haqidagi munozaralar, ehtimol, shularni o'rganishni o'z zimmasiga olgan iqtisodchiga umumiy tasavvurni shakllantirish uchun minimal vaqt talab etadi.

O'qituvchi intervalli va diskret variatsion qatorlarni qurish va eng muhimi, ularni dasturiy ta'minotda amalga oshirish usullari haqida batafsil to'xtalib o'tadi.

Buning ortidan o'rtacha ko'rsatkichlar yani: arifmetik, garmonik va yana o'ta muhim bo'lgan keng e'tibor berilmayotgan o'rtacha geometrikdir (aslida ta'lim muassasalarining statistika bo'yich masalalar to'plamida geometrik o'rtachani hisoblash bo'yicha masalalarga etarlicha e'tibor qaratilmaganligi bilan baholash mumkin). Amaliyotda esa hozirga kelib geometrik o'rtacha juda keng tarqalgan.

Tuzilmaviy o'rtacha, variatsiya (o'zgaruvchanlik) ko'rsatkichlari, assimetriya va ekstses koeffitsientlari ham katta amaliy ahamiyatga ega (statistika bo'yicha masalalar to'plamida eng ohirgi koeffitsientlarni hisoblash bo'yicha hech qanday masalalar berilmagan).

Munozarali masalalardan biri empirik determinatsiya koeffitsienti va empirik korrelyatsiya nisbatini hisoblashdir. Gap shundaki, amaliy dasturlar paketlarida bu masalalar bir omilli va ko'p omilli dispersion tahlili, shuningdek, statistik farazlarni tekshirish usullari asosida hal etiladi. Hisob-kitoblarning mohiyati asosan o'xshash, ammo shunga qaramay, yondashuvlar boshqacha.

Biroq, "Statistika" fan dasturini dasturiy vositalar imkoniyatlariga moslashtirish tavsiya etiladi, chunki amalda hech kim bu ko'rsatkichlarni qo'lda hisoblashni o'z zimmasiga olmaydi.

Endi tanlama kuzatuvga tuhtalaylik. Umuman olganda, o'rganiladigan tanlab kuzatish nazariyasi bitta momentdan tashqari hech qanday kamchilikga ega emas. 20 yil davomida Davlat statistika qo'mitasi (hozirgi Statistika agentligi) rotatsiya va koordinatsiya deb ataladigan usullarga asoslangan tanlanmalarni shakllantirish borasida zamonaviy yondashuvlardan foydalanmoqda. Buni statistik amaliyot talab qildi va u amalga oshirildi. Bu usullar ta'lim muassasalarida o'qitilmaydi.

Bundan tashqari, "Statistik indekslar" mavzusida ham ba'zi bir nomuvofiqliklar paydo bo'lgan.

An'anaga ko'ra, statistika darsliklarida barcha indeks nazariyasi savdo sohasining misollari yordamida tushuntiriladi. Bu yondashuv, ehtimol to'g'ridir. Ammo bilimlarni kelajakda amalda qo'llash uchun bu ahamiyatsiz.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Moliyaviy mutaxassisliklar bitiruvchisiga bank, fond birjasi, investitsiya indeksleri va boshqalar bo`yicha bilim kerak bo`ladi. Maqola muallifi savdo indekslarini tushuntirishdan butunlay voz kechishga chaqirmaydi, bu o`rinsiz bo`lar edi, chunki Savdo sohasidagi misollar bilan indeks usulini soddaroq va tezroq tushuntirish mumkin. Ammo shunga qaramay, men muammoli kitoblarni va albatta, darsliklarni moliya sektori hayotidan olingan misollar bilan tushintirilsa maqsadga muvofiq bular edi.

Ehtimol, "Korrelyatsiya va regressiya tahlili" mavzusiga tegmaslik kerak. Yuqorida aytib o`tilganidek, ushbu masala bo`yicha butun nazariya dasturiy vositalarning imkoniyatlariga muvofiq tuzatilishi kerak: standartlashtirilgan regressiya modellarini qurish, regressiya koeffitsientlarini baholash uchun ishonch intervallarini aniqlash, shu kabilar.

"Statistika" fan dasturida "Dinamik qator" mavzusining mazmuni butunlay boshqacha bo`lishi kerak: mavsumiylik indekslarini hisoblashning boshqa yondashuvlari; Furye spektral tahlili; mavsumiy komponentli qo`shimcha (additiv) va multiplikativ modeli, Vinter modeli; mavsumiy dekompozitsiya, ketma-ket korrelyatsiya (serial) koeffitsientlari va korrelogramma.

Yuqorida aytilganlarning barchasi dastur paketlarida mavjud va amalda faol qo`llaniladi. Bu shuni anglatadiki, u statistika darsliklarida va statistika fanining o`zida bo`lishi kerak.

Gap shundaki, oliy ta`lim muassasalarida ertami-kechmi bunday fan, matematik hisob-kitoblarga urg`u beriladigan amaliy statistika fani albatta paydo bo`ladi.

Ammo amaliyot talablari bu masalani albatta ko`taradi va uni albatta hal qiladi.

Bunda mamlakatimizda statistika ijtimoiy fanlarning "Iqtisodiyot va menejment" kengaytirilgan guruhiga emas, balki matematika va tabiiy fanlarning kengaytirilgan guruhiga birlashtirilgani katta yordam beradi.

Shunday qilib, statistika ushbu fanni "G`arb" tushunchasiga mutlaqo o`xshash matematikaning sohalaridan biri sifatida tan olinadi. Bundan tashqari, foydalaniladigan standart vazifalar shartli ma`lumotlarni o`z ichiga oladi, bu, albatta, ulardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi, chunki ular jamiyatda sodir bo`layotgan iqtisodiy jarayonlarning haqiqiy oqimini aks ettirmaydi.

Shunga ko`ra, "Statistika" fanini o`rganish zamonaviy iqtisodchining shakllanishiga katta hissa qo`shadi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ғойибназаров Баходир Каримович

Иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
Кадрлар малакасини ошириш ва статистик тадқиқотлар
институтини директори.

Утанов Бунёд Кувандикович

Тошкент молия институтини, “Статистика ва эконометрика” кафедра
муdiri доценти, PhD

МИЛЛИЙ ҲИСОБЛАР ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Сўнги йилларда статистика соҳасида маълумотларни шакллантириш ва фойдаланувчиларга тақдим этишда ҳисоб-китоб ишларини халқаро стандартлар асосида амалга ошириш янги босқичга келди десак муболаға бўлмайди. Соҳани ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг статистик кўрсаткичларини халқаро стандартларга асосан ҳисоб-китоб ишларини амалга оширишда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 11 августдаги “Расмий статистика тўғрисида” ги Қонуни бутун соҳани тартибга солишга асос бўлса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги “Ўзбекистон республикасининг миллий статистика тизimini янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4796-сон қарори соҳани ривожлантириш йўналишлари стратегиясини белгилаб берган. 2019 йил 19 августдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон республикасида миллий ҳисобларнинг замонавий тизimini жорий этиш тўғрисида” ги 691-сонли қарори эса мамлакатимизда “Миллий ҳисоблар тизими - 2008” қўлланмаси асосида макроиқтисодий ҳисоб-китоблар методологиясини такомиллаштиришга асос бўлмоқда.

Мазкур қарорга биноан иқтисодий статистикани, жумладан миллий ҳисоблар статистикасини такомиллаштиришдан келиб чиққан ҳолда миллий ҳисоблар тизimini ЯИМ ҳажми, таркиби ва динамикасига таъсир қилувчи янги қоидаларини ҳисобга олган ҳолда асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар ҳисоб-китобларини жорий этиб келинмоқда. Савол туғилади статистика соҳасини ривожлантиришга таъсир этувчи ҳамда макроиқтисодий кўрсаткичларни ҳисоб-китоб ишларини халқаро меъёрлардан келиб чиқиб таққослаш имконини беришга хизмат қилувчи миллий ҳисоблар тизими – 2008 нима? Мазкур тушунчани билишдан олдин миллий ҳисоблар тизими ҳақида маълумотга эга бўлиш керак. Миллий ҳисоблар тизими (МХТ) мамлакат иқтисодий ривожланишининг халқаро статистика амалиётида қабул қилинган умумлаштирувчи кўрсаткичлари тизими бўлиб, у бозор иқтисодиёти

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

шароитида мамлакатларнинг макродаражадаги миллий маҳсулотини ва миллий даромадини ҳисоблаш методологияси ҳисобланади.

Миллий ҳисоблар тизими жараёнларининг турли босқичларини ва иқтисодий ҳолатдаги энг муҳим ўзаро алоқаларни акс эттирадиган ҳисоблар (счётлар) ва баланс жадваллари тўпламидан иборат. Унинг муҳим белгиси иқтисодий фаолият якунларида моддий ишлаб чиқаришдан ташқари номоддий хизматлар соҳаларини ҳам акс эттиришидир¹.

Бунда шундай тузилмани назарда тутадикки, ушбу тузилма доирасида нарх кўрсаткичлари ва моддий ҳажм моҳиятан мувофиқлаштирилган ягона мажмуа сифатида тузилиши ва таҳлил учун асос ҳолга келтирилиши мумкин.

Бу ердаги асосий масала МҲТнинг асосий агрегатлари бўйича нархларни ўзгариши ва моддий ҳажмни етарли даражада тўлиқ акс эттирувчи кўрсаткичлар тизимини ҳисоб-китоб қилишдан иборат эмас. Балки, бу ердаги асосий масала ўзаро боғлиқ бўлган кўрсаткичларнинг ягона мажмуасини ҳисоб-китоб қилишдан иборат бўлиб, уларнинг ёрдамида инфляция, иқтисодий ўсиш ва унинг динамикасини тизимли тарзда муфассал таҳлилни амалга ошириш, шу жумладан халқаро қиёслашлар муаммосини ҳал қилишдан иборат.

Яъни, “миллий ҳисоблар тизимининг кўрсаткичлари ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларни жамланган ҳолда таҳлил қилмай туриб, бошқарувда тўғри, аниқ ва самарали қарор қабул қилиш мумкин эмас”. Хўш, бу тизим бугунги кунгача қай йўсинда ривожланди? Иқтисодий адабиётларда ва илмий ишланмаларда мазкур тизимни олти босқичга ажратган: биринчи босқич: XVII асрнинг иккинчи ярмидан то 1930 йилгача; иккинчи босқич: 1930-1945 йй.; учинчи босқич: 1945-1953 йй.; тўртинчи босқич: 1953-1993 йй.; бешинчи босқич: 1993 йил- 2008 йй.; олтинчи босқич: 2008 йилдан то ҳозирги кунгача.

Фикримизча, бу ерда муаллифлар биринчи ва иккинчи босқичларни шартли равишда капиталистик давлатлар томонидан макроиқтисодий кўрсаткичлар ҳисоб-китоби амалга ошириши билан боғлаган ҳолда таклиф этган. Айнан яқдил тизим сифатида Бирлашган миллатлар ташкилоти томонидан 1953 йилдан бошлаб қўлланила бошланди. Шундан сўнг ўн беш йиллик тажриба давомида тўпланган маълумотлар асосида МҲТ – 1968 андозаси ишлаб чиқилди.

Мазкур иккинчи тасдиқланган андоза 1993 йил февраль ойигача амал қилди. Шу санадан бошлаб эса МҲТ – 1993 амалда қўлланила бошланди. Ҳаммага маълумки бу каби халқаро андозалар вақт ўтиши билан ривожланиб, олдинги андозаларда эътиборга олинмаган жиҳатлари билан тўлдирилиб борилади. Бугунги кунда жаҳонда барча жиҳатларни камраб олган ҳолда қабул қилинган МҲТ – 2008 дан фойдаланиб келинмоқда. Аксарият давлатлар бу андозадан фойдаланишни тўлиқ ўзлаштириб олган бўлса, бошқа давлатлар босқичма-босқич давом эттирмоқда. Хусусан, мамлакатимизда ҳам бу тизимга тўлиқ ўтказилиш бўйича турли чора-тадбирлар ишлаб чиқилган. Олдинги

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

андозалардан “МХТ2008” фарқли ва унинг асосий янгиликлари куйидагиларда иборат: ЯИМ миқдори, таркиби ва ўсиш суръатларига таъсир этувчи ўзгаришлар.

Натижада мамлакатимиз макроиқтисодий кўрсаткичларида ҳам ўзгаришлар сезиларли даражада акс эттирилди. Уларнинг ЯИМдан фойдаланиш ҳажмига ва таркибига таъсири нуқтаи назаридан олиб қараладиган бўлса илмий-тадқиқот фаолияти ҳамда қурол-яроғ харид қилиш харажатлари талқинидаги ўзгаришлар энг муҳимларидан бири ҳисобланади.

Умуман олиб қараганда миллий ҳисоблар тизими – 2008 халқаро макроиқтисодий қиёслашнинг асосий мақсади бўлиб, турли мамлакатлар ялпи ички маҳсулоти ва миллий ҳисобларининг бошқа агрегатларини ҳисоблаб, уларни бевосита қиёслаш учун имконият яратиб берадиган яхлит тизим экан.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Шагазатов Мохир,
МХТИ “Ер ислохотлари” Маркази раҳбари,
Қўзиев Комилжон,
PhD, МХТИ Ер ресурсларидан самарали фойдаланиш лойиҳаси
раҳбари. (ceep@yandex.ru)

ЕР РЕСУРСЛАРИНИ БИРЛАМЧИ ВА ИККИЛАМЧИ БОЗОРЛАРДАГИ АЙЛАНМАСИНИНГ СТАТИСТИКАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Сўнгги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг драйвери сифатида расмий ер бозори шаклланиб бормоқда. Ушбу бозорининг ҳуқуқий асоси сифатида “Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлигини ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июндаги ПФ-6243 сонли “Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонларини қайд этиш мумкин. Тадбиркорлар ва фойдаланувчилар томонидан 2022 йилдан бошлаб, ер участкаларини хусусий мулк сифатида сотиб олиш ёки ижарага олиш ҳамда ер участкаларини хусусийлаштириш аукцион орқали амалга оширилиши жорий қилинди.

Ер участкаларини хусусий мулк сифатида сотиб олиш ва бўш турган ер участкаларини мулк ҳуқуқи ёки ижара ҳуқуқи бўйича электрон онлайн-аукционга жойлаштириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 февралдаги 71-сон қарорнинг 1-илоvasи билан тасдиқланган регламентга мувофиқ амалга оширилмоқда.

“Yerelektron” автоматлаштирилган ахборот тизими орқали онлайн аукционга қўйилган ер участкаларининг бошланғич қиймати уларнинг бозор қийматини билдиради. Бироқ амалиётда ҳали ҳам иккиламчи ер бозори мавжуд бўлиб, бунда субъектлар ернинг қийматини ўзаро баҳолайди ёки баҳолаш муассасалари орқали баҳоланади. Иккиламчи бозорда ер мулк ҳуқуқини қайта рўйхатдан ўтказиш амалиёти шаклланмаган. Шу сабабли субъектлар ўзаро олди-сотди қилинган ерни бино ёки иншоат шаклида рўйхатдан ўтказди.

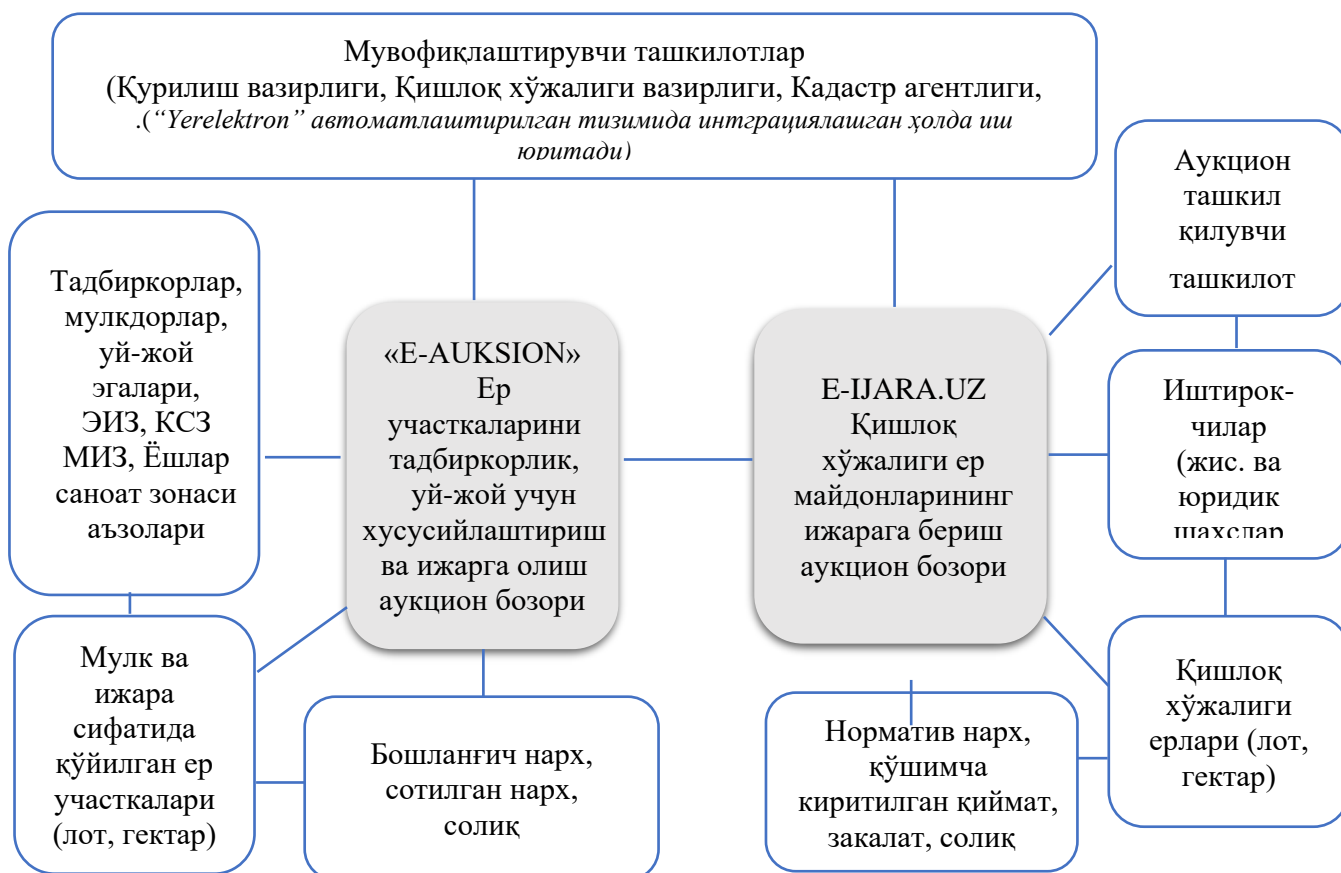
Шунингдек, 2022 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларини “e-ijara.uz” электрон савдо майдончаси орқали ижарага бериш йўлга қўйилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 ноябрдаги «Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида деҳқон

хўжаликларининг улушини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-20-сон қарорига мувофиқ, фермер хўжаликлари ва кластерлар фойдаланишидаги паст ҳосилли пахта ва ғалладан қисқартирилган ва аҳолига узоқ бўлмаган ҳудудлардан 2022 йилда 80 минг гектар экин майдонларини, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 сентябрьдаги ПҚ-373-сон “Деҳқон хўжаликлари ташкил этишни қўллаб-қувватлаш орқали аҳоли даромадларини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига асосан республика бўйича 2023 йилда 92,6 минг гектар пахта ва ғалла майдонларини деҳқон хўжаликлари ташкил этиш учун аҳолига очик электрон танлов орқали узоқ муддатли ижарага бериш белгиланган.

Жорий йилда ҳудудий ҳокимликлар томонидан 93,8 минг гектар ер майдонлари захирага олинди, шундан 90,2 минг гектари ўртача 0,37 гектар ўлчамларда 242,2 минг та лотларга бўлинган ва “YERELEKTRON” ААТга жойлаштирилган.

Ер ижара аукциони Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 22 ноябрдаги 709-сон қарори билан тасдиқланган “Деҳқон хўжалиги юритиш учун ер участкаларини ижарага беришнинг маъмурий регламенти да белгиланган талаблар ва қоидаларга асосан юритилади.

1-расм. Ўзбекистонда бирламчи ер бозорини таркибий тузилмаси.
(Манба: муаллиф томонидан тузилган)

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Регламентга кўра, жисмоний шахсларга деҳқончилик фаолиятини амалга ошириш учун 10 йилдан 30 йилгача 10 сотихдан 1 гектаргача ҳамда юридик шахсларга эса 30 йил муддатга 3 гектар ва ундан ортиқ ер майдонлари “e-auksion” платформасининг “e-ijara” тизими орқали қуйидагиларга ижара ҳуқуқи асосида берилади.

Ўзбекистонда ер бозорини шаклланиши билан уни тартибга солишга ва мониторинг қилишга хизмат қилувчи статистика тизимини жорий қилишга эҳтиёж тузилмоқда. Жумладан, ер бозори сифими, иштирокчилари, нархи, бозор қамрови каби кўрсаткичларни тизимлаштириш ҳамда ҳисоботини юритиш, иқтисодий фаолиятнинг пировард натижасини баҳолашга ёрдам беради. Натижада ер бозоридаги ислоҳотларни такомиллаштириш ҳамда жадаллаштириш учун кўплаб имкониятларни иқтисодий драйверга айлантириш мумкин.

Ер бозорини тадқиқ этиш жараёнида қишлоқ хўжалиги ерларини электрон танлов орқали ижарага бериш ва бозор айланмасига киритишда қуйидаги муаммолар мавжудлиги аниқланди.

Ҳозирги қишлоқ хўжалиги ер бозорида талабгорнинг аграр соҳадаги иш стажини, қишлоқ хўжалиги техникалари мавжудлиги каби маълумотларни аниқлаш ва келгуси режалари, яъни янги иш ўринлари яратиши, сув тежовчи технологияларни жорий қилиш, чорва бош сонини кўпайтириш каби меъзонлар бўйича баҳолаш ҳамда уларнинг бажарилишини назорат қилиш имконияти мавжуд эмас. Мисол учун, ер майдонларини ижарага олиш учун ўтказиладиган онлайн танловда иштирок этувчи юридик шахслар 20 та ва деҳқон хўжалиги ташкил этишга талабгорларнинг мурожаатлари 7 та меъзон бўйича баҳоланади.

Амалдаги қонунчилик ерни ижарага олган шахсга ушбу ерни иккиламчи ижарага бериш, меърос қилиб қолдириш ва ердан фойдаланишнинг бошқа имкониятларини бермайди. Бу норасмий иккиламчи (қора) бозорни юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Мисол учун, Вьетнамда қишлоқ хўжалиги ерлари юридик ва жисмоний шахсларга 20 йилга ижара ҳуқуқи асосида берилади. Ушбу даврда ер ижарачилари, ижара ҳуқуқини айирбошлаш, бошқага ўтказиш, иккиламчи ижарага бериш, васият қилиш, ҳады қилиш ҳамда ипотека ва гаров сифатида фойдаланиш ҳуқуқига эга. Бунда, ижарачилар ердан фойдаланиш бўйича бирламчи ер бериш мақсадлари ва шартларига қатъий риоя этишлари шарт. Акс ҳолда, ер участкаси давлат томонидан қайтариб олинади.

Хитойда амалга оширилган ер ислоҳотлари натижасида 90 млн. гектар ер қишлоқ аҳолисига ижарага берилди. Натижада камбағал қишлоқ аҳолисининг 90 фоизи иш ўрнига эга бўлди. Ушбу кичик ер эгаларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш кооперативларига бирлашиши уларни иқтисодий фаолият драйверига айлантирди. Оқилона ер ислоҳотлари натижасида Хитой ғалла экспорт қилувчи давлатга айланди.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Мамлақтимиз ер бозорида деҳқонларнинг ердан фойдаланиш имконияти бўлмаган ҳолларда ер ижара ҳуқуқини бошқа жисмоний ёки юридик шахсларга кўп йиллик иккиламчи ижарага бериш зарурати пайдо бўлмоқда. Бироқ, бугунги кунда ижара ҳуқуқини иккиламчи ижарага бериш муддати бир йилдан ошмайди.

Мисол учун, Вьетнамда ерни ижарага олган шахс молиявий қийинчиликларга дуч келганда ёки ишчи кучи етишмаслиги сабабли қийинчиликка учраганда ҳамда бошқа касб билан шуғулланган ҳолда ерни уч йилдан ошмаган муддатга иккиламчи ижарага бериши мумкин.

Германия, Австрия ва Чехияда ерни ижарага олган шахс ушбу ерни бирламчи ижара шартномасида белгиланган муддатдан ортиқ бўлмаган даврга ўзаро келишувга мувофиқ иккиламчи ижарага бериши мумкин.

Ер участкасига бўлган ижара ҳуқуқининг бозор қиймати йўқлиги ҳамда ердан гаров сифатида фойдаланиш механизми йўқлиги қишлоқ хўжалигига айланма маблағ учун кредит ресурсларини жалб қилиш (минерал ўғитлар, ЁММ, уруғлик,) имконини бермаяпти.

Масалан, Вьетнамда жисмоний шахс ердан фойдаланиш ҳуқуқини гаровга қўйиб қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш учун зарур бўлган маблағни қарзга олиши мумкин. Бунда, гаров муддатида ушбу ер участкани айрибошлаш, бошқа шахсга ўтказиш ва ижарага бериш таъқиқланади.

Туркияда қишлоқ хўжалиги ерларининг қиймати ва ижара ҳақи Қишлоқ ва ўрмон хўжалиги вазирлиги томонидан белгиланади. Агар харидорлар ва сотувчилар ернинг белгиланган қийматидан бошқа қийматга рози бўлсалар, улар вазирликни ёзма равишда хабардор қилади.

АҚШда ер бозрини акс эттирувчи ҳудудий озиқ-овқат муҳити Атласи яратилган (Food Environment Atlas). Атласда 280 дан ортиқ озиқ-овқат маҳсулотларига оид маълумотлар мавжуд. Баъзи кўрсаткичлар (нархи, ҳажми) округ даражасига, бошқалари штат ёки минтақа даражасига тегишли. Кўрсаткичлар, таърифлар ва маълумотлар манбаларидан тўлиқ фойдаланиш мумкин. Қўшма Штатларда битта метриканинг ўзгаришини кўрсатадиган хариталарни яратиш; масалан, деҳқон бозорлари сони ёки АҚШ округларидаги озиқ-овқат дўконларига кириш, танланган округ учун барча туман даражасидаги кўрсаткичларни кўриш мумкин.

Шу мақсадда қишлоқ хўжалиги ерларидан ижара асосида фойданиш ҳуқуқини янада такомиллаштириш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқиш таклиф қилинади ва бунда:

ерга бўлган ижара ҳуқуқи бозор нархини аукцион - нархни ошириб бориш тамойилида онлайн ўтказиладиган савдоларда аниқлаш. Бунда, тажриба-синов лойиҳасини Фарғона ва Хоразм вилоятларида амалга ошириш; ижара ҳуқуқини ернинг бирламчи ижара муддатидан келиб чиқиб, эркин сотиш ёки сотиб олиш тизимини жорий қилиш;

ерга бўлган ижара ҳуқуқини узоқ муддатга иккиламчи ижарага бериш тизимини жорий қилиш. Бунда, ижарага берувчи ерга бўлган ҳуқуқни сақлаб

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

колган ҳолда ер участкасини бирламчи ижарага бериш шартномаси муддатидан ортиқ бўлмайди;

Ўзбекистон Республикасининг «Баҳолаш фаолияти тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ, Адлия вазирлиги томонидан 2020 йил 4 июнда 3239 сон билан рўйхатга олинган “Ягона миллий баҳолаш стандарти” ни замонавий тажрибалардан келиб чиқиб қайта кўриб чиқиш, ер ресурсларини молия бозори инструментига айлантириши мумкин.

Жумладан, ердан гаров таъминоти сифатида фойдаланиш учун Марказий банк томонидан “Тижорат банклари томонидан фермер хўжалиklarининг ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқини гаровга олган ҳолда кредитлаш тартиби тўғрисида”ги низомнинг янги таҳририни қабул қилиш зарур.

Масалан, Ҳиндистонда янги ер ислохотлари натижасида қишлоқ хўжалиги ерларининг 85 фоизи камбағал аҳолига ижара шаклида берилди ҳамда субсидия ва грант шаклида мулк сифатида сотилди. Натижада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш 4-5 барабар ортди ҳамда камбағал аҳолининг тўлов қобилияти кўтарилди.

Тадқиқот натижасида қишлоқ хўжалиги ер участкаларига бўлган ижара ҳуқуқининг бозор қийматини аниқлаш ва ундан гаров таъминоти сифатида фойдаланиш имкони мавжуд эмаслиги маълум бўлди. Деҳқон хўжаликлари томонидан экин экиш, уруғ сотиб олиш ва агротехник ишлов бериш учун айланма маблағларнинг етишмовчилиги натижасида ерларни иккиламчи ижарага сотиш зарурати пайдо бўлмоқда. Ушбу муаммони бартараф этиш учун маҳсулот ишлаб чиқарувчилар томонидан ер майдонларидан гаров сифатида фойдаланиш ҳисобига кредит олиш имконияти мавжуд эмас. Бироқ амалиётда тижорат банклари томонидан мазкур операцилар амалга оширилмаган.

Хулоса қилиб айтганда, ер ресурсларини бирламчи ва иккиламчи бозорлардаги айланмасининг статистикасини шакллантириш юқоридаги тажрибаларни эътиборга олиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 15.11.2021 йилдаги ЎРҚ-728-сон “Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш тўғрисида” ги Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июндаги ПФ-6243 сонли “Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 сентябрдаги ПҚ-373-сон “Деҳқон хўжаликлари ташкил этишни қўллаб-қувватлаш орқали аҳоли даромадларини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

4. Назаренко В.И., Шмелев Г.И. Земельные отношения и рынок земли. – М.: Памятники исторической мысли, 2015. –С.4.

5. Еремин А.А. Понятие и структура рынка земель сельскохозяйственного назначения // Образование, наука и производство. – 2013.-1.

Салимов Бахтиёр Гаджиевич

ТДИУ профессори, и.ф.д.

Салимов Шерзод Бахтиёрович

ТДИУ и.ф.ф.д., (PhD)

btsalimov1948@gmail.com, +998911341950

ХУДУДЛАРНИ ХУСУСИЯТЛАРИГА КЎРА КИЧИК ВА ЎРТА БИЗНЕСНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон шароитида кичик ва ўрта бизнесни (КЎБ) ҳудудий инновацион ривожлантиришнинг иқтисодий шарт-шароитлари, хусусиятлари ва инновацион омиллари таҳлил этилган. Ҳудудларнинг иқтисодий ривожланиш даражаси, аниқланган интеграл индекслар ёрдамида таҳлил қилинган. КЎБни ҳудудлар кесимида инновацион ривожланишида имитацион инновациялардан фойдаланиш имкониятлари аниқланган.

Калит сўзлар: Кичик бизнес, ўрта бизнес, иқтисодий имконият, инновация, имитацион инновация, мустақил инновация, индекс, интеграл индекс, технологик инновация, ҳудуднинг иқтисодий ривожланганлик даражаси.

Аннотация: В статье анализируются экономические условия, особенности и факторы регионального инновационного развития малого и среднего бизнеса (МСБ). Определены и проанализированы частные и интегральные индексы, определяющие уровень экономического развития регионов, и возможности инновационного развития МСБ в регионах с использованием имитационной инновации.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, экономические возможности регионов, инновации, имитационные инновации, независимые инновации, индекс, интегральный индекс, технологические инновации, уровень экономического развития региона.

Abstract: The article analyzes the economic conditions, characteristics and innovative factors of regional innovative development of small and medium-sized businesses (SMEs) in Uzbekistan. The level of economic development of the regions was analyzed using defined integral indices. The possibilities of using imitative innovations in the innovative development of SMEs in the regions have been determined.

Key words: small business, medium business, economic opportunities of regions, innovations, imitative innovations, independent innovations, index, integral index, technological innovations, level of economic development of the region.

КЎБ иқтисодиётни бақарор ривожланишини таъминловчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. КЎБ маҳаллий хомашё ресурсларини ишлаб чиқаришга жалб этади, иш ўринлари яратади, аҳолининг катта қисмини

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

даромад билан таъминлайди, бутун мамлакат ва ундаги ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасида ўрта бизнес тушунчаси 2022 йилгача мавжуд эмас эди. Ташкилотларни кичик тадбиркорлик субъектига киритиш Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 24 августдаги 275-сонли қарорига кўра ишлаб чиқилган классификацияга асосланади. Ўртача йиллик ишчилар сони 20 нафаргача бўлса, бундай корхоналар микрофирмалар ҳисобланади. Ишчилар сони 21-279 нафаргача бўлса, булар кичик корхоналар деб қаралади. Бу ерда кичик корхона ва ўрта корхона биргаликда қараларди. Ҳозирги кунда кичик бизнеснинг янги кодекси ишлаб чиқилмоқда. Кодексга кура корхоналарни товар айланмаси 1милиард сўмгача бўлса микрофирма, 10 миллиардгача - кичик корхона ва 100 миллиардгача бўлса ўрта корхона ҳисобланади. Ишчилар сони мезонини белгилашда Европа итифоқи давлатлари тажрибасидан фойдаланиш ўринли деб ҳисблаймиз. 1-10 гача микрофирма, 11-50 гача кичик бизнес ва 51-250 гача ўрта бизнес[5].

Ўзбекистонда 2023 йил 1 январ ҳолатига кўра 523600 кичик бизнес субъектлари фаолият юритган, шундан 90170 таси янги ташкил топган ва 2022 йил давомида 29377 таси ўз фаолиятини тўхтатган. Ҳудудлар кесимида фаолият юритаётган кичик бизнес корхоналари кўрсаткичлари қуйидаги 1-жадвалда келтирилган. Энг кўп фаолият юритаётган кичик бизнес корхоналар сонининг улуши Тошкент шаҳрига (20,3%), Тошкент(9,4%) ва Самарқанд (9,2%) ҳудудларига тўғри келади. Энг кам улушга эга ҳудудларга Қарақалпоғистон Республикасига (4,4%), Жиззах (4,3) ва Сурхандарё (2,8%) ҳудудлари киради. Ҳар 1000 аҳолига тўғри келадиган сони бўйича қараганда, бу кўрсаткич республика бўйича 17,9 тага тенг. Энг юқори сон Тошкент шаҳрига (35,9та), Навоий (24,8), Сирдарё (23,0) ва Жиззах (21,5) ҳудудларига тўғри келади. Саккиста ҳудудда бу кўрсаткич республика кўрсаткичидан паст. Ушбу кўрсаткичнинг утган йилга нисбатан юқори ўсиш суръатини Хоразм (112%) ва Самарқанд ҳудудларида кўриш мумкин. Қолган ҳудудларда бу кўрсаткич 106-109% оралиғида.

2023 йил 1-январ ҳолатига кўра ҳудудлар кесимида фаолият юритаётган кичик бизнес кўрсаткичлари

		Сони, бирликда	Жамига нисбатан улуши (% да)	Ҳар 1000 аҳолига тўғри келадиган сони, бирликда	Утган йилга нисбатан ўзгариши (%да)
1.	Ўзбекистон Республикаси	523600	100%	147,9	108,0

2.	Қорақалпоғистон Республикаси	22863	4,4	4,4	109,0
	Вилоятлар				
3.	Андижон	39038	7,4	14,8	107,0
4.	Бухоро	30082	5,7	19,0	106,0
5.	Жиззах	22474	4,3	21,5	109,0
6.	Қашқадарё	36421	7,0	15,5	109,0
7.	Навоий	22844	4,4	24,8	108,0
8.	Наманган	32305	6,2	13,2	108,0
9.	Самарқанд	47943	9,2	15,0	111,0
10.	Сурхондарё	27368	5,1	12,6	107,0
11.	Сирдарё	15036	2,8	23,0	106,0
12.	Тошкент вилояти	49145	9,4	19,7	108,0
13.	Фарғона	46350	8,9	15,4	108,0
14.	Хоразм	25616	4,9	15,8	112,0
15.	Тошкент шаҳри	106071	20,3	35,9	108,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида.

КЎБнинг фаолият соҳалари бўйича асосий кўрсаткичларини таҳлил қиладиган бўлсак, 2-жадвал, унинг ЯИМдаги улуши 2022 йилда 51,8 % ни тшкил этиб ўтган йилга нисбатан 2,6 % га камйган, саноатдаги улуши 25,9 %ни ташкил этиб, ўтган йилга нибатан 1,1 %га камайган, умуман, ўсиш фақат экспортда (7,2%), импортда (0,7%) ва бироз бандликда (0,2 %) кузатилган. Қолган барча соҳаларда камайиш содир бўлган. Энг юқори камайиш савдода (-7,7%) ва хизматлар соҳасида(-2,7%) содир бўлган. Бунга қарамасдан, кичик бизнес ўзининг салмоқли улушини қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида (95,3 %), инвестицияда (47,6%), қурилишда (71,6 %), савдода (79,4%), хизматларда (48,4%) сақлаб қолмоқда. КБ да меҳнат унумдорлиги бандлар сонига кўра киши бошига 73,3 млн. сўмнга тенг бўлиб, утган йилга нисбатан 113,3 % га усган. Бугунги кунда ҳам КЎБ мамлакатни иқтисодий ривожланишнинг драйвери бўлиб қолмоқда деб айтиш мумкин.

2-жадвал

2022 йилда кичик бизнеснинг фаолият соҳалари кўрсаткичлари, фоизда

	2021 йил	2022 йил	2022 йил 2021 йилга нисбатан ўзгариши
ЯИМ	54,4	51,8	-2,6
Саноат	27,0	25,9	-1,1
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	96,7	95,3	-1,4
Инвестициялар	47,9	47,6	-0,3
Қурилиш	72,4	71,6	-0,8

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Савдо	82,1	79,4	-2,7
Хизматлар	51,1	48,4	-2,7
Экспорт	22,3	29,5	+7,2
Импорт	48,4	49,4	+1,0
Бандлик	74,4	74,6	+0,2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган

Ҳозирги вақтда КЎБ корхоналари самарадорлиги ва рақобатдошлигини оширишда инновацион фаолиятни йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Янги маҳсулот ва хизматлар турини яратиш, янги технологик жараёнларни ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиш КЎБ корхоналари барқарор ривожланишининг энг муҳим омили бўлиб қолмоқда. Маҳсулотларнинг сифати ва рақобатбардошлигини ошириш, моддий ва меҳнат ресурсларини иқтисод қилиш, меҳнат унумдорлигини ошириш ҳамда корхона фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришни такомиллаштириш билан боғлиқ захира имкониятлар инновацион фаолият билан боғлиқ.

АҚШ да олиб борилган тадқиқотларга кўра КЎБ да, ишчи бошига олиб қараганда, катта бизнесга нисбатан 16 баробар кўп патентлар яратилади [6]. Хитой халқ республикасида (ХХР) патентларнинг 85%, техник янгиликларнинг 75% ва янги маҳсулотларнинг 80% КЎБ га тегишли [3].

2022 йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика Агентлигининг маълумотларига кўра саноат соҳасида 18892та кичик бизнес корхоналари ташкил этилган бўлса, улар асосан паст технологик маҳсулотлар ишлаб чиқарган [7, 252-253] асосан нон, қандолат, трикотаж маҳсулотлари, устки буюмлар, мебел ва темирдан тайёрланган маҳсулотлар ишлаб чиқарган; хизматлар соҳасида-ошхоналар, таълим муассасалари ва юк ташиш бўйича корхоналар ташкил топган, савдода-асосан дуконлар ташкил топган. Шу сабабли КЎБда инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг шарт-шароитларини урганиш ва инновацион маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятларидан кенг фойдаланиш бўйича тавсиялар бериш муҳим аҳамият касб этади.

КЎБ корхоналарида инновацияларни киритилиши маҳсулот сифатини оширади, тан нархни пасайишига ва энг муҳими фойдани ошишига имконият яратади, [1, 455б.]. Инновацион фаолият КЎБ корхоналарининг техник базасини кучайтиришни, малакали кадрларни жалб қилишни, инновацион инфратузилма элементларидан самарали фойдаланишни ва инновациялардан фойдаланишни фаоллаштирадиган бошқарув тизимини шакллантиришни тақозо қилади.

Одатда саноат корхоналари технологик, ташкилий ва маркетинг инновацияларни жорий қилишга эътибор беради [1, 457б.].

Мустақил инновацияда илмий тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишларни корхона ўзи амалга оширади ва бу ишларни амалга ошириш катта рискка боришни ва катта харажат қилишни талаб қилади. Мустақил инновацион фаолият билан кўп ҳолларда иқтисодий бақувват йирик

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

компаниялар шуғулланади. КЎБ корхоналарида катта инвестиция қўйиш имкониятлари чекланганлигини эътиборга олсак, улар инновацион фаолият билан шуғулланишида имитацион инновациялардан фойдаланиши мақсадга мувофиқ. Бу рискларни ва харажатларни камайишига олиб келади. Имитацион инновацияларда корхона тўғридан-тўғри илғор технология ва ускуналарни ҳуқуқий асосда сотиб олади ва уларни модернизациялаш ва такомиллаштиришга қаратилган ишларни олиб боради [4]. Бу модель технологик инновацияларни жорий қилишнинг оддий усули ҳисобланади.

КУБ корхоналари инновацион фаолият билан шуғулланишида имитацион инновациялардан фойдаланиши ўз маҳсулоти рақобатбардошлигини босқичма-босқич оширишга имконият яратади ва шу билан бирга, инновацион технологик жараёнларни ва бирламчи инновациядан ўтган маҳсулотларни такомиллаштириш ишларини яхши йўлга қўйиши мумкин.

Ўзбекистон шароитида КЎБ корхоналарининг имитацион инновациялардан фойдаланишига ҳудудларнинг иқтисодий ва инновацион салоҳиятининг ривожланганлик даражаси таъсир кўрсатади. Ривожланган ҳудудларда корхоналар ўртасида кооперацион аълоқалар яхши ривожланган, мутахассис кадрларни жалб этиш имконияти бор, мажуд олий таълим ташкилотлари ва илмий-тадқиқот марказлари билан аълоқа қилиш мумкин. Ҳудудлар марказларида илмий тадқиқот институтлар, университетлар ва бошқа инновацион инфратузилма элементларини бўлиши КЎБ корхоналарида инновацион фаолиятни амалга оширишга яхши шароит яратади.

Аҳоли жон бошиа ЯҲМни қараганимизда бу кўрсаткич ҳудудлар бўйича бир-биридан кескин фарқ қилади. Масалан, (Тошкент шаҳрини эътиборга олмаганда) Тошкент ҳудудининг бу кўрсаткичи Сурхондарё вилоятиникидан 2,5 баробарга, Наманган вилоятиникидан 2,3 баробарга, ва Фарғонаникидан 2,1 баробарга кўп. Шунга яраша аҳоли даромадлари ҳам кескин фарқ қилади. Аҳоли жон бошиа саноат маҳсулотини қараганимизда бу кўрсаткич ҳам ҳудудлар кесимида бир-биридан кескин фарқ қилади. Масалан, (Тошкент шаҳри ва Навойи вилоятини эътиборга олмаганимизда), Андижон вилоятининг бу кўрсаткичи Сурхандарё вилояти кўрсаткичидан 6,3 баробарга, Наманган вилоятиникидан 2,7 баробарга ва Қашқадарёникидан 2,5 баробарга кўп. Бу кўрсаткич ҳам оқибатда аҳоли даромадларининг кескин фарқ қилишига олиб келади деб айтиш мумкин.

Ҳудудларнинг иқтисодий ривожланганлик даражасини ифодаловчи ялпи ҳудудий маҳсулотни қарайдиган бўлсак (3-жадвал),

3-жадвал

Худудлар кесимида ЯХМ, (2022йил)

		ЯХМ (млрд.сўм)	ЯИМда худудлар улуши (% да)	Аҳоли жон бошига ЯХМ (минг.сўм)	Индекс
1.	Ўзбекистон Республикаси ЯИМ	888341,7	100%	24659,1	1,0
2.	Қорақалпоғистон Республикаси	29925,4	3,4	15142,1	0,61
	Вилоятлар				
3.	Андижон	54464,0	6,1	16391,0	0,7
4.	Бухоро	45797,3	5,2	22787,0	0,9
5.	Жиззах	27140,8	3,1	18393,1	0,7
6.	Қашқадарё	49520,8	5,6	14219,5	0,6
7.	Навоий	66685,4	7,5	63179,0	2,6
8.	Наманган	41098,2	4,6	13710,4	0,6
9.	Самарқанд	62440,3	7,0	15161,3	0,6
10.	Сурхондарё	34858,5	3,9	12419,7	0,5
11.	Сирдарё	18136,8	2,0	20228,4	0,8
12.	Тошкент вилояти	93433,1	10,5	31221,4	1,3
13.	Фарғона	55972,1	6,3	14075,7	0,6
14.	Хоразм	31963,1	3,6	16322,7	0,7
15.	Тошкент шаҳри	147414,6	16,6	49874,7	2,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистикаси кўмитаси маълумотлари асосида.

Энг кўп ЯХМ Тошкент шаҳрида ишлаб чиқилган, унинг мамлакат ЯИМдаги улуши 16,6 %га тенг, ундан кейин Тошкент вилояти – 10,5 %, Нвоий – 7,5% ва Самарқанд – 7,0 %. Қорақалпоғистон Республикаси, Жиззах, Хоразм ва Сирдарё худудларида бу кўрсаткич жуда паст бўлиб, 3,6 %дан ошмайди. Аҳоли жон бошига ЯХМ индекси Навоий худудидида 2,6, яъни аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯХМ республика кўрсаткичидан 2,6 баробарга кўп. Худди шундай Тошкент шаҳри – 2,0 ва Тошкент худудидида – 1,3. Бу худудларнинг индекс кўрсаткичлари республиканикидан юқори. Қолган худудларда бу курсигич республика курсигичидан паст.

Худудлар кесимида саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш бўйича Тошкент шаҳри етакчи бўлиб, унинг мамлакат саноат маҳсулотидаги улуши 19,5%га тенг. Бу кўрсаткич Тошкент (16,9%) ва Навоий (15,3 %) худудларида ҳам анча юқори, Жиззах (1,45 %), Наманган (2,75 %), Сурхондарё (1,33 %), Сирдарё (2,18 %) худудларда жуда паст, 4-жадвал. Бу худудларда саноат ривожланиши орқада қолмоқда. Шу сабабли бу худудларда саноатни ривожлантириш долзарб ҳисобланади.

4-жадвал

Худудлар кесимида саноат маҳсулоти (2022йил)

		Худудий саноат и/ч. (млрд. сўм)	Саноатни худудлар бўйича улуши (%) да)	Саноат аҳоли жон бошига (минг.сўм)	Индекс
1.	Ўзбекистон Республикаси	551100,0	100	15458,	1,0
2.	Қорақалпоғистон Республикаси	17794,9	3,2	9067,7	0,6
	Вилоятлар				
3.	Андижон	54122,0	9,8	16459,7	1,1
4.	Бухоро	27245,2	4,9	13668,4	0,9
5.	Жиззах	11149,5	2,0	7639,4	0,5
6.	Қашқадарё	22814,7	4,1	6621,7	0,4
7.	Навоий	84144,6	15,3	80546,7	5,2
8.	Наманган	18241,8	3,3	6153,7	0,4
9.	Самарқанд	29373,7	5,3	7208,5	0,5
10.	Сурхондарё	7298,7	1,3	2630,2	0,2
11.	Сирдарё	12175,2	2,2	13716,7	0,9
12.	Тошкент вилояти	93002,2	16,9	31354,3	2,0
13.	Фарғона	30390,5	5,5	7720,3	0,5
14.	Хоразм	18325,8	3,3	9440,6	0,6
15.	Тошкент шаҳри	107267,7	19,5	36873,8	2,4

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида.

Самарқанд худуди 15та олий таълим ташкилоти, 1та нодавлат олий таълим ва 13та илмий-тадқиқот ташкилоти шу худудда жойлашган, технопарк йўқ, Тошкент худуди мос ҳолда 10; 1; 19; 0; Навоий 4; 2; 6; 2; Қашқадарё 9; 3; ; 0; Бухоро 11; 4; 10; 1. Жиззах, Наманган ва Сурхондарё худудларининг инновацион имкониятларини паст деб қараш мумкин. Бу ерда худудларнинг инновацион имкониятларини баҳолашда уларни иқтисодий ривожланганлик даражасини эътиборга олиш ўринли деб ҳисоблаймиз.

Тошкент “Яшнабод” инновацион технопаркда яратилган айрим инновацион маҳсулотлар :

3. 3 D принтерлар ишлаб чиқариш. Бундай маҳсулотларни (Серияли) ишлаб чиқариш Ўзбекистонда йўқ. 3D прентери пластик ва фото полимердан тайёрланади. Қўлланилиш соҳаси: лойиҳа-матини ташкилотларида, медицинада, реклама агентликларида, форфор ва ювилер ишлаб чиқариш. Яратилаётган корхонанинг йиллик қуввати 500 дона.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

1. SIM – карта, транспорт карталари, ижтимоий карталар, халқаро карталар ишлаб чиқариш. Бундай маҳсулотлар Ўзбекистонда ишлаб чиқарилмайди. Қўлланиладиган соҳалар: давлат ташкилотлари, молиявий ташкилотлар, мобил алоқа операторлари ва аҳоли. Яратилаётган корхона қуввати 20 млн. карта. Лойиҳани тақлифчиси ООО “VADES GROVP”.

2. Учувчисиз учувчи аппаратларини ишлаб чиқариш ва локализация қилиш. Бундай маҳсулот Ўзбекистонда ишлаб чиқарилмайди. Маҳсулот истеъмолчилари: қишлоқ хўжалиги, Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирлиги, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, қурилиш ташкилотлари, Мудофаа вазирлиги. Яратиладиган корхона қуввати 1200 дона.

3. АДВОТ интерактив Роботларни ва унинг модификацияларини ишлаб чиқариш. Бу маҳсулот Ўзбекистонда ишлаб чиқарилмайди. Қўлланилиш соҳаси: банклар, мобил алоқа операторлари, меҳмонхона, ресторанлар, кўрғазма Марказлари. Яратиладиган корхонанинг қуввати 240 дона йилига. Лойиҳани тақлифчиси ООО “INTERACTIVE ROBOT SOLUTIONS”. Бу инновацион маҳсулотлар имитацион инновациялар асосида ишлаб чиқарилмоқда деб айтиш мумкин.

Худудларнинг иқтисодий ривожланганлик даражасини ифодаловчи аҳоли жон бошига ЯХМ ва саноат маҳсулотлари кўрсаткичлари ва худудларнинг инновацион инфратузилма элементлари (5-жадвал) муҳим ўрин тутади. Юқори ривожланаётган худудларга Тошкент шаҳри, Навоий, Тошкент ва Сирдарё худудларини киритиш мумкин.

5-жадвал

Худудни инновацион инфратузилма кўрсаткичлари

		Инновацион инфратузилма Кўрсаткичлари			
		Олий таълим муассалари	Нодавлат ва хорижий олий таълим ташкilotлари сони	2021 йилда илмий- тадқиқот ишларни бajarган ташкilotлар сони	Технопарклар сони
1.	Ўзбекистон Республикаси	191	41	254	6
2.	Қорақалпоғистон Республикаси	10	-	12	-
	Вилоятлар				
3.	Анджон	10	1	6	1
4.	Бухоро	11	4	10	1
5.	Жиззах	5	1	8	-
6.	Қашқадарё	9	3	6	-
7.	Навоий	4	2	6	2

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

8.	Наманган	6	1	4	-
9.	Самарқанд	15	1	13	-
10.	Сурхондарё	7	-	9	-
11.	Сирдарё	3	-	4	-
12.	Тошкент вилояти	10	1	19	-
13.	Фарғона	11	2	9	-
14.	Хоразм	8	2	9	1
15.	Тошкент шаҳри	82	23	139	1

Манба: 1-8 жадваллар ва Ўзбекистон Республикаси давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида.

Бу ҳудудларга “Локомотив” ҳудудлар деб қараш мумкин. Ўрта даражада иқтисодий ривожланаётган ҳудудлар: Бухоро (6,4), Жиззах (4,1%) ҳудудлари. Қолган ҳудудларни паст даражада иқтисодий ривожланаётган ҳудудлар деб қараш мумкин. Лекин Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Қашқадарё, Самарқанд, ва Фарғона ҳудудлари паст даражада бўлсаям иқтисодий ва инновацион ривожланиш салоҳиятига эга. Сурхондарё, Наманган, ва Хоразм ҳудудларини ривожлантириш давлатнинг иқтисодий, инновацион ва кичик тадбиркорликни ривожлантириш сиёсатига кўра махсус дастурлар ишлаб чиқишни талаб қилади.

Хулоса ва таклифлар

КЎБни инновацион ривжланишига асосий тўсиқлар бўлиб, инновацион инфратузилмани яхши ривожланмаганлиги, технопарк, бизнес инкубатор, илмий-тадқиқот ташкилотлари ва илмий лабораторияларнинг сони камлиги, уларни замонавий ускуна ва жихозлар билан етарли даражада таъминланмаганлиги, юқори малакали кадрларни етишмаслиги ва инновацион бизнесни паст даражадалиги, инновацион фаолият билан шуғулланиш бўйича тажрибанинг етишмаслиги ҳисобланади.

Ҳудудларнинг иқтисодий ривожланганлик даражасини белгиловчи кўрсаткичлар ҳудудлар кесимида КЎБни фаолият турлари бўйича инновацион маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятларига тасир қилувчи асосий омиллардан бири деб қараш мумкин. Ҳудудлар таҳлили шуни кўрсатдики, қайси ҳудудларда ушбу курсаткичлар юқори бўлса, шу ҳудудларда инновацион маҳсулот ишлаб чиқариш юқори. Тошкент шаҳри, Навоий, Тошкент, Бухоро ҳудудларида КЎБ корхоналарини инновацион ривожланиш салоҳияти юқори деб қараш мумкин. Бу ҳудудларда инновацион инфратузилма элементларини ривожлантириш мақсадга мувофиқ, технопарк, бизнес инкубатор, замонавий махсус илмий лабораториялар, трансфер технология ва бошқа илмий марказларни ривожлантириш ва уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, мутахассис кадрларни жалб этиш. Навий шаҳридаги кон-металлургия институтида инновацион инфратузулма элементлари учун мутахассис кадрларни тайёрлашни кучайтириш.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ўрта даражада иқтисодий ривожланган ҳудудларда Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Қашқадарё, Самарқанд, ва Фарғона ҳудудларида инновацион инфратузилма элементларини барпо этиш ва уларни кадрлар билан таъминлаш асосий масалалардан ҳисобланади;

паст иқтисодий ривожланган Сурхандарё, Наманган ва хоразм ҳудудларда КЎБни манзилли қўллаб-қувватлаш асосида ишлаб чиқариш салоҳиятига қараб жамият учун устувор бўлган соҳаларда махсус дастурлар асосида ривожлантириш мақсадга мувофиқ;

Тошкент шаҳрини бошқа барча ҳудудларнинг иқтисодий ва инновацион ривожлантириш маркази деб қараш ва Тошкентдаги “Яшнобод” инновацион технопаркини илмий-техник ва кадрлар салоҳиятини кучайтириш орқали уни “Бош” технопаркка айлантирилиши ҳудудларни инновацион ривожланишининг бош омили деб қараш мумкин;

ҳудудларда инновацион фаолият билан шуғулланадиган, янги маҳсулот ва янги технология жорий қиладиган, юқори ва ўрта юқори технологик маҳсулот ишлаб чиқарадиган КЎБ субъектларини, илмий тадқиқот ва тажриба-конструктор ишларини қўллаб-қувватлаш мақсадида солиқ имтиёзларини, давлат грантларини, давлат томонидан имтиёзли қарз (лойиҳа амалга оширилса, қарзнинг маълум қисмидан кечиш), субсидия бериш, кредитни субсидиялаш ва бошқа имтиёзларни бошқа соҳалардаги КЎБ субъектларига нисбатан кучайтириш мақсадга мувофиқ, маслаҳат бериш, қўллаб-қувватлаш инфратузилмасини (бизнес инкубатор, технопарк ва бошқалар) яратишда давлат-хусусий шерикликдан фойдаланиш;

мамлакатимизда инновацион иқтисодиётни ривожлантириш, КБ корхоналарида юқори технологик маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ривожлантириш, бу “Имитацион инновациялардан оригинал инновацияларга” ўтиш стратегиясини қўллаш орқали юқори қўшилган қийматга эга, ички ва ташқи бозорларда талабгир бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ йўл деб ҳисоблаш мумкин.

Адабиётлар

1. Буланова Е.В., Соменкова Н.С., Ягунова Н.А. Формирование стратегии развития малого инновационного предприятия промышленного комплекса. // Журнал «Вопросы инновационной экономики». Том 9. № 2. Апрель-июнь, 2020.

2. Гумерова Г.И., Шаймиева Э.Ш. Анализ управления технологическими инновациями на промышленных Российских предприятиях: источники финансирования, инновационная стратегия. // Актуальные проблемы экономики и права. 2012. № 4 (24). С. 143-150.3. Инновационное предпринимательство в Китае. // Фундаментальные Исследования, 2018. - №10 – с.74-78 (электронный ресурс), <https://www.fundamentalresearch.ru/ru/article/view?id=42283>

4. Сюй Хуэйчжуин. Анализ преимущества имитационной инновации.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

//Гуманитарные и социальные науки. 2012. № 7.

5. Салимов Ш.Б. Ривожланган давлатларда ва Ўзбекистонда тадбиркорлик турлари ва уларни аниқлаш усуллари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil

6. Титов. Б. Сектор малого и среднего предпринимательства: Россия и Мир. Институт экономики роста им. Столыпина П.А. июль, 2018. Электрон ресурс, <http://stolypin.institute/novosti/sector-malogo-i-srednego-redprinimatelstva-rossiya-i>

7. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2022 йил, Тошкент-2023й.

8. Vokayev, V., Issenova, A. Қозоғистонда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришнинг инновацион стратегиялари: Совид-19 даврида давлат сиёсатини ўрганиш. Jurnal nomi: (2022) Innovatsiyalar jurnali, 27 (1), m. yo'q. 2,

. 9. Viryukov, VV, Romanenko, EV, Ploskonosova, VP Кичик ва ўрта бизнес секторини инновацион ривожлантиришнинг ҳудудий механизмлари: қийматга йўналтирилган ёндашув. Jurnal: (2016) Indian Journal of Science and Technology, 9 (37), art. no. 102170,.

10. Kookueva, V., Tsertseil, J. Инновацион ривожланиш шароитида кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг иқтисодий ривожланиши. Jurnal nomi: (2022) Innovation Journal, 27 (1), art. no. 2.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Tursunov Ulugbek

PhD candidate, Yonsei University

ECONOMETRIC MODELLING ISSUES FOR YOUNG RESEARCHERS IN UZBEKISTAN

Econometric modeling is a group of statistical methods that are used to analyze economic data and test economic theories. It is an important tool in economics and other social sciences because it allows researchers to make predictions about how economic variables will behave in the future. Econometric modeling can also be used to identify causal relationships between different economic variables, which is important for understanding how the economy works.

Econometric modeling is particularly useful in economics because it allows researchers to test economic theories using real-world data. This helps to ensure that economic theories are grounded in empirical evidence and are not just abstract concepts. Econometric models can also be used to estimate the parameters of economic models, which is important for making accurate predictions about the future.

In contemporary academic discourse, the utilization of econometric analysis tools among emerging researchers in Uzbekistan has become notably pervasive in the empirical investigation landscape. However, the research endeavors of these young scholars are not without challenges, as they grapple with two distinct categories of impediments. Firstly, the issue of data availability presents a formidable hurdle, impeding the seamless execution of their empirical research projects. Limited access to relevant and comprehensive datasets hampers the ability of these researchers to conduct thorough analyses and draw robust conclusions. Secondly, methodological issues further compound the research landscape, posing significant obstacles to the methodical rigor of their studies. These challenges reflect the intricate nature of econometric research in the Uzbekistani context, necessitating concerted efforts to address data accessibility constraints and methodological intricacies to enhance the overall quality of empirical investigations conducted by the burgeoning cohort of young researchers in the region.

The absence of a comprehensive national register encompassing both online and offline surveys conducted by researchers and institutions presents a multifaceted challenge within the scholarly landscape. Foremost among these challenges is the lack of established standards and monitoring mechanisms, engendering a milieu wherein there exists a palpable incentive to engage in data fabrication. The absence of a centralized repository not only undermines the veracity of research outcomes but also compromises the integrity of empirical investigations. Furthermore, the dearth of guidance and expert opinion in the absence of a structured register exacerbates the problem, potentially leading researchers to overlook pertinent

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

questions in their surveys. This lacuna in oversight and standardization not only impedes the reliability of research findings but also raises concerns about the robustness of the survey instruments employed. Addressing this issue necessitates the establishment of a national register that not only catalogues surveys comprehensively but also incorporate mechanisms for scrutiny and adherence to methodological standards, thereby fortifying the credibility of research endeavors in both online and offline domains.

The inclusion of omitted variable bias constitutes a notable methodological challenge in the realm of empirical analysis, casting doubt upon the reliability of standard hypothesis testing procedures. This bias arises when a relevant variable is omitted from the specified econometric model, leading to distorted estimations and potentially invalidating statistical inferences.

A prevalent methodological concern in young researcher's contemporary empirical projects employing time series analysis lies in the overreliance on the coefficient of determination without due consideration of the stationarity property of time series data. The myopic focus on the coefficient of determination, while neglecting the inherent characteristics of non-stationarity within the time series data, introduces a substantial risk of misinterpretation and undermines the validity of analytical outcomes. Researchers must judiciously account for the stationarity property to ensure the appropriateness and accuracy of their analyses, thereby fortifying the methodological underpinnings of time series investigations.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ochilov Vahob Shavkatovich

Buxoro Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Fransiya Pierre Mendes France Universiteti magistri

Fransiya, Grenobl Menejment Oliygohi delegati

“Boukhara Construction France” qurilish tashkiloti rahbari

ochilov.wahob@gmail.com

XALQARO ANDOZALAR ASOSIDA MAKROIQTISODIY KO`RSATKICHLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Makroiqtisodiy ko`rsatkichlar – ma`lum bir mamlakat, mintaqa yoki tarmoqning iqtisodiy holatini aks ettiruvchi statistik ma`lumotlardan iborat. Ushbu ko`rsatkichlar iqtisodchilar tomonidan moliya bozorlarining, tarmoqlarning yoki ma`lum bir mintaqaning iqtisodiy holatini tahlil qilish va kelajagini prognoz qilish maqsadida ishlatiladi. Iqtisodchi olimlar makroiqtisodiy ko`rsatkichlarni asosan uch qismga ajratadilar : **iqtisodiy o`sinh darajasi**, **inflyatsiya darajasi** va **ishsizlik darajasi**. Bu makroiqtisodiy ko`rsatkichlar yordamida iqtisodchilar mamlakatning iqtisodiy holatini tahlil qilib unga diagnoz qo`yadilar. Ushbu makroiqtisodiy ko`rsatkichlar bilan bog`liq, aholi farovonligini oshirish borasida davlatning uchta asosiy maqsadi mavjud.

Birinchisi, yuqori turmush darajasiga erishish maqsadida, yalpi milliy daromad (YaMD) hajmini ko`tarish.

Ikkinchisi, inflyatsiya bilan bog`liq xarajatlarning oldini olish maqsadida, inflyatsiya darajasini tushirish.

Uchinchisi, inson kapitali bilan bog`liq resurslarni isrof qilmaslik maqsadida, ishsizlik darajasini kamaytirish.

1990 yillarda AQSh iqtisodi bu uch maqsadga erishgan edi, yalpi milliy mahsulot hajmining o`shishi 3,3% (Yevropa Ittifoqi (YI) 2,5%), inflyatsiya darajasi 2,8% (YI 2,1%), ishsizlik darajasi 5,5% (YI 11,4%). Ushbu makroiqtisodiy ko`rsatkichlar davlatning iqtisodiy darajasini va boshqa mamlakatlarga nisbatan qanday holatda ekanligini baholash imkonini beradi.

Yalpi milliy mahsulotning o`sinh darajasi iqtisodiy faoliyatlar hajmining va milliy daromad hajmining oshganini ko`rsatadi. Yalpi milliy mahsulot oshish sur`atining ijobiy bo`lishi xalqning yalpi yilga nisbatan ko`proq mahsulot va xizmat barpo qilganidan dalolat beradi. Yalpi milliy mahsulotning yuqori sur`atda o`shishi davlatning rivojlanish tezligini oshiradi; masalan, yalpi milliy mahsulot oshish darajasi 3% bo`lganida 25 yilda davlat o`z milliy daromadini ikki barobarga oshiradi, yalpi milliy mahsulot oshish darajasi 1,5% bo`lganida esa ushbu natijaga erishish uchun 45 yil kerak bo`ladi.

Ishsizlik darajasi, ishga yaroqli faol aholininig ish bilan band bo`lmagan qismini ko`rsatadi. Masalan, 90 yillarda Yevropa Ittifoqida ishsizlik darajasining

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

o`rtacha 11% bo`lishi, har o`n kishidan biri ishsiz ekanligini ko`rsatadi, ayni davrda Qo`shma Shtatlarda har yigirma kishidan biri ishsiz ekanligidan dalolat beradi.

Inflyatsiya darajasi narxlarning o`shish sur`atini ko`rsatadi. Inflyatsiya darajasining yalpi yilga nisbatan ko`tarilishi o`z navbatida mahsulot va xizmatlar narxining inflyatsiya darajasida oshishiga olib keladi. Inflyatsiya darajasining yalpi yilga nisbatan pasayishi esa mahsulot va xizmatlar narxining inflyatsiya darajasida kamayishiga sabab bo`ladi, ya`ni deflyatsiya.

Makroiqtisodiy ko`rsatkichlarini tahlil qilishda asosan Amerika Qo`shma Shtatlari va Yevropa davlatlari statistika ma`lumotlaridan foydalanamiz. Ushbu davlatlarning birinchi jadvalda ko`rsatilgan asosiy uchta makroiqtisodiy ko`rsatkichlarining statistika ma`lumotlari bizga muhim iqtisodiy faktlarni ochib beradi.

1-jadval.

1970-2015 yillarda YaMDning o`shish darajasi, inflyatsiya darajasi va ishsizlik darajasi

Davlat nomi	YaMDning o`shish darajasi (%)			Inflyatsiya darajasi (%)			Ishsizlik darajasi (%)		
	1970-1994	1994-2008	2008-2015	1970-1994	1994-2008	2008-2015	1970-1994	1994-2008	2008-2015
AQSh	3,1	2,9	1,1	5,8	2,7	2,1	6,7	5,1	8,3
YI-15	2,6	2,3	-0,4	8,2	2,4	2,1	7,1	8,7	9,2
Fransiya	2,7	2,0	0,1	7,0	1,7	1,7	6,5	9,0	8,6
Yaponiya	4,0	1,1	-0,6	5,0	0,1	-0,2	2,1	1,2	4,6

Manba : OCDE hisobotlari (1970-2015)

1970 yillarda Yevropa Ittifoqining iqtisodiy o`shish darajasi 4,7% bilan juda kuchli, ammo 1970-90 yillar uchun esa o`rtacha 2,6%. Birinchi jadvaldan 1970-1994 yillar orasida Yevropa Ittifoqining iqtisodiy o`shish darajasining sezilarli darajada sekinlashganini kuzatishimiz mumkin. Buning asosiy sabablari esa 1973-74 yillardagi birinchi neft inqirozi, Ko`rfaz urushi va 1979-81 yillardagi ikkinchi neft inqirozi. Neft narxlarining keskin ko`tarilishi, ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga va iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga sabab bo`ldi. 1990 yillarda Federativ Germaniya va Demokratik Germaniya Respublikalarining birlashishi foiz stavkalarining keskin ko`tarilishiga va natijada investitsiya darajasining pasayishiga olib keldi. Fransiya Respublikasining ham makroiqtisodiy ko`rsatkichlari Yevropa Ittifoqi ko`rsatkichlariga juda yaqin, faqatgina Fransiya iqtisodidagi o`zgarishlarga sabab bo`lgan omillar qatoriga sanoat rivojlanishi, ishlab chiqarish vositalarini modernizatsiya qilish, ifratuzilmaning va texnologiyaning takomillashtirilganini qo`shishimiz mumkin.

2-Jadval.

YaMDning o`shish darajasi va ishsizlik darajasi

Davlat nomi / Davr	Ishsizlik darajasi (%)		O`shish darajasi (%)	
	1994-2008	2008-2015	1994-2008	2008-2015
YI-15	8,7	9,2	2,3	-0,4
Avstriya	4,2	4,3	2,5	0,4
Belgiya	9,4	7,6	2,2	0,3
Daniya	5,4	6,2	2,0	-0,9
Finlyandiya	10,4	7,7	3,6	-0,9
Fransiya	9,0	8,6	2,0	0,1
Germaniya	9,0	6,8	1,6	0,7
Gretsiya	9,8	13,6	3,4	-5,4
Irlandiya	7,0	12,3	6,7	-1,0
Italiya	9,6	8,5	1,4	-1,5
Lyuksemburg	2,5	3,8	4,3	0,2
Niderlandiya	4,3	4,1	2,8	-0,6
Portugaliya	6,3	11,3	2,4	-1,4
Ispaniya	14,7	19,3	3,4	-1,4
Shvetsiya	7,4	7,8	3,0	1,4
Angliya	6,1	7,3	3,0	-0,6
AQSh	5,1	8,3	2,9	1,1
Yaponiya	4,2	4,6	1,1	-0,6

Manba : OCDE hisobotlari (1994-2015)

Jadvalda oxirgi davrlarga nazar tashlaganimizda Yevropa Ittifoqining o`shish sur`ati Qo`shma Shtatlarning o`shish sur`atiga nisbatan zaif ekanligini ko`rish mumkin. Chunki, bu makroiqtisodiy ko`rsatkichlar Yevropa Ittifoqiga doxil bo`lgan 15 davlatning o`shish darajasining o`rtachasi hisoblanadi. Ammo, ikkinchi jadvalga nazar tashlaganimizda 1990-2015 yillar mobaynida Yevropa Ittifoqi davlatlarining makroiqtisodiy ko`rsatkichlari orasida muhim nomutanosiblikni kuzatishimiz mumkin. Janubiy Yevropa davlatlari Gretsiya (3,4%) va Ispaniyadagi (3,4%) iqtisodiy o`shishning hamda Irlandiya (6,7%) va Lyuksemburgdagi (4,3%) keskin iqtisodiy o`shishning asosini soliq tizimini tubdan o`zgartirilish, yuqori ta`lim darajasi va sur`atla rivojlanayotgan tarmoqlarga ixtisoslashish bilan izohlash mumkin. 1980 yillardan boshlab ushbu davlatlar soliq islohotlarini amalga oshirdilar, korxonalarining majburiy to`lovlarini progressiv ravishda kamaytirdilar hamda korxonalarining soliq stavkasini 50% dan 12,5% ga pasaytirdilar. Soliq islohotlaridan hosil bo`lgan imtiyozlar evaziga ushbu davlatlarga elektronika, biotexnologiya va formatsevtika sohalariga ixtisoslashgan minglab kompaniyalar kirib keldi. Ushbu kompaniyalarning kirib kelishi 1990-2015 yillar orasida malakali ishchi kuchlarining etishib chiqishiga, ish bilan bandlik darajasining 51% dan 70% ga ko`tarilishiga, ishsizlik darajasining 17% dan 5% ga pasayishiga hamda ish haqqi miqdorlarining keskin oshishiga olib keldi. Soliq islohotlarini amalga oshirish, Shvetsiyaga (3%) yuksak miqdordagi sarmoyaning kirib kelishi avtomobilsozlik, og`ir yuk vositalari, aeronavtika va qog`oz sanoatining rivojlanishiga sabab bo`ldi.

Ikkinchi jadvalga diqqat qilganimaizda Yevropa Ittifoqining aks ettirgan ishsizlik darajasi ko`rsatkichlari va o`shish darajasi ko`rsatkichlari ba`zi Yevropa

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

davlatlarining aks ettirgan makroiqtisodiy ko`rsatkichlaridan keskin farq qilayotganini kuzatishimiz mumkin. 1998-2008 yillar orasidagi davr uchun ishsizlik darajasi ko`rsatkichlari Yevropa Ittifoqi uchun o`rtacha 8,7% atrofida ekan, Ispaniya uchun 17,7%, Belgiya, Finlyandiya, Fransiya, Germaniya, Gretsiya va Italiya uchun 10% atrofida, ammo Avstriya, Daniya, Niderlandiya va Birlashgan Qirollik uchun 5% atrofida, ya`ni Yevropa Ittifoqi o`rtacha ko`rsatkichlarining ostida ekanligiga guvoh bo`layapmiz. Biroq shuni yaqqol ta`kidlab o`tishimiz joiizki, 1990 yillarga kelib Yevropada iqtisodiy jihatdan ochilish va kengayish hamda ishchi o`rinlarini barpo qilish va ish bilan bandlikni targ`ib qilishga undovchi qonun loyihalari siyosatini keng joriy etish evaziga, istisnosiz ravishda barcha Evropa davlatlarida ishsizlik darajasining keng ko`lamda pasayishini yaqqol kuzatishimiz mumkin. Buning asosiy sabablari : ishchilar uchun davlatga to`lanadigan majburiy ijtimoiy to`lovlarning keskin kamaytirilishi ; katta yoshdagi va ishga qisman yaroqli nogiron insonlarni ishga yollashning rag`batlantirilishi va qator imtiyozlarning vujudga keltirilishi ; kam ish haqi to`lanadigan ishlar uchun subsidiyalar ajratilishi ; ish qidirib topish faoliyatlarini qo`llab-quvvatlanishi va nazorat qilinishi ; ishchi o`rinlarini barpo qilish va ish bilan bandlikni targ`ib qilishga undovchi qonun loyihalarining qabul qilinishi. Ish bilan bandlik darajasini oshirish va ishsizlik muammosini hal qilish uchun, avvalo mehnat bozorining qay tarzda harakat qilishini va ba`zi iqtisobiy vaziyatlar jarayonidagi reaksiyalarini tahlil qilish muhim. Ishsizlikning o`ziga xos sabablar asosida vujudga keladigan uch xildagi turlari mavjud.

*Birinchi turdagi ishsizlik strukturaga bog`liq ishsizlik* bo`lib, bu ishsizlikni yuzaga chiqaruvchi asosiy sabablar iqtisodiy-siyosiy strukturaga bog`liq o`zgarishlar hisoblanadi. Bu ishsizlik turi jamiyatda ro`y beradigan demografik o`zgarishlar, ijtimoiy o`zgarishlar, atrof-muhit, ekologik va institutsional o`zgarishlar natijasida yuzaga chiqadi. Mehnat bozorida ishga bo`lgan talab va taklif orasida keskin nomutanosiblikni keltirib chiqaradi. Mehnat bozoridagi ishchilar bu o`zgarishlarga moslashishlarini maqsadga muvofiq bo`lib, b`azi ish o`rinlari umuman yo`qolib ketadi hamda yangi ish o`rinlari paydo bo`ladi. Bu ishsizlikni oldini olishning asosiy choralari ; mehnat bozorini moslashuvchanlikka olib boruvchi omillarni vujudga keltirish, uzluksiz t`alimni rag`batlantirish, korxonalar uchun majburiy ijtimoiy badallarni va ishchi harajatlarni kamaytirish, yuqori t`alim darajasini barpo qilish kerak.

*Ikkinchi turdagi ishsizlik friksiyon ishsizlik yoki o`tish davri ishsizligi* bo`lib, ba`zi sabablar tufayli ishini yo`qotgan va boshqa ish topgunga qadar ishsizlar qatoriga tushgan insonlar guruhidan iborat. Bu ishsizlik turi jamiyatlarda doimiy ravishda mavjud bo`lib 5% ning ostida bo`lishi iqtisodiy jihatdan salbiy hisoblanmaydi. Statistika ma`lumotlariga ko`ra Fransiyada 1990-2015 yillar mobaynidagi ishsizlarning 39% uzoq muddatli ishsizlar hisoblanadi, ayni davrda Qo`shma Shtatlarda ushbu ko`rsatkich 12% ni tashkil qiladi. Fransiyada bu ko`rsatkichning yuqori bo`lishining asosiy sabablari : ishsizlik nafaqalarinig juda yuqori bo`lishi natijasida ishsizlarning tezroq ish topish motivatsiyalarining

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

kamayishi ; ish joyini egallash uchun talab qilingan malaka va ish qidirayotganlarda mavjud boʻlgan malaka orasidagi nomutanosiblik ; geografik sabablar, mobilizatsiyaning etishmovchiligi ; ishsizlarni qoʻllab-quvvatlash va nazorat qilish choralarning etishmasligi ; ishchilarning haddan tashqari yuqori darajada himoya qilinishi, masalan ishdan chiqish jarayonida ishchiga toʻlanadigan badalning juda yuqoriligi. Friksion ishsizlik darajasini kamaytirish maqsadida Fransiyada ishsizlik nafaqalarini kamaytirish va nafaqa toʻlash muddatini qisqartirish toʻgʻrisida qonun chiqarildi. Talab va taklif orasidagi malaka nomutanosibligini adekvat holatga keltirish maqsadida Yevropa Ittifoqining barcha davlatlarida SIFE (Students In Free Enterprise) doirasidagi oʻquv dasturlari yoʻlga qoʻyildi. Geografik sabablarni oldini olish maqsadida, Germaniya hukumati, uylanmagan erkaklar va turmushga chiqmagan ayollar uchun davlatning qaysi hududida boʻlishidan qatʼiy nazar ish oʻrni topilishi holatida ishni qabul qilish majburiyatini keltirdi. Shveysariya hukumati ishsizlarni individual tarzda qoʻllab-quvvatlashni va nazorat qilishni joriy qildi.

Uchinchi turdagi ishsizlik vaqtinchalik (tsiklik) ishsizlik yoki **Keyns ishsizligi**. Iqtisodiy faoliyatlar jarayonning vaqtinchalik sekinlashishi tufayli vujudga keladigan ishsizlik muddati boʻlib, iqtisodning tsiklik tebranishi bilan izohlanadi. Iqtisodiy sekinlashish davrida isteʼmolning kamayishiga mutanosib tarzda ishlab chiqarish ham pasayadi. Ushbu tsiklga mos ravishda ishsizlik yuzaga chiqa boshlaydi. Masalan, 1980 yillarda joriy qilingan cheklovchi pul-kredit siyosati sezilarli darajada ishsizlikning oshishiga sabab boʻldi. 1990 yillarga kelib ommaviy tarzda foiz stavkalarining koʻtarilishi ishsizlikning keskin oshishiga olib keldi, 1994 yilda Ispaniyada 20% gacha koʻtarildi. Bu ishsizlikni oldini olishning asosiy chorasi byudjet va pul-kredit siyosatini ustalik bilan boshqarishga bogʻliq.

Yuqorida qisman koʻrib chiqilgan xalqaro andozalar asosida makroiqtisodiy koʻrsatkichlarni takomillashtirish omillaridan kelib chiqib davlatimiz makroiqtisodiy koʻrsatkichlarini takomillashtirish borasida quyidagi iqtisodiy uslublarni tavsiya qilishimiz maqsadga muvofiq boʻladi :

- Sanoatni rivojlantirish, ichki va tashqi sarmoyani jalb qilish, infratuzilmani va innovatsion texnologiyalarni takomillashtirish, ishlab chiqarish vositalarini modernizatsiyalash.

- Soliq islohotlarini amalga oshirish, korxonalarining majburiy va ijtimoiy toʻlovlarini pasaytirish.

- Mehnat bozorini faollashtirish, ish qidirib topishni qoʻllab-quvvatlash va nazorat qilish.

- Yuqori taʼlim darajasini takomillashtirish, malakali ishchilar etishtirishni ragʻbatlantirish.

- Ish oʻrinlarini barpo qilishga va ish bilan bandlikni targʻib qilishga undovchi qonun loyuhalarini joriy qilish.

Холбоев Б.М., Сатвалдиев Т.Д.

Ташкентский филиал РЭУ им Г. В Плеханова г. Ташкент, Узбекистан

ВНЕДРЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАТИСТИЧЕСКИХ СТАНДАРТОВ

В мире современных данных, где информация играет решающую роль в принятии важных решений, международные статистические стандарты становятся фундаментальным инструментом для сбора, анализа и сопоставления информации. Внедрение международных статистических стандартов имеет критическое значение для обеспечения надежности, сопоставимости и прозрачности статистических данных как на национальном, так и на мировом уровне. Эта статья исследует значимость и влияние международных статистических стандартов, рассматривая их роль в современном мире данных, а также преимущества, которые они приносят для управления и развития в различных областях, включая экономику, здравоохранение, образование и многое другое. Мы также рассмотрим некоторые ключевые международные организации и инициативы, способствующие стандартизации статистических данных на мировом уровне.

Ключевые слова: отчётных данных, система национальных счетов, статистические стандарты.

Постановление президента Республики Узбекистан «О мерах по совершенствованию деятельности государственного комитета Республики Узбекистан по статистике». Отметить, что в результате последовательной реализации мероприятий по созданию системы государственной статистики в республике сформирована целостная система сбора, накопления, хранения, обработки и публикации статистической информации с широким использованием современных информационно-коммуникационных технологий.

Вместе с тем используемые в практике проводимых статистических работ формы и методы сбора, обобщения и анализа статистических данных еще не в полной мере соответствуют современным требованиям и международным стандартам, в том числе: во-первых, требуют совершенствования применяемые методы и подходы к формированию статистических показателей, на основе глубокого изучения прогрессивного международного опыта и широкого использования в макроэкономических расчетах современного математического и программно-технического аппарата; во-вторых, не организована на должном уровне работа по обеспечению полноты и достоверности отчетных данных, позволяющих объективно оценить уровень развития отраслей и сфер экономики республики

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

и регионов; в-третьих, недостаточно задействованы возможности по проведению достоверных статистических наблюдений за ходом реализации экономических реформ, принятых целевых государственных программ социально-экономического развития страны и территорий; в-четвертых, отсутствует комплексный анализ статистических материалов, раскрывающих причины и факторы складывающихся тенденций в развитии отраслей и сфер национальной экономики и территорий; в-пятых, слабо используются механизмы информирования широких кругов зарубежного бизнес-сообщества и международной общественности о результатах проводимых в республике экономических реформ путем публикации статистических данных в международных статистических изданиях; в-шестых, состояние внедрения в деятельность органов государственной статистики современных интерактивных сервисов по сбору и предоставлению статистической информации не обеспечивает возможности интерактивной проверки правильности отчетов и консультирования по вопросам ее заполнения, с ранней профилактикой правонарушений в сфере государственной статистики; в-седьмых организационно-штатная структура органов государственной статистики не позволяет мобилизовать имеющиеся ресурсы для эффективной организации статистической деятельности по повышению доступности, прозрачности и открытости статистической информации [1].

Дальнейшую адаптацию системы статистических наблюдений к общепринятой международной практике путем широкого внедрения современных методологий и методик сбора и обработки статистических данных, направленных на расширение охвата изучаемых социально-экономических процессов на макроэкономическом, отраслевом и региональном уровнях; обеспечение максимальной прозрачности и открытости статистической информации для широкого круга отечественных и зарубежных пользователей, расширение сотрудничества с международными статистическими организациями, включая публикацию в международных статистических сборниках материалов и показателей социально-экономического развития республики; оперативную и качественную подготовку статистической информации, наиболее полно характеризующей развитие отраслей и сфер национальной экономики и территорий, реализацию принятых программ по углублению реформирования и либерализации экономики, модернизации и технологическому перевооружению производства, углубленной переработке сырьевых ресурсов, комплексному развитию регионов республики, качественные изменения в уровне жизни населения; оказание всемерного содействия субъектам хозяйствования в предоставлении достоверной государственной статистической отчетности, выработку действенных механизмов повышения правовой культуры и профилактики правонарушений в области представления статистических данных, внедрение современных методов осуществления статистического контроля; широкое внедрение современных информационно-

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

коммуникационных технологий сбора, обработки, передачи и распространения статистических данных, углубление уровня автоматизации процессов работы со статистическими данными, формирование единого банка статистических данных; укрепление аналитического потенциала органов статистики с обеспечением внедрения в статистические публикации передовых методов визуализации показателей и обязательного сопровождения распространяемых статистических данных аналитическими и справочными материалами, публикацию докладов, пресс-релизов и статей для размещения в средствах массовой информации; усиление координирующей роли Агентство Статистики при Президенте Республики Узбекистан по статистике в подготовке объективных, качественных и востребованных отчетных данных, путем оптимизации системы государственных и ведомственных статистических наблюдений, поэтапного увеличения количества и повышения достоверности результатов выборочных статистических обследований; организацию на системной основе работы по подготовке, переподготовке и повышению квалификации специалистов в сфере статистики в сотрудничестве с научными и образовательными учреждениями страны и зарубежными статистическими организациями.

Одобрить Программу мер по кардинальному повышению эффективности организации статистической деятельности, улучшению качества статистической информации и системы ее распространения на 2017-2021 годы.

Обеспечение своевременной и качественной реализации мероприятий, включенных в Программу мер по кардинальному повышению эффективности организации статистической деятельности и улучшению качества статистической информации и системы ее распространения на 2017-2021 годы;

Дальнейшую интеграцию национальной статистической системы в международную статистическую систему с обеспечением возможности международной сопоставимости показателей развития отраслей, сфер экономики и регионов, внедрение усовершенствованных методик расчетов показателей в соответствии с рекомендациями международных организаций;

Усиление роли Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике в подготовке предложений по развитию отраслей и сфер экономики и территорий на основе глубокого анализа подготавливаемой статистической информации, расширение публикуемых аналитических материалов, пресс-релизов и статистических данных по наиболее востребованным со стороны общественности вопросам развития экономики;

Совершенствование содержания ежегодно утверждаемой Программы государственных статистических работ во взаимосвязке с утвержденными мероприятиями государственных программ и приоритетными направлениями развития экономики;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Коренное улучшение на системной основе организации статистического учета и отражения показателей развития отраслей и сфер экономики на основе внедрения международной методологии сбора и обработки информации, а также, совместно с Министерством экономики Республики Узбекистан, макроэкономических расчетов с применением современных подходов и методов;

Повышение уровня автоматизации процессов сбора и обработки и предоставления статистических данных на основе внедрения современных усовершенствованных технологий и методов, упрощение форм статистической отчетности, кардинальное расширение использования функциональных возможностей информационно-коммуникационных технологий в отрасли.

В условиях открытой экономики одним из важнейших инструментов государственного управления является наличие разнообразной и оперативной информации, а основополагающим элементом единого информационного пространства - достоверная и актуальная государственная статистика.

Современная статистика Узбекистана – это не просто «машина» для сбора простого суммирования полученной от предприятий государственной статистической отчетности, а большое количество статистических и аналитических расчетов и оценок на основе международной методологии.

Для подготовки статистических таблиц и аналитических материалов в настоящее время используется более миллиона разнообразных показателей, поступающих из различных источников, включая отчеты юридических лиц, аналитические материалы и административные базы данных государственных органов, опросы и непосредственные наблюдения, проводимые специально обученными интервьюерами.

Европейская Экономическая Комиссия ООН так же заинтересована во внедрении статистических стандартов. Касательно средней Азии: Узбекистан работает над улучшением соблюдения закона о безопасности гидросооружений, который был принят в 1999 г. Все страны заинтересованы в улучшении регионального сотрудничества в сфере безопасности плотин путем создания правовых и институциональных рамок в соответствии с предложенным региональным соглашением [2-3].

Международные статистические стандарты представляют собой согласованный набор правил и методологий, разработанных для сбора, анализа и отчетности данных в различных областях и на разных уровнях – от государственных до мировых. Внедрение этих стандартов оказывает глубокое воздействие на уровень и качество данных, а также на способность стран и организаций сравнивать, анализировать и принимать решения на основе этой информации.

Интеграция стандартов ВТО в Узбекистане международных стандартов, в том числе тех, которые определены ВТО, требует серьезных усилий от Узбекистана. Это включает в себя гармонизацию национальных законов и

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

нормативных актов с требованиями ВТО, а также усиление инфраструктуры для контроля качества и безопасности товаров, что важно для соблюдения технических барьеров в торговле. Для успешного членства в ВТО Узбекистану необходимо также разработать механизмы мониторинга и управления торговой политикой, с целью соблюдения правил организации.

Значимость международных статистических стандартов в торговля в мире, где потоки информации неуклонно увеличиваются, согласованные и унифицированные статистические стандарты становятся краеугольным камнем для обеспечения надежности и сопоставимости данных [5-6]. Значимость международных статистических стандартов проявляется в нескольких ключевых аспектах:

1. Сопоставимость данных: Международные стандарты обеспечивают единообразие в определениях, методологиях и форматах сбора данных. Это позволяет сравнивать показатели между странами и регионами, выявлять тенденции и различия.

2. Доверие к данным: Стандарты способствуют повышению доверия к статистическим данным, так как они обеспечивают четкость, прозрачность и надежность процесса сбора и анализа информации.

3. Поддержка принятия решений: Международные статистические стандарты предоставляют основу для разработки политик и принятия решений в различных сферах, включая экономику, здравоохранение, образование, окружающую среду и социальную политику.

4. Глобальные цели: Стандарты способствуют отслеживанию прогресса в достижении мировых целей, таких как устойчивое развитие, снижение неравенства и обеспечение благосостояния.

Международные организации и стандарты множество международных организаций играют ключевую роль в разработке и внедрении международных статистических стандартов. Некоторые из наиболее важных стандартов и организаций включают в себя:

- Система национальных счетов (SNA): Этот стандарт, разработанный Организацией Объединенных Наций, предоставляет общепринятую методологию для оценки экономической деятельности стран.

- Международная классификация товаров и услуг (КТГУ): Она разработана для унификации классификации товаров и услуг во всем мире, облегчая международную торговлю и анализ экономических данных.

- Орхусская Конвенция: Эта конвенция о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступу к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды, играет важную роль в обеспечении прозрачности и участия граждан в вопросах окружающей среды.

Внедрение международных статистических стандартов: Вызовы и преимущества:

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Внедрение международных статистических стандартов несет в себе как вызовы, так и преимущества. Вызовы включают в себя:

- Сложность данных: Соблюдение стандартов может потребовать значительных усилий по сбору, обработке и отчетности данных.

- Технологические изменения: С ростом цифровых технологий и объемов данных, необходимо постоянно адаптировать стандарты к новым условиям.

- Соответствие: не все страны и организации могут сразу адаптироваться к международным стандартам.

Преимущества включают:

- Сопоставимость: Возможность сравнивать данные на мировом уровне, что способствует развитию и сотрудничеству.

- Политическое принятие: Стандарты облегчают принятие решений на национальном и мировом уровне, основанных на объективных данных.

- Устойчивое развитие: Международные статистические стандарты поддерживают устойчивое развитие, помогая странам и организациям достигать мировых целей [7].

Внедрение международных статистических стандартов остается актуальной и важной задачей в современном мире данных. Эти стандарты играют ключевую роль в обеспечении сопоставимости, надежности и прозрачности статистических данных, что необходимо для принятия обоснованных решений в различных сферах. Несмотря на вызовы, связанные с их внедрением, преимущества, которые они приносят, являются существенными для устойчивого развития и мирового сотрудничества.

Список использованной литературы

1. *Постановление Президента Республики Узбекистан, от 03.08.2020 г. № ПП-4796.*
2. UNECE and Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). Classification of Forest Products. United Nations Publications.
3. Orszag, M., & Snickars, F. (2019). European Statistics: Sources, Methods and Procedures. Springer.
4. World Trade Organization. (2021). WTO Analytical Index: Guide to WTO Law and Practice. World Trade Organization.
5. International Monetary Fund. (2020). Balance of Payments and International Investment Position Manual. International Monetary Fund
6. Eurostat. (2020). European Statistics Code of Practice. Eurostat.
7. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). Principles Governing International Statistical Activities. OECD.

Хабибуллаев Иброхим, профессор
Тошкент молия институти,
E-mail: xabibullayev@mail.ru

СТАТИСТИК КЎРСАТКИЧЛАР АСОСИДА ХУДУДЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИНИ РЕЙТИНГ БАҲОЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Ўзбекистонда иқтисодий ривожлантиришнинг инновацион йўлидан бориш, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, камбағаллик даражаси пасайиши ҳисобига аҳолининг ўртача даромадли қатламини кўпайтириш, аҳоли фаровонлигини ошириш ва турмуш тарзини яхшилаш, маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлиги ва рақобатбардошлигини ошириш, янги иш ўринларини яратишда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолаб бориш муҳим аҳамият касб этади. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш борасида ҳукуматимиз томонидан қатор қарорлар қабул қилинган.

Қабул қилинган қарорларни амалга оширишнинг йўлларида бири иқтисодий кўрсаткичларни динамикасини илмий асосланган ҳолда тадқиқ қилиш, тадқиқот натижаларини таққослаш ва улар асосида соҳа ва ҳудудларни бошқариш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Албатта, бундай тадқиқот ишларининг натижадорлигини таъминлаш учун статистик кузатув маълумотлари ва анъанавий статистик усулларга асосланиб олиб борилиши зарур¹.

Турли объектлар жумладан, иқтисодий объектларнинг ҳолатларини таққослаш ва баҳолашда кўпроқ классификациялаш усулларида фойдаланилади. Классификация ибораси объектлар (предметлар, ходисалар, жараёнлар ва бошқалар) тўпламини маълум бир мақсадни кўзлаган ҳолда уларни муҳим белгилари, кўрсаткичлари (масалан, ЯИМ, ЯҲМ да бизнеснинг, саноатнинг ва бошқаларнинг улуши) бўйича бўлақларга, гуруҳларга бўлиш, ажратишни англатади.

Классификациянинг мақсади: ўрганилаётган объектларни тизимлаштириш, объектларни ўхшашликлар ва улар орасидаги фарқларни, ҳодиса ва жараёнларда юзага келадиган қонуниятларни аниқлаш, динамик жараёнларни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишини тадқиқ қилиш ва бошқалардан иборат.

Бир жинсли объектлар тўпламини классификациялаш объектларнинг маълум бир томонини ифодаловчи миқдорий ва сифат кўрсаткичларни макон ва замонда ўзгариши бўйича бажарилиши мумкин. Объектларни маълум бир

¹ Statistika: darslik// Shodiyev X., Xabibullayev I. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019.-454 b.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

кўрсаткичини маконда ўзгаришини классификациялашда уларнинг аниқ бир вақтдаги ҳолатлари ифодаланади. Замонда ўзгаришини классификациялаш эса бир объектнинг ўша кўрсаткичини вақт бўйича ўзгаришини тавсифлайди.

Объектларнинг ҳолатини маконда ўзгаришини тадқиқ қилиш натижасида кўрсаткичнинг қийматларидан иборат дискрет стационар вариацион қатор ҳосил бўлиб, ушбу қатор объектларни ўрганилаётган кўрсаткич бўйича ўзаро таққослаш имконини беради. Объектлар ҳолатини замонда тадқиқ қилиш натижасида эса кўрсаткичнинг ҳар бир вақтга мос қийматларидан ташкил топган вақтли қатор юзага келади ва бу қатор аниқ бир объектнинг ўрганилаётган кўрсаткич бўйича турли вақтдаги ҳолатларини таққослашда қўлланиши мумкин. Маконда жойлашган объектлар тўпламининг ўрганилаётган кўрсаткичларини турли замондаги ҳолатини тадқиқ қилиш натижасида “панель маълумотлари” тўплами ҳосил бўлади. Бу турдаги маълумотлар объектлар ҳолатини ҳам макон ҳам замонда бир пайтнинг ўзида тасаввур қилиш ва таққослаш имконини беради.

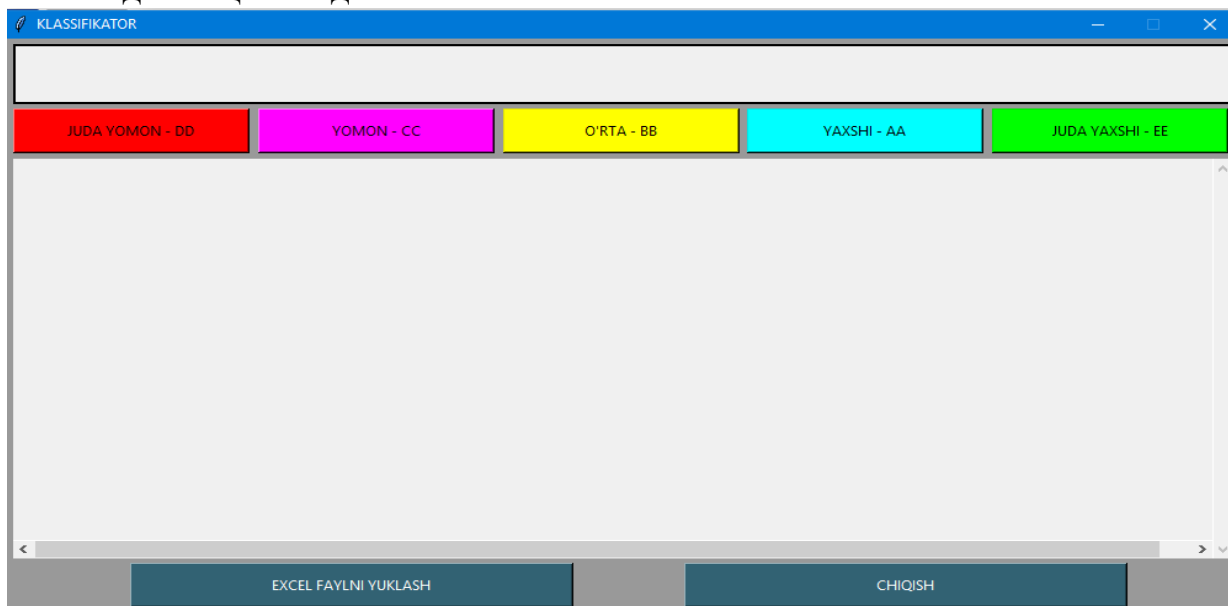
Классификациялаш (гуруҳлаш) объектни бирор – бир томонини ифодаловчи кўрсаткичнинг қийматлари асосида гуруҳларга ажратиш ва уларга ном беришдан иборат. Бундай усулда миқдорий кўрсаткичлардан сифат кўрсаткичларига ўтилади, яъни объектни ҳолати масалан, ёмон, ўртача, яхши классларга ажратилади.

Бунинг учун объектни ифодаловчи кўрсаткичнинг қийматларидан тузилган вариацион қатор дискрет статционар қатор бўладими ёки вақтли қатор бўладими маълумотлар уч оралик: объектни ёмон, ўртача, яхши ҳолатларини ифодаловчи ораликларга тақсимланади ва кўрсаткичнинг ўртача қиймати ҳисобланади.

Сўнгра ҳисобланган ўртача қиймат қайси ораликда эканлиги аниқланиб, ўртача қиймат тушган оралик ўртача оралик деб олинади. Кўрсаткичнинг қиймати ўртача оралиғи(II гуруҳ)га тушган объектларнинг ҳолати “ўртача” (ранги сариқ, шартли белгиси ВВ) деб олинади. Ўртача ораликдан кейинги оралик(III гуруҳ)га тушган объектларнинг ҳолати ”яхши” (ранги яшил, шартли белгиси АА), ўртача ораликдан олдинги оралик(I гуруҳ)га тушган объектларнинг ҳолати “ёмон” (ранги пушти, белгиси СС) деб олинади (1-расм).

Яна шундай ҳолатлар ҳам бўлиши мумкин, кўрсаткичнинг ўртача қиймати I ёки III гуруҳга тушиши мумкин. Бундай ҳолатларда, яъни ўртача I гуруҳга тушганда кўрсаткичининг қиймати ўртачадан кичик бўлган объектлар ҳолати “жуда ёмон”(ранги қизил, шартли белгиси DD), шу гуруҳнинг ўзида кўрсаткичининг қиймати ўртачага тенг ва ундан катта бўлган объектлар ҳолати “ёмон”, II гуруҳга тушган объектлар ҳолати “ўртача” ва III гуруҳга тушган объектлар ҳолати “яхши” деб баҳоланади. Кўрсаткичнинг ўртача қиймати III гуруҳга тушганда кўрсаткичининг қиймати ўртачадан катта бўлган объектлар ҳолати “жуда яхши”, шу гуруҳнинг ўзида кўрсаткичнинг қиймати ўртачага тенг ва ундан кичик бўлган объектлар ҳолати “яхши”, II гуруҳга

тушган объектлар ҳолати “ўртача” ва I гуруҳга тушган объектлар ҳолати “ёмон” деб баҳоланади.

1-расм. Классификациялашдаги гуруҳлар

Шу тариқа объектлар ўрганилаётган кўрсаткичнинг сифат томони бўйича классификация қилинади. Классификациялаш натижалари биринчидан объектнинг, ўрганилаётган кўрсаткич бўйича, ҳолатини вақт бўйича ўзгаришини кўрсатса, иккинчи томондан бошқа объектлар ҳолати билан таққослаш имконини беради.

Иқтисодий объектларни бирор – бир кўрсаткичи бўйича юқоридаги алгоритм асосида классификациялашни амалга ошириш учун дастурлашнинг “Python” тилида “KLASSIFIKATOR1” деб номланган пакет дастури яратилди. Пакет дастур иккита қисмдан иборат: KLASSIFIKATOR1 дастури ва EXCEL файлдаги маълумотлар – объектлар кўрсаткичининг қийматлари.

Дастурдан фойдаланиш учун объектларнинг ўрганилаётган кўрсаткичини замон (ой, чорак, йил) ёки макон (ҳудудлар) бўйича қийматлари EXCEL дастурида жадвал кўринишида тайёрланади. EXCEL дастурида маълумотлар иккита листга (Sheet1, Sheet2) ёзилади. “Sheet1” лист (2-расм)да объектлар ва унинг кўрсаткичларини қийматлари, “Sheet2” лист (2-расм)да ечилаётган масаланинг номи ёзилади.

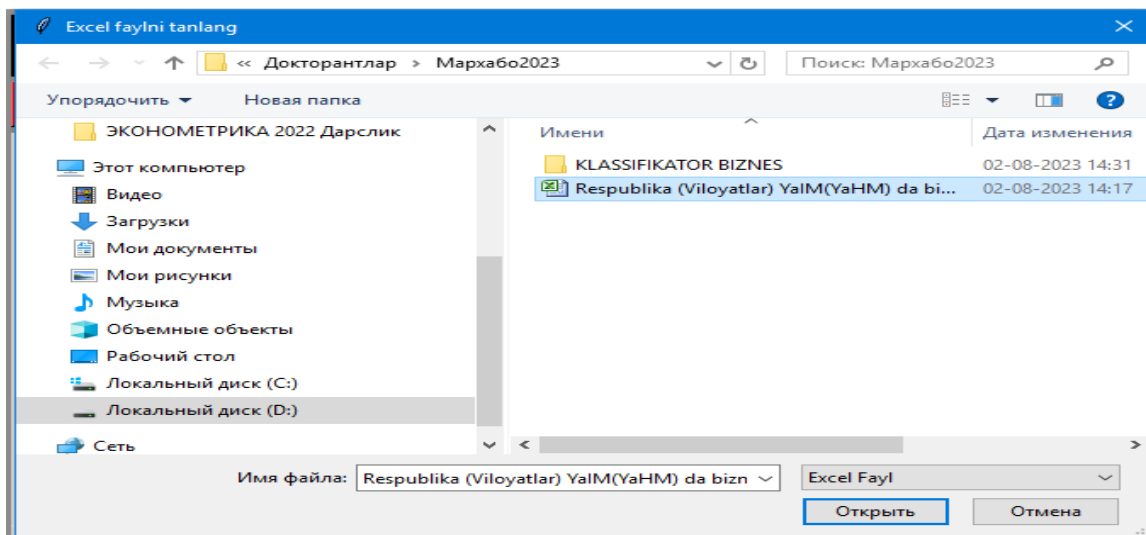
Ўзбекистон республикаси ЯИМда ва вилоятлар ЯХМда бизнеснинг улуши кўрсаткичи бўйичанинг 10 йиллик (2013-2022 йиллар) маълумотлари асосида классификациялаш масаласини кўрамыз². Ўзбекистон республикаси ЯИМда ва вилоятлар ЯХМда бизнеснинг улуши кўрсаткичи маълумотлари Sheet1 листда тайёрланган (2- расм) ва қўйилаётган масалани номи Sheet2 листга ёзилади (3-расм).

²Ўзбекистон республикаси Президент ҳузуридаги Давлат статистика агентлиги маълумотлари.

Sўngra tadqiq qilinaётган объектга mos файл nomiga sичқончани bosиб файл юкланади ва “Открыт” tugmachasi bosилади (5-расм).

5-расм. Объектга mos файли юклаш

Бу билан “Klassifikator Python” dasturi ishga tuшиб, Respublika (Viloyatlar) YaIM(YaHM) da biznesni ulshi bo'yicha 2013-2022yil ma'lumotlari asosida Respublika va viloyatlarнинг 10 yil davomidaги ҳолати классификацияланади ва natijaviy jadval hosil бўлади (6-расм).

Respublika (Viloyatlar) YaIM(YaHM) da biznesni ulshini 2013-2022yillar uchun klassifikatsiyasi, %										
	JUDA YOMON - DD		YOMON - CC		O'RTA - BB		YAXSHI - AA		JUDA YAXSHI - EE	
Ob'ektlar	2013yil	2014yil	2015yil	2016yil	2017yil	2018yil	2019yil	2020yil	2021yil	2022yil
O'zbekiston Respublikasi	55.8 - BB	56.1 - BB	62.9 - BB	64.9 - BB	63.4 - BB	60.4 - BB	55.3 - CC	54.8 - CC	54.1 - CC	51.8 - BB
Maqalpog'iston Respublikasi	64.0 - AA	64.5 - BB	66.6 - AA	61.1 - BB	55.7 - BB	55.2 - CC	56.6 - CC	58.3 - CC	56.3 - BB	56.6 - BB
Andijon	54.7 - AA	56.3 - BB	57.0 - BB	57.5 - BB	59.4 - BB	78.2 - AA	83.1 - AA	79.6 - AA	72.3 - AA	69.7 - AA
Buxoro	64.1 - AA	65.7 - AA	65.5 - AA	66.8 - AA	67.0 - AA	76.9 - AA	78.4 - AA	79.0 - AA	80.3 - AA	74.5 - AA
Jizzax	77.3 - AA	79.8 - AA	79.2 - AA	79.9 - AA	79.9 - AA	82.5 - AA	83.4 - AA	84.3 - AA	85.3 - AA	83.2 - AA
Qashqadaryo	55.0 - BB	56.2 - BB	51.4 - BB	51.4 - BB	51.5 - BB	61.3 - BB	64.9 - BB	64.9 - BB	63.7 - BB	70.9 - AA
Navoiy	34.4 - CC	35.9 - CC	35.7 - CC	36.1 - CC	36.9 - CC	49.0 - CC	48.8 - CC	47.8 - CC	41.0 - CC	31.0 - CC
Namangan	76.0 - AA	78.7 - AA	78.4 - AA	79.5 - AA	79.7 - AA	77.6 - AA	78.7 - AA	79.6 - AA	80.0 - AA	76.0 - AA
Samarqand	73.6 - AA	76.2 - AA	75.9 - AA	77.1 - AA	77.4 - AA	80.0 - AA	80.1 - AA	81.5 - AA	80.3 - AA	75.4 - AA
Surxondaryo	71.7 - AA	73.8 - AA	73.7 - AA	74.1 - AA	74.5 - AA	76.7 - AA	78.0 - AA	78.5 - AA	80.0 - AA	78.8 - AA
Sirdaryo	77.4 - AA	79.8 - AA	66.7 - AA	67.3 - AA	67.7 - AA	74.1 - AA	74.4 - AA	76.4 - AA	76.5 - AA	69.9 - AA
Toshkent viloyati	54.7 - BB	57.2 - BB	54.6 - BB	55.3 - BB	56.2 - BB	65.7 - BB	66.2 - BB	63.3 - BB	57.7 - BB	51.6 - BB
Farg'ona	59.5 - BB	61.2 - BB	60.3 - BB	61.1 - BB	62.1 - BB	70.8 - BB	72.6 - AA	70.3 - BB	70.7 - AA	69.4 - AA
Xorazm	71.8 - AA	74.1 - AA	73.5 - AA	73.8 - AA	73.9 - AA	76.3 - AA	78.2 - AA	78.0 - AA	77.8 - AA	76.6 - AA
Toshkent sh.	54.6 - BB	55.9 - BB	60.0 - BB	63.7 - BB	63.9 - BB	65.1 - BB	53.3 - CC	51.5 - CC	48.8 - CC	46.8 - CC

6-расм. Respublika (Viloyatlar) YaIM(YaHM) da biznesni ulshi bo'yicha 2013-2022yil ma'lumotlari asosida Respublika va viloyatlarнинг 10 yil davomidaги ҳолатини классификациялаш natijalari

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Нативавий жадвалнинг юқори қаторида қўйилган масаланинг номи, иккинчи қаторида 5та класснинг номи, ранги ва шартли белгиси чиқади. Масалан, тўртинчи класс: номи “яхши”, ранги “кўк” ва шартли белгиси “АА”.

Нативани таҳлил қилинадиган бўлса, Ўзбекистон республикаси бўйича ЯИМда бизнеснинг улуши (фоиз ҳисобида) 2013 йилдан 2018 йилгача “ўртача” даражада бўлиб, 2019 - 2021 йилларда эса “ёмон” ҳолатга тушиб қолган, 2022 йилга келиб яна “ўртача” даражага қўтарилган. Бухоро, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё ва Хоразм вилоятлари ўрганилган 2013–2022 йиллар давомида “яхши” даражада, Навоий вилояти эса аксинча шу йиллар давомида “ёмон” ҳолатда бўлган, Тошкент вилояти доимо “ўртача” даражада, Тошкент шаҳри 2018 йилгача “ўртача” даражада бўлиб, 2022 йилга келиб “ёмон” ҳолатга тушиб қолган ва х.к.

Олинган нативалар объектларни бундай ҳолатларда бўлиш сабабларини аниқлаш ривожлантиришнинг оптимал вариантларини ишлаб чиқишда асос бўлиб ҳизмат қилади ҳамда иқтисодий объектлар ҳолатининг мониторингини олиб бориш имконини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Lombacher, Jakob, et al. "Potential of radar for static object classification using deep learning methods." 2016 IEEE MTT-S International Conference on Microwaves for Intelligent Mobility (ICMIM). IEEE, 2016.
2. Kharitonov A. A., Ershova N. V. and Vikin S.S.. "The improvement of conceptual and categorical framework for the classification of objects of cadastral registration." IOP conference series: earth and environmental science. Vol. 272. No. 2. IOP Publishing, 2019.
3. Безрукова Татьяна Львовна и Шанин Игорь Игоревич. "Классификация показателей оценки эффективности экономической деятельности промышленного предприятия." Общество: политика, экономика, право 1 (2012): 73-80.
4. Krishna Rungta. Learn Python in 1 Day: Complete Python Guide with Examples. India 2016. -182 p.
5. Федоров Д. Ю. Основы программирования на примере языка Python. Санкт-Петербург 2018. -167 с.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

1-SHO`BA. STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA MAKROIQTISODIY KO`RSATKICHLARNI HISOBLASH USLUBIYOTINI MILLIY HISOBLAR TIZIMINING XALQARO ANDOZALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Сайфуллаев Сиддик Носирович

Тошкент молия институти

“Статистика ва эконометрия” кафедраси PhD

E-mail: sayfullayev1980@mail.ru

Хамитова Мавлуда Синдаровна

Фан ва технологиялар университети

Иқтисодиёт кафедрасида ўқитувчиси

E-mail: mavludaxamitova568@gmail.com

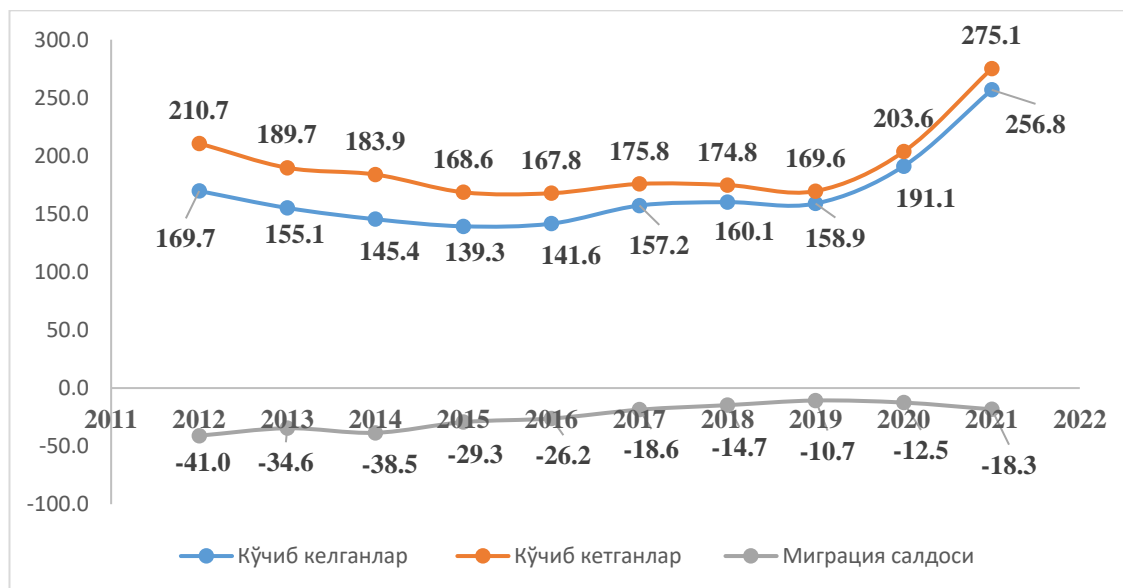
ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASIDA AҲОЛИ МИГРАЦИОН ЖАРАЁНЛАРИНИНГ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

Аҳоли миграциясининг кўп қирралиги аҳоли миграцияси тушунчасини турлича талқин қилишга олиб келади. Бугунги кунга келиб, миграция таърифига иккита ёндашув мавжуд бўлиб, биринчидан: доимий яшаши, мақсади ва давомийлигидан қатъий назар, аҳолининг ҳудудий ҳаракатчанлигининг ҳар қандай шакли назарда тутилади. Иккинчидан: яшаш жойини маълум бир ҳудуддан иккинчи ҳудудга ўзгартириши тушунилади. Бизга маълумки миграцион жараёнларни икки қисмга ажратиб олишимиз зарур. Биринчиси: бир ҳудуддан иккинчи ҳудудга доимий яшаш учун кўчиб ўтиш орқали амалга ошса. Иккинчидан: вақтинча яшаш учун кўчиб боради. Яъни, асосан ишлаш мақсадида вақтинча кўчиб боради.

Миграцион жараёнларни асосан икки гуруҳга бўлишимиз мумкин. Биринчиси ташқи миграция бўлса, иккинчиси эса, ички миграция ҳисобланади. Ташқи миграцияда бир мамлакатдан бошқа мамлакатга доимий ёки вақтинча кўчиб бориши ҳисобланади. Ички миграцияда эса, мамлакатнинг ичида ҳудудлар бўйича доимий ва вақтинча кўчишлар амалга оширилади. Бизнинг фикримизча ташқи ва ички миграцияда асосан меҳнатга қобилиятли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли қатлами қатнашади. Шундан келиб чиқиб миграцион жараёнлар ҳам демографик ҳолатга ҳам иқтисодий жараёнларга ўз таъсирини ўтказади.

Мамлакатимизда охириги йилларда миграцион жараёнларни статистик таҳлил қиладиган бўлсак, кўчиб келганларга нисбатан кўчиб кетганлар сони кўплигини кўришимиз мумкин. 2012 йилда кўчиб келганлар сони 169701 кишини ташкил қилиб, 5,7 промилле бўлган. 2021 йилда эса ушбу кўрсаткич 256814 кишни ташкил этиб, 7,4 промеллени ташкил қилган. Яъни, 2012 йилга нисбатан 2021 йилда 1,7 промеллига ошганини кўришимиз мумкин. Кўчиб

кетганлар сони эса, 2012 йилда 210653 кишини ташкил этиб, 7,1 промелли бўлган бўлса, 2021 йилда ушбу кўрсаткич 275079 кишини ташкил этиб, 7,9 промелли бўлган. Яъни, 2012 йилга нисбатан 2021 йилда 0,8 промеллига ошган.³

1-расм. Ўзбекистон Республикасининг миграция кўрсаткичлари динамикаси, минг киши⁴

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасига кўчиб келганлар сони динамикаси, киши⁵

Йил-лар	Кўчиб келганлар сони, киши	Абсолют қўшимча ўсиш, минг киши		Ўсиш ёки камайиш суръати, %		Қўшимча ўсиш (камайиш) суръати, %		1 % қўшимча ўсиш (камайиш)нинг абсолют қиймати, минг киши	
		Базисли усул	Занжир-симон	Базисли усул	Занжир-симон	Базисли усул	Занжир-симон	Базисли усул	Занжирсимон усул
А	1	2	3	4	5	6=4-100	7=5-100	8=3:7	9=1:100
2012	169 701	-	-	100	-	0,0	-	-	-
2013	155 084	-14 617	-14 617	91,4	91,4	-8,6	-8,6	1697,0	1550,8
2014	145 354	-24 347	-9 730	85,7	93,7	-14,3	-6,3	1550,8	1453,5
2015	139 280	-30 421	-6 074	82,1	95,8	-17,9	-4,2	1453,5	1392,8
2016	141 548	-28 153	2 268	83,4	101,6	-16,6	1,6	1392,8	1415,5
2017	157 149	-12 552	15 601	92,6	111,0	-7,4	11,0	1415,5	1571,5
2018	160 103	-9 598	2 954	94,3	101,9	-5,7	1,9	1571,5	1601,0

³ www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари

⁴ www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари

⁵ www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2019	158 861	-10 840	-1 242	93,6	99,2	-6,4	-0,8	1601,0	1588,6
2020	191 086	21 385	32 225	112,6	120,3	12,6	20,3	1588,6	1910,9
2021	256 814	87 113	65 728	151,3	134,4	51,3	34,4	1910,9	2568,1

Мамлакатимизда 2012 йилга нисбатан 2021 йилда кўчиб келганлар сони 87113 кишига ошган. Кўчиб кетганлар сони эса, 64426 кишига ортган. Миграция салдоси эса 2012 йилда салбий ҳисобланиб -40952 кишини ташкил қилган. 2021 йилда ушбу кўрсаткич -18265 кишини ташкил қилган (1-жадвал).

Мамлакатимизга кўчиб келганлар сони 2012 йилда 169701 кишини ташкил этган бўлса, 2021 йилда ушбу кўрсаткич 256814 кишини ташкил қилган. 2012 йилга нисбатан 2021 йилда кўчиб келганлар сони 87113 кишига кўпайганлигини кўришимиз мумкин. 2012-2021 йиллар оралиғида энг паст кўрсаткични 2015 йил 2012 йилга нисбатан 17,9 фоизга камайган (1-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасига кўчиб кетганлар сони динамикаси, киши⁶

Йил-лар	Кўчиб кетганлар сони, киши	Абсолют кўшимча ўсиш, минг киши		Ўсиш ёки камайиш суръати, %		Кўшимча ўсиш (камайиш) суръати, %		1 % кўшимча ўсиш (камайиш)нинг абсолют қиймати, минг киши	
		Базисли усул	Занжирсимон	Базисли усул	Занжирсимон	Базисли усул	Занжирсимон	Базисли усул	Занжирсимон
А	1	2	3	4	5	6=4-100	7=5-100	8=3:7	9=1:100
2012	210 653	-	-	100	-	0,0	-	-	-
2013	189 650	-21 003	-21 003	90,0	90,0	-10,0	-10,0	2106,5	1896,5
2014	183 916	-26 737	-5 734	87,3	97,0	-12,7	-3,0	1896,5	1839,2
2015	168 579	-42 074	-15 337	80,0	91,7	-20,0	-8,3	1839,2	1685,8
2016	167 796	-42 857	-783	79,7	99,5	-20,3	-0,5	1685,8	1678,0
2017	175 748	-34 905	7 952	83,4	104,7	-16,6	4,7	1678,0	1757,5
2018	174 832	-35 821	-916	83,0	99,5	-17,0	-0,5	1757,5	1748,3
2019	169 547	-41 106	-5 285	80,5	97,0	-19,5	-3,0	1748,3	1695,5
2020	203 629	-7 024	34 082	96,7	120,1	-3,3	20,1	1695,5	2036,3
2021	275 079	64 426	71 450	130,6	135,1	30,6	35,1	2036,3	2750,8

Мамлакатимиздан кўчиб келганлар сони 2012 йилда 210653 кишини ташкил этган бўлса, 2021 йилда ушбу кўрсаткич 275079 кишини ташкил қилиб, 2012 йилга нисбатан 2021 йилда 64426 киши кўп кўчиб кетган. 2012 йилга нисбатан 2021 йилда кўчиб келганлар сони 87113 кишига кўпайгадан далолат беради. 2012-2021 йиллар оралиғида энг паст кўрсаткични 2016 йил ташкил қилса, 2012 йилга нисбатан ушбу йилда 20,3 фоизга камайган (2-жадвал).

⁶ www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

Холмурадов.М.

Тошкент амалий фанлар университети,
“Банк иши” кафедраси ўқитувчиси

STATISTIKA SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA MAKROIQTISODIY KO`RSATKICHLARNI HISOBLASH

Annatatsiya: Ushbu maqolada xizmatlar tarixi, mohiyati va rivojlanishi haqida fikr va mulohazalar bayon etilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish tendentsiyalari va xizmatlarning tarkibiy ko‘rsatkichlari belgilab berildi. Bundan tashqari, ular ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganish, tarkibiy o‘zgarishlarni baholash, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan xizmatlar belgilandi. Bundan tashqari, aholi jon boshiga xizmat ko‘rsatishning kelajakdagi prognozi qiymati va xulosalar va takliflarga asoslangan.

Аннотация: В данной статье описывается история, природа и развитие услуг. При этом были определены тенденции развития экономики Узбекистана и структурные показатели сферы услуг. Кроме того, были определены исследования влияющих факторов, оценка структурных изменений, услуг на душу населения. Кроме того, на основе стоимости, выводов и рекомендаций предоставляется будущий прогноз услуг на душу населения.

Annotation. This article states thoughts and comments on the history of the services, essence and development. At the same time, trends and structural indicators of services in the development of the Uzbek economy have been identified. In addition, the study of the factors affected by them, the assessment of structural changes, the per capita services have been identified. There are also future forecasting value of services per capita, and based on conclusions and suggestions.

Kalit so'zlar: xizmat ko'rsatish sohasi, statistik ma'lumotlar to'plash, jadval va grafiklar, mutlaq o'zgarish, o'zgarish tezligi, o'sish sur'ati, 2% qo'shimcha o'zgarish mutlaq qiymat, dinamik qator, trend, YaIM, omillar, o'rtacha miqdorlar, tarkibiy siljishlar, bandlik, boshiga jon boshi, prognoz qilingan qiymat.

Ключевые слова: сфера услуг, сбор статистических данных, таблицы и графики, абсолютное изменение, скорость изменения, темп роста, абсолютное значение прироста изменения на 2%, динамический ряд, тенденция, ВВП, факторы, средние значения, структурные сдвиги, занятость, на душу населения, прогноз. ценить.

Key words: service industry, statistical data collection, tables and graphs, absolute change, rate of change, incremental growth rate, 2% incremental change absolute value, dynamic series, trend, GDP, factors, average quantities, structural shifts, employment, per capita, projected value.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo`nalishlari orasida xizmatlar sohasi ustunlik qiladi. Ilg`or mamlakatlarning zamonaviy rivojlanish darajasi turli xil xizmatlar ishlab chiqish va ularning bozorini jadal rivojlanishini ko`rsatmoqda. Shu bilan birga, xizmat ko`rsatish sohasini rivojlantirish darajasi jamiyat shakllanishining asosiy mezonidir. O`zbekiston uchun xizmatlar statistikasi–statistika faoliyatining nisbatan yangi tarmog`i bo`lib, uning ahamiyati respublika informatsion tizimining makroiqtisodiy ko`rsatkichlarni milliy hisobchilik prinsiplari asosida shakllantirishga o`tishida jiddiy ravishda oshdi.

Xizmatlar sohasi sotsial-iqtisodiy kategoriya sifatida iste`molchilarga xizmat ko`rsatish turlarining keng spektrdagi takror ishlab chiqarishini qamrab olib, ularning har biriga maxsus faoliyat turi mos keladi. Xizmatlar tovarlardan farqli ularoq moddiy obyektlar shaklini ola olmaydi.

Respublikamiz tarmoqlari yalpi qo`shilgan qiymatida xizmatlar sohasining ulushi 2022-yilda 38,6 foizni va YaIMdagi hissasi esa 35,7 foizni tashkil etib, ko`rsatilgan xizmatlar hajmi 284165,4 mlrd. so`mga, 2021-yilga nisbatan o`shir sur`ati 119,5 foizga teng bo`ldi. Xizmatlar sohasida yaratil-gan yalpi qo`shilgan qiymat (YQQ) sanoat va agrar sektorga nisbatan mos ravishda qariyb 1,4 martaga va 43,5 foizga yuqori bo`lgan.

Shuningdek, 2022-yilda tovarlar yalpi ishlab chiqarishida oraliq iste`molining salmog`i 48,3 foizni tashkil etgan bo`lsa, bu ko`rsatkich xizmatlar sohasida 38,7 foizga teng bo`lgan, ya`ni oraliq iste`molining salmog`i tovar ishlab chiqarishga nisbatan 9,6 foiz bandga past bo`lishi bu sohani yanada rivojlantirib qo`shilgan qiymat zanjirini shakllantirishga va uning miqdorini ko`paytirishga imkoniyat yaratadi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-maydagi “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-5113-son qarorida xizmatlar sohasining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ulushini ko`paytirish, joylarda xizmatlar sohasidagi mavjud imkoniyatlarni to`liq ishga solish, xizmatlar turlarini kengaytirish va sifatini oshirish bo`yicha o`z echimini kutayotgan muammoli masalalarni hal qilish [1] alohida ta`kid-langani. Mazkur qarorda iqtisodiy o`shirni ta`minlashda xizmatlar sohasini muhim drayverga aylantirish va 2023-yilga qadar xizmatlar hajmini 2,0 baravarga oshirish belgilangan. Maqsad qilingan vazifalarni bajarishda rivojlangan davlatlarning ilg`or tajribasini o`rganib xizmatlar sohasiga qo`llash muhim masala hisoblanadi. Bu esa milliy statistika tizimida soha ko`rsatkichlarini bevosita zamonaviy statistik metodlar yordamida aniqlash va aks etirishni taqozo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharxi. Birinchi bo`lib, “xizmat” tushunchasini fanga klassik iqtisodiy maktab namoyondasi, fransuz iqtisodchisi Jan Batist Sey kiritgan. Uning fikriga ko`ra xizmatlarni faqat inson tomonidan emas, balki jism va tabiat kuchi tomonidan ham ko`rsatiladi, deb hisoblagan [2].

Shu bilan birga klassik iqtisod maktabi asoschisi Adam Smit o`z tadqiqotlarida xizmatlar sohasini alohida tadqiq qilmagan. Olim xizmatga mehnat sifatida qaraydi va mehnat (xizmat) ishlab chiqarilish jarayonining o`zida iste`mol

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

bo`lishi, unumli va unumsiz mehnat (xizmat) larga bo`lishini aytib o`tgan. Smit mehnat (xizmat) qiymat yaratmasligini, qiymat faqat moddiy sohada yaratilishini e`tirof etib o`tgan [3].

Marksizm maktabi asoschisi Karl Marks ham xizmatlarni alohida tadqiq etmasada, o`z asarlarida “samarali xizmat” tushunchasini ishlatadi. Xususan, u transport xizmatlarini sanoat rivojida samarali xizmatlar sifatida baholaydi. Shuningdek, Marks jamiyatda kapitalist va ishchilarni pulning chiqish manbai sifatida e`tirof etadi [4].

Postindustrial jamiyatning rivojlanishi “xizmat” kategoriyasini ham boyidagi. Endilikda, qiymat moddiy boylikda emas, jonli mehnatda, ya`ni xizmat ko`rsatishda yaratilishi haqidagi nazariyalar ilgari surildi. Bu nazariya tarafdorlari Keynschilar maktabi asoschisi Jon Meynard Keyns bo`lib, u inson omilisiz har qanday moddiy boylik qotib qolishi va qiymat yaratilmasligini ta`kidlaydi [5].

O`zbekistonlik iqtisodchi olim M.E.Po`latov o`z tadqiqotlarida inson kapitaliga quydagicha ta`rif beradi: inson kapitali–kishilarga taalluqli ularning ko`zga ko`rinadigan eng muhim jihatlari, jumladan, korxonada xodimlarining malakasi, amaliy ko`nikmalari, ish tajribalari, shuningdek ijodiy va fikrlash qobiliyatlari, bu fazilatlaridan maqsadli foydalanilishi turli darajalarda (indivud, korxonada yoki jamiyat) daromad va foyda oshishiga, ish sifati hamda samaradorligini oshirishga imkon beradi [6].

“Xizmat” tushunchasiga mamlakatimiz olimlari ham o`z fikrlarini bildirib o`tishgan, xususan iqtisodchi olimlar quyidagicha ta`rif beradi: “moddiy ko`rinishga ega bo`lmagan, inson mehnati bilan yaratilgan barcha ne`matlar, ular oldi-sotdi obyektiga aylanishi yoki aylanmasligidan qat`iy nazar, bitta ibora bilan, ya`ni “xizmat” iborasi bilan nomlanadi. Uning tarkibiga esa oldi-sotdi vositasida bozor orqali iste`molchiga borib etadigan xizmat ham, umuman bozorga dahldor bo`lmagan qismi ham kiradi [7].

Yana bir iqtisodchi olimlar “xizmat” tushunchasiga “inson, mehnat jamoasi, hudud, davlat va jamiyatning ma`lum bir ehtiyojini qondirishga qaratilgan kishilarning naf keltiradigan ongli ko`rsatilishi mumkin bo`lgan faoliyati” deb, “xizmat ko`rsatish”ga esa “inson, mehnat jamoasi, hudud, davlat va jamiyatning ma`lum bir ehtiyojini qondirishga qaratilgan kishilarning naf keltiradigan ongli faoliyati amalga oshirilgan qismi” deya ta`rif keltiradi. Ya`ni “xizmat ko`rsatish”ga aniq manzilga yo`naltirilgan xizmat sifatida qaraydi [8].

Shu o`rinda servis tushunchasiga ham alohida e`tibor berish lozim. Chunki ko`pchilik iqtisodchilar ushbu iqtisodi kategoriyalarni bir-biridan farqlashlarida ko`plab ziddiyatlar paydo bo`lmoqda. Ayrimlari xizmatni keng ma`nodagi tushuncha sifatida e`tirof etishsa, boshqalari qarama-qarshi fikr bildirgan holda servis xizmatga qaraganda keng mazmunda ekanligini bildirishmoqda. Iqtisodchi olimlar esa ikkala nazariyaga qo`shilgan holda ta`rifni taklif etgan [9].

Qayd qilingan olimlarning ilmiy ishlarida xizmatlar sohasi ijtimoiy-iqtisodiy va nazariy jihatdan o`rganilgan, ammo xizmatlar ko`rsatishning rivojlanishiga doir

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ilmiy izlanishlarning etarlicha amalga oshirilmaganligi maqolaning maqsadi qilib belgilangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tahlil jaryonida statistik ma'lumotlarni to'plash, jadval va grafiklar, bundan tashqari tasviriy statistika ko'rsatkichlari va o'rtacha miqdorlardan foydalanildi. Maqolada xizmatlar sohasining tutgan o'rnini statistik baholashda dinamika qatorlarini statistik tahlil qilish ko'rsatkichlaridan, tahlil va sintez, hamda mutlaq, nisbiy va o'rtacha miqdorlardan foydalanilib, statistik ko'rsatkichlar aniqlangan. Maqolada xizmatlar sohasining tutgan o'rnini statistik baholashda dinamika qatorlarining statistik tahlili amalga oshirilgan va istiqboldagi prognoz qiymatlari aniqlangan. Shu bilan birga muallif tomonidan xulosa va takliflar berilgan.

Tahlil va natijalar. Xizmatlar ko'rsatish sohasini rivojlantirish milliy iqtisodiyotning tarkibiy yangilanishi, aholi farovonligi va ish bilan bandligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, keyingi yillarda sohani rivojlantirishda jiddiy e'tibor berilishi natijasida, uning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o'rnida o'zgarishlar kuzatilmoqda. Shu o'rinda mamlakatimizda xizmatlar sohasining rivojlanish holatiga to'xtalsak, 2022 yilda YaIM hajmi 734587,7 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa, shundan xizmatlar sohasiga 284165,4 mlrd so'mga to'g'ri keladi, yoki uning YaIMdagi ulushi 38,6 foizni tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 19,5 foizga, aholi jon boshiga ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi esa 7528,9 ming so'mni, o'zgarish sur'ati 117,2 foizni tashkil etgan[6].

Ushbu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, umum hisobda iqtisodiyotda xizmatlar ko'rsatish sohasining asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha o'sish tendensiyasi kuzatilganligini ko'rishimiz mumkin.

Mamlakatimizda ko'rsatilgan xizmatlar dinamikasini miqdoriy tomondan baholashda quyidagi statistik ko'rsatkichlar qo'llanildi: mutlaq o'zgarish; o'zgarish sur'ati, qo'shimcha o'zgarish sur'ati; bir foiz o'zgarishning mutlaq mohiyati.

Jadval ma'lumotlarini tahlil qilish orqali shuni ko'rishimiz mumkinki, ko'rsatilgan xizmatlar hajmining o'zgarishini 2011-2021-yillarni dinamikasini miqdoriy tomondan baholash natijalariga ko'ra, 2021-yilda 2011-yilga nisbatan mutlaq o'zgarishi 194363,1 mlrd. so'mni, 2021-yilga nisbatan 42895,8 mlrd. so'mga o'zgarganini ko'rishimiz mumkin. Agar o'zgarish sur'atini tahlil qiladigan bo'lsak, bunda bazis 2011 ga nisbatan 3,8 martadan ziyodga, 2020-yilga nisbatdan esa 19,5 foizga oshganligini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekistonda doimiy aholi sonining yildan-yilga o'sib borayotganligini inobatga olsak, xizmat ko'rsatish turlarini ko'paytirish aholining ish bilan bandligini ta'minlashda muhim omil bo'lib, natijada turmush darajasi yaxshilanadi va farovonlashadi. Bu esa aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ko'rsatilgan xizmatlar hajmini aniqlashni taqozo etadi.

1-jadval

O`zbekiston Respublikasida ko`rsatilgan xizmatlar dinamikasini miqdoriy tomondan baholash, mlrd.so`m

Yillar	Ko`rsatilgan xizmatlar hajmi, 2020 yil bahosida, mlrd.so`m.	Mutlaq o`zgarish, mlrd.so`m.		O`zgarish sur`ati,%		Qo`shimcha o`shish sur`ati,%		2% qo`shimcha o`zgarish h-ning mutlaq qiymati
		bazis usulda	zanjir-simon usulda	bazis usulda	zanjir-simon usulda	bazis usulda	zanjir-simon usulda	
2011	68511,2	-	-	-	-	-	-	-
2012	80295,1	11783,9	11783,9	117,2	117,2	17,2	17,2	685,1
2013	92098,5	23587,3	11803,4	134,4	114,7	34,4	14,7	803,0
2014	105360,7	36849,5	13262,2	153,8	114,4	53,8	14,4	921,0
2015	120321,9	51810,7	14961,2	175,6	114,2	75,6	14,2	1053,6
2016	136445,0	67933,8	16123,1	199,2	113,4	99,2	13,4	1203,2
2017	156502,4	87991,2	20057,4	228,4	114,7	128,4	14,7	1364,5
2018	171132,3	102621,1	14629,9	252,9	110,7	152,9	10,7	1565,0
2019	188667,3	120156,1	17535,0	275,4	108,9	175,4	8,9	1711,3
2020	213571,4	145060,2	24904,1	311,7	113,2	211,7	13,2	1886,7
2021	219978,5	151467,3	6407,1	321,1	103,0	221,1	3,0	2135,7
2022	262874,3	194363,1	42895,8	383,7	119,5	283,7	19,5	2199,8

Manba: O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma`lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan.

Xulosa va takliflar. Fikrimizcha, xizmatlar ko`rsatish sohasini rivojlantirish ayniqsa, qishloq joylarida ko`rsatilayotgan xizmatlarning turini kengaytirish hamda sifatini yaxshilash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- Prezident tomonidan 2022-yil 28-yanvar-dagi “2022-2026-yillarga mo`ljallangan Yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to`g`risida”gi PF-60-son farmoda ko`rsatilganidek, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o`rni va ulushini oshirish, ko`rsatilayotgan xizmatlar tarkibini zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o`zgartirishga erishish;

- qishloq aholi punktlarida xizmat ko`rsatish korxonalarini rivojlantirish, birinchi navbatda kommunal-maishiy, uy-joylarni ta`mirlash va qu-rish, qishloq xo`jaligi mahsulotlarini tayyorlash;

- xizmat ko`rsatish sohasida tadbirkorlarning faolligini kuchaytirish uchun shart-sharoitlar yaratish, oilaviy tadbirkorlik subyektlariga o`quv muassasalari bitiruvchilari orasidan yoshlarni jalb etish;

- har bir hududning xususiyatlaridan kelib chiqib, xizmat ko`rsatish sohalarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hissasining ulushi oshib borishiga erishish maqsadida shart-sharoitlar yaratish;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Xulosa qilib aytish mumkinki, xizmatlar sohasini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni, uning tarkibini zamon talablariga mos holda o`zgartirishni amalga oshirishni optimal tarzda olib borish YaIMda qo`shilgan qiymat hajmini ko`paytirishning muhim omili bo`lib xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan xizmatlarning bozorda yangi-yangi o`nlab turlarini barpo etish, jumladan kredit kartalari orqali to`lovlar, internet-savdo, yangi savdo-sotiq markazlari, ovqatlanish oshxonalari, mehmonxonalar ochish, ta`lim xizmatlarini kengaytirish, turizm industriyasi kabilarni rivojlantirib, aholi tumush darajasi va farovonligini yuksaltirish zarurdir.

Foydalanigan adabiyotlar ro`yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-maydagi “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-5113-son qarori. // Xalq so`zi, 2021-yil 12-may.
2. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “2017-2021- yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi to`g`risida”gi PF-4947-soni farmoni.
3. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo`ljallangan Yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to`g`risida”gi PF-60-son farmoni.
4. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-avgustdagi “O`zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-4796-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/4926736>
5. Jon Batist Sey, Frederik Bastia. Трактат по политической экономии/ – М.: “Дело”, 2000.
6. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2016.
7. Карл Маркс. Капитал. –Санкт-Петербург: ИГ Лениздат, 2013.
8. Jon Meynard Keyns. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: «Гелиос АРВ», 2012.
9. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma`lumotlari. www.stat.uz.

Бахромова Дилбар Бахромовна

PhD, в.и. доцент

Таирова Алия Тагировна

Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан,
Управление статистики демографии и труда

ОБЗОР МЕТОДОВ СТАТИСТИЧЕСКОГО УЧЕТА БЕЗРАБОТНЫХ В НЕКОТОРЫХ СТРАНАХ СНГ

В настоящее время одним из самых востребованных статистических показателей рынка труда является информация об уровне безработицы, т.к. она отражает экономическое и социальное положение страны и является нежелательной ситуацией, которая требует особенного внимания.

В целом, согласно международным стандартам, безработных можно определить как всех лиц трудоспособного возраста, которые не были заняты, предпринимали действия в поисках работы в течение установленного недавнего периода и в настоящий момент готовы приступить к работе, если появится возможность трудоустройства⁷.

Самым распространенным источником данных о численности безработных и уровне безработицы являются выборочные обследования рабочей силы, которые проводятся путем опроса членов домашних хозяйств соответствующего возраста.

Также одним из самых надежных и всеобъемлющих источников данных является перепись населения. Она является источником эталонных показателей и является основой построения дальнейшей выборки для обследований домашних хозяйств.

Административные источники данных также могут содержать информацию о численности безработных.

В Российской Федерации основным источником статистических данных о безработных являются данные, вытекающие из Обследования рабочей силы, что соответствует международным рекомендациям.

Обследования проводятся ежемесячно. Публикация данных также производится ежемесячно и содержит информацию о численности безработных и темпах их изменения к соответствующему периоду предыдущего года

При проведении обследования в каждом домохозяйстве учитываются лица постоянно (обычно) проживающие в нем, включая и тех лиц, которые в период проведения обследования временно отсутствовали, а также постоянно

---

⁷ Международная организация труда: Резолюция I о статистике трудовой деятельности, занятости и неиспользования рабочей силы. 19-я МКСТ. Доклад III: Доклад конференции, Женева 2014 г.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

проживающие в Российской Федерации иностранные граждане (то есть лица, имеющие гражданство только иностранного государства)⁸.

Единицами отбора являются частные домашние хозяйства; единицами наблюдения – лица в возрасте от 15 лет и старше – члены этих домашних хозяйств.

Данные по безработице характеризуют численность безработных среди постоянного населения Российской Федерации. К безработным относятся лица в возрасте 15 лет и старше, которые в рассматриваемый период одновременно удовлетворяли следующим критериям:

- не имели работы (доходного занятия);
- занимались поиском работы в течение последних четырех недель, используя при этом любые способы;
- были готовы приступить к работе в течение обследуемой недели.

Обучающиеся в образовательных учреждениях, пенсионеры и инвалиды учитываются в качестве безработных, если они не имели работы, занимались поиском работы и были готовы приступить к ней.

Статистические методы учета безработных в Республике Казахстан также соответствуют международным стандартам и формируются на основе выборочного обследования занятости населения.

Обследованием охватываются все регионы республики на основе выборочного метода наблюдения с последующим распространением итогов на всю численность населения. Единицами наблюдения являются домашние хозяйства и лица в возрасте от 15 лет и старше. Опрос населения осуществляется при помощи Анкеты выборочного обследования занятости населения, которая содержит вопросы, характеризующие каждого члена домашнего хозяйства⁹.

Согласно определениям, используемым Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан безработное лицо – это физическое лицо, осуществляющее поиск работы и готовое приступить к работе.

Национальным статистическим комитетом Республики Беларусь применяется следующее определение безработных.

Безработные – лица в возрасте, установленном для измерения рабочей силы, которые в обследуемую неделю соответствовали одновременно следующим критериям¹⁰:

- не имели работы (занятия, приносящего доход);
- занимались поиском работы или предпринимали шаги к организatsiin собственного дела в течение четырех недель, включая обследуемую неделю;

⁸ Приказ Федеральной службы государственной статистики (Росстат) «Об утверждении основных методологических и организационных положений по проведению выборочного обследования рабочей силы» от 30.06.2017г. № 445.

⁹ Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/6130/?sphrase_id=157052

¹⁰ Национальный статистический комитет Республики Беларусь, <https://www.belstat.gov.by/metodologiya/kratkiy-glossariy-statisticheskikh-terminov/#2>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

были готовы приступить к работе в течение обследуемой недели.

К безработным также относятся: учащиеся, студенты, пенсионеры и инвалиды, если они занимались поиском работы и были готовы приступить к ней.

Выборочное обследование домашних хозяйств в целях изучения проблем занятости населения в Беларуси, в отличие от Российской Федерации и Республики Казахстан проводится не ежеквартальной основе.

Единицами наблюдения являются члены домашнего хозяйства в возрасте от 15 до 74 лет включительно (за исключением членов коллективных домашних хозяйств), постоянно проживающие по адресу жилого помещения, отобранного для проведения обследования.

В практике Республики Азербайджан используется следующее понятие безработных.

Лица трудоспособного возраста, не имеющие работы и дохода в течение определенного учетного периода (недели обследования), ищущие работу для выполнения любой оплачиваемой или приносящей доход работы в течение последних четырех недель (или месяца), готовые приступить к работе в текущий момент времени или в течение ближайших недель¹¹.

Также как и в Республике Беларусь, обследование рабочей силы в Азербайджане проводится ежеквартально.

Методы и определения, применяемые при формировании показателя безработицы соответствуют методологии Международной организации труда и принятой ею Резолюции о статистике трудовой деятельности, занятости и недоиспользования рабочей силы (19-я МКСТ).

В Республике Узбекистан статистическая информация о численности безработных и уровне безработицы формируется на основе итоговых данных, вытекающих из выборочного обследования домохозяйств по вопросам занятости, которые ежеквартально проводятся органами по труду.

Незанятое население, нуждающееся в трудоустройстве (безработные) - лица, официально зарегистрированные в качестве безработных в соответствии с законодательством, а также временно незанятые лица трудоспособного возраста, не имеющие оплачиваемой работы или занятия, приносящего доход, самостоятельно ищущие работу и готовые приступить к ней, как только эта работа им будет предложена¹².

По итогам 2022 года, наибольшая численность безработных была зафиксирована в Российской Федерации и составила чуть менее 3 млн. человек. На втором месте по численности безработных находится Республика Узбекистан (1,3 млн. человек). Наименьшая численность безработных в Республике Беларусь и равна 180 тыс. человек (таблица 1).

¹¹ Государственный комитет Республики Азербайджан по статистике <https://www.stat.gov.az/source/labour/?lang=en>

¹² Приложение № 4 к Постановлению КМ РУз от 22.12.2017 г. № 1011 «Методика расчета незанятого населения, нуждающегося в трудоустройстве, и разработки баланса трудовых ресурсов, занятости и трудоустройства населения Республики Узбекистан»

Таблица 1

Численность безработных¹³

(по данным обследования рабочей силы; в среднем за год; тысяч человек)

Страны	Годы				
	2010	2015	2020	2021	2022
Азербайджан	258	244	376	316	302
Беларусь	2981	273	206	197	180
Казахстан	497	454	449	450	458
Россия	5544	4264	4321	3631	2951
Узбекистан	658	709	1561	1442	1333

Таким образом, статистический учет численности безработных и расчет уровня безработицы во многих странах производится благодаря проведению выборочных обследований населения по вопросам занятости. Понятие же безработных, принятых для статистического учета в странах СНГ, также как и сроки сбора данных, варьируются от страны к стране, но в целом не противоречат принятым международным стандартам. Основным ведущим международным координатором данных по статистике труда является Международная организация труда, которая и дала базовое определение безработных, а также основы статистического сбора данных. Также, примечательно то, что показатели по безработице являются одними из наиболее известных и цитируемых показателей, как исследователями рынка труда, так и средствами массовой информации и населением в целом.

¹³ Статкомитет СНГ: Содружество Независимых Государств в 2022 году (краткий сборник предварительных статистических итогов), Москва, 2023г.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Tashmuxeimedov Umid
Adizov Azizjon

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi,
Demografiya va mehnat statistikasi boshqarmasi

SOHALAR BO`YICHA ISH HAQINING IQTISODIY- STATISTIK TAHLILI

Globalizm, ilm-fandagi yutuqlar hamda raqamli texnologiyalar shiddat bilan kirib kelayotgan ushbu davr turli soha va kasb vakillari hayotida kuchli ta`sir ko`rsatmay qo`ymayapti. Ba`zi kasblar butunlay yo`qolib ketgan bo`lsa, yana bir qanchasi esa o`z o`rnini sekin-astalik bilan boshqa kasblarga bo`shatib bermoqda. Ba`zi sohalarda esa raqamli texnologiyalar haqiqiy inqilob yasab, kasb egalarini qadrini oshirib bormoqda. Ushbu jarayon va tendensiyalarni diqqat bilan kuzatib, ilmiy tadqiqotlar olib borish mamlakatimiz mehnat bozorini jahon mehnat bozoriga moslashtirish, ishsizlik darajasining ehtimoliy oshib ketishini yumshatish va oldini olish, mehnat bozorida yangi kasblar vakillariga rag`batni ko`paytirish hamda oliy ta`lim muassasalarida qabul kvotalarini o`zgarishlarga moslashtirish uchun muhim ma`lumotlar taqdim etadi.

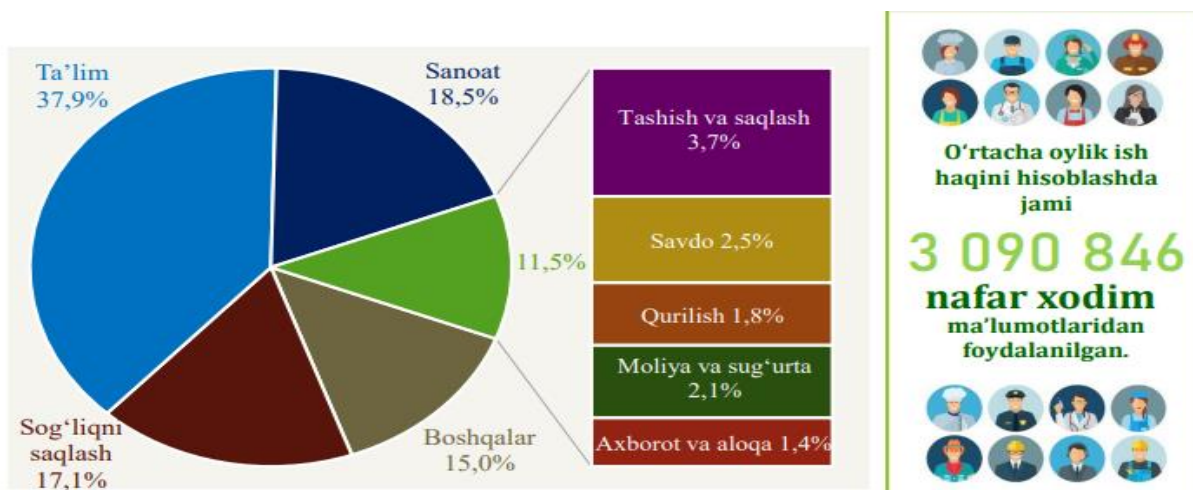
Jahon mehnat bozorini tahlil qiladigan bo`lsak, kassirlar, pochta xizmati xodimlari, chipta sotuvchilari, ma`lumotlarni kiritish kotiblari, buxgalteriya hisobi va ish haqi bo`yicha xodimlar, statistik, moliya va sug`urta xodimlari ko`chmas mulk savdosi xodimlari va jurnalistika sohasi xodimlari jiddiy sur`atlarda kamayib borayotganini ko`rish mumkin<sup>14</sup>. Shu bilan birga sun`iy intellekt sohasi muhandislari, biznes tahlilchilar, axborot xavfsizligi mutaxassislari, elektrotexnika muhandislari, qishloq xo`jaligi texnikasi operatorlari, shifokorlar va raqamli transformatsiya bo`yicha mutaxassislarga talab vaqt o`tgani sayin oshib bormoqda. Ushbu tendensiya, o`z navbatida turli kasblarda ish haqlarida o`zgarishlarga sabab bo`ladi. Talab va taklif qonunidan kelib chiqib, talab oshib borayotgan soha vakillariga to`lanadigan ish haqi oshib boradi va aksincha, talab past bo`lgan soha vakillari ish haqi masalasida jiddiy muammolarga duch keladi.

Aholini talab ortib borayotgan kasblarga qiziqtirish, shu sohada ilm olishni osonlashtirish eng avvalo ishsizlik kamayishiga hamda aholi turmush darajasi oshishiga sabab bo`ladi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti hisob-kitoblariga ko`ra, 2018-yilda dunyo bo`yicha 190 milliondan oshiq mehnatga layoqatli aholi ishsiz bo`lib, ularning qariyb 65 millioni yoshlarni tashkil qiladi. Raqamli texnologiyalardagi o`zgarishlar fonida bu raqamlar yanada oshib borishi, 2030-yilga kelib 344 million ish o`rniga ehtiyoj paydo bo`lishi qayd etilgan<sup>15</sup>. Ishsizlik oshib borishi va turli sohalarda ish haqlarining pasayishi mamlakat farovonligiga jiddiy to`siqdir.

¹⁴ <https://www.smartcompany.com.au/technology/emerging-technology/fastest-growing-declining-jobs-five-years/>

¹⁵ Xalqaro Mehnat Tashkiloti tomonidan e`lon qilingan hisobot // link: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf

Rasmiy statistikadan kelib chiqib qayd etish mumkinki, ijtimoiy soha vakillari – shifokorlar va pedagoglar mamlakatimiz mehnat bozorida eng ko`p ulushga ega ikki soha vakillaridir (1-rasm). Ikkala sohada ham davlat ulushi sezilarli darajada yuqori bo`lgani sababli soha vakillari ish haqlari o`rtacha ko`rsatkichdan ancha past. 2019-yil yanvar-iyunda sog`liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko`rsatish sohasida o`rtacha oylik ish haqi 1 438,1 ming so`mni tashkil etgan bo`lsa (2-rasm) (Respublikadagi o`rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqiga nisbatan 68,5 %), 2023-yil yanvar-iyunda 2 862,4 ming so`mni tashkil etdi (Respublikadagi o`rtacha oylik nominal ish haqiga nisbatan 66,1 %). Rivojlangan mamlakatlarda malakali shifokorlar va o`qituvchilarga talab har doim yuqori bo`lgan, ularga to`lanadigan ish haqlari ham etarli darajada baland bo`lgan. Shundan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, mamlakatning iqtisodiy qudrati oshib borishi yuqorida tilga olingan soha vakillari ish haqlari yuqorilab borishiga olib keladi. Davlatimiz tomonidan budget tashkilotlari xodimlarining ish haqlari har yili kamida bir marotaba oshirib kelinmoqda. Ish haqlarida o`zgarishlar, albatta, ko`plab omillarga bog`liq bo`lib, har biri o`ziga xos ta`sirga ega.

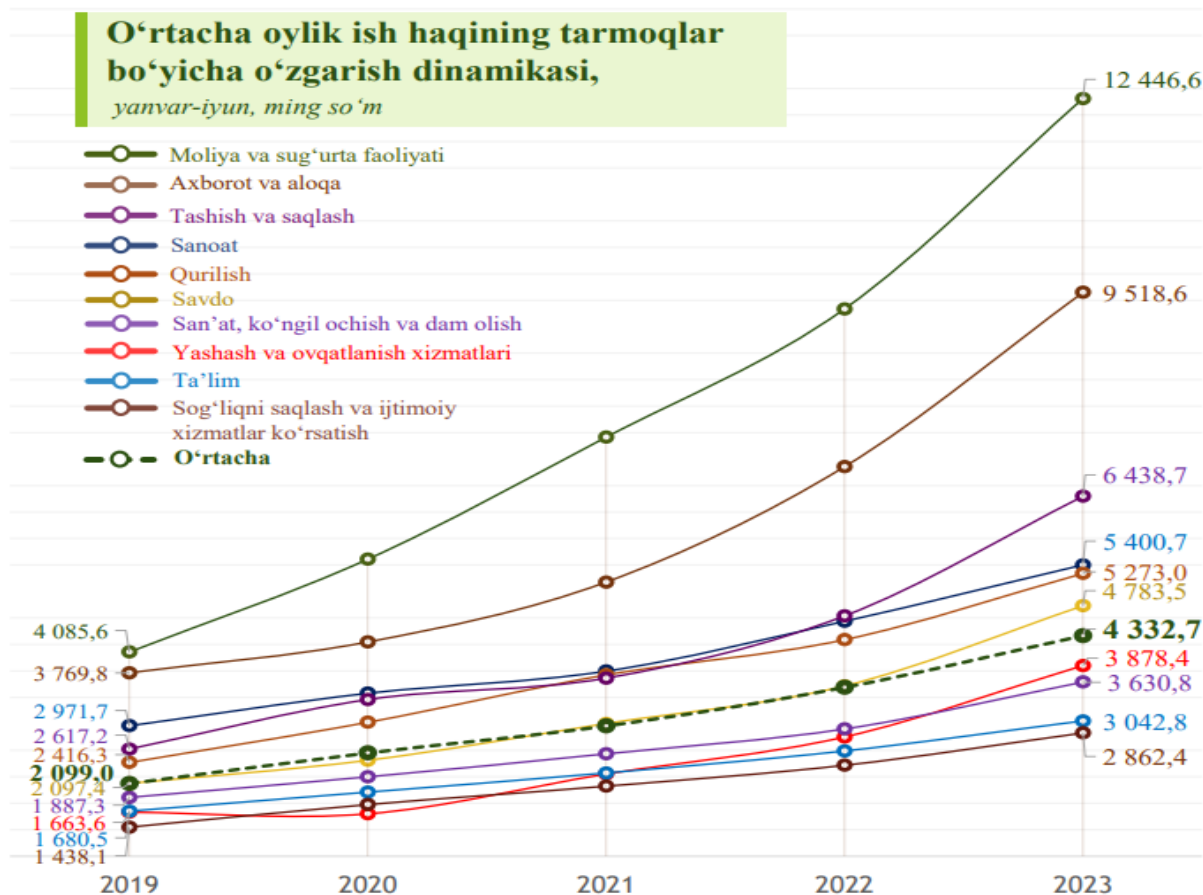
1-rasm. Iqtisodiy faoliyat turlari bo`yicha xodimlar sonining jamiga nisbatan ulushi

(Korxonalar va tashkilotlarda (qishloq xo`jaligi va kichik tadbirkorlik subyektlarisiz) mehnat daftarchalari mavjud bo`lgan, o`rtacha oylik ish haqini hisoblashda hisobga olinganlar, 2023-yil, yanvar-iyun)¹⁶

Turli sohalar bo`yicha eng yuqori ko`rsatkichlar moliya va sug`urta faoliyati xodimlariga to`g`ri kelib, soha bo`yicha o`rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqi 2023-yil yanvar-iyunda 12 446,6 ming so`mni tashkil qildi (2019-yil mos davrida 4 085,6 ming so`mni tashkil qilgan). Undan keyingi eng yuqori ko`rsatkich axborot va aloqa sohasiga to`g`ri kelib, 2023-yil yanvar-iyun oylarida 9 518,6 ming so`mni tashkil qildi.

¹⁶ Statistika agentligi ma'lumotlari //link: <https://stat.uz/images/press-reviz-uzb.pdf>

Qayd etish joizki, bank va moliya sohasi hamda axborot va aloqa sohasida xodimlar ish haqida bunday yuqori o`shish ko`proq ushbu sohalarda bozor munosabatlariga to`liq o`tganligi hamda IT texnologiyalar xodimlariga talab yuqoriligi bilan bog`liq.

2-rasm. O`rtacha oylik ish haqining tarmoqlar bo`yicha o`zgarish dinamikasi, yanvar-iyun, ming so`m¹⁷

Raqamli texnologiyalar kirib kelgan sohalarda umumiy holat shundan iboratki, sohalarda xodimlar soni yildan-yilga kamroq o`smoqda, avtomatlashtirilgan tizimni o`rganib, yanada ko`proq malaka va ko`nikma shakllantirgan soha vakillari ish haqlarida esa jiddiy o`shish kuzatilgan.

Turli sohalarda o`rtacha oylik nominal ish haqlaridagi o`zgarishlar tahlili bo`yicha quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

- sohalardagi ma`muriy islohotlar o`rtacha oylik ish haqlari o`shishiga sabab bo`lgan;
- davlat ulushi yuqori bo`lgan sohalarda yillik o`shish nisbatan pastroq bo`lgan;
- Xizmatlar ko`rsatish tarmog`ida ish haqlarida jiddiy o`shish kuzatilgan;

¹⁷ Statistika agentligi ma`lumotlari //link: <https://stat.uz/images/press-reliz-uzb.pdf>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- Moliya va sug`urta faoliyati xodimlari o`rtacha oylik ish haqining Respublikadagi o`rtacha oylik ish haqiga nisbati qariyb uch barobarga yaqinlashgan;
- Yashash va ovqatlanish xizmatlari, san`at, ko`ngil ochish va dam olish, ta`lim hamda sog`liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko`rsatish sohalari xodimlari o`rtacha oylik ish haqlari Respublikadagi o`rtacha oylik ish haqidan quyilgicha qolmoqda;
- Axborot va aloqa sohasi xodimlari ish haqlarida o`zgarishlar jahon mehnat bozoridagi o`zgarishlarga mutanosib tarzda yuqori o`shish kuzatilgan.

Xalqaro mehnat bozori doim o`zgarib borishini, bozor konyukturasida turli soha vakillariga talab va taklif oshib yoki kamayib borishini hisobga olsak, ushbu jarayonlarni o`z vaqtida ilg`agan, mehnat bozoridagi ma`lumotlar bazasiga tayangan holda ishonchli statistik tahlillar amalga oshirib, shu tahlillar asosida ichki mehnat bozorini tartibga solgan mamlakatlarga salbiy oqibatlarni kamaytirishga erishadi. Mehnat bozori mamlakat iqtisodiyoti bilan uzviy bog`liq bo`lib, birining salbiy yo`nalishdagi harakati ikkinchisiga ta`sir ko`rsatmay qolmaydi. Turli rivojlangan mamlakatlarda shu sababdan ham doimo ushbu jihatga e`tibor beriladi, sohalar va kasblar faoliyati, ish haqlaridagi o`zgarishlar statistik tadqiqotlarning asosiy mavzularidan biri hisoblanadi.

Jahon miqyosida ishsizlik ko`rsatkichlarining oshib borishi, yuzlab kasblarning yo`qolib borishi kabi turli prognozlar mamlakatimiz ichki mehnat bozorida ham tahliliy tadqiqotlar o`tkazib sohaga oid chora-tadbirlar ko`rish, iqtisodiyotning turli sohalarini raqamlashtirish natijasida yuzaga keladigan mehnat bozoridagi salbiy oqibatlarni oldini olish uchun samarali echimlar taklif etish talab etiladi. Bu kabi tadqiqotlarni olib borishda, ishonchli tahlillar amalga oshirishda esa o`rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqi, doimiy ishlovchi xodimlar soni va shu kabi boshqa mehnat statistikasi ko`rsatkichlari muhim ahamiyatga ega.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Mustafakulov O`ktam Ungboyevich

Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti
tayanch doktoranti (PhD)

E-mail: www.uktambek.uz@mail.ru

STATISTIKA TIZIMIDA RAQAMLI PLATFORMALARNI AMALIY AHAMIYATI

Kirish. Mamlakatda sodir bo`layotgan ijtimoy-iqtisodiy hodisalarni statistik ko`rsatkichlarda to`liq va to`g`ri aks ettirilishi olib borilayotgan keng ko`lamli islohotlar natijasini chuqur tahlil qilish, shuningdek, berilayotgan imtiyozlar, kiritilayotgan investitsiyalar samaradorligini to`g`ri baholash hamda ular asosida xolis qarorlarni qabul qilish hamda samarali rejalarni va dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Statistika tizimidagi raqamli platformalarni o`rgansih jarayoni ,umumiy platformlarni tadqiq qilib va ularning turlari ichidan eng afzalini tanlab olishdir. Biz statistik tizimdagi raqamli platformalarning joriy holati haqida umumiy ma`lumot beramiz, ularning ahamiyati va qo`llanilishi ko`rsatib beramiz. Shuningdek, hozirda ishlayotgan turli platformalarni va ularni qabul qilish darajasini ko`rib chiqamiz ham ularni turlarini keltirib o`tamiz.

Keng qamrovli tushunchaga ega bo`lish uchun biz ma`lumotlarni yig`ish, ma`lumotlarni tahlil qilish va ma`lumotlarni tarqatish kabi statistik tizimning turli sohalarida raqamli platformalardan foydalanishni tahlil qilishimiz mumkin. 1.jadvalda statistik tizimdagi raqamli platformalarning joriy holati haqida umumiy ma`lumot berilgan.

Statistik tizimda raqamli platformalardan foydalanishning umumiy ko`rinishi[4]

1-jadval

Statistik hudud	Raqamli platforma	Foydalanish foizi
Ma`lumotlar yig`ish	Mobil ilovalar	40%
	Veb-asoslangan so`rovlar	25%
	Sensorga asoslangan texnologiya	20%
Ma`lumotlarni tahlil qilish	Statistik dasturiy ta`minot	50%
	Ma`lumotlarni vizualizatsiya qilish vositalari	30%
	Mashinani o`rganish platformalari	20%
Ma`lumotlarni tarqatish	Onlayn ma`lumotlar bazalari	35%
	Interaktiv boshqaruv paneli	30%
	Ochiq ma`lumotlar platformalari	15%

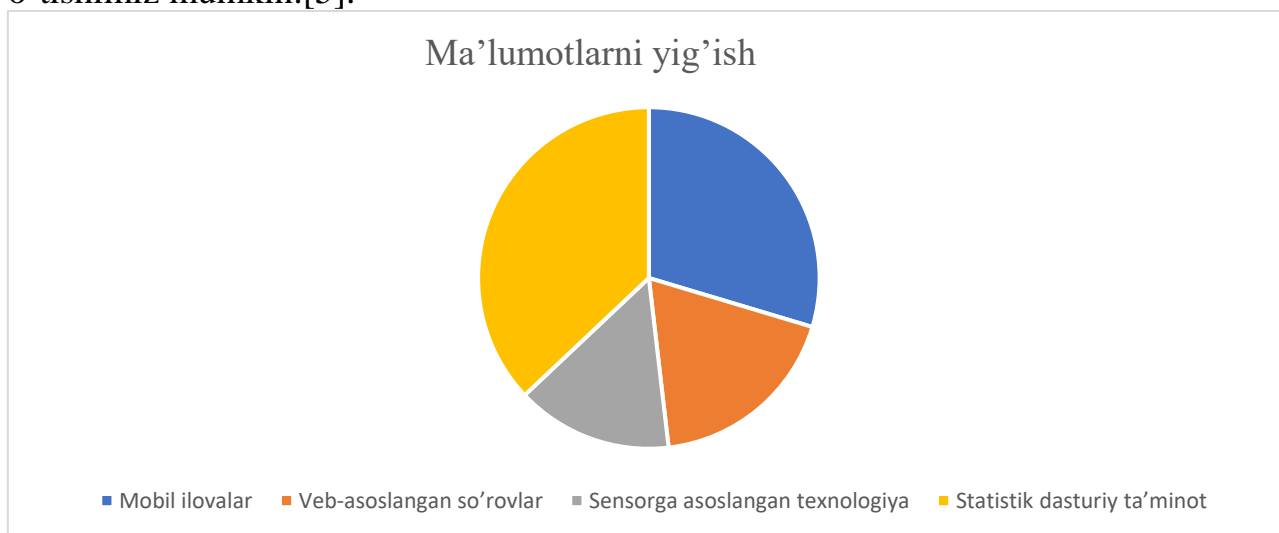
1-jadvalda keltirilgan foydalanish statistikasi statistika tizimida raqamli platformani joriy etish tendentsiyalarini ko`rsatadi.

Ma`lumotlarni tahlil qilish nuqtai nazaridan, statistik dasturiy ta`minot 50% foydalanish bilan ko`pchilik ulushga ega. Ma`lumotlarni vizualizatsiya qilish vositalari va mashinani o`rganish platformalari esa mos ravishda 30% va 20% foydalanish foizlariga ega. Raqamli platformalar ma`lumotlarni to`plash, tahlil qilish va tarqatishni yaxshilash uchun texnologiyadan foydalangan holda an`anaviy statistik jarayonlarni o`zgartirishda hal qiluvchi rol o`ynaydi. Quyidagi turli statistik sohalarida raqamli platformalardan foydalanilishini tahlil qilib chiqamiz.

Ma`lumotlar yig`ish.

Ma`lumotlar yig`ish sohasida statistik idoralar ma`lumotlar yig`ish jarayonlarini soddalashtirish va optimallashtirish uchun turli xil raqamli platformalarni o`zlashtirishdi. Eng ko`p ishlatiladigan raqamli platformalar orasida mobil ilovalar, veb-so`rovlar va sensorga asoslangan texnologiyani keltirib o`tishimiz mumkin.[5].

1-rasm. Ma`lumotlarni yig`ish statistik hududida turli xil ko`rinishdagi platformalarnig ulushi

Ma`lumotlarni tahlil qilish.

Raqamli platformalar ma`lumotlarni tahlil qilish sohasida inqilob qildi va statistik agentliklarga keng ma`lumotlar to`plamlaridan samarali tarzda qimmatli tushunchalarni olish imkoniyatini berdi. Mashinani o`rganish platformalari ma`lumotlarni tahlil qilish faoliyatining 20 foiziga hissa qo`shadigan o`rtacha qabul qilingan.

Statistik tizimda ma`lumotlarni yig`ish, tahlil qilish va tarqatish jarayonlarini soddalashtirish uchun har xil turdagi raqamli platformalardan foydalanish mumkin. Ushbu platformalar muayyan ehtiyoj va talablarga javob beradigan turli funktsiya va imkoniyatlarni taklif etadi.

Tegishli platformalarni sinchkovlik bilan tanlash va ulardan foydalanish orqali statistik tizimlar ma`lumotlarning ish oqimlarini soddalashtirishi, ma`lumotlar

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

sifatini yaxshilashi va ma`lumotlarga asoslangan qarorlarni qabul qilishni osonlashtirishi mumkin.

Xulosa. O`zbekiston statistik tizimda raqamli platformalarning joriy etilishini ko`rib chiqdik va raqamli platformalarning hozirgi holatini va muammolarini tahlil qildik. Shuningdek, biz raqamli platformalarning mavjud turlarini o`rganib chiqdik va o`rgandik. Ular asosida quydagicha takliflar kiritish imkoniyati mavjud:

- Statistika tizimi, raqamli platformalar haqida ma`lumotlar to`plamini tahlil qilish va rivojlantirishda kritik ahamiyatga ega. Ma`lumotlar analizi va statistik tahlil asosida, raqamli platformalarining o`zining hozirgi holati, rivojlanishi, ishlab chiqarishi va rivojlanishtirishmaqsadga muvofuqdir.

- Raqamli platformalar hozirgi vaqtda rivojlanayotgan bo`lib, ularning to`liq foydalanish potentsiali aniqlandi. Shu bilan birga, ulardan foydalanishga imkon beruvchi muammolar mavjud. Bu muammolar ulardan cheklanish, xavfsizlik, integratsiya, xizmatlarni boshqarish va boshqalar kabi masalalarni o`z ichiga oladi va buni bartaraf qilish masalasi ko`rub chiqish zarur.

- statistika tizimi orqali raqamli platformalardan foydalanish modelini ishlab chiqish va uning dasturiy ta`minotini asosiy qadamlarini o`z ichiga oladi. Bu model va raqamli platformalardan maksimal foydalanishni ta`minlash va ularni takomillashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-fevraldagi “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PF-5349-son Farmoni.

2. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli o`zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to`g`risida Farmoni

3. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to`g`risida” qarori

4. Vazirlar Mahkamasi 2018-yil 31-avgustda raqamli iqtisodiyotning maqsad va vazifalarini belgilab beradigan “O`zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni joriy qilish va yanada rivojlantirish bo`yicha qo`shimcha chora-tadbirlar to`g`risida” qarori

5. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to`g`risida” qarori

6. S.S. Gulyamov va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2019-y. 132-137b.

7. B.A.Begalov, M.Q.Abdullayev. Raqamli iqtisodiyot. (Darslk). “Iqtisodiyot”-2023-y. 21-27b

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Murodova Nargiza Shuxrat qizi

Toshkent Moliya instituti talabasi (Bachelors)

E-mail: nmurodova015@gmail.com

tel: +998947858441,

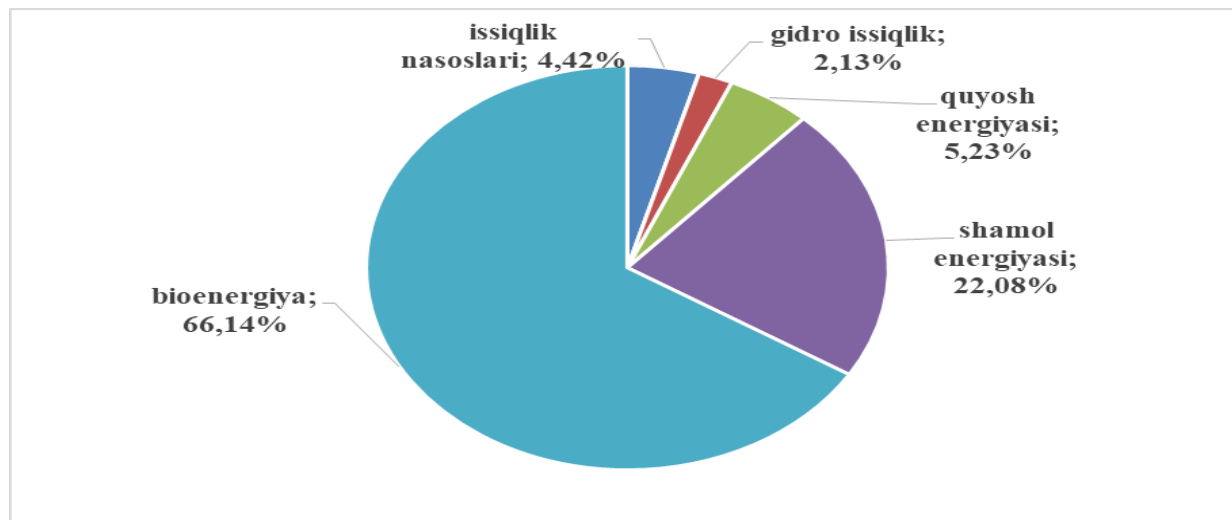
IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANISHINI TA`MINLOVCHI STATISTIK KO`RSATKICHLAR BOG`LIQLIGINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH VA PROGNOZLASH.

So`nggi yillar ichida “yashil” iqtisodiyot g`oyasi nafaqat ekologiya iqtisodchilari, balki dunyoda ham keng muhokama qilinadi. Bu borada turli siyosiy forumlarda, davlat rahbarlari, siyosatchi olimlar tomonida bu masalaga ko`p bora to`xtalib kelinayotganligi “yashillashtirish” siyosatiga bo`layotgan jiddiy e`tibor bo`lib hisoblanadi. Bugungi kunda zamonaviylashgan iqtisodiyot sharoitida insoniyat ehtiyoji ham misli ko`rilmagan tarzda oshib bormoqda. Bundan kelib chiqadiki, ehtiyojlarni qondirish uchun zarur bo`lgan resurslarni olishda tabiatga “murojaat qilish” ham ko`payib bormoqda. “Yashil iqtisodiyot” mana shunday o`zgarishlar kelajak avlod hayotiga salbiy ta`sir qilishini oldini olish va ular uchun ham farovon hayot ta`minlash zaruriyatidan kelib chiqmoqda. Agarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy munosabatlarning tabiatga salbiy ta`siri oldi olinmasa, u nafaqat kelajak avlod hayotiga, balki jamiyatning hozirgi sharoitiga ham jiddiy salbiy ta`sir ko`rsatadi. Va aksincha, insoniyatning atrof tabiiy muhitga munosabati o`zgarsa, ularda avvalo, ekologik madaniyat rivojlansa, ishlab chiqarish, xizmat ko`rsatish va mahsulotni iste`mol qilish bilan munosabatlar “yashillashtirish” sa`y-harakatlariga moslashsa, albatta, biz va kelajak avlod hayotining ijobiy tarafga o`zgaradi. Ya`ni “Yashil” iqtisodiyot aholi farovonligini ta`minlashdagi va iqtisodiy o`shishda kabi barqaror rivojlanishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon iqtisodiyotining modernizatsiyalashuvi davrida ko`plab yangilangan innovatsion texnologiyalarga o`tish, rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi iqtisodiyotning samaradorligi omili bo`lib hisoblanadi. Lekin shuni ta`kidlab o`tish joizki, albatta, ularning aholi turmush sifatiga va yashash muhitiga salbiy ta`sir qilishni oldini olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu tufayli bugungi kunga kelib mamlakatlar tomonidan amalga oshirilayotgan “yashil” strategiyalar qo`llab-quvvatlanmoqda.

So`nggi yillarda milliy iqtisodiyotlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan yashil iqtisodiyotning turli tarmoqlarini rivojlantirish uchun ko`plab mablag`lar yo`naltirilmoqda. Misol uchun, yashil iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo`lgan bio energetika sohasiga yo`naltirilgan jami mablag`lar miqdori 2005-2009 yillar oralig`ida 230 foizga o`sdi (o`rta hisobda 50 foiz) va 2013-yilda 320 mlrd. AQSH dollarga teng bo`ldi. 2009-yildan hozirgi kunga qadar “Umumjahon iqtisodiy forumi” mintaqaviy iqtisodiy tizimlarni yashil iqtisodiyotga o`tkazish uchun 750 mlrd AQSH dollari yo`naltirdi hamda bu mablag`larning asosiy qismi Osiyo

mamlakatlarga sarmoya sifatida kiritildi. Natijada, bugungi kunga kelib, xalqaro “yashil” tovar va xizmatlar (cleantech va greentech) bozori yillik tovar aylanmasi 546 mlrd AQSH dollarini tashkil etmoqda.

1-rasm. Buyuk Britaniya tiklanadigan energiya manbayini o`zlashtirish bo`yicha loyiha tarkibi

Yoqida esa Siz Buyuk Britaniyaning tiklanadigan energiya manbalarini o`zlashtirish loyihalari tasvirlangan diagrammani ko`rishingiz mumkin. Albatta, bu kabi loyihalar mamlakat ekologik muammolarini bartaraf etishda etakchi mavqega erishishda katta xizmat qiladi.

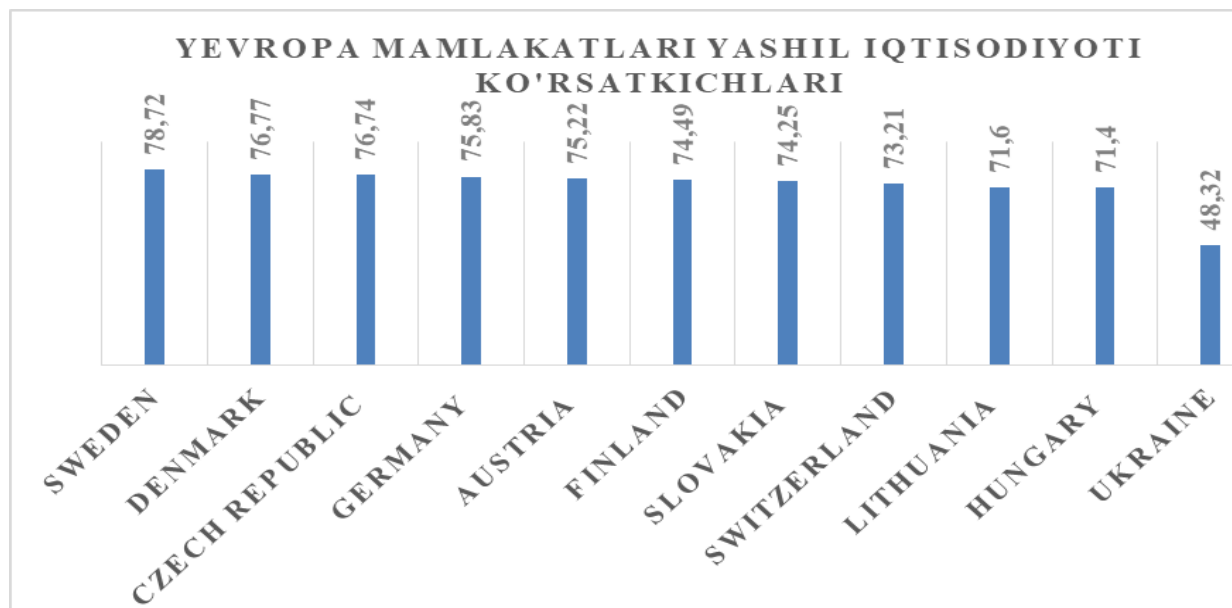
Rasmdagi ma`lumotlar asosida aniqlash mumkinki, Buyuk Britaniya tiklanadigan energiya manbayini o`zlashtirish bo`yicha loyihada bioenergiya manbalarining hissasi katta va u

66,14% ni tashkil qiladi (1-rasm). Undan keyingi o`rinlarni shamol (22,08%), quyosh (5,23%), issiqlik (4,42%), gidro energiyasi (2,13%) manbalari egallaydi.

Quyida esa Yevropa mamlakatlarning “yashillik” ko`rsatkichi aks etgan bo`lib, mamlakatlar o`rtasida eng yuqori ko`rsatkich Shvetsiya, Daniya, Chexiya hissasiga to`g`ri keladi.

Yevropa mamlakatlari bo`yicha taqqoslaydigan bo`lsak, yuqorida ta`kidlab o`tganim kabi eng quyi ko`rsatkich Ukraina – 48,32 ga teng bo`lsa, eng yuqori ko`rsatkich Shvetsiya davlatiga taalluqli bo`lib – 78,72 indeksiga teng (2-rasm). Xulosa qilish mumkinki, Shvetsiya yashillik ko`rsatkichlari bo`yicha taraqqiy etgan va ekologiya muhofazasi bo`yicha samarali mexanizmga ega.

O`zbekiston Respublikasida ham ko`plab xorijiy davlatlardan “yashil iqtisodiyot” borasida tajribalar o`rganilib, “Yashillashtirish” sohasida ko`plab chora-tadbirlari ko`rilishi ekosiyosat doirasida turgan eng muhim dasturul amal masalalardan bo`lib hisoblanadi.

2-rasm. Yevropa mamlakatlari yashil iqtisodiyoti ko`rsatkichlari

Xususan, mintaqamizdagi asosiy daryolarning havzasi va biologik xilma-xillikning qisqarib borayotgani jiddiy xavotir uyg`otmoqda. Bug`lanish darajasini oshiradigan gazlar va atmosferaning keng miqyosda ifloslanishi muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda. Bugungi kunda “yashil taraqqiyot” borasidagi maqsadlarga erishish uchun mamlakatlarning harakatlari yanada faol va samarali bo`lishi kerakligiga hech kim shubha qilmayapti. Yashil iqtisodiyot bu iqtisodiy tizim bo`lib, uning asosiy maqsadi sayyoramizning ekologiyasi va uni saqlab qolish bilan birga iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirishga qaratilgan. Shunday qilib yashil iqtisodiyot deganda, inson hayoti va sog`lig`i uchun zarur bo`lgan resurslarni, atrof-muhit va ekologiyani bir butun holda saqlab qolib ishlab chiqarish va xizmat ko`rsatish sohalarini bog`liq iqtisodiyotni yanada rivojlantirishni amalga oshirishga asoslangan iqtisodiy faoliyatning yangi yo`nalishi tushuniladi. Bunda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim bo`ladi.

Birinchidan, aholining ehtiyojlarini qondirib, ularning farovonligi, yashash darajasi va sifatini oshirish uchun moddiy ne`matlarni yaratishni barqaror ravishda ekologiya va atrof-muhitga zarar etkazmasdan ko`paytirib borish lozim.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish va iqtisodiyotni rivojlantirish uchun energiya resurslari kerak bo`ladi, bularni qayta tiklanadigan energiya manbalari hisobidan ko`paytirish, jamoat transportini ham elektr quvvati bilan yuradiganlariga almashtirish, energiyani tejaydigan binolarni barpo qilish kabi yo`nalishlarda ishlarni olib borish.

Uchinchidan, atrof muhitga zararli gazlarni chiqarmaydigan, atrof-muhitni asraydigan, ekologik toza texnologiyalarni yaratish orqali ekologik toza mahsulotlarni etishtirish masalasiga ham alohida ahamiyat berish lozim bo`ladi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

To`rtinchidan, bir tomondan, tabiatdagi barcha resurslar cheklangan bir paytda inson ehtiyojlari cheksizligini inobatga olib, ularning muvofiqligini ta`minlash maqsadida ne`matlarni ishlab chiqarishni kengaytirishni tabiiy resurslarni kamaytirmasdan amalga oshirish choralarini ham ko`rish dolzarb masalalar sirasiga kiradi.

Beshinchidan, aholining doimiy o`sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish uchun qancha ishlab chiqarish, qanday ishlab chiqarish, kimga mo`ljallab ishlab chiqarish masalasiga atrofmuhitni asragan holda katta ahamiyat beriladi.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsam, atrof tabiiy muhit holati sifatini yaxshilash maqsadida amalga oshirilayotgan siyosatning ustuvor maqsadlariga erishish uchun ekologiya sohasidagi barcha nazorat funksiyalari ta`minlanishi, atrof muhitni muhofaza qilish ekspertlari uchun yagona metodologiya ishlab chiqilishi, ekologik jihatdan ahamiyatli bo`lgan qarorlarni qabul qilishda jamoatchilik fikrini o`rganish mexanizmini yaratish, shuningdek, o`quv darslariga ekologiya, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish yuzasidan ilmiy manbalar kiritish orqali ekota`lim berish tizimini rivojlantirish va bu sohada etakchi malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarini amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Meyliyev Obid Raxmatullaevich.

Toshkent moliya instituti, iqtisod fanlari doktori,

Gofurova.K.

Toshkent moliya instituti “Moliya” fakulteti talabasi

STATISTIK KO`RSATKICHLARNING MAKROIQTISODIYOTNI RIVOJLANISHIDAGI O`RNI

Mamlakatda bozor iqtisodiyoti islohotlarining yanada rivojlanishi va chuqurlashuvi, turli mulkchilik shakllarining rivojlanishi va iqtisodiyot sohaslarining imkoniyatlari va holati to`g`risida haqqoniy hamda niq ma`lumotlar asosida davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, shu jumladan boshqaruv qarorlarini baholash tahlil qilish zaruriyati va statistikani isloh qilish, mamlakat statistika va iqtisodiy tizimlari faoliyatini yanada takomillashtirish, statistikaning oldida turgan muammolarni echish uchun ularning tashkiliy tizimlarini optimallashtirish masalalari kun tartibiga qo`yildi.

Shu maqsadda 11.08.2021-yilda O`zbekiston Respublikasining “Rasmiy statistika to`g`risida”gi O`RQ-707-sonli qonuni¹⁸ qabul qilinib, bu qonun 44 moddani o`z ichiga jamlagan. Qonunda rasmiy statistikaning asosiy prinsiplari, davlat statistika organlarining vakolatlari va majburiyatlari, rasmiy statistika bo`yicha yuz berilgan masalalar uchun echimlar, kelib chiqishi ehtimoli kuzatilayotgan muammolarga javobgarlik, statistik kuzatuvlar, ro`yhatga olish, maxfiy statistik ma`lumotlarni qamrab olgan.

Bundan tashqari, mamlakatimizda statistika ma`lumotlarining ishochliligi va sifatini oshirish uchun tizimli ishlar amalga oshirilib, bo`lib o`tayotgan iqtisodiy-ijtimoiy jarayonlarni, jumladan xalqaro tashkilotlarning maxsus nashr va axborotnomalari xolis va ishonchli aks ettirish choralari ko`rish hamda statistika ma`lumotlari sifatini yanada yaxshilash, statistika ko`rsatkichlarining to`laqonli bazasini yaratish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik sohalarda statistikaning zamonaviy usullarini aniqlash yuzasidan O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “O`zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida “gi PQ-4796 sonli qarori qabul qilindi.

O`zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini takomillashtirish yuzasidan bir qator ustuvor yo`nalishlar belgilandi:

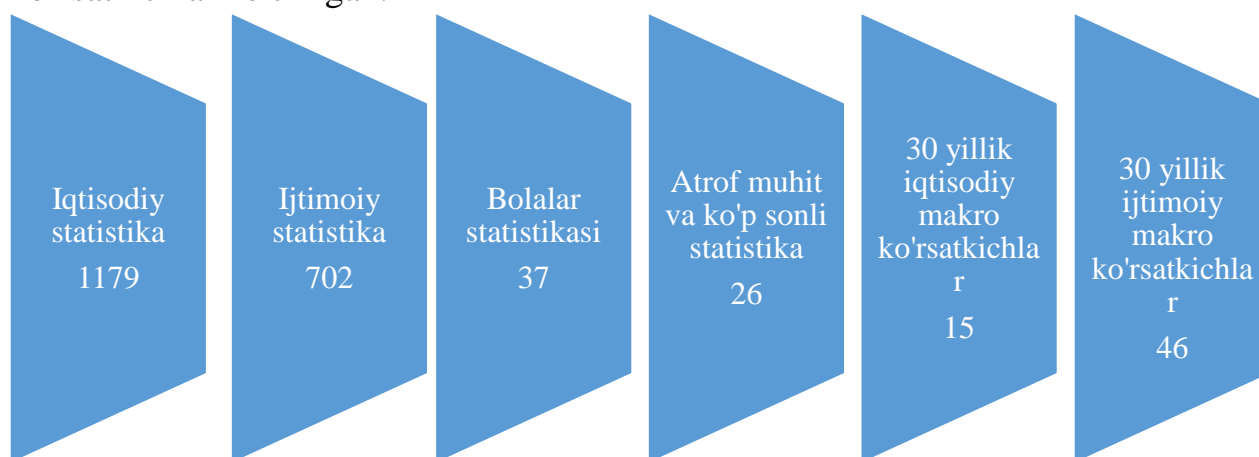
✓ statistika organlarini talab yuqori bo`lgan, sifatli va ishonchli ma`lumotlarni shakllantirishga, statistika ma`lumotlarining shaffofligi va oshkoraligini oshirishga qaratilgan professional mustaqil xizmatga aylantirish;

¹⁸ O`zbekiston Respublikasi 11.08.2021-yildagi “Rasmiy statistika to`g`risida”gi O`RQ-707-sonli qonuni// <https://lex.uz/docs/-5569619>.

- ✓ statistika sohasida yagona siyosatni amalga oshirishga qaratilgan vakolat va majburiyatlarni mustahkamlash orqali O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasi huzuridagi Statistika kengashining to`liq faoliyat ko`rsatishini ta`minlash;
- ✓ ilg`or axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalangan holda statistika axborotlarini yig`ish, qayta ishlash, tahlil qilish, nashr etish va saqlash bo`yicha yaxlit tizimni tashkil etish;
- ✓ rasmiy statistikani ishlab chiqarish, tarqatish va muvofiqlashtirish maqsadida mamlakatning butun milliy statistika tizimi doirasida qo`llaniladigan uslubiy asoslar va boshqaruv tamoyillarini takomillashtirish;
- ✓ idoraviy ma`lumotlar bazalarini yagona ma`lumotlarni boshqarish tizimiga integratsiya qilish orqali kuzatuvlarni bosqichma-bosqich optimallashtirish va respondentlardan hisobot topshirish yukini kamaytirish, shuningdek, ro`yxatga olish ishlarini o`tkazish va yalpi statistika hisobotlarini tanlanma kuzatuvlar bilan almashtirish hisobiga statistikani shakllantirish tizimini takomillashtirish;
- ✓ davlat statistika organlari hodimlarining kasbiy darajalarini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni olib borish hamda kelgusida amaliyotda qo`llash uchun ilg`or statistika usullari va texnologiyalari, shu jumladan ochiq ma`lumotlar sohasida innovatsion ishlanmalarni ishlab chiqish¹⁹.

Mamlakatimizda integrallashgan “statistika”portali ishlab chiqilib, mazkur portal statistik ma`luotlarni to`liq va ochiq ravishda foydalanuvchilarga qulay etkazib berish hamda xalqaro standartlarga to`g`ri kelishi maqsadida tashkilotlar tomonidan tavsiya berilgan SXDM standarti talabini butunlay inobatga olgan ma`lumotlar va metama`lumotlar elektron almashinishini ta`minlashga xizmat qiladi.

Tizimda 1000 dan ortiq statistik ma`lumotlar joylangan va 5 xil ko`rinishda yuklab olish imkoni bo`lib, quyidagi rasmda keng foydalanilgan asosiy statistik ko`rsatkichlar keltirilgan.

1-rasm. O`zbekiston Respublikasi statistikasi portalidagi jami ko`rsatkichlar soni ²⁰

¹⁹ O`zbekiston Respublikasi Prezidenti “O`zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida “gi PQ-4796 sonli qarori//<https://lex.uz/docs/-4926736>.

²⁰ O`zbekiston Respublikasi statistika portali sayti asosida tayyorlandi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Keltirilgan ma`lumotlarga ko`ra, iqtisodiy ko`rsatkichlarga oid statistik ma`lumotlar 1179 ta, ijtimoiy ko`rsatkichlarga tegishli statistika manbalar 702 tani tashkil etadi. Rasmda keltirilgan ma`lumotlardan shuni xulosa qilish mumkinki, statistik manbalar barcha iqtisodiy soha va sektorlarida etarlicha mavjud emas.

Shuning uchun mamlakatimizda makro va mikroiqtisodiy ko`rsatkichlarning rivojlanish barqarorligini ta`minlash maqsadida statistik organlarning ishlash faoliyatini takomillashtirish, to`plangan ma`lumotlar asosida raqamlar, grafik va jadvallarning aniq va foydalanuvchilar uchun tushunarli tarzda ishlab chiqish, statistik ma`lumotlarni to`plash jarayonida yuzaga keladigan xato va kamchiliklarni minimum darajaga keltirish uchun chet el tajribalaridan andoza olish darkor.

Makroiqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta`minlash iqtisodiyotimizning ustuvor vazifasi hisoblanadi. Iqtisodiy ko`rsatkichlarda yuzaga keladigan muammo va dolzarb masalalarni chuqur o`rganish, takomillashtirish hamda umumjahon qabul qilingan standartlarga moslashtirish barqaror rivojlanishda bosh masaladir. Statistik ma`lumotlar, organlar, havolalar va grafik chizmalarning aniq hamda shaffoflik darajasini oshirish orqali makroiqtisodiy ko`rsatkichlarning bugungi kun talabiga javob berishi, qabul qilingan yangi qarorlarning amaliyotda ham aholi ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga ijobiy ta`siri bo`lganligi, iqtisodiyotimizda YaIM ning hajmi, export va importdan olingan daromadlar hajmi va shu kabi ko`rsatkichlar haqida to`g`ri va aniq ma`lumot olish, to`g`ri xulosa qilib, maqbul qonun va qarorlar ishlab chiqilishida ko`mak beradi.

Biroq, respublikamizda faoliyat olib borilayotgan statistika tizimida bir qator kamchiliklar mavjud bo`lib, bu muammolarni bartaraf etish maqsadida ishlab chiqilgan turli qaror va farmoyishlar amaliyotda qo`llanilmoqda. Shunga qaramasdan yuzaga kelgan iqtisodiy sektorning barcha sohalarida ma`lumot manbalari statistika sayti va statistika markazlarida mavjud emas, bu masalalarni bartaraf etish uchun quyidagi chora tadbirlarni amalga oshirish lozim:

✓ ma`lumotlarni to`plash va ro`yhatdan o`tkazish jarayoni statistika tizimida muhim o`ringa ega, shu sababdan, bu jarayonda ma`lumotlarni avtomatlashtirish, to`g`ri vaqtida, to`g`ri shaklda olish uchun elektron platformadan foydalanishni rivojlantirish, yuzaga kelishi kuzatilgan profilaktika ishlari uchun oldindan chora ko`rish zarur;

✓ to`planganlik, qo`llanuvchilik va ishonchli qilish statistikada asosiy vazifa, ma`lumotlarning to`planishida shaxsiy ma`lumotlarni himoya qilish va ma`lumotlar bilan ishlash tartibini rivojlantirish uchun statistika tashkilotlariga alohida e`tibor qaratilishi, bandlik bilan ta`minlangan tashkilot hodimlarining bu sohada malakasini oshirib borilishi;

✓ statistik analiz va tahlil qobiliyatini rivojlantirish davlat statistika tizimini rivojlantirish muhim shartidir. Bu, ma`lumotlardan aniq va foydali statistik natijalar olishga yordam beradi.

А.Султанов

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Статистика агентлиги бошқарма бошлиғи.

E-mail: akrom@mail.ru.

Тел: 71 202 81 51

МАМЛАКАТИМИЗДА ОЧИҚ МАЪЛУМОТЛАР ПОРТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Бугунги глобаллашув ва ахборот технологиялари жадал ривожланиши даврида электрон ҳукумат тизимини такомиллаштириш масаласи янада муҳим аҳамият касб этиб, мамлакатимизда давлат идоралари фаолияти очиклигини таъминлаш, жамоатчиликка бу борада аниқ ва холис ахборот етказиб бериш юзасидан кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Рақамли иқтисодиёт ва рақамли технологиялар жадал ривожланишининг ҳозирги даврида электрон ҳукумат тизимини такомиллаштириш масаласи янада муҳим аҳамият касб этиб, мамлакатимизда давлат идоралари фаолияти очиклигини таъминлаш, жамоатчиликка бу борада аниқ ва холис ахборот етказиб бериш юзасидан кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Очик маълумотлар порталининг ҳозирги кундаги юритилиши ҳолатини таҳлил қиладиган бўлсак, унда бевосита маълумотларни тўплашда давлат ходимлари иштирок этиб, маълумотларни киритадилар, қайта нашр этадилар ҳамда услубий тавсияларга мувофиқ чоп этадилар. Дастурчилар эса, API интерфейслари, сўровларни кўшиш, иловаларни кўшиш қобилияти ҳамда маълумотларни оддий ва осон киритиш йўллари кўрсатиб берадилар. Жумладан, манфаатдор фойдаланувчилар эса дастур каталоги, маълумотлар таркиби, маълумотларни кўшиш учун талаблар ва алоқа учун сайтдан фойдаланадилар. Мамлакатимизда очик маълумотлар ҳукумат ва иқтисодиёт вакилларига кўшимча иқтисодий фойда кўришга ёрдам беради. Яъни очик маълумотлар орқали йиллик кўрсаткичларни қиёслаб, ўсиш суръатларини баҳолаш имкони мавжуд бўлади.

Очик маълумотлар билан таъминлаш қуйидаги талабларга жавоб бериши лозим:

- барча соҳадаги маълумотларни мавжудлиги;
- маълумотлар аниқ ва тўлиқ жойлаштирилганлиги;
- архив маълумотлардан фойдаланишга рухсат берилганлиги;
- қайта ишлашга инсон ва машина ўқийдиган форматда тайёр бўлиши.

Бизнинг фикримизча “Очик маълумот” – бу, очик маълумотлар порталида кўп маротаба, эркин ва бепул фойдаланиш мақсадида машина

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ўқиши учун керакли форматларда киритиладиган, интернет тармоғида жойлаштирилган давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборотлар жойлаштирилиши тушунилади. Шунингдек, тадқиқотларимиз натижсида куйидаги таърифларни кўриб чиқдик. Унга кўра, очик маълумотлар тўплами бу - атрибутлар тўплами билан тавсифланган индивидуал элементлардан ташкил топган очик маълумотлар шаклида тақдим этилган, бир хил турдаги маълумотларнинг тизимлаштирилган тўплами ва инсон иштирокисиз автоматлаштирилган тизимларни бундай элементларни аниқлаш, изоҳлаш ва қайта ишлашга имкон беради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги томонидан “Ўзбекистонда очик маълумотларни ривожлантириш, Open Data Inventory (ODIN) ва бошқа халқаро рейтингларда Ўзбекистоннинг ўрнини яхшилаш” бўйича тадбирлар ташкил қилинмоқда. Ушбу тадбирларда очик маълумотлар соҳасида таниқли эксперт Open Data Watch ташкилоти вакили Jemison Krouell, ЕХХТнинг Ўзбекистондаги лойиҳалари координатори офиси мутахассислари, Давлат статистика кўмитаси ва электрон ҳукумат лойиҳаларини бошқариш маркази ходимлари иштирок этди. Ушбу тадбирда Open Data Inventory (ODIN), Global Data Barometer (GDB) ва бошқа очик маълумотлар соҳасидаги халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилаш, Ўзбекистон Республикасида очик маълумотлар экотизимининг ҳозирги ҳолати, Ўзбекистон Республикасида очик маълумотларни янада ривожлантириш истиқболлари ва йўналишлари, Ўзбекистонда “Очик маълумотлар сиёсати”, Ўзбекистон Республикаси очик маълумотлар порталида сунъий интеллект асосида дастурий таъминотда фойдаланиш учун рақамли маълумотлар платформасини янада ривожлантириш, БМТ Статистика департаментининг маълумотлар базаси, Жаҳон ривожланиш индикаторлари, Жаҳон банки ва бошқа халқаро ташкилотлар маълумотлар базаларида Ўзбекистон Республикасининг етишмаётган маълумотларини тўлдириш, давлат органлари ва ташкилотлари учун ўз расмий веб-сайтида ва Ўзбекистон Республикасининг Очик маълумотлар порталида жойлаштирилиши мажбурий бўлган ижтимоий аҳамиятга молик маълумотларнинг намунавий шакллари, ижтимоий аҳамиятга молик маълумотларни расмий веб-сайтга ва Ўзбекистон Республикасининг Очик маълумотлар порталида жойлаштиришда уларни паспортлаш тизимини жорий этиш бўйича амалдаги қонунчилик ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқилди.

Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Адлия вазирлиги, Бош прокуратура ҳамда БМТ Тараққиёт дастури ҳамкорлигида “II Тошкент Аксилкоррупция форуми” ташкил қилинди. Унда Корея ва Озарбайжон мамлакатларининг коррупцияга қарши курашиш бўйича ваколатли ташкилот ва идоралари раҳбарлари ва вакиллари, ЙХХТ, Минтақавий мулоқот нодавлат нотижорат ташкилоти

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

мутахассислари томонидан давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятининг очиклигини таъминлашнинг самарали механизмларини яратиш, очик маълумотлардан фойдаланиш, жамоатчилик назоратини амалга оширишни кўллаб-қувватлаш сингари йўналишларда маълумотлар тақдим этилди.

“Коррупциявий хавф-хатарларни самарали баҳолашни шакллантириш” мавзусидаги навбатдаги сессияси доирасида миллий ва халқаро иштирокчилар коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш методологияси, коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш усуллари ва уларнинг коррупциянинг олдини олиш ва яхлитлик тизимини сақлашдаги аҳамияти билан таништирилди.

Шунингдек, коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш, баҳолаш ва минималлаштириш чора-тадбирларини амалга ошириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Ушбу сессияда Малайзия, Гонконг, Финляндия каби мамлакатларнинг вакиллари ва Жаҳон банки, БМТ ТД ва Европа Кенгаши экспертлари иштирокчиларни бу борадаги хорижий тажриба билан таништириб ўтилди.

Очик маълумотлар базасидан фойдаланишда юзага келувчи муаммолар куйидагилардан иборат:

- очик маълумотлар дастурини ишга тушириш жараёнига хусусий сектор, ОАВ, илмий давралар, фуқаролик жамияти институтлари ҳам жалб қилиниши лозим;
- кўплаб маълумотларнинг электрон кўринишда эмас, қоғозларда сақланаётгани ҳам ахборотнинг очиклигига дахл қилиши;
- очик маълумотларни оммага хавола этиш бўйича аниқ бошқарув тизими мавжуд эмаслиги;
- Интернет тезлигининг пастлиги, АКТ инфратузилмаси етарли даражада ривожланмагани, сифатли кадрлар йўқлиги.

Шунингдек, Очик маълумотлар иқтисодиёт учун муҳим ҳисобланади. Порталнинг давлат органлари ахборот тизимлари билан интеграциясини таъминлаш масалаларини ишлаб чиқиш орқали ушбу жараёндан "инсон омили" ни максимал даражада бартараф этиш муаммосини тубдан ҳал этиш лозим. Айни пайтда давлат органлари томонидан идоралараро жараёнларни автоматлаштиришнинг янги ахборот тизимларини яратиш ва мавжуд ахборот тизимларини модернизация қилиш орқали ўз жараёнларини фаол рақамлаштириш ишлари олиб борилмоқда. Очик маълумотларни автоматик равишда белгиланган параметрлар бўйича тўплаш ва уларни очик маълумотлар порталига машина ўқиладиган форматда ўтказиш имкониятини таъминлаш учун бундай ахборот тизимларига бўлган талабни белгилаш мақсадга мувофиқдир.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 апрелдаги “Давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги ПҚ-4273-сонли қарори // *Халқ сўзи*, 11.04.2019.
2. The road to budget transparency: learning from country experience [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.internationalbudget.org/publications/road-to-budget-transparency-country-synthesis/>. – Date of access: 19.04.2019.
3. ICT Sector Unit, The World Bank, Connecting to Work: How information and communication technologies could help expand employment opportunities, Washington, DC, September 2013. pp. 215.
4. Lora Menli, Djoel Gurin. Открытые данные для бизнеса. Аналитическая записка Всемирного банка для лидеров в области развития. Проект для обсуждения. 2015 год.стр.12.

Дуснаев Ш.Э.

*Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Статистика агентлиги, бошқарма бошлиғи ўринбосари,
Кадрлар малакасини ошириш ва статистик
тадқиқотлар институти мустақил изланувчиси*

ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАР ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Анотация. Ушбу мақолада жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланишида демографик жараёнларнинг ўрни, республика ва маълум бир ҳудуд аҳолиси сонининг таркибий жиҳатдан ўзгаришлари, аҳолининг юқори сураътларда ўсиб боришига таъсир кўрсатадиган омиллар, демографик жараёнларнинг асосий элементлари ўрганилган. Шунингдек, аҳоли демографияси жараёнлари гуруҳларга ажратилган.

Таянч сўз ва иборалар. демографик жараёнлар, асосий элементлар, туғилиш даражаси, иммиграция, оилавий таркиб, никоҳ ҳаракати, ёш-жинс таркиб, аҳолининг жойлашиши.

Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланишида демографик жараёнлар муҳим ўрин эгаллайди. Сўнги йилларда давлатимиз томонидан аҳоли даромадларини ошириш, яшаш шароитларини яхшилаш, таълим сифатини ошириш, аҳолига кўрсатилаётган тиббий хизматлар сифатини ошириш ва бошқа йўналишларда аҳоли учун қулайликлар яратиш мақсадида барча соҳаларда кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Мазкур жараёнларда белгиланган дастурларни амалга оширишда ҳудудлар, қишлоқ аҳоли пунктлари ва маҳаллаларда истиқомат қилаётган аҳолининг аниқ сонини ва унинг таркибий ўзгаришларини билиш ҳамда таҳлил қилиш муҳим ҳисобланади.

Аҳоли статистикасини ўрганишда демографик жараёнларнинг асосий элементларини билиш муҳим ва уларга қуйидагилар киради:

Аҳоли сонининг ўзгариш динамикаси. Аҳоли сони ҳақида маълумотлар аҳолини рўйхатга олишлар давомида, уларнинг оралиғида эса – рўйхатга олиш маълумотларига таянадиган ҳисоб-китоблар йўли билан олинади. Ҳозирги пайтда деярли барча мамлакатлар аҳоли сони ҳолатини ҳисобга олиш мақсадида ҳеч бўлмаса бир марта рўйхатга олишни амалга оширган. Турли вақт даврларида яшаб ўтган одамлар сони ҳақидаги маълумотларни таққослаш асосида у ёки бу минтақа ёхуд мамлакат аҳолисининг ўзгариши энг катта қизиқиш уйғотади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Иккинчиси “Туғилиш кўрсаткичлари бу – у ёки бу аҳоли гуруҳида фарзанд туғишлар частотасидир”²¹. Туғилиш кўрсаткичлари динамикаси ва даражасини ўрганиш учун турли кўрсаткичлардан фойдаланилади. Фарзандлар туғилиши кўлами ҳақида умумий тасаввурни бир йил давомида туғилган болалар сони ҳақидаги маълумотлар олишга ёрдам беради. Бироқ нисбий кўрсаткичлар туғилиш кўрсаткичлари даражасининг тўлиқ тасаввурини беради. Улар янги авлод шаклланиш жараёнининг интенсивлик даражасини тавсифлайди. Одатда туғилишнинг умумий, махсус ва хусусий коэффициентлари ажратиб кўрсатилади.

Учинчиси ўлим кўрсаткичлари ва умр давомийлиги. Ўлим кўрсаткичлари аҳолини такрор ишлаб чиқаришнинг қисқаришини, йўқ бўлиб кетишини тавсифлайдиган салбий жиҳати ҳисобланади. Ўлим кўрсаткичларини ўлчаш учун қатор кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Уларнинг энг биринчиси ўлим ҳолатларининг мутлақ сони ҳисобланади. Бироқ бу кўрсаткич, худди қолган барча демографик кўрсаткичлар каби, аҳолининг умумий сонига ҳам, аҳоли таркибига, энг аввало, жинс ва ёш таркибига ҳам боғлиқ бўлади. Мос равишда, ўлимнинг умумий коэффициенти, жинс ва ёшга оид ўлим кўрсаткичлари коэффициенти, гўдақлар ўлими коэффициенти каби нисбий кўрсаткичлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ўлим кўрсаткичларини ўрганиш учун шунингдек, умумлаштирувчи кўрсаткич – ушбу авлоднинг бутун ҳаёти давомида ўлим кўрсаткичлари даражаси ҳар бир ёшда кўрсаткич ҳисоблаб чиқилган йил билан бир хил бўлиб қолаверадиган шартларда киши ўртача яшаши лозим бўлган ўртача умр давомийлиги ҳам ҳисоблаб чиқилади. Ўлим кўрсаткичининг яна бир жиҳатини илмий томондан ўрганганимизда шуни кўрсатмоқдаки, жараённи ижобий баҳолашимиз мумкин, сабаби ўлим кўрсаткичи аҳоли таркибининг янгиланишига ва демографик босимнинг камайишига хизмат қилиб натижада аҳоли жон бошига тушадиган ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ортишига эришилишига ҳисса қўшмоқда.

Тўртинчиси бу оилавий таркиб. БМТ тавсияларига мувофиқ, оила деганда биргаликда яшаётган, қариндошлик алоқалари ва умумий бюджет билан боғлиқ бўлган шахслар гуруҳи тушунилади. Оила таркибига асосан жараёнлар – никоҳ қуриш ва ажралишлар таъсир кўрсатади. Оила бу аҳолини такрор барпо бўлиши, авлодлар алмашиши ва уларни жамиятда ўз ўрнини топишига ёрдам берувчи узвий боғлиқ бўлган жамият қўрғонидир.

Бешинчиси аҳолининг никоҳ ҳаракати. Кенг маънода бу ерда никоҳ тузиш ва уни бекор қилишни тавсифлайдиган барча жараёнлар тушунилади. Шахсларнинг никоҳ ҳолати қуйидаги градацияларни қамраб олади: а) ҳеч қачон никоҳда бўлмаганлар; б) никоҳдагилар (ушбу градацияда рўйхатга олинмаган никоҳдагилар ҳам қатнашади); в) бевалар ва туллар; г) ажрашганлар д) ажрашмаган алоҳида яшайди. Аҳолининг никоҳ ҳаракати

²¹ Кураков Л. П. Экономическая теория / Л. П. Кураков. - 9-е изд., доп. И перераб. - Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2005. - С.27.

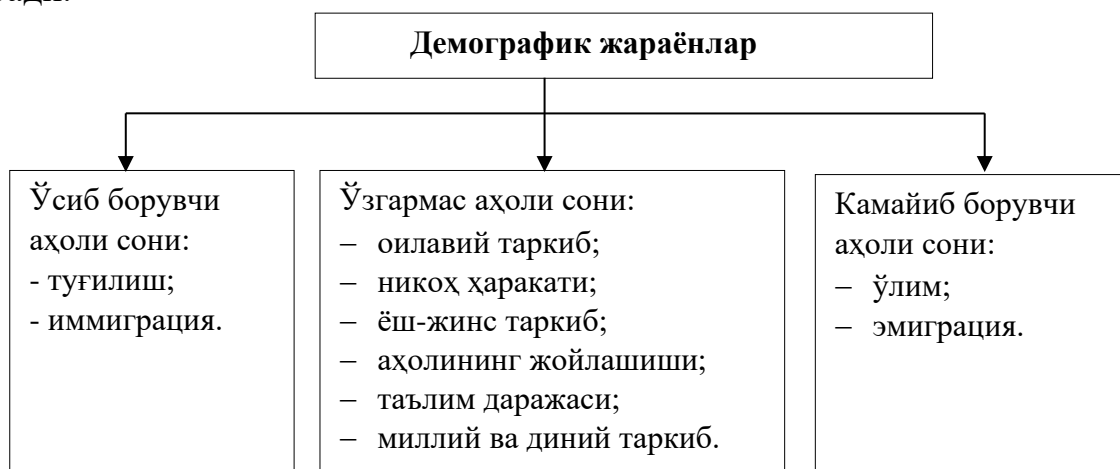
хақида маълумотлар жорий ҳисоб, яъни никоҳларни қайд қилиш асосида олинади. Фуқаролик никоҳлари статистикаси билан боғлиқ вазият анча мураккаб.

Олтинчиси ажралишлар. Кўплаб мамлакатларда расман ажралиш мураккаб бўлиб, бу жараён анча мураккаблаштирилган. Бироқ умумий тенденция шунда намоён бўладики, аксарият мамлакатларда ажралишлар сони кескин ўсган ва бу кўрсаткич ўсишда давом этмоқда. Ажралишлар жамиятда аҳолининг маълумотлилик даражасига, яшаш фаровонлигига, аҳолининг кичик гуруҳларига ёки қариндошлик муносабатларига ўзининг салбий таъсирини билдиради.

Еттинчиси аҳолининг жинс ва ёш таркиби. Аҳолининг табиий ва механик ҳаркати натижасида аҳолининг жинси ва ёш таркибида ўзгаришлар вужудга келади. Бевосита мазкур жараён аҳолининг табиий ўсишига, табиий ва механик ҳаракатига таъсир кўрсатади.

Сақизинчиси аҳоли миграцияси. Миграция – фуқароларнинг доимий яшаш жойини ўзгартириш мақсадида жисмоний ҳаракатланишидир. У бир давлат ичида ҳам, турли мамлакатлар ўртасида ҳам амалга оширилади. Миграция жараёнлари бир қатор омилларни келтириб чиқаради, энг асосий ва биринчи сабаби моддий манфаатдорлик, иш излаш, қишлоқ хўжалиги ерларини ўзлаштириш, деҳқончилик билан шуғулланиш, яшаш шароитини яхшилаш мақсадида кўчиб юриш; сиёсий жараёнларда миграцияни ўрни – сиёсий, диний ва ирқий камситишлар билан боғлиқ кўчиб ўтиш; ҳарбий сабаблар - эвакуация, реэвакуация, депортация; табиий сабаблар; шунингдек, шахсий сабаблар.

Тўққизинчиси демографик жараёнларнинг асосий элементлари қаторига: мамлакатнинг урбанизация ҳолати, оилавий аҳоли, маълумот даражаси, тили, фуқаролиги, миллати ва диний таркиби каби индикаторлар киради.

1-расм. Демографик жараёнлар²²

²² Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Мазкур уч босқичли жараёнлар, умумий ҳолатда мамлакатнинг демографик ривожланишидаги омилларга ўз таъсирини бевосита кўрсатади, аҳолининг табиий ва механик ҳаракатини таъминлайди ҳамда мазкур жараёнлар аҳолининг яшаш шароити, қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришнинг ривожланганлик даражаси, тиббий маданият, шаҳарлашиш даражаси, оилавий ҳолати, маълумот даражаси, даромад манбалари, бандлик ҳолати, ишсизлик даражаси, ижтимоий-иқтисодий ва психологик, сиёсий, табиий-экологик, маданий, диний ва бошқа омиллар таъсири остида тараққий топади.

Адабиётлар рўйхати

1. Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O'quv qo'llanma. – T.: Noshir, 2011. – 119-b.
2. Кураков Л. П. Экономическая теория / Л. П. Кураков. - 9-е изд., доп. И перераб. - Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2005. – С.27.
3. Вишневский А.Г. Воспроизводство населения и общество. – М.: Финансы и статистика, 1982.
4. Демография / Под ред. Н.А. Волгина. - М.: РАГС, 2003. - 280 с.; Кураков Л.П., Кураков В.Л. Большой толковый словарь экономических и юридических терминов / Л.П. Кураков, В.Л. Кураков. - М: Вуз и школа, 2004. – 420 с.;
5. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>.

Абраев Шерзод Хурромович

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги
бошқарма бошлиғи ўринбосари

МЕҲНАТ БОЗОРИНИНГ СТАТИСТИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ТИЗИМИ

Меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими иқтисодий таҳлилнинг ажралмас қисми бўлиб, меҳнат бозоридаги мавжуд вазиятнинг объектив фотосуратини олиш имконини беради. Статистик маълумотлар меҳнат бозорининг турли жиҳатларини таҳлил қилиш ва ўрганишда муҳим ўрин тутди.

Меҳнат тўғрисидаги статистик маълумотларни давлатлар томонидан мунтазам тўплаш, қайта ишлаш ва эълон қилинишини вазифа сифатида белгиланиши мумкин бўлган ҳужжат Халқаро меҳнат конференцияси 71-сессиясида (1985 йилда) қабул қилинган «Меҳнат статистикаси тўғрисида»ги 160-сонли Конвенциядир.

Конвенция — бу халқаро келишув бўлиб, уни ратификация қилган давлатлар учун юридик жиҳатдан мажбурий бўлган ҳужжатдир. Халқаро меҳнат конференцияси томонидан қабул қилинган Тавсиялар иккинчи томондан мажбурий инструмент ҳисобланмайди. Меҳнат статистикаси бўйича қабул қилинган конвенциялар халқаро меҳнат Кодексининг бир қисми ҳисобланади.

Мазкур конвенцияни ратификация қилган давлатлар меҳнат тўғрисидаги қуйидаги бўлимларни ўз ичига олган статистик маълумотларни мунтазам равишда йиғиш, қайта ишлаш ва эълон қилиб бориш мажбуриятини олади:

- иқтисодий фаол аҳоли, бандлик, ишсизлик, тўлиқсиз бандлик;
- тўлиқ таҳлил қилиш ва базани шакллантириш учун иқтисодий фаол аҳолининг таркиби ва тақсимланиши;
- ўртача иш ҳақи, иш ҳақининг вақт бўйича ставкалари;
- иш вақти давомийлиги;
- иш ҳақи;
- ишчи кучи қиймати;
- истеъмол товарлари индекси;
- уй хўжалигини юритиш харажатлари, даромадлар;
- касб касалликлари ва ишлаб чиқаришда шикастланганлик;
- меҳнат низолари

Ушбу Конвенцияда талаб қилинадиган статистик маълумотларни йиғиш, тўплаш ва нашр этишда фойдаланиладиган тушунчалар, таърифлар ва методологияни ишлаб чиқиш ёки қайта кўриб чиқишда аъзо давлатлар

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Халқаро Меҳнат Ташкилоти ҳомийлигида ўрнатилган энг сўнгги стандартлар ва кўрсатмаларни ҳисобга олишлари кераклиги белгилаб ўтилган. Бу жараёни амалга оширишда иш берувчилар ва ишчиларнинг вакиллик ташкилотлари, улар мавжуд бўлганда, уларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда маслаҳатлашувлар ўтказилиши ва ҳамкорлигини таъминланиши белгиланган.

“Меҳнат статистикаси тўғрисида”ги ушбу Конвенция талаблари асосида меҳнат статистикаси кўрсаткичларини ҳисоблашнинг қуйидаги услубий жиҳатларига эътибор қаратиш зарур:

1. Меҳнат статистикаси маълумотлари бутун мамлакатдаги ҳолатни ифода этиши лозим.

2. Иқтисодий фаол аҳолининг таркиби ва тақсимоли статистикаси бутун мамлакатни ифодаловчи ҳамда батафсил таҳлил қилиш учун эталон маълумотлар сифатида хизмат қиладиган тарзда тузилиши лозим.

3. Ўртача иш ҳақи ва иш вақтининг жорий статистикаси (ҳақиқатда ишланган иш вақти ёки иш ҳақи тўланган ишланмаган иш вақти) барча муҳим тоифадаги ходимларни ва иқтисодий фаолиятнинг барча муҳим тармоқларини қамраб олган ҳолда мамлакат ва ҳудудлар кесимида тузилиши лозим.

4. Зарур бўлганда, иш ҳақининг вақт ставкалари ва меъёрий иш соатларининг статистик маълумотлари иқтисодий фаолиятнинг муҳим тармоқларидаги муҳим касблар ёки касблар гуруҳларини қамраб олган ҳолда мамлакат ва ҳудудлар кесимида тузилиши лозим.

5. Иқтисодий фаолиятнинг муҳим соҳаларида ишлайдиган ходимларни қамраб олган ҳолда, иш ҳақи таркиби ва тақсимланиши статистикаси тузилиши лозим.

6. Иқтисодий фаолиятнинг муҳим тармоқларини қамраб олган ҳолда меҳнатга сарфланадиган харажатлар статистикаси тузилиб, ушбу статистик маълумотлар бандлик ва иш вақти тўғрисидаги маълумотларга мос келиши керак.

7. Ишлаб чиқаришдаги шикастланишлар статистикаси, иложи борича, иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларини қамраб олган ҳолда, бутун мамлакат бўйича ва ҳудудлар кесимида тузилади.

8. Меҳнатда шикастланганлик статистикаси имкон қадар иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларини қамраб оладиган ва бутун мамлакатдаги ҳолатни ифодаловчи шаклда тузилиши мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикасида меҳнат статистикасининг асосий кўрсаткичларини ҳисоблаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 декабрдаги “Ишга жойлаштиришга муҳтож аҳоли сонини аниқлаш, шу жумладан, уй хўжалиқларини меҳнат билан бандлик масалалари бўйича ўрганишлар ўтказиш, шунингдек, меҳнат ресурслари, бандлик ва аҳолини ишга жойлаштириш балансини шакллантириш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 1011-сон қарорига мувофиқ амалга оширилади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Республикадаги меҳнат статистикаси кўрсаткичларининг сўнгги 10 йилдаги динамикасини статистик таҳлили натижаларига эътибор қаратадиган бўлсақ, Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда меҳнат ресурслари сони 19517,5 минг кишини ташкил этган. 2013 йил кўрсаткичи (17814,1 минг киши) билан солиштирилганда республикадаги меҳнат ресурслари сони 1703,4 минг киши (2022 йилда 2013 йилга нисбатан 109,6 % га ўсган)га ортганини кузатиш мумкин (1-жадвал).

Шунингдек, мамлакатимизда 2022 йилда жами бандлар сони 13706,2 минг кишини ташкил этган бўлса, 2013 йил кўрсаткичи (12523,3 минг киши) билан солиштирилганда 1182,9 минг киши (2022 йилда 2013 йилга нисбатан 109,4 % га ўсган)га ортган.

1-жадвал

2022 йилда Ўзбекистон Республикаси бўйича меҳнат ресурслари кўрсаткичлари, *минг киши*

Кўрсаткичлар	Йиллар									
	2013	2014	2015.	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Доимий ўртача аҳоли сони	30243,2	30757,7	31298,9	31847,9	32388,6	32956,1	33580,4	34232,1	34915,1	35648,1
Меҳнат ресурслари сони	17814,1	18048,0	18276,1	18488,9	18666,3	18829,6	18949,0	19158,2	19334,9	19517,5
Иқтисодий фаол аҳоли сони	13163,0	13505,4	13767,7	14022,4	14357,3	14641,7	14876,4	14797,4	14980,7	15038,9
Иқтисодий фаоллик даражаси, %	70,5	71,3	71,9	72,5	73,5	74,3	75,0	73,8	74,1	73,7
Бандлар - жами	12523,3	12818,4	13058,3	13298,4	13520,3	13273,1	13541,1	13236,4	13538,9	13706,2
шу жумладан, кичик тадбиркорликда	9604,0	9950,8	10170,4	10397,5	10541,5	10128,8	10318,9	9865,7	10080,6	10131,1
Ишсизлар сони	639,7	687,0	709,4	724,0	837,0	1368,6	1335,3	1561,0	1441,8	1332,7
Ишсизлик даражаси, %	4,9	5,1	5,2	5,2	5,8	9,3	9,0	10,5	9,6	8,9
Иқтисодий нофаол аҳоли	4651,1	4542,6	4508,4	4466,5	4309,0	4187,9	4072,6	4360,8	4354,2	4478,6
Хорижда ишлаётган фуқаролар сони	338,3	873,6	1001,3	1145,3	1333,7	2384,8	2460,7	1838,2	1751,5	1851,7
Ўртача ойлик иш ҳақи, минг сўм	866,0	1007,9	1171,7	1293,8	1457,8	1822,7	2324,6	2673,3	3214,8	3882,2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

Жадвал маълумотларидан мамлакатдаги ўртача ойлик иш ҳақи номинал кўрсаткичи 2022 йилда 2013 йилга нисбатан 4,5 баробарга ошганлиги кузатилади.

Мамлакатдаги доимий ўртача аҳоли сони сўнгги ўн йил ичида 5404,9 минг кишига кўпайган бўлсада, меҳнат ресурслари сони 1703,4 минг кишига

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ошганлиги меҳнат ресурсларига нисбатан демографик босим коэффициентни ортиб бораётганлигини ифодалайди. Бу эса ўз навбатида ижтимоий ҳимоя тизимиغا, жумладан пенсия таъминотиغا жиддий эътибор қаратишни тақозо этади.

Меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими бандлик, ишсизлик, иш ҳақи ва ушбу бозорнинг ҳолати ва динамикасини баҳолашга ёрдам берадиган бошқа муҳим омиллар ҳақида маълумот беради. Қуйида статистик кўрсаткичлар тизимининг аҳамияти, унинг асосий таркибий қисмлари ва олинган маълумотлардан қандай фойдаланишни кўриб чиқамиз.

1. Статистик кўрсаткичлар тизимининг аҳамияти:

Меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими қарорлар қабул қилишда, ижтимоий дастурларни ишлаб чиқишда ва иқтисодий ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегияларини режалаштиришда асосий ўринни эгаллайди. Унда бандлик ҳолати, ишсизлик, иш ҳақи ва меҳнат бозорининг бошқа муҳим жиҳатлари ҳақида маълумотлар ўрганилади. Ушбу маълумотлар ҳукуматга, бизнес секторига ва умуман жамиятга онгли қарорлар қабул қилишда ва ўзгарувчан шароитларга мослашишда ёрдам беради.

2. Статистик кўрсаткичлар тизимининг асосий таркибий қисмлари:

Меҳнат бозори статистикаси тизими меҳнат ресурслари, бандлик даражаси, ишсизлик, иш ҳақи, меҳнат шароитлари ва меҳнатда шикастланганлик каби бир қанча асосий компонентларни ўз ичига олади. Иш билан бандлик даражаси маълум бир даврда банд бўлган иқтисодий фаол аҳолининг улушини акс эттиради. Ишсизлик иқтисодий фаол аҳолининг иш жойига эга бўлмаган, лекин фаол иш излаётган қисмини тавсифлайди. Иш ҳақи ишчиларнинг иш ҳақи даражасини акс эттиради ва меҳнат бозори динамикаси бандлик ва ишсизликдаги тенденция ва ўзгаришларни очиқ беради.

Меҳнат бозори статистикаси тизимининг асосий кўрсаткичларидан бири бандлик даражасидир. У иш билан банд бўлган ёки тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи иқтисодий фаол аҳоли улушини акс эттиради. Иш билан бандлик даражаси аҳолининг умумий сонига нисбатан фоизда ёки мутлак рақамларда ифодаланиши мумкин.

Яна бир муҳим кўрсаткич - ишсизлик даражаси. У ишсиз, лекин фаол иш излаётган иқтисодий фаол аҳоли улушини акс эттиради. Ишсизлик даражаси меҳнат бозори самардорлигини баҳолаш ва унинг муаммоли соҳаларини аниқлаш имконини беради.

Шунингдек, меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими ўртача иш ҳақи тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади. Ушбу кўрсаткич ишчиларнинг даромад даражасини акс эттиради ва аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаровонлигини таҳлил қилиш учун ишлатилиши мумкин.

Меҳнат бозори статистикаси тизимининг қўшимча кўрсаткичлари меҳнат бозорининг ҳолати ва ривожланишига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган вақтинчалик бандлик улуши, яқка тартибдаги тадбиркорлар сони,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ишчиларнинг билим даражаси ва бошқа омиллар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади.

3. Статистик кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш:

Қарорлар қабул қилиш ва ижтимоий дастурларни ишлаб чиқиш учун меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими қўлланилади. Масалан, бандлик ва ишсизлик даражасини таҳлил қилиш амалдаги бандлик сиёсатининг самарадорлигини баҳолаш ва уларни яхшилаш чораларини кўриш имконини беради. Иш ҳақи тўғрисидаги маълумотлар аҳоли турмуш даражасини ва ижтимоий адолатни аниқлашга ёрдам беради. Меҳнат бозори динамикаси келажакдаги ўзгаришларни башорат қилиш ва уларга тайёргарлик кўриш, шунингдек, таълим дастурлари ва ишчиларнинг малакасига кўйиладиган талабларни мослаштириш имконини беради.

Меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими меҳнат бозорининг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш ва мониторинг қилиш, унинг тенденцияларини аниқлаш ва ривожланишини башорат қилиш имконини беради. У давлат органлари, иш берувчилар ва бошқа манфаатдор томонларга қарорлар қабул қилишда ва меҳнат бозорини яхшилаш сиёсатини ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, халқаро даражада меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими ўзининг чекловлари ва камчиликларига эга. Баъзи аҳоли гуруҳлари, масалан, рўйхатдан ўтмаган ишсизлар ёки норасмий секторда фаолият юритувчилар тўғрисидаги маълумотлар танланма кузатув асосида, кузатув натижаларини бош тўпламга ёйиш орқали аниқланади. Бу эса кузатувга тушган статистик бирликлар таркибидан келиб чиқиб, ҳолатни тўлиқ акс эттирмаслиги мумкин. Бундан ташқари, маълумотларни йиғиш методологияси ва кўрсаткичларнинг таърифи мамлакатларда бир-биридан фарқ қилиши мумкин, бу эса таққослаш ва таҳлилни қийинлаштиради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими ушбу бозорни таҳлил қилиш ва ўрганишда, иқтисодиётни ривожлантириш бўйича қарорлар қабул қилиш ва режалаштиришда муҳим ўрин тутаяди. Унда бандлик, ишсизлик, иш ҳақи ва меҳнат бозори ҳолатини баҳолашга ва динамикасини таҳлил қилишга ёрдам берувчи бошқа омиллар ҳақида ҳолис маълумотлар келтирилади. Бироқ, олинган маълумотларни шарҳлашда ушбу тизимнинг чекловлари ва камчиликларини ҳисобга олиш керак.

Ушбу маълумотлардан тўғри фойдаланиш бандлик сиёсатини оптималлаштириш, аҳоли турмуш даражасини ошириш ва мамлакатнинг барқарор ривожланишини таъминлашга ёрдам беради.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Mamadaliyev Odiljon

*Independent Researcher of TSUE, Head of Department,
Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan*

o.mamadaliyev@stat.uz /

telephone: +998-91-368-85-00

CLUSTERING THE DISTRICTS OF NAMANGAN REGION ACCORDING TO THE STATE OF DEVELOPMENT

Abstract: In this article, the approaches to categorization (clustering) of regions based on the state of socio-economic development in the Republic of Uzbekistan are studied and approved on the example of the cities and districts of the Namangan region.

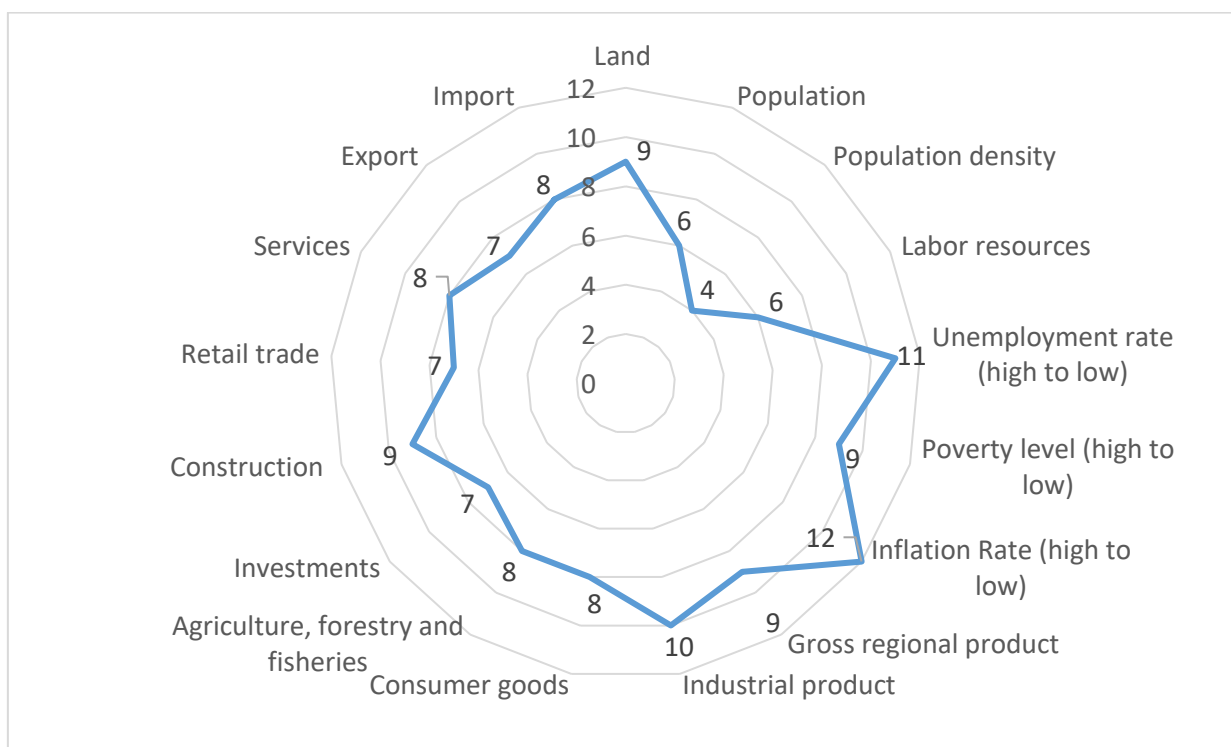
Keywords: *categorization (clustering)* .

INTRODUCTION

In modern conditions of the country`s development, the transformation of regions into economically self-governing units has led to an increase in the country`s role in shaping the country`s development policy, determining its long-term and medium-term prospects.

Naturally, when choosing an approach to the statistical study of the socio-economic development of regions, first of all, it is important to determine the goal and objective, since in each region and its structure there are regions that are developing steadily and/or, conversely, their development is lagging behind.

Therefore, an important aspect of the issue is the determination of tasks to achieve the intended goal in a comprehensive analysis of the socio-economic development of the region. Because, in the complex analysis, first of all, it is necessary that the statistical data meet the basic requirements of the international statistical methodology and have the ability to shed light on the effectiveness of national, regional and local (local) programs. It is under this condition that it will be possible to develop a system of indicators, group them and develop a comprehensive assessment methodology. Proof of this can be seen in Figure 1 below.

Figure 1. The place of Namangan region in the republic according to the main indicators of socio-economic development²³

That is, Namangan region is one of the most densely populated regions of the republic, and despite being one of the regions with high potential for supplying labor force to the labor market, it occupies the lower ranks in the republic in terms of the main economic sectors. This, in turn, requires increasing the investment attractiveness of the region, targeted development of the main economic sectors.

Therefore, first of all, based on the strategic tasks aimed at ensuring the socio-economic development of the region, it is appropriate to carry out the analysis systematically.

LITERATURE REVIEW

During the research, recommendations and views of a group of national and foreign scientists on statistical research of socio-economic development of regions, classification (clustering) based on the level of socio-economic development of regions were studied. Indian scientist Abhiman Das, Finnish scientist Teemu Makkonen, Russian scientists Glinsky V.V. Serga L.K., Pulyaevskaya V.L., Zhikharevich B.S., Limonov L.E., Zhunda N.B., Kogut A.E., Solow R.A. and Solovyova N.V. and national scientists Kadyrov A.M., Kayumov A.A., Nazarova H.M., Egamberdiev F.T., Yakubov U.Sh. and others can be cited as an example.

²³ Author's work based on official data of the Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

At the same time, the methodology of the Resolution PQ-4702 of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 1, 2020 "Rating of socio-economic development of regions on the introduction of the evaluation system" and the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 30, 2022 No. PF-287 "On measures to classify the regions of the republic into categories and introduce a differentiated system of business support" was studied.

FACTOR-RELATIONSHIP ANALYSIS OF SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT TENDENCIES OF REGIONS

On December 30, 2022, in order to reduce economic inequality between regions, introduce new approaches to the development of districts and cities based on their conditions, potential and capabilities, as well as further improve the business environment, improve the procedure for providing state support and increase its efficiency, on December 30, 2022 and the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-287 "On measures to classify the regions of the republic into categories and introduce a differentiated system of business support" was adopted.

On the basis of the decree, a procedure for dividing business entities into 5 categories was introduced in order to apply tax benefits, subsidies and other measures to support them, based on the category of district and city.

The following set of 24 indicators was used to determine the categories of cities and districts of the republic:

- I. Indicators of economic development and efficiency
  - export volume per capita;
  - decentralized investments per capita;
  - retail trade turnover per capita;
  - the volume of services per capita;
  - volume of regional industrial products per capita;
- II. Financial independence of the financial sector and indicators of development
  - level of collection of estimated tax payments;
  - local budget revenues per capita;
  - the share of business entities in the state budget revenues;
- III. Business environment and quality indicators of entrepreneurship development
  - investment attraction for foreign investors;
  - creating new jobs in small businesses;
  - growth of new business entities;
  - activity of business entities;
  - viability of business entities;
  - number of small business entities;
- IV. Indicators of labor market efficiency
  - per capita disposable income;
  - poverty rate;
  - the share of those who went abroad for temporary work in the total number of economically active population;

- employment rate;
- level of population employment by business entities;
- V. Indicators of economic competitiveness and diversification
- the volume of production of consumer goods per capita;
- VI. Indicators of infrastructure development and universality
- connection to the centralized sewage system;
- provision of clean drinking water to the population;
- provision of population with communications;
- coverage level with pre-school education institutions.

In general, according to the results of studies, it is shown that the classification of territories within the framework of the Decree is carried out in three stages.

Table 1.

Indicators selected by an expert method to assess the level of economic development of the regions

Indicators		
Main indicator	Economic indicators	Social indicators
Local budget income per capita.	1) Volume of industrial output per capita (thousand soums). 2) Volume of agricultural products per capita (thousand soums). 3) Volume of services per capita (thousand soums). 4) Volume of retail trade turnover per capita (thousand soums). 5) Amount of investments per capita (thousand soums). 6) Volume of construction works per capita (thousand soums). 7) Export volume per capita (thousand US dollars). 8) Scale of entrepreneurship in the region (active, unit). 9) Average usable land area per	1) Population (thousands of people). 2) Population density (person/m ²). 3) Expected at birth life expectancy (years). 4) Nominal average monthly salary (thousand soums). 5) Employment rate (percentage). 6) Net migration balance (unit). 7) Coverage of preschool education (percentage). 8) Study with teachers maturity (per 1000 students). 9) Study with doctors population (1000 people to the population).

In particular, in the first stage, a set of 24 indicators was prepared by the end of 2021 for the cities and districts of the republic, in the second stage, because indicators with different measurement units were used, the indicators were presented in the form of an index, in the third stage, the cities and districts of the republic were sorted in descending order.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

As a result, 208 cities and districts were analyzed and divided into 5 categories, i.e., 26 cities and districts are category 1, 46 are category 2, 76 are category 3, and 40 are Category 4 and 20 are allocated to Category 5.

As an experiment, in the course of the research, using the expert method, we will identify alternative indicators and consider the compatibility of these results with the example of Namangan region.

As a result, using the expert method, we can distinguish 19 indicators, that is, local budget income per capita (due to the fact that the gross regional product is not formed at the level of cities and districts, as well as 9 economic and 9 social indicators (Table 1).

At the next stage, we will perform analysis. The division of cities and districts into one-quality types was carried out using two algorithms: according to the idea of multivariate average with equal intervals; Cluster analysis by Ward's method. In the first case, the transformation of the initial data was carried out as follows:

$$x_{ijt} = \frac{a_{ijt} - \bar{a}_{jt}}{\max a_{jt} - \min a_{jt}}, \text{ or } x_{ijt} = \frac{\bar{a}_{jt} - a_{ijt}}{\max a_{jt} - \min a_{jt}} \quad (1)$$

where x_{ijt} - adjusted value of indicator j for district (city) for period t ; a_{ijt} - Initial value of indicator j for i - district (city) for period t ; $\bar{a}_{jt}$ - average value of indicator j for period t ; $\max a_{jt}$ - the largest value of indicator j for period t ; $\min a_{jt}$ - the smallest value of indicator j for period t .

$$S_{ij} = \frac{\sum_{t=1}^i x_{ijt}}{p} \quad (2)$$

where S_{ij} - i - the average level of development of district (city) by j ; p - number of ears.

$$SEDLR(EDR/SDR)_t = \frac{\sum_{j=1}^m S_{ij}}{m} \quad (3)$$

where $SEGLR_i$ - i - level of socio-economic development of district (city).; EDR_i - level of economic development of the district (city).; SDR_i - the level of social development of the district (city).; m - the number of indicators (indicators).

Classification of cities and districts was carried out using a hierarchical algorithm according to standardized data, that is, reduced to a single scale from 0 to 1.

Thus, the results of calculations according to algorithms show high consistency:

Cluster 1 represents the undisputed leader in socio-economic development - the city of Namangan. All selected indicators are characterized by positive trends; it is the leader in the region in terms of retail trade turnover per capita, the volume of paid services per capita and the number of doctors in the region.

In cluster 2, there is a close correspondence between the levels of economic and social development of districts. This cluster united Toraqorgon and Norin regions.

These are considered industrialized areas and have the highest levels of investment, fixed assets and wages.

Cluster 3 includes 4 districts (Kosonsoy, Pop, Uychi and Namangan): they are characterized by an average level of socio-economic development and show that economic development is ahead of the growth of social indicators.

Chust and Uchkurgon districts, characterized by a below-average level of development in terms of all economic and social indicators, joined the 4th cluster.

Cluster 5 includes 3 districts (Yangikurgon, Chortok and Mingbulok) and shows that all social and economic problems are relevant for them.

Table 2.

Distribution of cities and districts according to socio-economic indicators²⁴

		Indicators of economic development				
		1 (0,754-0,857) High level of development	2 (0,651-0,754) The level of development is above medium	3 (0,547-0,651) Medium level of development	4 (0,444-0,547) The level of development is below medium	5 (0,341-0,444) Low level of development
Indicators of social development	1 (0,729-0,810) High level of development	Namangan city				
	2 (0,649-0,729) The level of development is above medium		Turakurgan			
	3 (0,568-0,649) Medium level of development		Norin			
	4 (0,488-0,568) The level of development is below medium			Kosonsoy, Pop, Uychi	Chust	
	5 (0,407-0,488) Low level of development			Namangan	Uchkurgon	Yangikurgon, Chortok, Mingbulok

As a result of the statistical analysis, a socio-economic development map of regional cities and districts was created (Table 2).

²⁴ Author's work.

CONCLUSIONS

The results of the analysis show close results with the above normative documents on the assessment of the socio-economic development of the regions, which means that the indicators selected by the expert method within the framework of the research can be used to assess the real state of the economic and social development of the regions.

REFERENCES

1. Resolution PQ-4702 of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 1, 2020 "Rating of socio-economic development of regions on the introduction of the evaluation system" // <https://www.lex.uz/docs/4803531>.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 30, 2022 No. PF-287 "On measures to classify the regions of the republic into categories and introduce a differentiated system of business support" // <https://lex.uz/pdfs/6333225>.
3. Abhiman Das, Socio-economic development in India: a regional analysis, *Development & Society*, vol.28, № 2, December 1999, pp. 313-345.
4. Glinsky V.V. Serga L.K., Pulyaevskaya V.L. Statistical tools in solving problems of managing the development of territories // *Mathematical and statistical methods in analysis. Questions of statistics*, 10/2014, p 14-19.
5. Zhikharevich B.S., Limonov L.E., Zhunda N.B., et al. *Regional economics and spatial development. Textbook in 2 volumes.* -M.: Yurayt, 2014.
6. Kadyrov A.M. and others. *Regional economics.* -T.: LESSON PRESS, 2018, -239 p.
7. Kayumov A.A., Nazarova H.M., Egamberdiev F.T., Yakubov U.Sh. *Regional economy.* - T.: University, 2004.
8. Kogut A.E. *Information bases of regional socio-economic monitoring / A.E. Kogut, B.C. Rokhchin.* - St. Petersburg: ISEP RAS, 1995.
9. Solow R.A. Contribution of the Theory of Economic Growth. // *Quarterly Journal of Economics*, 1956. Vol.70. p.65-94.
10. Solovyova N.V. Statistical assessment of the socio-economic development of the region // *Volgo-Vyatka Academy of Public Administration, Voronezh*, 2011. 34-35 p.
11. Teemu Makkonen, "Innovation and regional socio-economic development – evidence from the finnish local administrative units", *Bulletin of Geography Socio-Economic Series* no. 15/2011, University Of Helsinki, Finland, DOI: <http://dx.doi.org/10.2478/v10089-011-0002-0>.

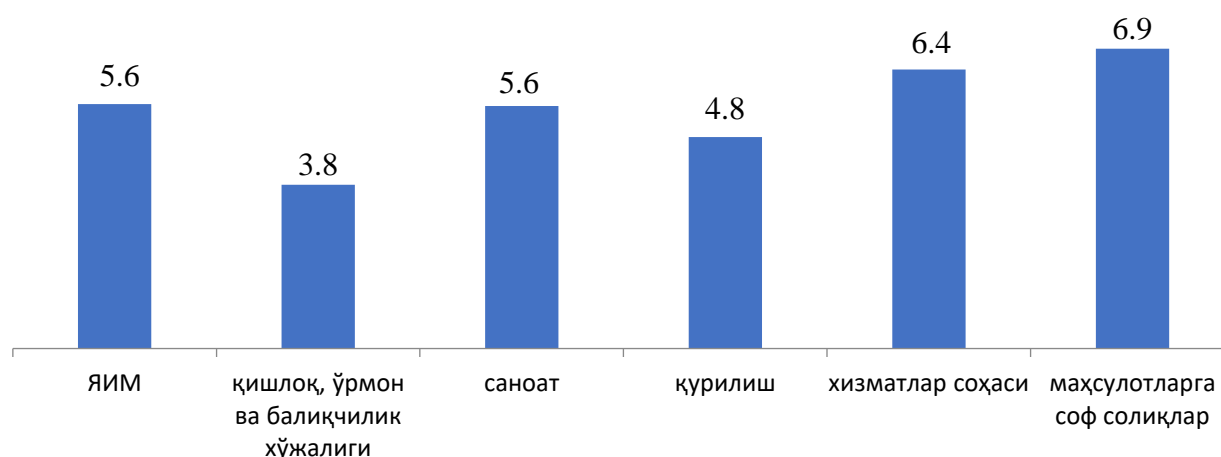

Мамаджанов Аброрали Аширралиевич –
Макроиктисодий индикаторлар ва
миллий ҳисоблар бошқармаси бошлиғи,
и.ф.ф.д. (PhD)

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ТАҲЛИЛИ

“Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиктисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш” мазкур йўналишлардан энг муҳими ҳисобланади.

Амалга оширилаётган ислохотлар ўзининг юксак самарасини бераётганлигини макроиктисодий кўрсаткичлар орқали кўриш мумкин. Дастлабки баҳолашга кўра, 2023 йилнинг январь-июнь ойларида Ўзбекистон Республикасининг ялпи ички маҳсулоти ҳажми жорий нархларда 469 619,0 млрд. сўмни ташкил этди ва 2022 йилнинг мос даврига нисбатан 5,6 % га ўсди.

1-расм. 2023 йил январь-июнь ҳолатига Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулотининг ўсиш суръатлари²⁵
(ўтган йилнинг мос даврига нисбатан, % да)

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари

ЯИМ таркибида ўтган йилнинг мос даврига қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғида 3,8 %, саноат тармоғида 5,6 %, қурилиш тармоғида 4,8 %, савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматларда 7,1 %, ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа хизматларида 11,5 % ва бошқа хизмат тармоқларида 4,9 % ўсиш кузатилди.

2023 йилнинг январь-июнь ойларида иқтисодиётнинг барча тармоқларида яратилган ялпи қўшилган қиймат ҳажми ЯИМ умумий ҳажмининг 94,6 % ини ташкил этди ва 5,5 % га ўсди (ЯИМ мутлақ ўсишига таъсири 5,0 фоиз пунктни ташкил этди). Маҳсулотларга соф солиқларнинг ЯИМ таркибидаги улуши 5,4 % ни ташкил этди ва 2022 йилнинг мос даври билан таққослаганда 6,9 % га ўсди.(1-расм)

2-расм. 2023 йил январь-июнь ҳолатига Ўзбекистон Республикаси ЯИМнинг ўсишига иқтисодиёт тармоқларининг қўшган ҳиссаси²⁶
(жамига нисбатан, % да)

Шунингдек, ЯИМ ўсишига қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги тармоғи 0,7 %, саноат тармоғи – 1,4 %, қурилиш тармоғи – 0,3 %, савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар – 0,5 %, ташиш ва сақлаш, ахборот

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ва алоқа хизматлари – 0,8 % ва бошқа хизмат тармоқлари – 1,3 % ижобий ҳисса қўшди. (2-расм)

Кузатилаётган даврда иқтисодиёт тармоқлари таркибида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигининг улуши 20,1 %, саноатнинг улуши 26,3 %, қурилишнинг улуши 6,5 %, савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматларнинг улуши 7,5 %, ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа хизматларининг улуши 7,9 %, бошқа хизмат тармоқларининг улуши 31,7 % ни ташкил этди.

Шунингдек, 2023 йилнинг январь-июнь ойларида аҳоли жон бошига ЯИМ жорий нархларда 13 млн. сўми ташкил этди ва 2022 йилнинг мос даврига нисбатан 3,4 % га ўсди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 60-сон Фармонида миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириш орқали саноатнинг етакчи тармоқлари ва иқтисодиётни янада либераллаштириш ҳамда трансформация жараёнларини яқунлашга алоҳида урғу берилган.

Республикамизда **саноат соҳасига** қаратилаётган юксак эътибор натижасида мисли қўрилмаган ютуқларга эришилмоқда. Жумладан, 2023 йилнинг январь-июнь ойларида республикамизда фаолият юритаётган 69,6 мингдан зиёд саноат корхоналари томонидан 293,6 трлн. сўмлик маҳсулотлар ишлаб чиқарилиб, ўтган йилнинг тегишли даврига нисбатан физик ҳажм индекси 5,6 % га ошди.

Шунингдек, 2023 йилнинг I ярим йиллигида иқтисодий фаолият турлари бўйича энг юқори улуш қайта ишлаш саноати ҳиссасига (84,0 %) тўғри келди, шу билан бир қаторда иқтисодий ислохотларни жадаллаштириш, инвестицион фаолиятга урғу бериш натижасида тоғ-кон саноати ва очиқ конларни ишлаш саноатининг улуши (9,0 %) ҳам ўсиб бораётганини таъкидлаш лозим.

Фаол инвестицион сиёсат юритилиши ҳамда соҳага янги инновацияларни технологияларни жорий этилиши натижасида 2022 йилнинг I ярим йиллигига нисбатан электр, газ, буғ билан таъминлаш ва ҳавони кондициялаш саноатида 9,9 % га, қайта ишлаш саноатида 6,3 % га ўсишга эришилди.

Ушбу ижобий ўсиш суръатларига эришишда 2023 йилнинг I ярим йиллигида 7,9 мингдан ортиқ янги ташкил этилган саноат корхоналарининг ўрнини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз.

Олиб борилаётган самарали ислохотлар натижасида Ўзбекистон Республикасида **бажарилган қурилиш ишлари ҳажми** барқарор ўсишда давом этмоқда. 2023 йилнинг январь-июнь ойларида 68,1 трлн. сўмлик қурилиш ишлари бажарилган бўлиб, мазкур кўрсаткич ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 4,8 % юқоридир.

2023 йилнинг 1 июль ҳолатига Ўзбекистон Республикасида қурилиш фаолияти билан шуғулланаётган корхона ва ташкилотларнинг умумий сони 34 102 тани ташкил этди. Мазкур қурилиш корхоналарининг катта қисми, катта

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

шаҳарларда, хусусан 6 911 таси ёки республикадаги жами корхоналарнинг 20,3 % и Тошкент шаҳрида жойлашган.

Кенг қўламли бажарилаётган қурилиш фаолияти натижасида жорий даврда умумий майдони 6 599,0 минг кв.м бўлган 30,6 минг хонадонга мўлжалланган турар жойлар ҳамда деярли 1,4 минг км узунликдаги сув тармоқлари ишга туширилди.

Олиб борилаётган ислохотлар натижасида бошқа тармоқлар қаторида бу соҳада ҳам хусусий секторнинг улуши юқори кўрсаткичга эга бўлмоқда.

2023 йилнинг январь-июнь ойларида бажарилган қурилиш ишларининг 97,1 % и нодавлат мулкчилиқдаги корхоналар томонидан бажарилган.

Ўз навбатида давлат мулкчилигидаги корхоналар томонидан жами 1 992,3 млрд. сўм қурилиш ишлари бажарилиб, жами қурилиш ишлари ҳажмининг 2,9 % ини ташкил этди.

Мамлакатимиз иқтисодиётида **хизмат кўрсатиш соҳасининг** улушини ошириш, жойларда хизмат кўрсатиш соҳасида мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш натижасида 2023 йилнинг январь-июнь ойларида кўрсатилган бозор хизматлари ҳажми 212,8 трлн. сўмга етди ва ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 12,3 % ўсишга эришилди.

Кўрсатилган бозор хизматлари умумий ҳажмининг ўсишига молиявий хизматларнинг 22,7 % га (кўрсатилган жами бозор хизматлари ҳажмининг ўсишидаги таъсири 5,1 % пункт), транспорт хизматлари 8,6 % га (ўсишдаги таъсири 1,9 % пункт), алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари 22,9 % га (ўсишдаги таъсири 1,5 % пункт), савдо хизматлари 7,0 % га (ўсишдаги таъсири 1,7 % пункт), таълим соҳасидаги хизматларни 19,5 % га (ўсишдаги таъсири 0,8 % пункт) ўсиши ижобий таъсир кўрсатди.

Молия сектори янги маҳсулот ва хизматларни жорий этиш ҳамда технологияларга сармоя киритиш ҳисобига жадал ривожланмоқда. 2023 йилнинг таҳлил қилинаётган даврида молиявий хизматлар ҳажми 50,0 трлн. сўмни ташкил этиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан ўсиш суръати 122,7 % ни ташкил этди.

Транспорт хизматлари ҳажми 49,1 трлн. сўмга етиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан ўсиш суръати 108,6 % даражасида қайд этилди. Ушбу хизмат турининг жами кўрсатилган бозор хизматлари ҳажмидаги улуши 23,1 % ни ташкил этди.

Давлат томонидан аграр соҳани қўллаб-қувватлаш, иқтисодий манфаатдорлигини ошириш бўйича амалга оширилган тизимли тадбирлар натижасида, дастлабки маълумотларга кўра 2023 йилнинг январь-июнь ойларида **қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида** умумий ишлаб чиқариш ҳажми 154,5 трлн. сўмни ташкил этиб, 2022 йилнинг мос даврига нисбатан 3,8 % га ошди.

Республикада бошоқли дон экинларидан юқори ҳосил етиштиришни рағбатлантириш тизими жорий этилгани ўзининг улкан ижобий самарасини берди. Жумладан, 2023 йилнинг январь-июнь ойларида республика бўйича

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

жами 5 443,4 минг тонна (2022 йилнинг мос даврига нисбатан 107,3 %) – дон ва дуккакли дон экинлари етиштирилди.

Республика ҳудудларида мева-сабзавот, полиз, картошка ва узум маҳсулотларини кўпайтириш, агротехник тадбирларни ўз муддатида ўтказиш, улардан юқори сифатли, экспортбоп маҳсулот етиштириш бўйича тизимли ишлар олиб борилганлиги, шунингдек, боғдорчилик ва узумчиликни ривожлантириш мақсадида замонавий технологиялар асосида интенсив мевали боғ ва токзорларни барпо этиш бўйича тизимли ишларнинг амалга оширилиши натижасида республикада 1 670,9 минг тонна (103,3 %) – картошка, 3 300,2 минг тонна (102,3 %) – сабзавотлар, 243,2 минг тонна (105,8 %) – полиз, 1 020,0 минг тонна (105,0 %) – мева ҳамда 49,4 минг тонна (102,7 %) – узум етиштирилди.

Жорий даврда республика бўйича тирик вазнда жами гўшт ишлаб чиқариш ҳажми – 1 267,5 минг тоннани (2022 йилнинг мос даврига нисбатан 103,8 %), соғиб олинган сут – 5 288,3 минг тоннани (102,9 %), олинган тухум – 3 571,2 млн. донани (104,5 %), қирқиб олинган жун – 20,8 минг тоннани (100,4 %), олинган қоракўл тери – 961,9 минг донани (103,5 %) ҳамда овланган балиқ – 46,5 минг тоннани (111,6 %) ташкил этди.

Кейинги йилларда чорвачилик тармоғини ривожлантириш дастурлари доирасида қорамолчилик, қўй ва эчкичилик, паррандачилик каби кўплаб хўжаликлар фаолияти йўлга қўйилиб, чорва моллари бош сонининг кўпайишига муҳим замин яратмоқда. Бунинг натижасида 2023 йилнинг 1 июль ҳолатига республикада йирик шохли қорамолларнинг умумий бош сони – 13,5 млн. бошни (2022 йилнинг мос даврига нисбатан 272,7 минг бошга кўп), шундан сигирлар – 4,8 млн. бошни (92,6 минг бошга кўп), қўй ва эчкилар – 23,4 млн. бошни (552,4 минг бошга кўп) ва паррандалар – 94,2 млн. бошни (7,0 млн. бошга кўп) ташкил этди.

Охириги йилларда республикада амалга оширилаётган экспортни рағбатлантириш, импортни оптималлаштириш ва умуман олганда ташқи савдо мувозанатини таъминлаш мақсадида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида, 2023 йил январ-июн ойларида республиканинг **ташқи савдо айланмаси** 29,2 млрд. АҚШ долларига етди ва 2022 йилнинг мос даврига нисбатан 4,7 млрд. АҚШ долларига ёки 19,4 % га кўпайди. Мамлакат тарихида бу натижа энг юқори кўрсаткич сифатида қайд этилган.

Ташқи савдо айланмасида экспорт ҳажми 12,1 млрд. АҚШ долларига (ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 23,0 % га кўпайди) ва импорт ҳажми 17 млрд. АҚШ долларига (17,0 % га кўпайди) етди. Ҳисобот даврида 4,9 млрд. АҚШ доллари қийматида манфий ташқи савдо баланси қайд этилди.

2023 йил январ-июн ойларида ташқи савдо айланмасида товарлар ва хизматлар экспорти бўйича асосий ҳамкорларимиз Россия, ХХР, Туркия, Қозоғистон, Афғонистон, Қирғиз Республикаси ва Тожикистон каби давлатлар бўлган. Уларнинг умумий экспортдаги улуши 38,2 % ни ташкил этди.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Олиб борилаётган чора тадбирларнинг самараси ўлароқ, 2023 йилнинг январь-июнь ойларида Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ва ижтимоий соҳаларни ривожлантириш учун барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 139,1 трлн. сўм **асосий капиталга инвестициялар** ўзлаштирилган бўлиб, бу кўрсаткич 2022 йилнинг январь-июнига нисбатан 7,9 % га ошди.

Асосий капиталга инвестицияларнинг молиялаштириш манбалари бўйича таркиби таҳлил қилинадиган бўлса, 2023 йилнинг январь-июнь ойларида жами инвестициялар ҳажмида, марказлашган молиялаштириш манбалари ҳисобидан молиялаштирилган асосий капиталга инвестицияларнинг улуши, 2022 йилнинг январь-июнига нисбатан 0,7 % пунктга камайиб, 12,3 % ни ёки 17,1 трлн. сўмни ташкил этганини кўриш мумкин. Мос равишда, марказлашмаган молиялаштириш манбалари ҳисобидан 122,0 трлн. сўм ёки жами инвестицияларнинг 87,7 % и ўзлаштирилиб, 2022 йилнинг январь-июнидаги кўрсаткичга нисбатан 0,7 % пунктга кўпайди.

Жорий йилнинг биринчи ярим йиллигида эришилган ушбу натижаларга ҳар томонлама ўйланган самарали амалга оширилаётган сиёсат, хорижий инвестицияларни жалб этиш, иқтисодиётда чуқур тизимли инвестицион ислоҳотларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни модернизatsiялаш, янгилаш ҳамда тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган туб ислоҳотлар асос бўлмоқда.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Умаров О.С.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги

Статистика агентлиги бошқарма

бошлиғи ўринбосари, и.ф.ф.д., доцент.

E-mail: omonillau@mail.ru

Тел: 71 202 81 51

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ОЧИҚ МАЪЛУМОТЛАР СОҲАСИНИНГ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ МОХИЯТИ

Бугунги кунда инсон фаолиятининг барча соҳаларини рақамлаштириш масаласи жуда долзарб ва муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, электрон ҳукумат тизимини рақамлаштиришни такомиллаштириш масаласи янада муҳим аҳамият касб этиб, мамлакатимизда давлат идоралари фаолияти очиклигини таъминлаш, жамоатчиликка бу борада аниқ ва холис ахборот етказиб бериш юзасидан кенг қўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Очик маълумотлар портали - Интернет тармоғидаги Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумат портали доирасида фаолият кўрсатувчи ҳамда давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг очик маълумотларини жойлаштириш учун мўлжалланган, очик маълумотларни эълон қилишда ва улардан фойдаланишда Портал оператори, очик маълумотларни етказиб берувчилар ва фойдаланувчилар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни таъминловчи ахборот ресурси ҳисобланади.

Мамлакатимизда очик маълумотлар соҳасини ривожлантириш самарадорлигини ошириш борасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармон қарорлари қабул қилинган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июндаги “Давлат органлари ва ташкилотларининг фаолияти очиклигини таъминлаш, шунингдек, жамоатчилик назоратини самарали амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-6247-сон Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 апрелдаги “Давлат бошқарувининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПК-4273-сон қарорлари қабул қилинган.

Ушбу фармон ва қарорларни ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси бир қатор амалий ишларни амалга ошириб, Очик маълумотлар соҳасини ривожлантиришга ўзининг ҳиссасини қўшиб келмоқда. Республикамизда Очик маълумотлар порталининг янги такомиллаштирилган версиясида яратилган асосий имкониятлардан бири – бу очик маълумотлар тўпламларини ўз вақтида

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

жойлаштириш ва уларни янгилаш устидан онлайн назорат қилиш ҳисобланади. Ҳозирги кунга келиб, Очiq маълумотлар порталида 160 та давлат органлари ва ташкилотлари томонидан очiq маълумотлар тўплamlари мунтазам жойлаштирилиб келинмоқда ва ҳар чорак якуни бўйича мониторинг натижалари ўрнатилган тартибда Вазирлар Маҳкамасига киритиб борилмоқда.

Шунингдек, Очiq маълумотлар соҳасини ривожлантириш бўйича бир қатор тадбирлар ўтказилиб келинмоқда. Жумладан, IT-тадбиркорликни ва мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришга қаратилган, очiq маълумотлар асосида иловаларни ишлаб чиқиш бўйича “Open Data Challenge” танловлари (Хакатон) ҳар йили ташкил этилиб келинмоқда. “Open Data Week” очiq маълумотлар ҳафталиги ҳар йили ўтказилиб келинмоқда. Шунингдек, “Халқаро Очiq маълумотлар куни” тадбирлари ҳамда 2019-2021 йилларда 100 дан ортиқ вазирлик ва идораларнинг 617 нафар ходими учун “Очiq маълумотларга кириш” мавзусида ўқув курслари ташкил этилмоқда.

Тадқиқотларимиз шуни кўрсатмоқдаки, мамлакатимизда очiq маълумотлар тизимини жорий этиш орқали кўйидаги натижаларга эришимиз лозим:

- давлат ҳокимияти органларининг шаффофлигини ошириш ва "Очiq ҳукумат" концепциясини амалга ошириш;
- хорижий инвесторларни мамлакатимиз имкониятлари ва салоҳияти тўғрисида хабардор қилиш ҳамда шу орқали инвестицияларни жалб қилиш;
- туризм хизматлари бозорини шакллантириш ва ривожлантириш;
- ижтимоий-сиёсий институтларни шакллантириш ва ташкил этишда фуқаролик жамиятининг иштироки даражасини ошириш;
- ахборотдан фойдаланиш имкониятини ошириш орқали аҳолининг ҳаёт сифатини яхшилаш.

Давлат, ижтимоий-иқтисодий ва тижорат маълумотларидан ташқари, махсус категориядаги маълумотлар ҳам мавжуд бўлиб, маълумотлар жисмоний шахслар томонидан очiq эълон қилинган шахсий маълумотлар ҳам муҳокамага қилинади. Жисмоний шахслар томонидан етказиб бериладиган шахсий маълумотлардан фойдаланиш механизми. Бунда, жисмоний шахслардан ижтимоий тармоқлар орқали маълумотларни етказиб берувчилар бўлиб, ташқи муҳитнинг иқтисодий субъектлари ўзларига керакли маълумотлардан фойдаланиш имконияти туғилади.

Электрон ҳукумат тизимини рақамлаштиришни такомиллаштириш ишларида Давлат статистика қўмитаси ўз ҳиссасин имунтазам равишда қўшиб келмоқда. Ташкилотлар ҳамда ҳудудларни рақамли трансформация ҳолатини рейтинг баҳолаш жараёнларини автоматлаштириш учун NIS.UZ идоралараро ахборотлар тизими ишга туширилган. Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги баҳолашда иштирок этадиган масъул давлат органлари билан биргаликда ҳар ҳисобот чораги якунидан кейинги ойнинг 25 санасига қадар NIS.UZ-ахборот тизимига

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

киритилган маълумотлар асосида баҳолаш ўтказди ҳамда ушбу ойнинг 30 санасига қадар баҳолаш натижалари тўғрисидаги ахборотни Вазирлар Маҳкамасига тақдим этади. Давлат статистика қўмитаси томонидан ушбу ахборот тизимнинг Очқлик ва электрон иштирок (2.7-банди) бўйича баҳолаш ишлари олиб борилади. Унга кўра, давлат органлари учун максимал 9 балл, хўжалик бошқарув органи учун эса максимал 2 балл баҳолаш белгиланган. 2021-2022 йиллар натижаларига кўра, Давлат статистика қўмитаси NIS.UZ-ахборот тизимининг давлат бошқарув органлари орасида мунтазам 1-ўринни эгаллаб келмоқда.

Албатта, Очқ маълумотлар портали фаолиятини ривожлантириш учун ечилиши керак бўлган муаммолар ҳам мавжуд бўлиб, тегишли ахборотни шакллантиришда халқаро методологик стандартларни, тавсияларни ўрганиш ҳамда уларни амалда қўллаш, Порталда эълон қилинадиган маълумотлар тўпламларини мазмуни, сифати, тўлиқлиги, ишончилиги, унинг ўз вақтида шакллантирилиши ва янгилаб турилишини таъминлаш, халқаро маълумотлар базаларида Ўзбекистон Республикаси бўйича мавжуд бўлмаган маълумотларни шакллантириш ва Порталга ҳамда халқаро базаларда акс эттириш, фойдаланувчиларга янада қулайлик яратиш мақсадида визуаллашган янгиликлар саҳифаси очиш ҳамда маълумотлар тўплами рейтингини янада яққол кўринишга келтириш лозим.

2020-2021 йилларда «Open Data Inventory — ODIN» рейтингида Ўзбекистон Республикасининг кўрсаткичини 45 баллга етказиш, «Open Data Inventory — ODIN» рейтингида мавжуд бўлмаган индикаторларни халқаро тавсиялар асосида шакллантириш ва қўмитанинг расмий сайти (stat.uz) ҳамда Очқ маълумотлар порталида (data.gov.uz) тўлиқ жойлаштириш, доимий равишда янгилаб бориш. Очқ маълумотлар порталида маълумотларни онлайн тарзда янгилаб боришни йўлга қўйиш мақсадида давлат органларининг идоравий ахборот тизимлари ва ресурсларини портал билан интеграция қилиш.

Аҳоли учун зарур маълумотларни уларга ўз вақтида етказиб бермаслик ва аҳолининг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондирмаслик жамият ривожланишига катта салбий таъсир ўтказиб, оқибатда “ахборот тақчиллиги” жамиятнинг инқирозига сабаб бўлиши мумкин. Шунингдек, маълумотларни очқлигини таъминлаш орқали мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришга, яъни биринчи навбатта хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳамда туризм соҳасини янада ривожлантиришга эришишимиз мумкин бўлади. Айнан шу омиллар очқ маълумотлар порталини ишлаш самарадорлигини ошириш зарурлигини келтириб чиқаради. Шу билан биргаликда Очқ маълумотлар портални юритишда Портал билан давлат органларининг идоравий ахборот тизимлари ва ресурсларини интеграция қилиш ишлари амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Очқ маълумотлар Порталининг жаҳон талабларига мос янги версиясини ишлаб чиқиш, Очқ маълумотлар

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

соҳасидаги нуфузли рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини таъминлаш ҳамда уларда юқори натижаларга эришиш учун мустақкам замин яратиш, Давлат органларининг расмий сайтларида очик маълумотлар саҳифасини очиш ҳамда ушбу саҳифани Давлат статистика қўмитаси томонидан шакллантириладиган ягона кўриниш (стандарт)га келтириш каби ишларни режалаштириб қўйдик. Очик маълумотлар соҳасини янада ривожлантиришдаги асосий мақсадимиз Ўзбекистон Республикасини яқин йилларда энг ривожланган мамлакатлар қаторига қўшишдан иборатдир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 апрелдаги ПҚ-4273-сон “Давлат бошқарувининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги қарори.
2. «Открытые данные», руководство по открытым данным, IT-Park, OSCE, Госкомстат. Февраль 2019 года.
3. Лора Мэнли, Джоэл Гурин. “Открытые данные для бизнеса”. Аналитическая записка Всемирного банка для лидеров в области развития. Проект для обсуждения. 2015 год.стр.12.
4. ICT Sector Unit, The World Bank, Connecting to Work: How information and communication technologies could help expand employment opportunities, Washington, DC, September 2013. pp. 215.
5. С. Мартиросян. Об открытых базах данных в государственной системе. Эксперт Информационного центра НОФ «Нораванк».Статья. Сайт. ”noravank.am”.
6. Роль открытых данных в развитии электронного правительства Узбекистана. Аналитическая записка. Сентябрь 2015 г. Стр. 19.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Хамраев Зафар Мамасаидович

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги

Статистика агентлиги

Макроиктисодий индикаторлар ва миллий ҳисоблар

бошқармаси

Жамғарма ва ёрдамчи ҳисоблар бўлими бошлиғи,

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси

zxamrayev456@umail.uz

ЯЛПИ ИЧКИ МАҲСУЛОТНИ ЯКУНИЙ ИСТЕЪМОЛ УСУЛИДА ҲИСОБЛАШНИ СТАТИСТИК ТАДҚИҚ ЭТИШ

Миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш борасида мамлакатимизда сўнгги йилларда изчил ислоҳотлар амалга ошириб келинмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 июлда “Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-3165-сон Қарори қабул қилинди [1]. Бугунги кунда республикаимизда ушбу қарорга мувофиқ “Миллий ҳисоблар тизими – 2008” қўлланмаси асосида макроиктисодий ҳисоб-китоблар методологиясини такомиллаштириш бўйича зарур ишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Ўтиш даврида иқтисодиёт соҳасида статистик ҳисоботларни тўғри юритиш ва давлатнинг иқтисодий салоҳиятини аниқ баҳолаш жуда муҳимдир. Шу орқали ялпи ички маҳсулотни ҳолисона баҳолашга эришиш мумкин. Шу мақсадда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва Халқаро валюта фондининг миллий ҳисоблар тизимини республикаимизда 2020 йил 1 январдан бошлаб тўлиқ жорий этишимиз лозим”, деб таъкидланди [2].

Шунингдек, 2019 йил 17 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5635-сон Фармони қабул қилинди. Ушбу Фармоннинг 1-иловасига мувофиқ тасдиқланган Давлат дастурининг 57-банди [3] Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва Халқаро валюта жамғармасининг Миллий ҳисоблар замонавий тизимини жорий этишга бағишланган бўлиб, ушбу вазифанинг ижросини таъминлаш бўйича масъуллар сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги (Давлат статистика қўмитаси) билан бир қаторда бошқа манфаатдор вазирликлар ва идоралар ҳам белгиланган.

Мазкур вазифанинг ижросини таъминлаш мақсадида 2019 йил 19 августда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Республикасида миллий ҳисобларнинг замонавий тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 691-сон Қарори қабул қилинди ва ушбу Қарорга асосан Ўзбекистон Республикасида иқтисодий статистикани янада такомиллаштириш ва миллий ҳисоблар замонавий тизимини жорий этиш бўйича Амалий чора-тадбирлар комплекси тасдиқланди. Ушбу Амалий чора-тадбирлар комплексининг 1, 4 ва 5-бандлари айнан ялпи ички маҳсулотни якуний истеъмол усулида ҳисоблашга бағишланган [4].

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги томонидан мамлакатимизда ЯИМни “МХТ-2008” халқаро стандарти талаблари асосида ҳисоблашни тўлиқ жорий этиш бўйича барча зарурий чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ялпи ички маҳсулотни якуний истеъмол усулида ҳисоблашнинг ўзига хос хусусиятларига батафсил тўхталиб ўтамиз.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг статистика хизмати турли мамлакатларнинг иқтисодий салоҳиятини Миллий ҳисоблар тизимида таққослаш учун жами ишлаб чиқариш ҳажми кўрсаткичи сифатида ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)дан фойдаланишни тавсия этади.

Миллий ҳисоблар тизими деганда мамлакат бўйича яратилаётган маҳсулот ва даромадларни ҳисоблаш услубиёти тушунилиб, шунингдек, уларнинг ҳосил бўлиши, тузилиши, тақсимланиши ҳамда фойдаланиш жараёнларини ифодалайдиган жамлама иқтисодий кўрсаткичлар тизими ҳисобланади. Бу тизим республика ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг барча жабҳаларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва истиқболдаги вазифаларни белгилашга хизмат қилади [5].

Миллий ҳисоблар тизими (МХТ)нинг асосий кўрсаткичларидан бири ҳисобланган ЯИМ – иқтисодий резидент-бирликлар ишлаб чиқариш фаолиятининг якуний натижасини ифодаловчи ва ушбу бирликлар томонидан якуний фойдаланиш учун ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматлар қиймати орқали ўлчанади.

Якуний истеъмол усулида ҳисобланган ЯИМ якуний истеъмол, ялпи жамғариш ва соф экспортнинг йиғиндисидан иборат бўлади. Якуний истеъмолга харажатлар уй хўжаликлари харажатларига, давлат муассасалари ёки бюджет соҳасидаги ташкилотларнинг ва уй хўжаликлари хизмат кўрсатувчи ноижорат ташкилотлар харажатларига бўлинади. Якуний истеъмолга харажатларда товарларга, индивидуал хизматлар ва коллектив хизматларга харажатлар ажратилади. Товарлар ва индивидуал хизматлар ҳамма вақт бозорда сотиб олиниши ва сотилиши мумкин ёки натура шаклида трансфертлар сифатида тақдим этилиши мумкин.

Коллектив хизматлар – бу жамиятнинг барча аъзоларига ёки унинг бир қисмига бир вақтнинг ўзида (масалан, давлат бошқаруви ва хавфсизликни таъминлашга) тақдим этиладиган хизматлардир. Уй хўжалиқларининг якуний истеъмоли товарлар ва индивидуал хизматлар истеъмоли ҳисобланади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Миллий ҳисоблар тизимида уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотларининг барча хизматлари индивидуал хизматлар ҳисобланади. Давлат бошқаруви органлари (давлат муассасалари) индивидуал ва коллектив хизматларни кўрсатишлари мумкин.

Якуний истеъмол усули ёки харажатлар бўйича ЯИМни ҳисоблаш учун мамлакат иқтисодий субъектларининг маълум харажатларини жамлаш керак бўлади. Яъни, қуйидаги компонентларнинг йиғиндисини топиш талаб этилади: мамлакат аҳолисининг истеъмол харажатларини; мамлакат иқтисодиётига ялпи инвестицияларни; давлат харажатларини; соф экспортни.

Якуний истеъмол усулида ЯИМни ҳисоблаш ундан фойдаланишнинг асосий пропорциялари таҳлилни ўтказиш, якуний истеъмолчилар эҳтиёжини қондириш ва мамлакат миллий бойлигини ошириш учун фойдаланилган товарлар ва хизматлар қиймати улушини аниқлаш имконини беради. Якуний истеъмол усулида ҳисобланган ЯИМ таркибини 1-жадвалда кўришимиз мумкин.

1-жадвал

Якуний истеъмол усулида ҳисобланган ЯИМ таркиби

ЯИМ = C + G + I_g + X_n	
Уй хўжаликларининг шахсий истеъмол харажатлари (C)	Жорий истеъмол товарларига ва хизматларига ҳамда узоқ фойдаланиладиган товарларга харажатлар
Товарлар ва хизматларнинг давлат хариди (G)	Давлат муассасалари ва ташкилотларини сақлашга харажатлар ва давлат инвестициялари
Ялпи хусусий ички инвестициялар (I _g)	Тикланадиган ва хусусий фирмаларнинг соф инвестициялари: асбоб-ускуналарга харажатлар, барча қурилиш ва захираларнинг ўсиши
Соф экспорт (X _n)	Экспорт ва импорт орасидаги фарқ

Якуний истеъмол усулида ЯИМни ҳисоблаш унинг таркибини, шунингдек, турли истеъмолчилар, яъни уй хўжаликлари, тадбиркорлар, давлат ва чет эл харидорлари томонидан ундан фойдаланиш тенденцияларини таҳлил қилиш мақсадида амалга оширилади.

Якуний истеъмол усулида ЯИМни ҳисоблаш жамиятдаги харажатлар барча турларининг йиғиндисини ифодалайди. Шунинг учун товарлар ва хизматларни сотиб олиш харажатлари тўртта асосий гуруҳларга ажратилади: аҳоли, бизнес, давлат ва чет эл истеъмолчилари.

Шунга мос равишда, Якуний истеъмол усулида ЯИМни ҳисоблаш тўртта асосий компонентларни ўз ичига олади:

1. Шахсий истеъмол харажатлари (C)га уй хўжаликларининг кунлик эҳтиёж ҳамда узоқ муддатли фойдаланиладиган товарлар ва хизматлар учун қилган харажатлари киради. Шунингдек, иқтисодиётда харажатларнинг энг кўп қисми айнан уй хўжаликлари томонидан амалга оширилади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2. Ялпи хусусий ички инвестициялар (**I&**) ёки бизнеснинг инвестициявий харажатлари, деганда хусусий фирмаларнинг инвестициявий товарлар (станоклар, асбоб-ускуна ва ишлаб чиқаришнинг бошқа воситалари)ни сотиб олиш учун қилган барча харажатлари мажмуи тушунилади. Ялпи хусусий ички инвестициялар етарлича мураккаб тузилмага эга бўлиб, уларга куйидагилар киради: қурилиш учун қилинган барча харажатлар; якуний инвестициявий товарлар ва хизматлар (машиналар, асбоб-ускуналар, станоклар, уларни ўрнатиш ва созлаш). Бундан ташқари, ЯИМни Якуний истеъмол усулида ҳисоблашда товарлар захираларининг ўзгаришини инвестициялар бўйича кўрсатилган моддада акс эттирилади. Яъни, ишлаб чиқарилган товарлар жорий йилда сотиб улгурилмаган бўлса, улар мазкур йилнинг ЯИМ таркибида худди инвестициялар каби ҳисобга олинади.

Ялпи хусусий ички инвестицияларнинг ҳисобланишини 2-жадвалда кўришимиз мумкин.

2-жадвал

Ялпи хусусий ички инвестицияларни ҳисоблаш тартиби

Ялпи хусусий ички инвестициялар (I&)	=	Соф хусусий ички инвестициялар (In) – иқтисодиётда қўлланиладиган капитал ҳажмининг ошишига йўналтирилган ялпи хусусий ички инвестициялар қисми, яъни бу жамиятнинг ишлаб чиқариш базасини кенгайтирувчи, ишлаб чиқаришнинг қўшимча воситаларига харажатлар	+	Амортизация (A0) – фойдаланиш жараёндан чиқарилган ишлаб чиқариш воситаларини тўлдиришга йўналтирилган ялпи хусусий ички инвестициялар қисми, яъни бу ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол қилинган капитални (машиналар, станоклар, асбоб-ускуналар ва бошқаларни) ўрнини тўлдириш учун хусусий бизнес харажатлари
---	---	--	---	--

I& ва **A0** ўртасидаги нисбат иқтисодиёт тизими ҳолатининг ишончли кўрсаткичи сифатида хизмат қилиши мумкин. Чунки, иқтисодий ўсиш даврларида иқтисодиётда инвестициявий фаоллик юқори бўлиб, **I&** > **A0** ва соф хусусий ички инвестициялар эса **In** > **0** бўлади. Жамият ўз капиталини оширади. У нафақат эскирган уй ва машиналарни алмаштиради, балки уларга янгиларини қўшади, шунингдек, ўзининг товарлар захираларини кўпайтиради. Иқтисодий пасайиш шароитларида инвестициявий фаоллик кескин қисқаради ва **I&** < **A0**, **In** < **0** каби бўлади. Бу ҳолатда иқтисодиётда деинвестициялаш содир бўлиб, яъни инвестициялар қисқаради. Шунингдек, иқтисодиётда бир йилда капитал ишлаб чиқаришга нисбатан капитал истеъмоли кўпаяди. Соф инвестициялар манфий катталиқни ташкил этади, жумладан, жамият ўзининг

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

товарлар захираларини қисқартиради ва эскирган ишлаб чиқариш воситаларини янгилари билан тўлиқ алмаштирмайди.

3. Барча давлат бошқаруви органларининг товарлар ва хизматларни сотиб олишга харажатлари (**G**) қуйидагилардан таркиб топади: қурилишга, мактаблар, касалхоналар ва йўлларни сақлашга, армия ҳамда давлат аппарати бошқаруви ва бошқаларни сақлашга қилинадиган харажатлар. Давлатнинг ушбу харажатлари иқтисодиётда ишлаб чиқариладиган маълум якуний (натижавий) маҳсулотни сотиб олишни назарда тутаяди.

Товарлар ва хизматларни давлат хариди давлат харажатларининг барчасини, шунингдек, республика ва маҳаллий ҳукумат органларининг корхоналарни якуний маҳсулотини ва давлат томонидан барча ресурсларни тўғридан-тўғри сотиб олишга қилган харажатларини ўз ичига олади. Бироқ, ушбу тоифадаги харажатларга барча давлат трансфертлари кирмайди, чунки бундай харажатлар жорий ишлаб чиқариш билан боғланмаган, балки давлат даромадларини алоҳида уй хўжаликларига шунчаки ўтказишни ўзида ифодалайди.

4. Ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ миллий маҳсулотларни сотиб олишга харажатлар. Харажатларнинг ушбу компоненти товарлар ва хизматларнинг экспорти ва импорти билан боғлиқ бўлиб, бунда ЯИМни таҳлил қилиш учун янги кўрсаткич киритилади, яъни бу соф экспорт (**X_n**) кўрсаткичидир: $X_n = X - M$.

Соф экспорт, деганда экспорт (**X**) ва импорт (**M**) ҳажмлари қийматлари орасидаги фарқ тушунилади.

Якуний истеъмол ва жамғарманинг нисбати иқтисодиётда таъминот даражасини унинг жорий истеъмоли каби ва хусусий жорий даромадлари ҳисобига инвестициялар учун имкониятларни ҳам тавсифлайди. ЯИМда якуний истеъмол улуши, унинг жамғарма билан нисбати товарлар ва хизматлар якуний истеъмолининг муҳим пропорцияларини акс эттиради.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги томонидан якуний истеъмол усулидаги ЯИМ кўрсаткичи чораклик ва йиллик даврийликда ҳамда жорий ва таққослама нархларда шакллантириб келинмоқда. Мазкур ҳисоб-китобларни халқаро стандартларга мослаштириш ва янада такомиллаштириш қуйидаги асосий йўналишларни ўз ичига олади:

уй хўжаликларининг якуний истеъмол харажатлари таснифини “Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифи (МИИТ)”га мувофиқ такомиллаштириш;

давлат бошқаруви органларининг якуний истеъмол харажатлари ҳисоб-китобларини “Давлат бошқаруви органлари функцияларининг таснифи (ДБОФТ)”га асосан шакллантириш;

давлат бошқаруви органларининг якуний истеъмол харажатлари кўрсаткичларини ҳисоблашни “Давлат молияси статистикаси қўлланмаси (ДМСҚ-2014)” халқаро стандарти талабларига мослаштириш;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

асосий капиталнинг ялпи жамғарилиши ҳисоб-китобларини МХТдаги нолиявий активлар таснифига мувофиқ шакллантириш;

экспорт ва импорт кўрсаткичларининг тўлов баланси кўрсаткичлари билан мувофиқлигини таъминлаш.

Юқорида келтирилган таснифлар кесимида якуний истеъмол тўғрисидаги маълумотлар аҳоли истеъмолининг товарлар тузилмасини таҳлил қилиш имконини беради.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Yeshniyazov Djamshid Djaxangirovich,
O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar institutimustaqil izlanuvchisi (PhD)
(+998) 97 774 33 93
jamshide@mail.ru

JAMIYAT HAYOTIDA AHOLINI RO`YXATGA OLIISH TADBIRINING O`RNI

Annotatsiya: Mazkur tezisda, aholini ro`yxatga olish tadbiri, mazkur tadbirning mazmun-mohiyati, aholini ro`yxatga olish natijalari asosida shakllangan ko`rsatkichlarning statistik ko`rsatkichlar orasidagi ahamiyati, shuningdek, aholini ro`yxatga olish natijalaridan foydalangan holda demografik ko`rsatkichlarni shakllantirish, mamlakatning joriy holatini baholash hamda kelgusida tegishli dasturlarni ishlab chiqishga asos bo`lishi misollar yordamida ko`rib chiqilgan

**Kalit so`zlar:** Aholini ro`yxatga olish, aholini ro`yxatga olish dasturi, aholini ro`yxatga olish savolnoma varag`i shakllari, mehnatga layoqatli yoshdagi aholi, mehnatga layoqatli yoshdan katta aholi, aholining tabiiy va mehanik harakati.

Аннотация: В настоящем тезисе рассматривается на примерах процесс переписи, сущность данного мероприятия, значимость показателей, сформированных по результатам переписи, среди статистических показателей, а также формирование демографических показателей с использованием результатов переписей, оценка текущего состояния страны и основа для разработки соответствующих программ в будущем

Ключевые слова: перепись, программа переписи, формы анкеты переписи, население трудоспособного возраста, население старше трудоспособного возраста, естественное и механическое движение населения.

Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 20-dekabr kuni Oliy Majlis va O`zbekiston halqiga yo`llagan murojaatida, o`tgan yili mamlakat aholisi 36 milliondan oshib, har yili 900 ming yangi avlod kirib kelayotganini ta`kidladi. Biz O`zbekiston deb atalmish katta va inoq oilaning har bir a`zosi tinch va farovon hayot kechirishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga harkat qilayabmiz. Odamlar bizdan yangi maktablar, bolalar bog`chalari va shifoxonalarni qurishimizni, ta`lim va tibbiyot sifatini yaxshilashimizni, ichimlik suvi va elektr energiyasi, yo`llar va transport bilan bog`liq muammolarini hal qilishimizni, ish o`rinlari sonini ko`paytirishimizni, tadbirkorlik uchun yangi imkoniyatlar yaratishimizni, adolatni ta`minlashimizni, ovoragarchilik, byurokratiya va korrupsiyani yo`q qilishimizni kutmoqdalar. Shuning uchun yangi O`zbekiston o`zgarishida “Avvalo - shaxs, keyin - jamiyat va davlat” tamoyili asos bo`lib xizmat qiladi[1].

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Aholi to'g'risidagi ma'lumotlar ilmiy va amaliy faoliyatning turli sohalarida zarur bo'lgan eng muhim statistik ko'rsatkichlardan biridir.

Hozirgi kunda yashayotgan aholi soni va yaqin kelajakda uning tarkibidagi o'zgarishlar to'g'risida to'liq ma'lumotlarga muhtoj bo'lmagan milliy iqtisodiyotning kamida bitta tarmog'ini yoki davlat ijtimoiy rivojlanishining yo'nalishini ko'rsatish, aytish mushkul. Bunga ko'plab misollar keltirish mumkin. Xususan, jamiyatga yaqin kelajakda qancha odam mehnatga layoqatli yoshdagi aholi safiga kirishini va qanchasi undan chiqishini bilishi zarur, bu esa mehnat resurslarini shakllantirish istiqbollarini aniqlashga yordam beradi.

Aholi haqida ma'lumot olishning bir qator manbalari mavjud bo'lib, ular qatoriga aholining tabiiy harakatini (tug'ilish, o'lim, nikoh va ajralishlar) hisobga olish, aholining mexanik harakatini (kelish va ketish) hisobga olish, vaqti-vaqti bilan, qoida tariqasida, tor mavzuni o'rganadigan va kichik hududni qamrab oladigan tanlanma kuzatuvlarni o'tkazish kiradi.

Aholini ro'yxatga olish-bu mamlakat aholisining ma'lum bir vaqtdagi “fotosurati” (masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 11-noyabrdagi 710-son qaroriga binoan sinov tariqasida aholini ro'yxatga olishning aniq vaqti 2021 yil 1 noyabr 00:00 soat 00:00 minut hisoblanadi[3]). Bunday “bir vaqtdagi rasmi” vaqti-vaqti bilan olinadi. Ko'pgina mamlakatlarda, har o'n yilda bir marta, Kanada, Janubiy Koreya kabi ba'zi mamlakatlarda har besh yilda bir marta aholi va uy-joy fondini ro'yxatga olish tadbiri o'tkaziladi.

Aholi to'g'risidagi eng to'liq ma'lumotlar aholini ro'yxatga olish orqali beriladi, bunda ma'lumotlar ma'lum bir sanada, oldindan belgilangan dastur (savollar ro'yxati) bo'yicha va respublikaning har bir aholisi ro'yxatga olinadi[5].

Aholini ro'yxatga olish aholining hozirgi va istiqbolli hisob-kitoblari uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Aholini ro'yxatga olish natijasida olingan aholi soni to'g'risidagi ma'lumotlarga har yili tug'ilganlar va kelganlar qo'shiladi va vafot etganlar va ko'chib ketganlar ayrib tashlanadi, natijada joriy yil boshida aholi soni shakllanadi.

Jamiyatdagi demokratik o'zgarishlar “temir parda” deb ataladigan narsaning yo'q qilinishiga, aholining harakatlanish erkinligining oshishiga va ro'yxatdan o'tish institutining bekor qilinishiga olib keldi. Bularning barchasi aholining migratsiya jarayonlarini ro'yxatga olishni murakkablashtirdi. Natijada, hozirgi vaqtda statistikada mavjud bo'lgan respublika aholisi, alohida shaharlar, qishloq aholi punktlari va ma'muriy birliklar to'g'risidagi hisob-kitob raqamlari aniqlashtirishni talab qiladi va buni faqat aholini ro'yxatga olish paytida amalga oshirish mumkin.

Aholini ro'yxatga olish zarurati, shuningdek, iqtisodiy vaziyatning rivojlanishini tahlil qilish uchun aholini ro'yxatga olish dasturiga kiritilgan savollarning kombinatsiyasidan keyin shakllanadigan ma'lumotlar kerakligi bilan ham belgilanadi. Masalan, mehnatga layoqatli yoshdagi erkaklar va ayollar sonini, ularning kasbiy tayyorgarligini, ta'lim darajasini va boshqalarni bilmasdan,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

mamlakat, uning ma'muriy hududlari va aholi punktlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini kelgusida bashorat qilish va boshqarish mumkin emas.

Aholini ro'yxatga olish har bir inson haqidagi barcha ma'lumotlarni, barchasini birgalikda va bir vaqtning o'zida to'plash va shu bilan aholini ro'yxatga olish dasturiga kiritilgan barcha savollarning kombinatsiyasini olish uchun noyob imkoniyatni beradi. Bu aholini ro'yxatga olishning boshqa aholi to'g'risidagi ma'lumot manbalariga nisbatan asosiy afzalligi bo'lib, uni ajralmas holga keltiradi. Kelgusida o'tkazilishi kutilayotgan aholini ro'yxatga olish natijalari raqamlar tilida respublikamizda ro'y bergan aholi soni, tarkibi, joylashuvdagi o'zgarishlar haqida so'zlab berishi kerak.

Aholini ro'yxatga olish natijalari hukumatda, statistik ma'lumotlardan foydalanuvchilarda, jamiyatda katta qiziqish uyg'otadi va foydalanuvchilarning keng doirasi uchun amaliy ish uchun zarur bo'ladi. Barcha darajadagi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari, fan, ta'lim, siyosat vakillari, tadqiqot va loyiha tashkilotlari va boshqalar asosiy foydalanuvchilar hisoblanadi. Chunki kasalxonalar, maktablar va boshqa ijtimoiy ob'ektlarni qurish bo'yicha ko'plab ma'muriy qarorlar aholini ro'yxatga olish paytida olingan aholi to'g'risidagi ma'lumotlar asosida qabul qilinadi hamda ushbu ma'lumotlar har bir aholiga foyda keltirishi mumkin.

Aholini ro'yxatga olish tomonidan taqdim etilishi mumkin bo'lgan aholi to'g'risidagi to'liq va batafsil ma'lumotlar iqtisodiyotni, xalq farovonligini oshirishga qaratilgan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish siyosatini ishlab chiqish va demografik vaziyatni yaxshilash uchun kerak.

Bundan tashqari, aholi soni va tarkibidagi o'zgarishlarning dinamikasi to'g'risidagi ma'lumotlar kelgusi yillarda aholining istiqbolli hisob-kitoblari va mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning asosiy xususiyatlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Boshqacha qilib aytganda, aholini ro'yxatga olish nafaqat statistik natija, balki iqtisodiy va ijtimoiy prognozlash vositasidir. Va nihoyat, aholini ro'yxatga olish mamlakatning tarixini ham ko'rsatib beradi. Uning natijalari nafaqat bizga, balki bizdan keyin yashaydigan avlodlarga ham qaratilgan.

O'zbekistonda o'ziga xos demografik vaziyat vujudga kelgan bo'lib, u aholi o'sish sur'atining o'sishi, tug'ilish darajasining ortishi, o'lim ko'rsatkichlarining pasayishi, shu bilan bir vaqtda mehnatga layoqatli yoshdagi aholi sonining ko'payishida o'z aksini topmoqda[6].

Sinov tariqasida aholini ro'yxatga olish yoppasiga aholini ro'yxatga olishga tayyorgarlik bosqichi hisoblanib, aholini ro'yxatga olish hujjatlarini, uslubiy-tashkiliy taraflari sinovdan o'tkazilib, tegishli xulosalar chiqarilib, tegishli tartibda o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi[2].

Shundan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasida qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq 2021 yil 1-25 noyabr kunlari Andijon viloyatining Xo'jaobod tumani, Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq tumani, Xorazm viloyatining Xiva shahri hamda Toshkent

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

shahrining Yashnobod tumanida aholini sinov tariqasida ro`yxatga olish tadbiri o`tkazilgan[3].

Foydalanilgan adabiyot ro`yxati

1. 2022-yil 20-dekabr kuni O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga va O`zbekiston xalqiga murojaatnomasi;
2. “2020 yil raundida aholi va uy-joy fondini ro`yxatga olish bo`yicha Yevropa statistika konferensiyasi tavsiyalari” Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Nyu-York va Jeneva, 2015 yil;
3. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O`zbekiston Respublikasida 2023 yilda aholini ro`yxatga olishga tayyorgarlik ko`rish va uni o`tkazish chora-tadbirlari to`g`risida”gi 710-son qarori;
4. O`zbekiston Respublikasining “Aholini ro`yxatga olish to`g`risida”gi 611-son qonuni;
5. Yeshniyazov D.D., “Aholini ro`yxatga olishni zamonaviy texnologiyalar yordamida o`tkazish” “Modernizatsiya jarayonining tarmoqlar va sohalarga ta`siri” nomli xalqaro ilmiy konferentsiya maqolalalr to`plami, Samarqand, 2023 yil 15 mart 49-51 b.;
6. Yeshniyazov D.D., “Zamonaviy ijtimoiy voqealikni aks ettirishda aholini ro`yxatga olish va uning savolnoma shakllarining o`rni” “Zamonaviy dunyoning ijtimoiy manzarasi va jamiyat tuzilmalari transformatsiyasi” nomli xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya maqolalalr to`plami, Toshkent, 2023 yil 25 may 32-34 b.;
7. O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasining aholini ro`yxatga olish jarayonlari bo`yicha rasmiy sayt: <http://www.aholi.stat.uz>.

Жамалдинова А.С.

преподаватель кафедры “Статистика и эконометрика”
Ташкентский финансовый институт

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ДЕМОГРАФИИ И СТАТИСТИКИ НАСЕЛЕНИЯ СТРАНЫ

В последнее время в практике социально-экономического управления часто обращаются к необходимости решения демографических проблем, поэтому изучение демографии весьма актуально. В то же время нельзя не отметить необходимость системного анализа сложившейся демографической ситуации страны. С нашей точки зрения, более глубокий анализ и понимание сложившейся демографической ситуации в стране возможен на основе самостоятельного исследования и расчетов с использованием научно разработанных демографических и статистических методов.

Научно доказано, что современное экономическое развитие страны напрямую зависит от демографических процессов, происходящих в обществе. Знание основ демографии поможет более детально разобраться с изменениями в численности и составе населения. Понимание роли демографических процессов и их влияния на экономику страны особенно важно в условиях рыночной экономики — ведь население является основой формирования трудовых ресурсов, а значит, и экономического потенциала страны.

Существующую классификацию видов движения населения можно признать в значительной мере условной, так как все демографические процессы социально обусловлены. Так, продолжительность человеческой жизни зависит от множества факторов: уровень и образ жизни человека; структуры питания человека; уровень образования человека; уровень развития здравоохранения и степени доступности медицинской помощи в регионе; состояние окружающей среды и экологии региона проживания и т.д.

Обеспечение высокой средней продолжительности жизни требует высокого уровня социально-экономического развития страны, широкого комплекса мер экономического и социального характера, которые бы обеспечивали достойный уровень жизни большинства населения. Несмотря на социальную обусловленность естественного движения населения, демография исследует не социальные процессы, происходящие в населении, а процессы, обеспечивающие его естественное воспроизводство — рождаемость, смертность, брачность, разводимость, овдовение.

Для характеристики своего объекта исследования демография и статистика населения применяют систему показателей, которые позволяют отследить и оценить влияние и зависимость демографических процессов для оценки демографической ситуации в стране, регионе. При изучении населения

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

в демографии особое внимание уделяют анализу демографического поведения населения.

Демографическое поведение — это совокупность потребностей, социальных норм и установок, определяющих поведение населения в вопросах, оказывающих определенное влияние на его воспроизводство. Оно имеет целый ряд аспектов: матримониальное — касающееся вступления в брак, формирование семьи; репродуктивное — касающееся рождения или отказа от рождения различного числа детей в браке или вне брака; самосохранительное или витальное — касающееся отношения к здоровью и продлению своей жизни и окружающих. Особое внимание в демографии отводят анализу воспроизводства населения. Воспроизводство населения предстает как совокупность трех форм движения: естественного, территориального и социального.

В демографии и статистике населения можно выделить пять основных задач:

- 1) определение численности, состава и структуры населения (возрастнополовой, брачной, этнической структуры и др.);
- 2) исследование зависимости между процессами естественного и механического движения населения и изучение факторов, влияющих на них;
- 3) анализ динамических изменений, происходящих в населении;
- 4) составление демографических прогнозов как на краткосрочную, так и на долгосрочную перспективу;
- 5) разработка мер государственной демографической политики.

Для достижения этих задач и проведения всестороннего анализа воспроизводства населения в демографии и статистике населения применяют множество методов, как общенаучных (базовых), так и собственных специфических методов исследования. К базовым, общенаучным методам познания относятся: метод анализа и синтеза; индукции и дедукции; метод сравнения; эксперимент; метод историзма; метод гипотез и некоторые другие.

Методы, которые соответствуют исследованию специфики изучения воспроизводства населения как самовозобновляющейся совокупности людей, обладающей возрастно-половой и брачной структурами, можно условно распределить на следующие основные группы. Статистические методы изучения населения — одни из основных при исследовании демографических процессов. Становление демографии и статистики зарождалось практически одновременно. Более того, именно статистика населения, или демографическая статистика, легла в основу общей статистики в самом начале ее развития. Статистические методы используются для анализа массовых демографических явлений, которые проявляются в большом числе случаев, когда действует так называемый закон больших чисел.

Социологические методы используются для получения информации о различных аспектах демографического поведения населения. Они предполагают сбор и анализ информации об установках, потребностях,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

мнениях, планах принятия решений по вопросам, касающимся всего комплекса демографических проблем (рождаемости, брачности, смертности, миграции и т. д.).

Картографические методы предназначены для изучения пространственного размещения и воспроизводства населения. Картографирование населения складывается из нескольких основных направлений: собственно географического, куда входят карты, показывающие размещение населения, его плотность, систему расселения; демографического, характеризующего различные стороны воспроизводства населения — рождаемость, смертность, брачность, разводимость и т. д.; социально-экономического, определяющего социальный состав, уровень жизни, занятость и т. д.; экономического, раскрывающего взаимоотношение населения с окружающей средой. Картографические методы применяются в целях наглядности отображения и сравнения разнообразных демографических процессов, происходящих в отдельных странах, а также на различных территориях в пределах одной страны.

Широкое применение в демографии и статистике населения получили математические методы. Прежде всего к ним относятся построение так называемых демографических таблиц, которые представляют собой числовые модели, при помощи которых исследуется интенсивность различных демографических событий, наступающих в изучаемой совокупности людей по мере их перехода от возраста к возрасту (таблицы смертности, рождаемости, брачности и др.). В настоящее время в демографии широко используется целый комплекс математических таблиц для изучения процессов рождаемости, брачности, миграции и др.

Демография, опираясь на статистическую методологию, разработала и свои собственные, специфические методы исследования, предназначенные для изучения демографических процессов. Их можно охарактеризовать как демографические или демографо-статистические методы. Это, прежде всего два основных метода анализа состояния и динамики демографических процессов — метод реального поколения, иногда его называют методом продольного анализа, и метод условного (гипотетического) поколения или метод поперечного анализа. Специфическим демографическим методом является, например, исследование рождаемости при помощи индекса гипотетического минимума естественной рождаемости.

Таким образом, методы сбора и анализа информации о населении наблюдается со времен зарождения государства и обусловлен практическими потребностями человека, поэтому изучение демографии и статистики населения по праву считают самой старой и актуальной отраслью статистики.

Жамалдинова А.С.

Преподаватель кафедры “Статистика и эконометрика”
Ташкентский финансовый институт

СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Достоверная информация о населении Республики Узбекистан и его благосостоянии является важнейшей основой для разработки долгосрочных прогнозов и государственных целевых программ социально-экономического развития, программ создания новых рабочих мест и обеспечения занятости населения, формирования индикаторов национальных Целей устойчивого развития, изучения процессов размещения и использования трудовых ресурсов, осуществления научных исследований.

Как показывает практика, демографические составляющие развития стран и отдельных регионов оказывают существенное влияние на все стороны жизни общества: экономическую, социальную, политическую, этническую и др. В последнее время в практике социально-экономического управления часто обращаются к необходимости решения демографических проблем, поэтому изучение демографии как самостоятельной дисциплины в высших учебных заведениях весьма актуально. С увеличением населения растет и благосостояние государства. Руководством Республики Узбекистан уделяется предельное внимание вопросу демографии страны.

Так, по состоянию на 1 января 2023 года население Республики Узбекистан достигло рубежа 36 024,9 тыс. человек, при этом женщин составляло 17 896,3 тыс. человек (49,7%), а мужчин – 18 128,6 тыс. человек (50,3%). Являясь самой большой страной в Центральной Азии по численности населения, страна демонстрирует довольно быстрый свой демографический рост. С 2010 года население Республики Узбекистан растет в среднем на 1,80% ежегодно.

Республика Узбекистан является лидером среди стран Центральной Азии и СНГ по абсолютному демографическому росту. Например, с 2010 года население Узбекистана прибавило более 7,1 миллиона человек. Прирост населения за тот же период в Казахстане составил 2,4 миллиона человек, в Таджикистане – 1,97 миллиона, Кыргызстане – 1,05 миллиона и Туркменистане – 0,91 миллиона человек. Таким образом, на Узбекистан приходится более 46% абсолютного прироста населения в Центральной Азии за последнее десятилетие. Однако следует признать, что значительный абсолютный прирост населения Узбекистана обусловлен только его численностью. В течение 2010-2020 гг. население Узбекистана выросло на более 2,5 %, что выше, чем в Казахстане (1,42%) и Туркменистане (1,76%), но ниже, чем в Кыргызстане (1,87%) и Таджикистане (2,40%).

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Одной из причин нынешнего демографического роста в Узбекистане является динамика различных возрастных групп населения. Рост населения, который наблюдался в Узбекистане в течение 2010-2023 гг., обуславливается ростом доли возрастных групп 25-29 и 30-34 лет в общей численности населения. Эти возрастные группы составляют более половины всего населения.

В то же время динамика разных возрастных групп дает основания ожидать значительного снижения рождаемости в Узбекистане в ближайшие 5-10 лет. В настоящее время численность населения Узбекистана в возрасте от 15 до 24 лет составляет свыше 5,54 миллиона человек, что на 12% меньше, чем возрастная группа 25–34 года (6,2 миллиона человек). В течение следующих десяти лет менее многочисленная возрастная группа от 15 до 24 лет постепенно заменит значительно более многочисленную возрастную группу от 25 до 34 лет, что приведет к снижению абсолютного числа рождений среди населения. Эта модель, вероятно, будет действовать в течение следующих 15-20 лет, пока в репродуктивный возраст не вступит самая многочисленная на сегодняшний день возрастная группа от 0 до 9 лет.

Однако важно отметить, что уменьшение числа рождений не обязательно приведет к сокращению численности населения. Согласно последним прогнозам ООН демографический рост в Узбекистане будет продолжаться, и к 2030 году превысит 37,5 млн. человек. Стоит также отметить, что в настоящее время Узбекистан превосходит предыдущие прогнозы почти на полмиллиона человек.

Исследования показали, что рост населения страны зависит от его экономической ситуации. Существует прямая связь между ростом населения страны и его экономическим ростом. Несмотря на высокие темпы абсолютного прироста населения, нынешний процентный прирост населения в Узбекистане не так высок, как может показаться.

Как упоминалось ранее, за последние десять лет население Узбекистана выросло на 21,1%, в то время как прогнозируемый средний сценарий роста населения на следующие десять лет до 2030 года составляет всего 11,8%. Это второй наименьший прогноз демографического роста до 2030 года среди стран Центральной Азии после Казахстана, рост которого, как ожидается, составит 9,9%. Ожидается, что в ближайшие десять лет Туркменистан, Кыргызстан и Таджикистан вырастут на 12,5%, 14,1% и 21,2%. Высокие, но падающие естественные темпы прироста населения характеризуют Республику Узбекистан как страну третьего этапа демографического перехода. На этом этапе прирост населения происходит в основном за счет низких показателей смертности и увеличения продолжительности жизни, а не высоких показателей рождаемости. Это особенно хорошо видно на больших временных отрезках.

Помимо изменения возрастной структуры, существуют и другие фундаментальные факторы, определяющие демографическую траекторию

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Республики Узбекистан в долгосрочной перспективе. Уровень урбанизации является одним из ключевых факторов определения темпов роста населения. Сельская среда значительно усиливает традиционные формы социальной организации с расширенными семьями и большим количеством детей, что производит сильный демографический эффект. 50,5% населения Узбекистана проживает в городских районах, что является вторым по величине уровнем урбанизации в Центральной Азии после Казахстана (58,8%).

Интересно отметить, что современное состояние демографии и возрастная структура населения Республики Узбекистан являются оптимальными с экономической точки зрения. В настоящее время в Республике Узбекистан с 10,5% населения старше трудоспособного возраста, 30,8% младше трудоспособного возраста и очень большая доля населения (58,7%) в трудоспособном возрасте, что является фактором, способствующим экономическому росту. Большое и растущее число молодежи в сочетании с падающими показателями рождаемости создает для Республики Узбекистан большой потенциал для получения демографического дивиденда.

Выявленные демографические данные по Республике Узбекистан включают население, постоянно проживающее на территории страны или временно отсутствующее на момент сбора данных. Таким образом, некоторая доля почти 2,6 миллиона узбекских граждан в трудовой миграции может быть не включена в статистику. Это очень значительная часть потенциальной рабочей силы Узбекистана, которая может составлять до одной пятой его экономически активных граждан.

Согласно постановлению Президента Республики Узбекистан № 1011 «О совершенствовании методики определения численности населения, нуждающегося в трудоустройстве, включая методику обследования домохозяйств по вопросам занятости, а также разработки баланса трудовых ресурсов, занятости и трудоустройства населения» от 22 декабря 2017 г. правительством предпринимаются меры по удержанию трудовых эмигрантов и предоставления им новых рабочих мест внутри страны. По прогнозам, к 2030 году число трудовых мигрантов сократится до 1,96 миллиона, что даст Узбекистану прекрасную возможность воспользоваться своей демографией для достижения высокого экономического роста.

Нынешняя демографическая ситуация Узбекистана характеризует его как пример третьего демографического перехода. В более долгосрочных перспективах это условие обеспечивает Узбекистану период в несколько десятилетий с максимальной долей населения трудоспособного возраста и минимальной долей зависимого населения. В этом свете правильное формирование политики может превратить изобилие рабочей силы из экономического бремени в ценный актив, который обеспечит новые перспективы экономического роста.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Джанадиллов Шахбоз Ўктамович

Статистика агентлиги Ахборот хавфсизлиги бошқармаси
бошлиғи, и.ф.ф.д. (PhD)

Зияматов Бекзод Ёқуб ўғли

Кадрлар малакасини ошириш ва статистик тадқиқотлар
институтининг мустақил изланувчи тадқиқотчиси

ЎЗБЕКИСТОНДА ИНФЛЯЦИЯ ДАРАЖАСИНИ ҲИСОБЛАШ ЖАРАЁНЛАРИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Рақамли технологиялар йилдан-йилга дунё иқтисодий ривожланишида тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Ривожланган мамлакатларда рақамли технологиялар нафақат иқтисодиётнинг барча соҳаларида балки, ижтимоий муносабатларга ҳам катта таъсир кўрсатмоқда.

Маълумки, мамлакатдаги жорий иқтисодий ҳолатни ифодаловчи асосий кўрсаткичлар орасида нархлар статистикаси маълумотлари, энг аввало, истеъмол нархлари индекси яъни инфляция кўрсаткичи алоҳида аҳамиятга эга.

Нархларнинг ошиши ва шунга мос равишда инфляциянинг ортиб бориши нафақат бизнинг, балки бошқа давлатлар иқтисодиётида ҳам асосий муаммо ҳисобланади. Товар ва хизматлар нархларининг қимматлашиши ўз навбатида мамлакат аҳолиси орасида турли хил баҳс-мунозараларга сабаб бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас.

Истеъмол нархлари индекси турли шаклларда дунёнинг кўплаб давлатларида, шу жумладан, кўшни давлатларда ҳам ҳисобланади:

Жумладан, 2022 йилда Арманистон – 8,3 %, Белоруссия - 12,8 %, Грузия - 9,8 %, Қозоғистон - 20,3 %, Хитой - 1,8 %, Қирғиз Республикаси - 14,7 %, Латвия - 20,8 %, Литва - 21,7 %, Молдова - 30,2 %, Россия - 11,9 %, Украина - 26,6 %, Туркия - 64,3 %, Франция – 6 %, Эстония - 17,6 %, Жанубий Корея – 5 % ва Япония – 4 % га ўсиш кузатилган.

2022 йилда Ўзбекистон Республикаси бўйича истеъмол нархлари даражаси 12,3 % га ўсиши кузатилган. Йил давомида қисқа муддатли ИНИ тебранишлар оралиғи март ойида 101,5 % дан, июл ойидаги энг паст кўрсаткич 99,9 % гачани ташкил этган.

Мамлакатдаги инфляция даражасини ҳисоблаш жараёнлари ўта мураккаб бўлиб, бунда рақамли технологиялар бизга ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ маълумотлар ва билимлардан фойдаланиш, шунингдек, жараёнларни соддалаштириш ва янги имкониятлар яратиш имконини беради.

Сўнги йилларда Ўзбекистонда кузатилган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар нафақат статистик маълумотларнинг мазмунига, балки уни тўплаш шаклига ҳам янги талабларни қўйди. Бугунги кунга қадар мамлакатимизда инфляция жараёнларини ҳисоблаш учун нархлар қоғоз

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

шаклдаги бланкалар ёрдамида ўрганилганлиги сабабли, кузатувларни ўтказиш жараёни узок муддат, кўп иш кучи ва қоғоз сарфи талаб этилар эди. Яъни кузатувчилар савдо нуқталарига бориб нархни ўрганиб маҳсус қоғозлардаги шакллارни тўлдирад ва кунлик йиғилган маълумотни компьютерга киритиб марказий аппаратга юборар эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 апрелда “Давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4273-сон қарорига асосан статистика амалиётига инновatsion технологияларни жорий этиш доирасида бозор нархи танланма статистик кузатувларга электрон қурилмалар яъни, мобил планшетлар жорий этилди.

Бугунги кунда нархлар танланма кузатувида планшетларни жорий этилиши натижасида 14 мингдан ортиқ савдо нуқталарда товар ва хизмат нархлари планшетлар ёрдамида ўрганилмоқда. Бу эса юқори тезликда маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш орқали истеъмол нархлари индексини ҳисоблаш жараёнини тўлиқ автоматлаштириш имкониятини берди.

Савдо нуқтаси номи, товар номи ва нархи, қадоқ ҳажми, нархни ўрганилган вақт (кун, ой ва йил) маълумотлари асосида маълумотлар базаси шакллантирилади. Барча тўпланган маълумотлар асосида товар ва хизматларнинг нархлари, ўртача нархлари, нархларнинг олдинги ва жорий даврдаги ўзгариш ҳолатини туман, вилоят ва республика миқёсида ҳисоблаш имконияти яратилган.

Планшет қурилмаларидаги GPS навигatsiya тизими асосида автоматлаштирилган назорат тизими жорий қилинган бўлиб, рагистратор нархларни қайд қилиш учун савдо ёки хизмат кўрсатиш объектига борганда, планшетдаги геолокatsiya функцияси ёкилиб, ахборот тизимига аввалдан киритилган географик жойлашув билан мослиги 2 босқичда автоматик равишда текширилади:

1-босқичда нархларни қайд қилишга киришишдан олдин геолокatsiya текширилади ҳамда географик жойлашув мос келса нархларни қайд қилишга рухсат берилади.

2-босқичда савдо ёки хизмат кўрсатиш объектидаги барча тегишли нархлар планшетга киритиб бўлингач, геолокatsiya яна бир бор текширилиб, географик жойлашув тасдиқланади.

Натижада, регистраторларнинг танлаб олинган савдо ва хизмат кўрсатиш объектларига бормасдан туриб нархларни қайд этиш ҳолатига чек қўйилади.

Рақамли технологияларнинг ҳаётимизга кириб келиши ва 2020 йилда Covid-19 пандемиясининг келиб чиқиши натижасида мамлакатимизда электрон тижоратнинг кескин ривожланишига олиб келди. Интернет дўконлар, онлайн хизмат кўрсатиш ва товарларни етказиб бериш каби

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

замонавий хизмат турлари ривожланди. Хусусан, 2016 йилда мамлакатимизда электрон тижоратда савдо айланмаси 6 млрд. сўм бўлган бўлса, 2022 йилга келиб ушбу кўрсаткич 10,8 трлн. сўмдан ошди.

Мамлакатимизда электрон тижоратнинг ривожланиши инфляция даражасини ҳисоблашда товар ва хизматларнинг нархини ўрганиш жараёнида рақамли технологиялардан фойдаланишнинг янги босқичини бошлаб берди. Натижада, Ўзбекистонда товар ва хизматларнинг нархини ўрганишда сунъий интеллект технологияларидан фойдаланиш йўлга қўйилмоқда.

Бугунги кунда, веб-скрапинг усуллари ёрдамида интернет дўконлардан товарлар нархларини сканерлаш тизими жорий этилиши натижасида бир неча сониялар ичида юзлаб интернет дўконлардаги товарларнинг нархларини ўрганиш имконияти яратилди.

Сунъий интеллект ёрдамида маълумотларни олиш қўлда, кўп меҳнат талаб қиладиган усуллардан самарали автоматлаштирилган ёндашувга ўтишни англатади. Ушбу сунъий интеллект алгоритмлари веб-сайтлардаги катта ҳажмдаги маълумотларни юқори аниқлик ва тезлик билан қайта ишлаш ва талқин қилишга қодир бўлган ақли агентлар сифатида ишлайди. Машинали ўрганиш алгоритмлари сунъий интеллектнинг маълумотлар ичидаги фарқларни аниқлаш қобилиятини кучайтиради.

Алгоритмлар қайта ишланадиган маълумотларга мослашади ва ўрганади, бу сунъий интеллект моделларини турли ва мураккаб маълумотлар тўпламларидан тегишли маълумотларни аниқлашда тобора самаралироқ қилади.

Веб-скрапинг – бу сунъий интеллект технологиялари асосида онлайн интернет дўконлардан товарлар номи, қадоғи ва нархларини сканерлаш, матнларни фарқлаш (ажратиш) ва маълумотлар базасини шакллантириш ҳисобланади. Бугунги кунда Ўзбекистонда инфляция даражасини аниқлаш учун 14 мингдан ортиқ савдо ва хизмат кўрсатиш объектларидан 130 мингдан ортиқ товар ва хизматларнинг нархи ўрганилмоқда. Истеъмол нархлари индекси танланма статистик кузатувлари натижасида ҳар ойда 130 мингдан ортиқ товар ва хизматларнинг нархи ўрганилаётган бўлса, бозор ва савдо мажмуаларидаги товарнинг ҳафталик-мониторинг кузатувлари натижасида ҳар ойда 1 млн. 150 мингдан ортиқ нархлар тўғрисидаги маълумотлар тўпланиб, қайта ишланмоқда. Бундай катта ҳажмдаги маълумотларни энг тез ва энг кам хатолик билан тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилишда фақатгина сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда юқори самарадорликка эришиш мумкин.

Сунъий интеллект орқали турли хил маълумотлар манбалари, яъни интернет дўконлардан товарлар нархларини ўрганишда қуйидаги афзалликларни беради:

1. Яхшиланган самарадорлик ва аниқлик.

Реал вақт режимида бир нечта веб-сайтлардан маълумотларни ўрганиш орқали, сунъий интеллектга асосланган веб-скрапинг маълумотларни олиш

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

жараёнини сезиларли даражада тезлаштиради. Матнни ўқишнинг илғор технологиялари ва маълумотларни тозалаш усуллари маълумотларни сифатли тўплаш ва таҳлил қилиш имкониятини беради, ҳамда нотўғри тузилган маълумотларга асосланган муҳим қарорлар қабул қилиш хавфини камайтиради.

2. Мослашувчан маълумотлар йиғиш.

Сунъий интеллект ёрдамида ишлайдиган веб-скрапинг матн, тасвир ва видео каби турли хил маълумотлар форматларини самарали сканерлайди. Ушбу ёндашувларнинг кенгайиши ва мослашувчанлиги статистика органларига турли хил маълумотлар манбаларидан товарлар ҳақидаги қимматли маълумотларни йиғиш бўйича саъй-ҳаракатларини кенгайтириш имконини беради.

3. Харажатларни камайтириш.

Маълумотларни олиш жараёнини автоматлаштириш орқали сунъий интеллект ёрдамида ишлайдиган веб-скрапинг қўл меҳнатини ва инсон омили натижасида юз берадиган хатоликларни йўқ қилади. Ишчи кучини кўпроқ стратегик вазифаларга тақсимлаш орқали статистика органлари инфляция даражасини ҳисоблаш учун кетадиган харажатларни камайтириш билан бирга самарадорликни ошириши мумкин.

Статистик кузатувларни ўтказиш жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш орқали уларнинг самарадорлиги ва ишончилигини ошириш имконияти яратилди ҳамда кузатувларни ўтказишга сарфланадиган қоғоз сарфини 100 фоизга қисқартириш ҳисобига йилига ўртача 600 млн. сўм иқтисод қилинишига, кузатувлар маълумотларини тўплаш вақтини 2 баробарга ва маълумотларни киритиш ва қайта ишлаш муддати 5-10 баробарга қисқаришига эришилди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистонда инфляция даражасини ҳисоблаш жараёнларига рақамли технологияларни жорий этиш бўйича амалга оширилаётган ишлар мамлакатнинг статистика салоҳиятини янада ошириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу жараёнда катта ҳажмдаги статистик маълумотларни тезкор тўплаш, сақлаш ва қайта ишлашга эҳтиёж ортиб бормоқда. Бунга эса фақатгина соҳага замонавий рақамли технологияларни кенг жорий этиш орқалигина эришиш мумкин бўлади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ismailov Alisher,

O`zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

DAVLAT XARIDLARI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO`NALISHLARI

Ma`lumki, byudjet xarajatlarining kattagina qismi davlat xaridlari orqali amalga oshiriladi. Davlat xaridlari byudjet muvozanatini saqlashga bevosita ta`sir qiladi. Bugungi kunda byudjet mablag`larining maqsadli sarflanishini ta`minlash, hamda korxonalar, tashkilotlarning diversifikatsiyalashuvida va rivojlanishida keng raqobatni yaratish va ularni rivojlantirish maqsadida davlat xaridlarining yanada mukammal, ochiq va shaffof, savdo ishtirokchilarining yuqori darajadagi raqobatini va ularning teng ishtirokini ta`minlaydigan, takomillashgan davlat xaridlari shakllarini joriy etish orqali zamonaviy xarid mexanizmi yo`lga qo`yilishi va rivojlantirilishi dolzarb masalalardan biri bo`lib hisoblanadi.

Mamlakatimizda davlat xaridi tizimini izchillik bilan takomillashtirish yo`nalishida keng ko`lamli ishlar olib borilmoqda. Buning uchun zarur bo`lgan huquqiy-tashkiliy poydevor yaratilgan.

Yaqin kungacha davlat xaridlari sohasi 30 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinardi, bunda yaxlit tizim mavjud emas edi. Buning oqibatida esa ba`zan huquqiy jihatdan bir-birini rad etuvchi holatlar ham vujudga kelgan. Ayrim holatlarda esa takrorlovchi tartib-taomillar korruptsiyaga sharoit yaratgan va ko`p vaqt yo`qotishga sabab bo`lgan. Bu kabi muammolarning oldini olish, davlat xaridlarini tartibga soluvchi yagona va yaxlit normativ-huquqiy bazani shakllantirish hamda uni bir xilda qo`llash maqsadida 2021 yil 22 aprelda «Davlat xaridlari to`g`risida»gi yangi tahrirdagi O`zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi. Ushbu Qonun davlat xaridlari ochiqligi va shaffofligini hamda bu sohada tadbirkorlarning raqobatlashuvini ta`minlamoqda, davlat byudjeti, markazlashtirilgan manbalar va davlat ulushiga ega bo`lgan korxonalar mablag`laridan samarali foydalanishga imkon yaratmoqda.

O`zbekiston Respublikasida davlat xaridini tashkil etishning yaqin kelajakdagi asosiy istiqbolli yo`nalishi bu –zamonoviy texnologiyalarga asoslangan elektron xaridlar hisoblanadi. Davlat xaridlarini to`liq elektron tarzda tashkil etish va uni rivojlantirish, dunyo miqiyosida savdoni elektron tarzda tashkil etish an`anasining tabiiy davomi hisoblanadi. Dunyodagi ko`plab mamlakatlar singari O`zbekiston Respublikasida ham davlat xaridi tizimini isloh etishga, xaridlarni elektron tarzda amalga oshirishga katta e`tibor qaratilmoqda. Hukumat tomonidan xarid jarayonlarini shaffofligini ta`minlashga qaratilgan, jumladan, xaridni amalga oshirishda inson omilini cheklovchi elektron xaridlardan keng foydalanish yo`nalishlari bo`yicha qator hujjatlar qabul qilinmoqda.

Davlat xaridlarini takomillashtirishning keyingi yo`nalishi – bu “yashil” davlat xaridlarini amalga oshirishdir. Yani, xarid jarayonida energiya tejovchi, qayta

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

tiklanadigan va muqobil energiyadan foydalanishga imkon beradigan tavar, ish, xizmatlarni sotib olishga ustuvorlik berishdir. Mamlakatimiz qayta tiklanuvchi manbalardan energiya ishlab chiqarish bo'yicha yuqori texnik salohiyatga ega bo'lib, uning 97 foizi quyosh energiyasining ulushiga to'g'ri keladi. Jumladan, bizda quyoshli kunlar yiliga o'rtacha 320 kunning va faol quyosh nurlari tushishi davomiyligi 3000 soatni tashkil etishi bois yurtimizning quyosh nuridan energiya ishlab chiqarish salohiyati yiliga 525-760 mlrd. kVt.s.dan iborat. Shamol energetikasining hisobiy salohiyati esa 500 GVtni yoki amaldagi energotizimdan 30 barobar ko'p bo'lgan quvvatli qurilmalarni joylashtirish imkonini beradi.

Istiqbolda bunday mavjud salohiyatni to'liq ishga solish choralari ko'rib, sohadagi texnologik jarayonlarning avtomatlashganlik darajasini oshirish, tashish va taqsimlashga sarflanadigan elektr energiyasi hajmini qisqartirish, elektr energiyasi iste'moli tizimlarini avtomatik nazorat va hisobga olish asboblari bilan to'liq jihozlash ishlari bajariladi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari loyihalarini amalga oshirish doirasida elektr energetikasi bozoriga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va mustaqil elektr energiyasini ishlab chiqaruvchilar kirishini rag'batlantiruvchi auksion savdolarini joriy etish orqali salohiyatli investorlarni raqobat asosida tanlashning zamonaviy va shaffof uslublarini shakllantirish mumkin.

Bundan tashqari, “yashil” innovatsiyalarni joriy etishda xususiy investorlarga, jumladan, kichik biznesga ko'mak ko'rsatish, tovar (ish, xizmat)lar energiya-resurs samaradorligining turli hisoblagichlari, spetsifikatsiyalar kataloglarini yaratish, shuningdek, tovar (ish, xizmat)lar energiya-resurs samaradorligini sertifikatlashtirish tizimini joriy etish orqali davlat “yashil” xaridlarini rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim sanaladi.

Davlat xaridlari tizimini takomillashtirishning navbatdagi yo'nalishi – bu xaridlar yuzasidan faol jamoatchilik nazoratini shakllantirishdir. Mamlakatimizda xarid qilish tartib-taomillari ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning huquqiy asoslari yaratilgan. Xarid qilish tartib-taomillari ustidan jamoatchilik nazorati davlat xaridlarini rivojlantirish va takomillashtirishga ko'maklashish, davlat xaridlari to'g'risidagi qonunchilik talablari buzilishlarining oldini olish va ularni aniqlash hamda davlat buyurtmachilarini, vakolatli davlat organlarini aniqlangan qoidabuzarliklar haqida xabardor qilishga xizmat qiladi.

Xarid qilish tartib-taomillari ustidan jamoatchilik nazorati ochiqlik va shaffoflik prinsiplarini ro'yobga chiqarish vositasida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, shuningdek qonunchilikda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari davlat xaridlari to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishga haqli.

Jamoatchilik nazoratini amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, shuningdek qonunchilikda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari: davlat xaridlari to'g'risidagi qonunchilikni

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

takomillashtirishga doir takliflar tayyorlashga; xarid qilish tartib-taomillarini amalga oshirish va shartnomalarni bajarishning borishi to`g`risida axborot taqdim etish haqidagi so`rovlarni davlat buyurtmachilariga yuborishga; xarid qilish tartib-taomillari yuzasidan mustaqil monitoringni va davlat xaridlari samaradorligini baholashni, shu jumladan ularning “Davlat xaridlari to`g`risida”gi Qonun talablariga muvofiqligini baholashni amalga oshirishga; tekshiruv tadbirlarini o`tkazish tashabbusi bilan davlat organlariga murojaat qilishga haqlidirlar.

Shuningdek, jamoatchilik vakillari davlat buyurtmachisi, davlat xaridlari elektron tizimi operatori, vakolatli organ, xarid komissiyalari va ularning a`zolari harakatlarida (harakatsizligida) qoidabuzarliklar aniqlangan hollarda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilishga yoki qonunchilikka muvofiq sudga murojaat qilish vakolatiga ham ega hisoblanadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasining 22.04.2021 yildagi “Davlat xaridlari to`g`risida”gi O`RQ-684-son Qonuni
  2. Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 20 maydagi 276-son qarori bilan tasdiqlangan “Davlat xaridlarini amalga oshirish bilan bog`liq tartib-taomillarini tashkil etish va o`tkazish tartibi to`g`risida”gi Nizom
  3. O`roqov U.Yu. Davlat xaridi. O`quv qo`llanma.T.:«Nihol print» OK, 2022. 200 b.
  4. 30. U.O`roqov, E.Shodmonov, D.Bobobekova. Davlat xaridlarini boshqarish. T.-2022 y.
  5. 31. U. O`roqov. Davlat xaridlari tizimi: kecha va bugun. «Bozor, pul va kredit» jurnali, 8-son, 2018 y.
  6. O`roqov U.Yu. Chinqulov Q.R. O`zbekistonda davlat xaridlarining takomillashuvining huquqiy asoslari. «Xalqaro moliya va hisob» jurnali, 2017 yil 8-son.
- U.O`roqov. O`zbekistonda davlat xaridlari tizimini takomillashtirish masalalari. “O`zbekistonda davlat xaridlari tizimini takomillashtirish masalalari” mavzusidagi oliy o`quv yurtlararo ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to`plami. TMI, 2014 yil 13 dekabr.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ilmiy rahbar: To'rayeva Z

Toshkent moliya instituti o'qituvchisi

Sobirov Sh

Toshkent moliya instituti talabasi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YALPI ICHKI MAHSULOTI (YAIM) HAJMINING YILLAR KESIMIDA O'SISHIGA STATISTIK TAHLIL

Annotatsiya. Bu tezisda biz O'zbekiston Respublikasining Yalpi Ichki Mahsuloti (YaIM) hajmining yillar kesimida o'sishiga statistik tahlili va uning oshirish yo'llarini ko'rib chiqamiz va shunga asoslangan holda o'z taklif va mulohazalarimizni beramiz.

Kalit so'zlar. YaIM deflyator indeksi, resident-birlik, real va naminal qiymat, samoat, yalpi qo'shilgan qiymat.

Kirish. Bugungi globalashuv va inegratsiyalashuv jarayonida har bir davlatning iqtisodiyoti va ishlab chiqarishi o'sib bormoqda. Shu bilan birga har bir davlat o'z iqtisodiyotini rivojlantirib, jahon miqyosida o'z mavqeyini saqlab qolishga va yaxshiroq mavqeyga erishish uchun harakat qilmoqda. Bugungi globalashuv jarayonida iqtisodiyotning har bir kategoriyalari keskinlik bilan rivojlanmoqda. Shuning uchun, bugungi kunda dunyo miqyosida tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish hajmi kundan kunga o'sib bormoqda. Bunday sharoitda har bir davlat o'z davlatining yuqori naflilikka erishish uchun ko'plab chora tadbirlar o'tkazmoqda. Shunday davlatlar qatoriga O'zbekiston ham kiradi.

Yalpi Ichki Mahsulot (YaIM) – ma'lum bir yildagi mamlakatning barcha tayyor mahsulot va xizmatlarning bozor qiymati. Mamlakatlar iqtisodiyoti hajmi moliya va statistika institutlarining bozozr yoki davlat rasmiy kurslari bo'yicha hisoblanadi. Ya'ni YAIM iqtisodiy rezident-birliklar ishlab chiqarish faoliyatining yakuniy natijasini ifodalovchi va ushbu birliklar tomonidan yakuniy foydalanish uchun ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlar qiymati orqali o'lchanadigan milliy hisoblar tizimining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir.

YAIM fizik hajm indeksi (real o'sish sur'ati) doimiy narxlarda, ya'ni o'tgan yilning mos davri narxlarida hisoblangan hisobot davri YAIMni (real YAIM) joriy narxlardagi o'tgan yilning mos davri YAIMga nisbati orqali hisoblanadi.

YAIM deflyator indeksi iqtisodiyotda narxlarning o'rtacha o'zgarishini ifodalaydi va nominal YAIMning (joriy narxlardagi hisobot davri YAIM) real YAIMga nisbati orqali hisoblanadi.

Statistik ma'lumatlarga ko'ra O'zbekiston, 2022-yil holatiga ko'ra dunyo mamlakatlar orasida YaIM bo'icha 67- o'rinda turadi. Bu reytingning yuqori pog'onalarida Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSH), Xitoy va Yaponiya mamlakatlari turadi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Bu rasmda ko'rinib turibdiki yildan yilga O'zbekistonning eksport hajmi ortmoqda. Bu esa o'z navbatida O'zbekistonning YaIM hajmi ham ortganidan darak beradi.

Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, 2021- yilda O'zbekiston Respublikasi YAİM hajmi joriy narxlarda 734 587,7 mlrd. so'mni tashkil etdi va 2020- yil bilan taqqoslaganda 7,4 % ga o'sdi. YAİM deflyator indeksi 2020- yildagi narxlarga nisbatan 113,6 % ni tashkil etdi.

YaİMning aholi jon boshi hisobi bo'yicha O'zbekiston davlati 134- o'rinda turadi. Ya'ni bu kko'rsatkich 1737 ming AQSH dollariga teng. Bu reytingning yuqori pog'onalarida Lyuksemburg (107206 ming AQSH dollar), Qatar (99731 ming AQSH dollar) va Norvegiya (99462 ming AQSH dollar) mamlakatlari turadi.

Hozirgi kunda mamlakatimiz rahbariyati tomonidan bunday reyninglarda yuqori natijalarga erishish uchun ko'plab amaliy chora tadbirlar o'tkazmoqda. Mamlakatimiz ko'plab ijobuy iqtisodiy qarorlarni qabul qilmoqda. Bu esa o'z navbatida mamlakatimizni bunday reytinglardan yuqori pog'onalarga ko'tarmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki mamlakatimizning YaİM hajmi yildan yilga o'sib bormoqda. Bu esa o'z navbatida mamlakatimiz uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadiv ako'rsatib kelmoqda. Biz bu jarayonni tezlashtirishimiz uchun mamlakatimiz hududidagi ishlab chiqarishi mumkin bo'lgan tovarlarva xizmatlarni ishlab chiqarishimiz kerak va ularning hajmini ortirishimiz kerak. Bu jarayonni tezlashtirishga mamlakatimiz rahbariyati tadbirkor va biznesmanlarga imkoniyatlar va har xil imtiyozlar berishi kerak. Mamlakat hududida bunday tadbirkorlardan olinadigan soliqlarni kamaytirishi kerak va bojxonadan olib o'tiladigan tovarlar uchun turlariga qarab soliqlarni kamaytirish kerak. Nafaqat mamlakatimiz hududidagi bojxonalarni, boshqa davlatlar bilan kelishgan holatda ulardan bizning tovarlarni bojxonalar va bozorlarida soliqlardan ozod qilinishi yoki shu soliqlarni kamaytirish chora tadbirlarini o'tkazishi lozim.

Mamlakatimizga tovar yoki xizmatlar ishlab chiqarish maqsadida texnologiyalar olib kirmoqchi bo'lgan tadbirkorlarga amaliy yordam ko'rsatilishni yo'lga qo'yishi kerak.

Mamlakatimiz YaİMining asosiy qismini qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sanoati turadi. Ular ko'rsatayotgan xizmatlar va tovarlar hajmini ortirish uchun ma'lum bir mudatga mamlakatimiz bunday tadbirkorlarni soliqdan ozod qilishi va ular uchun har xil subsidiyalar ajratishi lozim. O'ylashimcha yuqoridagi takliflarimizni mamlakatimiz rahbariyati ko'rib chiqib qonunchiligimizga asoslangan holda ayrim sektorlarda tub islohotlar o'tkazishi lozim va bu islohotlar natijasida mamlakatimizning iqtisodiy holati va YaİM ko'rsatkichlari jadallik bilan yuqorilashiga aminmiz.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Hayitova Nigora Ilxomovna

TMI, “Statistika va ekonometrika” kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Mamatov Mirzohid Maxmud o’g’li

Toshkent Moliya Instituti

Moliya fakulteti talabasi

TASHQI SAVDONI YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI ULUSHINI STATISTIK BAHOLASH.

Xalqaro savdo mamlakat iqtisodiyotining hal qiluvchi tarkibiy qismidir, chunki u mamlakatning iqtisodiy o'sishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola tashqi savdoning mamlakat YaIMga ta'sirini statistik baholashni o'rganib chiqadi, savdo siyosati, savdo balansi va mamlakatning iqtisodiy landshaftini shakllantirishdagi iqtisodiy ko'rsatkichlarning ahamiyati to'g'risida tushuncha beradi.

Tashqi savdo va YAİM mavzusida adabiyotlarning katta qismi mavjud. Ko'plab tadqiqotlar ushbu ikki o'zgaruvchining o'zaro bog'liqligini o'rganib chiqdi va xalqaro savdoning iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sirini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, savdo balansi, savdo ochiqligi va valyuta kursi siyosati tashqi savdoning YaIMdagi ulushiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar sifatida aniqlandi.

Statistik baholashni o'tkazish uchun ushbu tadqiqotda regressiya tahlili, korrelyatsion tahlil va vaqt seriyali ma'lumotlar kabi miqdoriy usullar qo'llaniladi. O'zaro munosabatlar va tendentsiyalarni o'rnatish uchun turli xil iqtisodiy ko'rsatkichlar, shu jumladan eksport, import, savdo balansi va YAİM qo'llaniladi. Ushbu tadqiqot uchun ma'lumotlar nufuzli davlat idoralari, xalqaro tashkilotlar va ilmiy tadqiqotlardan olingan.

Yalpi ichki mahsulotda (YAİM) tashqi savdoning ulushi mamlakat iqtisodiyotining jahon bozoriga qo'shilish darajasini o'lchaydigan muhim iqtisodiy ko'rsatkichdir. U ko'pincha foiz sifatida ifodalanadi va mamlakat eksporti va importining umumiy qiymatini (savdo balansi) uning YaİMning ulushi sifatida ifodalaydi. Ushbu nisbat iqtisodchilar va siyosatchilarga iqtisodiyotning ochiqligi va uning xalqaro savdoga bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

YaIMdagi tashqi savdoning yuqori ulushi mamlakat iqtisodiy faoliyatining muhim qismi xalqaro savdo tomonidan boshqarilayotganidan dalolat beradi, past ulush esa iqtisodiyot ko'proq o'zini o'zi ta'minlaydi va jahon bozorlariga kamroq tayanadi.

Tashqi savdoning YaIMdagi ulushiga bir qancha omillar ta'sir qilishi mumkin, jumladan:

Iqtisodiy siyosat: savdo siyosati, tariflar va savdo shartnomalari import va eksport hajmiga ta'sir qilishi mumkin, shu bilan savdo-YAİM nisbatiga ta'sir qiladi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Iqtisodiy Tuzilma: eksportga yo'naltirilgan tarmoqlarga ega bo'lgan yoki muayyan tarmoqlarga (masalan, ishlab chiqarish yoki qishloq xo'jaligi) katta e'tibor qaratadigan mamlakatlar tashqi savdoning YaIMdagi ulushiga ega bo'lishi mumkin.

Global iqtisodiy sharoitlar: mamlakat mahsulotlariga global talab, valyuta kurslari va tovar narxlari kabi xalqaro iqtisodiy tendentsiyalar mamlakatning savdo balansiga va natijada uning tashqi savdodagi YaIMdagi ulushiga ta'sir qilishi mumkin.

Iqtisodiyot hajmi: katta iqtisodiyotlar savdo-YAIM nisbati pastroq bo'ladi, chunki ular ko'pincha o'z chegaralarida turli xil iqtisodiy faoliyatga ega.

Texnologik yutuqlar: texnologik yutuqlar transport xarajatlari va savdo to'siqlarini kamaytirishi mumkin, bu esa mamlakatlarning xalqaro savdo bilan shug'ullanishini osonlashtiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, tashqi savdoning YaIMdagi ulushi vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin va hukumatlar ko'pincha muayyan iqtisodiy maqsadlarga erishish uchun xalqaro savdoni rivojlantirish yoki tartibga solish uchun turli xil siyosat choralari qo'llaydilar. Ushbu nisbat mamlakatning globallashuvi va iqtisodiy ochiqligini baholash, shuningdek uning global iqtisodiy tebranishlarga nisbatan zaifligini baholash uchun foydali vositadir.

Tashqi savdoning yalpi ichki mahsulotdagi (YAIM) ulushini baholash xalqaro savdoning mamlakat iqtisodiy mahsulotiga qay darajada hissa qo'shishini tushunish uchun turli statistik usullar va ma'lumotlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu baholash mamlakatning iqtisodiy salomatligini, uning jahon bozorlariga ochiqligini va xalqaro iqtisodiy tendentsiyalarga nisbatan zaifligini tushunish uchun juda muhimdir. Ushbu baholash uchun odatda qo'llaniladigan qadamlar va statistik choralar:

Ma'lumotlarni Yig'ish:

- Mamlakat yalpi ichki mahsuloti, eksporti va importi to'g'risida ma'lumot to'plash. Ushbu ma'lumotlar odatda milliy statistika agentliklari, jahon banki yoki Birlashgan Millatlar tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlar va savdo ma'lumotlar bazalarida mavjud.

Umumiy Savdoni Hisoblang (Eksport + Import):

- Mamlakat eksporti (tovarlar va xizmatlar) va importining umumiy qiymatini qo'shing. Ushbu summa xalqaro savdoning umumiy hajmini anglatadi.

Savdo-YAIM nisbatini hisoblang:

- Umumiy savdo qiymatini YaIMga bo'ling. Ushbu nisbat mamlakat savdosining ichki iqtisodiy mahsulotiga nisbatan darajasini ko'rsatadi.

- Formula: savdo-YAIM nisbati = (eksport + import) / YAİM

Savdo balansini tahlil qiling:

- Savdo balansini bu mamlakat eksporti va importi o'rtasidagi farq. Savdo profitsiti (eksport > import) YaIMga ijobiy hissa qo'shadi, savdo defitsiti (import > eksport) esa salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Vaqt O'tishi Bilan Tendentsiyalarni Baholang:

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

-Yillar davomida savdo-YAIM nisbati qanday o'zgarganini tushunish uchun tarixiy ma'lumotlarga qarang. Bu mamlakatning rivojlanayotgan iqtisodiy tuzilishi haqida tushuncha berishi mumkin.

Boshqa mamlakatlar bilan Solishtiring:

-Iqtisodiyotning xalqaro savdoga qanchalik ochiq yoki yopiq ekanligini baholash uchun boshqa mamlakatlarga nisbatan savdo-YAIM nisbatini taqqoslash.

Savdo Siyosatini Ko'rib Chiqing:

-Tariflar, savdo shartnomalari va eksportni rag'batlantirish kabi savdo siyosatining savdo-YAIM nisbatiga ta'sirini baholash.

Komponentlarni Tekshiring:

- Tovar va xizmatlar uchun savdo-YAIM nisbatini alohida ko'rib chiqing. Ba'zi mamlakatlar tovarlar eksportiga ko'proq ishonishlari mumkin, boshqalari esa savdoga hissa qo'shadigan muhim xizmatlar sohasiga ega bo'lishi mumkin.

Savdo intensivligiga qarang:

- Savdo ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi yoki xizmat ko'rsatish kabi muayyan sohalarda to'planganligini tahlil qiling.

Inflyatsiya hisobi:

- Turli yillardagi savdo ma'lumotlarini taqqoslash uchun inflyatsiyani sozlang.

Valyuta Kurslarini Tahlil Qilish:

- Valyuta kursining o'zgarishi savdo qiymatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun valyuta kurslarining savdo ko'rsatkichlariga ta'sirini ko'rib chiqing.

Tashqi Omillarni Ko'rib Chiqing:

- Boshqa mamlakatlardagi iqtisodiy hodisalar mamlakatning savdo-YAIM nisbatiga ta'sir qilishi mumkin. Geosiyosiy voqealar, global talabning o'zgarishi va global iqtisodiyotning holati rol o'ynashi mumkin.

Tashqi savdoning YaIMdagi ulushini statistik baholash va ushbu omillarni hisobga olgan holda tahlilchilar va siyosatchilar mamlakatning savdo dinamikasi va uning umumiy iqtisodiy salomatligi to'g'risida har tomonlama tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Ushbu ma'lumotlar savdo siyosati, xalqaro iqtisodiy sheriklik va ichki iqtisodiy rivojlanish bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish uchun juda muhimdir. Statistik topilmalarning natijalari chuqurdir. Mamlakatlar iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun jahon bozorida savdo ochiqligi va raqobatbardoshligini oshiradigan siyosatga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Eksportni rag'batlantirish, savdo defitsitini kamaytirish va barqaror valyuta kursini saqlashga qaratilgan savdo siyosati tashqi savdoning YaIMdagi yuqori ulushiga erishish uchun juda muhimdir.

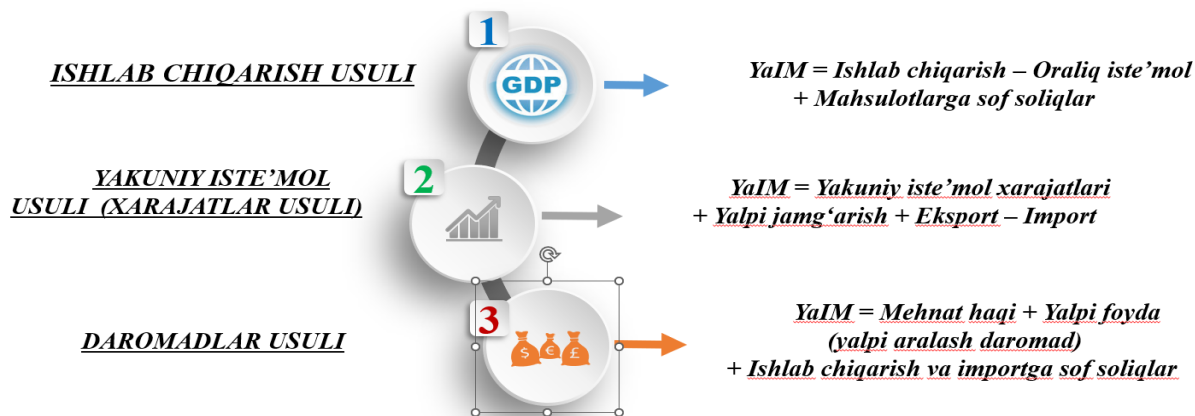
Ilmiy rahbar: Prof. B.X.Mamatkulov
Iqarova Zarina Nosir qizi
 Bank ishi fakulteti
 “Bank ishi va audit” ta’lim
 yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

YALPI ICHKI MAHSULOT – MILLIY HISOBLAR TIZIMINING ASOSIY KO‘RSATKICHI

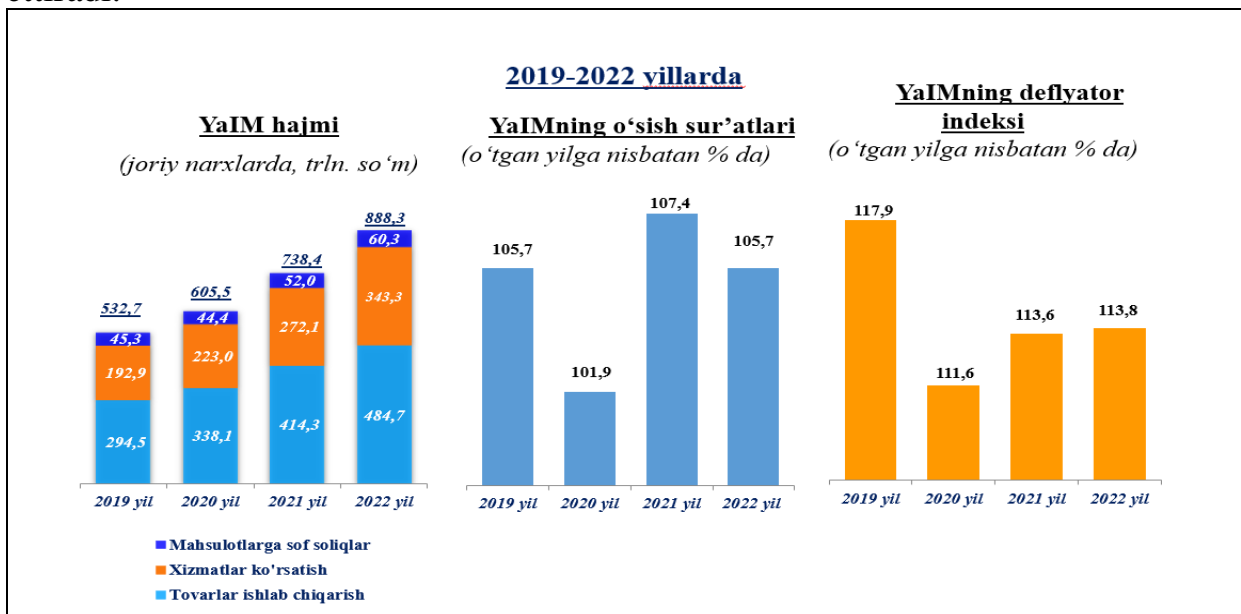
Yalpi ichki mahsulot birinchi bo'lib 1937 yilda AQShning Iqtisodiy tadqiqotlar byurosining iqtisodchisi Saymon Kuznets tomonidan ishlab chiqilgan va Buyuk Depressiyaga javoban AQSh Kongressidagi ma'ruzasida paydo bo'ldi. O'sha paytda ustun o'lchov tizimi YaMM bo'lgan. 1944 yildagi Bretton-Vuds konferentsiyasidan so'ng YaIM milliy iqtisodiyotni o'lchashning standart vositasi sifatida keng qabul qilindi, ammo g'alati ravishda AQSh 1991 yilgacha YaMMni iqtisodiy farovonlikning rasmiy o'lchovi sifatida ishlatishda davom etdi, shundan keyin u YaIMga o'tdi.

Ko'pgina mamlakatlar yalpi ichki mahsulot (YaIM) ma'lumotlarini har oy va chorakda e'lon qilishadi. AQShda Iqtisodiy tahlil byurosi (BEA) chorak tugaganidan to'rt hafta o'tgach, choraklik YaIMning oldindan chiqarilishini va chorak tugaganidan uch oy o'tgach yakuniy nashrini e'lon qiladi. BEA nashrlari to'liq va juda ko'p tafsilotlarni o'z ichiga oladi, bu iqtisodchilar va investorlarga iqtisodiyotning turli jabhalari to'g'risida ma'lumot va tushuncha olishlariga imkon beradi. Yalpi ichki mahsulot milliy hisoblar tizimining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir bo'lib, mamlakatning iqtisodiy hududida rezident-birliklar tomonidan amalga oshirilgan ishlab chiqarish faoliyatining yakuniy natijasini ifodalaydi va ushbu birliklar tomonidan yakuniy foydalanish uchun ishlab chiqarilgan barcha tovarlar va xizmatlar qiymati orqali o'lchanadi.

YaIM ko'rsatkichi “MHT-2008” xalqaro standarti qoidalariga muvofiq **uch xil usulda** aniqlanadi.

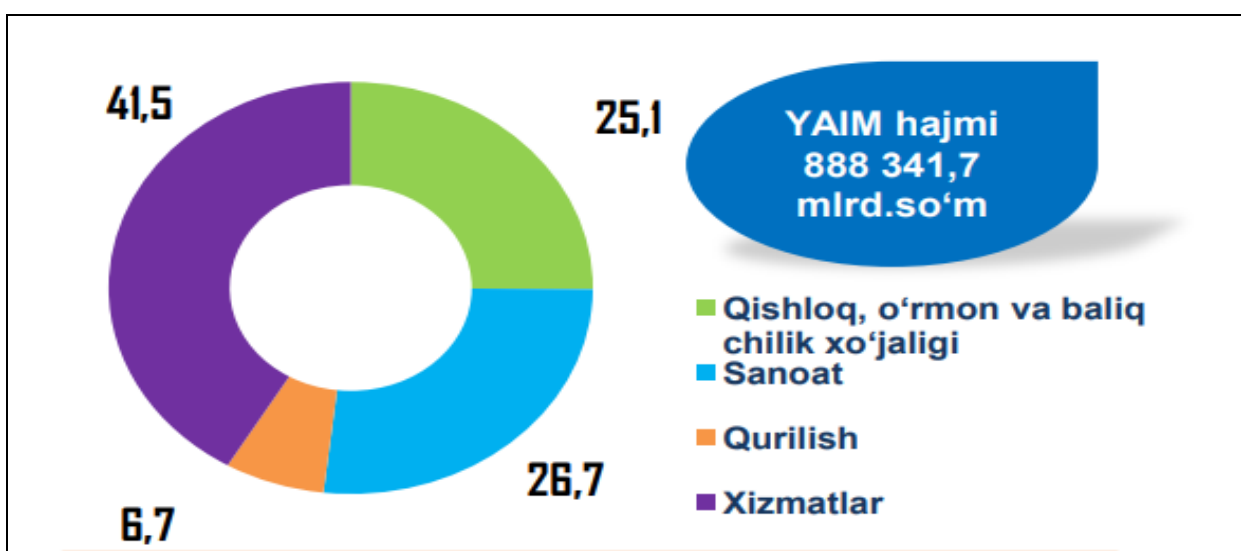

Milliy hisoblar tizimi (MHT) – bu xalqaro standart bo‘lib, mamlakatdagi iqtisodiy faoliyat natijalarini ifodalovchi hisoblar va jadvallarning muayyan to‘plami shaklida tuzilgan, o‘zaro bog‘liq statistik ko‘rsatkichlar tizimini o‘zida aks ettiradi.

1-rasm. O‘zbekistonning YaIM ko‘rsatkichlari tahlili²⁷

2022 yilda O‘zbekiston Respublikasi YaIMi hajmi joriy narxlarida 888 341,7 mlrd. so‘mni tashkil etdi va 2021 yil bilan taqqoslaganda 5,7 % ga o‘ydi. YaIM deflyator indeksi 2021 yildagi narxlarga nisbatan 113,8 % ni tashkil etdi. (1-rasm)

2-rasm. Iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha yalpi ichki mahsulot (YaIM) tarkibi (tarmoqlarning yalpi qo‘shilgan qiymatiga nisbatan)

²⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlari asosida tuzildi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2022 yil yakunlariga ko‘ra, YaIM tarkibida katta bo‘lmagan o‘zgarishlar kuzatildi. YaIM (YaQQ) tarkibida xizmatlar sohasining ulushi 39,6 % dan 41,5 % ga, qurilish tarmog‘ining ulushi 6,6 % dan 6,7 % ga oshdi. Shu bilan birga, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligining ulushi 26,5 % dan 25,1 % ga kamaydi. Sanoatning (qurilishni qo‘shgan holda) ulushi esa 33,4 % ni tashkil etdi. (2-rasm) Xulosa qilib aytganda, yalpi ichki mahsulot siyosatchilarga va markaziy banklarga iqtisodiyotning qisqarishi yoki kengayib borayotgani, uni kuchaytirish yoki cheklash kerakmi yoki turg'unlik yoki inflyatsiya kabi tahlikani kutayotgan paytda hukm qilish imkoniyatini beradi. Har qanday o'lchov kabi, YaIM ham o'zining kamchiliklariga ega. So'nggi o'n yilliklarda hukumatlar YaIMning aniqligi va o'ziga xosligini oshirishga qaratilgan turli xil modifikatsiyalarni yaratdilar. Yalpi ichki mahsulotni hisoblash vositalari uning kontseptsiyasidan boshlab doimiy ravishda rivojlanib boradi.

**Ilmiy rahbar: Prof. B.X.Mamatkulov
Xusanov F.J.
TMI ATT-70 guruhi talabasi.**

**STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA MAKROIQTISODIY
KO'RSATKICHKARNI HISOBLASH USLUBIYATINI MILLIY
HISOBLAR TIZIMINING XALQARO ANDOZALARI ASOSIDA
TAKOMILLASHTIRISH**

Hozirda yurtimizdagi keng qamrovli o'zgarishlar xususan, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar statistika tizimini ham chetlab o'tgani yo'q. Shuningdek, mazkur islohotlar orqali chuqur statistik tahlil qilish va bu bilan virgalikda, berilayotgan imtiyozlar, ular asosida xolis qarorlar qabul qilish, kiritilayotgan investitsiyalar samaradorligini to'g'ri baholash, samarali reja hamda dasturlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan holat milliy hisoblar ko'rsatkichlarini xalqaro andozalarga muvofiqlashtirishning muhim masala ekanligini ko'rsatadi. Milliy hisoblar tizimi (MHT) iqtisodiy faoliyat natijalarini ifodalovchi hisoblar va jadvallarning muayyan to'plami shaklida tuzilgan, o'zaro bog'liq statistik ko'rsatkichlarni o'zida aks ettiradigan xalqaro andozaga o'tish bo'lib, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining barcha muhim qirralarini o'rganishga xizmat qiladi. Bugungi kunda rivojlangan davlatlarning aksariyati milliy hisoblar ko'rsatkichlarini BMT va Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ)ning "MHT-2008" xalqaro standarti qoidalariga moslashtirmoqda. XVJ ma'lumotlariga ko'ra, unga a'zo bo'lgan 193 mamlakatdan bittasi "MHT-1968", 56 tasi "MHT-1993", 136 tasi "MHT-2008" xalqaro standarti qoidalari asosida milliy hisoblar ko'rsatkichlarini shakllantirib kelmoqda.

MDH davlatlarning esa 5 tasi "MHT-1993", 6 tasi "MHT-2008" xalqaro standarti qoidalari asosida milliy hisoblar ko'rsatkichlarini yuritadi.

MHTning nazariy asoslari vujudga kelishi hamda rivojlanishi ko'p yillik tarixga ega. Uning xalqaro miqyosda tan olingan birinchi standarti "MHT-1953" hisoblanadi. Ushbu qo'llanma 1968, 1993 va 2008-yillarda yangilanib, takomillashtirildi. "MHT-2008" xalqaro standarti 2009-yilda BMT Statistika komissiyasining 40-sessiyasida qabul qilinib, ushbu qo'llanmada bir qator muhim iqtisodiy jarayonlarning statistik ko'rsatkichlarda ifodalash uslubiyati takomillashtirilgan.

"Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohasi bo'yicha yalpi qo'shilgan qiymat hajmini hisoblash tartibi" ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etildi.

Mazkur jarayonlarning yakuniy bosqichi sifatida moliyaviy vositachilik xizmatlari hisob-kitoblari "MHT-2008" xalqaro uslubiyati talablari asosida XVJ va OTB ekspertlari tavsiyasiga muvofiq, sohada "Bilvosita o'lchanadigan moliyaviy

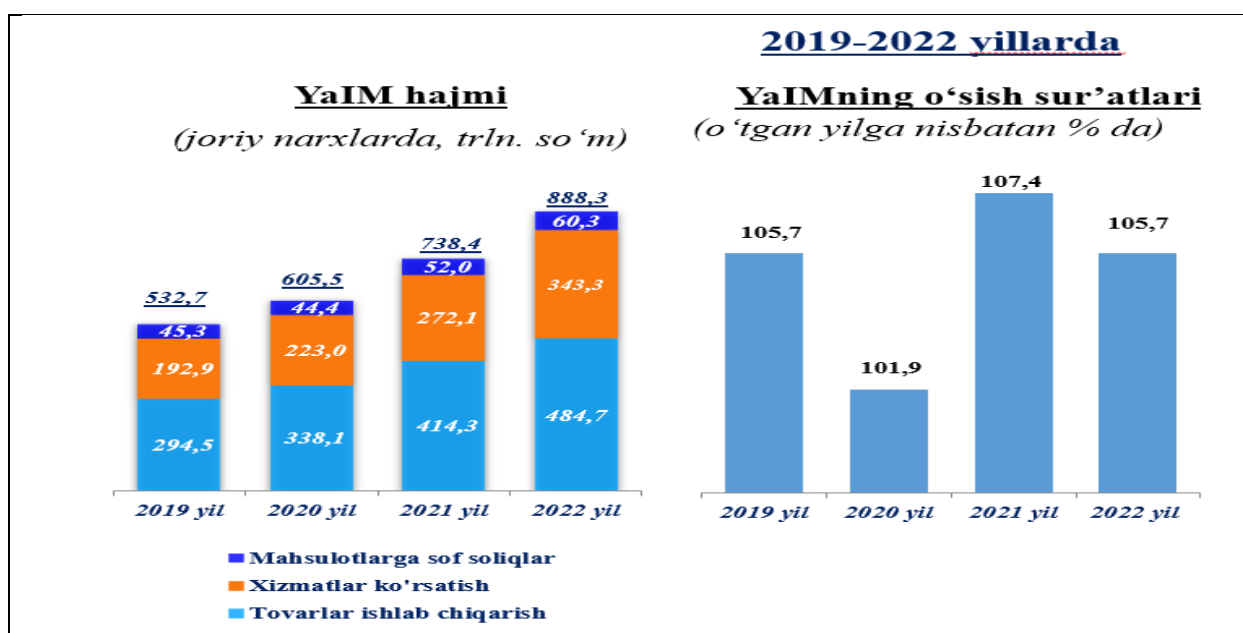
vositachilik xizmatlari ishlab chiqarishini hisoblash bo‘yicha uslubiy nizom” asosida 2017–2022-yillarda amalga oshirildi.

Mazkur xizmatlar hajmi “MHT–1993” uslubiyati bo‘yicha moliyaviy vositachilar tomonidan olingan va to‘langan foizlar o‘rtasidagi farq sifatida hisoblangan hamda shartli tarmoqning oraliq iste‘moli sifatida boshqa xizmatlarga qo‘shgan holda aks ettirilgan.

“MHT–2008” uslubiyati bo‘yicha esa moliyaviy vositachilik xizmatlari hajmi kredit (depozit)larning foiz stavkalari va bazis stavkasi (kreditlar va depozitlar bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkasi) o‘rtasidagi farqni hisobot davridagi kredit (depozit)larning o‘rtacha qoldig‘iga ko‘paytirish orqali institutsional sektorlar kesimida hisoblandi.

Mazkur uslubiyat bo‘yicha moliyaviy vositachilik xizmatlari hajmi iqtisodiy faoliyat turlarining oraliq iste‘moli hamda uy xo‘jaliklarining yakuniy iste‘moliga taqsimlandi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini baholovchi statistik ko‘rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi va Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot statistikasini yuritish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirish hamda axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat yig‘ma ko‘rsatkichlar tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi qo‘shma qarori imzolandi. Mazkur qarorda “Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat” yig‘ma ko‘rsatkichi hamda uning tarkibiga kiruvchi faoliyat turlari ro‘yxati tasdiqlandi.

1-rasm. O‘zbekistonning YaIM ko‘rsatkichlari tahlili²⁸

²⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlari asosida tuzildi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2022 yilda O‘zbekiston Respublikasi YaIMi hajmi joriy narxlarda 888 341,7 mlrd. so‘mni tashkil etdi va 2021 yil bilan taqqoslaganda 5,7 % ga o‘ydi. YaIM deflyator indeksi 2021 yildagi narxlarga nisbatan 113,8 % ni tashkil etdi. (1-rasm)

Xulosa qilib aytganda, keltirib o‘tilgan asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha tizimli ishlarni yo‘lga qo‘yish, mavjud muammolarni bartaraf etish, qo‘yilgan vazifalarni to‘liq bajarish natijasida MHT ko‘rsatkichlari sifati va shaffofligi yaxshilanishiga erishiladi. Bu esa, o‘z navbatida, mamlakatimiz milliy iqtisodiyotini yanada kengroq tavsiflash, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar hisob-kitoblarini xalqaro uslubiyatga muvofiqlashtirish orqali statistik ko‘rsatkichlarning taqqoslash darajasini oshirish, shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyotini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlarning xorijiy investorlarga yanada tushunarli bo‘lishi hamda mamlakatimizning investitsiyaviy jozibadorligini va xalqaro reytinglardagi o‘rnini yaxshilash kabi ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi.

Bahronov Baxtiyarjon Razzoqovich

Kamolliddin Behzod nomidagi milliy
rassomlik va dizayin instituti katta o'qituvchi
e-mail: baxtl138222@gmail.com Tel:- (99)-751-23-52

MAKROIQTISODIY BARQARORLIK KO'RSATKICHLARI DINAMIKASIDA ISHSIZLIK DARAJASINING TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISH

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi: Jahonning rivojlangan mamlakatlari bilan integratsiyalashish jarayonida mamlakatimiz makroiqtisodiyotining barqarorlik dinamikasi tahlili milliy iqtisodiyotining barcha jabhalarini, jumladan milliy hisob tizimi orqali mehnat resurslarini bugungi kunda bozor iqtisodiyoti sharoitida boshqarish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot mavzusidagi mavjud muammolar: Amaliyotda xalqaro ekspertlarning aksariyati mamlakat miqyosida makroiqtisodiy barqarorlikning ta'minlanganlik darajasini: iqtisodiy o'sish, to'laqonli bandlik, ichki narxlarning barqarorligi, milliy valyutaning barqarorligi, barqaror to'lov balansi, baquvvat davlat byudjeti, mamlakat aholisi orasida daromadlarning odil taqsimlanish darajasiga qarab tahlil qilinib kelinmoqda va bizning amaliyotchiramiz ham aynan shu ko'rsatkichlardan foydalanishmoqda. Ya'ni mamlakat iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlar xalqaro amaliyotda milliy hisoblar tizimi (MHT) orqali hisob - kitob qilinadi.

MHT deganda mamlakat miqyosida sodir bo'layotgan iqtisodiy va sotsial jarayonlarni ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi hamda ushbu ko'rsatkichlarni hisoblash metodologiyasi va usullari tushuniladi va har qanday mamlakatning iqtisodiy salohiyatini eng yaqqol ifodalaydigan ko'rsatkich bu bugungi kunda yalpi ichki mahsulot (YaIM) hisoblanadi va yalpi ichki mahsulot amaliyotda uch xil usulda hisoblanadi:

1. Ishlab chiqarish usuli.
2. Xarajatlar usuli.
3. Daromadlar usuli.

Ishlab chiqarish usulida hisoblangan YaIM yakuniy tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishning turli bosqichlarida qo'shilgan qiymatlar yig'indisi sifatida aniqlanadi. Ayrim korxonalar va tarmoqlar miqyosida qo'shilgan qiymat tovar va xizmatlarning sotish bahosi bilan ularni ishlab chiqarish uchun foydalanilgan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

xomashyo va materiallarni sotib olishga sarflangan xarajatlar o'rtasidagi farq ko'rinishida aniqlanadi. Mamlakat miqyosida $YaIM = YaICH - OI$

YaIM - yalpi ichki mahsulot;

YaICH - yalpi ishlab chiqarish;

OI - oraliq iste'mol;

Xarajatlar usuli yakuniy foydalanish usuli deb ham yuritilib, unda YaIMni hisoblash uchun yakuniy maxsulotlarni sotib olishga qilingan barcha xarajatlar o'zaro qo'shib chiqiladi: $YaIM = S + G + I + XP$

S - Uy xo'jaliklarining pirovard iste'mol xarajatlari;

G - Tovar va xizmatlarni xarid qilishi uchun davlatning joriy xarajatlari;

I - Yalpi investitsiya xarajatlari

Xp - Sof eksport mamlakatning eksport va import operatsiyalari bo'icha xarajatlar o'rtasidagi farq.

YaIMni daromadlar bo'yicha aniqlashda yakuniy mahsulotni ishlab chiqarish jarayonida rezident-ishlab chiqarish birliklari tomonidan, qo'shilgan qiymatlar hisobidan, to'langan birlamchi daromadlar qo'shib chiqiladi.

$YaIM = Tp + W + R$

Tp - bilvosita soliqlar (qo'shilgan qiymat solig'i, aksizlar, bojxona bojlari) va subsidiyalar xajmlari o'rtasidagi farq;

W - xususiy va davlat kompaniyalarining yollanma ishchilarga hisoblagan barcha turdagi mehnat haqi to'lovlarining nominal miqdori va unga qo'shuv - ish beruvchilar tomonidan ish haqi fondiga nisbatan hisoblanib to'lanadigan ijtimoiy sug'urta ajratmalari.

R - Korporatsiyalarning sof foydasi

MHTda milliy iqtisodiyotning rivojlanishini tahlil etish uchun YaIM ko'rsatkichlaridan tashqari yana bir qator ko'rsatkichlardan ham foydalanish nazarda to'tilgan.

- yalpi milliy daromad (YaMD),
- yalpi egalikdagi milliy daromad (YaEMD),
- sof ichki mahsulot (SIM),
- sof milliy mahsulot (SMM),
- sof milliy daromad (SMD),
- shaxsiy daromad (SHD),
- shaxsiy ixtiyordagi daromad (SHID) ko'rsatkichlaridir.

Bu ko'rsatkichlardan tashqari makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda mehnat resurslari alohida ahamiyat kasb etib, alohida o'z o'rniga ega. Shu sabab ish bilan ta'minlanganlik va ishsizlikning darajasi mavjud mehnat resurslarning tahlilini olib borish zaruratini keltirib chiqaradi. Aynan mehnat bozorida ishsizlik darajasini

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

kamaytirish, mavjud mehnat resurslarni ish bilan ta'minlanish darajasi oshirish tahlili talab darajasida emas.

O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining bergan ma'lumotiga ko'ra mamlakatimizda ishsizlik darajasi iqtisodiy faol aholi orasida **8,8 foizni** tashkil etgan shundan 16-30 yoshgacha bo'lganlar orasida ishsizlik darajasi **14,5 foiz**, ayollar orasida ishsizlik darajasi esa **12,8 foiz** tashkil etgan va bu ko'rsatkich 1-iyul holatida respublikamizda iqtisodiy nafaol aholi **4353,2 ming** kishini tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan **0,9 foizga** yoki **38,8 ming** kishiga ortishi kuzatildi.²⁹

Bunda, ishlashni xohlamaydigan yoki darhol ishga joylashishga imkoniyati yo'qlar o'tgan yilga nisbatan **183,6 ming** kishiga kamaygan bo'lsa, ishlab chiqarishdan ajralgan holda o'qiyotgan talabalar hamda tug'ruq ta'tilidagi ayollar soni **222,4 ming** kishiga oshgan.

Aholini ish bilan ta'minlash masalasida hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan ishlar samarasiga doir, quyidagilarni ko'rsatish mumkin. Har yili yangi ish o'rinlarini yaratish borasida hukumat qarorlari qabul qilinishining hosilasi bo'lib hisoblanadi.

Iqtisodiyot rivojlanishida potentsial darajaga yaqinlashgan sharoitda yoki bandlik darajasini oshirish yoxud inflyatsiya darajasini pasaytirish kabi muqobil variantlardan birini tanlashga majbur bo'linadi. Aynan qisqa muddatli davrda ishsizlik va inflyatsiya darajalari o'rtasida teskari bog'liqlikni aniqlash hamda ishsizlikni pasaytirish ish joylarini yaratish uchun qo'shimcha mablag'lar ajratilishini anglatadi. Ayni paytda bu ish haqi miqdorining oshishiga ham olib keladi.

Muammoni hal qilish usullari: Muammoni hal etishda aholining zaruriyati ya'ni ehtiyoji uchun mo'ljallangan, talab etiladigan mablag' miqdorini aniqlab olish talab qilinadi. Mamlakatimiz mustaqillikni qo'lga kiritgan kundan buyon iste'mol savatchasi tushunchasidan foydalanib kelinmoqda. Respublikamiz aholisining iste'mol savatiga kiruvchi meva-sabzavotlar guruhidagi 16 turdagi mahsulotlarni xalqaro andozalarda belgilanganidek har oyda bir xil miqdorda emas, balki eng pishiqchilik fasllarida, masalan, kartoshka, piyoz, sabzi kabi mahsulotlarni katta miqdorda, odatda oktyabr va noyabr oylarida eng arzon paytda ko'p miqdorda harid qilib, qish oylarida, ya'ni narxi qimmat fasllarda kamroq harid qilishini hisobga olib, metodologiyaga ma'lum o'zgartirishlar kiritilgan. Unga ko'ra yilning har bir oyida aholi tarafidan 16 turdagi meva-sabzavotlarni qancha miqdorda harid qilingan bo'lsa, iste'mol savatida ushbu vazn qo'llanila boshlanishi lozim bo'ladi. Ya'ni,

²⁹ <https://mehnat.uz/uz/news/uzbekistonda-ishsizlik-darazhasi-8-8-foizni-tashkil-etdi>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

yangi metodologiyaga ko'ra turli davr mobaynida iste'mol va harid qilinayotgan mahsulotlarning tarkibining o'zgarishlari ham hisobga olish kerak bo'ladi.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar: O'tgan davr bosib o'tilgan va olingan tajribalardan kelib chiqib, davlat byudjeti kamomadini qoplash uchun Markaziy Bank tomonidan pul emissiyasini takomillashtirish choralari ko'rish, mamlakatimiz pul krediti siyosatini amalga oshirishda aniq chora tadbirlarni ishlab chiqishi jumladan Markaziy bank tomonidan markazlashgan uzoq muddatlarga mo'ljallangan kreditlarni berishga chek qo'yish lozim. Natijada inflyatsiyaning ikki yirik o'chog'i so'ndirilish imkoniga ega bo'linadi.

Amaliy jihatdan olganda pul aylanish tezligining oshib borishiga iqtisodiyotda mavjud bulgan pul massasining banklardan tashqarida ko'proq aylanishidir, pul massasi va pul aylanish tezligi bilan inflyatsiya o'rtasida to'g'ridan - to'g'ri proporsional bog'liqlik, inflyatsiya bilan ishlab chiqarish o'rtasida esa teskari bog'liqlik mavjudligi - makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlashga qaratilgan siyosatning muhim omili sifatida inobatga olinadi. Shu kabi inflyatsiya bilan ishsizlik darajasini ham teskari bog'liqligi borasida Markaziy bank tomonidan taqdim etilayotgan kreditlarning xususiy tarmoq ya'ni kichik va o'rta biznes vakillariga biznesni kengaytirish maqsadida yangi ish o'rinlarni ochish sharti bilan qisqa muddatli keditlar taqdim etishni yanada takomillashtirish lozim bo'ladi. Natijada, yangidan-yangi ish o'rinlari ochilishi evaziga ishlab chiqarish hajmini o'sishiga va mamlakatimiz YaIMtiga o'z ta'sirini o'tkazish bilan namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.E.Ishmuxammedov, Z.A.Djumaev, K.X.Jumaev "Makroiqtisodiyot". O'quv qullanma T.:2005
2. SH.SH.SHodmonov, U.V.Fofurov "Iqtisodiyot nazariyasi". Darslik T.:2010
3. A.R.Koraboev "Milliy xisoblar tizimi". O'quv uslubiy qullanma. T.:2008
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/me-nat-resurslari-va-ulardan-unumli-foydalanish-y-llari>
5. <https://mehnat.uz/uz/news/uzbekistonda-ishsizlik-darazhasi-88-foizni-tashkil-etdi>
6. <http://arm.sies.uz/wp-content/uploads/2020/11/44-Makroiqtisodiy-statistika-oquv-qollanma-2000-y-S.S.Kulomov.pdf>

Мадраҳимов Қаҳрамон

иқтисодиёт фанлари номзоди

“Маъмун университети”

НТМ, Иқтисодиёт кафедраси,

Маткаримова Интизор Атабаевна

катта ўқитувчи, PhD

“Маъмун университети”

НТМ, Иқтисодиёт кафедраси

ўқитувчилари

intizor-matkarimova@mail.ru

ЯЛПИ ИЧКИ МАҲСУЛОТНИ ЯКУНИЙ ИСТЕЪМОЛ УСУЛИДА ҲИСОБЛАШНИНГ УСЛУБИЙ ЖИҲАТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

МҲТ-2008 халқаро стандартида ЯИМни ҳисоблашнинг учта усули – ишлаб чиқариш (ялпи қўшилган қиймат бўйича), якуний истеъмол (харажатлар бўйича) ва тақсимлаш (даромадлар) усулларидадан фойдаланилади. Ўзбекистонда ҳам макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири ҳисобланган ЯИМ ишлаб чиқариш ва харажатлар усулларидадан фойдаланиб, ҳисобланиб келинмоқда. Илмий таҳлилларимиз кўрсатишича, МҲТ, макроиқтисодиёт, макроиқтисодий статистика, иқтисодиёт назарияси ва бошқа иқтисодий фанларда ЯИМ (харажатлар усулида) хўжалик юритувчи субъектларнинг якуний истеъмоли, инвестиция ва бошқа маҳсулотларга йўналтирилган жами харажатлари сифатида баҳоланади.

Миллий ҳисоблар тизимида кўра, ЯИМ (GDP), харажатлар усулида уй хўжаликлари, давлат бошқарув органлари ва уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат (ижтимоий) ташкилотларнинг жами харажатлари, асосий капиталнинг ялпи жамғариши ва маҳсулотлар (товар ва хизматлар) соф экспортнинг йиғиндиси сифатида ҳисобланади ва формула шаклида куйидаги кўринишни олади:

$$GDP = CH + CG + CNPO + GFCF + N_{Ex} \quad (1)$$

Бу ерда,

CH – уй хўжаликларининг якуний истеъмоли (household final consumption);

CG – давлат бошқаруви органларининг якуний истеъмол харажатлари (Government final consumption expenditure)

$CNPO$ – уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат (ижтимоий) ташкилотларининг якуний истеъмол харажатлари (final consumption of non-profit organizations serving the household);

$GFCF$ – асосий капиталнинг ялпи жамғариш (gross fixed capital formation);

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

N_{Ex} – товар ва хизматлар соф экспорти, яъни экспортдан импортнинг айирмаси.

Тадқиқотда юқорида тақдим этилган ёндашувлар билан бир қаторда, МХТ–2008 халқаро стандарти қоидаларини ҳисобга олган ҳолда, якуний истеъмол усулида ЯИМга нисбатан кенгайтирилган шаклда тадқиқ этилган.

Илмий ишда кўшимча омиллар ва унсурларни ҳисобга олиш бўйича янги ишлаб чиқилган ёндашув асосида якуний истеъмол усулида ҳисобланган ЯИМнинг ҳисоб базаси кенгайтирилган ва у математик формула шаклида куйидаги кўринишни касб этган:

$$GDP = CH_S^G + CH_{OC}^G + CH_{LH}^{NR} + CG_{GU}^{NM} + CG_{NPO}^{NM} - CG_G^{PR} + NPO_{S,H}^{OGS} - NPO_{Cons}^{PCMP} + NPO_{TrH}^{CPCGS} + T_{Assets}^{Fix} + NT_{Assets}^{Fix} + ChR_{CA}^M + ShTr_{Imp}^{Ex} + PP + F_A; (2)$$

Тадқиқотимизда, МХТ–2008 халқаро стандартига асосан ЯИМни якуний истеъмол усули бўйича ҳисоблашда хўжалик юритувчи субъектларнинг истеъмол харажатлари, ҳажмлари, омиллари ва бошқа соҳа фаолиятларининг ҳисоблари таҳлил қилинган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитасининг амалиётида ЯИМни ҳисоблаш базасини кенгайтиришга доир ҳисобга олинмайдиган унсурлар аниқланган (1-жадвал).

МХТ-2008 халқаро стандартини амалиётга татбиқ этиш бўйича асосий йўналишлари куйидагича белгиланган: халқаро тармоқлар таснифига мувофиқ иқтисодий бирликларни тўғри аниқлаш учун статистик регистрни такомиллаштириш; молия ташкилотлари ва давлат бошқаруви органларининг МХТ кўрсаткичларини ҳисоблаш учун ахборот манбаларини аниқлаш; секторлар бўйича счётлар тизимини такомиллаштириш; молия счётини ишлаб чиқиш; активлар ва пасивлар балансини тузиш учун янги таснифлагичларни жорий этиш; аввал ҳисобга олинмаган давлат сектори харажатлари бўйича счётларни ишлаб чиқиш.

1-жадвал

Миллий статистика амалиёти ва «МХТ–2008» бўйича ЯИМ элементларини ҳисобга олишнинг қиёсий таҳлили³⁰

Кўрсаткичлар	Кўрсаткичлар ифодаланиши ва формуласи	Миллий амалиётда ҳисобга олинаши
1.1. Уй хўжалиқларининг якуний истеъмоли	$CH = CH_S^G + CH_{OC}^G + CH_{LH}^{NR}$	
1.1.1. Чакана савдо дўконларида ва бозорларда сотиб олинган маҳсулотлар ва хизматлар	CH_S^G	Ҳисобга олинади
1.1.2. Уй хўжалиқлари томонидан ўз истеъмоли учун ишлаб чиқарилган товарлар	CH_{OC}^G	Ҳисобга олинади
1.1.3. Ўз турар жойлари учун шартли ҳисобланган ижара	CH_{LH}^{NR}	Ҳисобга олинмайди
1.2. Давлат бошқаруви идораларининг якуний истеъмол харажатлари	$CG = CG_{GU}^{NM} + CG_{NPO}^{NM} - CG_{FT}^{PR}$	

³⁰ Муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

1.2.1. Davlat boshqaruv birliklarining nobozor yilpi ishlab chiqarishi (kapitaldan tashqari);	CG_{GU}^{NM}	Хисобга олинади
1.2.2. Нотижорат ташкилотларнинг давлат томонидан молиялаштирилган nobozor yilpi ishlab chiqarishi	CG_{NPO}^{NM}	Хисобга олинади
1.2.3. Уй хўжаликлари томонидан товар ва хизматлар қийматининг қисман қопланиши	CG_G^{PR}	Хисобга олинмайди
1.3. Уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат (ижтимоий) ташкилотларининг якуний истеъмол харажатлари	$CNPO = NPO_{S,H}^{OGS} - NPO_{Cons}^{PCMP} + NPO_{TrH}^{CPCGS}$	
1.3.1. Уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотларнинг товар ва хизматлар ишлаб чиқариши	$NPO_{S,H}^{OGS}$	Хисобга олинади
1.3.2. Истеъмолчилар томонидан қисман қопланган хизматлар қиймати ва товар ва хизматларни бозор нархларида сотишдан тушумлар	NPO_{Cons}^{PCMP}	Хисобга олинмайди
1.3.3. Уй хўжалигига беришга бозор ишлаб чиқарувчисидан товар ва хизматларни сотиб олиш харажатлари	NPO_{TrH}^{CPCGS}	Хисобга олинади
II. Асосий капиталнинг ялпи жамғариши	$GFCF = T_{Assets}^{Fix} + NT_{Assets}^{Fix} + ChR_{CA}^M$	
2.1. Моддий асосий фондлар	T_{Assets}^{Fix}	Тўлиқ ҳисобга олинмайди
2.2. Номоддий активлар	NT_{Assets}^{Fix}	Тўлиқ ҳисобга олинмайди
2.3. Моддий айланма маблағлар захираларининг ўзгариши	ChR_{CA}^M	Тўлиқ ҳисобга олинмайди
III. Товар ва хизматлар соф экспорти	$Net_{Ex} = ShTr_{Imp}^{Ex} + PP + F_A$	
3.1.1. Савдо орқали олиб кириладиган ва олиб чиқиладиган маҳсулотлар	$ShTr_{Imp}^{Ex}$	Тўлиқ ҳисобга олинмайди
3.1.2. Почта жўнатмалари	PP	Хисобга олинади
3.2.3. Хорижий ёрдам	F_A	Хисобга олинади

ЯИМни якуний истеъмол усулида ҳисоблаш учун статистик маълумот ва кўрсаткичларни шакллантиришнинг асосий муаммоси давлат бoshqaruvi ва уй хўжаликларининг якуний истеъмол харажатлари, ялпи жамғариш ҳажмини баҳолаш жараёнида аниқланади.

Хулоса қилиб айтганда, якуний истеъмол кўрсаткичидан иқтисодий-статистик таҳлилда бир қатор макроиқтисодий мутаносибликларни тавсифлаш учун ҳам, турмуш даражасининг таркибий қисми сифатидаги аҳоли истеъмолининг тузилишини комплекс статистик ўрганиш учун ҳам фойдаланилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Расмий статистика тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонуни (2021 йил 11 август, ЎРҚ-707-сон).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги “Ўзбекистон Республикаси миллий статистика тизими фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли қарори.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 19 августдаги Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисобларнинг замонавий тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 691-сонли қарори.

4. Ғойибназаров Б. “Миллий ҳисоблар тизими”. Т.:“Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти” Ўқув қўлланма, 2004 . . - 106 бет.

5. Қорабоев А.Р., Ғойибназаров Б.К., Рашитова Н.Х. Миллий ҳисоблар тизими. Дарслик. – Т.: Иқтисод-молия, 2015. – 384 б.

6. Маткаримова И.А. “Статистика ва эконометрия” (2-қисм) фанидан амалий машғулотлар учун услубий қўлланма. 2023. Урганч.-92 б.

7. [https:// www.stat.uz](https://www.stat.uz)

Шарипов Комил
иқтисодиёт фанлар номзоди
“Маъмун университети” НТМ
“Иқтисодиёт” кафедраси,
Маткаримова Интизор Атабаевна
катта ўқитувчи PhD
“Маъмун университети” НТМ
“Иқтисодиёт” кафедраси
ўқитувчилари
intizor-matkarimova@mail.ru

МҲТНИНГ УМУМЛАШГАН КЎРСАТКИЧЛАРИ ОРАСИДАГИ ЎЗАРО БОҒЛАНИШЛАРНИ СТАТИСТИК ЎРГАНИШ УЧУН КОРРЕЛЯЦИОН-РЕГРЕССИОН ТАҲЛИЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Ўзбекистон миллий статистикасини халқаро амалиётда қабул қилинган андозаларга ўтказиш ҳамда маҳаллий шароитларга уйғунлашган миллий ҳисоблар тизими (МҲТ)ни ишлаб чиқишни такомиллаштириш, уларни макроиқтисодий-статистик таҳлил қилиш бугунги куннинг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади ва бу тадқиқотнинг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқотдаги муаммолар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 19 августдаги “Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисобларнинг замонавий тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 691-сонли қарори асосида белгиланган устувор вазифалардан келиб чиқиб, макроиқтисодий, тармоқ ва ҳудудий даражаларда ўрганилаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларни камраб олишни кенгайтиришга қаратилган статистик маълумотларни йиғиш ва қайта ишлашда замонавий статистик усуллар ва услубиётларни кенг жорий этиш йўли билан, статистик кузатувлар тизимини умумқабул қилинган халқаро амалиётга янада мослаштириш ташкил этади. Дарҳақиқат, бугунги кунда Ўзбекистон миллий статистикасини халқаро амалиётда қабул қилинган андозаларга ўтказиш ҳамда маҳаллий шароитларга уйғунлашган миллий ҳисоблар тизими (МҲТ)ни ишлаб чиқишни такомиллаштириш, статистика соҳасида математик статистика, эконометрик усулларида фойдаланиш самарадорлигини янада такомиллаштириш ҳамда

корреляцион ва регрессион таҳлил асосида олинган маълумотлар орқали иқтисодий жараёнларни прогнозлаштириш, уларни макроиқтисодий-статистик таҳлил қилиш бугунги куннинг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади.

Муаммони ҳал қилиш усуллари. МҲТнинг умумлашган кўрсаткичлари орасидаги ўзаро боғланишларни статистик ўрганиш учун корреляцион-регрессион таҳлиллардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. МҲТнинг

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

умумлашган кўрсаткичлари орасидаги ўзаро аълоқаларни реал математик статистик ўрганиш учун илмий мушоҳада, статистик кузатиш, статистик гуруҳлаш, динамика қаторлари, иқтисодий-математик моделлаштириш, тренд, прогнозлаш ва корреляцион-регрессион таҳлилдан фойдаланиш муҳимдир. Биз юқоридагилардан келиб чиқиб, МХТ кўрсаткичларининг ўзаро алоқалари ва боғлиқлигини тадқиқ қилиш учун ЯИМ ва унга таъсир этувчи омиллар якуний истеъмол учун харажат, асосий капитални ялпи жамғариш ва захираларнинг ўзгаришини, шу омиллар ўртасидаги корреляцион боғланиш текширилди.

Таҳлил ва натижалар. МХТ кўрсаткичларини иқтисодий статистик таҳлили, маълум бир принципларга асосланган ҳолда, яъни иқтисодий ва математик статистика гуруҳларига ажратилиб ўтказилиши керак. МХТ таҳлили мамлакатни, уни вилоятлари, тармоқлари ва секторлари, алоҳида ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ва уларни натижалари умумий ижтимоий-иқтисодий талабларига жавоб бериши керак. Бунда корреляция ўзаро омиллар ва натижавий омил билан бошқа омил ўртасидаги боғлиқлик даражасини аниқласа, регрессия омилларнинг натижавий омил билан қандай функционал боғланганлиги ҳамда шу омиллар самарадорлигини аниқлайди. Омилларни қиёсий баҳолаш ва уларнинг бир қисмини ажратиш учун ҳар бир омилнинг натижавий ўзгарувчи билан ва қолган омилларнинг ҳар бири билан чизиқли боғланишининг зичлигини аниқлашда корреляция матрицаси тузилади.

1-жадвал

ЯИМ ва унга таъсир қилувчи омиллар, млрд. сўмда (2022 йил нархларида)

Йил	ЯИМ	Якуний истеъмол харажатлари	Асосий капитални ялпи жамғариш	Захираларнинг ўзгариши
	Y	X_1	X_2	X_3
2010	438,235	286,625	84,737	17,421
2011	471,213	322,585	86,940	26,035
2012	504,680	354,412	96,156	42,508
2013	541,505	385,235	107,022	28,301
2014	578,727	418,660	117,493	31,002
2015	620,504	464,293	128,580	23,908
2016	657,313	498,124	133,882	24,556
2017	686,204	516,510	159,818	32,911
2018	724,108	550,568	207,603	45,977
2019	767,421	581,285	286,700	19,567
2020	782,736	584,137	274,085	25,072
2021	840,685	640,583	281,950	50,400
2022	888,342	699,497	284,570	55,650

Масалан қуйида келтирилган 1-жадвалда боғлиқ ўзгарувчи (Y) ҳар бир мустақил ўзгарувчи (X) билан алоҳида боғлиқлигини ифодалаб беради.

Тадқиқотда натижавий омил сифатида ЯИМ ва таъсир этувчи омиллар: якуний истеъмол учун харажат- X_1 , асосий капитални ялпи жамғариш- X_2 , захираларнинг ўзгариши- X_3 лар танланди. Натижавий омил ва таъсир этувчи омиллар ўртасидаги корреляцион боғланиш текширилди. Бу борадаги натижа куйидаги 2-жадвалда ўз аксини топган.

2-жадвал

Корреляцион боғланиш натижалари

Кўрсаткичлар	Ялпи ички маҳсулот	Якуний истеъмол	Асосий капитални ялпи жамғариш	Захираларнинг ўзгариши
Ялпи ички маҳсулот	1			
Якуний истеъмол	0.998	1		
Асосий капитални ялпи жамғариш	0.946	0.929	1	
Захираларнинг ўзгариши	0.528	0.539	0.411	1

2- жадвал маълумотларидан кўринадикки, ялпи ички маҳсулот ҳажми якуний истеъмол (0,998) ва асосий капитални ялпи жамғариш (0,946) билан кучли чизиқли зич боғланиш мавжудлиги аниқланди. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ЯИМни захираларнинг ўзгариши билан (0,528) ўртача чизиқли боғлиқлик мавжудлигини кўриш мумкин. Омиллар ўртасида боғлиқликка кўра, асосий капитални ялпи жамғариш якуний истеъмол билан кучли чизиқли зич боғлиқлик мавжудлигини кўриш мумкин. Аммо омиллар ўртасидаги бундай боғлиқлик мавжудлиги мутлоқ қоллинеарлик мавжудлигини ифодаламайди. Қолган мустақил ўзгарувчилар ўртасида ўртача боғлиқлик мавжудлиги аниқланди. Корреляцион матрица натижалари, тадқиқотда танланган мустақил ўзгарувчилар асосида ЯИМни ифодалаш мумкинлигини кўрсатди.

Регрессия тенгламасини тузиш учун ҳозирги кунда энг қулай бўлган Eviews дастуридан фойдаланиш ўринли. Бунда регрессия моделининг коэффицентлари оддий энг кичик квадратлар усули билан баҳоланди. Унга кўра, юқорида танлаб олинган кўрсаткичларнинг 2010–2022 йиллардаги ўзгариш динамикаси статистик кўрсаткичларидан фойдаланилди. Бунда, албатта, аниқланган регрессия тенгламаларининг ишончилиги ва адекватлигини мезонлар асосида текшириш лозим (3-жадвал).

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Баҳоланган регрессия модели ва унинг коэффицентларини статистик тестларга текширилди. Бунда моделнинг баҳоланган коэффицентларини аҳамиятлилигини Стъюдент мезонини текширилиб, статистик тест натижаси товар ва моддий захираларни ўзгаришини ЯИМга таъсири статистик аҳамиятсиз эканлиги аниқланди. Қолган омилларни таъсири эса ҳаттоки 1% аҳамиятсизлик даражасида ҳам статистик аҳамиятли эканлиги аниқланди

3-жадвал

Регрессия тенгламасининг ишончли ва адекватлик текшируви

Ўзгарувчи	Коэффицент	Стандарт хатолик	t-статистика	Эҳтимоллиги
X1	0.9995	0.04	27.73	0.00
X2	0.2248	0.05	4.45	0.00
X3	0.1016	0.16	0.64	0.54
C	127817.9	9149.92	13.97	0.00
R-квадрат	0.99	Боғлиқ ўзгарувчи ўртачаси		634444.3
Текисланган R-квадрат	0.99	Боғлиқ ўзгарувчи стандарт четланиши		130512.2
Регрессиянинг стандарт хатолиги	5054.26	Акайке ахборот мезони		20.15
Логарифмик ҳақиқатга яқинлик	-116.93	Шварц мезони		20.31
		Ханнан-Куин мезони		20,09
F-статистика	0.00	Дарбин-Уотсон статистикаси		1.94

Тузилган моделни сифатини «Akaike», «Schwarz» ва «Hannan-Quinn» мезонлар бўйича (1)- модель ишончли деб айтиш мумкин ЯИМ ўзгариши прогноз моделининг сифатини белгиловчи $MARE < 10\%$ ва $0 \leq TIC \leq 1$ бўлганлигидан $MARE = 6,468 < 10\%$, шунингдек, қаралаётган мазкур жараёнда $TIC = 0,0072$ га тенг бўлганлиги учун прогноз сифати жуда юқори ва (1)-регрессия тенгламаси ишончли ҳамда адекват.

Аниқланган модель қийматларига кўра, якуний истеъмол учун харажатни ва асосий капиталга ўзлаштирилган инвестицияларни 1 млрд. сўмга ортиши ЯИМ ҳажми кўшимча мос равишда 0,99 млрд. ва 0,22 млрд. сўмга ошиши олиб келади. Тузилган моделни детерминация коэффицентини 0,99 га тенг бўлиши, якуний истеъмол ва асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар 99 % ҳолатда ифодалаб беришини кўрсатди.

$$Y_{\text{ЯИМ}} = 127817,9 + 0,99 * X_1 + 0,22 * X_2 + 0,10 X_3 \quad (1)$$

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, миллий ҳисоблар тизими услубияти асосида асосий кўрсаткичларни турли махсус математик статистика усулларида таҳлил қилиш, уларни баҳолаш иқтисодий ривожланиш динамикасини реал статистик тасвирлашга, аҳолини турмуш даражасини ҳаққоний баҳолашга, шунингдек, статистик кузатувлар асосида олинган маълумотларни таҳлил қилишда эконометрик моделлардан фойдаланиш масалалари ва бу борада

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

юзага келаётган муаммо ва камчиликлар ҳамда уларни бартараф этиш йўллари ечишга олиб келади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 19 августдаги Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисобларнинг замонавий тизimini жорий этиш тўғрисида”ги 691-сонли қарори.
2. Основы национального счетоводства (международный стандарт): Учебник./ Под ред. Ю.Н.Иванова. – Москва: ИНФРА-М, 2011.-С.92-97.
3. А.Қорабоев Миллий ҳисоблар тизими. Т.:Молия. 2008 й.
4. А.Р. Қорабаев, Б.К.Ғойибназаров, Н.Х.Рашитова. Миллий ҳисоблар тизими. Дарслик. –Т.: Иқтисод-Молия, 2015
5. stat.uz

2-SHO`BA. STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASIDA IQTISODIYOTNING TARMOQ VA SOHALARIDA IJTIMOY-IQTISODIY JARAYONLARNI ZAMONAVIY STATISTIK USULLAR ASOSIDA TAHLIL QILISH MASALALARI

Бахромова Дилбар Бахромовна

Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги

мутахассиси, и.ф.ф.д.(PhD)

МЕҲНАТ БОЗОРИДА АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ОШИРИШ ВА ИШСИЗЛИКНИ КАМАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИНИНГ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

Ҳар бир ривожланган ва ривожланаётган давлатлар иқтисодиётининг бош ислоҳотлари негизида аҳоли бандлигини ошириш ва ишсизликни камайтириш йўллари доирасидаги устувор вазифалар туради. Шунинг учун ҳам меҳнат бозори ва уни тартибга солиш, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш муаммоларини ўрганиш, уларни ечиш йўлларини ҳозирги замон талабига мос ҳолда белгилаш ва такомиллаштириш бугунги кундаги энг долзарб вазифалардан биридир. Шунингдек, меҳнат бозорининг моҳиятини ва унинг конъюктурасини ёритиб бериш амалий аҳамият касб этади.

Бугунги тез суръатларда ривожланиб бораётган бир даврда меҳнат бозорининг муаммоларини ўрганиш, ишсизликни пасайтириш, аҳоли бандлигини оширишнинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш илмий амалий аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва диверсификациялаш, фаол инвестиция сиёсати юритиш ҳисобига иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизациялаш ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришни рағбатлантириш асосида янги иш ўринлари яратилмоқда. Бу ўз навбатида ўта долзарб муаммо ҳисобланган аҳоли, авваламбор, ёшлар бандлигини таъминлаш имконини бермоқда.³¹

Муҳтарам президентимиз Ш.Мирзиёев 2022 йил 20 декабрь куни Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига қилган мурожатларида: “Энг асосийси, қишлоқларда 400 мингта янги деҳқон хўжалиги ташкил қилинди, 1 миллион 200 мингдан зиёд одамларимиз банд бўлиб, даромад оляпти”³² деб таъкидлашлари ҳам, мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий-ижтимоий ислоҳотларнинг амалий натижасидан далолатдир.

³¹ Толаметова З.А., Элмонов Б.Э., “Меҳнат бозори ривожланишига таъсир кўрсатувчи асосий индикаторлар”. иқтисод ва молия / экономика и финансы 2020, 2(134)118-124 б.

³² www.lex.uz. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2022 йил 20 декабрь куни Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Аҳолини янги иш ўринлари билан таъминлаш, бандлигини ошириш, янги иш ўринларини яратиш, меҳнатга лаёқатли ишчи кучи ўртасида талаб ва таклиф мувозанатини меъёрлаштириш меҳнат бозорининг асосий вазифаси ҳисобланади.

Меҳнат бозори – бу меҳнат ресурсларининг меҳнат қилиш қобилиятини сотиш ҳамда корхона ва ташкилотлар ишчи кучининг меҳнат қилиш қобилиятини сотиб олишни амалга оширадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимини ифодаловчи бозордир. Меҳнат бозорини оқилона шакллантиришнинг муҳим шarti меҳнат ресурслари билан иш жойлари ўртасидаги ўзаро мутаносибликни таъминлашдан иборат.

Меҳнат бозори иштирокчилари, яъни меҳнат ресурслари, меҳнатга лаёқатли ва меҳнатга лаёқатсиз аҳоли, иқтисодий фаол ва нофаол аҳоли, иш билан бандлар ҳамда ишсизлик даражаси орқали *меҳнат статистикаси* кўрсаткичлари шакллантирилади.

1-жадвал

2022 йилда Ўзбекистон Республикаси буйича меҳнат ресурслари кўрсаткичлари

	Жами меҳнат ресурслари	Бандлар жами	Иқтисодий фаол аҳоли	Иқтисодий нофаол аҳоли	Ишга жойлаштиришга муҳтож шахслар	Шундан:	
						ишсиз сифатида расмий рўйхатда н ўтганлар	рўйхатдан ўтмаган ишга жойлаштиришга муҳтож банд бўлмаган аҳоли
Ўзбекистон Республикаси	19517484	13 706 147	15038851	4478633	1 332 704	48 954	1 283 750
Қорақалпоғистон Республикаси	1 067 587	714 191	786 065	281522	71 874	3 338	68 536
Андижон	1 780 795	1 296 795	1427 304	353491	130 509	3 248	127 261
Бухоро	1 074 718	780 637	856 396	218322	75 759	6 429	69 330
Жиззах	790 992	546 403	602 721	188271	56 318	996	55 322
Қашқадарё	1 813 369	1 207 257	1 331 428	481941	124 171	4 393	119 778
Навоий	570 641	410 022	445 770	124871	35 748	3 547	32 201
Наманган	1 588 256	1 100 562	1 208496	379760	107 934	2 342	105 592

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Самарқанд	2 164 837	1 479 790	1 632331	532506	152 541	4 231	148 310
Сурхондарё	1 465 431	1 006 371	1 109940	355491	103 569	1 693	101 876
Сирдарё	487 403	335 019	369 480	117923	34 461	5 642	28 819
Тошкент	1 619 177	1 204 470	1 321369	297808	116 899	4 680	112 219
Фарғона	2 097 763	1 511 733	1 665587	432176	153 854	3 190	150 664
Хоразм	1 050 932	741 810	815 532	235400	73 722	4 549	69 173
Тошкент ш.	1 945 583	1 371 087	1 466432	479 151	95 345	676	94 669

Ҳар бир давлат сиёсатининг устувор вазифалари мамлакат аҳолисининг иш билан бандлигини таъминлаш ва ишсизликни камайтиришга қаратилади. Республикамиздаги бандлар сонига эътибор қаратадиган бўлсак, статистик таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда жами бандлар сони 13706,2 минг кишини ташкил этган. 2016 йил кўрсаткичи (13298,4 минг киши) билан солиштирилганда республикамиздаги бандлар улуши 407,8 минг киши (2022 йилда 2016 йилга нисбатан 103,1 %)га ортганини кузатиш мумкин (1-жадвал).

Меҳнат бозори иштирокчиларининг статистик кўрсаткичларига кўра, 2022 йилда республикамиздаги жами меҳнат ресурслари сони 19 517 484 кишини ташкил этган бўлиб, ҳудудлар миқёсида меҳнат ресурсларининг улуши бўйича энг юқори кўрсаткич Самарқанд вилояти (2 164 837 киши)га ҳамда энг паст кўрсаткич Сирдарё (487 403 киши), Навоий (570 641 киши) ва Жиззах вилоятлари (790 992 киши)га тўғри келмоқда.

Шунингдек, жами иқтисодий фаол аҳоли сони – 15 038 851 киши, иқтисодий нофаол аҳоли сони – 4 478 633 киши ва ишга жойлаштиришга муҳтож шахслар сони – 1332 704 кишини ташкил этган. Ишга жойлаштиришга муҳтож шахслардан ишсиз сифатида расмий рўйхатдан ўтганлар - 48 954 киши (3,7 %)ни ва рўйхатдан ўтмаган ишга жойлаштиришга муҳтож банд бўлмаган аҳоли - 1 283 750 киши (96,3 %)ни ташкил этган.

Статистик маълумотларга қараганда, 2021 йилда республикамиздаги жами бандлар сонининг 18,7 фоизи (2530,1 минг киши) давлат ташкилотлари улушига тўғри келса, 81,3 фоизи (11008,8 минг киши) нодавлат ташкилотлари улушига тўғри келмоқда (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси бўйича давлат ва нодавлат сектордаги бандлар сони, (минг киши)

	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
Бандлар жами	12523,3	12818,4	13058,3	13298,4	13520,3	13273,1	13541,1	13236,4	13538,9
шундан:									
давлат	2341,1	2324,7	2341,3	2330,4	2338,3	2427,0	2463,3	2483,1	2530,1
нодавлат	10182,2	10493,7	10717,0	10968,0	11182,0	10846,1	11077,8	10753,3	11008,8

Аҳолининг ишсиз қатламини иш билан таъминлаш учун албатта, кўплаб янги иш ўринларини яратиш лозим. Бунда тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш ва соҳа учун янгидан янги имкониятларни яратиш мақсадга мувофиқдир.

Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш бозор иқтисодиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланган кичик мулкдорлар синфини шакллантиришга, мамлакатимиз бозорини истеъмол товарлари ва турли хизматлар билан бойитиш имкониятини яратишга, ҳар бир оила даромадини кўпайтиришда ҳамда янги иш ўринларини яратиш эвазига ишсизлик масаласини ҳал этишга замин яратади.

Аммо барчамизга маълумки, ҳар бир давлат учун энг глобал муаммолардан бири – бу ишсизлик муаммосидар.

Халқаро меҳнат ташкилотининг маълумотларига кўра, 2022 йил охирида дунёда ишсизлар сони 205,2 миллион кишини ташкил қилган. Бу 2021 йилга нисбатан 11,2 миллион кишига ва пандемия бошланган 2020 йилга нисбатан 30 миллионга камдир. Бироқ пандемиядан олдинги даврга (2019 йил) нисбатан бу кўрсаткич 13,3 миллион кишига кўпдир³³.

Халқаро меҳнат ташкилотининг бу йилги прогнозларига кўра, дунёда ишсизлар сони 3 миллионга ошиб, 208,2 миллион кишига, 2024 йилда эса 210,9 миллион кишига етиши кўрсатилган.

Жинслар нуқтаи назаридан, ишсизлик даражасида сезиларли фарқ йўқ. 2022 йилда ишсизлик аёллар ўртасида 5,8 фоиз, эркекларда 5,7 фоизни ташкил этган. 2023-2024 йилларда ишсиз эркеклар даражаси ўзгармаслиги, 2024 йилда аёллар ўртасидаги ишсизлик кўпайиши ва 5,9 фоизни ташкил қилиши таъкидланган.

³³ www.kun.uz. Халқаро меҳнат ташкилотининг «Глобал бандлик ва ижтимоий истиқболлар: 2023 йилдаги тенденциялар» ҳисоботи маълумотлари асосида.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Халқаро меҳнат ташкилотининг статистик маълумотларига кўра, минтақалар бўйича ишсизликнинг энг паст даражаси (5,2 фоиз) ўтган йили Осиё-Тинч океани мамлакатларида кузатилган. 2023-2024 йилларда вазият сақланиб қолиши ва кўрсаткич 5,1 фоизга камайиши кутилмоқда.

Шу билан бирга, Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси мамлакатларида бу кўрсаткич 7 фоизни, Шимолий Америка мамлакатларида (АҚШ ва Канада) 3,8 фоизни, Европа ва Марказий Осиёда 6,1 фоизни, Африкада 7,1 фоизни ташкил қилган.

Ишсизликнинг энг юқори даражаси араб мамлакатларида кузатилиб, 2022 йилда бу кўрсаткич 9,3 фоизни ташкил этганлиги айтиб ўтилган³⁴.

Республикаимиз бўйича ишсизлик статистик кўрсаткичига кўра, 2022 йилда мамлакатимизда 1441,8 минг киши ишга муҳтож бўлиб, ишсизлик даражаси 9,6 фоизга етди. Ёшлар орасида ишсизлик даражаси 15,1 фоизни, аёллар орасида эса 13,3 фоизни ташкил этди³⁵.

Албатта, аҳоли ўртасида ишсизлик даражасини пасайтириш юзасидан амалий вазифалар жойларда ўз ифодасини топмоқда.

Шулардан бири, аҳоли бандлигини ошириш ва ишсизликни камайтириш орқали аҳоли даромадларини шакллантириш бўйича янги тизим, яъни ҳоким ёрдамчилари институти ташкил этилди.

Ушбу вазифа юзасидан Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлигининг берган маълумотига кўра, “Мамлакатимизда камбағалликни камайтириш ва бандликни таъминлаш бўйича мутлақо янги тизим – ҳоким ёрдамчилари институти ташкил этилди. Ҳозирда республикадаги мавжуд маҳаллаларда 10 минг нафарга яқин ҳоким ёрдамчилари фаолият юритиб, улар тадбиркорликни ривожлантириш бўйича хизмат кўрсатмоқда. Ҳоким ёрдамчилари орқали субсидиялар ажратиш, иш билан таъминлаш, касбий тайёргарликка жалб қилиш ва бизнес юритиш кўникмалари орқали қарийб 2,2 миллион кишининг бандлиги таъминланди”³⁶.

Амалга оширилаётган устувор вазифалар натижасида, мамлакатда аҳоли бандлиги кўрсаткичларининг ўсишини кузатиш мумкин.

Статистик таҳлиллар мамлакатимизда 2022 йилда жами бандларнинг энг юқори улуши, яъни 25,1 %и қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги тармоғи (3438,7 минг киши)га тўғри келишини кўрсатади. Шунингдек, саноат (1810,6 минг киши, 13,2 %) ва савдо (1525,2 минг киши, 11,1 %) тармоқларида ҳам иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан бандлар улуши юқори (3-жадвал).

³⁴ www.kun.uz интернет маълумотлари.

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумоти асосида.

³⁶ www.daryo.uz интернет маълумотлари. Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазири Бехзод Мусаев баёоти.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

3-жадвал Ўзбекистон Республикасида иқтисодиёт тармоқлари бўйича бандлик, (минг киши)

Иқтисодиёт тармоқлари	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2022 йил бўйича жамига нисбатан фоизда %
Бандлар, жами	13298,4	13520,3	13273,1	13541,1	13236,4	13538,9	13706,2	100
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	3646,7	3671,3	3537,2	3544,6	3499,2	3414,7	3438,7	25,1
Саноат	1802,4	1826,8	1802,9	1821,5	1809,5	1863,2	1810,6	13,2
Қурилиш	1263,6	1290,0	1205,5	1324,6	1305,6	1350,8	1314,3	9,6
Савдо	1452,4	1480,2	1401,8	1436,4	1405,4	1535,6	1525,2	11,1
Ташиш ва сақлаш	638,2	654,9	645,2	646,1	610,5	654,2	633,1	4,6
Таълим	1105,6	1106,6	1111,7	1134,4	1158,2	1220,5	1268,7	9,3
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар	601,6	602,6	604,0	616,7	669,5	650,8	671,3	4,9
Бошқа турлари	2787,9	2887,9	2964,8	3016,8	2778,5	2849,1	3044,3	22,2

Иқтисодиёт тармоқларининг ташиш ва сақлаш (633,1 минг киши, 4,6 %), ҳамда соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар (671,3 минг киши, 4,9 %) тармоқларида бошқа тармоқларда нисбатан бандлар улуши энг паст кўрсаткичга эга.

Меҳнат статистикаси кўрсаткичлари халқаро тавсия ва тамойиллар асосида ишлаб чиқилган ва Статистика агентлиги томонидан тасдиқланган услубий низомлар, қўлланмалар ва тавсияларга мувофиқ шакллантирилади.

Меҳнат статистикаси кўрсаткичлари қуйидаги субъектларнинг фаолиятларини ўз ичига олиши лозим:

- юридик шахслар ва уларнинг алоҳида бўлинмаларида ёлланиб ишловчилар;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- якка тартибдаги тадбиркорлар;
- солиқ идораларида рўйхатга олинган ўзини-ўзи банд қилган шахслар;
- чет элда меҳнат фаолиятини олиб бораётган шахслар;
- мавсумий ишчилар;
- деҳқон хўжаликларининг аъзолари;
- ишлаб чиқариш кооперативларининг аъзолари.

Меҳнат статистикаси бўйича кўрсаткичларни ҳисоблаш Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги, Статистика агентлиги, Солиқ қўмитаси ҳамда бошқа вазирлик ва идораларнинг маълумотлари асосида амалга оширилади. Статистика агентлиги асосан юридик шахсларда ишловчи ходимлар тўғрисидаги маълумотларни шакллантиради.

Меҳнат статистикаси умумий кўрсаткичларини ҳисоблаш учун ахборот манбаи бўлиб, статистика ҳисоботларининг бирламчи статистика маълумотлари, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги томонидан амалга ошириладиган танланма кузатувлар маълумотлари ҳамда бошқа идоравий маълумотлар асосида ҳисобланади.

Давлат статистика қўмитасининг 2018 йил 4 майдаги 13–сонли қарори билан тасдиқланган “Меҳнат ресурслари ҳисобот балансини ҳисоблаш бўйича услубий низом” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 декабрдаги “Ишга жойлаштиришга муҳтож аҳоли сонини аниқлаш, шу жумладан, уй хўжаликларини меҳнат билан бандлик масалалари бўйича ўрганишлар ўтказиш, шунингдек, меҳнат ресурслари, бандлик ва аҳолини ишга жойлаштириш балансини шакллантириш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 1011-сон қарорига мувофиқ ишлаб чиқилган бўлиб, меҳнат ресурслари ҳисобот балансини ҳисоблаш тартибини белгилайди.

Демак, аҳолини иш билан таъминлаш ва янги иш ўринларини яратиш бўйича қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш. Ҳукумат кичик бизнесни солиқ имтиёзлари, кредитлар ва бошқа имтиёзлар орқали қўллаб-қувватлаш;

- тадбиркорлик субъектлари учун тартибга солувчи юкларни камайтириш. Бу тадбиркорлик фаолиятини бошлаш ва ривожлантиришни осонлаштиради, қўшимча иш ўринлари яратилади;

- туризмни ривожлантириш. Туризм Ўзбекистонда иш ўринларининг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Ҳукумат туризм инфратузилмасини яхшилаш, Ўзбекистон жозибадорлигини потенциал сайёҳларга сотиш ва виза талабларини юмшатиш орқали туризмни ривожлантириш;

- хорижий сармояни қўллаб-қувватлаш. Хориж сармояси иш ўринларини яратиши ва Ўзбекистонга янги технологияларни киритиш;

- фаол меҳнат бозори сиёсатига сармоя киритиш (ушбу сиёсатлар иш изловчиларни очиқ лавозимларга мослаштиришга ёрдам беради ва иш изловчиларга тренинглар ўтказиш);

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- қишлоқ хўжалиги тараққиётига кўмаклашиш (бу қишлоқларда иш ўринлари яратиш, аҳолининг шаҳарга миграциясини камайтиришга хизмат қилади);

- гендер тенгсизлигини бартараф этиш (Ўзбекистонда аёллар эркакларникига қараганда кўпроқ ишсиз қолишади. Ҳукумат аёлларнинг таълим олиш ва иш билан таъминланишини яхшилаш орқали гендер тенглигини таъминлаши мумкин).

Юқоридаги таҳлиллардан умумий хулоса қилиш мумкинки, демографик жараёнларга боғлиқ равишда юртимизда бандлик кўрсаткичлари доимий ошиб бормоқда ва уларнинг асосий қисми нодавлат ташкилотлари ҳиссасига тўғри келмоқда. Бундан кичик ва ўрта бизнес субъектлари юқори улушга эга. Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар энг катта улушни ташкил этмоқда, аммо, йиллар кесимида кузатганда ушбу соҳада бандлар улушида камайиш кузатилмоқда. Бу ривожланаётган мамлакатларда кузатиладиган иқтисодий жараёндир.

Юртимиз меҳнат бозори статистикасида кўринадиган ижобий жиҳат – бу сўзсиз, меҳнат ресурсларимиз салмоғидир. Ўзбекистон меҳнат бозори кўрсаткичлари унга қўшни беш республика умумий меҳнат бозори кўрсаткичларига яқиндир. Энг самарали ва энг кўп фойда олиб келадиган ресурс – инсон ресурси эканлигини ҳисобга олсак, Ўзбекистон меҳнат бозори жуда катта имкониятларга эга ва бу имкониятлардан максимал фойдаланган ҳолда иқтисодиётда янада юқори ривожланишга эришиш мумкин.

Аҳоли бандлигини мунтазам ошириб бориш масъуллар олдида муҳим вазифалардан бири ҳисобланар экан, ушбу вазифани камчиликларсиз амалга ошириш учун юқоридаги ўхшаш бандлик ва меҳнат бозори таҳлилларига, бу соҳада дунёда кузатилаётган тенденцияларга ва умуман, соҳага оид халқаро ва маҳаллий статистика маълумотларига таяниб қарорлар қабул қилиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, аҳоли бандлиги ва меҳнат бозори демографик ҳолат ва иқтисодий тараққиётга бевосита боғлиқ бўлиб, ушбу соҳадаги кескин ўзгаришлар иқтисодиётда рўй бераётган жараёнларнинг инъикосидир.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Xidirova Gavhar Rustamovna, i.f.d., dotsent
Tajiddinov Jamshiddin Shamsutdinovich,
“Osiyo Xalqaro Universitet” Magistranti
Tel: +998998156860
e-mail: jtajiddinov@gmail.com

INVESTITSIYA FAOLIYATINI RIVOJLANISHIDA STATISTIK KO'RSATKICHLARNING AHAMIYATI HAMDA UNING HUDUDLARDAGI IJTIMOY VA IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida hozirgi kundagi investitsiya faoliyatining tahlilini hamda investitsiya faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini ko'rishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: Investitsiya, infratuzilma, ijtimoiy iqtisodiy hududlar, suv energetika, halqaro transport, moliya, statistika, eksport, import.

O'zbekistonga tashqi investitsiyalarning kirishi ko'payib bormoqda, bu borada ishlar sifatli amalga oshirilmoqda. Har bir hudud o'zining ijtimoiy iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib investitsiyalarni jalb qilmoqda. Rivojlangan davlatlar Xitoy, Yaponiya, Germaniya va boshqa Osiyoning qator rivojlangan davlatlari bilan investitsiya shartnomalari olib borilmoqda. Bu olib borilayotgan shartnomalarning natijalarini taxlil qilish va uni boshqa investor shartnomalari bilan taqqoslash uchun albatta statistika malumotlarni talab etadi.

Mintaqaviy investitsiya loyihalari doirasida to'gridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlarni o'zlashtirish ishlari olib borilmoqda, jumladan:

Yuqoridagi jadvaldan aytishimiz mumkinki, 2023-yil ko'rsatkichlarida Toshkent shahriga mintaqaviy investitsiyalar salmog'i boshqa viloyatlarga nisbatan yuqori. Buning sababi Toshkentdagi ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar yuqoriligi, mintaqaviy joylashuvi bo'lishi mumkin. Eng kam ko'rsatkich esa Qoraqalpog'iston Respublikasidir.

Joriy yilning 25-sentabr kuni Misrning Sharm al-Shayx shahrida Osiyo infratuzilmaviy investitsiya banki Boshqaruvchilar kengashining 8-yillik yig'ilishi o'z ishini boshladi, u joriy yilda “Murakkab dunyoda barqaror rivojlanish” umumiy shiori ostida o'tdi. Yig'ilishning kun tartibida “Infratuzilma sohasida investitsiyalar yetishmovchiligini bartaraf etishda xalqaro moliya institutlarining roli” va “Markaziy Osiyoning suv-energetika muammosi: O'zbekistonda barqaror rivojlanishni ta'minlash” mavzularida bo'ldi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

1-jadval

№	Shahar, viloyat nomi	2022 yil Mln AQSH dollar	2023 yil (yanvar-may oylari) Mln AQSH dollar
1	Toshkent	1238,5	347,5
2	Toshkent viloyati	482.4	195.8
3	Xorazm viloyati	190.2	99.5
4	Farg’ona viloyati	719.9	216.3
5	Sirdaryo viloyati	285.0	93.3
6	Surxondaryo viloyati	250.2	98.2
7	Samarqand viloyati	514.2	95.3
8	Namangan viloyati	379.0	170.9
9	Navoiy viloyati	246.2	75.7
10	Qashqadaryo viloyati	226.6	122.0
11	Jizzax viloyati	399.2	123.6
12	Buhoro viloyati	317.1	111.2
13	Andijon viloyati	428.5	131.1
14	Qoraqalpog’iston Respublikasi	40.5	11.3

O‘zbekiston Respublikasi OIIB Boshqaruvchisi Laziz Kudratov Osiyo infratuzilmaviy investitsiya banki rahbariyati bilan uchrashdi. Tomonlar energetika, infratuzilmani rivojlantirish, transport va tibbiyot kabi yo‘nalishlarda umumiy qiymati 2,4 milliard dollardan ortiq bo‘lgan 13 ta loyihani o‘z ichiga olgan masalalar yuzasidan gaplashdilar.

Rivojlangan davlatlar ichida Xitoy davlat elektromobillarni ishlab chiqarish bo‘yicha ilg‘or mamalakatlar qatoriga kiradi, O‘zbekistonda ham BYD elektromobillarni ishlab chiqish yo‘lga qo‘yilmoqda, joriy yilning 26-sentabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi va Xitoyning BYD konglomerati o‘rtasida “O‘zbekistonda gibrid va elektr avtomobillar va ularning butlovchi qismlarini ishlab chiqarishni tashkil qilish” Investitsiya bitimini imzolashning tantanali marosimi bo‘lib o‘tdi.

Hujjatga ko‘ra, BYD Auto kompaniyasi va “O‘zavtosanoat” AJ tomonidan mamlakatimizda gibrid va elektr avtomobillar ishlab chiqaruvchi “BYD Uzbekistan Factory” qo‘shma korxonasi tashkil etiladi. Investitsiya loyihasining birinchi va

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ikkinchi bosqichlarida rejalashtirilgan ishlab chiqarish hajmi 50 ming dona, uchinchi bosqich yakunlanishi bilan esa bu ko‘rsatkich 300 ming dona avtomobilni tashkil etadi. Bu korxonada ishga tushsa O‘zbekistonga valyuta kirib keladi va yangi ish o‘rinlari tashkil etiladi.

Mamlakatimizda investitsiya salohiyatining rivojlanishida korxonalar va tashkilotlar yuqori texnologiya va sifatli kardlar bilan ish olib bormoqdalar bu albatta yaxshi natijalar berishini bildiradi, bu boradagi malumotlarni tahlil qilish uning sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash uchun statistik ma‘lumotlarga tayanib ish ko‘riladi, statistik ma‘lumotlarda xodisa va jarayonlarni miqdoriy hisoblash va ma‘lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega, shuning uchun investitsiya faoliyatida statistikaning o‘rni katta deb hisoblaymiz.

Demak biz statistik ma‘lumotlardan investitsiya faoliyatini baholashimiz hamda uni tahlil qilishimiz mumkin. Statistik ma‘lumotlar orqali ijtimoiy iqtisodiy ahvolga ham to‘g‘ri baho berishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. www.miit.uz- internet sayti
2. www.stat.uz- internet sayti

TOSHALIYEVA SAODAT TOXIROVNA
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Termiz davlat universiteti

HUDUD KICHIK TADBIRKORLIK IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Kichik biznes rivojlanishining iqtisodiy samaradorligi milliy va hudud iqtisodiyotini modernizatsiyalash yo'lidagi transformatsion jarayonlar muvaffaqiyatiga bog'liq. Bizning fikrimizcha, kichik tadbirkorlik rivojlanish samaradorligi iqtisodiy samaradorlikni o'rganish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Biz quyidagi jadvalda norasmiy yondashuv va ekspert yo'li bilan joriy qilingan mezonlardan foydalanishga asoslangan hudud kichik tadbirkorlik iqtisodiy samaradorligini baholash uslubiyotini taklif etamiz(1-jadval).

Hududda kichik tadbirkorlikni rivojlantirishni baholash asosiy mezoni sifatida mahsulot yuqori sifatli bo'lganda uni ishlab chiqarish xajmining ortishi hamda xarajatlar xajmining kamayishini ifodalovchi rentabellik ko'rsatkichini ko'rib chiqamiz.

1-jadval. Hudud kichik tadbirkorlik rivojlanishi samaradorligini baholash mezoni

Baholash mezoni	Samaradorlikning asosiy belgilari	Baholash uchun axborot manbasi
<i>Huquqiy</i>	Faoliyat jarayonida huquqiy norma va qoidalarning buzilish holatlarining yo'qligi	Nazorat taftish, soliq idoralari, prokuratura, bank, auditorlik tekshiruvlari natijalari
<i>Ijtimoiy</i>	Hududdagi ishsizlar sonining kamayishi. Kichik biznesda band aholi sonining o'sishi.	Hududning ijtimoiy-iqtisodiy holatini ifodalovchi statistik hisobot
<i>Ekspertli</i>	Kichik tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan ishlab chiqarilgan tovar, ish, xizmat sifatiga bildirilgan da'vo va e'tirozlarning mavjud emasligi	Jamoatchilik fikrini bilish maqsadida o'tkazilgan so'rovnoma va uning matbuotda e'lon qilinganligi
<i>Iqtisodiy</i>	Sotilgan mahsulot (tovar, xizmat, ish) xajmi, sifati va rentabelligining oshishi	Moliyaviy hisobot ma'lumotlari. Kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini statistik kuzatish ma'lumotlari

Iqtisodiy baholashning asosiy belgisini ifodalovchi baholash indikatori sifatida hudud kichik tadbirkorligi rivojlanishini iqtisodiy samaradorligi indeksini (I_{efrmp}) quyidagi algoritm orqali ifodalaymiz:

$$I_{efrmp} = I_{qcmp} \cdot I_{rmp} \quad (1)$$

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Bu yerda: I_{qcmp} - sifatni hisobga olgan holda qiymat bahosida sotish xajmi indeksi; I_{rmp} –rentabellik indeksi

Sotish qiymati indeksi (sotilgan tovar, ish, xizmat sifatini hisobga olgan holda) quyidagi algoritmi bo'yicha hisoblanadi:

$$I_{qcmp} = I_{pg} \cdot I_{ys} \quad (2)$$

Bu yerda: I_{pg} - qiymat bahosida sotish xajmi indeksi; I_{ys} –sotish sifati o'sish indeksi

I_{pg} - qiymat bahosida sotish xajmi indeksi an'anaviy usulda hisoblanadi:

$$I_{pg} = \frac{V_1 p_0}{V_0 p_0} \quad (3)$$

Bu yerda: V_1 -hisobot davridagi sotish hajmi; V_0 - bazis davridagi sotish xajmi p_0 - sotilgan mahsulot (tovar, xizmat, ish bazis davridagi)

I_{ys} - sotish sifati o'sish indeksi kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati sifatini ta'minlash (va oshirish)ni individual xususiyatlarini aks ettiruvchi mahalliy ko'rsatkichlarni jamlash orqali aniqlashda qo'llaniladi:

$$I_{ys} = K_1 \cdot K_2 \cdot K_3 \cdot K_4$$

Bu yerda: K_1 - umumiy sotish xajmida yuqori sifli mahsulotlar ulushi;

K_2 - umumiy sotish xajmida eksport mahsulotlar ulushi; K_3 - umumiy sotish xajmida yangi mahsulot ulushi; K_4 -savdo xajmini saralashning (sortnosti) o'rtacha koeffitsienti.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati rentabelligi kapital aylanmasining har bir so'mi uchun sarflangan sof foydaning nisbiy miqdorini aks ettiradi.

Modellashtirishda o'zaro uzviy determinatsiyalashgan ko'p omilli tahlilni kengaytirilgan usuliga asoslangan holda, bazaviy modelning surat va maxraji bir yoki bir nechta yangi ko'rsatkichga ko'paytirilganda biz tomonimizdan ishlab chiqilgan hudud kichik tabdirkorlikni rivojlantirish rentabelligini hisoblashni quyidagi modulini taklif etamiz:

$$I_{rmp} = SP/NI \cdot NI/P \cdot P/SD \cdot SD/Q \cdot Q/A \cdot A/SK \cdot SK/RP \quad (5)$$

Bu yerda: SP -sof foyda; NI - soliq imtiyozining umumiy summasi;

P - soliq to'lovlarigacha bo'lgan foyda; SD -umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda; Q -aylanma mablag'larning o'rtacha qoldig'i; A -yalpi aktivlarning o'rtacha qiymati; SK -o'z kapitalining o'rtacha qiymati; RP - kapital aylanmasi (sotishdan olingan daromad).

2-jadval. Hudud kichik tadbirkorlik rentabelligini baholashda foydalaniladigan ko'rsatkichlarning iqtisodiy mazmuni

Ko'rsatkich	Iqtisodiy mazmuni
SP/NI	Soliqqa tortish samaradorligini ifodalaydi: soliq to'lovining har bir so'mi hisobiga olingan sof foydani aks ettiradi

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

NI/P	soliq to'lovlarigacha bo'lgan foyda hamda soliq imtiyozining umumiy summasini ifodalaydi
P/SD	Umumxo'jalik faoliyati samaradorligini ifodalaydi: yalpi foydaning har bir so'mi hisobiga olingan foydaning umumiy summasini bildiradi.
SD/Q	Kichik tadbirkorlikning asosiy aktivlari va boshqarishning asosiy quyi tizimlaridan foydalanish samaradorligini aks ettiradi
Q/A	Kichik tadbirkorlikda boshqarishning asosiy ob'ekti sifatida aktivlar tuzilmasi yoki aylanma aktivlar ulushini aks ettiradi
A/SK	Kapital tuzilmasini ifodalaydi: kapital multiplikatori
SK/RP	O'z kapitalidan qisman foydalanishning ishchanlik faolligini aks ettiradi: o'z kapitalining aylanma tezligi

Ushbu uslubiyat hudud kichik tadbirkorlik sub'ektlari iqtisodiy faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan maqsad va vazifalariga erishishning natijaviyligi va samaradorligini doimiy nazorat qilish imkoniyatini beradi.

Albatta, viloyat iqtisodiyotining kichik tadbirkorlikka yo'naltirilganligi, kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati qanday rivojlanayotganligiga qarab, tadbirkorlik faoliyati rivojlanish darajasini baholash bo'yicha taklif etilayotgan mezon va ko'rsatkichlarga o'zgartirish kiritib, qo'shimcha mezon va baholash ko'rsatkichlari joriy etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Глухих П.Л. Социально-экономическая оценка реализации предпринимательского потенциала в муниципальных образованиях. Автореферат дисс.на соис. уч. степ.канд.экон наук. Екатеринбург. 2013
2. Доронина И.Э. Управление развитием предпринимательского потенциала мезоуровня. Дис.уч.ст.к.э.н. -М.: 2018.-С.72-78.
3. Yoziyev G'. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mamlakat innovatsion rivojidagi salohiyatini oshirishning asosiy yo'nalishlari(Osiy-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlari tajribasi misolida) .: Iqt.fan. nomz. diss.avtoref. –T.: 2019. - 17 b.
4. Jalolov I.Korxonalar iqtisodiy salohiyatining statistik tahlil qilish usullarini takomillashtirish.: Iqt.fan. nomz. diss.avtoref. –T.: 2021.-14 b.
5. Ibragimova. M. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining tarkibiy o'zgarishlar asosida samaradorligini oshirish.: Iqt.fan. nomz. diss.avtoref. –T.: 2018. -14 b.
6. Inoyatov U.U. Hududiy tadbirkorlik faoliyatining statistik usullardagi tahlili.: Iqt.fan. nomz. diss.avtoref. –T.: 2018.12-17 b.

Маматов Хабибулла Маматович
ТМИ «Аудит» кафедраси катта ўқитувчиси

КОРПОРАТИВ ҲИСОБОТ ВА АУДИТИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА УНИНГ КОНТЕКСТИ ВА КЕЛАЖАГИ

Корпоратив ҳисобот ва аудитини рақамлаштириш шароитида контексти ва унинг келажаги бухгалтерия ҳисоби эволюцияси билан боғлиқ масалалар очиб берилган ва рақамли технологиялар имкониятларига асосланган корпоратив ҳисобот, ҳамда амалий ҳисобот назарияларини тушуниши таклиф этилади ва келажакдаги аудитни тақдим этишнинг бир варианты стратегик таҳлил усулларининг кенг доираси келтирилган.

Бухгалтерия ҳали молиявий ҳисоботни ўзгартирадиган янги ихтироларни мослаштирмаган. Бухгалтерия регистрлари маълумотлар базалари билан алмаштирилади, уларнинг бир қисми молиявий маълумотлар бўлади. Менежерлар бу маълумотларга кириш билан таъминланади. Компаниялар энди танламайдилар ва фойдани аниқлашнинг ягона усули, аммо тўлиқ фойдаланиш имкониятига ега бўлади. Таҳлилни чуқурлаштириш ва кенгайтириш усуллари доирасидир. Тузилган гипер текстлардан фойдаланиш фойдаланувчига таҳлил қилиш учун зарур бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай даражадаги маълумотларга кириш имконини беради. Замонавий шароитда, бир томондан, ташқи муҳитнинг юқори даражадаги ноаниқлиги ва юқори турбулентлиги, жамиятнинг барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш истаги, иккинчи томондан, маълумотларнинг ўзгаришига олиб келди. Бухгалтерия ҳисоби ва таҳлил қилишда ҳосил бўлган маълумотларнинг ташқи ва ички фойдаланувчилари эҳтиёжлари тижорат ташкилотлари тизимлари ва молиявий ва молиявий бўлмаган ҳисоботларда ошкор қилинган. Рақамли трансформация жараёнлари, ҳозирги шароитда корпоратив ҳисобот доирасида ташкилотлар томонидан ташқи ва ички фойдаланувчиларга тақдим этиладиган ҳисоботлар таркибига жиддий таъсир кўрсатди.

Рақамлаштириш ташкилотнинг бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилий тизимида турли хил мувозанат назарияларини (статик, динамик, органик) муваффақиятли бирлаштиришга имкон беради. Барқарор ривожланиш концепцияси корпорацияларнинг иқтисодий, экологик ва ижтимоий фаолияти кўрсаткичларини очиб берадиган ва манфаатдор фойдаланувчиларнинг ахборот эҳтиёжларини қондиришга қаратилган барқарор ривожланиш соҳасидаги ҳисобот концепциясини ишлаб чиқиш учун бошланғич нукта бўлиб хизмат қилади. Бухгалтерия ёндашувидан иқтисодий ёндашувдан фойдаланишга ўтиш йўналиши бўйича ҳисобот назарияларини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд. Эволюцион-адаптив баланс назариясининг асосий ғояси манфаатдор фойдаланувчиларга иқтисодий ёндашув, бухгалтерия маълумотларини тақдим этишнинг ноанъанавий шакллари ва молиявий

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

бўлмаган маълумотлар билан биргаликда иқтисодий маълумотларни қайта ишлашнинг янги модификациялари асосида уларнинг ахборот эҳтиёжларига мувофиқ маълумот беришдир.

Молиявий бўлмаган ҳисобот соҳасидаги кўплаб стандартлар ишлаб чиқиши ва нашр этилишига олиб келди. Интеграциялашган ҳисоботнинг халқаро стандарти (МХҲС).

Интеграциялашган ҳисоботнинг ўзига хос хусусияти ундаги молиявий ва молиявий бўлмаган маълумотларнинг комбинацияси, шунингдек, қисқа, ўрта ва узоқ муддатли истиқболда ташкилотда қиймат яратиш жараёни тўғрисидаги маълумотларни ошқор қилишдир. Интеграциялашган ҳисобот қарорларни қабул қилишда ҳисобдорликни, бизнеснинг шаффофлигини ва бошқарув самарадорлигини оширишга қаратилган. У стратегик йўналиш ва келажакка йўналтирилганлиги билан ажралиб туради. Шунингдек ҳам ҳисобга олиш керакки, рақамли технологиялар ҳар хил турдаги ҳисоботларни рақамли маркетинг активларига айлантиришга имкон беради. Замонавий шароитда кўплаб автоматлаштирилган дастурий таъминот рақамли технологияларнинг имкониятларидан фойдаланади, video, audio элементлар, анимация, инфографик имкониятлар, шунингдек mobil қурилмаларга мослашишга олиб келади.

Олимлар ва амалиётчилар корпоратив ҳисоботларнинг келажакдаги тўғрисида турли хил фикрларни билдирмоқдалар. Баъзилар ташкилот ичида тузилган ҳисобот турларини танлаш эркинлигини таъминлаш зарурлигини таъкидлайдилар. Бундай ҳолда, мажбурий ҳисобот турлари билан бир қаторда, ўзи танлаган хўжалик юритувчи субъект молиявий бўлмаган ҳисоботларнинг ҳар хил турларини (қисқа, ўрта ва узоқ муддатли ижтимоий ташкилотлар) тайёрлайди. Интеграциялашган ҳисобот қарорларни қабул қилишда ҳисобдорликни, бизнеснинг шаффофлигини ва бошқарув самарадорлигини оширишга қаратилган. У стратегик йўналиш ва келажакка йўналтирилганлиги билан ажралиб туради. Шунингдек ҳам ҳисобга олиш керакки, рақамли технологиялар ҳар хил турдаги ҳисоботларни рақамли маркетинг активларига айлантиришга имкон беради. Замонавий шароитда кўплаб рақамли технологияларнинг имкониятларидан фойдаланади, video, audio элементлар, анимация, инфографик имкониятлар, шунингдек mobil қурилмаларга мослашишга қаратилган.

Улар орасида: экологик ҳисоботлар, ижтимоий ҳисоботлар, барқарор ривожланиш соҳасидаги ҳисоботлар, интеграциялашган ҳисоботлар. Натижалар корпоратив фуқаролик халқаро консалтинг фирмаси томонидан 2030 йилда барқарор ривожланиш соҳасида ҳисобот бериш қарашларини ривожлантириш мақсадида етакчи ҳисобот мутахассисларининг сўрови натижалари асосида аниқланган ҳисобот соҳасидаги сўнгги тенденцияларнинг умумий кўриниши 5 та асосий тенденцияни аниқлади:

1) стандартларнинг яқинлашиши барқарор ривожланиш концепцияси асосида ҳисобот бериш соҳасида;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2) барқарор ривожланиш соҳасида ҳисобот бериш учун меъёрий талабларни кучайтириш;

3) ташкилотнинг йиллик ҳисоботи манфаатдор томонлар учун асосий маълумот манбаи бўлиб, қиймат яратиш тарихини очиб беради ва барқарорлик ва молиявий ўртасидаги боғлиқликни кўрсатади ахборот;

4) ҳисобот 1 интеграциялашган ҳисобот бўйича коммуникацияларни амалга оширишдан фойдаланган ҳолда, улар учун муҳим бўлган масалаларни ҳал қилишда манфаатдор томонларни жалб қилиш имкониятини кўп каналли ёндашув асосида бериши керак;

5) рақамли технологиялар ёрдамида ҳисоботларни рақамлаштириш. 2020 йилда барқарорлик бўйича ҳисоботларнинг асосий стандартларини ишлаб чиқувчилар (CDP, CDSB, GRI, IIRC и SASB) янада изчил глобал барқарорлик ҳисобот тизими устида биргаликда ишлаш бўйича қўшма баёнот эълон қилишди. IIRC ва SASB 2021 йил ўрталарига қадар қиймат ҳисоботи фондини яратиш учун бирлашишларини эълон қилишдир.

Барқарор ривожланиш тўғрисидаги маълумотларни ошкор қилиш мажбурий бўлиши ва молиявий ҳисоботга қўшилиши режалаштирилган. Корпоратив ҳисоботнинг эволюцияси аудиторларни ташвишга солмайди. Замонавий аудиторлари МХҲСга мувофиқ тузилган бухгалтерия (молиявий) ҳисоботларни, МХҲС талаблари асосида тузилган молиявий ҳисоботларни аудитини муваффақиятли ўтказадилар. Айнан шу ҳисобот турлари узок вақт давомида аудитнинг энг муҳим объекти бўлиб келган. Доимий равишда такомиллашиб бораётган халқаро аудит стандартлари тизими шакллантирилди. Ҳозирги вақтда ташкилотларда қўлланиладиган янги ҳисобот турлари аудиторлик сертификатини талаб қилиши аниқ. Интеграциялашган ҳисоботнинг ишончлилигини таъминлаш масалалари IFAC ва IIRC халқаро даражасида кенг муҳокама қилинмоқда. IAASB 3000 стандартини (қайта кўриб чиқилган) сезиларли даражада кенгайтирилган ташқи корпоратив ҳисоботларга нисбатан қўллаш бўйича кўрсатма берди. Бу ҳисоботнинг турли хил шакллари ва турларини (масалан, интеграциялашган, ижтимоий, экологик ва бошқаларни) ўз ичига олади.). Касбий скептицизм ва касбий ҳукми қўллаш масалаларига алоҳида эътибор берилади.

Жамият манфаатлари учун интеграциялашган ҳисобот аудитининг муҳим аҳамиятига эътибор қаратиб, у қуйидагиларни таъкидлайди: "Макро даражада кафолатлар бизнес самарадорлиги, капитал бозори, жамият ва халқаро рақобатбардошликка, шунингдек ишонччиликка муҳим ҳисса қўшилиши мумкин. Корпоратив ҳисоботларга, корпоратив ҳисобот тизимига ва бизнесга шаффофлик ва ишонччиликдир. Ҳисоботнинг янги турларининг пайдо бўлиши уларни тасдиқлаш зарурлигини келтириб чиқаради. Аммо шуни ёдда тутиш керакки, интеграциялашган ҳисобот анъанавий бухгалтерия молиявий ҳисоботларидан сезиларли даражада фарқ қилади ва уни текшириш пайтида стратегик таҳлилнинг кенг усуллари ва усулларида, шунингдек аниқ аудит процедураларидан фойдаланиш керак. Буларнинг барчаси молиявий

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

бўлмаган ҳисоботларни, интеграциялашган ҳисоботларни ва ушбу соҳадаги аудиторлик амалиётини умумлаштиришни тартибга солувчи халқаро стандартларни ишлаб чиқишни талаб қилади.

Баймуратова Гулирайхон Турсунбаевна
Oriental Universiteti “Иқтисодиёт ва туризм”
кафедраси доцент в.б.PhD

БАНК ФАОЛИЯТИДА РИСКЛАРНИНГ ЎЗАРА АЛОҚАСИНИ ТАҚҚОСЛАШ ВА ИДЕНТИФИКАТЦИЯЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг қўламли ислохотлар мамлакатимизнинг миллий давлатчилиги ва суверенитети учун мустақкам пойдевор бўлди.

Бугунги кунда Ўзбекистон замонавий банк тизимига эга бўлиб, изчил ва изчил ривожланмоқда. Тижорат банкларининг жами активлари 2022 йил 1 май ҳолатига кўра 340.225 млрд. сўмни ташкил этди, бу кўп жиҳатдан банкларнинг кредит қўйилмалари ўсишига боғлиқ.³⁷

Капитал етарлилигининг асосий кўрсаткичларини сақлаб қолиш ва тижорат банкларининг ликвидлигини таъминлаш мақсадида 2018 йил 25-апрельда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки “Тижорат банкларининг ликвидлигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисида” Низоми қабул қилинган.³⁸

Ўзбекистонда банкларнинг жадал ривожланиши муносабати билан уларнинг субъектлари фаолият билан боғлиқ бўлган барча рисклар мажмуасини яхши билишлари жуда муҳим саналади.

Банк фаолиятида рискларнинг ўзаро алоқасини таққослаш ва идентифиқациялаш масаласи долзарб ва мураккаб саналади. Сўнгги йилларда молия бозорлари, маҳсулотлар ва молиявий хизматларни тақдим этувчи ташкилотларнинг жадал ривожланиши билан риск соҳасида меъёрий-ҳуқуқий тартиботга оид салмоқли қонунчилик ва билимларнинг юзага келгани ҳам кўшимча мураккаблик туғдирмоқда.

Мавзу бўйича адабиётларни таҳлил қилиш

Шуни таъкидлаш керакки, ҳар қандай банк фаолияти рисклар аккумуляциясига мойил саналади. Шу асосда иқтисодчилар кутилмаган ҳодисалар билан боғлиқ рискларни ажратадилар (1-жадвал).

³⁷ Тижорат банкларининг муаммоли кредитлари (NPL) тўғрисида 2022 йил 1 май ҳолатига маълумот - Ўзбекистон Республикаси Марказий банки (cbu.uz).

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки “Тижорат банкларининг ликвидлигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисида” Низом. www.lex.uz/ru/docs/-369775

1-жадвал.

**Банк фаолияти билан боғлиқ рисклар категориялари
Одатда, риск кўрсаткичи қуйидагича ҳисобланади ³⁹:**

БАНК ФАОЛИЯТИ БИЛАН БОҒЛИҚ РИСК КАТЕГОРИЯЛАРИ:				
ТИЗИМ РИСКЛАРИ	НАРХ РИСКЛАРИ	КРЕДИТ РИСКИ	ОПЕРАТСИОН РИСК	ТАРТИБОТ РИСКИ
– бу пул маблағлари таклифининг максимал пасайиши, шунингдек, банкларга қўйилган муайян чекловлар натижасида келиб чиқадиган <i>умумий рисклардир.</i>	– <i>бу шундай рискларки,</i> уларнинг орасида фоиз ставкаларининг қутилмаганда ортиш эҳтимоли ҳам бўлиб, бунда банк тўлов муддати мажбуриятлар бўйича тўловлар муддатидан кейин келадиган активларга эга бўлади.	– бу олинган кредитлар муайян миқдорда ва белгиланган вақтда тўланмаган тақдирда юзага келадиган <i>рисклардир.</i>	– бу нокомпетентлик ёки айрим самарасиз операцияларни амалга ошириш билан тавсифланган риск-менежментни ўзида акс эттирувчи <i>умумий рисклардир.</i>	Бунга самарали ва хавфсиз фаолиятга тўсқинлик қилувчи банклар фаолиятини тартибга солувчи норматив ҳужжатларда қутилмаган ўзгаришлар киритилади.

$$RI = \frac{PC}{VR},$$

бу ерда: RI – риск кўрсаткичи;

PC – бошланғич ўрнатилган капитал;

VR – рискли активларнинг қиймати.

Ҳисоб-китоблар натижасида риск кўрсаткичини олиш мумкин. Риск кўрсаткичи шкаласи сифатида муайян доиравий оралиқлар ўрнатилган бўлиб, улар банкларнинг эҳтимолий риск даражасини баҳолашга имкон беради.

Банк мойил бўлган рисклар биргаликда таъсир кўрсатиши мумкин, бу риск-менежмент тизимлари, хусусан, фоиз рискларини тузишда ҳисобга олиниши керак⁴⁰. Мазкур рискни банклар ўзининг иқтисодий фаолиятида дуч келадиган бошқа тизимли рисклардан ажратилган ҳолда ҳам, бошқа рисклар билан ўзаро боғлиқликда ҳам кўриб чиқиш мумкин. Бу аксарият ҳолларда банк операциялари учун бозор шароитларининг ўзгарувчанлиги кўплаб

³⁹ Банковские риски: учебник./коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцевой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2016. – 292 с.

⁴⁰ Процентный риск (англ. Interest rate risk) – риск возникновения финансовых потерь (убытков) из-за неблагоприятных изменений процентных ставок./https://ru.wikipedia.org.

омилларнинг бир вақтда таъсир қилиши билан шартланганлигига боғлиқ. Бунда фиксирланган даромадлиликка эга молиявий инструментларнинг (масалан, доимий купонли облигациялар) бозор қиймати даромадлиликнинг бозор ставкаси ортганда камайишини ва камайганда эса ортишини таъкидлаш лозим.

2-жадвал.

Фоиш рискни риск-менежменти концепцияси .

ВАЗИЯТЛАР	Нисбатан паст фоиш ставкалари ўсиши кутилади	Фоиш ставкалари ўсиб, ўз максимумига эришиши кутилади	Нисбатан юқори фоиш ставкалари пасайиши кутилади	Фоиш ставкалари пасаяди, минималга яқин
ТАВСИЯЛАР	<ul style="list-style-type: none"> • қарз маблағлари муддатини ошириш; • инвестиция муддатини қисқартириш; • фиксирланган фоиш ставкали кредитларни камайтириш; • узоқ муддатли заёмлар олиш; • инвестицияларнинг бир қисмини (қимматли қоғозлар шаклида) сотиш • айрим рискли кредит линияларини ёпиш 	<ul style="list-style-type: none"> • қарз маблағлари муддатини қисқартиришни бошлаш; • инвестиция муддатларини оширишни бошлаш; • фиксирланган ставкали кредитлаш улушини оширишга тайёргарликни бошлаш; • қимматли қоғозларга инвестициялар улушини оширишга тайёргарлик кўриш 	<ul style="list-style-type: none"> • қарз маблағлари муддатларини қисқартириш; • фиксирланган фоиш ставкали кредитлар улушини ошириш; • инвестициялар ҳажмини ошириш; • янги кредит линияларини очиш 	<ul style="list-style-type: none"> • қарз маблағлари муддатларини оширишни бошлаш; • инвестиция муддатини қисқартиришни бошлаш; • сузувчи фоиш ставкали кредитлар улушини ошириш

Банкларга татбиқан фоиш rischi соф даромад қисқаришидан то ставкалар даражасининг ўзгариши оқибатида ўз капитали қийматини йўқотиш riskигача белгиланиши мумкин бўлиб, бунинг натижаси ўлароқ жалб қилинган маблағларнинг ўртача қиймати жойлаштирилган маблағлар қийматидан ортиб кетади.

Банк фоиш rischi менежменти активлар ва мажбуриятларни бошқаришни ўз ичига олади. Ушбу риск-менежментнинг ўзига хос хусусияти унинг чекланганлиги ҳисобланади. Бир томондан – ликвидлик ва кредит rischi

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

талаблари, бошқа томондан – бошқа банклар билан нарх рақобати туфайли. Фоиз рискни бошқаришнинг бир қанча концепцияси мавжуд (2-жадвал).

Фоиз ставкаси даражаси банк фаолиятининг молиявий натижаларига ҳар хил таъсир кўрсатади. Бозорда фоиз ставкаларининг даражасидаги ўзгариш банкнинг даромадлилик даражасини пасайтириб, ўз капитални камайтиради. Рискни камайтириш учун банклар жойлаштирилган маблағлар бўйича фоиз ставкасига риск-муқофот ёки суғурта фоизи миқдорини ҳам киритади. Бир томондан, бундай характердаги жиддий риск муҳим даромад манбаи бўлиши мумкин, бошқа томондан, ҳаддан ташқари кўп фоиз рискни банк даромадлилиги ва унинг капиталига хавф туғдиради. Шунга боғлиқ равишда фоиз рискни ва уни бошқаришни мувофиқ баҳолаш масалалари банк менежментининг муҳим функционал йўналишларини ўзида ифодалайди.

Хакимов О.А.

Термиз Давлат Университети тадқиқотчиси

КРЕДИТ ФОИЗЛАРИНИ БАНК МИЖОЗЛАРИ МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТИГА ТАЪСИРИНИ ЮМШАТИШ

Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси томонидан ҳар ойлик тижорат банкларининг жисмоний ва юридик шахсларга таклиф қилаётган сўм ва валютада кредит маҳсулотлари ва омонатлар бўйича фоизларининг банклар кесимида 1 та жадвалда юртилмаслиги рақобат муҳитини яратилишига салбий таъсир қилмоқда. 1-иловадаги шаклга ўхшаш кўринишдаги жадвалда мавжуд 36 та тижорат банклари ва миждозларга қўшимча қулайликлар учун микрокредит ташкилотлари, лобардлар фоизлари ҳам алоҳида жадвалда бериб борилиши ижобий самара беради деб ҳисоблаймиз.(1-илова)

2023 йил октябр ойи учун

№	Банк номи	Жисмоний шахсларга берилаётган кредит фоизлари				Юридик шахсларга берилаётган кредит фоизлари			
		Микроқарз	Автокредит	Ипотека кредити	..	Айланма маблағ учун	қурилишга	Асосий восита хариди учун	..
1									
2									
..									
36									

Ушбу маълумотларни битта жадвалда акс эттирилиши кредит фоизи паст бўлган банкларнинг миждозлари сони ошиши билан бирга даромадини ошишига ҳам олиб келади. Худди шундай, банклардаги сўм ва валютада омонатларнинг банклар кесимида маълумотларни миждозлар томонидан таҳлил қилишга шарт-шароит яратиш керак. Бугунги кунда барча банкларнинг ижтимоий тармоқларда сайтлари яратилган бўлиб, ўз маҳсулотлари реклама қилиниб келинади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, кредит фоизларини турлари бўйича жисмоний ва юридик шахсларга банклар кесимида таҳлил қилишга етарлича имконият яратилмаганлиги оқибатида «Банк фоизлари хусусидаги» мавзусида тадқиқотчилар томонидан илмий ишлар деярли қилинмаган. Агарда Статистика агентлиги томонидан ушбу кўрсаткичлар ҳар ойда қилиниб фуқароларга фойдаланиш учун тақдим қилинса ўз-ўзидан рақобат муҳити

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

пайдо бўлади. Шундан сўнг, банклар кредит фоизларини туширади, инфляция даражаси пасаяди, Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси ҳам талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда пасайиши кузатилади.

Бундан ташқари, банклар томонидан соҳалар кесимида берилган кредитлар учун кредит фоизларини қоплаб берилиши бўйича ҳам банклар кесимида умумлашган маълумотлари истеъмолчи ва тадқиқотчиларга бериб борилиши зарур.

Шуни таъкидлаш керакки, мижозларга кредитларни ўз муддати тўламаганлик учун банк томонидан белгиланадиган жарималар миқдори ёки фоизини ҳам банклар кесимида мавжуд эмаслиги ҳам рақобат муҳитига салбий таъсир қилмоқда. Қарз олувчи **кредит қайтариш муддатларини бузганда** шартномада белгиланган фоиз ставкасини тўловлар жадвали бўйича муддати ўтган қисмига нисбатан (неччи марта ёки фоизга) **мартага оширилган ҳолда** ҳамда **ҳисобланган фоизларни тўловлар жадвали бўйича тўлаш муддатларини бузганда** эса ҳар бир кечиктирилган кун учун кечиктирилган тўлов суммасининг белгиланган **фоизи миқдорида пенья** ҳисобланади. Мижозлар жарима бўйича маълумотларга кредит олиш вақтида деярли аҳамият бермайди ва буни натижасида уларни фоизларни ўз вақтида ёполмаган вақтида катта миқдорда жарималар тўлаш оқибатида банкрот ҳолатига тушади. (2-илова)

№	Банк номи	Муддати ўтган кредитнинг асосий қарзи учун белгиланган жарима миқдори (фоизда ёки неччи барбарида)	Муддати ўтган кредит фоизи учун ҳисобланадиган жарима (фоизда)
1			
2			
..			
36			

Барча тадиркорлар бугунги кунда ушбу жарималарни таҳлил қила олиш имкониятига эга эмаслиги натижасида тадбиркорлар молиявий инқирозга учрашмоқда.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Razzakov Jasur Xamraboyevich -
Toshkent moliya instituti dotsenti, PhD,
+998 97 702 08 89, razzaqovjasur70@gmail.com

BIZNESNI MOLIYALASHTIRISH SHAKLLARI VA XUSUSIYATLARI

Bugungi kunda biznesni loyihalashtirishning ko'plab shakllari mavjud bo'lib, turlimamlakatlarda turlicha moliyalashtirish shakllaridan foydalanilmoqda. Biznesni moliyalashtirish shakllari xususiyatlari, moliyalashtirish hajmi va usullari, amal qilish mexanizmlari, mamlakatdagi moliya tizimining joriy holati kabilardan kelib chiqqan holda bir-biridan farq qiladi.

“Kredit bozori va qimmatli qog'ozlar bozori orqali yaxshiroq ichki va tashqi moliyalashtirishga ega bo'lish xususiy sektor kompaniyalari va kichik biznes vakillari uchun sezilarli darajada ustunlikka erishishda yordam berishi mumkin”⁴¹. Biroq, mazkur moliyalashtirish manbalaridan eng samaralisini tanlash kompaniya uchun muhim hisoblanadi.

“Kapital bozori iqtisodiy o'sishning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Tegishli moliyalashtirish shaklini tanlash biznesning boshlang'ich bosqichida ham muvaffaqiyatning asosiy hal qiluvchi omili bo'lib chiqadi. Ko'pgina mamlakatlar amaliyotida eng katta kapital manbalari tadbirkorlarning o'z mablag'lari hisoblanadi”⁴². Ko'plab korporativ tuzilmalar biznesni moliyalashtirishda kapital bozoriga murojaat qilayotgan bo'lsada, kompaniya o'ziga mos moliyalashtirish manbasidan kapital jalb qilishi zarur. Chunki moliyalashtirish manbalarining hammasi ham kompaniyaga mos kelavermaydi.

S.Elmirzayev va B.Mamatov biznesni moliyalashtirishda aksiyalarni ommaviy joylashtirish amaliyotlariga e'tibor qaratishgan. “Aksiyalarni ommaviy joylashtirish biznes uchun arzon kapital jalb qilish orqali yuqori samaradorlikka xizmat qilsa, investorlar va aholi uchun daromad manbalarini diversifikatsiyalash hamda oshirishga xizmat qiladi”⁴³. Mazkur amaliyotdan foydalanish nafaqat biznes vakillari uchun, balki fond bozori uchun ham foydali hisoblanadi.

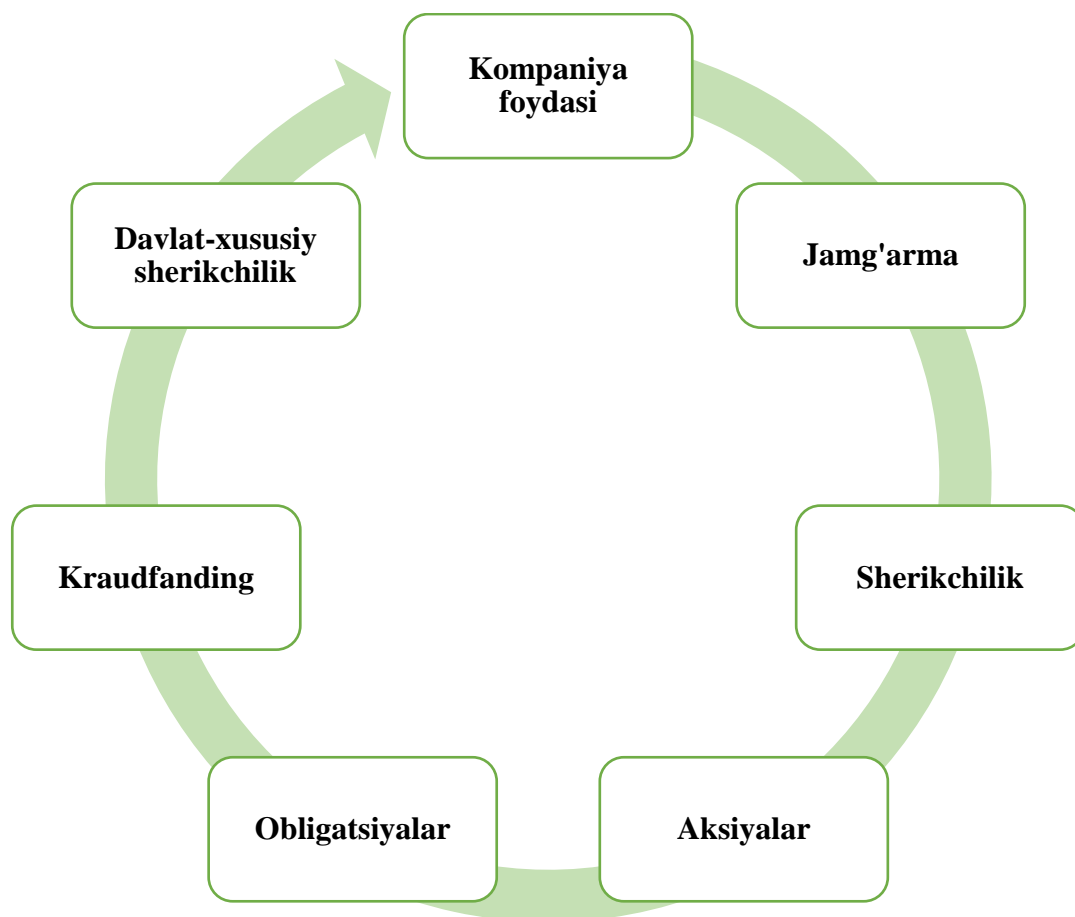
Biznesni moliyalashtirishda kompaniya foydasi asosida moliyalashtirish, turli jamg'armalar, sherikchilik, aksiyalar, obligatsiyalar, kraudfanding, davlat-xususiy sherikchilik kabi usullar biznesni moliyalashtirishda ko'p qo'llaniladi (1-rasm). Agar kompaniya biznes operatsiyalaridan yetarlicha sof foydaga ega bo'lsa, soy foydadan foydalangan holda yangi loyihani moliyalashtirishi mumkin. Biznesni moliyalashtirishda shakllantirilgan jamg'armalar orqali ijobiy pul oqimlarini yuzaga

⁴¹ Caglayan, M. & Demir, F. Firm productivity, exchange rate movements, sources of finance, and export orientation. World Development, 54, 2014. - 204-219. <https://ideas.repec.org/a/eee/wdevel/v54y2014icp204-219.html>

⁴² Marcin W. Staniewski, Tomasz Szopiński, Katarzyna Awru. Setting up a business and funding sources. // Journal of Business Research, 69 (2016) 2108–2112. https://www.researchgate.net/publication/287966741_Setting_up_a_business_and_funding_sources/link/5a039b94aca272b06ca41f54/download

⁴³ Elmirezayev, S., & Mamatov, B. (2022). АКЦИЯЛАРНИ ОММАВИЙ ЖОЙЛАШТИРИШ АМАЛИЁТЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ . *МОЛИЯ ВА BANK ISHI*, 8(4), 105–110. Retrieved from <https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/102>

keltirish mumkin hamda bu orqali loyihani moliyalashtirish mumkin. Ushbu yondashuvning salbiy tomoni shundaki, yetarli miqdorda jamg‘armani shakllantirish uchun yillar kerak bo‘lishi mumkin. Shuningdek, loyihani amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan xarajatlar va majburiyatlarni amalga oshirishda sherik bo‘lishi mumkin bo‘lgan boshqa kompaniyalar yoki investorlar bilan sherikchilikni yo‘lga qo‘yish biznesni moliyalashtirish uchun yana bir potensial variantdir. Bu loyiha samaradorligini oshiradigan vertikal yoki gorizontal integratsiyalarni taklif qilsa, mazkur loyiha yanada jozibador bo‘lishi mumkin. Bugungi kunda xalqaro amaliyotda keng uchraydigan biznesni moliyalashtirish shakllari sifatida aksiyalar va obligatsiyalar emissiyasini ta’kidlash lozim. Kompaniya aksiyalarini investorlarga sotish orqali kapital jalb qilish mumkin. Obligatsiyalar emissiyasi kompaniyaga biznesni qarz evaziga moliyalashtirish imkonini beradi. Mazkur jarayonda loyiha korporativ obligatsiyalar yoki munisipal obligatsiyalar evaziga moliyalashtirilishi mumkin

1-rasm. Biznesni moliyalashtirish shakllari tasnifi⁴⁴

Ko‘p sonli kichik investorlardan kapital jalb qilish shakli - kraudfanding ba’zi hollarda loyihalarni moliyalashtirish uchun yetarli mablag‘ni ta’minlashi mumkin.

⁴⁴ <https://www.ecosys.net/knowledge/project-finance/> - EcoSys xalqaro loyihaviy kompaniya rasmiy veb-sayti ma’lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Lekin har doim ham mazkur moliyalashtirish shaklida loyihalar uchun zarur bo‘lgan katta mablag‘larni qo‘lga kiritish imkoniyati yuzaga kelmasligi mumkin.

EcoSys xalqaro loyihaviy kompaniyasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Yana bir biznesni moliyalashtirish shakli davlat-xususiy sheriklik amaliyoti bo‘lib, xususiy kompaniyalar ko‘pincha davlat infratuzilmasi loyihalari kabi keng ko‘lamli ishlarni bajarish uchun davlat tashkilotlari bilan hamkorlik qiladi. Xususiy kompaniya dastlabki investitsiyalarning katta qismini yoki barchasini ta’minlaydi va qurilish tugagandan so‘ng loyihadan keladigan mablag‘lar evaziga kiritilgan investitsiyalarni qoplaydi. Biznesni moliyalashtirishda mazkur usuldan ham foydalanish holatlari ham ko‘p uchraydi (1-rasm).

Biznesni moliyalashtirishning turli yo‘llari va shakllari mavjud bo‘lsada, har doim ham ularning samaradorligi yuqori hamda kapital jalb qilish mexanizmlari biznes vakillari uchun qulay bo‘lavermaydi. Shu bois biznesni moliyalashtirishda qulay moliyalashtirish shaklini tanlash muhim hisoblanadi.

Умирзоков Жаъсур

иқтисод фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б

МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАР: МАЗМУНИ ВА ИНВЕСТИЦИЯ МУҲИТИГА ТАЪСИРИ

Ривожланган ва ривожланаётган давлатлар тажрибаси инвестициялар учун глобал рақобат шароитида мамлакат инвестицион салоҳитияни ошириш, бу борада инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлаш муҳим ҳамиятга эга эканлигини кўрсатмоқда. Мазкур йўналишда турли синалган ва инновацион воситалардан фойдаланиш орқали инвестицияларни жалб этиш тенденцияси ривожланиб бормоқда. Айниқса, савдо ва иқтисодий муносабатларга инвестицион фаолиятга ўзининг имтиёзли тартиботи, маъмурий тартибга солишнинг соддалаштирилганлиги ва бирмунча чекланганлигини билан бевосита таъсир этувчи махсус иқтисодий зоналар инвестицион фаолликни оширишда алоҳида аҳамият касб этиб бормоқда.

Бугунги кунда қатор йирик халқаро молия институтлари ҳамда илмий тадқиқот муассалари, жумладан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Савдо ва ривожланиш бўйича конференцияси – UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) халқаро ташкилоти томонидан ҳар йили эълон қилиб бориладиган “World Investment Report” ҳисоботида қуйидагича таъкидланади: “Махсус иқтисодий зоналар кўпчилик ривожланаётган ва ривожланган иқтисодиётларда кенг қўлланилади. Ушбу географик жиҳатдан чегараланган ҳудудларни ҳукуматлар томонидан молиявий ва тартибга солувчи имтиёзлар ҳамда инфратузилма тармоқларини ривожлантириш ташаббусларини қўллаб-қувватланиши орқали иқтисодиётга инвестициялар оқими фаоллашади. Бугунги кунда 147 та давлатларда 5400 дан ортиқ махсус иқтисодий зоналар мавжуд бўлиб, бу 5 йил аввал 4000 га яқин бўлган. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, махсус иқтисодий зоналар инвестицион фаоллигининг ошиб бориш тенденцияси жаҳон миқёсидаги саноат сиёсати янги тўлқинининг бир қисми ва инвестицияларнинг халқаро мобиллиги кучайиб бораётган рақобатга жавобдир⁴⁵.

XX аср ўрталаридан бошлаб иқтисодиётнинг таянч нуқталаридан бирига айланиб борган махсус иқтисодий зоналар фаолиятини кенгайтиришга дунё миқёсида жиддий эътибор қаратилди. Бу борада, дунё давлатлари иқтисодий жиҳатдан ривожланмаган ҳудудларини хорижий инвестициялар ҳисобига ривожлантириш, улардаги ишсизлик даражасини пасайтириш, саноат ишлаб чиқариш фаолиятини йўлга қўйиш ва мавжуд тармоқларни модернизация қилиш эвазига ривожлантириш, рақамли технологияларни ўзида акс эттирган

⁴⁵ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Савдо ва ривожланиш бўйича конференцияси – UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) халқаро ташкилоти томонидан ҳар йили эълон қилиб бориладиган “World Investment Report” ҳисоботидан. Манба: <https://worldinvestmentreport.unctad.org/world-investment-report-2019/chapter-4-special-economic-zones/>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

йирик инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш орқали “Худудий ривожлантириш сиёсати”ни муваффақиятли олиб боришди.⁴⁶

Дунё миқёсида махсус иқтисодий зоналар турли атамалар билан номланиб келинмоқда. Жумладан, махсус иқтисодий зоналар Жанубий Корея ва Ирландияда “эркин экспорт зоналари” сифатида талқин этилса, “Мексикада “maquiladora” деб номланган. Шунингдек, Филиппин оролларида махсус иқтисодий зоналарлар “экспорт зоналари” ҳамда Шри-Ланкада “инвестицияларни қўллаб-қувватлаш зоналари” дея аталади. Ҳиндистонда “хорижий савдо зоналари”, БААда “эркин зоналар” сифатида илмий ва ҳуқуқий ҳужжатларда таърифланганини кузатиш мумкин⁴⁷. Умуман олганда, “ҳозирги замаон илмий адабиётларида, меъёрий ҳужжатларда, амалиётда махсус иқтисодий зоналарни ифодаловчи хилма-хил атамалар қўлланилади. Улар қаторида энг кенг тарқалганлари “Махсус иқтисодий зона”, “Эркин тадбиркорлик худуди”, “Эркин иқтисодий худуд”, “Эркин божхона худуди”, “Эркин экспорт худуди”, “Технологик худуд”, “Эркин савдо худуди”, “Божсиз худуд”, “Қўшма тадбиркорлик худуди”⁴⁸. Шунингдек, диссертация ишида белгиланган тадқиқот вазифаларни бажариш давомида олиб борилган илмий тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, махсус иқтисодий зоналар борасидаги терминология хорижий тилларда ҳам турлича номланган. Жумладан, Жаҳон Банки томонидан эълон қилиб бораладиган таҳлилий маълумотларда “special economic zones”, яъни махсус иқтисодий зоналар, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) давлатларида олиб борилган илмий тадқиқот ишларида “свободные экономические зоны” – эркин иқтисодий зоналар, “особых экономические зоны” – махсус иқтисодий зоналар, Шарқий ва Марказий Европа давлатлари илмий тадқиқот ишларида “Special Economic Zones” - махсус иқтисодий зоналар, “free economic zones” – эркин иқтисодий зоналар каби атмалардан кенгроқ фойдаланиб келинаётганлиги аниқланди.

Шунингдек, махсус иқтисодий зоналарга нисбатан ишлатиладиган бошқа турли атамалар ушбу иқтисодий зоналарни ташкил этилиш даври, ривожланиш эволюцияси ва иқтисодий муносабатларнинг глобаллашуви таъсири остида шаклланганлигини тадқиқотлар натижасида аниқладик. Қолаверса, тадқиқот мавзуси доирасида олиб борилган илмий-тадқиқот ишлари ва илмий адабиётларни ўрганиш давомида махсус иқтисодий зоналар мазмун-моҳиятини акс эттирувчи 50 га яқин муаллиф ёндашувларини акс эттирувчи таърифлар, иқтисодий тушунчаларнинг келтирилганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Бундан ташқари, ҳар бир мамлакат қонунчилигида махсус иқтисодий зоналарнинг ҳуқуқий мақомини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормаларда мазкур иқтисодий зоналарнинг мазмун-моҳиятига оид асосий

⁴⁶ Умирзоқов Ж.А. Рақамли иқтисодиёт шароитида эркин иқтисодий зоналарни ривожлантириш масалалари. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий журнали. № 4, август, 2020 йил. ISSN: 2181-1016. <https://www.interfinance.uz/en/arxiv/264-2020-4>

⁴⁷ Michael Engman, Osamu Onodera, Enrico Pinali, Export Processing Zones: Past and Future Role in Trade and Development, OECD Trade Policy Working Paper No. 53, TD/TC/WP(2006)39/FINAL, p. 10.

⁴⁸ Турсунов Б.К., Ражабов Н.Р. Инвестицион муҳит жозибадорлигини бошқаришни такомиллаштириш. Монография. –Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2021. 212 б.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

тушунчалар қатъий мустаҳкамлаб қўйилган.

Мазкур соҳага оид муносабатларни тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Қонуни [1]да эркин иқтисодий зоналар, махсус илмий-технологик зоналар, туристик-рекреацион зоналар, эркин савдо зоналари, махсус саноат зоналари каби турларга ажратилган ушбу иқтисодий зоналар яхлит тарзда ҳуқуқий мақом жиҳатидан “махсус иқтисодий зоналар” сифатида номланган. Шу сабабли, илмий-тадқиқот ишларимиздаги терминологик аппаратда мазкур қонун талабларидан келиб чиқиб, “махсус иқтисодий зона” атамасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Айтиш керакки, махсус иқтисодий зоналарнинг мазмун-моҳияти уларни ташкил этиш даври билан боғлиқ ривожланиш жараёнини ташкил этган. Биринчи турдаги махсус иқтисодий зоналар “free cities” (эркин шаҳарлар) шаклида Ватикан, Шимолий Ганза шаҳри ва Болтиқ дарёси бўйичадаги порт шаҳарлар, Гамбург, Любек, Бремен, Копегаген, Кенигсберг (1241 йил) каби шаҳарларда, “free ports” (эркин портлар) шаклида Делос, Лейгхорн (айнан ушбу жой дунёдаги энг биринчи порт ҳисобланади) портларида, Англиянинг бир қанча графликлари бўлган Кент, Сассекс порт шаҳарларидаги портлар (Нью-Ромней, Хит, Довер, Сандвич, Гастингс)да, Венеция ва Марсель каби йирик портларда, “free trade zones” (эркин савдо зоналари) шаклида Гибралтар, Сингапур, Гонконг, Гамбург ва Копенгаген каби йирик шаҳарлар, дарё бўйи портлари ва шаҳаларида тузилганлиги қайд этилади⁴⁹. Албатта, бу каби йирик шаҳарлар ва дарёлар, портлар яқинида ташкил этилган махсус иқтисодий зоналар савдо ва иқтисодий муносабатларининг ўзаро интеграцияси ва капитал ҳаракати учун муҳим аҳамиятга эга бўлган. Бу давлатларлар ўртасидаги инвестицияон фаолликнинг шаклланиши ва ривожланишига ижобий таъсир этган ҳолатлардан ҳисобланади, албатта.

Бундан ташқари, ривожланган давлатлардан бири – АҚШда расман биринчи махсус иқтисодий зона 1934 йилда ташкил этилганлигини маълум. Алоҳида қайд этиш керакки, мазкур давлатда ташкил этилган махсус иқтисодий зона дунёдаги йирик иқтисодий инқироз – “Буюк депрессия”дан сўнги даврга, президент Франклин Делано Рузвельт ислохотлари асосида ташкил этиган⁵⁰.

Махсус иқтисодий зоналарнинг ташкил этилиши ва ривожланиш жараёни, инвестицион фаоллигини шакллантириш ва ривожлантириш дунё миқёсида содир бўлган иқтисодий жараёнлар, интеграцион тенденциялар сабабли, уларнинг мазмун-моҳиятига оид назарий қарашлар ҳам турли эканлигини кўрамиз. Махсус иқтисодий зоналарнинг мазмуни ва моҳияти, уларни ташкил этиш, бу борада хорижий тажрибалар асосида илмий

⁴⁹ В.И.Баронов, Г.М.Косюнина. Свободные экономические и офшорные зоны: (экономико-правовые вопросы зарубежной и российской практики) : учебное пособие. - Москва : Магистр : ИНФРА-М, 2019. С – 560.

⁵⁰ Турдалиев М. Эркин иқтисодий зоналар доирасида инглиз ҳуқуқини жорий этишнинг хориж ва миллий тажрибаси. // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 6, 2020, Б:153-158.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

тадқиқотлар олиб боришда бир қатор олимлар фаол иштирок этишган. Жумладан, иқтисодчи олимлардан T.Farole ва F.Dobrogonov томонидан олиб борилган илмий-тадқиқот ишларида капитал ҳаракати билан боғлиқ бўлган инвестицион жараёнларни ривожлантириш, ривожланаётган давлатлар учун кўшимча истеъмол бозорларини эгаллаш, ривожланаётган давлатлар учун ишсизлик ва кўшимча қиймат занжирини ҳосил қилишга ёрдам берувчи ҳудуд⁵¹ эканлиги таъкидланган.

Кўпгина иқтисодчи олимлар махсус иқтисодий зоналар инвестицион фаоллигига давлатларнинг халқаро рейтинглардаги ўрни сезиларли таъсир қилишини таъкидлайди. Жумладан, A.Bárcena, L.López, M.Dirven, S. Malchik фикрича “Foreign Investment in Latin America and the Caribbean” номли илмий-таҳлилий қўлланмада Лотин Америкаси давлатларининг халқаро рейтинглардаги ўрни таҳлил этилган, уларнинг рейтинглардаги поғонаси минтақада жойлашган эркин иқтисодий зоналардаги хорижий инвестициялар оқимида кўрсатган таъсири баҳоланган. Қолаверса, мазкур минтақа ҳудудида ташкил топган оффшор зоналардаги ноқонуний даромадаларнинг кескин ошиши Лотин Америкаси давлатларидаги (Аргентина, Бразилия, Мексика) махсус иқтисодий зоналарнинг инвестицион фаоллигига салбий таъсир кўрсатган⁵².

Россиялик иқтисодчи олимлардан В. И. Баронов ва Г. М. Костюнина томонидан олиб борилган илмий-тадқиқот ишларида махсус иқтисодий зоналарнинг самарали фаолиятини таъминлашнинг концептуал асослари тадқиқ этилган. Унга кўра, махсус иқтисодий зоналарни ривожлантиришнинг замонавий тунденцияларини ҳисобга олиб, қуйидаги омиллар уларнинг ривожланиши ва инвестицион фаоллигини таъминлашга бевосита таъсир этади: жойлашув жойи, инфратузилманинг ривожланганлик даражаси, фискал, молиявий ва маъмурий “имтиёзлар пакети”, маъмурий тартиб-таомилларнинг шаффофлиги (шу жумладан, “ягона дарча” тамойили билан иш олиб бориш тизими)⁵³.

Умуман олганда, махсус иқтисодий зоналарнинг тарихий ривожланиш эволюциясидан маълумки, ушбу ҳудудлар мамлакатнинг бошқа ҳудудларига нисбатан иқтисодий жиҳатдан ривожланиши паст бўлган ҳудудларга инвестицияларни берилган имтиёзлар орқали қулай инвестиция муҳитини шакллантириш орқали жалб этишга алоҳида ҳамият берилганлигини кўрамыз. Яъни, тузилган ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос бўлган инвестицион фаолияти йўлга қўйилади. Махсус иқтисодий зоналарнинг ривожланиш жараёнларига Тўртинчи саноат инқилоби таъсири туфайли юқори технологияларга ва рақамли воситаларга асосланган эркин савдо зоналарнинг аниқ моддий ҳудуд

⁵¹ Dobrogonov F., Farole T. An economic integration zone for the East African community: exploiting regional potential and addressing commitment challenges. World bank policy research working paper 5967. Washington, DC: World Bank.

⁵² Alicia Bárcena, Laura López, Martine Dirven, Susana Malchik. Foreign Investment in Latin America and the Caribbean, 2008 https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/1139/1/S0900391_en.pdf

⁵³ Баронов В.И., Костюнина Г.М. Свободные экономические и офшорные зоны (экономика-правовые вопросы зарубежной и российской практики): Учебное пособие / - Москва :Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2016. - 560 с

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

билан чеграланишини ўз аҳамиятини йўқотиб бориши сабабли мауллиф тарифида махсус иқтисодий зоналарни “тузилма” сифатида ҳам аниқлантирилди.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Хамдамов Омонулло Неъматуллаевич

ТМИ доценти, и.ф.д.

Бахриддинов Камолитдин Бахриддин ўғли

Агробанк АТБ Сув лойиҳалари маркази гуруҳ раҳбари

fin.management945@gmail.com

МОЛИЯВИЙ ҚАРОРЛАР ҚАБУЛ ҚИЛИШНИНГ ИЛМИЙ ЁНДАШУВЛАРИ ВА ТАСНИФИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Хорижий давлатларда иқтисодий ривожланиш доктринасининг муҳим таркибий йўналишларидан бири сифатида миллий компаниялар молиявий бошқарув механизми ва стратегияларини ташқи муҳитдаги ўзгаришлар ҳамда тенденцияларга мос равишда такомиллаштириш масаласи муҳим ўрин тутмоқда. 2022 йилнинг бошидан буён “дунёдаги ТОП-100 та компаниялар ташқи иқтисодий-сиёсий омиллар таъсири натижасида 45 млрд.АҚШ доллари миқдоридаги битимларни бекор қилишга тўғри келган бўлса, биргина Европа ва АҚШда акцияларни бирламчи оммавий жойлаштириш амалиётига доир шартномаларни бекор қилиниши натижасида инвестициялар жалб қилиш ҳажми 90 фоизга, жаҳонда эса 283 млрд.АҚШ доллардан 81 млрд.долларгача ёки 70 фоизга камайганлигини”⁵⁴ таъкидлаш мумкин. Бундай шароитда компаниялар томонидан молиявий натижаларнинг минимал даражада барқарорлигини сақлаб қолиш мақсадида молиявий менежмент механизмини такомиллаштириш, хусусан, корпоратив молия тизимини трансформация қилиш, капитал таркиби ва мавжуд имкониятларини тўғри баҳолаш, молиявий риск даражасини прогноз қилиш, инвестицион йўналишларини диверсификация қилишни тақозо этади.

Акциядорлик жамиятларида молиявий менежмент тизимини ташкил этиш аниқ бир тамойилларга асосланиши лозим. Чунки молиявий бошқарув қарорларини қабул қилишда чегаравий омилларнинг мавжудлиги (мультипликатор коэффициентларга, рентабеллик, ликвидлик ва ш.к. молиявий барқарорлик коэффициентларга), турли омилларнинг ўзгариши шароитида якуний қарорга келиш имконини беради. Халқаро илмий-услубий тажрибаларини тадқиқ қилиш асосида акциядорлик жамиятларида молиявий менежмент тизимини ташкил этишнинг қуйидаги муҳим тамойиллари ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Стратегик йўналтирилганлиги. Молиявий менежментнинг асосий мақсадларидан бири молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳисобига улар билан боғлиқ молиявий рискларни камайтириш ҳисобланади. Шунинг учун акциядорлик жамиятларида молиявий менежерларнинг асосий вазифаси истикболли лойиҳаларни ишлаб чиқишда

⁵⁴ <https://www.financialtimes.com/content/bc96ce22-8065-4be7-b577-5ba9ba225568>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

фаолиятнинг молиявий жиҳатлари билан боғлиқ бўлган барча йўналишларини қамраб олиш ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, кейинги йилларда аксарият акциядорлик жамиятларида стратегик қарорларни қабул қилиш асосан йиллик бизнес режаларининг маълум қисми ёки муайян “шаблон” тарзида ишлаб чиқиши ушбу йўналишни такомиллаштириш заруратини намоён этмоқда. Айтиб ўтиш керакки, айрим йирик акциядорлик жамиятлари фаолиятини ривожлантиришдаги давлатнинг иштироқи юқори бўлиб, бу каби акциядорлик жамиятлари стратегик қарорлар қабул қилишда давлат томонидан стратегик ривожлантиришга доир сценарийлар ишлаб чиқилади ва амалиётга жорий этилади. Мисол учун, Ўзбекистонда кон-металлургия саноати корхоналари корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштиришга доир 2035-йилгача бўлган стратегия қабул қилинган бўлиб, бунда қуйидаги муҳим жиҳатларга эътибор қаратилган: устав капиталида давлатнинг улуши йирик бўлган акциядорлик жамиятларида “халқчил” IPO ларни амалга оширган ҳолда хусусийлаштириш жараёнларини адолат ва шаффофлигини таъминлаш; компанияларнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш мақсадида молиявий-инвестицион фаолиятни диверсификациялаш ҳисобига ликвидлик ва бошқа молиявий барқарорлик кўрсаткичларини ошириш; компаниянинг обрўсини янада ошириш, замонавий инновацион технологияларни амалиётга жорий этиш мақсадида мутахассисларни хорижий кўникмаларини ривожлантириш ва рағбатлантириш тизимини янада такомиллаштириш.

2. Интеграциялашув ва диверсификация қилиш. Янги Ўзбекистон шароитида акциядорлик жамиятларида молиявий бошқарув тизимини такомиллаштиришда эътибор берилган муҳим йўналишлардан бири, йирик акциядорлик компанияларининг халқаро валюта ва халқаро капитал бозорининг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида интеграциялашув жараёнларини жадаллаштириш ҳисобланади. Кейинги йилларда мамлакатимизда фаолият юритаётган йирик тижорат банклари ва реал сектор компанияларининг халқаро еврооблигацияларини йирик фонд бозорларига жойлаштирилиши ортидан компанияларнинг халқаро капитал бозоридан молиявий ресурслар жалб қилишнинг дастлабки босқичлари сифатида баҳолаш мумкин. Таъкидлаш лозимки, мазкур операцияларнинг кейинчалик такомиллашиб борилиши акциядорлик жамиятлари томонидан истиқболли лойиҳаларни молиялаштиришда анъанавий банк моделидан нобанк моделини ривожлантиришга ўтишда муҳим аҳамият касб этади.

3. Молиялаштириш ва инвестицион қарорлар қабул қилиш. Мазкур тамойиллар молиявий менежментнинг бош мақсадини ифодалаш билан бирга асосий функциялари ва вазифалар кетма-кетлиги ушбу йўналишдан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Айтиб ўтиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 13 апрелдаги ПФ-6207 сон “Капитал бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”⁵⁵ги Фармонида ҳам асосий

⁵⁵ <https://lex.uz/docs/5371091>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

устувор вазифалар айнан ушбу икки жиҳатга қаратилган десак муболаға бўлмайди. Хусусан, капитал бозорини босқичма-босқич такомиллаштириш орқали бозор капиталлашувни 2023 йилнинг якунига қадар 45 трлн.га етказиш. Шунингдек, капитал бозоридан молиявий ресурслар жалб қилиш механизмини ривожлантириш орқали банк томонидан кредитлашга муқобил бўлган самарали молиялаштириш инструментларини амалиётга татбиқ этиш. Эътиборли жиҳат бундан беш йил аввал капитал бозорини капиталлашув даражасини кўрадиган бўлсак ушбу кўрсаткич 3 трлн.сўмни ташкил этган бўлса, ўтган давр мобайнида деярли 10 баробардан зиёдга ошганлиги ушбу бозорни йилдан йилга юқори динамика билан ўсаётганлигидан далолат беради. Иккинчи муҳим устувор вазифа, халқаро амалиёт тажрибаларини ўрганган ҳолда, соҳага хорижий малакали кадрларни жалб қилиш, кадрларни халқаро тажриба алмашуви ва малакасини ошириш тартибини ривожлантириш ҳамда фонд бозорини ривожлантиришга тўсиқ бўлаётган муаммоларни бартараф этиш билан бирга инвестицияларни молиялаштириш учун зарурий шарт-шароитларни яратиш.

4. Акциядорлик жамиятнинг молиявий бошқарув тузилмасини шакллантириш. Замонавий молиявий менежментнинг асосий масалаларидан бири, компанияларда молиявий бошқарувнинг аниқ вазифалари ва ваколатлари черагасини белгилаш ҳисобланади. Мазкур “чегара” бевосита молиявий менежментнинг институционал-ташкилий асослари доирасида белгиланади. Халқаро амалиёт тажрибалари кўрсатишича, компанияларда молиявий менежмент тизимини ташкил этиш уларнинг фаолият турлари, кўлами, ҳажми ва бошқа турли омилларни инобатга олган ҳолда ташкил этилади. Амалга оширилган тадқиқотлар натижасида ишимизнинг кейинги параграфида миллий амалиётда акциядорлик жамиятларида умумий бошқарувнинг ташкилий тузилмасидан келиб чиққан ҳолда молиявий менежментни ташкил этишнинг асосий жиҳатлари ёритиб берилган.

5. Ташқи муҳитга мослашувчанлик. Акциядорлик жамиятлари умумий даврийлик фаолиятини оладиган бўлсак, иқтисодий ривожланиш циклининг барча босқичларида ташқи таъсир билан боғлиқ рискларга дуч келади. Мазкур жараёнда молиявий менежмент тизимини ташкил этишдаги асосий тамойил молиявий-инвестицион ривожланишнинг барча босқичларида молиявий менежерлар молиявий рискларни олдиндан прогноз қилиш, рискларни аниқлаш ва уларни камайтиришга доир тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқишни назарда тутди. Кейинги 10-15 йиллик халқаро ташқи муҳитни таҳлил қиладиган бўлсак дастлабки даврда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирознинг салбий “асоратлари” якунига етмай туриб Covid-19 пандемия натижасида вужудга келган иқтисодий инқироз турли давлатларда фаолият юритаётган компанияларнинг молиявий-инвестицион стратегияларини қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда. Мисол учун халқаро экспертлар томонидан амалга оширилган дастлабки ҳисоб-китобларга асосан Covid пандемияси натижасида “2021 йилнинг бошида жаҳон иқтисодиёти 5-7

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

трлн. АҚШ доллари миқдорида йўқотишларга учраган. Бу эса ўтган асрнинг бошларида юз берган “буюк” депрессия давридан кейинги энг йирик инқироз сифатида баҳоланмоқда. Шунингдек, пандемия давридан кейинги босқичда жаҳон иқтисодиётини тиклаш учун амалга ошириладиган харажатлар миқдори 35 трлн. АҚШ доллари миқдорида баҳоланган”⁵⁶. Ўзбекистон мисолида кўрилган зарарлар миқдорини таҳлил қиладиган бўлсак, 2020 йилнинг якунларига кўра ЯИМ нинг ўсиши 0,2% га секинлашиб ўтган йилларда яъни 2019 йилда ўсиш 6%ни ва 2018 йилдаги ўсиш 5,9%ни ташкил этган.

Молиявий менежментга иқтисодчи олимлар томонидан берилган тарифларга таянган ҳолда хулоса қилиш мумкинки, молиявий менежмент акциядорлик жамиятининг молиявий муносабатларини бошқариш, молиявий ресурсларини самарали шакллантириш ва улардан оқилона фойдаланиш мақсадида иқтисодий-статистик, математик, эҳтимоллар назариялари каби усулларга асосланиб оптимал қарорлар қабул қилиш ҳисобланади. Молиявий менежерлар молиявий менежментнинг замонавий назария ва амалиёти учун асосий тамойил ҳисобланган, акциядорлар учун компаниянинг қийматини максималлаштириш, яъни компаниянинг хусусий капитали қийматини оширишга интилишлари лозим. Таъкидлаш лозимки, молиявий менежментнинг мақсадларини белгилашда турли бошқа омилларни ҳам инобатга олган ҳолда қўшимча мақсадлар гуруҳини шакллантириш мумкин.

Халқаро амалиётда молиявий менежмент янги ривожланаётган илмий йўналишлардан бири бўлиб, компанияларда молиявий ва инвестицион бошқарув қарорларини қабул қилишнинг иқтисодий асосларини ўрганади. Молиявий менежментнинг аксарият концептуал назарий асослари АҚШ олимлари томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, кейинчалик Европа мамлакатлари ва Осиё минтақа олимлари томонидан мазкур илмий йўналишни миллий амалиётга жорий этиш борасида амалий ва назарий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Акциядорлик жамиятларида молиявий менежмент механизми қандай ташкил этилади деган масала кўплаб иқтисодчи олимлар томонидан турлича баён этилганлигига қарамай, буларнинг барчасида асосий эътиборга олиниши лозим бўлган муҳим мезонларга қуйидагилар киради: давлатнинг акциядорлик жамиятларидаги (компанияларда) иштироки; кредит ёки капитал бозорининг жорий ҳолати; молия бозорининг ривожланганлик даражаси; молиявий муносабатларни амалга оширишнинг ҳуқуқий асосларини мукамаллиги, акциядорлик жамиятларида замонавий молиявий менежмент усулларини жорий этишнинг ҳолати, акциядорлик жамиятида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этилиши кабиларни келтиришимиз мумкин

⁵⁶ <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/wdr2022/brief/chapter-1-introduction-the-economic-impacts-of-the-covid-19-crisis>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Шагазатов Мохир

МХТИ “Ер ислохотлари” Маркази раҳбари,

Қўзиёв Комилжон

PhD, МХТИ Ер ресурсларидан самарали фойдаланиш лойиҳаси раҳбари. (ceep@yandex.ru)

ЕР РЕСУРСЛАРИНИ БИРЛАМЧИ ВА ИККИЛАМЧИ БОЗОРЛАРДАГИ АЙЛАНМАСИНИНГ СТАТИСТИКАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Сўнгги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг драйвери сифатида расмий ер бозори шаклланиб бормоқда. Ушбу бозорининг ҳуқуқий асоси сифатида “Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлигини ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июндаги ПФ-6243 сонли “Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонларини қайд этиш мумкин. Тадбиркорлар ва фойдаланувчилар томонидан 2022 йилдан бошлаб, ер участкаларини хусусий мулк сифатида сотиб олиш ёки ижарага олиш ҳамда ер участкаларини хусусийлаштириш аукцион орқали амалга оширилиши жорий қилинди.

Ер участкаларини хусусий мулк сифатида сотиб олиш ва бўш турган ер участкаларини мулк ҳуқуқи ёки ижара ҳуқуқи бўйича электрон онлайн-аукционга жойлаштириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 февралдаги 71-сон қарорнинг 1-илоvasи билан тасдиқланган регламентга мувофиқ амалга оширилмоқда.

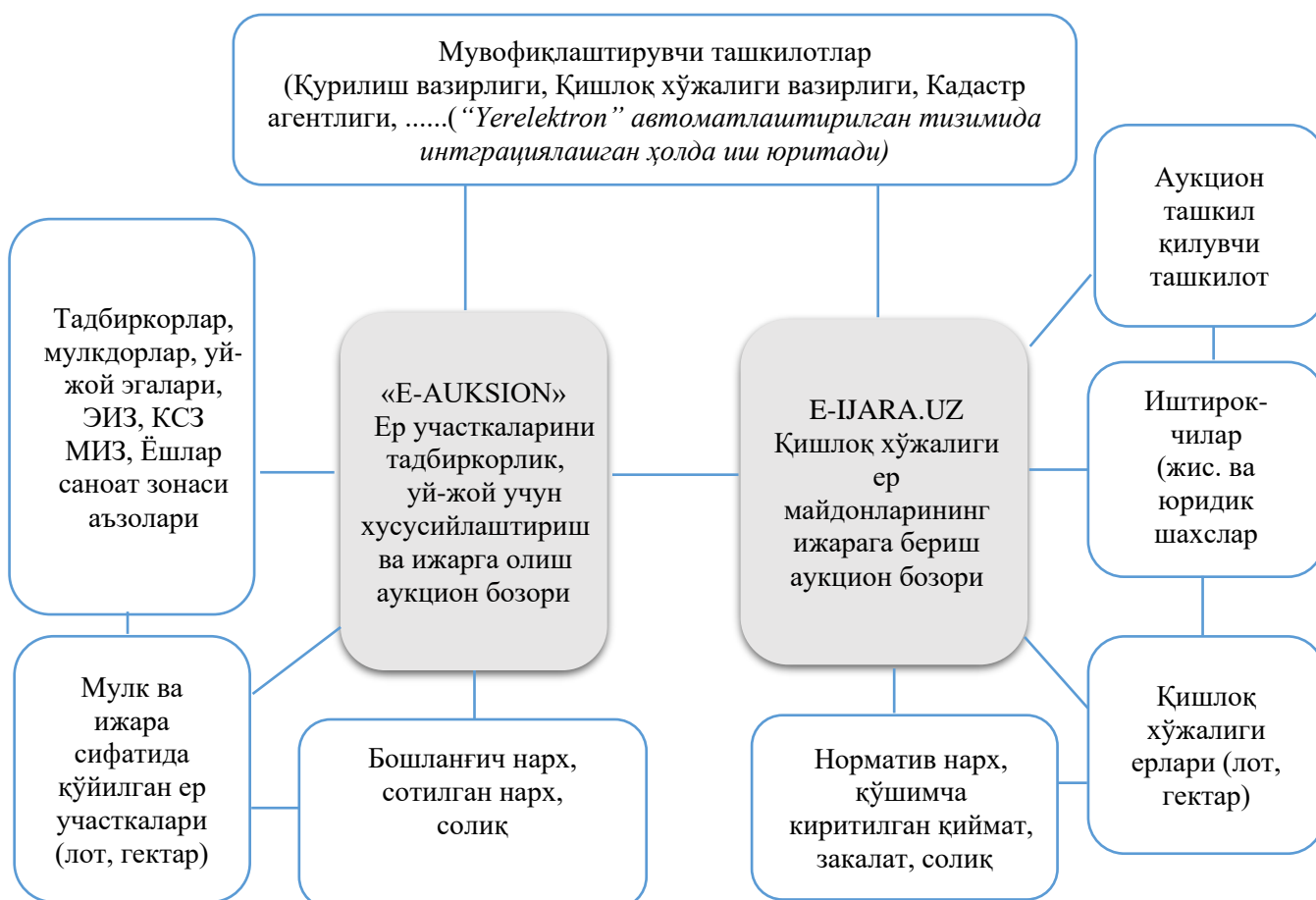
“Yerelektron” автоматлаштирилган ахборот тизими орқали онлайн аукционга қўйилган ер участкаларининг бошланғич қиймати уларнинг бозор қийматини билдиради. Бироқ амалиётда ҳали ҳам иккиламчи ер бозори мавжуд бўлиб, бунда субъектлар ернинг қийматини ўзаро баҳолайди ёки баҳолаш муассасалари орқали баҳоланади. Иккиламчи бозорда ер мулк ҳуқуқини қайта рўйхатдан ўтказиш амалиёти шаклланмаган. Шу сабабли субъектлар ўзаро олди-сотди қилинган ерни бино ёки иншоат шаклида рўйхатдан ўтказишди.

Шунингдек, 2022 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларини “e-ijara.uz” электрон савдо майдончаси орқали ижарага бериш йўлга қўйилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 ноябрдаги «Мева-сабзавотчилик ва узумчиликда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида деҳқон

хўжалиklarининг улушини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-20-сон қарорига мувофиқ, фермер хўжаликлари ва кластерлар фойдаланишидаги паст ҳосилли пахта ва ғалладан қисқартирилган ва аҳолига узоқ бўлмаган ҳудудлардан 2022 йилда 80 минг гектар экин майдонларини, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 сентябрьдаги ПҚ-373-сон “Деҳқон хўжаликлари ташкил этишни қўллаб-қувватлаш орқали аҳоли даромадларини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига асосан республика бўйича 2023 йилда 92,6 минг гектар пахта ва ғалла майдонларини деҳқон хўжаликлари ташкил этиш учун аҳолига очик электрон танлов орқали узоқ муддатли ижарага бериш белгиланган.

Жорий йилда ҳудудий ҳокимликлар томонидан 93,8 минг гектар ер майдонлари захирага олиниб, шундан 90,2 минг гектари ўртача 0,37 гектар ўлчамларда 242,2 минг та лотларга бўлинган ва “YERELEKTRON” ААТга жойлаштирилган.

1-расм. Ўзбекистонда бирламчи ер бозорини таркибий тузилмаси.

(Манба: муаллиф томонидан тузилган)

Ер ижара аукциони Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 22 ноябрдаги 709-сон қарори билан тасдиқланган “Деҳқон хўжалиги

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

юритиш учун ер участкаларини ижарага беришнинг маъмурий регламенти да белгиланган талаблар ва қоидаларга асосан юритилади.

Регламентга кўра, жисмоний шахсларга деҳқончилик фаолиятини амалга ошириш учун 10 йилдан 30 йилгача 10 сотихдан 1 гектаргача ҳамда юридик шахсларга эса 30 йил муддатга 3 гектар ва ундан ортиқ ер майдонлари “e-auksion” платформасининг “e-ijara” тизими орқали қуйидагиларга ижара ҳуқуқи асосида берилади.

Ўзбекистонда ер бозорини шаклланиши билан уни тартибга солишга ва мониторинг қилишга хизмат қилувчи статистика тизимини жорий қилишга эҳтиёж тузилмоқда. Жумладан, ер бозори сиғими, иштирокчилари, нархи, бозор қамрови каби кўрсаткичларни тизимлаштириш ҳамда ҳисоботини юритиш, иқтисодий фаолиятнинг пировард натижасини баҳолашга ёрдам беради. Натижада ер бозоридаги ислоҳотларни такомиллаштириш ҳамда жадаллаштириш учун кўплаб имкониятларни иқтисодий драйверга айлантириш мумкин.

Ер бозорини тадқиқ этиш жараёнида қишлоқ хўжалиги ерларини электрон танлов орқали ижарага бериш ва бозор айланмасига киритишда қуйидаги муаммолар мавжудлиги аниқланди.

Ҳозирги қишлоқ хўжалиги ер бозорида талабгорнинг аграр соҳадаги иш стажи, қишлоқ хўжалиги техникалари мавжудлиги каби маълумотларни аниқлаш ва келгуси режалари, яъни янги иш ўринлари яратиши, сув тежовчи технологияларни жорий қилиш, чорва бош сонини кўпайтириш каби меъзонлар бўйича баҳолаш ҳамда уларнинг бажарилишини назорат қилиш имконияти мавжуд эмас. Мисол учун, ер майдонларини ижарага олиш учун ўтказиладиган онлайн танловда иштирок этувчи юридик шахслар 20 та ва деҳқон хўжалиги ташкил этишга талабгорларнинг мурожаатлари 7 та меъзон бўйича баҳоланади.

Амалдаги қонунчилик ерни ижарага олган шахсга ушбу ерни иккиламчи ижарага бериш, меърос қилиб қолдириш ва ердан фойдаланишнинг бошқа имкониятларини бермайди. Бу норасмий иккиламчи (қора) бозорни юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Мисол учун, Вьетнамда қишлоқ хўжалиги ерлари юридик ва жисмоний шахсларга 20 йилга ижара ҳуқуқи асосида берилади. Ушбу даврда ер ижарачилари, ижара ҳуқуқини айирбошлаш, бошқага ўтказиш, иккиламчи ижарага бериш, васият қилиш, ҳадя қилиш ҳамда ипотека ва гаров сифатида фойдаланиш ҳуқуқига эга. Бунда, ижарачилар ердан фойдаланиш бўйича бирламчи ер бериш мақсадлари ва шартларига қатъий риоя этишлари шарт. Акс ҳолда, ер участкаси давлат томонидан қайтариб олинади.

Хитойда амалга оширилган ер ислоҳотлари натижасида 90 млн. гектар ер қишлоқ аҳолисига ижарага берилди. Натижада камбағал қишлоқ аҳолисининг 90 фоизи иш ўрнига эга бўлди. Ушбу кичик ер эгаларининг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш кооперативларига бирлашиши уларни

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

иқтисодий фаолият драйверига айлантирди. Оқилона ер ислохотлари натижасида Хитой ғалла экспорт қилувчи давлатга айланди.

Мамлақатимиз ер бозорида деҳқонларнинг ердан фойдаланиш имконияти бўлмаган ҳолларда ер ижара ҳуқуқини бошқа жисмоний ёки юридик шахсларга кўп йиллик иккиламчи ижарага бериш зарурати пайдо бўлмоқда. Бироқ, бугунги кунда ижара ҳуқуқини иккиламчи ижарага бериш муддати бир йилдан ошмайди.

Мисол учун, Вьетнамда ерни ижарага олган шахс молиявий қийинчиликларга дуч келганда ёки ишчи кучи етишмаслиги сабабли қийинчиликка учраганда ҳамда бошқа касб билан шуғулланган ҳолда ерни уч йилдан ошмаган муддатга иккиламчи ижарага бериши мумкин.

Германия, Австрия ва Чехияда ерни ижарага олган шахс ушбу ерни бирламчи ижара шартномасида белгиланган муддатдан ортиқ бўлмаган даврга ўзаро келишувга мувофиқ иккиламчи ижарага бериши мумкин.

Ер участкасига бўлган ижара ҳуқуқининг бозор қиймати йўқлиги ҳамда ердан гаров сифатида фойдаланиш механизми йўқлиги қишлоқ хўжалигига айланма маблағ учун кредит ресурсларини жалб қилиш (минерал ўғитлар, ЁММ, уруғлик,) имконини бермаяпти.

Масалан, Вьетнамда жисмоний шахс ердан фойдаланиш ҳуқуқини гаровга қўйиб қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш учун зарур бўлган маблағни қарзга олиши мумкин. Бунда, гаров муддатида ушбу ер участкани айрибошлаш, бошқа шахсга ўтказиш ва ижарага бериш таъқиқланади.

Туркияда қишлоқ хўжалиги ерларининг қиймати ва ижара ҳақи Қишлоқ ва ўрмон хўжалиги вазирлиги томонидан белгиланади. Агар харидорлар ва сотувчилар ернинг белгиланган қийматидан бошқа қийматга рози бўлсалар, улар вазирликни ёзма равишда хабардор қилади.

АҚШда ер бозорини акс эттирувчи ҳудудий озиқ-овқат муҳити Атласи яратилган (Food Environment Atlas). Атласда 280 дан ортиқ озиқ-овқат маҳсулотларига оид маълумотлар мавжуд. Баъзи кўрсаткичлар (нархи, ҳажми) округ даражасига, бошқалари штат ёки минтақа даражасига тегишли. Кўрсаткичлар, таърифлар ва маълумотлар манбаларидан тўлиқ фойдаланиш мумкин. Қўшма Штатларда битта метриканинг ўзгаришини кўрсатадиган хариталарни яратиш; масалан, деҳқон бозорлари сони ёки АҚШ округларидаги озиқ-овқат дўконларига кириш, танланган округ учун барча туман даражасидаги кўрсаткичларни кўриш мумкин.

Шу мақсадда қишлоқ хўжалиги ерларидан ижара асосида фойданиш ҳуқуқини янада такомиллаштириш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқиш таклиф қилинади ва бунда:

Ерга бўлган ижара ҳуқуқи бозор нархини аукцион - нархни ошириб бориш тамойилида онлайн ўтказиладиган савдоларда аниқлаш. Бунда, тажриба-синов лойиҳасини Фарғона ва Хоразм вилоятларида амалга ошириш;

ижара ҳуқуқини ернинг бирламчи ижара муддатидан келиб чиқиб, эркин сотиш ёки сотиб олиш тизимини жорий қилиш;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ерга бўлган ижара ҳуқуқини узоқ муддатга иккиламчи ижарага бериш тизимини жорий қилиш. Бунда, ижарага берувчи ерга бўлган ҳуқуқни сақлаб қолган ҳолда ер участкасини бирламчи ижарага бериш шартномаси муддатидан ортиқ бўлмайди;

Ўзбекистон Республикасининг «Баҳолаш фаолияти тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ, Адлия вазирлиги томонидан 2020 йил 4 июнда 3239 сон билан рўйхатга олинган “Ягона миллий баҳолаш стандарти” ни замонавий тажрибалардан келиб чиқиб қайта кўриб чиқиш, ер ресурсларини молия бозори инструментига айлантириши мумкин.

Жумладан, ердан гаров таъминоти сифатида фойдаланиш учун Марказий банк томонидан “Тижорат банклари томонидан фермер хўжалиқларининг ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқини гаровга олган ҳолда кредитлаш тартиби тўғрисида”ги низомнинг янги таҳририни қабул қилиш зарур.

Масалан, Ҳиндистонда янги ер ислохотлари натижасида қишлоқ хўжалиғи ерларининг 85 фоизи камбағал аҳолига ижара шаклида берилди ҳамда субсидия ва грант шаклида мулк сифатида сотилди. Натижада қишлоқ хўжалиғи маҳсулотларини ишлаб чиқариш 4-5 барабар ортди ҳамда камбағал аҳолининг тўлов қобилияти кўтарилди.

Тадқиқот натижасида қишлоқ хўжалиғи ер участкаларига бўлган ижара ҳуқуқининг бозор қийматини аниқлаш ва ундан гаров таъминоти сифатида фойдаланиш имкони мавжуд эмаслиги маълум бўлди. Дехқон хўжалиқлари томонидан экин экиш, уруғ сотиб олиш ва агротехник ишлов бериш учун айланма маблағларнинг етишмовчилиги натижасида ерларни иккиламчи ижарага сотиш зарурати пайдо бўлмоқда. Ушбу муаммони бартараф этиш учун маҳсулот ишлаб чиқарувчилар томонидан ер майдонларидан гаров сифатида фойдаланиш ҳисобига кредит олиш имконияти мавжуд эмас. Бироқ амалиётда тижорат банклари томонидан мазкур операциялар амалга оширилмаган.

Хулоса қилиб айтганда, ер ресурсларини бирламчи ва иккиламчи бозорлардаги айланмасининг статистикасини шакллантириш юқоридаги тажрибаларни эътиборга олиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 15.11.2021 йилдаги ЎРҚ-728-сон “Қишлоқ хўжалиғига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш тўғрисида” ги Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июндаги ПФ-6243 сонли “Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

Нуриддинов Зуфар Акбарович

Кадрлар малакасини ошириш ва статистик тадқиқотлар институти мустақил тадқиқотчиси, PhD

ИННОВАЦИОН-ИНВЕСТИЦИОН РИВОЖЛАНИШНИ ИФОДАЛОВЧИ СТАТИСТИК КЎРСАТКИЧЛАР ТИЗИМИ

(Хориж тажрибаси)

Глобал иқтисодиёт беқарорлигининг давом этиши, коронавирус пандемиясининг ҳатти-ҳаракатларидаги ноаниқликлар, энергия ва олтинга бўлган талаб ва таклифларнинг ортиб бораётганлиги натижасида уларнинг нархларидаги юқори ўзгарувчанлиги ортида жаҳон иқтисодий ўсишига салбий таъсири кузатилмоқда. Глобал ўсишдаги мазкур беқарорлик коронавирус пандемияси (COVID-19) таъсирида янада кучайди. Умуман олганда, ушбу омиллар глобал инвестиция оқимлари ва савдо ҳажмининг янада камайишига олиб келмоқда.

Мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий ёки сиёсий зиддиятларнинг кучайиши миллий иқтисодиётнинг хавфсизлигига ҳамда минтақавий савдо ва туризмни янада ривожлантириш, шунингдек хорижий инвестицияларни жалб қилишда хавф туғдирмоқда.

Халқаро амалиётда мамлакатлар инновацион-инвестицион ривожланиш индикаторларини шакллантиришда катта тажриба тўплаган. Хорижий тадқиқотчилар томонидан бу масалага катта эътибор қаратилаётгани мамлакатларнинг инновацион-инвестицион ривожланиш даражаси унинг иқтисодиётининг жаҳонда рақобатбардошлигини белгилаб бериши билан изоҳланади.

Ғарб минтақасидаги, яъни Европа давлатларида инновация ривожланган мамлакатларида қўлланиладиган инновацион-инвестицион ривожланиш ифодаловчи статистик кўрсаткичларни келтирамиз. Жаҳон Интеллектуал Мулк Ташкилоти томонидан чоп этиладиган йиллик Глобал Инновациялар индексида охириги йилларда энг юқори ўринларда келаётган **Швейцария** давлатининг Федерал Статистика бошқармаси[1] томонидан фойдаланиладиган инновацион-инвестицион ривожланиш ифодаловчи асосий кўрсаткичлар қуйидагилар:

- илмий-тадқиқот ва ишланмаларга сарфланган харажатлар;
- инновацион иқтисодий фаолиятдаги иш ўринлари;
- ривожланаётган мамлакатларга тўғридан-тўғри инвестициялар;
- инвестициялар ялпи ички маҳсулотга нисбати;
- энергия тадқиқотларига давлат харажатлари;
- таълим соҳасининг халқаро стандарт таснифи бўйича олий таълимнинг илғор дипломлари;
- минтақавий номуносивлик кўрсаткичи;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

➤ таълим соҳасидаги таълимнинг халқаро стандарт таснифи бўйича федерал олий таълим дипломлари ва бошқалар.

Маълумки, ушбу давлатда дунё бўйича ўртача иш ҳақи юқори ҳисобланилади. Бу эса, асосан ўқитувчиларнинг иш ҳақининг юқорилиги ҳисобига десак, адашмаган бўламиз. Яъни, Швецарияда инновацион-инвестицион ривожланиш жуда юқори даражада. Бу ўз навбатида, минтақаларнинг ривожланиш кўрсаткичларини статистик таҳлил қилганда ҳам намоён бўлади. Кўпинча муносабатлар ёки тузилмалар минтақавий фарқларга асосланган статистик таҳлиллар орқали аниқланиши мумкин. Улар муниципал даражада аниқланади ва ҳар йили муниципалитетлардаги ўзгаришларга қараб янгиланади.

Швеция давлатида статистик кўрсаткичларни шакллантириш, маълумотларни жамлаш ҳамда уларни эълон қилиб бориш Швеция статистикаси (Statistics Sweden) [2] ташкилоти томонидан бажарилади. Бу ташкилотнинг асосий вазифаси, фойдаланувчилар ва миждозларга қарор қабул қилиш, мунозаралар ва тадқиқотлар учун статистик маълумотларни тақдим этиш. Буни асосан ҳукумат ва бошқа давлат идоралари топшириқлари орқали амалга оширади. Бундан ташқари, бу ташкилот статистикани ишлаб чиқаради ва тарқатади. Швецияда расмий статистика тизимини мувофиқлаштиради. Хусусий сектор ва тадқиқотчилар томонидан ҳам статистик маълумотлар сўралганда, уларга расмий равишда статистик маълумотлар тақдим қилинади.

Шунингдек, Швеция статистикаси ҳисоботлар ҳамда умумий фойдаланишдаги географик бўлинмалар учун жавобгар ҳисобланади. Минтақавий бўлинмалар ҳозирги бўлинишларни, шунингдек, вақт ўтиши билан содир бўлган ўзгаришларни кўрсатади.

Ушбу ташкилотлар томонидан мамлакатда инновацион-инвестицион ривожланишни ифодаловчи кўрсаткичлар ҳисобланади ва улар қуйидаги тўртта йирик бўлимни ўз ичига олади:

1. Тўлов баланси ва халқаро инвестиция позициясига оид кўрсаткичлар:
2. Ўқитишдан кейинги фаолият ва аҳоли таълимига оид статистик кўрсаткичлар:
3. Жамиятнинг инновацион сўрови кўрсаткичлари:
4. Илмий-тадқиқот ишлари учун давлат бюджетидан ажратмалар:

Ушбу юқоридаги кўрсаткичлар орқали Швеция статистикаси инновацион-инвестицион ривожланиш ҳолатини статистик баҳолашда фойдаланади.

Корея Республикаси бир авлод ичида тез ва барқарор иқтисодий ўсишни бошдан кечириб, ривожланган давлатга айланди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин унинг аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулоти Африканинг энг қашшоқ мамлакатлари билан солиштириш мумкин эди ва Жануби-Шарқий Осиё минтақасининг бироз ривожланган давлатларидан паст эди. Бироқ, қирк йилдан кўпроқ вақт ўтгач, у Европа Иттифоқининг ўрта иқтисодиётли давлатлари билан тенглашди. Бу асосан инновацион ривожланиш орқали

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

амалга оширилди. Бугунги кунда вазият кескин ўзгарди, чунки у кўп томонлама Океаниянинг баъзи аъзолари каби кўплаб ривожланаётган иқтисодийётларга инвестиция киритувчи донорга айланди.

Таҳлиллар давомида Корея инновацион тизимининг бир қатор кучли томонлари аниқланди. Хусусан:

➤ микроэлектроника ва телекоммуникация каби баъзи илмий-тадқиқот ишларни кўп талаб қиладиган соҳаларда Кореянинг йирик фирмалари глобал технологик етакчиликка эришдилар;

➤ мамлакат муҳандислик соҳасида катта билимлар базасига эга бўлиб, ушбу соҳадаги кўплаб давлат илмий-тадқиқот лабораториялари томонидан қўллаб-қувватланади;

➤ таълим ва ўрганишга бўлган жуда кучли миллий мойиллик туфайли умумий таълим даражаси дунёдаги энг юқори даражалардан бирига айланди.

Жанубий Кореяда статистик кўрсаткичларни ишлаб чиқиш Корея статистикаси [3] ташкилоти томонидан амалга оширилади. Ушбу ташкилот Иқтисодийёт ва Молия вазирлиги қошидаги статистика бўйича марказий ташкилот сифатида юритилади.

Амалий тадқиқотлар таҳлили Кореянинг муваффақиятли инновацион тизимини ишлаб чиқиш жараёнида амалга оширишга ёрдам берган қуйидаги омилларни аниқлаш имконини берди:

➤ миллий саноат конгломератлари тармоқлари;
➤ билимлар тармоқлари;
➤ чет элга қарашли фирмаларнинг катта даражада мустақиллиги;
➤ ҳукуматнинг аралашуви;
➤ юқори даражада марказлашган қарор қабул қилиш жараёнлари;
➤ ҳукумат аралашувини юқори даражада қабул қилиш;
➤ инновацияларни қўллаб-қувватловчи институтларни ташкил этиш;
➤ хорижий олимлар ва муҳандислар билан ҳамкорлик қилиш учун очиқлик кабилар.

Тадқиқот бутун иқтисодий жараён давомида инновацион-инвестицион ривожланиш кўрсаткичларини кўрсатиб берди. Кўрсаткичларни ўрганишнинг асосий мақсади инновацион-инвестицион ривожланишини статистик баҳолаш ҳисобланади.

Сингапур мамлакати халқаро инновацион индексларда юқори ўринларда боради. Глобал инновацион индекснинг 2021 йил рейтингида бу давлат саккизинчи ўринда келтирилган. Ушбу кўрсаткичларни асосан Сингапур Статистика Департаменти (Singapore Department of Statistics) [4] ишлаб чиқади.

Сингапурдаги расмий статистика 1871 йилда аҳолини биринчи рўйхатга олиш ўтказилган пайтдан бошланган. Ўшандан бери аҳолини рўйхатга олиш мунтазам равишда ўн йиллик ораликда ўтказилиб келинмоқда. 1880 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш тўғрисидаги қарор Сингапур учун биринчи статистик қонунчилиқни ташкил этган.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Сингапурда 1973 йилдан бери марказлашмаган статистик тизим жорий қилинган. Расмий статистика Сингапур Статистика Департаменти, шунингдек, ҳукумат вазирликлари ва қонунчилик кенгашларидаги Тадқиқот ва Статистика Бирликлари томонидан тўплангани ва тузилади.

Сингапур Статистика Департаменти ҳамда Тадқиқот ва Статистика Бирликлари томонидан тузилган инновацион-инвестицион ривожланишнинг асосий кўрсаткичлари қуйидагилардан иборат:

- илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфланган харажатлар миқдори;
- илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфланган харажатларнинг ЯИМга нисбатан, фоиз;
- юқори технологияларнинг экспорт ҳажми;
- ахборот технологияларнинг экспорт ҳажми;
- тадқиқот ва ишланмаларнинг ўсиш суръати;
- тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг саноат соҳасидаги даромад миқдори;
- Сингапурнинг чет элга тўғридан-тўғри инвестициялар ҳажми;
- Сингапурнинг хориждаги саноат соҳаси бўйича чет элга тўғридан-тўғри инвестициялар ҳажми;
- ЯИМга нисбатан инвестициялар ҳажми;
- инвестицион ўсиш;
- инвестициялар эркинлик индекси.

Ушбу кўрсаткичларга эътибор қаратадиган бўлсак, Сингапур давлатидан чиқиб кетадиган инвестициялар ҳисобини ҳам юритишига гувоҳ бўламиз. Бу давлат инновацион-инвестицион ривожланиш бўйича охириги йилларда жуда юқори чўққига кўтарилди. Бунга яққол мисол, кетма-кет охириги етти йилдирки, Глобал Инновациялар индексида Осиё-Тинч океани минтақасидаги энг инновацион давлат сифатида биринчи ўринни эгаллаб келмоқда. Ушбу индексда кўрсаткичлар «кириш» ёки «чиқиш» тоифаларига бўлинади. Кириш деганда инновацион фаолиятни таъминловчи миллий иқтисодий элементлари тушунилса, чиқариш эса иқтисодийнинг инновацион фаолияти натижаларини билдиради.

Тадқиқот давомида юқоридаги ривожланган ҳамда ривожланаётган давлатларда инновацион-инвестицион ривожланиш кўрсаткичлари жуда яхши натижаларни кўрсатаётганлиги статистик таҳлилларда ва халқаро рейтингларда тутган ўринларида кўриш мумкин.

Инновацияларни қўллаб-қувватлайдиган ва рағбатлантирадиган тизимлар ва ташаббуслар билан бирга доимий равишда ривожланиб боради ва жамиятда ижтимоий ўзгаришлар ҳамда олдинга йўналишни таъминлайдиган технологияларни жорий этишга олиб келади.

Инновацион бизнес глобал бозорларда ечимларни ишлаб чиқишда ажралмас ҳисса қўшмоқда. Бундай корхоналарни ва уларнинг инновацион технологияларни яратиш ва уларни жамиятнинг ҳар бир бурчагида барчанинг

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

фаровонлигини ошириш учун қўллаш бўйича доимий саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлаб бориш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home.html> - The Swiss Federal Statistical Office – Швейцария давлатининг Федерал Статистика бошқармаси.
2. <https://www.scb.se/en/> - Statistics Sweden – Швеция статистикаси.
3. <http://kostat.go.kr/portal/eng/index.action> - Statistics Korea – Корея статистикаси
4. <https://www.singstat.gov.sg/> - Singapore Department of Statistics – Сингапур Статистика Департаменти
5. L.Zavidna, Petro M. Makarenko, G.Chepurda, O.Lyzunova, N.Shmygol. Strategy of Innovative Development as an Element to Activate Innovative Activities of Companies. Academy of Strategic Management Journa. Research Article: 2019 Vol: 18 Issue: 4
6. Никафорова В.Д., Путахин Ю.Е., Никафоров А.А. Региональная экономика. Учебное пособие. – М.: РИОР. ИНФРА, 2016 г.

Mamatov Sh. M.

Andijon qishloq xo'jaligi va
agrotexnologiyalar instituti tayanch doktoranti
e-mail:mailto:sham95028@gmail.com

KORXONALAR LOGISTIKA AXBOROT TIZIMLARI JARAYONLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH HOLATINING TAHLILI

Biznesning rivojlanishi axborot bilan samarali ishlashga asoslanadi, shuning uchun axborot logistikasi va axborot logistikasi tizimlari turli korxonalar tomonidan keng qo'llaniladi. Axborot logistikasi ta'minot o'rtasidagi bog'liqlikdir, korxonani ishlab chiqarish va sotish va uning harakati jarayonida moddiy oqimga hamroh bo'lgan ma'lumotlar oqimini tashkil qilish bilan shug'ullanadi. Axborot logistikasining vazifasi korxonalar boshqaruv tizimiga kerakli va o'z vaqtida ma'lumotlarni yetkazib berishdan iborat.

Axborot resurslari kompaniyaning resurs salohiyatining eng muhim quyi tizimlaridan biri bo'lib, axborot logistika operatsiyalarining asosiy elementidir. Axborot logistika tizimlari va ta'minot zanjiri bo'g'inlari ob'ektlarining talablarini belgilaydi. Axborot oqimlari murakkab logistika oqimining ajralmas qismi bo'lib, jismoniy taqsimlash, ishlab chiqarish va xarid qilish sohasidagi haqiqiy amaliyotni yetarli darajada aks ettirishi kerak. Axborot almashinuvining maqsadi turli sub'ektlarning buyurtmalar hajmi, zaxiradagi mavjudligi, resurslar harakati tezligiga bo'lgan talablarini sinxronlashtirishdir.

Bizning fikrimizcha axborot logistika tizimlari logistika jarayonlarini boshqarish uchun avtomatlashtirilgan tizimlardir. Shu munosabat bilan raqamli texnologiyalarining (dasturiy ta'minot, kompyuter texnika-si, bulutli xizmatlar) jadal rivojlanishi axborot logistika tizimlarini korxonalarining biznes jarayonlariga jadal joriy etishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, korxonalar tomonidan amalga oshirilayotgan axborot logistika tizimlari muayyan talablarga javob berishi kerak: tizimning funksional to'liqligi; korxonaning ichki sharoitlariga mahalliyashtirish; ishonchli axborotni himoya qilish; masofaviy kirish va taqsimlangan tarmoqlarda ishlashning mavjudligi; tizimni moslashtirish va texnik xizmat ko'rsatish vositalarining mavjudligi; turli dasturiy mahsulotlar o'rtasida ma'lumotlar almashinuvini ta'minlash; integratsiya qilish imko-niyati va ma'lumotlar, ma'lumotlar, ilovalarni birlashtirish; ish paytida tizimning holatini tahlil qilish uchun maxsus vositalarning mavjudligi.

So'nggi yillarda internet global axborot tarmog'i logistika menej-menti uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu, boshqa narsalar qatori, ta'sir ko'rsatadigan asosiy logistika funksiyalarini tezkor bajarilishini ta'minlaydi:

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

–tashish (avtomobillar parkini taqsimlash, "bo'sh" yurishlarni bartaraf etish, parkni doimiy nazorat qilish);

–saqlash (o'z vaqtida texnika);

–etkazib beruvchi va oluvchi o'rtasidagi aloqalarni saqlash, bu sizga kontragentlar omborlaridagi buyurtmalar holatini tezda kuzatib borish imkonini beradi;

–zaxiralarni saqlash (ularni yetkazib beruvchilarning yelkasida saqlash tashvishlarini o'zgartirish);

–buyurtma berish va yetkazib berish jarayonlari (buyurtmalarni topshi-rish va yetkazib berish usullarini soddalashtirish) hamda mijozlar xizmati;

Shuningdek, kompyuter tizimlari bilan bir qatorda yoki ular bilan o'zaro aloqada biznesni boshqarishni osonlashtiradigan ofis uskunalari sohasidagi jiddiy yutuqlarni eslatib o'tish kerak. Avvalo, ba'zan shaxsiy kommunikatorlar, shuningdek, ilmiy kalkulyatorlar deb ataladigan mobil telefonlarning so'nggi avlodini ta'kidlash kerak. Logistika axborot tizimlari elektron hisoblash uskunalari ishini logistika menejrlari-ning harakatlari bilan o'zaro bog'laydigan va ular uchun mavjud bo'lgan to'g'ri ma'lumotlarni olishlarini ta'minlaydigan, logistika operatsiyalarini rejalashtirish va bajarish jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirishga imkon beradigan tizim sifatida tavsiflanadi.

Funksional nuqtai nazardan, logistika axborot tizimi to'rt darajali iyerarxik tizim bo'lib, bu yerda - birinchi bosqichda logistika axborot tizimi yordamida aniq operatsiyalar masalalari hal qilinadi, buyurtmalarni qabul qilish, mahsulotlarni jo'natish, mahsulotlarni hisobga olish, yuklarni jo'natishga tayyorlash, kiruvchi xom ashyoni qabul qilish, ombor operatsiyalari va boshqalar. Ikkinchi darajada buxgalteriya hisobi va nazorat masalalari hal qilinadi, inventarizatsiyani boshqarish, ombor maydonining mavjud-ligini hisobga olish, mahsulotlarni tashish jarayonini nazorat qilish, hisobvaraqlardagi buxgalteriya operatsiyalari, hisobvaraqlardagi mablag'-larning harakati masalalari va boshqalar. Uchinchi darajada tahliliy masalalar hal qilinadi, marketing operatsiyalarini qo'llab-quvvatlash uchun logistikadan foydalanish (sotishni rag'batlantirish), buyurtmalar prognozi va ularni bajarish imkoniyatlari hamda moliyaviy rejalashtirish, shu jumladan, logistika bilan bog'liq xarajatlar tahlil qilinadi.

Amalga oshirilgan funksiyalarning xususiyatini hisobga olgan holda, logistika sohasida ishlatiladigan barcha axborot tizimlarini quyidagilar-ga bo'lish mumkin:

– buxgalteriya hisobi va hisob-kitob;

– axborotlashtirish va qaror qabul qilish;

– jarayonni boshqarish (masalan, ombor);

– logistika sohasida amalga oshiriladigan barcha funksiyalarni qamrab oladigan integratsiyalashgan.

Tadqiqotlarimiz natijasiga ko'ra, logistika axborot tizimlari barcha logistika xarajatlarining 20 foizini tashkil qiladi, uskuna va uning ishlashi axborot tizimlarining ko'lami va murakkabligini oshirishga imkon beradi. Ko'p darajali

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

avtomatlashtirilgan materiallar oqimini boshqarish tizimlarini yaratish bilan bog‘liq katta xarajatlar, asosan dasturiy ta‘minotni ishlab chiqish sohasiga to‘g‘ri keladi. Bu axborot tizimining ko‘p qirraliligini va uning yuqori darajadagi integratsiyasini ta‘minlashi kerak bo‘ladi.

Shunday qilib, logistika sohasida logistika axborotlar tizimiga ehtiyoj paydo bo‘lib, axborot logistikasi korxonada tuzilmasida boshqaruv iyerarxiyasida asosiy funksional shaxs sifatida yuqori darajaga ega bo‘lgandagina iqtisodiy samaradorlikka erishishi mumkin. Logistika axborotlar tizimi menejeri faqat bu holatda korxonaning moddiy oqim-larini logistik jihatdan ratsionalizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvat-larini maksimal darajada ishlatish, ishlab chiqarish jarayonida moddiy xarajatlarni tejash kabi vazifalar hal qiladi. Logistika axborotlar tizimining butun oqimlarini, shuningdek, tayyor mahsulotlarni yetkazib berish, ishlab chiqarish va sotish uchun xarajatlarni optimallashtirish sohasida amalga oshirilishi mumkin.

Logistika axborotlar tizimlarida yuk tashish samaradorligini oshirish texnik bilan bog‘liq ilg‘or texnologiyalarni joriy etgan holda transport va yuk tashish vositalarining harakatlanuvchi tarkibini takomillashtirish, yuk tashishni tashkil etishni takomillashtirish, yuklarni tashish texnologiyasi-ning mohiyati ikkita asosiy tushuncha - bosqich va ekspluatatsiya orqali ochib beriladi. Operatsiya - bir yoki bir nechta ijrochilar tomonidan amalga oshiriladigan, aniq maqsadga erishishga qaratilgan transport jarayonining bir hil, logistik jihatdan bo‘linmas qismidir.

Shunday qilib, sanoat transport logistika axborotlar tizimlarining tashkil etilishi foyda olish nuqtai nazaridan, xomashyo va materiallarni sotib olishdan boshlab, korxonada ichida va tashqarisida moddiy resurslar va tovarlarning harakatini tezlashtirish, ularni o‘tkazish, optimallashtirish maqsadida har bir korxonada uchun ishlab chiqilgan tizim bo‘lib, ishlab chiqarish orqali va iste‘molchilarga tayyor mahsulotlarni yetkazib berish bilan yakunlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘ulomov S.S., Begalov B.A. Informatika va axborot texnologiyalari. Darslik. – T.: Fan, 2010. - 704 b.
2. Odilov Sh.G’. Kompaniya logistik jarayonlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida takomillashtirish mexanizmlari. 08.00.14 - Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari ixtisosligi bo‘yicha iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2018 yil.
3. В.А. Медведев, А.С. Присяжнюк. Информационные системы и технологии в логистике и управлении цепями поставок: учебное пособие / В.А. Медведев, А.С. Присяжнюк, - СПб: Университет ИТМО, 2016. - 183 с.
4. Сергеев В.И. Логистика в бизнесе: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2001. – 608 ст.
5. Lex.uz - O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Фахридинов Зафаржон Фахридин ўғли
Давлат бошқарув академияси мустақил изланувчиси
+99897-711-65-18 (zafar_faxridinov@mail.ru)

ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИ СОҲАСИДА СТАТИСТИК ТАҲЛИЛЛАР ЎТКАЗИШНИНГ ЗАРУРИЯТИ

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тизимини таҳлил қилиш, баҳолаш ҳамда келгуси натижаларни прогноз қилишда статистик кўрсаткичлар ва уларнинг таҳлили алоҳида ўрин тутди. Статистик таҳлил маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш, талқин қилиш, тақдим этиш ва моделлаштиришни ўз ичига олиб, маълумотлар тўпламини ёки маълумотлар намунасини таҳлил қилади.

Статистик таҳлиллар ҳар бир соҳада ўтказилгани каби давлат харидлари тизимида ҳам ўтказиш ва тўғри таҳлилларни олиб бориш иқтисодий ўсиш кўрсаткичларидан бири саналади.

Чунки, замонавий иқтисодиётда давлат харидлари давлатнинг функциялари ва вазифаларини бажаришда муҳим рол ўйнайди.

Давлат харидлари соҳасида ҳам статистик таҳлиллар ўтказилиб, **таърифловчи** таҳлил (*давлат харидларидаги тўлиқ ва умумлаштирилган рақамли маълумотларнинг умумий статистикаси*), **хулоса** таҳлили (*харидларда турли намуналарни танлаб бир хил маълумотлардан ҳар хил хулосаларни олиш*), **диагностик** таҳлил (*харидлар соҳасида учраётган муаммолар, камчиликлар ва бошқа ҳолатларни сабабларини таҳлил қилиш*) ҳамда **башоратли** таҳлил (*таҳлиллар натижасида келгусида кутилаётган ҳодисалар*) натижаларини олишимиз мумкин.

Айнан мамлакатнинг давлат харидлари тизими ҳамда харидлар ҳажмининг статистик тадқиқот объекти сифатида кўрилиши фикримиз далилини кўрсатади.

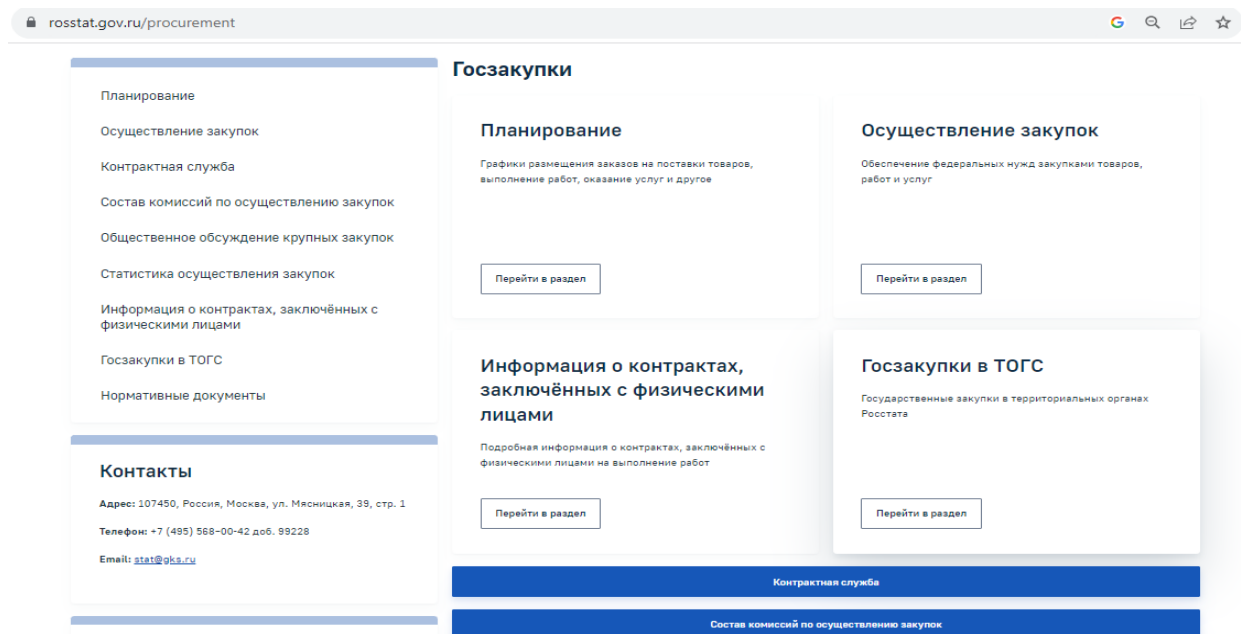
Ўзбекистон Республикасида Статистика агентлиги томонидан давлат харидлари соҳасидаги статистик тадқиқотлар ўтказилмайди ҳамда бу ҳақда расмий манбаларга маълумотлар эълон қилинмади, лекин давлат харидлари соҳасида ваколатли орган Иқтисодиёт ва молия вазирлиги томонидан давлат харидлари борасидаги таҳлилий маълумотлар тайёрланиб, расмий веб-сайтида эълон қилинади. Бироқ, давлат харидлари соҳаси алоҳида статистик тадқиқот объекти сифатида қаралиб, ҳар ой таҳлиллар ўтказилмаганлиги айрим иқтисодий натижаларга эришишга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Жумладан, тадбиркорлик субъектлари томонидан айнан қандай турдаги товарларни ишлаб чиқариш, хизматларни бажариш бўйича режалаштириш ишларини кечикишига, давлат буюртмачиларининг нархлар тенденциясини ўз вақтида тўлиқ ўрганмаслигига, харидлар соҳасида тўлиқ маълумотлар ва тенденцияларнинг мавжуд бўлмаслиги ва бошқа омиллар бўлиши мумкин.

Фикримизча, статистика органлари томонидан давлат харидлари соҳаси куйидаги йўналишларда статистик тадқиқотларни олиб бориши ҳамда ҳар ойда расмий саҳифаларида эълон қилиб борилиши мақсадга мувофиқ:

- ❖ давлат харидларининг ташкилотлар кесимида таҳлили;
- ❖ давлат харидларининг товар (иш, хизматлар) кесимида таҳлили;
- ❖ давлат харидларининг шартномалари бўйича таҳлили;
- ❖ давлат харидлари бўйича ҳулосалар таҳлили;
- ❖ давлат харидлари бўйича шикоятларни кўриб чиқиш комиссиясининг қарорлари таҳлили;
- ❖ давлат харидлари соҳасида инсофсиз ижрочилар таҳлили;
- ❖ давлат харидлари соҳасида амалга оширилмаган битимлар, бекор қилинган шартномалар таҳлили;
- ❖ давлат харидлари соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар;
- ❖ давлат харидларига оид бошқа масалалар таҳлили.

Хорижий давлатлар тажрибаси ўрганилганда, масъул статистика органлари томонидан давлат харидлари соҳасида статистик тадқиқотлар ўтказилиши маълум бўлди. Жумладан, Россия Федерацияси Давлат статистика федерал хизмати томонидан мунтазам равишда давлат харидлари соҳаси таҳлил қилиниб, тадқиқот натижалари хизматнинг расмий веб-сайтида эълон қилиниб борилади (1-расм).

1-расм. Россия Федерацияси Давлат статистика федерал хизмати веб-сайтининг давлат харидлари (Госзакупки) бўлимнинг кўриниши⁵⁷

⁵⁷ www.rosstat.gov.ru вебсайти маълумотлари (04.10.2023 йилда сайтга мурожаат қилинган).

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ушбу расм маълумотлари орқали, Россияда статистика хизмати томонидан давлат харидлари соҳасида статистик тадқиқотлар олиб борилиши ҳамда эълон қилиб борилишини кўришимиз мумкин. Ушбу маълумотлар ҳар қандай интернет фойдаланувчилари учун реал режимда мавжуд бўлиб, федерал, минтақавий ва муниципал даражадаги харидлар тўғрисида маълумотларни олиш мумкин.

Бундан ташқари Беларусь Республикасида ҳам давлат харидлари соҳасида статистик тадқиқотлар ўтказилиб, айти давр учун давлат харидлари миқдори ва қиймати жиҳатидан статистик кўрсаткичлар эълон қилиб борилади. Ушбу тадқиқотларда қуйидагилар акс эттирилади:

- Буюртмачилар (ташкilotлар) томонидан давлат харидлари тўғрисидаги маълумотларни жойлаштириш;
- Давлат харидлари соҳасида тузилган шартномалар таҳлили;
- Кичик ва ўрта бизнес субъектларида давлат харидлари миқдори ва таҳлили;
- Давлат харидлари соҳасида ваколатли органга шикоят қилиш ҳолати таҳлили.

Давлат харидлари анча мураккаб жараён бўлиб, уни амалга ошириш самарадорлигини белгиловчи омилларни ўрганиш ҳозирги вақтда долзарб ҳамда қизиқарли кўринади. Давлат харидлари соҳасида фақат нарх омили асосий кўрсаткич бўлмасдан, харид жараёнларида барча омиллар, харид тартиб-таомиллари, таъминотчилар, товар (иш, хизмат) классификаторлари, сифат ва нарх, жаҳон майдонидаги воқеа ва ҳодисалар, халқаро рейтинг ва кўрсаткичлар, иқлимий ўзгаришлар, сиёсий ҳолатлар, фавқулодда ҳолатлар ва бошқа омиллар харидларнинг самарадорлигига бевосита ва билвосита таъсир ўтказади.

Давлат харидларини статистик тадқиқот сифатида баҳолаш, харид фаолиятининг турли параметрларини статистик ўрганиш, уларни илмий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиш долзарб бўлиб, улар ёрдамида қуйидагиларга эришишимиз мумкин:

- ✓ давлат харидлари соҳасида статистик тадқиқотлар учун ягона методология яратилади;
- ✓ давлат харидлари ривожланиш динамикаси таҳлил қилинади;
- ✓ давлат харидларининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсири баҳоланади;
- ✓ статистик маълумотлар асосида харидларнинг сифати ва самарадорлиги муаммоларини ҳал этишга кўмаклашувчи давлат харидларини статистик таҳлил қилишнинг замонавий мезонлари ва кўрсаткичлари мажмуаси аниқланади;
- ✓ тадбиркорлик субъектлари томонидан давлат харидларида риоя этиши лозим бўлган ҳаракатлар бўйича тушунчалар шаклланиб, шиўғри харидларни амалга оширилиши таъминланади;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

✓ жисмоний ва юридик шахслар томонидан иқтисодиётнинг асосий саволларига (нима ишлаб чиқариш, қандай ишлаб чиқариш, ким учун ишлаб чиқариш) прогнозлар асосида жавоб топилади.

Хулоса ўрнида, давлат харидлари соҳасида барча омилларни инобатга олган ҳолда асосли статистик тадқиқотларни ўтказилиши, мамлакатда харид сифатини оширишга, бюджет маблағларининг мақсадли сарфланишига, тадбиркорлик субъектлари ўртасида соғлом рақобат муҳитининг шакллантириш ҳамда давлат буюртмачиларининг сифатли ва қулай нархларда зарурий товар (иш, хизмат) билан таъминланишига ўз ҳиссасини қўшади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Jaloliddinova Mohira Alisher qizi
Toshkent moliya instituti tayanch doktoranti
Smohirabonu@gmail.com

IQTISODIYOTNING TARMOQ VA SOHALARIDA MULK QIYMATINI BAHOLASHNI ZAMONAVIY STATISTIK USULLAR ASOSIDA TAHLIL QILISH MASALALARI

Baholash faoliyati mulkiy munosabatlar infratuzilmasining muhim elementi hisoblanadi. O‘z navbatida, davlat tomonidan baholash faoliyatini tartibga solinishi uning rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Mamlakatimizda baholash faoliyatini tartibga solish tizimi xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda va iste‘molchilar talablarini hisobga olib baholash xizmatlari sifatini oshirishga qaratilgan. Bugungi kunda baholash xizmatlar bozorida 230 dan ortiq baholash tashkilotlari, shu jumladan xalqaro kompaniyalar mavjud bo‘lib, ularda 1200 ga yaqin baholovchilar professional faoliyat yuritib kelmoqda. Shu bilan birga, baholash xizmatlari bozori hajmi 2020 yilda atigi 72 mlrd. so‘mni tashkil etdi⁵⁸. Ushbu ma‘lumotlarni tahlil qilgan holda shuni ta‘kidlash kerakki, respublikada baholash faoliyatining taraqqiyoti uyg‘un rivojlantirilayotgan iqtisodiy islohotlar talablariga to‘liq javob bermayapti. Baholash tashkilotlari faoliyati iqtisodiy islohotlarning bugungi bosqichi talablariga to‘liq mos emasligi yuzaga kelgan holatning asosiy sababi hisoblanadi. Bugungi kunda baholash faoliyatini tartibga solish, uni davlat tomonidan muvofiqlashtirish, uning uslubiy ta‘minotini hamda novmativ-huquqiy bazasini takomillashtirib borish, xususan baholash xizmatlari bozorining professional ishtirokchilari faoliyatini litsenziyalash, baholovchilarga malaka sertifikatlarini berish, umuman olganda mazkur faoliyatni baholash xizmatlari bozori bilan yaxlit holda tartibga solish murakkab bir mexanizmni tashkil etadi.

Statistik ma‘lumotlarni tahlil qilishda analitik bosqich va tavsiflovchi bosqichni ajratish mumkin. Ta‘riflovchi bosqich oxirgi bo‘lib, u to‘plangan ma‘lumotlarning qulay grafik shaklda - grafikalar, diagrammalar, boshqaruv panellarida taqdim etilishini o‘z ichiga oladi. Analitik bosqich - bu quyidagi usullardan biri yordamida tahlil:

-statistik kuzatuv - qiziqish xususiyatlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni muntazam yig‘ish;

-ma‘lumotlarning qisqacha mazmuni, unda siz kuzatuvdan so‘ng ma‘lumotlarni qayta ishlashingiz mumkin; u individual faktlarni umumiy populyatsiyaning bir qismi sifatida tavsiflaydi yoki guruhlarini yaratadi, har qanday xususiyatlarga ko‘ra ma‘lumotlarni guruhlariga ajratadi;

⁵⁸ www.davaktiv.uz sayti ma‘lumotlari

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

-mutlaq va nisbiy statistik qiymatni aniqlash; mutlaq qiymat boshqa ma'lumotlardan qat'i nazar, individual ravishda ma'lumotlar miqdoriy xususiyatlarini beradi; nisbiy qiymatlar ba'zi ob'ektlarni yoki xususiyatlarni boshqalarga nisbatan tavsiflaydi;

-namuna olish usuli - tahlil qilishda barcha ma'lumotlarni emas, balki faqat ularning ma'lum bir qoidalar asosida tanlangan qismlarini ishlatish (namuna tasodifiy, tabaqalashtirilgan, klaster va kvota bo'lishi mumkin);

-korrelyatsiya va regressiya tahlili - ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqlikni va ma'lumotlarning bir-biriga bog'liqlik sabablarini aniqlaydi, ushbu aloqaning mustahkamligini aniqlaydi;

-vaqt qatori usuli - ob'ektlar va hodisalarning o'zgarishi kuchini, intensivligini va chastotasini kuzatadi; ma'lumotlarni vaqt o'tishi bilan baholashga imkon beradi va hodisalarni bashorat qilishga imkon beradi.

Statistikada qo'llaniladigan nisbiy qiymatlar, shu jumladan yuridik qiymatlar har xil. Huquqiy statistikada nisbiy qiymatlarning quyidagi turlari qo'llaniladi:

1. aholi tarkibini tavsiflovchi munosabatlar yoki taqsimot munosabatlari;
2. qismning butunga aloqasi yoki intensivlik munosabati;
3. dinamikani tavsiflovchi munosabatlar;
4. daraja va taqqoslash munosabatlari.

Biz tadqiqot ishimizda Toshkent shahridagi tumanlar bo'yicha ko'chmas mulk narxi va turar joylar sonini o'rganib chiqdik.

Ko'chmas mulk bu – yerdan va unda joylashgan bino inshootlardan tashkil topgan mulk. Ko'chmas mulk o'z ichiga yer ustida yoki yer ostida joylashgan va yerga o'rnatilgan moddiy mulklarni qamrab oladi.

Ko'chmas mulk tarkibiga qonun bo'yicha – yer maydonlari, uylar, zavodlar, fabrikalar, qurilmalar, barcha turdagi qurilma inshootlar, bo'sh yer uchastkalari va temir yo'llar, chegaralangan suv obyektlari va yer bilan bog'liq barcha narsalar kiradi, ya'ni bunday obyektlarni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, ularga zarar yetkazmasdan amalga oshirib bo'lmaydi. Bular jumlasiga shuningdek o'rmonlar, ko'p yillik ekinlar, binolar, inshootlar kiradi.

O'zbekistonda 2022 yilning yanvar-sentyabr oylarida ko'chmas mulk oldi-sotdisi bo'yicha tuzilgan shartnomalar soni o'tgan yilning shu davriga nisbatan 17 foizga oshdi

Ko'chmas mulk bo'yicha bitimlarning umumiy sonining qariyb 40 foizi Toshkentga to'g'ri keladi.

1-jadval

Toshkent shahridagi tumanlar ko'chmas mulk tahlili⁵⁹

Tuman	kv.m uchun o'rtacha narx (mln so'm)	Turar joy soni
Olmazor	7 300 000	10
Yashnobod	6290854	10
Mirobod	10 009 434	35
Mirzo Ulug'bek	9 085 128	5
Sirg'ali	6 472 318	20
Uchtepa	6 179 000	12
Chilonzor	6 268 125	16
Shayxontohur	7 673 462	20
Yunusobod	10 377 000	27
Yakkasaroy	8 196 833	1
Yangi hayot	8 231 800	24
Shahar bo'y. o'rtacha	7 254 855	184

Yuqoridagi jadvalda ko'rib turganimizdek, Toshketning eng ko'p qurilish ishlari olib borilayotgan tumanlariga quyidagilar kirgan:

- Mirzo Ulug'bek;
- Yakkasaroy;
- Yashnobod;
- Uchtepa;
- Yunusobod.

Kam qurilish ishlari olib borilayotgan tumanlar:

- Yangi hayot;
- Sirg'ali.

Bu tumanlar shahar markaziga yaqinroq va rivojlangan infratuzilmaga ega bo'lganligi bois yuqori narx takliflarini keltirib chiqaradi. Chilonzor, Sergeli, Uchtepa kabi tumanlarda uy-joy narxi o'rtacha 30% ga pastroq.

Ushbu tumanlardahi turar joylarning narxlarini solishtirganimizda, eng baland narx Yunusobod (10 377 000) va Mirzo Ulug'bek (10 009 434) tumanlariga, eng past narxlar esa Uchtepa (6 179 000) va Chilonzor (6 268 125) tumanlariga to'g'ri kelgan. Shahar bo'yicha o'rtacha narx 7 254 855 so'mni tashkil etdi

Viloyatlar kesimida qaralganda, 2022 yilda tuzilgan bitimlar:

- Samarqandda — 32% ga,
- Farg'onada — 27% ga,
- Namanganda — 36% ga,

⁵⁹ Muallif tomonidan tuzilgan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- Andijonda — 31% ga,
- Buxoroda — 33% ga,
- Navoiyda — 29% ga
- Qoraqalpog‘istonda — 27% ga o‘sdi.

Toshkent shahrida tuzilgan bitimlar soni 2 foizga kamaydi. Shunga qaramasdan, 2022 yilning uchinchi choragining dastlabki natijalari shuni ko‘rsatdiki, Toshkentda narxlar o‘tgan chorakka nisbatan o‘rtacha 5–7% ga oshgan. Shaharda birlamchi bozordagi ko‘chmas mulkning bir kvadrat metri uchun o‘rtacha narxi sentabr oyi holatiga ko‘ra, 7,2 mln so‘mni tashkil qildi.

Tahlillar asosida mamlakatimizda baholash xizmatlar bozori faoliyat samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbir va tavsiyalarni belgilash maqsadga muvofiq:

- baholash xizmatlar bozorining iqtisodiy taraqqiyotini ta‘minlashdagi yuksak ahamiyatidan kelib chiqib, qabul qilingan normativ-huquqiy xujjatlar ijrosini ta‘minlash, uning bajarilishini jiddiy nazoratga olish lozim;

- baholovchi kadrlarning malakasini muntazam oshirib boorish tizimini joriy etish va ularni xalqaro sertifikatlarni qo‘lga kiritishda ko‘maklashish va ularni rag‘batlantirish;

- O‘zbekiston Respublikasi mulkni baholash bo‘yicha standartlarini xalqaro standartlarga yanada uyg‘unlashtirishga, shuningdek, baholash faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish sohasida to‘plangan xalqaro tajribani tanqidiy tahlil qilish va ulardan foydalanishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak; milliy iqtisodiyotda baholash xizmatlari bozorining rolini oshirish uchun ilg‘or xorijiy tajribalarni O‘zbekiston baholash xizmatlari bozoriga to‘liq tadbiq etish, bu borada malakali mutaxassislar tayyorlash tizimiga yagona tuzilmani yaratish g‘oyasi asosida yondashish, sohani raqamli iqtisodiyot talablari asosida qayta ko‘rib chiqish va baholash faoliyatini tartibga soluvchi mavjud qonunchilik bazasini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. www.davaktiv.uz sayti ma‘lumotlari

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Sadullayeva Mohinur

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali o‘qituvchisi

Umrzoqov Jonibek Baxtiyor o‘g‘li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali 2-kurs talabasi

MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANISHIDA STATISTIKA SOHASINING AHAMIYATI VA VAZIFALARI

Annotatsiya. Umuman olganda, statistik tizimining ishlashida uni doimiy takomillashtirib borish, innovatsiyalar va o‘zgaruvchan ma’lumotlarga ehtiyojlarni qondirish hamda aniq statistik ko‘rsatkichlarga asoslangan qarorlar qabul qilishni qo‘llab-quvvatlash uchun statistika tizimida yangi zamonaviy uslublarni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Abstract. In general, it is important to use new modern methods in the statistical system in order to continuously improve it, to meet the needs of innovation and changing information, and to support decision-making based on accurate statistical indicators.

Аннотация. В целом важно использовать новые современные методы в статистической системе для постоянного улучшения ее работы, удовлетворения потребностей в инновациях и меняющейся информации, а также для поддержки принятия решений на основе точных статистических показателей.

Kalit so‘zlar: Statistika, institutsional tuzilmalar, huquqiy va me‘yoriy baza, potensial.

Ключевые слова: Статистика, институциональные структуры, нормативно-правовая база, потенциал.

Key words: Statistics, institutional structures, legal and regulatory framework, potential.

Statistika tizimini rivojlantirish milliy strategiyasi - bu mamlakatning statistika tizimini takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan maqsadlar, vazifalar va harakatlarni belgilab beruvchi kompleks rejadir. U statistik ma’lumotlarning sifati, dolzarbligi va ahamiyatini oshirish, shuningdek, statistika organlari o‘rtasida institutsional salohiyat va muvofiqlashtirishni kuchaytirishga qaratilgan. Strategiya odatda ma’lumotlar yig‘ish usullarini modernizatsiya qilish, ma’lumotlarni tarqatish va ulardan foydalanish imkoniyatini yaxshilash, statistik savodxonlikni oshirish va xalqaro standartlarga muvofiqligini ta’minlash tashabbuslarini o‘z ichiga oladi. Uning amalga oshirilishi dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish, siyosat ishlab chiqish va milliy rivojlanish maqsadlariga erishishda erishilgan yutuqlarni monitoring qilish uchun juda muhimdir.[1]

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev «Statistika tizimi qanchalik haqqoniy va ochiq bo‘lsa, amalga oshirayotgan islohotlarimiz shunchalik to‘g‘ri va natijador bo‘ladi»

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

deb bildirib o'tgan fikrlari mamlakat statistika sohasini rivojlantirishning muhim ekanligini isbotidir.[2]

Statistik tizimning milliy strategiyasini ishlab chiqish mamlakatdagi statistika faoliyatining samaradorligi va dolzarbligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Muayyan strategiya hujjatiga kirish imkonim bo'lmasada, men sizga ushbu mavzu bo'yicha umumiy ma'lumotlarni taqdim eta olaman.

Statistika oldida turgan vazifalar mamlakat iqtisodiyoti oldida turgan vazifalar bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu vazifalar jumlasiga quyidagilar kiradi.[3]

- ko'rsatkichlar tuzilishini bozor munosabatlari talabiga javob beradigan tarzda takomillashtirish;
- milliy iqtisodiyot tarmoqlaridagi barcha hisobotlarni bozor munosabatlariga moslash, tartibga solish va ularning aniqligini ta'minlash;
- xo'jalik yuritishning turli shakllarini, mulkchilikning ko'p qirraligini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqarish;
- iste'mol bozorida ishlab chiqarish vositalari va qimmatbaho qog'ozlar bozorida mutanosiblikni, hamda inflyatsiya jarayonini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni ishlab chiqarish;
- mamlakat aholisining soni va tarkibini, aholining takror ishlab chiqarilishini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlarni, sog'lomlik darajasi, umr uzunligi, sog'lom avlodning yuzaga kelishi va shu singari demografik ko'rsatkichlarni aniqlash;
- iqtisodiy resurslar, ularning tarkibi va dinamikasi, tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi, ulardan samarali foydalanish natijalarini aniqlash;
- mahsulot jami va tarkibi, iqtisodiy o'sish darajasi, iste'mol va jamg'arish, iqtisodiyot tarmoqlari va sektorlari orasidagi nisbatni o'rganish;
- daromadlarning hosil qilinishi, taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi, ulardan foydalanish;
- ijtimoiy sohaning rivojlanishi, xalq maorifi va sog'liqni saqlash, iqtisodiy o'sish bilan ijtimoiy rivojlanish oralig'idagi bog'lanishni o'rganish;
- uy - joy kommunal xo'jaligi va xizmatlar, turar joy fondlari, axolining uy
- joy bilan ta'minlanganlik darajasi, kommunal xizmatlar va yaratilgan qulayliklarni o'rganish;
- investitsiya jarayoni, uning hajmi va tarkibi, moliyalashtirish manbai va uning samaradorligini o'rganish;
- tashqi iqtisodiy faoliyat natijalarini o'rganish va hokazo shu singarilardan iborat.

Statistik tizimni rivojlantirish milliy strategiyasi odatda quyidagi jihatlarni hal qilishga qaratilgan:

1. Siyosat asosi: Strategiya statistika tizimini rivojlantirishga rahbarlik qiluvchi maqsadlar, ustuvorliklar va tamoyillarni belgilab beruvchi siyosat asosini belgilaydi. U statistik faoliyatni milliy rivojlanish maqsadlari va xalqaro standartlarga moslashtiradi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2. Institutsional tuzilmalar: Strategiya statistika organlari, davlat vazirliklari va boshqa ma'lumotlar ishlab chiqaruvchi tashkilotlar kabi statistika faoliyati bilan shug'ullanuvchi turli institutlar o'rtasidagi rol, mas'uliyat va muvofiqlashtirish mexanizmlarini belgilaydi.

3. Huquqiy va me'yoriy baza: U statistika tizimining ishlashi uchun zarur bo'lgan huquqiy va me'yoriy bazani, jumladan, ma'lumotlarning maxfiyligi, kirish va sifatni ta'minlash qoidalarini o'rnatadi.

4. Ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash: Strategiya ma'lumotlarni yig'ish usullarini takomillashtirish, ma'lumotlar sifatini oshirish hamda ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish uchun yangi texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanishni rag'batlantirishga qaratilgan.

5. Potentsialni rivojlantirish: U ta'lim dasturlari, ta'lim tashabbuslari va bilim almashish platformalari orqali inson resurslarini, jumladan statistik va ma'lumotlar tahlilchilarining rivojlanishiga urg'u beradi. Imkoniyatlarni oshirish statistik infratuzilma va resurslarni yaxshilashga ham taalluqlidir.

6. Ma'lumotlarni tarqatish va foydalanish imkoniyati: Strategiya statistik ma'lumotlarni keng foydalanuvchilar doirasiga tarqatishga yordam beradi, shaffoflik va foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi. Bu foydalanuvchilar uchun qulay ma'lumotlar portallari, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish vositalari va ochiq ma'lumotlar tamoyillaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

7. Xalqaro hamkorlik: Strategiya statistik rivojlanishda xalqaro hamkorlik va hamkorlikning muhimligini tan oladi. U xalqaro statistik tashabbuslarda ishtirok etish, xalqaro standartlarga rioya qilish, tajriba va ilg'or tajriba almashishni rag'batlantiradi.[4]

Statistika tizimidagi ushbu muammolarni bartaraf etish amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligini ta'minlashda, mamlakatimiz nufuzi va investitsiyaviy jozibadorligini mustahkamlashda, jahon hamjamiyati oldida rivojlanishning ochiqlik prinsiplarini namoyish etishda asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Statistik tizimni rivojlantirish bo'yicha puxta ishlab chiqilgan milliy strategiya dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish, samarali siyosat ishlab chiqish va milliy rivojlanish maqsadlarini monitoring qilishda yordam berishi mumkin. U statistik faoliyatning muvofiqlashtirilgan va tizimli ravishda olib borilishini ta'minlaydi, bu esa asoslangan qarorlar qabul qilish uchun ishonchli va o'z vaqtida ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. <https://gov.uz/oz/news/view/21255> .
- 2.
2. <https://review.uz/uz/post/milliy-statistika-tizimini-rivojlantirish-islohotlar-samaradorligi-garovi>.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

3. Hudayberdiyev U. Statistika. O‘quv qo‘llanma. Samarqand, SamISI, 2019-15-bet.

4. <https://stat.uz/uz/statinfo/demografiya-va-mehnat/aholi-bandligi/1609-aholi-bandligi>.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Berdimurodov Akmaljon Azamat o‘g‘li
TIQXMMI MTU Tayanch doktoranti
(berdimurodov72@gmail.com)

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR HAMDA INNOVATSIYALARNING IQTISODIYOT TARMOQLARIGA TA’SIRINI BAHOLASH YO‘NALISHLARI

Annotatsiya. Bugungi kunda innovatsion axborot va raqamli texnologiyalarning taraqqiyoti, jahon savdosida, bozorida tovar va xizmatlar bilan erkin savdo qilish hamda onlayn savdoning, onlayn marketlarning kengayishi, shuningdek, xom-ashyo, koperatsiyalar va tovar bozorlarining moliyaviy bozorlarga aylanib borishi, investitsiyaning, investorlarning erkin harakatlanishi, global va chuqur mehnat taqsimoti va ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi jahon iqtisodiyotining barqaror o‘shishini ta’minlamoqda, mehnat unumdorligini oshirmoqda, innovatsion raqobat muhitini kuchaytirmoqda, eng muhimi jahon aholisi daromadlarining keskin o‘shishiga asosiy omil bo‘lmoqda. Lekin shu bilan bir qatorda resurslar ham kamaymoqda. Ushbu maqolada biz raqamli texnologiyalar yordamida muammolarni hal qilish, innovatsiyalarni qo‘llagan holatda resurslarni tejash yo‘nalishlariga e’tibor qaratamiz.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, AKT, raqamli texnologiyalar, strategiya, robotlar, ilm-fan, fan-texnologiya.

Jahon iqtisodiyotining istiqboldagi innovatsion rivojlanish yo‘nalishlarini belgilovchi asosiy omillar hisoblangan fan-texnologiya taraqqiyoti, inson intellektual salohiyati va uning bilim darajasi asosiy iqtisodiy foyda keltirish omili sifatida o‘rtaga chiqmoqda, ilm-fanning rivoji raqamli hamda innovatsion axborot texnologiyalarini yanada takomillashuviga va texnika taraqqiyotini yuksalishiga zamin yaratmoqda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va texnika taraqqiyoti, o‘z navbatida, ilm-fanni yanada eng yangi cho‘qqilarga olib chiqishga intilmoqda. Aholi orasida texnik va muhandislik ta’limni tizimli targ‘ib qilish va onlayn texnologik bilim olishning keng ommalashuvi, zamonaviy innovatsion texnologiyalar yordamida hamda professional standartlar orqali xodimlarning malakasini oshirish, xususiyl va davlat oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi yaqin o‘zaro aloqadorlik, shuningdek, ilm-fan ustida izlanish, innovatsion texnologiya va yangi materiallarni kashf etishga sarflanadigan mablag‘larning ko‘payishi jahon iqtisodiyotida inson kapitalining salohiyati va rolini jadal o‘stirmoqda, bu esa kapital mablag‘lar foydasini tez oshirmoqda.

Bugungi kunda har 10 ming ishchi-xodimga Janubiy Koreyada 500 taga yaqin robot, Yaponiyada 350 ta, AQSH da 152 ta, Xitoyda 36 ta robot to‘g‘ri kelmoqda, 2023-yilga kelib, jahon sanoat robotlarini sotish ko‘lamining 45 foizga yaqini Xitoy bozoriga to‘g‘ri kelmoqda. Ishlab chiqarish xodimlari o‘z yashab turgan joyidan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

uzoqdan turib, onlayn ofis va tashkilotlarda virtual ishlashi, videoaloqa tizimi, elektromobildan umumiy foydalanish, doimiy tadbirkorlik faoliyatini olib borish tartibini boshqacha sharoitlarda juda ham tubdan o'zgartirmoqda va jahonda sog'lom innovatsion raqobatni kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda virtual ish bilan band bo'lganlar umumiy aholining 19 foizini tashkil etmoqda, bu ko'rsatkich AQSH va Yaponiyada 45 foiz hamda Daniya, Shvetsiya va Niderlandiyada 35 foizga tengdir. Bu raqamlarga e'tibor qaratsak 2030-yilga kelib 800000 mln inson sun'iy intellect sababli ishsiz qolishi mumkinligi. Yuqoridagi raqamlarni eshitgan har bir yosh olimdan mavzuni, raqamlarni yanada chuqurroq va yanada ko'proq o'rganish hamda tadiqot olib borishni talab etadi.

Bugun jahon iqtisodiyotining dolzarb muammolarini hal etish uchun mamlakatlarning yaqin hamkorligi va muvofiqlashtirilgan harakatlari asosida global raqamli iqtisodiyotni shakllantirish jarayoniga aholining barcha iqtisodiy imkoniyatlarini ishga solish, eng avvalo, inson intellektual salohiyatini keng safarbar qilishni taqozo etmoqda. Jahon raqamli iqtisodiyot infratuzilmasi bazasini yaratish, birinchi navbatda, inson salohiyatini oshirish hamda uning fundamental mexanizm va standartlarini shakllantirishga global sarmoyalarning asosiy qismini rejali va tizimli sarflash orqali jamiyatning barcha sohalarida (iqtisodiyot, ta'lim, sog'liqni saqlash, fan, boshqaruv madaniyati va boshqalar), qishloq xo'jaligida, xususan, insonning kundalik maishiy hayotida zamonaviy eng yuqori texnologik robot va innovatsiyalarni keng qo'llashdan iboratdir.

Shu bilan birga, xulosa qilib aytganda qayta tiklanuvchi energiyalar ishlab chiqarish majmualari hamda chiqindilarni (eski avtomobil, kompyuter, smartfon, siniq oyna, plastik, rezina buyumlar va boshqalar) qayta ishlash ilg'or texnologiyalarining rivojlanayotgan mamlakatlarga tizimli kirib kelishi, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi va xom-ashyo mahsulotlarini qayta ishlab chiqarishda ommaviy ixtisoslashuvi uchun uzoq muddatli global strategiyani ishlab chiqish hamda bu maqsadlarda ulkan kapital mablag'lar ajratish uchun keng imtiyozlar yaratish, xususan, soliqlardan ozod qilish va ishonchli biznes muhitini yaratish birinchi galdagi eng muhim global vazifa bo'lib hisoblanadi. Eurostat agentligining ma'lumotiga ko'ra, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida chiqindilarni qayta ishlash darajasi o'rtacha 65 foizni tashkil etmoqda, Yaponiyada plastik chiqindilari qayta ishlanib, yo'lni asfalt qilishda bitum o'rnida ishlatilmoqda. Ma'lumki, plastik qoldiqlari va eski avtomobil shinalari beton tarkibiga qo'shilsa, uning mustahkamligini oshiradi. Ushbu tajribani O'zbekiston Respublikasida ham sinovdan o'tkazish hamda maxsustrans chiqindilarni tashish va yig'ish inshoolarida tajribalar o'tkazilishini taklif qilamiz. To'g'ri O'zbekiston Respublikasida ham raqamlashtirish sohasida koplak ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son Farmoni bo'yicha aholi punktlarini internet tarmog'iga ulash darajasi, shu jumladan keng polosali ulanish portlarini 2,5 mIngacha ko'paytirish, 20 ming kilometr optik-tolali aloqa liniyalarini qurish va mobil aloqa tarmoqlarini rivojlantirish orqali 78% dan 95% ga yetkazish, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning turli sohalarida 400 dan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ortiq axborot tizimlari, elektron xizmatlar va boshqa dasturiy mahsulotlar joriy etish; 587 ming nafar kishini, shu jumladan “Bir million dasturchi” loyihasi doirasida 500 ming nafar yoshlarni qamrab olish orqali kompyuter dasturlash asoslariga o‘qitishni tashkillashtirish, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlaridagi korxonalarda boshqaruv, ishlab chiqarish va logistika jarayonlarini avtomatlashtirish bo‘yicha 280 dan ortiq axborot tizimlari va dasturiy mahsulotlar joriy etish, hududlarda hokimlar, davlat organlari va tashkilotlar xodimlarining raqamli savodxonligini va malakasini oshirish, ularni axborot texnologiyalari va axborot xavfsizligi bo‘yicha o‘qitish uchun tegishli oliy ta’lim muassasalarini birlashtirish hamda ularning 12 ming nafar xodimini axborot texnologiyalari sohasida o‘qitish belgilangan.

Taklif sifatida aytadigan bo‘lsak, jahon iqtisodiyotida davlat rolini pasaytirish va norasmiy faoliyatni kamaytirish, biznes uchun qulay va uzoq muddatli barqaror innovatsion raqobat muhitini yaratish, jismoniy shaxs va korporativ soliqlar ko‘lami va sonini qisqartirish hamda soddalashtirish, moliyaviy tizimning shaffofligiga erishish, shuningdek, raqamli elektron onlayn platformalar orqali davlat boshqaruvi sifatini oshirish va shaffofligini ta’minlash, raqamli axborot texnologiyalari va elektromobil transporti uchun ommaviy raqamli infratuzilma tizimini yaratish, mehnat zahiralari innovatsion mobilligini ta’minlash, shuningdek, raqamli axborot texnologiyalari bo‘yicha yuqori malakali texnik-muhandis va boshqa aniq fanlar bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash tizimli mexanizmini yo‘lga qo‘yish orqali mehnat unumdorligini barcha sohalarda oshirish dolzarb vazifalar bo‘lib qolishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni .
2. O‘zbekiston respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligining 2018-2022 yillardagi asosiy faoliyat natijalari. Toshkent – “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi” – 2022-yil.
3. A.Taniyev Innovatsion iqtisodiyot Darslik. Samarqand. 2021.
4. <https://www.statista.com/> .
5. Y.E.Aliyev Innovatsion iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2019.

Shakirova Nigora Axralovna

Toshkent moliya instituti,
Statistika va ekonometrika" kafedrası
dotsent v.b.

TADBIRKORLIK SUB'EKTLARIDA MOLIYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH ASOSIDA AHOLI BANDLIGINI TAMINLASHNI STATISTIK TADQIQ ETISH

O'zbekistonda tadbirkorlik sub'ektlarini moliyalashtirishni takomillashtirish bo'yicha aholini ish bilan ta'minlashni statistik jihatdan o'rganish noyob mavzu bo'lib qolmoqda. Qidiruv natijalariga tayanilsa, O'zbekistonning ish bilan bandligi, moliyalashtirilishi va iqtisodiy o'sishiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatmoqda.

So'nggi vaqtlarda iqtisodiy fikrlovchilar va siyosat shakllantiruvchilar o'rtasidagi buzg'unchilik kompaniyalarda yaxshiroq mablag' orqali ish imkoniyatlarini oshirish haqida bo'ldi. Bu O'zbekiston kabi iqtisodiyotni moliyalashtirish, biznesni kengaytirish va ish o'sishining do'stona uchligi ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishning kalitidir. Ushbu uchala guruhning statistikasini qazish yaxshiroq ish stavkalari bo'yicha ishlab chiqish siyosatiga oydinlik kiritishi mumkin. Yaxshiroq mablag' kompaniyalar uchun sehri tayoqchaga o'xshaydi, turfasini kengaytirish, deckaga ko'proq qo'l olib kelish va iqtisodiy qozonni qo'zg'atish uchun eshiklarni ochadi. Iqtisodiyotning yurak urishi kichik va o'rta korxonalarining shovqin-surog'i va shovqin-suti bo'lgan O'zbekiston hududida moliyaviy ko'mak ko'proq odamlarga ish o'rinlarini taklif qilishda o'yinni o'zgartiruvchi bo'lishi mumkin.

Statistik linza orqali qatlamlarni orqaga surish ma'lumotlar bilan detektiv o'ynashni, tendentsiyalarni ko'rishni, nuqtalarni yaxshiroq mablag'lantirish, biznesning o'sishi va ish stavkalari o'rtasida bog'lashdan iborat. Regressiya tahlili, time-hop tahlili va ekonometrik modellashtirish kabi savdo vositalari mablag' ish o'sishiga qanday ta'sir qilishi to'g'risidagi kodni yorishga chaqirish mumkin.

Bunday qidiruv uchun ma'lumotlar xazinasini kompaniyalarning moliyaviy kundaliklari bo'lishi mumkin, ular bag'ishlagan mablag'lar va qaerdan kelgani haqida hikoyalar aytib beradi. Flip tomondan, ish ma'lumotlarini milliy ish ta'lumotnomalari, so'rovlar yoki to'g'ridan to'g'ri o'tning og'zidan - kompaniyalarning o'zidan ovlash mumkin edi. To'plangan ma'lumotlar buqaning ko'ziga tushishini ta'minlash uchun aynan siydigi kabi rostgo'y bo'lishi juda muhimdir.

Ushbu insoniyashtirilgan renditsiya statistik tahlilning mohiyatini yanada suhbatlashgan va qulay tarzda etkazishni ko'zda tutadi. Boshqa tomondan, milliy mehnat statistikasi, so'rovlar yoki bevosita tadbirkorlik sub'ektlaridan olinishi mumkin. Statistik tahlilning haqiqiyiligini ta'minlash uchun to'plangan ma'lumotlar dolzarb va aniq bo'lishi zarur.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

O'zbekiston sharoitida "O'zbekistondagi bandlik modellarining konseptual yo'nalishlari va bandlikning o'zgarishini iqtisodiy-statistik o'rganish" nomli tadqiqotlar o'tkazilgan bo'lib, ular ish bilan bandlik tendensiyalarini o'rganadi, biroq uni moliyalashtirishga alohida bog'lamayapti 1. Shunga qaramay, bunday tadqiqotlar moliyalashtirish va ish bilan ta'minlash o'rtasidagi noyob munosabatlar bo'yicha qo'shimcha tekshiruv o'tkazishga namuna bo'ldi.

Ushbu ekotizimda davlat va moliya institutlari juda muhim rol o'ynaydi. Tadbirkorlik sub'ektlari, xususan, KOME-lar uchun moliyaga osonroq kirishni yoqlaydigan siyosat ish yaratish uchun qulay muhitni shakllantirishi mumkin. Moliyaviy institutlar esa turli tadbirkorlik sub'ektlarining ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi zamonaviy moliyaviy mahsulot va xizmatlarni loyihalashtirishi, shu bilan ularning o'sishini va shu sababli ish bilan ta'minlanishining yengillashishiga olib keladi.

Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlari va sheriklik O'zbekistondagi moliyalashtirish landshaftini yaxshilashga ham sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Bunday muassasalar mahalliy tadbirkorlik sub'ektlarining moliyaviy imkoniyatlarini yanada kuchaytirish, shu bilan iqtisodiy o'sish va ish bilan bandlikni ta'minlashga yordam beradigan zarur kapital, bilim va tajribani taqdim etishi mumkin.

Statistik tahlilda global iqtisodiy vaziyat, mintaqaviy iqtisodiy siyosat, mahalliy bozor sharoitlari kabi turli tashqi omillar ham ko'rib chiqilishi kerak. Bu esa O'zbekistonning moliyalash va ish bilan ta'minlash manzarasiga ta'sir qilishi mumkin.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash, O'zbekistonda tadbirkorlik sub'ektlarini moliyalashtirishni takomillashtirish va bandlik munosabatlarini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan jiddiy statistik tadqiqot tanqidiy tushunchalar berishi mumkin. Bunday tadqiqot nafaqat iqtisodiy dinamikani yaxshiroq tushunishga hissa qo'shadi, balki barqaror iqtisodiy o'sish va ish bilan ta'minlashga qaratilgan siyosatni shakllantirishni ham xabardor qilar edi. Davlat, moliya institutlari va biznes hamjamiyati o'rtasida hamkorlikdagi sa'y-harakatlar orqali O'zbekiston aholisi uchun ish o'rinlarini kengaytirishga sezilarli hissa qo'shadigan qulay moliyalashtirish muhitini yaratish mumkin.

O'zbekistonda bunday o'rganish uchun yo'l xaritasi aniqlanmagan hudud emas. "O'zbekistondagi bandlik modellarining konseptual yo'nalishlari va ishdagi o'zgarishlarni iqtisodiy-statistik o'rganish" nomli foraylar mavjud bo'lib, ular moliyalashtirishga to'g'ridan-to'g'ri e'tibor qaratilmasa-da, ish tendensiyalari atrofida maslahat barmoqlari 1. Shunga qaramay, ular mablag' va ish yaratish o'rtasidagi murakkab raqsga chuqurroq cho'zilish uchun non parchalarini qo'yishdi.

Endi xonadagi katta peruklarni - davlat va moliya institutlarini unutmaylik. Ular kompaniyalar uchun mablag'ni shamolli ish qilib qo'yishi mumkin bo'lgan siyosat kalitlarini ushlab turishadi, ayniqsa, kichik va o'rta kompaniyalar uchun ish inqiroziga yo'l ochadi. Moliyaviy institutlar, o'z navbatida, kompaniyalarning turli

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ishtiyoqlarini ta'minlash, ularning o'sishini va o'z navbatida ish imkoniyatlarini kuchaytiradigan aqlli moliyaviy go'daklarni qamchilashlari mumkin.

Global sahnada xalqaro pul maestrolari va shirkatlari O'zbekistondagi mablag' maydonini jazzlashda muhim rol mumkin. Ular mahalliy korxonalarining moliyaviy mushaklarini to'sib qo'yish, iqtisodiy o'sish va ish yaratish g'ildiraklarini haydash uchun juda zarur kapital, bilim va tajribani sepishlari mumkin.

Va ko'proq narsa bor - biznes miyasini tarbiyalash va o'quv dasturlari orqali moliyaviy saviyasini to'sib qo'yish to'g'ri moliyaviy boshqaruv va, voila, ish yaratish uchun katalizator bo'lishi mumkin.

Ammo olib ketmaylik, statistik sleuthing ham katta rasmga - global iqtisodiy pulsga, mintaqaviy pul siyosatiga va mahalliy bozor tebranishlariga diqqat bilan qarashi kerak, bularning barchasi O'zbekistondagi mablag' va ish sahnasiga musiqa mumkin.

Yakunlanib, kompaniyalarda mablag'larni yaxshiroq moliyalashtirish va O'zbekistondagi ish o'sishi o'rtasidagi munosabatlarga chuqur statistik sho'ng'ish jiddiy tushunchalarni ochishi mumkin. Bu nafaqat nitty-gritty raqamlar, balki mustahkam iqtisodiy o'sish va barqaror ish bozori uchun siyosatni shakllantirishga yordam beradigan suratni chizish haqida. Hukumat, moliya institutlari va biznes hamjamiyati o'rtasidagi qo'shma jig orqali mablag'ga qulay sahna tashkil etish mumkin, bu esa O'zbekistonning yaxshi odamlari uchun ko'proq ish imkoniyatlariga eshiklarni ochadi. Buning ripple ta'siri

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

TMI DSc. dots. O.R.Meyliyev
TMI talabasi M.M.Mamatov

STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI

Statistika tizimining milliy strategiyasini ishlab chiqish ko'p qirrali yondashuvni o'z ichiga oladi. Birinchi qadam-statistika idoralarining hozirgi holatini har tomonlama baholash. Bu ularning imkoniyatlarini, resurslarini, metodologiyasini va ma'lumotlar sifatini baholashni o'z ichiga oladi. Manfaatdor tomonlarni jalb qilish juda muhimdir, chunki bu strategiyaning hukumat va fuqarolik jamiyati ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, ma'lumotlar yig'ish va tahlil qilish texnikasini modernizatsiya qilish, shuningdek, katta ma'lumotlar va sun'iy intellekt kabi rivojlanayotgan texnologiyalardan foydalanishga sarmoya kiritish rivojlanayotgan ma'lumotlar landshaftiga hamqadam bo'lish uchun zarurdir.

Statistika tizimini rivojlantirishning milliy strategiyasi-bu mamlakatning statistik infratuzilmasini rivojlantirish va mustahkamlash uchun zarur bo'lgan maqsadlar, ustuvorliklar va harakatlarni belgilaydigan keng qamrovli reja yoki asos. Bunday strategiya mamlakatning statistik tizimining mustahkam, ishonchli va hukumatlar, korxonalar, tadqiqotchilar va keng jamoatchilikning ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga qodirligini ta'minlash uchun muhimdir. Milliy statistika tizimini rivojlantirish strategiyasining asosiy tarkibiy qismlari va vazifalari:

- Moliyalashtirish va resurslar: statistik tizim faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun etarli mablag' va resurslarni, shu jumladan xodimlarning ish haqi, uskunalar va ma'lumotlarni yig'ish harakatlarini ta'minlash.
- Xalqaro standartlar va amaliyotlar: ma'lumotlarni taqqoslash va boshqa mamlakatlar bilan hamkorlikni osonlashtirish uchun milliy statistika tizimini xalqaro standartlar va ilg'or tajribalar bilan muvofiqlashtirish.
- Foydalanuvchilarni jalb qilish: statistik mahsulotlar va ustuvorliklarni ishlab chiqish va ko'rib chiqishda davlat idoralari, siyosatchilar, tadqiqotchilar va xususiy sektor kabi asosiy ma'lumotlar foydalanuvchilarini jalb qiling.
- Xatarlarni boshqarish: tabiiy ofatlar, ma'lumotlar buzilishi yoki kutilmagan hodisalar kabi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan xavflarni boshqarish strategiyasini ishlab chiqish.
- Monitoring va baholash: strategiyaning borishini kuzatish va belgilangan maqsadlarga erishishda uning samaradorligini baholash mexanizmlarini yaratish.
- Aloqa va moslashish: doimiy ravishda foydalanuvchilar va manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazalarini to'plang va o'zgaruvchan ma'lumotlar talablari va texnologik yutuqlarni hal qilish uchun strategiyani moslashtirishga tayyor bo'ling.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- Muvofiqlashtirish: sa'y-harakatlarning takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik va ma'lumotlarning izchilligini ta'minlash uchun ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish bilan shug'ullanadigan turli idoralar va tashkilotlar o'rtasida muvofiqlashtirishni rag'batlantirish.

- Jamoatchilikni xabardor qilish va ta'lim: statistik ma'lumotlarning ahamiyati to'g'risida jamoatchilikni xabardor qilish va statistik ma'lumotlarni sharhlash va ulardan foydalanish bo'yicha jamoatchilikni tarbiyalash.

Statistik tizimni rivojlantirishning yaxshi tuzilgan milliy strategiyasi mamlakat statistika apparatining samarali ishlashi uchun juda muhimdir va u dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilish, siyosatni shakllantirish, iqtisodiy rejalashtirish va ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu yaratilgan ma'lumotlarning aniq, ishonchli va millat ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlaydi.

Statistika tizimining yaxshi ishlab chiqilgan milliy strategiyasi nafaqat ma'lumotlar sifatini oshiradi, balki ma'lumotlarning maxfiyligi, xavfsizligi va kirish masalalarini ham hal qiladi. Bundan tashqari, bu hukumatda shaffoflik va hisobdorlikni targ'ib qiladi. Biroq, bu infratuzilma, salohiyatni oshirish va turli manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikka katta sarmoya kiritishni talab qiladi. Bunday strategiyaning barqarorligini ta'minlash uning uzoq muddatli muvaffaqiyati uchun juda muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy davrda statistika tizimining milliy strategiyasini ishlab chiqish juda muhimdir. Bu statistika idoralariga raqamli davrning murakkabliklarini boshqarish va hukumatning barcha darajalarida dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilishni osonlashtirishi mumkin. Shunday qilib, u iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi, davlat xizmatlarini yaxshilashi va innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin. Biroq, bunday strategiyalar uzoq muddatda samarali bo'lishi uchun moslashuvchan, yaxshi moliyalashtirilgan va rivojlanayotgan ma'lumotlar landshaftiga mos kelishi kerak.

Statistik tizimni rivojlantirish bo'yicha milliy strategiyadan maksimal darajada foydalanish uchun siyosatchilar uzoq muddatli moliyalashtirishga ustuvor ahamiyat berishlari, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishning ilg'or usullariga sarmoya kiritishlari va xususiy sektor va ilmiy doiralar bilan hamkorlik qilishlari kerak. Strategiyaning borishini doimiy ravishda kuzatib borish va baholash uning dolzarb va samarali bo'lishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, ma'lumotlarni taqqoslash va chegaralar bo'ylab almashishni osonlashtirish uchun ma'lumotlar almashinuvi va standartlashtirish bo'yicha xalqaro hamkorlikni rag'batlantirish kerak.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Mamatkulov Baxtiyor Xalmuradovich-

Toshkent Moliya Instituti

“Statistika va ekonometrika” kafedrası professorı v.b,

iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

tel: +99890-910-74-28

elektron pochta: bmamatkulov@gmail.com

AHOLINING HAYOTIYLIK SIFATI KO‘RSATKICHLARINING MANBALARINI STATISTIK O‘RGANISH

Mamlakatimizda islohotlarni amalga oshirilishi jarayonida aholining hayotiylik sifati yuksaltirishga, jahon andozalariga mos keladigan zamonaviy dizayn asosida barpo etiladigan, shahar, qishloqlarimiz qiyofasini o‘zgartirishga, barcha kommunikatsiya va qulayliklar tizimiga ega bo‘lgan uy-joylar barpo etishiga, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohaning infratuzilmasini rivojlantirilishiga katta e‘tibor berilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-sonli Farmonining **53-maqsadida** “Aholi uchun majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta‘minlash, ehtiyojmand qatlamlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish”⁶⁰ vazifasi qat‘iy belgilab qo‘yildi.

Mamlakatimizning istiqbol va taraqqiyot yo‘li aholining o‘ziga xos hayotiylik sifatining xususiyatlari va shart-sharoitlarini, xalqimiz urf-odatları va an‘analalarini har tomondan hisobiga asoslangan. Ayni vaqtda, Mamlakatimizning yo‘li - iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlar jahon amaliyotida to‘plangan, orttirgan ijobiy tajribalarni hisobga oladi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o‘tar ekanmiz, xalqimiz urf-odatlarini, milliy-tarixiy tarzimizni, hayotiylik sifati, an‘alarimizni hamda kishilarning fikrlash tarzini hisobga zaruriyati yuzaga keltiradi.

Aholining moddiy darajasini barqarorligi taraqqiyotga, tsivilizatsiyaga

bog‘liqdir. Xalqimiz qancha boy bo‘lsa, taraqqiyot, tsivilizatsiya yuksaklikda bo‘ladi. Taraqqiyot darajasi yuqori bo‘lgan jamiyat uchun bozor iqtisodiyotining ijtimoiy yo‘nalishi muhim ahamiyatga egadir. Bu inson muammosidan kelib chiqib, uning manfaati, himoyasi, hayotiylik sifati, jamiyat bozor munosabatlari kamchiliklariga, yuzaga keltiradigan salbiy oqibatlariga befarq bo‘la olmaydi. Bozor iqtisodiyoti rivojining ijtimoiy yo‘nalishi hozirgi zamon talabi hisoblanadi.

Shu sababli, “Rasmiy statistikasi tayyorlovchilar statistika ma‘lumotlarini ishlab chiqishda xalqaro darajada tavsiya etiladigan tushunchalarga, tasniflarga va uslubiyatga amal qiladi”⁶¹.

⁶⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-sonli Farmoni. 2022 yil 28 yanvar. // <https://lex.uz/docs/5841063>

⁶¹ O‘zbekiston Respublikasining “Rasmiy statistika to‘g‘risida” gi O‘RQ - 707 – sonli qonuni. 2021 yil. 11 avgust. . www.lex.uz

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Bozor iqtisodiyotining ijtimoiy yo‘nalishlarining asosiy mazmuni aholining ijtimoiy himoyalashini tashkil etadi. Bundan tashqari, asosiy muhim chora-tadbirlar, avvalo, ishsizlik, aholi daromadlari tabaqalanishi muammolarining yechimi topishdan iborat bo‘ladi.

1-jadval

2018-2022 yillar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi aholisining daromadlari o‘zgarish dinamikasi⁶²

№	Ko‘rsatkichlar nomi	Yillar				
		2018	2019	2020	2021	2022
1.	Aholi umumiy daromadlari, mlrd.so‘m	300842,7	365735,6	414968,7	519181,4	634797,0
	o‘tgan yilga nisbatan, % da	127,0	121,6	113,5	125,1	122,3
2.	Aholi jon boshiga umumiy daromadlar, ming so‘m	9128,6	10891,3	12122,2	14869,8	17807,3
	o‘tgan yilga nisbatan, % da	124,8	119,3	111,3	122,7	119,8
3.	Aholi real umumiy daromadlari, mlrd.so‘m	255971,0	319336,1	367456,6	468448,4	569631,2
	o‘tgan yilga nisbatan, % da	108,1	106,1	100,5	112,9	109,7
4.	Aholi jon boshiga real umumiy daromadlar, ming so‘m	7767,0	9509,6	10734,3	13416,8	15979,3
	o‘tgan yilga nisbatan, % da	106,2	104,2	98,6	110,7	107,5

2022 yilda aholi jon boshiga umumiy daromadlar 17,8 mln. so‘mni, aholi jon boshiga umumiy daromadlarning nominal o‘shish sur‘ati 119,8 % ni tashkil etdi. Iste‘mol narxlarining o‘zgarishi sababli o‘tgan yilning mos davriga nisbatan aholi jon boshiga umumiy daromadlarning real o‘shish sur‘ati 107,5 % ni tashkil etdi. (1-jadval)

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida aholining hayotiylik sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlar ham kuzatiladi:

1. Yalpi milliy daromad bo‘yicha aholining qatlamini tabaqalanishi.
2. Vaqtinchalik ish bilan band bo‘lmaganligi Ishsizliklarning paydo bo‘lishi va uchun to‘lovning joriy etilishi bog‘liq.

Iqtisodiyotning islohat qilishiga beshta shart asos qilib olingan, bu shartlardan biri - ijtimoiy himoyalash sohasiga borib taqaladi. Demografiya sohalaridagi aholining hayotiylik sifati va darajasini, real ahvolni hisobga olib, bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o‘tish insonlarni ijtimoiy himoyalashda chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak. Ijtimoiy himoya qilishning ta‘sirchan, kuchli mexanizmi mavjud bo‘lganda siyosiy - ijtimoiy baqarorlikni saqlagan holda, bozor iqtisodiyoti sari tinimsiz rivojlanib borishni ta‘minlash mumkin.

Bozor tomon harakat qilgan sari, ijtimoiy siyosatning ustuvor jihatlari, aholiga ijtimoiy madad berish va uni himoya qilish choralari ham o‘zgara boradi.

⁶² O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining 2018-2022 yillar bo‘yicha ma‘lumotlari asosida muallifning hisob-kitoblari.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Islohotlarning turli bosqichlariga ijtimoiy siyosatning o‘ziga xos qoidalari mos keladi.

Ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini barpo etishda respublikaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan, O‘zbekistonning o‘tmishi, hozirgi kuni va kelgusi taraqqiyotiga to‘la-to‘kis mos keladigan mutlaqo yangi andoza, o‘ziga xos yo‘li hisoblanadi.

Masalan, bozor munosabatlarini vujudga keltirishning dastlabki bosqichida ulgurji va chakana narxlarning anchagina qismi erkin tus oladi. Bunday sharoitda pulning qadrsizlanishi kuchayadi, iqtisodiyot bir tekis ishlay olmaydi.

Aholining hayotiylik sifati darajasini o‘rganish maqsadida, Statistika agentligi idoralari tomonidan har yili uy xo‘jaliklarida tanlama usulda kuzatuvlar o‘tkaziladi.

Xulosa qilib aytganda, bu davrga - asosiy vazifasi butun aholining hayotini ta‘minlaydigan amaldagi tizimni saqlab qolish va qo‘llab-quvatlashdan, aholining moddiy ahvoli keskin yomonlashib, ommaviy ravishda qashshoqlanishiga, umumiy ishsizlikka yo‘l qo‘ymaslikdan iborat bo‘lgan ijtimoiy siyosat mos keladi. Bu bosqichda ijtimoiy himoyalash choralari asosan tovon to‘lash vazifasini bajardi. Asosiy e‘tibor hayotiy zarur ovqat-ovqat mahsulotlarini iste‘mol qilish darajasi pasayishiga yo‘l quymaslikka, kerakli ashyoviy mollarning kamaytirmasligiga, ularni bemalol xarid qilish kafolatini vujudga keltirishga, valyutaning yuqori kirib kelish natijasida ichki bozorning barbod bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslikka, aholining daromadlari va narx - navo darajasini boshqa mustaqil respublikalardagi darajaga bosqichma-bosqich tasosiylashtirib borishni ta‘minlashga qaratiladi.

To‘rayeva Z.
TMI o‘qituvchisi

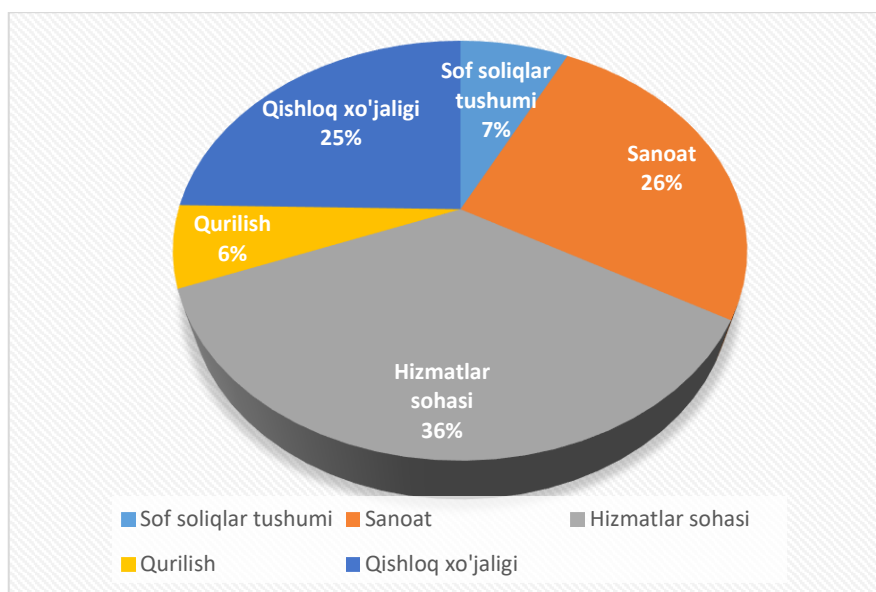
SANOAT TARMOQLARINING RIVOJLANISHI STATISTIK TAHLIL KO‘RSATKICHLARI

Respublikamizda qulay ishbilarmonlik muhitining yaratilishi va milliy iqtisodiyotga investitsiyalarning keng jalb etilishi natijasida nafaqat iqtisodiy o‘sish sur‘atlarining oshishi, balki iqtisodiyot tarkibida ham muhim sifat o‘zgarishlari sodir bo‘ldi. So‘nggi yillarda hududlarni sanoat tarmoqlari bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar qabul qilinib, maqsadli hududiy dasturlar amalga oshirib kelinmoqda. Mazkur ishlarning mantiqiy davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da sanoatni barqaror rivojlantirish, yangi sanoat korxonalarini qurish, eksport va sanoat salohiyatini oshirish orqali mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, ishlab chiqarish ob‘ektlarini joylashtirishga qulay shart - sharoitlar yaratish kabi qator ustuvor vazifalar belgilandi.

Respublika YaIMning tarmoq tarkibidagi muhim siljishlar shuni ko‘rsatadiki, mazkur tarkibda qishloq xo‘jaligining ulushi sezilarli darajada pasayib, sanoatning ulushi o‘sib bormoqda. Jumladan, 2022 yilda YaIMning tarmoq tarkibida qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligining ulushi 24,7 foizni tashkil etgan bo‘lsa, sanoatning hissassi esa (qurilishni qo‘shgan holda) 32,2 foizni tashkil etdi.

1-rasm

2022 yilda asosiy tarmoqlar kesimida YAIM tarkibi (prognoz)

Qayd etish kerakki, sanoat tarmog‘i iqtisodiy tarmoqlar ichida eng yuqori salohiyatga ega bo‘lgan tarmoqlardan hisoblanadi. Statistika agentligining

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ma'lumotlariga ko'ra, 2022- yil 1-iyul holatiga yangi tashkil etilgan sanoat korxonalarini sonining o'sish sur'ati 2018- yilning mos davri bilan solishtirilganda 1,6 barobarga oshgan. So'nggi besh yilda sanoat sohasida yangi tashkil etilgan korxonalar soni o'sish dinamikasi quyidagi ko'rinishda aks etdi:

2018- yilda – 5 753 ta
2019- yilda – 12 264 ta
2020- yilda – 9 738 ta
2021- yilda – 11 120 ta
2022- yilda – 9 258 ta

Ishlab chiqaradigan sanoatda yirik sanoat korxonalarini tomonidan ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish

2023- yilning yanvar-iyun oylarida Respublikada 781,4 ming tonna avtomobil benzini (2022- yilning yanvar-iyul oylariga nisbatan 18,3 % ga ko'paygan), 314,7 ming tonna kalava ip (12,7 % kamaygan), 152,3 mln. litr pivo mahsulotlari (7,3 % ga ko'paygan) hamda 615,1 ming tonna yumshoq bug'doy va spelta uni (44,1 % ga kamaygan) ishlab chiqarilgan.

Sanoat mahsulotlari	2022- yil yanvar-iyul	2023- yil yanvar-iyul	Farqi +/-
Yengil avtomobillar (maxsus yengil avtomobillardan tashqari), dona	166 689	194 053	27 364
Yuk avtomobillari, dona	2 510	1 372	- 1 138
Avtomobil dvigatellari, dona	125 722	122 710	- 3 012
Yumshoq bug'doy va spelta uni, ming t.	1 099,6	615,1	- 484,5
Paxta tolasi, ming t.	315,2	333,4	18,2

*tegishli davr uchun sanoat ishlab chiqarishi hajmini hisoblash metodikasiga ko'ra

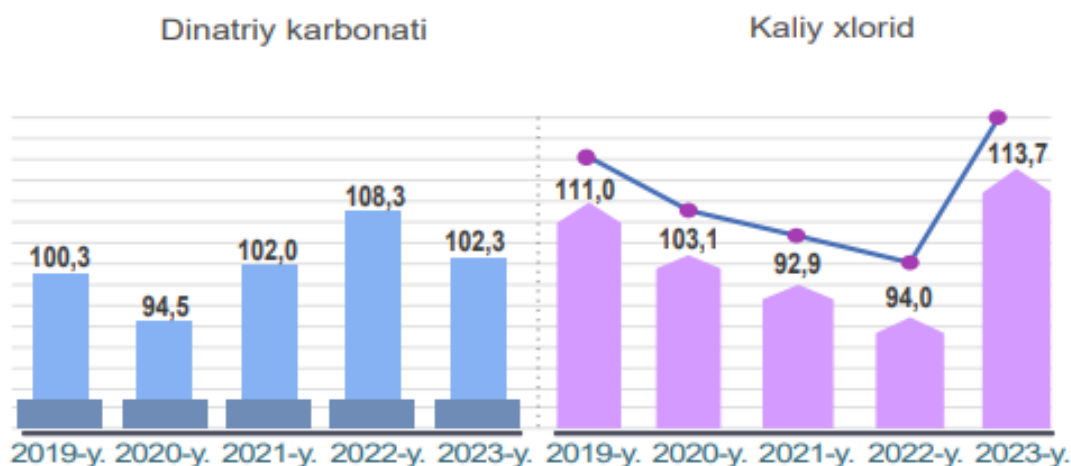

Yirik sanoat korxonalari tomonidan ayrim turdagi sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish

<i>Sanoat mahsulotlari</i>	<i>2022-yil yanvar-iyul</i>	<i>2023-yil yanvar-iyul</i>	<i>Farqi +/-</i>
Akril va vinil polimerlari asosidagi bo'yoqlar va laklar, suv muhitida, t.	9 139,3	9 461,6	322,3
Portlandsement, ming t.	6 320,3	6 817,6	497,3
Tamaki mahsulotlari, mln. dona	6 501,7	6 573,1	71,4
Dizel yoqilg'isi, ming t.	353,2	629,8	276,6
Avtomobil benzini, ming t.	662,6	784,1	121,5

Texnologik jihozlarni kapital qayta tiklash ishlari, kimyo korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish hajmini oshirish imkonini berib, dinatriy karbonati ishlab chiqarish (2022- yilning yanvar-iyul oylariga nisbatan 102,3 %) hamda kaliy xlorid ishlab chiqarish 113,7 % ni tashkil etdi.

Yirik sanoat korxonalari tomonidan ayrim turdagi sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish (o'tgan yilning mos davriga nisbatan, % da*)

* tegishli davr uchun sanoat ishlab chiqarishi hajmini hisoblash metodikasiga ko'ra

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, sanoat iqtisodiy o'sishni harakatga keltiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. Sanoat tarmoqlarini isloh qilish, tarkibiy o'zgartirish va diversifikatsiyalash dasturlarining amalga oshirilishi, moddiy-texnika bazasini mustahkamlanishi, respublika sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishiga zamin yaratdi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Xatamov Adxam Sobirovich

O‘zRQXV oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi sohasida strategik rivojlanish va tadqiqotlar xalqaro markazi mustaqil izlanuvchisi

E-mail: xatamov35@gmail.com, tel: +998974103500

Qishloq xo‘jaligi korxonalarini subsidiyalashni zamonaviy statistik usullar asosida tahlil qilish

O‘zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishiga katta hissa qo‘shib kelayotgan sohalaridan biri qishloq xo‘jaligidir. Iqtisodiyotning mazkur tarmog‘i ham yuqori salohiyatga ega bo‘lib, unda aholi ehtiyojlarini qondirish uchun zarur mahsulotlar ishlab chiqariladi, qishloq xo‘jaligi korxonalarida samaradorlikning oshishi aholi turmush darajasi yaxshilanishini ta‘minlaydi. «Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilish borasida tub islohotlarning amalga oshirilishi qishloq xo‘jaligi korxonalarining iqtisodiy, texnik va moliyaviy salohiyatidan samarali foydalangan holda aholi turmush darajasini oshirishni talab etadi. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida samaradorlikning oshishi bugungi kunda ularda innovatsiyalarning qo‘llanilishi bilan bog‘liq. Mamlakatimizda qishloq xo‘jaligini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish bo‘yicha turli dasturlar ishlab chiqilib, ular asosida ko‘plab loyihalar amaliyotga tatbiq etilmoqda»⁶³.

Jahonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, uning global raqobatbardoshlik indeksini oshirishda agrar sohada bozor iqtisodiyoti mexanizmining amal qilishini kengaytirish, qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirish, qishloq xo‘jaligida amalga oshirilayotgan investitsion loyihalarning yuqori natijaga erishishini ta‘minlash, agrar soha tarmoqlarini innovatsion rivojlanishini rag‘batlantirish, qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning optimal darajasini aniqlash orqali davlat va xususiy sheriklik tamoyilidan keng foydalanishga qaratilgan ishlar amalga oshirilmoqda.

So‘ngi yillarda iqtisodiy adabiyotlarda qishloq xo‘jaligi raqobatbardoshligi va uning samaradorlik ko‘rsatkichlarini oshirish, sohada investitsion va innovatsion loyihalarni amalga oshirishda davlat va xususiy sheriklik mexanizmini kuchaytirish, qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini modernizatsiyalash va tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirilishida xorijiy va ichki investitsiyalardan foydalanishning ustuvor yo‘nalishlari, qishloq xo‘jaligida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar tizimida bozor mexanizmini kuchaytirish usullarini tadqiq etishga qaratilgan ilmiy izlanishlar

⁶³<https://lex.uz/ru/docs/-4815923> O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 18.05.2020 yildagi PF-5995-son

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

yanada jadallashmoqda O‘zbekiston milliy iqtisodiyoti va uning muhim bo‘g‘ini – qishloq xo‘jalik sohasida bozor iqtisodiyotining shakllanish davriga kirdi. Bunda tovar ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy munosabatlar pirovard natijada qiymat qonuni, talab va taklif, raqobatni hisobga olish, xaridorlar manfaati ustuvorligi asosiga qurilmoqda.

1-jadval
Qishloq xo‘jaligining asosiy ko‘rsatkichlarining o‘shish dinamikasi⁶⁴

Ko‘rsatkichlar	2018 y	2019 y	2020 y	2021 y	2022 y
Qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydoni, ming gektar	3396,0	3309,4	3396,1	3260,7	3262,7
Qishloq xo‘jaligi mahsuloti, mlrd. so‘m	187425,6	216283,1	250250,6	303415,5	347564,4
shu jumladan:					
dehqonchilik	98406,4	111904,8	123858,8	152130,4	179853,4
chorvachilik	89019,2	104378,3	126391,8	151285,1	167711,0
Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘shish sur‘ati, o‘tgan yilga nisbatan foizda	100,2	103,3	102,7	103,9	103,6
shu jumladan:					
dehqonchilik	95,8	104,8	103,2	104,3	103,8
chorvachilik	105,7	101,6	102,1	103,5	103,4

1-jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydoni 2018 yilda 3396,0 ming gektarni tashkil etgan bo‘lsa, ushbu ko‘rsatkich 2022 yilga kelib 133,3 ming gektarga kamaygan ya’ni qishloq xo‘jaligidan sanoat ishlab chiqarishga berilganligi bilan izohlash mumkin, lekin Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘shish sur‘ati, o‘tgan yilga nisbatan o‘shish tendensiyasini nomoyon etmoqda. 2018 yilda 18745,6 mlrd. so‘mlik mahsulot yaratilgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib bu ko‘rsatkich 160138,8 mlrd. so‘mga yoki 185 foiz o‘shib jami 347564,4 mlrd. so‘mni tashkil etgan.

⁶⁴ Muallif hisob-kitoblari (www.stat.uz Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида).

2-jadval

Qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirish maqsadida ajratilgan subsidiyalar dinamikasi⁶⁵

T/r	Normativ-huquqiy hujjat raqami va sanasi, belgilangan subsidiya turi (band)	2021 yil			2022 yil		
		oluvchilar soni	loyiha soni	ajratilgan subsidiya	oluvchilar soni	loyiha soni	ajratilgan subsidiya
	Jami	13 999	14 548	1 253 435	16 136	14 973	261 971
	<i>Yuridik shaxslar</i>	5 444	5 884	1 168 070	5 597	4 434	170 132
	<i>Jismoniy shaxslar</i>	8 555	8 664	85 365	10 539	10 539	91 840

2-jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirish maqsadida ajratilgan subsidiyalar miqdori ham soni ham oshib borayotganligini ko‘rishimiz mumkin, 2022 yilda jami 16136 ta oluvchiga 14973 loyihalariga 261971 mlrd. so‘m miqdorida subsidiyalar ajratildi. 2021 yil bilan solishtirilganda oluvchilar soni 2137 ga oshgan bo‘lsa, loyihalar soni 425 taga oshganligini ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek, respublikamizda bugungi kunda qishloq va suv xo‘jaligi sohasini rivojlantirish uchun «61 ta subsidiya turi bo‘yicha 791,5 mlrd.so‘mlik subsidiyalar ajratilgan.

Hozirgi kunda, inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish global miqyosda tez sur‘atlar bilan o‘smoqda. Qishloq xo‘jaligi bundan mustasno emas, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasida ham, so‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sohasida Prezidentning bir qator farmon va qarorlari qabul qilingan. Soha mutaxassisleri raqamli transformatsiyalar tufayli qishloq xo‘jaligining umumiy mahsuldorligi 2030 yilga kelib qariyb 60% ga oshishi kerak, shunda oziq-ovqat yetishmovchiligiga duch kelinmaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda quyidagi takliflarni keltirish joiz deb topdik:

1. Dehqon va fermer xo‘jaliklarini ishlab chiqargan (etishtirgan) mahsulotlari prognoz qilgan narxlardan tushib ketganda davlat byudjetidan subsidiya ajratish orqali xarajatlarni qoplab berish;

2. Qishloq xo‘jaligi tuzilmalarini rivojlantirish uchun ajratilayotgan subsidiyalarni samaradorligini oshirish maqsadida ularni sonini optimallashtirish lozim.

O‘zbekiston iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biri hisoblangan qishloq

⁶⁵ Muallif hisob-kitoblari (www.agro.uz Qishloq xўjaligi vazirliги maълumotlari asosida).

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

xo‘jaligini davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasida ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarini davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish, jumladan, strategik ahamiyatga ega bo‘lgan ayrim qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishga ajratilgan tijorat kreditlarining foiz stavkalarini subsidiyalash zarur.

Shakirova Nigora Axralovna,
TMI, “Statistika va ekonometrika” kafedrası v.b.dots.
Berdimurodova M
TMI, Iqtisodiyot fakulteti IBI-70 guruh talabasi

ZAMONIY STATISTIK TADQIQOT METODLARINING IQTISODIYOT SEKTORLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Iqtisodiyotda statistika katta rol o'ynaydi. Statistika bozor tuzilishini o'rganish va turli iqtisodiy muammolarni tushunishga yordam beradi. Iqtisodiy muammolarni yaxshiroq tushungandan so'ng, statistika tegishli iqtisodiy siyosatni shakllantirish orqali ushbu muammolarni hal qilishda yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ham statistika sohasini takomillashtirish chora-tadbirlari bo'yicha bir qator ko'rsatmalari mavjud. Xususan, hududlar va tarmoqlar statistikasini o'zaro muvofiq shakllantirish, ularni yagona xalqaro statistika tizimi bilan uyg'unlashtirish masalalari, ishsizlikni aniqlashni Xalqaro mehnat tashkiloti standartlariga to'liq moslashtirib, so'rov o'tkazish tartibini takomillashtirish va qamrovni kengaytirish zarurligi ta'kidlandi ⁶⁶.

Statistika tizimi qanchalik haqqoniy va ochiq bo'lsa, islohotlar shunchalik to'g'ri va natijador bo'ladi. Shu maqsadda so'nggi uch yilda qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, inflyatsiyani hisoblash usuli xalqaro standartlarga moslashtirildi, kuzatuvdagi tovarlar tarkibi kengaytirildi. Davlat byudjeti, tashqi qarz, oltin zaxirasi va tabiiy boyliklar haqidagi moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar ochiq e'lon qilinmoqda.

Iqtisodiy statistika - statistika tarmog'i va davlat statistikasi organlari amaliy faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan biri, iqtisodiy jarayonlar va hodisalarning miqdoriy tavsifini sifat mazmuni bilan bog'liklikda, aniq makon va zamonda o'rganadi. Iqtisodiyotning izchil rivojlanishi va uning turli sohalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash shuningdek, olingan ma'lumotlar asosida istiqbolli rejalarni ishlab chiqish uchun statistik ma'lumotlar tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, milliy miqyosdagi, shtat darajasidagi, shahar darajasidagi, tuman darajasidagi va hokazo iqtisodchilar o'z hududidagi iqtisodiyot holatini yaxshiroq tushunish uchun tavsiflovchi statistikadan foydalanadilar.

Statistikaning ikkita asosiy iqtisodiy tahlil jarayonlari uchun qo'llaniladi. Bulardan biri namuna va populyatsiya ma'lumotlarining xususiyatlarini tavsiflovchi tavsiflovchi statistika va ikkinchisi gipotezalarini sinab ko'rish va xulosalar chiqarish uchun ushbu xususiyatlardan foydalanadigan inferensial statistika deb nomlanadi. Ta'riflovchi statistik ma'lumotlarga o'rtacha (o'rtacha), dispersiya, egrilik va kurtoz kiradi. Bulardan tashqari statistikaning tahlil metodlaridan quyidagilar ham keng foydalaniladi: logistik regressiya, Puasson regressiyasi, voqealar tarixi

⁶⁶ <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-milliy-statistika-sohasini-takomillashtirish-chora-tadbirlari-boyicha-y>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ma'lumotlarini tahlil qilish va Kox proporsional xavf regressiya modeli kiradi. Bundan tashqari, modelni tekshirish va regressiya diagnostikasi, shuningdek, qayta namuna olish usullari va bo'ylama ma'lumotlarni tahlil qilishning asosiy tamoyillari va boshqalar.

Iqtisodiy statistika usullari tavsiflovchi yoki xulosaviy bo'lishi mumkin va oxirgi yondashuv model yaratish texnikasi orqali misol qilib keltiriladi. Makro va mikroekonometrik modellarga misollar, ularning statistik metodga ta'siri bilan birga beriladi. Statistika sohasi ma'lumotlarni yig'ish, tashkil etish, tahlil qilish, sharhlash va taqdim etish bilan shug'ullanadi. Statistika iqtisodiy ma'lumotlarni tushunishda muhim rol o'ynaydi, masalan, miqdor va narx, talab va taklif, iqtisodiy mahsulot, YaIM, xalqlarning jon boshiga daromadlari va boshqalar.

Ushbu katta va qiyin ma'lumotlar to'plamidan mazmunli ma'lumot olishga qodir usullarni ishlab chiqish so'nggi paytlarda statistika, mashina va texnologiyalarni o'rganish va informatika sohasida qizg'in izlanishlar sohasiga aylandi. So'nggi 25 yil ichida statistik olimlar o'rganishga majbur bo'lgan ma'lumotlar to'plamining turlari sezilarli darajada o'zgardi.

Hisoblash quvvati va boshqa texnologiyalarning ajoyib rivojlanishi endi olimlar va korxonalariga muntazam ravishda ulkan hajm va murakkablikdagi ma'lumotlar to'plamini to'plash imkonini beradi. Ko'pgina klassik statistik usullar ko'plab kuzatuvlar va bir nechta ehtiyotkorlik bilan tanlangan o'zgaruvchilarga ega bo'lgan holatlar uchun mo'ljallangan. Biroq, ko'pincha izlanish va tadqiq etish hodisasiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan har qanday narsa haqida iloji boricha ko'proq ma'lumot olishga harakat qilib, juda ko'p o'zgaruvchilar mavjud bo'lgan ma'lumotlarni yig'ish zaruriyati paydo bo'ladi. O'zgaruvchilar sonining keskin o'sishi ma'lumotlar to'plamlarini zamonaviy usulda tahlil qilishda sezilarli darajada farq qiladi, chunki yaxshi o'rnatilgan an'anaviy usullar har doim ham kutilgan natijani yuqori aniqlikda bermasligi mumkin.

Zamoniy statistika metodlari ayrim kategoriyalar asosida 4 ta yirik guruhga ajratish mumkin :

1. Yadro mashinalari
2. Lasso va uning kengaytmalari
3. Grafik modellashtirish va natijalardan xulosa chiqarish
4. Ko'p sinov va yuqori o'lchamli xulosa

Birinchi metod ya'ni yadro mashinalari tizma regressiyasi, oddiy eng kichik kvadratlarning oddiy umumlashtirilishi bilan boshlanadi. Bu bizni funktsional tahlil bilan algoritmlarni o'rganishning eng muvaffaqiyatli va moslashuvchan natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Zamonaviy statistik tahlil metodlarining ikkinchisi Lasso va uning kengaytmalariga tegishli. Lasso yuqori o'lchamli statistikada sodir bo'lgan ko'plab o'zgarishlarning markazida bo'lgan va taxmin qilmoqchi bo'lgan parametrlar soni kuzatuvlar sonidan ko'proq bo'lganida inkonsiz bo'lib tuyulgan vaziyatda regressiyani amalga oshirishga imkon beradi. .

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Uchinchi metod grafik modellashtirishga asoslangan bo'lib va sabab xulosasining qiziqarli sohasiga kirishni taqdim etadi. Yuqorida keltirib o'tilgan tahlil qilish usullarida ma'lum bir javobni (tushuntiruvchi) o'zgaruvchilarning katta to'plamiga bog'lash usullari ko'rib chiqilsa, grafik modellashtirish o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish usulini beradi. Oxir oqibat, (kuzatish) ma'lumotlarga asoslanib, o'zgaruvchilar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini yaxshiroq anglash mumkin.

An'anaviy statistik usullar juda jiddiy kamchilikka ega. Ular muntazam ravishda guruhlar o'rtasidagi farqlarni yoki o'zgaruvchilar o'rtasidagi assotsiatsiyalarni o'tkazib yuboradilar, ular zamonaviyroq usullar bilan aniqlanadi, hatto normadan juda kichik farqlar bo'lsa ham. Zamonaviy usullar bilan tahlil qilinganda hatto juda ahamiyatsiz natijalar ham ahamiyatli bo'ladigan vaziyatlar yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oyibnazarov B.K., Siddiqov A.J., Jumaev Q.X., Ismoilov G'.E., Ernazarov G'.B., Umarov F.U. “Statistika asoslari” fanining tarkibiy tuzilmasi bo'yicha statistika xodimlari uchun uslubiy qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi huzuridagi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti. – T.: O'zRes.DSQ, 2020 – 11 b.
2. <https://elevatehealth.eu/courses/modern-methods-in-data-analysis/>- Modern Methods in Data Analysis Drs. C.L.J.J. (Cas) Kruitwagen Lecturer, Utrecht University.
3. <https://www.jstor.org/stable/>-JSTOR provides access to more than 12 million journal articles, books, images, and primary sources in 75 disciplines.
4. <https://www.statslab.cam.ac.uk/>-Sources of support for those affected by events in Israel and Gaza www.ujs.org.uk

Ибодуллаев Аброр Ахрорович
ТМИ “Корпоратив молия ва қимматли
қоғозлар” кафедраси доценти

КАПИТАЛ БОЗОРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ

Дунё бўйича молиявий капитал ҳаракатининг глобаллашуви шароитида капитал бозорини ривожлантириш мамлакат молиявий ресурсларини тўғри бошқариш ва капитал ҳаракати оқимини иқтисодиёт тармоқларига жалб этиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Бу борада капитал бозори ва унинг миллий иқтисодиётдаги ўрнига таъсир этувчи омилларни белгилаб олиш, уларни тизимли таснифлаш ҳамда ўрганиш, уларнинг миқёсини баҳолаш кўрсаткич (индикатор)ларини танлашга алоҳида эътибор берилади.

Ўзбекистонда капитал бозори ривожланишига таъсир этувчи омилларнинг таҳлили ушбу бобдаги кейинги параграфларга мамлакатимиз капитал бозорнинг конъюктураси, унинг ривожланиш кўрсаткичларини таҳлил этиш учун муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда капитал бозорининг ривожланишига таъсир этувчи омилларнинг таҳлили қуйидагиларни кўриб чиқишни тақозо этади:

- Ўзбекистонда капитал бозорига ва унинг иқтисодиётдаги ўрнига қандай омиллар таъсир кўрсатади? Ушбу омиллар қандай хусусиятларга эга?;
- капитал бозори ривожланишига таъсир этувчи омилларни қандай индикаторлар ёрдамида баҳолаш мумкин?

Ўзбекистонда капитал бозорига ва унинг иқтисодиётдаги ўрнига қандай омиллар таъсир кўрсатишини аниқлаш учун бу борада жаҳон амалиётида капитал бозори ривожланишига таъсир этувчи омилларни ҳамда уларни баҳолаш индикаторларини таснифлаш ва тавсифлаш лозимдир. Бу орқали капитал бозори фаолияти ва унга таъсир этувчи омилларни, уларнинг хусусиятлари, қонуниятлари очиқ бериш, тушунишга ва унинг асосида муҳим илмий-назарий хулосалар чиқариш, таҳлил услубиётини шакллантиришга эришилади.

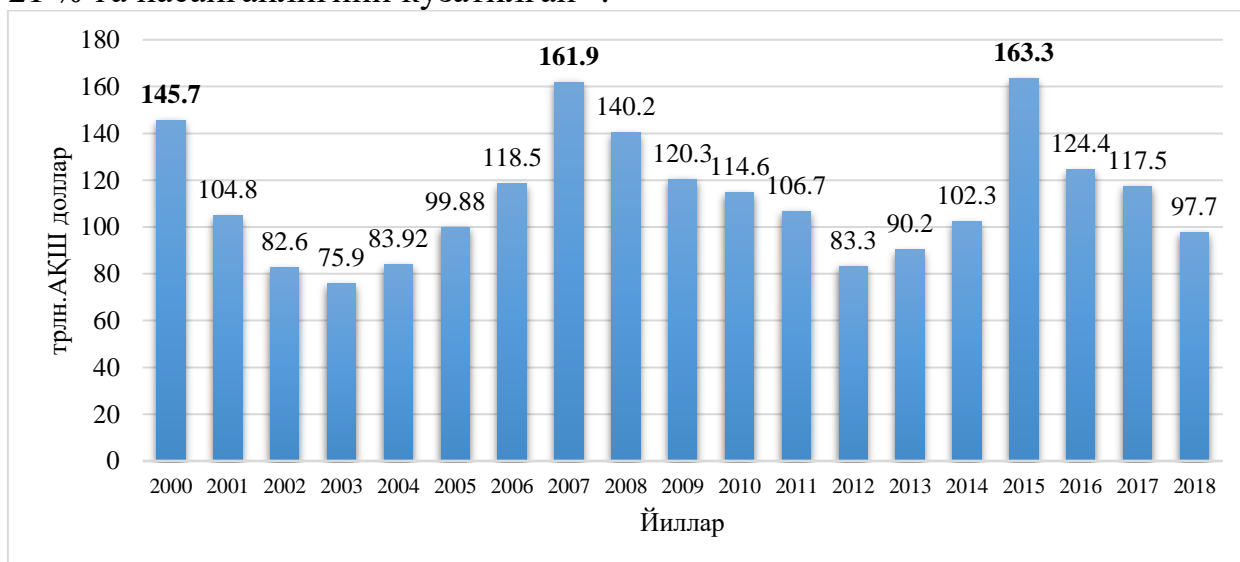
Умуман олганда, жаҳон иқтисодиётининг ривожланиш ёки турғунликдаги ҳолатини акс эттирувчи асосий “барометр” (ўлчов) сифатида жаҳон фонд бозорининг ривожланиш тенденцияларига ушбу омилларнинг таъсири муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Бу борада йирик иқтисодчи-олимлар, жумладан Я. Миркин⁶⁷, Б. Рубцов⁶⁸ ҳамда Халқаро валюта фонди ва

⁶⁷ Миркин Я.М. Рынок ценных бумаг России: воздействие фундаментальных факторов, прогноз и политика развития.- М.: Альпина Паблишер, 2002.-583с.; www.mirkin.ru (Миркин Я.М. Риски финансового кризиса в России: факторы, сценарии и политика противодействия//Финансовая академия при Правительстве РФ.-Москва, 2006.-С.47-51.

⁶⁸ Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2006.С.423; Рубцов Б.Б. Мировые фондовые рынки: современное состояние и закономерности развития.-М.: Финансовая Академия при Правительстве РФ. М., 2000.-С. 30

Жаҳон банки томонидан⁶⁹ жаҳон молия тизими бўйича ўтказилган тадқиқот натижаларини асос қилиб олинса бўлади. Ушбу тизимли тадқиқотларнинг натижаларидан айтиш мумкинки, фонд бозорининг роли тез суръатлар билан ортишига юқорида келтирилган омилларнинг барчаси ўзининг комплекс таъсирини капитал бозори ривожланишига кўрсатиб, мамлакат иқтисодиёти тармоқларининг ривожланиши ҳолатини ўзида акс эттириб келмоқда. Ушбу фикрлардан келиб чиққан ҳолда дастлаб дунё молия бозорида асосий ўринга эга бўлган ҳамда жаҳон капитал бозори ва ундаги ҳолатини ўзида намоён этувчи фонд биржаларининг ривожланишини кўриб чиқамиз. Мазкур фонд биржалари фаолияти таҳлили жаҳон иқтисодиётида капитал бозорининг тутган ўрни ва унинг аҳамиятини илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилиш, унинг родини баҳолаш имконини беради. Сабаби, капитал бозоридаги савдо ҳаракатлари асосан фонд биржалари орқали амал оширилиб келинаётганлиги ушбу фикрларнинг исботидир. Жаҳон банки (World bank, www.worldbank.org) ҳамда Жаҳон фонд биржалари федерациясининг (WFE World Federation of Exchanges, www.world-exchanges.org) расмий маълумотларига қараганда, 2018 йил якуни билан дунёда капитал бозорининг жами савдолари ҳажми 111 трлн. АҚШ долларида ортиқни ташкил этган бўлса, ушбу савдоларнинг умумий ҳажмида акциялар бозори 87 % улушни эгаллаган. Аммо, ушбу кўрсаткич сўнги 3 йилда пасайиш тенденциясини қайд этиб келмоқда. Яъни, жаҳондаги капитал бозорида акциялар савдолари ҳажми 2018 йилда 2016 йилга нисбатан 21 % га пасайганлигини кузатиш мумкин⁷⁰.

1-расм. Жаҳонда капитал бозорининг сегменти сифатида қимматли қоғозлар бозорининг акциялар бозори савдолари умумий ҳажми⁷¹

⁶⁹ www.worldbank/wdi.org; www.wfe.org.

⁷⁰ Жаҳон банки (World bank, www.worldbank.org) ҳамда Жаҳон фонд биржалари федерациясининг (WFE World Federation of Exchanges, www.world-exchanges.org) расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

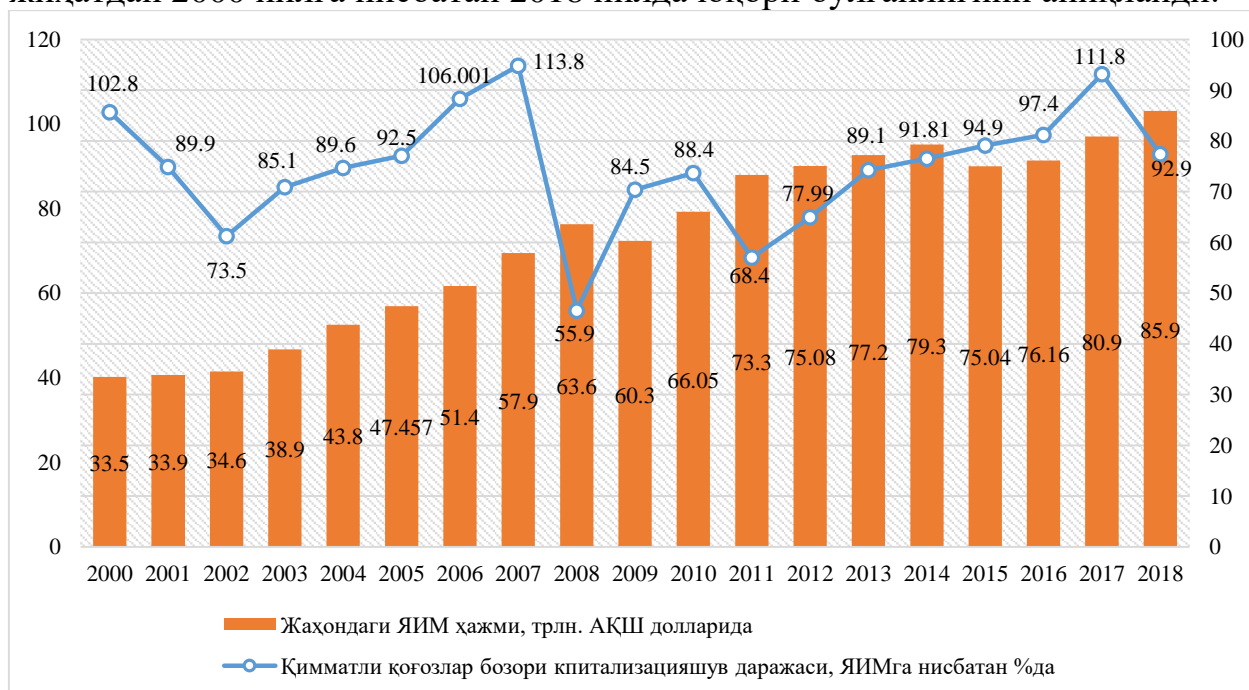
⁷¹ Жаҳон банки (World bank, www.worldbank.org) ҳамда Жаҳон фонд биржалари федерациясининг (WFE World Federation of Exchanges, www.world-exchanges.org) расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Юқоридаги 2.3-расмда келтирилган статистик маълумотлар асосида айтиш мумкинки, дунёда акциялар бозори қимматли қоғозлар бозорида юқори улушга эга эканлигидан келиб чиққан ҳолда, ушбу бозорнинг умумий ҳажми қимматли қоғозлар бозори ҳаракатини ҳам аниқ таҳлил қилишга бирмунча имкон беради. Қимматли қоғозлар бозорининг сегменти сифатида акциялар бозори савдоларининг 2018 йилдаги умумий ҳажми 97,7 трлн. АҚШ долларини ташкил этган. Албатта, бу жаҳондаги ЯИМ (2018 йилда 85,91 АҚШ доллари)дан 11,7 трлн. АҚШ доллари кўп ҳисобланади.

Шунга қарамасдан, статистик кўрсаткичлар ушбу савдолар ҳажми сўнгги 3 йилда пасайганлигини кўрсатиб турибди. Ушбу акциялар бозори умумий ҳажмини 2000-2018 йилгача бўлган 19 йиллик таҳлилий даврида 3 маротаба акциялар бозорида такрорий “катта тўлқинлар” қайд этилган. Булар 2000, 2007, 2015 йилларда савдолар ҳажмининг ниҳоятда ўсганлиги натижасида қайд этилган. Умуман олганда савдолар ҳажми “катта тўлқинлар” оралиғидаги ўртача 6,7 йиллик танаффусда яна ўсаётганлигини кўриш мумкин. Демак бу орқали 2022 йилга келиб жаҳон қимматли қоғозлар бозорида акциялар савдо ҳажмларининг яна “катта тўлқин” ҳосил қилиб, умумий савдо ҳажми ўсишини прогноз қилиш мумкин.

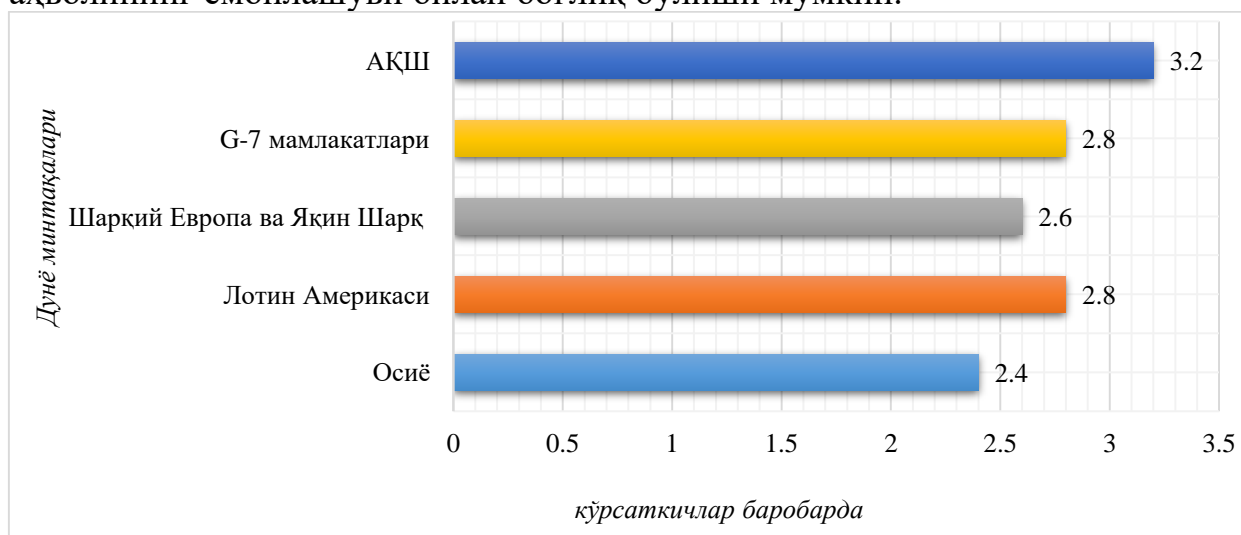
Ушбу келтирилган статистика жаҳонда компаниялар қимматли қоғозлар бозори капитализациялашуви (ЯИМга нисбатан)нинг ҳам тебранишига ўзининг бевосита таъсирини ўтказилишини кўриш мумкин.

Расмдаги маълумотлар асосида айтиш мумкинки, 2018 йилда жаҳонда қимматли қоғозлар бозори капитализациялашув даражаси 2000-йилдан паст даражада, яъни 92,9 % бўлишига қарамасдан ушбу таҳлил этилаётган даврда жаҳондаги ЯИМнинг умумий ўсиш тенденцияси мавжудлигини кўрамиз. Бу эса, 2018 йилда қимматли қоғозлар капитализациялашув даражаси миқдор жиҳатдан 2000 йилга нисбатан 2018 йилда юқори бўлганлигини аниқлайди.

2-расм. Жаҳонда қимматли қоғозлар бозори капитализациялашув дажарасининг жаҳон ЯИМ ҳажмига нисбатан ўзгариши⁷²

Бундан ташқари, таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, 2000-2018 йиллар оралиғида капитализациялашув даражаси турли кўринишларда тебраниб турган. Статистик рақамлар 2005, 2006, 2007 йилларда жаҳонда қимматли қоғозлар бозори капитализациялашув даражаси олдинги йилларга нисбатан сезиларли даражада кўтарилган. Бу эса 2008 йилда бошланган Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини келтиришга ҳам натижада ушбу йилда капитализациялашув даражаси кескин 113, 8 % га ошган. Бу кўрсаткичнинг юқори бўлишига сунъий равишда содир этилган жаҳондаги қимматли қоғозлар бозорининг инқироз йилларида савдо обороти ва спекуляцияси ҳажмининг дунё минтақаларида меъёридан ортиқ ошганлиги билан изоҳлаш мумкин. Аммо инқироз таъсирида кейинги йилларда жаҳонда қимматли қоғозлар капитализациялашув даражаси кўрсаткичи пасайиш тенденциясини қайд этган. Бу инқироз таъсирида корпоратив тузилмалар молиявий аҳволининг ёмонлашуви билан боғлиқ бўлиши мумкин.

3-расм. Дунё минтақаларида қимматли қоғозлар бозори спекулятив савдо оборотининг инқироз йилларида кескин ошиши⁷³

Шунингдек, мамлакатимиз иқтисодчи олимларининг таъкидлашича, 2019 йилда бошланган ва жорий йилларда ҳам давом этиб бораётган глобал саломатлик борасидаги фавқулодда ҳолат жаҳонда макроиқтисодий мувозанатга ўзининг салбий таъсирини ўтказиб келмоқда. Бу эса, ўз навбатида, қимматли қоғозлар бозоридаги капитализациялашув даражасига ҳам салбий таъсир ўтказиши айтилиши ҳақиқатдир. Бу ҳолат, биринчидан, аҳоли саломатлигини хавф остида қолган мамлакатлардан молиявий капиталнинг қочиши каби салбий ҳолатни юзасига келтиради.

⁷² Жаҳон банки (World bank, www.worldbank.org) ҳамда Жаҳон фонд биржалари федерациясининг (WFE World Federation of Exchanges, www.world-exchanges.org) расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

⁷³ Жаҳон банки (World bank, www.worldbank.org) ҳамда Жаҳон фонд биржалари федерациясининг (WFE World Federation of Exchanges, www.world-exchanges.org), www.knoema.org расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган. Инқироз дейилганда Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози назарда тутилган.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон капитал бозори ривожланиши учун турли хил ташқи ва ички омиллар макро ва микро даражада ўзининг ижобий ёки салбий таъсирини кўрсатади. Бу борада капитал бозори регулятив механизмини, ҳуқуқий мувофиқлаштириш тизими, бизнес юритиш муҳити ва инвестицион жозибadorликни янада яхшилаш, молиявий барқарорликни таъминлаш муҳим ўринга эга.

Хужакулов Х.Д

ТМИ фахрий профессори, илмий раҳбар.

Кайпова Н.Н

ТМИ иккинчи босқич талабаси.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ДИНАМИКАСИНИ СТАТИСТИК УСУЛЛАР АСОСИДА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Қишлоқ хўжалиги статистикасида иқтисодий ривожланиш қонуниятларини характерловчи динамикада ҳосилдорликнинг ўртача йиллик қўшимча ўсишини аниқлаш ҳамда ҳосилдорликнинг назарий даражасини ўрганиш учун қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигининг динамика қаторларини текислаш амалга оширилади. Амалиётда трендни статистик ўрганишнинг энг кўп тарқалган усуллари: интервал (давр) оралиғини кенгайтириш; сирғанчиқли ўртача; аналитик текислашдир.

Динамика қаторларида трендни ўрганишнинг энг содда усулларида бири давр оралиғини кенгайтиришдир. Бу усулнинг моҳияти шуки, агар олдинги, яъни мавжуд интерваллар (даврлар)да ҳисобланган даражалар ҳодисанинг ривожланиш тенденциясини кўрсатмаса, улар асосида янги интерваллар (кенгайтирилган) тузилиб ва ҳар бир янги интервал бўйича қатор даражаси ҳисобланади.

Динамика қаторларидаги умумий тенденцияни сирғанчиқли ўртача орқали ҳам аниқлаш мумкин. Сирғанчиқли ўртача даражаларни аниқлаш усулининг моҳияти шундаки, унда динамика қаторларида келтирилган ҳақиқий даражалар сирғанчиқ ўртача миқдор билан алмаштирилади.

Динамика қаторларини силлиқлаш усули ёрдамида ҳодиса ва жараёнлардаги умумий тенденцияни аниқлаш учун аввало эмпирик (бошланғич) маълумотлар бўйича ҳаракатланувчи (сирғанчиқ) ўртачаларни ҳисоблаш зарур.

Қайд қилинганлардан фойдаланган ҳолда республика бўйича буғдой ҳосилдорлигининг динамикаси қаторини текислашни амалга оширамиз (1-жадвал). Бу ерда 3 аъзоли сирғанчиқ ўртачани қўллаيمиз.

1-жадвал

Ўзбекистонда бугдой ҳосилдорлиги динамикаси (барча тоифадаги хўжаликлар бўйича)

Йиллар	Ҳосилдорлик (ц/га) у	Йиллар рақами t	t ²	t ⁴	y _i • t _i	y _i • t _i ²	y _i • t _i ⁴	Уч йиллик ўртача	ŷ _t = 44,9 + 0,541t
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2012	47,3	1	1	1	47,3	47,3	47,3	-	47,606
2013	47,4	2	4	16	94,8	189,6	758,4	47,53	47,242
2014	47,9	3	9	81	143,7	431,1	3 879,9	47,83	46,878
2015	48,2	4	16	256	192,8	771,2	12 339,2	48,00	46,514
2016	47,9	5	25	625	239,5	1 197,5	29 937,5	46,1	46,150
2017	42,2	6	36	1 296	253,2	1 519,2	54 691,2	43,70	45,786
2018	41,0	7	49	2 401	287,0	2 009,0	98 441,0	43,17	45,422
2019	46,3	8	64	4 096	370,4	2 963,2	189 644,8	44,23	45,058
2020	45,4	9	81	6 561	408,6	3 677,4	297 869,4	45,93	44,694
2021	46,1	10	100	10 000	461,0	4 610,0	461 000,0	-	44,330
Жами	459,7	55	385	25 333	2 498,3	17 415,5	1 148 608,7	-	459,7

Манба: Ситатистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

Бунинг учун учта ҳад қўшилиб учга бўлинади, иккинчи ўртачани аниқлашда биринчи ўртачанинг биринчи ҳади тушириб қолдирилади ва унинг ўрнига навбатдаги тўртинчи ҳад қўшилиб олинган натижа яна учга бўлинади ва ҳ.к. 1-жадвалнинг 8 устунда уч йиллик сирғанчиқ ўртачаларининг миқдорлари келтириб, улар қуйидаги формула орқали аниқланган:

$$\bar{y}_i = \frac{y_{i-1} + y_i + y_{i+1}}{3} \left(\bar{y}_{2004} = \frac{47,3 + 47,4 + 42,9}{3} = 45,8 \right)$$

Динамика қаторларида мавжуд тенденцияни аниқлашнинг энг муҳим усулларида бири – аналитик текислашдир. Бу усулнинг асосий мазмуни бўлиб, ривожланишнинг асосий тенденцияси вақт ($\bar{Y}_t$) функцияси сифатида ҳисобланишидир.

Назарий ҳадларни (Y_{t1}) ҳисоблаш тенг (мос) математик функциялар асосида амалга оширилади. Мос функцияни танлаш энг кичик квадратлар усули орқали амалга оширилади. Бу усулнинг моҳияти шундаки, ҳақиқий даражадан (Y) текисланган ($\bar{Y}_t$) қатор даражаси энг кам бўлса ҳам ($\bar{Y}_t - Y$) = min тафовутда бўлиши керак. Бу тенгламанинг моҳияти шундаки, у трендни ўрганишда назарий ва ҳақиқий ҳадларнинг мослигини баҳолашда ўлчов мезони сифатида қўлланилади.

Аналитик текислашни амалга оширишда энг қийин ва муҳим ишларидан бири тренд даражаларини ҳисобловчи математик функциянинг турини

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

танлашдир. Ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнлардаги қонуниятлар тўғрисида қилинадиган хулосалар айнан функцияни қандай танланганлигига боғлиқ.

Аналитик текислаш усулини асосли қўллашнинг шартларидан бири ҳодиса ва жараёнларнинг ривожланиш типларини, уларнинг асосий ажратиб турувчи белгиларини билишдир.

Бунинг учун ўзгаришнинг характериға боғлиқ ҳолда тўғри чизикли ($\bar{y}_t = a_0 + a_1 t$) ва иккинчи тартибли парабола ($\bar{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$) тенгламаларидан фойдаланилади, бу ерда a_0 , a_1 , a_2 – параметрлар; t – йилларнинг тартиб рақами.

Сирдарё вилоятида буғдой ҳосилдорлиги тўғрисидаги маълумотлар асосида аналитик текислаш натижалари 1-жадвалда келтирилган.

Дастлаб $\bar{y}_t = a_0 + a_1 t$ тўғри чизикли тенгламанинг параметрларини ҳисоблаймиз:

$$a_0 = \frac{\sum t^2 \sum y - \sum t \sum yt}{n \sum t^2 - \sum t \sum t} = \frac{459,7 * 385 - 55 * 2498,3}{10 * 385 - 55 * 55} = \frac{39578}{825} = 47,97$$
$$a_1 = \frac{n \sum yt - \sum t \sum y}{n \sum t^2 - \sum t \sum t} = \frac{10 * 2498,3 - 55 * 459,7}{10 * 385 - 55 * 55} = \frac{300,5}{825} = 0,364$$

У ҳолда тўғри чизикли тенглама қуйидаги кўринишга эга бўлади:

$$\bar{y}_t = 47,97 + 0,364t$$

a_1 – параметр регрессия коэффиценти бўлиб, ривожланиш йўналишини аниқлайди. Агар $a_1 > 0$ динамика қаторининг ҳадлари бир текисда ўсиб боради, агар $a_1 < 0$ улар камайиб боради.

Буғдой ҳосилдорлигининг текисланган динамика қатори ҳосилдорликнинг бир гектаридан йиллик 0,364 центнерга камайтиришини ўрнатиш имкониятини беради.

3-SHO‘BA: STATISTIK KO‘RSATKICHLAR VA SO‘ROVNOMALAR NATIJALARI ASOSIDA HUDUDLARNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINI REYTING BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Хужакулов Х.Д
ТМИ фахрий профессори

РЕСПУБЛИКАДА АГРАР СОҶА ФАОЛИЯТИНИ СТАТИСТИК ЎРГАНИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ва 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон “Ўзбекистон - 2030” стратегияси тўғрисидаги Фармонларида “Қишлоқ хўжалигини илмий асосда интенсив ривожлантириш орқали деҳқон ва фермерлар даромадини камида 2 баравар ошириш, қишлоқ хўжалигининг йиллик ўсишини камида 5 фоизга етказиш, мавсумий тақчилликни бартараф этиш, экспортбоп маҳсулотлар етиштириш, илм-фан ва инновацияга асосланган агрохизматлар кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, аграр соҳада илм-фан ва амалиёт интеграциясини чуқурлаштириш” ва 2030 йилгача “Бир гектардан олинадиган ўртача даромадни 5 минг долларга, қишлоқ хўжалиги соҳасида экспорт ҳажмини йилига 10 миллиард долларга, ҳосилдорлик кўрсаткичларини пахта бўйича ўртача 45-50 центнерга, ғалла бўйича 80-85 центнерга етказиш” каби қатор вазифалар белгиланган.

Айни пайтда глобал иқлим исиши, унумдор ерларнинг деградацияга учраши, қурғоқчилик ва бошқа табиий офатлар натижасида экин ерларига ва етиштирилаётган маҳсулотларга зарар етиши жаҳон миқёсида озиқ-овқат хавфсизлигига путур етказувчи омиллардан ҳисобланади. Бу муаммога ечим топишда халқаро ҳамкорликни янада ривожлантириш, илғор мамлакатлар тажрибасини ўзлаштириш, қишлоқ хўжалигига замонавий технологияларни кенг жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда иқтисодиётнинг ҳақиқий “драйвери” бўлган аграр соҳа (қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги) да иқтисодиётда банд ишчи кучининг қарийб 27 фоизи фаолият юритади ва 2022 йилда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) нинг 23,5 фоизи ва ялпи қўшилган қиймат (ЯҚҚ)нинг 25,2 фоизи ушбу сектор ҳиссасига тўғри келади.

Республикамызда 2022 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми жорий баҳоларда 345,2 трлн. сўмни ташкил этиб, ўсиш суръати 2021 йилга нисбатан 103,6 фоизга тенг бўлган (1жадвал).

**“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA MA’LUMOTLARNI MILLIY
STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”**

1-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида асосий макроиктисодий кўрсаткичларнинг ҳажми ва динамикаси*

Йиллар	ЯИМ ва ЯҚҚ ҳажми 2020 йил баҳосида, трлн.сум			Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги ҚҚ улуши, %		Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ҳажми, трлн.сум				Ўсиш суръати, %		
	ЯИМ	Тармоқларнинг ЯҚҚ		ЯИМда	Тармоқлар ЯҚҚда	2020 йил баҳосида	Амалдаги баҳода	Шу жумладан, %		Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти	Шу жумладан	
		Жами	Шундан қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида					деҳқончиликда	чорвачиликда		деҳқончиликда	чорвачиликда
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2010	338,9	311,3	97,4	27,0	30,6	160,2	30,9	58,7	41,3	106,3	105,9	106,9
2011	364,4	335,3	103,3	29,7	33,5	170,1	45,3	57,1	42,9	106,2	104,9	108,0
2012	390,2	360,4	110,5	28,9	32,6	182,4	55,7	54,9	45,1	107,2	107,1	107,4
2013	418,7	387,1	117,6	27,8	31,0	194,4	66,4	54,5	45,5	106,6	106,1	107,3
2014	447,6	414,2	124,7	28,7	31,8	206,7	81,8	52,8	47,2	106,3	105,9	106,7
2015	479,8	444,4	132,3	29,2	32,1	219,3	99,6	55,6	44,4	106,1	105,5	106,9
2016	508,1	471,1	140,5	29,3	32,1	233,1	115,6	53,4	46,6	106,3	105,7	107,0
2017	530,5	491,3	142,2	28,7	32,2	235,4	148,2	56,2	43,8	101,0	98,2	104,1
2018	559,1	517,4	142,6	26,8	30,0	235,9	187,4	52,5	121,8	100,2	95,8	105,7
2019	591,0	547,4	147,0	24,6	26,9	243,7	216,3	51,7	48,3	103,3	104,8	101,6
2020	602,2	557,8	151,3	25,1	27,1	250,3	250,3	49,5	50,5	102,7	103,2	102,1
2021	646,8	599,8	157,3	25,0	26,9	260,0	303,4	50,1	49,9	103,9	104,3	103,5
2022	683,6	637,0	163,0	23,5	25,2	269,4	345,2	51,6	48,4	103,6	103,8	103,3

*Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ҳисобламаси.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Аммо айти дамда қишлоқ хўжалигида таълим, илм-фан, инновацион фаолият ва ишлаб чиқаришнинг чуқур интеграциясини таъминлаш ҳамда ушбу тизимнинг самарали бошқарув бўғинларини шакллантириш зарурати пайдо бўлмоқда.

Ўзбекистонда 1-жадвал маълумотларига кўра, 2010 йилда ЯИМнинг 27,0 фоизи аграр соҳада яратилган бўлса, 2022 йилда бу кўрсаткич 3,5 фоиз бандга пасайган. Шу даврда ЯИМ ҳажми 2,017 мартага кўпайгани ҳолда аграр соҳада яратилган қўшилган қиймат (ҚҚ) 1,673 мартага ўсиб, ЯИМнинг илгарилаш коэффициенти 1,206 мартани ёки 120,6 фоизни (2,017: 1,206) ташкил этган.

Таҳлил амалга оширилаётган даврларда фермер хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми 40,4 фоизга (78749,4:56400,5) кўпайиб, 2022 йилда жорий баҳоларда 108390,2 млрд. сўмни ёки барча тоифадаги хўжаликлардаги ҳиссаси 31,4 фоизни ташкил этиб, 2010 йилга нисбатан 4,9 фоиз бандга пасайган. Чунки, фермер хўжалиklarининг кўп тармоқли соҳага айланиши натижасида улар томонидан қайта ишланган саноат характеридаги маҳсулотлар ҳажмининг кўпайиши бу кўрсаткичга ўз таъсирини кўрсатган деб изоҳлаш мумкин.

Аграр соҳада яқин келажак ва истиқболда амалга ошириладиган дастурий вазифаларни ўзида мужассам этган Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси қабул қилиниши мамлакатимиз аграр ва озиқ-овқат саноати равнақида ўзига хос янги солнома очди.

Аграр секторда маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати 2021 йилга қараганда 2022 йилда 0,4 фоиз бандга секинлашиб, 103,6 фоизни ташкил этгани ҳолда жорий баҳоларда 362,9 трлн. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш соҳасидаги иқтисодий ислохотлар туфайли аниқ-равшан силжишларга эришиб, қишлоқда кўп укладли хўжалик шаклланди. Бироқ бу соҳада ишлаб чиқаришни ташкил қилиш жараёни ниҳоясига етгани йўқ, хўжалик юритишнинг янги мақбул шакллари кидириш давом этмоқда. Кейинги йилларда Президентимиз ташаббуси билан кластер ва кооперация тизими иш бошлади, лекин хали бутун бўйи-басти билан ўзини кўрсата олгани йўқ.

Аграр иқтисодиётдаги муҳим муаммолар жумласига экинлар ҳосилдорлигини ва чорва молларининг маҳсулдорлигини ошириш мақсадида селекция ва уруғчилик, наслчилик ишларини кучайтириш, қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши кураш, экологик тоза маҳсулот етиштириш, атроф-муҳитга зарарни камайтириш, қишлоқ инфратузилмасини ривожлантириш ва бу мақсадларга инвестицияларни жалб қилишни кўпайтириб боришни киритиш мумкин.

Қишлоқ хўжалиги иқтисодиётимизнинг тўртдан бир қисмини ташкил этиб, унинг замирида ҳалқимиз фаровонлиги, нарх-наво барқарорлиги, янги иш ўринларининг захираси ётади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Аграр соҳада эътиборга алоҳида лойиқ масалалардан бўлиб , ишлаб чиқариш жараёнларида рақамлаштириш технологиясидан кенгрок фойдаланиш ҳисобланади.

Бу борада Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Рақамлаштириш бўлмаса, соҳада ҳаққоний статистика бўлмайди. Тўғри маълумот бўлмагач, агрохизматлар ривожланмайди, фермер қачон нима экса, кўпроқ даромад олишини билмайди. Шунинг учун бу жараённи тезлаштириш керак”.

Президентимиз ташаббуси билан қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси аҳолининг озик-овқат хавфсизлигини таъминлаш, қулай агробизнес муҳитини яратиш , табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, соҳада инвестициявий жозибадорликни ошириш сингари устувор мақсадларни назарда тутган ҳолда ички бозорни тўлиқ таъминлаш билан бирга қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ҳажмини икки баробар ошириш ва экспорт ҳажмини кўпайтириш вазибалари белгиланган[2].

Иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларида энг муҳим масаларидан бири кўшилган қиймат занжирини шакллантириш ва унинг ҳажмини аниқлаш ҳисобланади.

Маълумки, миллий иқтисодиётнинг барча хўжалик юритувчи субъектларида кўшилган қиймат яратилиб, уларнинг йиғиндиси тармоқлар ва соҳаларнинг ялпи кўшилган қиймат(ЯҚҚ) кўрсаткичини ташкил этади. Агар ушбу кўрсаткичга маҳсулотларга соф солиқлар суммасини қўшиб ҳисобласак, мамлакатнинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичи – ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ҳажми ҳосил бўлади. ЯИМ таркибида соф солиқлар улуши 2010 – 2022 йилларда ўртача 9,5 фоиз атрофида бўлиб, 2010 йилда 12,0 фоизни, 2022 йилда эса 6,8 фоизни ташкил этган.

Республикаимиз статистика амалиётида 2016 йилдан бошлаб иқтисодий фаолият турлари халқаро андозаларга мувофиқ келувчи умумдавлат таснифлагич ИФУТ – 2 га ўтилиши муносабати билан қишлоқ хўжалиги тармоғига ўрмончилик ва балиқчилик соҳалари ҳам қўшилиб, натижада “Қишлоқ, ўрмон ва балиқ” хўжалиги деб ном олган “А” секция вужудга келди.

Мамлакатимиз статистика тизимида халқаро таснифлашларнинг қўлланилиши туфайли тармоқ ва соҳаларнинг улуши ЯИМ га нисбати билан бирга тармоқларнинг ялпи кўшилган қийматига нисбатан ҳам аниқланмоқда. Аммо алоҳида хўжалик юритувчи субъектларда кўшилган қиймат кўрсаткичини мавжуд статистик маълумотлар асосида бевосита аниқлаш мумкин эмас. Жумладан, 2022 йилда “А” секциянинг салмоғи тармоқларнинг ЯҚҚда 25,2 фоизни ташкил этган бўлса, унда қишлоқ хўжалигининг ва айниқса фермер хўжаликларининг улуши қанча эканлиги тўғрисида маълумотлар статистик тўпламларда келтирилмаган. Бироқ, фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи асосий хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобланиши уларда яратилган қўшилган қийматни

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

аниқлашни тақозо этади. Шунинг учун уларда яратилган қўшилган қиймат кўрсаткичини қуйидаги усулда аниқлашни тавсия этамиз.

Дастлаб “А” секцияда қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг улушини аниқлаймиз, сўнгра “А” секциянинг ЯҚҚ ҳажмини аниқланган улушга кўпайтириб, қишлоқ хўжалигида яратилган қўшилган қиймат ҳажмини аниқлаймиз

2-жадвал

Республика фермер хўжаликларида яратилган маҳсулот ҳажми ва динамикаси

*Манба. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ҳисобламаси.

Йиллар	Фермер хўжаликлари маҳсулоти ҳажми, млрд, сўм		Қишлоқ хўжалиги маҳсулотида фермер хўжаликлари ҳиссаси, %	Қишлоқ хўжалигида яратилган қўшилган қиймат, млрд сўм		Фермер хўжаликларида яратилган қўшилган қиймат, млрд сўм	
	Жорий баҳода	2020 йил баҳосида		Жорий баҳода	2020 йил баҳосида	Жорий баҳода	2020 йил баҳосида
А	1	2	3	4	5	6	7
2010	11201,0	56100,5	36,3	20018,7	92099,7	7266,8	32229,9
2011	15714,2	57895,7	34,7	28880,4	97809,8	10021,5	33261,3
2012	18397,5	61485,3	33,0	35180,9	104852,1	11609,7	35323,5
2013	21325,7	64190,6	32,1	40803,4	111772,4	13097,9	36877,7
2014	24620,1	66244,7	30,1	51522,3	118814,0	15508,2	38057,8
2015	30620,8	68563,3	30,7	62351,8	126061,7	19142,0	39389,8
2016	34271,1	70277,4	29,7	72236,5	134003,6	21454,2	40374,6
2017	43358,1	65006,6	29,3	87344,5	135343,6	25591,9	37346,5
2018	48667,0	60521,1	26,0	108907,6	135614,3	28399,0	34769,6
2019	60394,7	66875,8	27,9	125209,1	140089,6	34933,3	38420,4
2020	70620,9	70620,9	28,2	143872,0	143872,0	40571,9	40571,9
2021	88761,5	74999,4	29,3	173061,9	149483,0	50707,1	43087,4
2022	108390,2	78749,4	31,4	198238,7	154864,4	62246,9	45241,8

Сайфуллаев Сиддик Носирович

Тошкент молия институти

“Статистика ва эконометрика” кафедраси PhD

E-mail: sayfullayev1980@mail.ru

ХУДУДЛАРДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ ИФОДАЛОВЧИ ИННОВАЦИОН КЎРСАТКИЧЛАР ТИЗИМИ

Худудларни инновацион ривожланишида КБХТ фаолиятини ифодаловчи статистик кўрсаткичлар тизимининг аҳамияти каттадир. Шундай экан худудларни инновацион ривожланишида КБХТ фаолиятини ифодаловчи статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир. Мамлакатимизда статистик маълумотларнинг сифати ва ишончилигини ошириш борасида тизимли ишлар амалга ошириб келинмоқда. Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий жараёнларни, жумладан халқаро статистик ташкилотларнинг махсус наشرлари, маълумотлар базасида холис ва ишончли акс эттиришни таъминлаш чоралари кўрилмоқда.

Шу билан бирга, статистик маълумотларнинг сифатини янада яхшилаш, статистик кўрсаткичларнинг тўлақонли маълумот базаларини яратиш, уларни халқаро стандарт талабларига мослаштириш, ижтимоий-иқтисодий ва КБХТ соҳасида статистиканинг замонавий усуллари жорий этиш зарурати мавжуд.

Шундай экан мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 3 августда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли Қарорида Ўзбекистон Республикасининг миллий статистика тизимини такомиллаштиришга ва 2020-2025 йилларда Ўзбекистон Республикаси статистикасини ривожлантиришнинг миллий стратегияси ишлаб чиқилган бўлиб, унинг асосий мақсади – мамлакатнинг бутун миллий статистика тизимини комплекс ривожлантириш ҳисобланади, бу эса фойдаланувчилар эҳтиёжларига жавоб берадиган статистиканинг долзарблигини оширишга, статистика тизимини мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштиришга ёрдам беради”.⁷⁴ Шундан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистонда КБХТни давлат томонидан қўллаб қувватлаш механизмларини статистик ўрганиш асосида статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштиришни талаб этади.

КБХТ фаолиятининг статистик кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли Қарори // www.lex.uz

КБХТнинг статистик кўрсаткичларини Европа ҳамжамиятининг Иқтисодий фаолият турлари статистик таснифлагичига (NACE Rev.2) асосланган ҳолда умумдавлат таснифлагичи (IFUT-2) бўйича ҳисобланиб келинмоқда.

КБХТ фаолиятини самарали ташкил этиш ва унинг самарадорлик даражасини ошириб бориш иқтисодиётнинг энг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Ишлаб чиқариш ресурсларининг нархлари ошиб, рақобат кучайиб бораётган, тадбиркорликда турли рисклар, тасодифий ҳолатлари кабиларга боғлиқ муаммолар мавжудлиги инновацион иқтисодиёт ривожланишининг ҳозирги босқичида янада муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабли ҳар бир КБХТ фаолиятни ташкил этиш ва самарали амалга ошириш учун мавжуд имкониятлардан оқилона фойдаланган ҳолда иш юритиш талаб этилади. Шунинг учун КБХТ фаолияти статистик кўрсаткичлари тизимлаштирилиб, кейин статистик таҳлиллар амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлади. 1-расмда КБХТнинг асосий кўрсаткичлар тизими келтирилган.

1-расм. КБХТнинг асосий кўрсаткичлар тизими⁷⁵

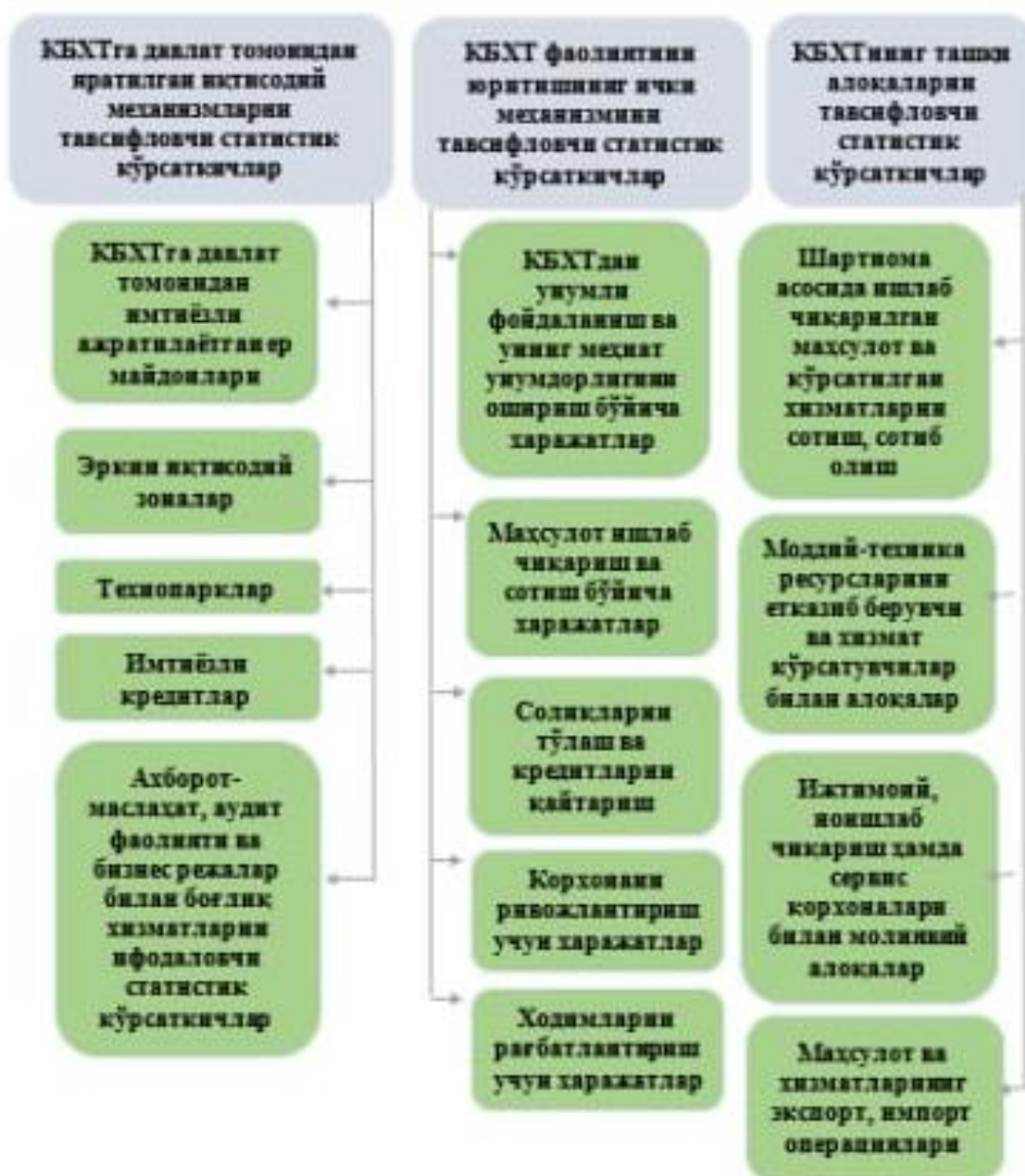
1-расмда қайд этилган фаолият турлари КБХТ фаолиятини тавсифловчи интеграл, умумлаштирувчи, хусусий кўрсаткичларни аниқлаш имконини беради.

Интеграл кўрсаткичлар – КБХТ фаолиятининг самарадорлигини яхлит, шунингдек, ҳар бир тармоқ бўйича самарадорлик даражасини ифодалаб, тегишли қарор қабул қилиш имконини беради. Умумлаштирувчи кўрсаткич –

⁷⁵ Муаллиф инланмаси

самарадорликни хўжалик бўйича мавжуд ресурслар ва ялпи сарфланган харажатлар нуқтаи назардан ифодалайди. Хусусий кўрсаткичлар эса умумий самарадорлик даражасига таъсир этувчи омилларни аниқлаш имконини беради. Юқоридаги гуруҳлашдан келиб чиқиб, хусусий кўрсаткичлардан ташкил топган интеграл кўрсаткичлари тузилади (2-расм).

2-расм. KBXTда хусусий кўрсаткичлардан ташкил топган интеграл кўрсаткичлар⁷⁶

⁷⁶ Муаллиф ишланмаси

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ушбу кўрсаткичлар миқдорий хусусиятга эга бўлиб, пул бирлигида ифодаланади. Уларнинг статистик маълумотлар базаси бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан ташкил топади.

1-жадвал

Худудларда КБХТ фаолияти самарадорлигини тавсифловчи статистик кўрсаткичлар тизимига қўйиладиган талаблар⁷⁷

№	Кўрсаткичлар тизми	Изоҳ
1.	Тармоқлар самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичлар	Алоҳида тармоқлардаги ютуқ ва камчиликларни аниқлашга, муҳим ва муҳим бўлмаган омилларни танлаб, тармоқ фаолиятини қай тарзда олиб бориш кераклигини аниқлаб олишга имкон беради
2.	Тармоқларо самарадорлик даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар	Тармоқлар муносабатларини, уларнинг самарадорлигини аниқлашга ёрдам беради
3.	КБХТ объектини юритишнинг давлат томонидан яратилган умумий иқтисодий механизмларини тавсифловчи кўрсаткичлар	Асосий ишлаб чиқариш воситаларидан, банк кредитларидан, имтиёзли кредитлардан фойдаланиш, КБХТдаги маҳсулотни сотиш, хизматлардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашга имкон беради
4.	КБХТнинг ички фаолияти механизминини тавсифловчи кўрсаткичлар	КБХТ корхоналаридан фойдаланиш, маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатларни, солиқлар ва кредитларни қайтариш, капитал қўйилмалар суммаларини аниқлаш имконини беради
5.	Сотиш, харид қилиш ва ёллаш бўйича шартномавий муносабатларни тавсифловчи кўрсаткичлар	Тайёрлов ва қайта ишловчи ташкилотларга тўловлар, моддий-техника ресурсларини етказиб берувчи ва хизмат кўрсатувчилар билан алоқалар учун тўловлар, бозор муносабатлари ва сервис корхоналари билан алоқалар учун тўлов ва тушумлар суммасини аниқлаш имконини беради
6.	Экспорт ва импорт операцияларини тавсифловчи кўрсаткичлар	КБХТ соҳасида ишлаб чиқарган маҳсулотни ташқи дунёга сотиш ёки ташқи дунёдан хом-ашё ва деталлар, ишланмалар сотиб олиш ҳажминини ҳамда умумий фаолиятида экспорт ва импорт улушини аниқлаш имконини беради

КБХТнинг кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш ёки кўрсаткичлар таркибини ўзгартириш кичик корхоналарни ташкил этишга асос бўлган омилларни қайта кўриб чиқишни тақозо этади. Кўрсаткичлардан унумли фойдаланиш кичик корхоналар фаолиятини самарали юритишни таъминлаб натижани ижобий бўлишига олиб келади.

КБХТ фаолиятининг самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичлар тизимида 1-жадвалда қайд этилган талаблар қўйилади.

Агар худудлардаги КБХТнинг кўп йиллик фаолиятини ўрганмоқчи бўлсак, 2-расмдаги интеграл кўрсаткичларга йиллар давомида бошқариладиган ва бошқарилмайдиган ҳамда бозор муҳити билан боғлиқ турли ноаниқ омиллар таъсир этишини ўрганиш лозим. Натижада

⁷⁷ Муаллифнинг илмий изланишлари асосида тузилди

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

кўрсаткичлар миқдорларининг режадаги миқдорларидан оғиши бор-йўқлигини кўришимиз мумкин. Шунинг учун интеграл кўрсаткичлар стохастик хусусиятга эга бўлган кўрсаткичлар ҳисобланади. Бундай кўрсаткичлар билан ифодаланувчи ходиса ва жараёнлар эҳтимоллар назарияси, статистика ва математик дастурлаш усулларига асосланган эконометрик моделлаштириш орқали ўрганилади.

КБХТ фаолияти статистик кўрсаткичлар тизими орқали ифодаланиб, улар кичик корхоналарнинг ривожланиш тенденцияларини аниқлаш имкониятини беради. Бу эса, корхона раҳбари учун бошқарув қарорларини қабул қилиш ҳамда КБХТ тармоқларини ўзаро қиёслаш ва иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи бевосита ва билвосита омилларни аниқлаш имконини яратади.

КБХТнинг асосий кўрсаткичларидан бири бу хизмат кўрсатиш соҳаси ҳисобланади. Шундай экан КБХТда ишлаб чиқарилган (кўрсатилган) хизматларни, шуниндек қишлоқ жойларида кўрсатилган хизматларни ҳам статистик ҳисобга олиш мақсадида ҳудудларда танлама кузатиш олиб борилади.

Жорий йилда тугатилган кичик тадбиркорлик субъектлари кўрсатган хизматларининг ҳар бир чорак (квартал) бўйича ҳажмини топишда қуйидаги формуладан фойдаланилади:⁷⁸

$$V_{ln} = \frac{V_{lpr}}{V_{mpr}} \cdot V_{mn}$$

бу ерда:

V_{ln} - жорий йилнинг n-чораги учун кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан кўрсатилган хизматлар ҳажми;

V_{lpr} - жорий йилда тугатилган кичик тадбиркорлик субъектлари кўрсатган хизматларининг ўтган йилдаги ҳажми;

V_{mpr} - кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан кўрсатган хизматларининг ўтган йилдаги ҳажми;

V_{mn} - n-чорак (квартал) учун кичик тадбиркорлик субъектларининг танлама маълумотлари.

Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан кўрсатган хизматларнинг ўртача ойлик ҳажми эса қуйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$V_{mn} = \frac{V_{ln}}{3}$$

КБХТ соҳасида ишлаб чиқарилган (кўрсатилган) хизматларнинг, шуниндек қишлоқ жойларида кўрсатилган хизматларни ҳам статистик ҳисобга

⁷⁸ Муаллиф томонидан таклиф қилинаётган вариант

олиш учун танлама кузатиш орқали амалга ошириш мумкин. Буни қуйидагича ҳисоблаш лозим.

Жорий йилда кичик тадбиркорлик субъектларининг инновацион кўрсатган хизматларини чорақлик (квартал) ҳажми:

$$V_{ikj} = \frac{V_{ikk}}{V_{xkj}} \cdot V_{mn}^{79}$$

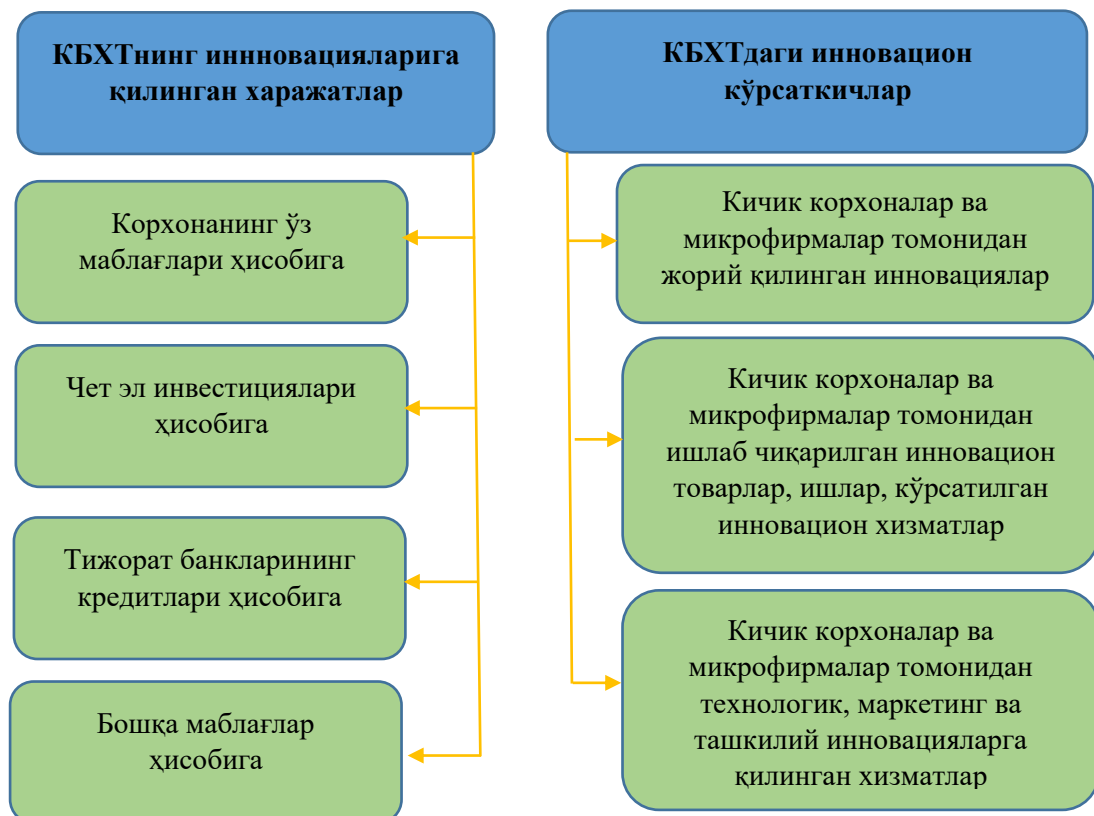
бу ерда:

V_{ikj} - жорий йилнинг n-чораги учун кичик тадбиркорлик субъектларининг инновацион кўрсатган хизматлари ҳажми;

V_{ikk} - жорий йилда кичик тадбиркорлик субъектларининг инновацион кўрсатган хизматлари ҳажми;

V_{xkj} - кичик тадбиркорлик субъектларининг кўрсатган хизматлари ҳажми;

V_{mn} - n-чорақ (квартал) учун кичик тадбиркорлик субъектлари танлама маълумотлари.

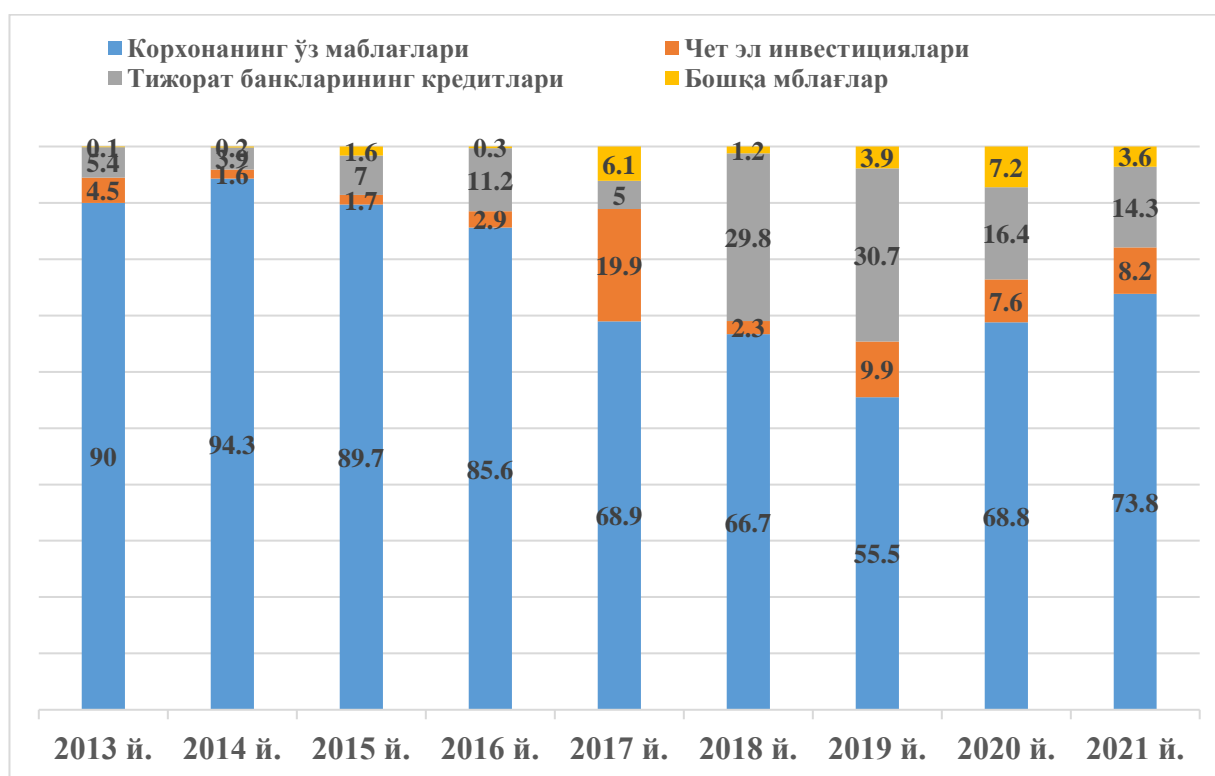

3-расм. КБХТнинг инновацион фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими⁸⁰

⁷⁹ Муаллиф томонидан таклиф қилинаётган вариант

⁸⁰ Муаллиф ишланмаси

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда инновацион фаолиятни ривожлантириш борасида қатор чора-тадбирларни амалга ошириш белгиланган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармонида қайд этилганидек, “... ўтказилган таҳлил ишлаб чиқаришни модернизация, диверсификация қилиш, унинг ҳажмини ошириш ҳамда ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтириш борасидаги ишлар лозим даражада олиб борилмаяпти, бу борада кўплаб кўрсаткичларнинг мавжуд эмаслиги ва ишлар самарали мувофиқлаштирилмагани сабабли мамлакатимиз сўнгги йилларда нуфузли ва обрўли халқаро тузилмалар томонидан аниқланадиган Глобал инновацион индекс рейтингда иштирок этмаётир”⁸¹. Шулардан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлиги даражасини ва инновацион жиҳатдан тараққий этганини белгиловчи омил сифатида инсон капиталини ривожлантириш мақсадида “2019 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш” стратегияси ишлаб чиқилди.

4-расм. КБХТни молиялаштириш манбалари бўйича технологик, маркетинг, ташкилий инновацияларга қилинган харажатлар
(фермер ва деҳқон хўжаликларисиз, жамига нисбатан фоизда)

⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли фармони. //Lex.uz.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Стратегияда “�збекистон Республикасининг 2030 йилга бориб, Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 илғор мамлакати қаторига киришига эришиш”⁸² белгиланди. Бу мақсадга эришиш учун энг аввало, ҳудудларда жойлашган корхоналарнинг, шу жумладан, КБХТ субъектларининг инновацион фаолиятини ривожлантириш муҳим ҳисобланади.

Кейинги йилларда КБХТ субъектлари томонидан инновацияларга қилинган харажатлар ошиб боргани ҳолда, 2021 йилда инновациялар асосан уларнинг ўз маблағлари ҳисобидан, яъни 73,8 фоизи молиялаштирилган, 8,2 фоизи хорижий инвестициялар, 14,3 фоизи тижорат банклари кредитлари ва 3,6 фоизи бошқа маблағлар ҳисобига амалга оширилган. Бу тегишли кўрсаткичлар 2013 йилда мос равишда 90,0; 4,5; 5,4 ва 0,1 фоизга тенг бўлиб, ўз маблағларининг ҳиссаси 16,2 фоиз пунктга пасайганидан далолат беради. Демак, кичик бизнес соҳасида инновацияларни молиялаштириш учун ўз маблағларининг тақчиллиги кузатилмоқда (4-расм).

Мамлакатимизда кичик корхона ва микрофирмалар томонидан жорий қилинган инновациялар сони 2013 йилда 624 тани ташкил этган бўлса, 2021 йилга келиб, 2974 тага етган. Бу эса, инновацияларни фаоллаштириш борасида амалга оширилаётган ижобий ишлар натижаси ҳисобланади. Натижада шу йиллар мобайнида тегишли равишда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми амалдаги баҳоларда 409,8 ва 10667 млрд. сўмга, харажатлар миқдори эса 181,2 ва 1189,4 млрд. сўмга тенг бўлиб, фойдалилик даражаси 126,2 ва 796,8 фоизни ташкил этган, яъни самарадорлик кўрсаткичи қарийб 6,32 мартага ошган (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида КБХТ инновацион фаолиятининг асосий кўрсаткичлари (фермер ва деҳқон хўжаликларисиз)⁸³

Т/р	Кўрсаткичлар	Йиллар								
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	Кичик корхона ва микрофирмалар томонидан жорий қилинган инновациялар сони (бирлик)	624	808	884	818	1223	1292	4038	3535	2974
2	Кичик корхона ва микрофирмалар томонидан ишлаб чиқарилган инновацион товарлар, ишлар, хизматлар бўйича: а) ҳажми, млрд.сўм	409,8	1160,7	1681,8	1671,9	1224,3	7196,3	8455,4	14129,1	10667

⁸² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли фармони. //Lex.uz.

⁸³ www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг 2013-2021 йиллар маълумотлари асосида ҳисобланган.

б) харажатлар миқдори, млрд.сўм	181,2	351,4	354,8	211,4	715,3	1156,8	1939,9	1041,6	1189,4
в) фойда суммаси, млрд.сўм	228,6	809,3	1327	1460,5	509,0	6039,5	6515,5	13087,5	9477,6
г) рентабеллик даражаси, %	126,2	230,3	374,0	690,9	71,2	522,1	335,9	1256,5	796,8

Мамлакатимиз ҳудудларининг инновация жараёнларида иштирок этиш даражасидаги тафовутларни аниқлашда муҳим кўрсаткичлардан бири ишлаб чиқарилган инновацион маҳсулотларнинг ҳудудий таркиби ҳисобланади (3-жадвал).

Таҳлиллар шундан далолат берадики, КБХТ соҳасида ишлаб чиқарилган инновацион товарлар, ишлар ва хизматларнинг ҳудудий тақсимоотида фарқланишлар мавжуд. Чунончи, жами инновацион маҳсулотларнинг 2021 йилда 9,2 фоизи Тошкент вилояти ҳиссасига тўғри келади. Айни вақтда Қорақалпоғистон Республикаси ва Андижон вилоятининг бу борадаги улуши паст даражада бўлган.

3-жадвал

КБХТ корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган инновацион товарлар, ишлар ва хизматларнинг ҳудудий таркиби (фермер ва деҳқон хўжаликларисиз), %⁸⁴

Ҳудудлар	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Қорақалпоғистон Республикаси	2,1	3,0	1,8	3,0	2,9	1,6	1,6	1,2	1,0
Андижон	4,7	0,9	0,5	0,9	3,8	2,7	2,7	1,0	1,1
Бухоро	4,9	6,4	1,4	2,2	2,6	2,7	2,7	2,9	2,2
Жиззах	2,3	1,7	4,7	3,3	7,5	6,6	6,6	3,2	1,5
Қашқадарё	1,2	0,9	0,8	0,5	0,3	3,9	3,9	2,9	8,4
Навоий	8,7	3,3	1,7	1,7	5,8	4,4	4,4	3,3	5,9
Наманган	3,9	7,5	7,8	5,6	5,1	8,6	8,6	2,7	3,3
Самарқанд	2,1	1,8	11,3	11,7	3,8	6,4	6,4	7,5	5,7
Сурхондарё	1,2	1,6	1,8	2,3	3,0	1,2	1,2	2,1	1,7
Сирдарё	0,7	4,3	3,5	3,9	4,7	5,4	5,4	4,7	5,5
Тошкент	1,3	11,6	11,6	9,8	13,8	17,8	17,8	15,9	9,2
Фарғона	6,3	3,7	4,9	5,8	15,1	7,0	7,0	10,4	4,6
Хоразм	3,0	2,5	4,7	3,3	5,8	7,2	7,2	0,5	1,6
Жами:	42,2	49,2	46,5	54,0	74,3	75,6	75,6	58,4	51,7

Ҳудудларда КБХТ соҳасида инновация фаолияти ривожланишига салбий таъсир кўрсатаётган омилларга қуйидагиларни кўрсатишимиз мумкин:
- кичик бизнес субъектларида ўз пул маблағларининг етишмаслиги;

⁸⁴www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг 2013-2021 йиллар маълумотлари асосида ҳисобланган.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- davlat tomonidan soxaning innovatsiya faoliyatini moliyaviy qullab-
kuvvatlash etarli emasligi;
- innovatsiyalar borasida zaruriy va kerakli ma'lumotlar etarli
dаражада emasligi;
- ilmiy-tadqiqot va oliy ta'lim muassasalari urtasida uzaro
integratsiyalarнинг zaifligi;
- hududlarda KBXT sohasida yuqori mалаkali кадрлар тақчиллиги
туфайли инновацион салоҳиятнинг pastligi.

Мамлакатимиз минтақаларида инновация фаолиятининг
ривожланишини таъминлашда фикримизча, куйидаги дастаклардан
фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

- ички ва ташқи бозорда инновацион маҳсулотларга бўлган талабни
рағбатлантириш;
- фан-техника ва илмлар генерацияси секторининг натижадорлигини
ошириш.
- инновацион фаолиятни амалга ошириш мақсадида худудларда кадрлар
салоҳиятини ошириш.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Рўзиев Алишер Иброимович,
ТМИ, “Статистика ва эконометрия” кафедраси доц.
alisherruziev1986@mail.ru
ТМИ, СС-70 гуруҳ талабаси Тухлиева Дилором

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИДА ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ

Тошкент вилоятида хизматлар соҳасини ҳар томонлама ривожлантириш иқтисодийнинг барқарор ривожланишини таъминлаш, самарали бандлик ва аҳоли турмуш даражасини оширишнинг долзарб масаласидир. 2022 йилда кўрсатилган бозор хизматлари ҳажми 25 994,9 млрд. сўмга тенг бўлиб, ўзгариш суръати 2020 йилга нисбатан 2021 йилда 117,8 фоизни, 2021 йилга нисбатан 2022 йилда 113,2 фоизни, хизматлар соҳасида кичик бизнеснинг улуши 68,6 фоизни, аҳоли жон бошига кўрсатилган бозор хизматлари ҳажми 8 763,7 минг сўмни ёки 2021 йилга нисбатан 111,2 фоизни ташкил этган.

Тошкент вилоятида иқтисодий фаолият турлари бўйича кўрсатилган бозор хизматлари таркибида 2022 йилда энг катта улушни савдо хизматлари эгаллагани ҳолда, унинг салмоғи 33,4 фоизни, кейинги ўринларда эса транспорт хизматлари 22,9 фоизни, молиявий хизматлар 13,4 фоизни, яшаш ва овқатланиш хизматлари 4,0 фоизни, алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари 3,2 фоизни ташкил этди.

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиш даражаси аҳолининг реал даромадлари ва турмуш сифатининг юксалишига олиб келади(1-жадвал).

1-жадвал

Тошкент вилоятининг шаҳар ва туманларида кўрсатилган хизматлар ҳажмининг аҳоли жон бошига кўрсаткичлари⁸⁵

Худудлар	Кўрсатилган хизматлар ҳажми, 2021 йил баҳосида млрд.сўм.					Аҳоли жон бошига хизматлар ҳажми, млн сўм					Ўртача йиллик
	2018й	2019й	2020й	2021й	2022й	2018й	2019й	2020й	2021й	2022й	
Тошкент в	15551	17635	17990	21197,4	23986,6	5,4	6	6,1	7,2	8,1	6,6
<i>шу жумладан, шаҳарлар</i>											
Нурафшон ш	663,5	828,2	861	953	1057,9	13,8	17,1	17,2	18,3	19,8	17,2
Олмалиқ ш	1145,1	1211,4	1214,8	1404,5	1680,6	8,9	9,3	9,2	10,5	12,1	10
Ангрен ш	1034,1	1092	1110,1	1368	1569,2	5,6	5,8	5,8	7,5	8,9	6,7
Бекобод ш	784,6	809,1	831,3	969,6	1130,9	8,4	8,5	8,6	9,8	11,2	9,3
Оҳангарон ш	369,8	383,6	386,2	411,4	466,2	10,1	10,3	10,1	10,4	11,5	10,5

⁸⁵ Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Чирчиқ ш	1440,7	1482,1	1504,3	1669	1898,9	9,3	9,5	9,4	10,2	11,4	10
Янгийўл ш	857,6	881	907,3	942	1063	14,4	14,7	14,8	13,3	13,1	14,1
Ўртача	899,3	955,3	973,6	1102,5	1266,7	10,1	10,7	10,7	11,4	12,6	11,1
<i>Туманлар</i>											
Оққўрғон т	452,4	460,9	463,4	548,6	617,8	4,4	4,4	4,4	5,1	5,7	4,8
Оҳангарон т	222,5	230,5	234,4	284,3	321,9	2,4	2,4	2,4	2,8	3	2,6
Бекобод т	490,8	495,9	502,8	553,4	633,2	3,2	3,2	3,2	3,5	3,9	3,4
Бўстонлик т	905,4	963,7	996	1283,4	1545,7	5,4	5,7	5,9	7,5	8,9	6,7
Бўка т	457,1	475,1	479,6	488,3	549	3,7	3,8	3,8	3,8	4,2	3,9
Куйи Чирчиқ т	315,3	326	334,7	429,2	504,4	3	3	3,1	3,9	4,5	3,5
Зангиота т	1531,6	1655,8	1762	2218,1	2643,9	7,9	8,4	9	12,2	15,8	10,7
Юқори Чирчиқ т	548,9	580,4	598,7	761,7	909,1	4,2	4,3	4,4	5,6	6,7	5
Қибрай т	1803,9	1896,3	1903,5	2204,2	1869,5	9,2	9,5	9,5	11,8	10,8	10,2
Паркент т	627,9	665	684,8	823,2	946,8	4,2	4,3	4,4	5	5,5	4,7
Пискент т	252,5	259,9	262,6	327,2	367,5	2,6	2,6	2,6	3,2	3,6	2,9
Ўрта Чирчиқ т	623,4	654,2	654,7	776,1	896,9	4,3	4,4	4,5	5,6	6,7	5,1
Чиноз т	536,5	565,6	567,5	613	717,7	4,1	4,3	4,2	4,5	5,1	4,4
Янгийўл т	788,4	804,4	806,3	961,2	1080,3	3,8	3,9	3,8	4,8	5,6	4,4
Тошкент т	863,5	912,1	924,4	1208,2	1446,2	4,9	5,1	5,1	6,5	7,6	5,8
Ўртача	694,7	729,7	745	898,7	1003,3	4,5	4,6	4,7	5,7	6,5	5,2

Юқоридаги маълумотларнинг таҳлили натижаларига кўра, Тошкент вилоятида кўрсатилган хизматлар ҳажми таққослама баҳоларда 2022 йилда 2018 йилга қараганда 8435,5 млрд. сўмга, ўзгариш суръати 1,54 баробарга, аҳоли жон бошига 2,7 млн. сўмга, ўзгариш суръати 1,5 мартага ошганлигини кўришимиз мумкин.

Вилоят ҳудудларда аҳоли жон бошига хизматлар ҳажми 2022 йилда Нурафшон ва Олмалиқ шаҳарларида юқори бўлиб, мос равишда 19 810,9 минг сўмга ва 12 125,5 минг сўмга тенг бўлган.

Тошкент вилояти шаҳарлари ва туманларини аҳоли жон бошига тўғри келадиган хизматлар ҳажми бўйича 3-жадвал маълумотларидан фойдаланиб учта гуруҳга ажратамиз (юқори, ўртача ва паст даража).

Тошкент вилояти шаҳарларида аҳоли жон бошига хизматлар ҳажмининг энг юқори кўрсаткичи Нурафшон шаҳрига (17,2 млн. сўм), энг паст кўрсаткичи Ангрен шаҳрига (6,7 млн. сўм) тўғри келганлиги аниқланди. Бунда гуруҳлаш орилигини қуйидаги кетма-кетликда аниқлаймиз.

$$i = \frac{17.2 - 6.7}{3} = 3.5 \text{ млн. сўм};$$

1-гуруҳ: 6,7-10,2 млн. сўмгача;

2- гуруҳ: 10,2-13,7 млн. сўмгача;

3- гуруҳ: 13,7-17,2 млн. сўмгача.

2-жадвал

Тошкент вилояти шаҳарларида аҳоли жон бошига хизматлар ҳажми бўйича гуруҳланиши⁸⁶

Аҳоли жон бошига хизматлар ҳажми бўйича гуруҳлар, млн.сўм	Шаҳарлар	Ўртача йиллик, млн сўм	Баҳо
I 6,7-10,2	Ангрен	6,7	ўртачадан паст
	Бекобод	9,3	
	Олмалиқ	10,0	
	Чирчиқ	10,0	
II 10,2-13,7	Оҳангарон	10,5	ўртача
III 13,7-17,2	Янгийўл	14,1	ўртачадан юқори
	Нурафшон	17,2	

2-жадвал маълумотларига кўра, Тошкент вилоятидаги шаҳарларда аҳоли жон бошига хизматлар ҳажмини ҳисоблаш ва рейтингини аниқлашда интеграл кўрсаткичлардан фойдаланилади. Ушбу кўрсаткичлар асосида ҳисобланганда, ўртачадан паст даражадаги шаҳарлар гуруҳига Ангрен (6,7млн.сўм), Бекобод (9,3млн.сўм), Олмалиқ (10,0млн.сўм) ва Чирчиқ (10,0 млн.сўм) шаҳарлари киради. Ўртача ривожланиш даражага эга бўлган шаҳарлар гуруҳига Оҳангарон (10,5 млн.сўм), ўртачадан юқори даражада ривожланган шаҳарлар гуруҳига Янгийўл (14,1млн.сўм) ва Нурафшон (17,1млн сўм) шаҳарлари кирган.

Тошкент вилояти туманларида эса аҳоли жон бошига хизматлар ҳажми энг юқори Зангиота туманига 10,7 млн. сўм, энг паст кўрсаткич Оҳангарон туманига 2,6 млн. сўм эканлиги аниқланди. Бунда гуруҳлаш оралиғи куйидагича аниқланади.

$$i = \frac{10.7 - 2.6}{3} = 2.7 \text{ млн. сўм};$$

1-гуруҳ: 2,6-5,3 млн. сўмгача;

2- гуруҳ: 5,3-8,0 млн. сўмгача;

3- гуруҳ: 8,0-10,7 млн. сўмгача.

Юқоридаги жадвал маълумотларига кўра, Тошкент вилояти туманларида аҳоли жон бошига хизматлар ҳажмини ҳисоблаш натижаларига кўра ўртачадан паст даражадаги туманлар гуруҳига Оҳангарон (2,6млн.сўм), Пискент (2,9млн.сўм), Бекобод (3,4млн.сўм), Куй Чирчиқ (3,5млн.сўм), Бўка (3,9млн.сўм), Чиноз (4,4млн.сўм), Янгийўл (4,4млн.сўм), Паркент (4,7млн.сўм), Оққўрғон (4,8млн.сўм), Юқори Чирчиқ (5,0млн.сўм) ва Ўрта

⁸⁶ Илмий тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Чирчиқ (5,1млн.сўм) туманлари киради. Ўртача ривожланиш даражага эга бўлган туманлар гуруҳига Тошкент (5,8млн.сўм) ва Бўстонлик (6,7млн.сўм) туманлари, ўртачадан юқори даражада ривожланган туманлар гуруҳига Қибрай (10,2млн.сўм) ва Зангиота (17,1млн сўм) туманлари кирган.

2-жадвал

Тошкент вилояти туманларида аҳоли жон бошига хизматлар ҳажми бўйича гуруҳланиши⁸⁷

Аҳоли жон бошига хизматлар ҳажми бўйича гуруҳлар, млн.сўм		Туманлар	Ўрача йиллик, млн сўм	Баҳо
I	2,6-5,3	Оҳангарон	2,6	ўртачадан паст
		Пискент	2,9	
		Бекобод	3,4	
		Қуйи Чирчиқ	3,5	
		Бўка	3,9	
		Чиноз	4,4	
		Янгийўл	4,4	
		Паркент	4,7	
		Оққўрғон	4,8	
		Юқори Чирчиқ	5,0	
Ўрта Чирчиқ	5,1			
II	5,3-8,0	Тошкент	5,8	ўртача
		Бўстонлик	6,7	
III	8,0-10,7	Қибрай	10,2	ўртачадан юқори
		Зангиота	10,7	

Хулоса қилиб айтганда, Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожланишини таъминлашда фикримизча, қуйидаги вазифаларни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ:

- хизмат кўрсатишни амалга ошириш мақсадида ҳудудларда кадрлар салоҳиятини ошириш;
- ушбу соҳага инновацион технологияларни йўналтириш орқали аҳоли турмуш даражасини оширишга эришиш мумкин;
- ички ва ташқи бозорларда хизматларга бўлган талабни кенгайтириш, шу орқали аҳоли бандлик даражасини ошириш;
- ҳудудларда ушбу соҳани ривожлантириш орқали туристлар оқимини ошишига эришиш мумкин.

⁸⁷ Илмий тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш орқали бугунги кунда худудда энг йирик меҳнат бозорида ишсизлик даражасини пасайишига ва аҳоли турмуш даражасининг йилдан - йилга яхшиланиб боришига ҳамда ялпи худудий маҳсулотнинг ўсишига эришилади.

Юқорида таклиф этилган фикр ва мулоҳазаларни амалиётга татбиқ этилиши хизматлар соҳасини такомиллаштиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Хидирова Гавҳар Рустамовна
и.ф.ф.д., доцент БухДУ доктаранти

МИНТАҚАНИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШГА ТУРИЗМНИ ТАЪСИРИНИ АНИҚЛАШНИНГ УСЛУБЛАРИ

Аннотация Мақолада иқтисодий ўсишнинг муҳим омилли сифатида минтақа иқтисодиётига бевосита таъсир кўрсатаётган етакчи соҳа худудларни комплекс барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашга қаратилган

Калим сўзлар: ижтимоий-иқтисодий, инфратузилма, концепция, минтақавий туризм, комплекс, етакчи соҳа.

Резюме: В статье ведущая сфера влияющая на экономику региона рассматривается как фактор экономического роста и обеспечения комплексного устойчивого социально-экономического развития регионов

Ключевые слова: социально - экономический, инфраструктура, концепция, региональный туризм, комплекс, ведущая сфера.

Abstract: The article considers the leading sphere which effects the economy of the region as a factor of economic growth and ensuring comprehensive sustainable socio-economic development of the regions

Keywords: socio-economic, infrastructure, comprehensive, regional tourism, complex, leading sphere.

Минтақада юқори иқтисодий ўсиш суръатларига эришиш учун, рақобат афзалликларига эга тармоқ ва корхоналар биринчи ўринга кўтарилиб, улар маълум даражада локомотив вазифасини бажаришлари лозим бўлади. Ана шундай тармоқлар қаторига минтақавий хусусиятга эга бўлган туризмни кўшиш лозим. Чунки минтақада бой табиий салоҳиятга асосланган туризм соҳасини кескин ривожлантириш учун барча имкониятлар мавжуд. Туризм ўзига хос минтақа учун ўсиш нуқтаси бўлиб хизмат қилади.

Илмий назария ва услубиёт нуқтаи назаридан туризмни минтақа ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсири деярли ўрганилмаган. Туризмнинг мамлакат ва минтақа иқтисодиётидаги ўрни турлича кўринишга эга бўлиб, айрим соҳаларга қўшадиган ҳиссаси юқорилиги билан ажралиб туради. Лекин ушбу ҳолатни амалга ошириш аввалом бор истеъмол талабларини тўла қондириш, яъни ўзига хос кадр қимматлар тизимини, туристик компанияларнинг эгалари, уларнинг маҳсулотларини истеъмол қилувчи туристлар, минтақада уларни қабул қилувчи ходимлар шакллантириши лозим.

Туризмни ривожлантириш деярли барча иқтисодий субъектларга катта қулайлик олиб келади. Ўз навбатида туристлар ўзлари хоҳлаган маҳсулот ва хизматларни оладилар, туристик компаниялар ва тадбиркорлар юқори иш ҳақи

ва фойдага эга бўладилар, минтақа эса ўз бюджетини солиқ тушумлари орқали тўлдиради.

Минтақада туризм тараққиёти аввалом бор маҳсулот ва хизматларга бўлган қўшимча талабнинг шаклланишига олиб келади. Туризмнинг яна бир ўзига хос хусусияти минтақага ташриф буюрувчи туристларда маҳсулот ва хизматларга бўлган истеъмол талабини уйғотади. Ушбу талабни қондириш минтақада фаолият олиб бораётган саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт ва бошқа компаниялар томонидан амалга ошириш мумкин. Бу ўз навбатида ишлаб чиқариш ва хизматлар ошишига ва қўшимча даромадлар минтақада шаклланишига олиб келади.

Туристлик фаоллик натижасида маҳсулот ва хизматларга бўладиган талаб ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва мавжудларининг қувватини оширишни талаб қилади. Шу сабабли туризм маълум даражада минтақада реал сектор ривожланишига таъсир кўрсатади. Истеъмол товарлари ишлаб чиқаришнинг тез суръатлар билан ривожланиши учун асосий омил бўлиб минтақа истеъмол товарлари бозорини қондириш билан бир қаторда ташқи талабни шаклланиши учун хизмат қилади.

Минтақада туризм ривожланиши транспорт ва алоқа хизматларига бўлган талабни ошишига олиб келади. Ушбу ҳолат миллий бюджетни кўпайишига, алоқа ва ишлаб чиқариш инфратузилма объектларини янада ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

1-расм. Минтақавий иқтисодиётни ривожлантиришга туризм бозори таъсири модули⁸⁸

⁸⁸ Тадқиқотчи ишланмаси

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Туризмнинг минтақадаги муҳим вазифаларидан бири сифатида хориж давлатлар валютаси тушумини кўпайтиришдан иборат. Валюта тушумлари туристик хизматлар кўрсатиш ва валюта айирбошлаш орқали амалга оширилади. Туристларни меҳмонхона, ресторан ва транспорт хизматлари учун тўланадиган пуллари минтақа иқтисодиёти ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Қуйидаги 1-расмда туризмни минтақа турли тармоқларига таъсири кўрсатилган.

Туризмни минтақа иқтисодиётига таъсирининг самарадорлигини алоҳида тармоқлар (йўналишлар) бўйича таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Тўғридан-тўғри туризмни иқтисодий таъсири улардан олинadиган даромадлар турлари ва самарадорлиги билан белгиланади. Жумладан, хўжалик субъектлари, аҳоли, маҳаллий бошқарув органларини бевосита туристлардан оладиган даромадлари. Уларга туристик компанияларнинг оладиган фойдаси, унинг асосида инвестицион лойиҳаларни амалга оширишни кўрсатиш мумкин.

Бундан ташқари туризмни тўғридан-тўғри таъсири давлат ва маҳаллий бюджетларга турли тўловлар орқали келиб тушиши билан белгиланади. Туризм соҳасидаги компаниялар ва фирмалар минтақадаги бир қатор тармоқларни ўз оғушига тортади ва ривожланишлари учун шарт-шароит яратиб беради. Улар қаторига транспорт ва алоқа, умумий овқатланиш ва савдо, банк ва молия ташкилотлари, маданият, спорт ва кўнгилочар объектлар ва бошқаларни киритиш мумкин.

Туристлар дам олиш жойларига етиб боришида, турли экскурсиялар ташкил этишда, ўз турар жойларига жўнаб кетишларида кўрсатиладиган транспорт хизматлари минтақада транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, реконструкция қилиш ва қайта таъмирлаш учун туртки бўлади. Ўз навбатида транспорт хизматларига туристлар томонидан кетадиган харажатлар туристик йўлланмаларнинг асосий қисмини ташкил қилади.

Мамлакат ва минтақалардаги ҳаво транспорти, темир йўллари ва автомобил йўлларининг сифатини халқаро стандартлар даражасига етказиш туризм хизматлари сифатини янада юқори даражага эришишига хизмат қилади. Бундан ташқари транспорт инфратузилмаси объектларининг (аэропорт, автовокзал ва темир йўл вокзаллари, транспорт марказлари) фаолиятларини талаб даражасида амалга оширилиши ҳам муҳим бўлиб, бу минтақада ягона транспорт тизими шаклланишига олиб келади.

Туристларни жойлаштириш соҳаси, меҳмонхоналар, дам олиш уйлари, туристик марказлар ва бошқа объектлардаги хизмат сифати ва турлари минтақада туризм бозорини қай даражада ривожланганлигини белгилаб беради. Айниқса, миллий кадриятлар, урф-одатлар, меҳмондўстлик каби тарихдан сақланиб келаётган удумларни туристларни қабул қилиш ва уларга хизмат кўрсатишда қўллаш мақсадга мувофиқ. Асосан минтақада туристик салоҳиятни аниқлашда яшаш жойларининг аҳволи, уларнинг қуввати (жойлар сони), фойдаланиш даражаси кўрсаткичларидан фойдаланилади. Дунё ва мамлакатимиз тажрибасидан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш мумкинки,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

hozirda turistlarni joylashtirish infratuzilmasi turizm tizimining eng asosiy rivojlaniш nuqtasi (markazi) ga aylanган. Ushbu tizim turizm daromadlarining asosini tashkil qiladi. Bu ўrinda xususiy firmalar, tashkilotlar, uy-xўjaligini ham turistlarni joylashtirishdagi aҳamiyati oshib borayotganini taъkidlash lozim.

Mintaqaviy turizm bozorining muҳim qismi бўлиб umumiy ovqatlaniш va savdo tizimi xizmat qiladi. Ayniqsa, maҳalliy taomlar, ekologik toza sabzavot va mevalar, xalq хunarmandчилиги maҳsulotlari turistlarni талаб va takliflarini inobatga olishda, mintaqa turizmning raқobatbardoshligini taъminlashda va xalqaro darajada obrўsini yanada kўtariшning muҳim omiliga aйланиши mumkin. Ўз navbatida ushbu omil mintaqada isteъmol maҳsulotlariga бўлган талаб oshishiga va ishlab chiqarishni yanada kengaytirish uchun turtki бўлади.

Turistlarning ovqatlaniш va suvenirлар, xalq хunarmandчилиги va бошqa maҳsulotlarni sotib olishga ketgan харажатlari mintaqa uchun tўғridan-tўғри тушадиган daromadlar қatoriga kiradi.

Mintaqada turistik хizmatlarning keng rivojlanaётган турlaridan biri kўngilochar obьektлар faoliyatini tashkil etishdan iborat. Булар турли ekskursiyalarni tashkil etish, madaniyat va sport soҳalaridagi tabirlar, milliy marosimlarda ishtirok etish va бошqa хizmatlarni ўz ichiga oladi.

Kўngilochar ўyinлар тури va sifatining oshishi ўz navbatida mintaqada pullik хizmatлар хажми ўsishiga, investitsion faollik kengayishiga, maҳalliy aҳoli талаб va eҳtiёjlarni қondirishga olib keladi.

Mintaqada turizm хizmatlari sifati kўp jihattan bu erda joylashgan bank, molia, suғurta kompaniyalari bilan bogliқ. Hozirda dunё tajribasidan maълumki, turistlar yigirma xildan ortiq suғurta хizmatlaridan foydalanaдилар. Suғurta хizmatlarining rivojlanganlik darajasi turistlar хavfsizligi қay darajada taъminlanganligini bildiradi. Xalqaro turizmni tashkilashtirishda deyarli barча turistlar ўz soғligini хimoyalash maқsadida suғurta polislarini sotib oladilar.

Turistlar ўz safarlari davomida kўshimча хizmatлар turidan foydalaniш, kerakli maҳsulotlarni sotib olish uchun ўz pullarini sarflayдилар. Шу sababli mintaqada turizm rivojlaniши bevosita bank faoliyatini kengaytirishga, ular kўrsatayotgan хizmatлар turini kўpайtirishga taъsir kўrsatadi. Hozirgi zamonda mintaqani imedji (obrўsi) turistik obьektlarning mavjudligi bilan bir қatorда bank-molia хizmatlarining қulayligi va sifati bilan belgilanadi. Шу sababli turizmni rivojlaniши bevosita mintaqada bozor infratuzilmasi obьektlarining shakllanayotgan talablarini va ularni sifatli қondirishi, худудлар doirasida optimal joylashuvi asosida tashkil etish uchun imkoniyat ochib beradi.

Yana bir eng muҳim turizm bilan bogliқ хizmatлар қatoriga informatsion-texnologiyalar salohiyatidan keng foydalaniшни aloҳida

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

таъкидлаш лозим. Ушбу хизматлар туристларга қулай шароит яратиш билан бирга уларнинг хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ. Минтақани у ерда жойлашган туристик объектлар, аҳолиси ва унинг урф-одатлари, меҳмондўстлик даражаси, ишлаб чиқариш, ижтимоий ва бозор инфратузилмаларини ривожланганлиги ва бошқа аниқ маълумотларни информацион хизматлар доирасида тўлиқ олиш имкони туғилади. Шунинг учун энг асосий жараён туристик йўлланмага буюртма бериш, меҳмонхоналарга жойни бронлаштириш, самолёт ва поездга чиптани олишда информацион технологиялардан фойдаланиш оддий ҳолга айланиб бормоқда.

Информацион технологиялар хизмат турларини янада кенгайтириш улардан олинаётган даромадлар ошишига, минтақада ушбу тармоқ тараққиётига, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга ўз ҳиссасини қўшишига олиб келади.

Туризмни бевосита минтақа ривожланишига таъсирини асосан маҳаллий бюджетлар тушумининг ошиши, экспорт салоҳиятининг кенгайиши, экологияни мувофиқлаштиришга, бандлик муаммосини ҳал қилишга, ижтимоий соҳалар тараққиётига қўшган ҳиссалари орқали аниқлаш мумкин. Минтақа бюджети маълум даражада туристларга хизмат кўрсатувчи туристик компаниялар ва фирмалар, меҳмонхоналар даромадларидан тушадиган турли тўловлар ҳисобига тўлдирилади. Жумладан, солиқ тўлови, божхона тўлови, айрим йиғимлар.

Минтақада туризм соҳасида меҳнат қиладиган юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини ривожлантириш, янги ўқув технологияларидан фойдаланиш, жаҳон стандартлари талабига мос келадиган кадрларни шакллантириш таълим тизими учун ўртак бўлиши мумкин. Бундан ташқари асосий ижтимоий муаммо бўлган аҳоли бандлигини таъминлашда ҳам туризм салоҳиятидан самарали фойдаланган ҳолда янги иш жойларини ташкил этилиши йирик ижтимоий самара натижаси бўлиб хизмат қилади.

Аҳоли бандлигини таъминлаш ўз навбатида уларни даромадларини ортишига, бевосита турмуш сифатини ошишига олиб келади.

Ички туризмни қўллаб-қувватлаш, аҳолининг дам олиши учун қулай шароит яратилиши, уларни саломатлигини тиклаш ва мустаҳкамлашга муҳим замин яратади.

Жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, туризм хизматларининг асосий истеъмолчилари ўрта синф вакиллари дир. Ушбу омил мамлакатда ва минтақаларда ўрта синфни шаклланиши учун кенг имкониятлар яратиб беради. Туризмни бевосита минтақавий тармоқ эканлигини эътиборга олган ҳолда, уни худудлараро ижтимоий табақалашувга таъсир қилиб, аҳоли турмуш даражасидаги фарқларни камайтириш ва яқинлаштириш учун яхши имкон яратади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ижтимоий соҳа тўғрисида гапирганда, туризмни ҳам ушбу соҳага тааллуқли эканлигини таъкидлаш лозим. Туризмнинг аҳамияти унинг ижтимоий соҳадаги қуйидаги фаолиятлари билан белгиланади:

- моддий ва номоддий бойликларни истеъмолчига етказиб бериш;
- истеъмол жараёнига хизмат қилиш;
- аҳоли саломатлигини таъминлаш;
- аҳолини ижтимоий-маданий даражасини шакллантириш ва қўллаб-қувватлаш;

Туризм жамиятда ўзига хос ижтимоий вазифаларни бажаради. Улар аҳолини меҳнатга лаёқатини тиклаш ва ривожлантириш, бўш вақтдан самарали фойдаланиш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромадларини ошириш, дам олиш инфратузилмаларини ривожлантиришдан иборат.

Фикримизча, минтақавий туризм ижтимоий йўналтирилган бўлиши керак. Биринчидан, туризм инсон манфаатлари учун хизмат қилиш; иккинчидан эса, микро ва макродаражада даромадлар олишга мўлжалланган, яъни ижтимоий йўналтирилган ва бозор механизмларини қўллашга қаратилган десак тўғри бўлади.

Умуман, туризмни минтақа иқтисодиёти, унинг тармоқлари ва ижтимоий соҳага таъсири кўп қиррали бўлиб, барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади. Туризмдан олинadиган даромад минтақани ривожланиши учун қўшимча рағбатлантирувчи куч бўлибгина қолмай, балки мавжуд маданий-тарихий ва табиий салоҳиятни асраб қолишнинг зарур омилидир.

Туризмни минтақа иқтисодиётига таъсирини умумий концепциялар орқали аниқлаш билан бир қаторда уни миқдорий аниқлаш услубиёти ва усулларини ишлаб чиқиш назария ва амалиёт учун долзарбдир. Асосий масала туризмнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг аниқ индикаторлари ва кўрсаткичларини илмий асослашдан иборат. Иқтисодий самарадорлик (бевосита ва билвосита) асосан туризмдан олинadиган умумий даромадлар, унинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши ва бошқа бир қатор макроиқтисодий кўрсаткичлар орқали (экспорт, хизматлар ҳажми, бандлик ва бошқалар) аниқланиши мумкин. Лекин ушбу кўрсаткичларни аниқлашда бир қатор услубий муаммолар мавжуд бўлиб, улар расмий статистикани такомиллаштириш зарурияти, янги ҳисоблаш услубларини ишлаб чиқиш лозимлиги, махсус ижтимоий тадқиқотларни амалга оширишни тақазо қилади.

Хулоса сифатида туризмни минтақа иқтисодиётига таъсирини ўрганиш, ва аниқ хулосалар қилиш ҳудудларни комплекс тарзда мутаносиб ривожлантириш, узоқ ва ўрта муддатда мавжуд туристик салоҳиятдан самарали фойдаланиш, энг асосийси аҳоли турмуш даражаси ва сифатини ошириш учун асосий омил бўлади.

Паринова Диана,
Преподаватель по совместительству на кафедре
«Корпоративные финансы и ценные бумаги»
Ташкентского финансового института
Ташкент, Узбекистан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЙТИНГОВОЙ ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ НА ОСНОВЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И РЕЗУЛЬТАТОВ ОПРОСОВ

Аннотация. Совершенствование рейтинговой оценки социально-экономического развития регионов будет способствовать более эффективной региональной политике, улучшению качества жизни населения и принятию обоснованных решений по распределению ресурсов. В последние годы в Узбекистане происходят значительные изменения в политической, экономической и социальной сферах, и мнение населения играет важную роль в определении эффективности и успешности этих изменений. Для учета мнения населения в Узбекистане проводятся различные опросы и исследования общественного мнения. Они могут быть осуществлены как государственными органами, так и независимыми исследовательскими центрами, и организациями. Опросы могут касаться различных аспектов социально-экономического развития, таких как уровень жизни, доступность услуг, уровень безопасности, качество образования и здравоохранения, а также общая оценка политической и экономической ситуации в стране. Одним из примеров учета мнения населения в Узбекистане является проведение ежегодного опроса, известного как "Мониторинг общественного мнения". Этот опрос проводится Институтом стратегических и межрегиональных исследований при Президенте Республики Узбекистан и предоставляет данные о мнении населения по различным вопросам, связанным с социально-экономическим развитием и политикой страны. Результаты этого опроса используются для принятия решений и разработки стратегий развития страны. Учет независимого мнения населения в Узбекистане является важным инструментом для оценки эффективности региональной политики и разработки мер по улучшению социально-экономического развития. Он позволяет учесть заботы, потребности и приоритеты населения, что способствует более точной и рациональной разработке стратегий развития регионов и страны в целом.

Annotation. Improving the rating assessment of socio-economic development of regions will contribute to more effective regional policy, improving the quality of life of the population and making informed decisions on the allocation of resources. In recent years, significant changes have been taking place in Uzbekistan in the political, economic and social spheres, and the opinion of the population plays an

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

important role in determining the effectiveness and success of these changes. To take into account the opinion of the population, various surveys and public opinion studies are conducted in Uzbekistan. They can be carried out by both government agencies and independent research centers and organizations. Surveys can address various aspects of socio-economic development, such as living standards, availability of services, safety levels, quality of education and healthcare, as well as a general assessment of the political and economic situation in the country. One example of taking into account the opinion of the population in Uzbekistan is the annual survey known as “Public Opinion Monitoring”. This survey is conducted by the Institute for Strategic and Interregional Studies under the President of the Republic of Uzbekistan and provides data on the opinion of the population on various issues related to the socio-economic development and politics of the country. The results of this survey are used to make decisions and develop development strategies for the country. Taking into account the independent opinion of the population in Uzbekistan is an important tool for assessing the effectiveness of regional policies and developing measures to improve socio-economic development. It allows you to take into account the concerns, needs and priorities of the population, which contributes to a more accurate and rational development of development strategies for regions and the country as a whole.

Ключевые слова: *рейтинговая оценка, социально-экономическое развитие, статистические показатели, опросы, индексы, методы оценки, региональная политика.*

Key words: *rating assessment, socio-economic development, statistical indicators, surveys, indices, assessment methods, regional policy.*

Введение. В современном мире оценка социально-экономического развития регионов является важным инструментом для определения прогресса и эффективности региональной политики. Однако существующие методы рейтинговой оценки не всегда являются полными и точными, поскольку они основаны на ограниченном наборе статистических показателей. В связи с этим, необходимо совершенствовать рейтинговую оценку социально-экономического развития регионов, включая в нее результаты опросов населения.

Опросы населения являются важным инструментом для учета мнения и оценки населения о состоянии социально-экономического развития регионов. Они позволяют выявить проблемы, потребности и приоритеты населения, которые могут быть упущены при использовании только статистических показателей. Результаты опросов позволяют более точно оценить качество жизни, доступность услуг, уровень безопасности и другие аспекты развития регионов.

Однако, статистические показатели необходимы для объективной оценки развития регионов. Они предоставляют количественные данные о экономическом росте, безработице, инфляции и других факторах, которые являются важными для определения уровня развития регионов. Поэтому, для

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

совершенствования рейтинговой оценки, необходимо объединить статистические показатели и результаты опросов населения, чтобы создать более полную и объективную картину социально-экономического развития регионов.

Материал и метод. Статистические данные могут быть получены от различных официальных источников, таких как государственные статистические службы, центральный банк, министерства и другие органы власти, а также международные организации (например, Всемирный банк, Международный валютный фонд и др.). Результаты опросов могут быть получены через специализированные социологические исследования или анкетирование населения.

Таблица 1

Основные ключевые показатели социально-экономического развития Республики Узбекистан⁸⁹

№	Наименование показателя	Значение/Рейтинг по итогам 2022 года
1	ВВП (валовой внутренний продукт)	888,34 трлн сумов
2	ВВП на душу населения	2255 долларов США
3	Уровень безработицы	8,9%
4	Индекс человеческого развития (ИЧР)	101 место среди 191 стран мира
5	Индекс неравенства доходов (коэффициент Джини)	0,327
6	Уровень образования (охват высшим образованием)	38%
7	Уровень доступности здравоохранения	28 трлн сумов (3,15% от ВВП страны)
8	Уровень бедности	14%
9	Инфляция	12,25%
10	Объём освоенных инвестиций в экономику страны	269.9 трлн сум (\$24.4 млрд) или 30,4% от ВВП

Результаты. ВВП Узбекистана демонстрирует стабильный рост в последние годы, наша страна является одной из крупнейших экономик в регионе Центральной Азии. Узбекистан активно борется с инфляцией и стремится поддерживать стабильность цен. В 2019 году уровень инфляции

⁸⁹ Таблица составлена автором с использованием экономической литературы

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

составил около 15%, что является существенным снижением по сравнению с предыдущими годами. Вопрос снижения уровня безработицы остается приоритетным для Узбекистана. В последние годы правительство страны предпринимает активные шаги для создания новых рабочих мест и развития предпринимательства. Узбекистан активно привлекает иностранные инвестиции в различные секторы экономики, такие как энергетика, текстильная промышленность, туризм и сельское хозяйство.

Уровень жизни населения Узбекистана постепенно улучшается. Правительство предпринимает шаги для повышения доходов населения, развития социальной инфраструктуры, доступности образования и здравоохранения, а также улучшения жилищных условий. Правительством нашей республики уделяется большое значение развитию социальной сферы. Это включает развитие образования, здравоохранения, социальной защиты, культуры и спорта. Страна активно работает над повышением уровня грамотности, доступности качественного здравоохранения и образования для всех граждан.

В целом, Узбекистан достиг значительного прогресса в своем социально-экономическом развитии и продолжает развиваться во всех направлениях. Страна стремится к диверсификации экономики, содействию предпринимательства и созданию благоприятного инвестиционного климата для устойчивого и устойчивого развития.

Обсуждение. Республиканский центр изучения общественного мнения "Ижтимоий фикр" является негосударственной некоммерческой организацией со статусом научно-исследовательского учреждения⁹⁰. Главная цель "Ижтимоий фикр" – выявление, изучение и анализ, а также системный мониторинг основных тенденций динамики общественного мнения во всех отраслях развития страны.

"Ижтимоий фикр" создан в 1997 году, и с этого периода исследовательский коллектив "Ижтимоий фикр" первым начал проводить регулярные социологические опросы общественного мнения в масштабах всей страны. За более чем 20-летний период своей деятельности Центр провел более 600 комплексных исследований, посредством различных методов, представленных в социологической науке.

⁹⁰ Ссылка на официальный сайт www.ijtimoiyfikr.uz

Рис.1. Результаты опроса по вступлению Узбекистана в ЕАЭС⁹¹

Кроме того, **Центр экономических исследований и реформ (ЦЭИР)** проводит опросы населения по различным сферам экономики⁹². Согласно итогам опроса, проведённом в сентябре 2023 года, для формирования картины потребительских настроений (Индекс потребительских настроений) выявили следующие предпочтения граждан: 36% респондентов заявили, что ожидают улучшения экономической ситуации в стране в будущем, против 25%, которые ожидают ухудшения, еще 39% считают, что экономическая ситуация в стране останется без изменений. В сентябре 78% респондентов ответили, что «антикризисные меры, принимаемые государством, достаточны».

Рис.2. Результаты опроса по вступлению Узбекистана в ВТО⁹³

⁹¹ Ссылка на официальный сайт www.cer.uz

⁹² Ссылка на официальный сайт www.cer.uz

⁹³ Ссылка на официальный сайт www.cer.uz

Самую большую опасность членства во Всемирной торговой организации у граждан вызывает, контроль над основными отраслями экономики, который может перейти к иностранным предпринимателям – 44% опрошенных выразили опасения.

Рис.3. Результаты опроса по вступлению Узбекистана в ВТО⁹⁴

Основным преимуществом вступления в ВТО названо улучшение конкурентной среды, снижение цен на товары и услуги и повышение их качества – 34% респондентов. Кроме того, были указаны следующие варианты: международный имидж Узбекистана улучшится- 11%, национальное производство и рабочие места увеличатся в результате роста потока иностранных инвестиций и количества иностранных предприятий-16%, расширение экспортного рынка увеличит национальное производство и создаст новые рабочие места- 16%, улучшение торговых отношений с развитыми странами приведет к увеличению импорта высоких технологий в национальную экономику- 23%.

Улучшение рейтинговых оценок социально-экономического развития может быть достигнуто через ряд методов и подходов. Вот некоторые из них:

1. **Экономические реформы:** Реализация экономических реформ может способствовать улучшению рейтинговых оценок. Это может включать снижение бюрократии и административных преград для бизнеса, улучшение инвестиционного климата, реформирование налоговой системы, содействие конкуренции и развитие свободной торговли.

2. **Стабильность и прозрачность:** Создание стабильной и прозрачной экономической и политической среды может положительно сказаться на

⁹⁴ Ссылка на официальный сайт www.cer.uz

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

рейтинговых оценках. Это включает соблюдение права и правового строя, борьбу с коррупцией, укрепление прав собственности и соблюдение договорных обязательств.

3. **Инфраструктура и развитие человеческого капитала:** Инвестиции в инфраструктуру, такую как транспортные сети, энергетика, образование и здравоохранение, могут способствовать улучшению рейтинговых оценок. Развитие человеческого капитала через образование и подготовку рабочей силы также играет важную роль.

4. **Устойчивое развитие:** Уделять внимание устойчивому развитию, включая охрану окружающей среды, социальную ответственность и социальное равенство, может улучшить рейтинговые оценки. Это может включать принятие мер по снижению выбросов парниковых газов, поддержку социальных программ и защиту прав меньшинств.

5. **Международное сотрудничество:** Участие в международных организациях и сотрудничество с другими странами может способствовать улучшению рейтинговых оценок. Это может включать подписание и реализацию международных договоров и соглашений, участие в торговых блоках и региональных интеграционных процессах.

Конечно, каждая страна имеет свои уникальные условия и вызовы, и подходы к улучшению рейтинговых оценок могут различаться. Важно разработать комплексный план действий, основанный на анализе сильных и слабых сторон экономики и социальной сферы, а также на консультациях с экспертами и заинтересованными сторонами.

Заклучение. Совершенствование рейтинговой оценки социально-экономического развития регионов может быть достигнуто через использование как статистических показателей, так и результатов опросов населения. Оба подхода имеют свои преимущества и могут дополнять друг друга, обеспечивая более полную и объективную картину развития регионов.

Статистические показатели предоставляют количественные данные о различных аспектах социально-экономического развития, таких как ВВП, уровень безработицы, инфраструктура, образование и здравоохранение. Они позволяют сравнивать различные регионы и отслеживать динамику развития во времени. Однако, статистические данные могут быть неполными или не всегда отражать реальные условия и потребности населения.

Результаты опросов населения, с другой стороны, предоставляют качественную информацию о мнениях, предпочтениях и потребностях граждан. Они могут помочь выявить социальные и экономические проблемы, оценить удовлетворенность услугами и программами, а также оценить эффективность политик и мероприятий развития. Опросы населения также могут помочь учесть мнение и интересы населения при разработке стратегий и планов развития.

Использование как статистических данных, так и результатов опросов населения позволяет получить более полную и объективную картину

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

социально-экономического развития регионов. Это может помочь правительствам и заинтересованным сторонам принимать более информированные решения, а также оценивать эффективность различных программ и мероприятий развития.

Важно учитывать, что рейтинговая оценка социально-экономического развития является сложным процессом, требующим комплексного подхода и учета различных факторов. Она должна быть основана на надежных и актуальных данных, а также на взаимодействии с заинтересованными сторонами и общественностью. Только так можно достичь более справедливого и устойчивого развития регионов.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан УП №-60 от 28.01.2022 года «О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы».
2. Chen, S., & Ravallion, M. (2008). The developing world is poorer than we thought, but no less successful in the fight against poverty. *The Quarterly Journal of Economics*, 125(4), 1577-1625.
3. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Reports. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/reports/>.
4. World Bank. World Development Indicators. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
5. World Economic Forum (WEF). Global Competitiveness Report. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report>.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Namozov Olim Botirovich

Ilmiy rahbar: TMI, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti (PhD)

olimnamozov260628@gmail.com

Alixanov Pahlavon Shuhrat o’g’li

Toshkent moliya institute talabasi

Pahlavonbek11@gmail.com

MAMLAKATDA IJTIMOY-IQTISODIY SOHALARNI BAHOLASHDA STATISTIK KO’RSATKICHLAR VA SO’ROVNOMALARNING O’RNI VA AHAMIYAT

Annotatsiya: Ushbu tezisda mamlakat hududida ijtimoiy-iqtisodiy sohalarni rivojlantirish, bu sohalarni rivojlangan mamlakatlar sohalari bilan taqqoslash hamda taqqoslash natijasida xato va kamchiliklarni bartaraf etishda statistik ko’rsatkichlar va so’rovnomalarni qo’llash haqida taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so’zlar: Statistik ma’lumotlar, ijtimoiy-iqtisodiy sohalar, tahlil qilish, mamlakat rivoji va taraqqiyoti, statistik infratuzilma, takomillashtirish va yaxshilash, tahlil va sintez.

Ma’lumki, dunyo mamlakatlarida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va o’rganishda statistik ma’lumotlarning o’rni beqiyos. Har bir mamlakat o’z salohiyatini takomillashtirish hamda rivojlanish jarayonida statistik ma’lumotlardan keng foydalanadi. O’zbekiston Respublikasi hududida ham statistik ma’lumotlarni qo’llash va ushbu ma’lumotlar asosida turli sohalarni rivojlantirish ishlari keng ko’lamda olib borilyapti. Jumladan, yurtboshimiz O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2020-yil 3-avgustda “O’zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida” gi PQ-4796 sonli qaror imzolanganini keltirib o’tishimiz mumkin⁹⁵. Ushbu qarorga muvofiq mamlakatda statistik ma’lumotlarning sifatini yaxshilash, bu ma’lumotlarning shaffof, to’liq hamda ishonchliligini ta’minlash bo’lib o’tayotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni, jumladan xalqaro tashkilotlarning maxsus nashrlari va ma’lumotlar bazalarida xolis va ishonchli aks ettirishni ta’minlash choralari ko’rilmoqda.

Bundan tashqari, 2020-2025-yillarda O’zbekiston Respublikasi statistikasini rivojlantirishning milliy strategiyasini ham nazardan chetda qoldirmasligimiz zarur. O’zbekiston Respublikasi milliy statistika tizimining istiqboldagi barqaror rivojlanishi, sohada davlat siyosatini yangicha yondashuv asosida amalga oshirishni talab qiladi. 2020-2025-yillarda O’zbekiston Respublikasi statistikasini rivojlantirishning milliy strategiyasi bu vazifalarni amalga oshirish uchun asos bo’lib xizmat qiladi.

⁹⁵ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-avgustdagi “O’zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida” PQ-4796 sonli qarori.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Strategiyaning asosiy maqsadi - mamlakatning butun milliy statistika tizimini kompleks rivojlantirish hisoblanadi, bu esa foydalanuvchilar ehtiyojlariga javob beradigan statistikaning dolzarbligini oshirishga, statistika tizimini muvofiqlashtirish va boshqarishni takomillashtirishga yordam beradi hamda quyidagi strategik maqsadlarni qamrab oladi:

- huquqiy va tashkiliy infratuzilmani yaxshilash;
- statistik infratuzilmani takomillashtirish;
- statistika ma'lumotlaridan foydalanuvchilar va yetkazib beruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash;
- statistika ma'lumotlarini qayta ishlash bo'yicha axborot-kommunikatsiya infratuzilmasini yaxshilash;
- alohida statistik yo'nalishlar va metodologiyalarni takomillashtirish.

2020-2025-yillarda strategiyani amalga oshirish quyidagi keng ko'lamli strategik natijalarga erishish imkonini beradi:

- statistika ma'lumotlaridan foydalanuvchilarning qoniqish darajasining yuqoriligi;
- statistika ma'lumotlarini yetkazib beruvchilarning sifatli motivatsiyasi;
- hukumat va hamkorlar tomonidan milliy statistikaning rivojlantirishini har tomonlama qo'llab-quvvatlanishi;
- xodimlar motivatsiyasi va yuqori malakasi;
- mamlakatning milliy statistika tizimini samarali muvofiqlashtirish⁹⁶.

Statistik ko'rsatkichlar deb ma'lum makon va zamon sharoitida ommaviy hodisa va jarayonlarning holatini, rivojlanishini, tuzilishini, o'zaro bog'lanishlarini ifodalovchi me'yorlar yuritiladi. Statistik ko'rsatkichlar tizimi deganda ommaviy jarayonlarni va ularning belgilarini o'zaro bog'lanishda aks ettiruvchi bir-biri bilan bog'langan ko'rsatkichlar majmuasi tushuniladi. Statistik ko'rsatkichlarni shakllantirishda, hisoblashda, o'rganilayotgan hodisalarni adekvat ifodalash uchun quyidagi qoidalarga rioya qilingani ma'qul:

1. iqtisodiy nazariya va statistika metodologiyasiga suyangan holda hisoblangan

ko'rsatkichlar iloji boricha o'rganilayotgan hodisalarning mohiyatini ifodalab, ularga miqdoriy baho bersin, umummilliy tushunchalar bilan bog'liqligi;

2. ko'rsatkichlar hisoblanayotgan asos ma'lumotlarning har tomonlama to'liqligi;

3. boshlang'ich asos ma'lumotlar va hisoblash texnologiyasi bo'yicha ularni

taqqoslash mumkinligini va ishonchliligini ta'minlash;

4. hodisa va predmetlarni o'rganish, tushunish uchun uni yoymoq, tuzuvchi

⁹⁶ S.S.Baxshillayeva “Statistik ko'rsatkichlar mohiyati va turlari” ilmiy maqola 1-bet.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

bo'laklarga bo'lmoq, uni ayrim belgilarini ajratmoq, ya'ni tahlil qilish. Ma'lumki, o'rganilayotgan predmetni xayolan bo'laklarga bo'lish tahlil deyiladi;

5. tahlil (analiz) bilan sintez qilishni ta'minlash;
6. induksiya va deduksiyaning ta'minlanish, ya'ni ko'rsatkichlarni hisoblashda

fikrni yakkalikdan umumiyga qarab (yoki teskarisi) harakatni ta'minlash⁹⁷.

Iqtisodiy tizim - iqtisodiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste'mol jarayonida paydo bo'ladigan asosiy iqtisodiy munosa-batlarning shakli va mazmunini belgilab beradigan, mamlakatda tarixan paydo bo'lgan yoki joriy etilgan, amal qiladigan tamoyillar, qoidalar, qonun yo'li bilan mustahkamlangan normalar majmui. Iqtisodiy tizimlar doirasida iqtisodiyot sub'yektlari, ishlab chiqarishni omillari o'zaro munosabatga kirishadilar va bu munosabatlar ma'lum qonun-qoidalarga binoan boshqariladi. Iqtisodiy tizimlar faoliyati mulk, pul va pul tizimi, davlat va nodavlat tashkilotlari, korxonalar, soliq, daromad, reja, foyda kabi bir qator vositalar yordamida tashkil qilinadi.

“Ijtimoiy statistika” tushunchasi ikkita talqimga ega: fan sohasi va amaliyot sohasi sifatida. Ijtimoiy statistika fan sohasi sifatida jamiyatdagi ijtimoiy hodisa va jarayonlar to'g'risidagi sonli ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilishning texnika va usullari tizimini ishlab chiqadi. Ijtimoiy statistika amaliy faoliyat sohasi sifatida davlat statistika organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan muayyan ijtimoiy jarayonlarni tavsiflovchi sonli materiallarni to'plash va umumlashtirish bo'yicha ishlarni bajarishga qaratilgan⁹⁸.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi yurtimizdagi iqtisodiy-ijtimoiy sohalardagi o'zgarishlar, jumladan sanot, qurilish ishlari, ichki savdo, tashqi iqtisodiy faoliyat, investitsiyalar hamda boshqa yo'nalishlar bo'yicha statistik ma'lumotlarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Ushbu statistikalar asosida mamlakat iqtisodiyotini o'rganish, o'sish sur'ati bundan tashqari qaysi sohada muammo va kamchiliklar bor ekanligi aniqlash hamda kamchiligi bor sohalarga ko'proq e'tibor qaratish va bu muammolarni hal qilish mumkin bo'ladi.

1-jadvaldan ko'rib turibmizki 2018-2022 yillar oralig'ida O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab chiqarish sezilarli ravishda o'sgan. Bunga sezilarli ta'sir ko'rsatgan hududlar esa Andijon, Samarqand va Toshkent shahar hududlarini misol keltirish mumkin. Endilikda ko'proq e'tibor qaratish kerak bo'lgan hududlarni aniqlab olishimiz ham mumkin, bular Surxondaryo, Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda Sirdaryo viloyatlaridir.

⁹⁷ Uz.unansea.com. Iqtisodiy tizim va iqtisodiy tizim turlari ilmiy-ommaviy maqola.

⁹⁸ Q.Q.Mambetjnov - “Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot nazariyalari” o'quv qo'llanma 2015, 12-15 bet.

1-jadval.

Hududlar kesimida iste`mol tovarlari ishlab chiqarish/Производство потребительских товаров в разрезе регионов/Consumer goods production by region⁹⁹.

Hududlar	2018	2019	2020	2021	2022*
O`zbekiston Respublikasi	83,512.6	110,321.0	129348.6	155159.1	145011.7
Qoraqalpog`iston Respublikasi	1,815.0	2,377.6	2804.2	2945.6	2393.3
Andijon	21,385.4	26,179.4	27490.4	25823.9	36563.5
Buxoro	3,661.3	5,311.1	6701.9	8570.2	4899.6
Jizzax	1,821.5	2,351.6	2992.9	4009.7	4115.2
Qashqadaryo	2,891.7	3,899.8	4947.4	4660.9	3003.5
Navoiy	2,528.3	3,243.4	3896.5	4342.5	3156.4
Namangan	4,135.6	6,030.0	6442.2	8303.8	7696.0
Samarqand	7,848.2	8,745.3	11836.0	14381.9	9896.6
Surxondaryo	1,218.0	1,601.3	2161.1	2640.6	1733.6
Sirdaryo	1,895.2	2,840.3	2812.3	3718.9	2048.1
Toshkent	7,700.9	10,859.0	14517.4	19981.5	18290.8
Farg`ona	4,530.1	7,216.3	10360.9	11763.9	7634.9
Xorazm	3,904.7	5,673.9	6448.3	8591.6	10277.4
Toshkent sh.	17,840.1	21,997.7	24984.3	35424.2	33302.8

Xulosa qilib aytish mumkinki, statistik ma`lumotlar aytib o`tilganidek mamlakat rivoji uchun juda ulkan hissa qo`shadi. Statistik ma`lumotlarni jahon mamlakatlari bilan raqobatlashish uchun, ma`lumotlarni taqqoslash orqali qaysi sohalarga ko`proq e`tibor qaratish lozim ekanligi, qaysi soha mamlakatning ustun tarafi, qaysi sohada mamlakat orqada qolayotganini bilib olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-avgustdagi “O`zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida” PQ-4796 sonli qarori.
2. S.S.Baxshillayeva “Statistik ko`rsatkichlarning mohiyati va turlari” ilmiy maqola 1-bet.
3. Uz.unansea.com. Iqtisodiy tizim va iqtisodiy tizim turlari ilmiy-ommaviy maqola.
4. Q.Q.Mambetjnov - “Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot nazariyalari” o`quv qo`llanma 2015, 12-15 bet.
5. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi. Stat.uz.

⁹⁹ O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi. Stat.uz.

Назаров Шохбек Исроилович
Осиё халқаро университет
1-босқич магистр

ТУМАНЛАРНИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация: Бухоро вилояти туманларининг туризм салоҳиятини ҳар тарафлама ўрганиб, унинг самарали йўналишларини аниқлаб, иқтисодиётнинг барча соҳалари билан ўзаро боғлаб туризмни келажакдаги ривожланишини асослаб берилган.

Калим сўзлар: туризм, салоҳият.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий ўсишни таъминлашда минтақаларининг ўрни ва обрўси ошиб бормоқда. Бир қатор илмий тадқиқотларда ҳуқуқий ва иқтисодий омиллар таъсири минтақада туризм тармоғини ўсиш нуқталаридан бирига айланаётганлиги исботлаб берилган.¹⁰⁰

Давлат томонидан минтақани бошқаришнинг муҳим механизми сифатида, унинг ривожланиш стратегияси ва мақсадли дастурини мамлакат ва ишлаб чиқаришдан иборат. Бу вазифани ҳал қилиш учун авваламбор минтақалар ва улардаги етакчи тармоқларни салоҳиятини чуқурок ўрганиш, мавжуд талаб ва таклифларни аниқлаш лозим. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда минтақаларда, жумладан Бухоро вилояти ва унинг етакчи тармоғи туризм салоҳиятини ўрганиш даражаси талабаларга жавоб бермайди. Мавжуд салоҳиятни ҳар тарафлама ўрганмасдан, унинг самарали йўналишларини аниқламасдан, иқтисодиётнинг барча соҳалари билан ўзаро боғламасдан туризмни келажакдаги ривожланишини асослаб бериш қийин. Туризм ўзига хос комплекс ва кўп тармоқли характерга эга бўлиб, вилоятнинг табиий-иқтисодий салоҳиятининг деярли барча йўналишларини қамраб олади.

Вилоятнинг асосий салоҳияти қадимий тарихий обидалар ҳисобланиб, улар дунё ҳамжамияти томонидан тан олинган. Табиий салоҳиятининг ўзига хослиги вилоятнинг географик жойлашуви, иқлими, мавжуд ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, гидрология иншоотлари, чўлларнинг сайёҳлик имкониятлари билан белгиланади.

Мустақиллик йиллари вилоятда инфратузилма салоҳиятини маълум даражада ривожланишига эришилди (йўл ва инженерлик иншоотлар, меҳмонхоналар, кенг тарқалган миллий овқатланиш тизими, транспорт объектлари ва вазифалари, хордиқ чиқариш муассалари ва бошқалар).

¹⁰⁰ Гаврилов А.Ю. Развитие методологии оценки ресурсного потенциала туризма на по региональном уровне. Москва, 2015, - С. 18

Гулямов Б. Развитие туристической индустрии гарантия экономического развития. Экономический вестник Узбекистан. 2017, №3, - С.60

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Алоҳида ажратилган ижтимоий салоҳиятда демографик вазият, аҳолини ёши таркиби, меҳнат ресурслари, кадрларни тайёрлаш, ижтимоий инфратузилма объектлари, маҳаллий аҳолининг меҳмондўстлиги, аҳоли табақалашувида ўрта синфни ўрни ва шаклланиши муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодий салоҳиятда устувор йўналишлар сифатида инфор­мация технологиялар ва инновацияни кенг қўллаш, саноат, қишлоқ хўжалиги ва қурилиш соҳаларини ривожлантириш, молиявий таъминлаш ва бошқарув тизими ажратиб кўрсатилган. Илмий адабиётларда минтақавий туризм салоҳиятини баҳолашга бағишланган бир қатор услублар олимлар томонидан таклиф этилган. Лекин ягона услуб ҳали ишлаб чиқилмаган (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон минтақаларида сайёҳик салоҳиятнинг асосий кўрсаткичлари¹⁰¹

Минтақалар	Сайёҳик салоҳиятнинг интеграл кўрсаткичи (балл)	Экскурсион ресурслар таркиби %		
		Тарихий маданий	Ижтимоий маданий	Табиий
Андижон вилояти	2	25.2	67.0	7.8
Бухоро вилояти	4	9.0	20.3	70.7
Жиззах вилояти	2	9.6	61.6	28.8
Қорақалпоғистон Республикаси	3	29.7	35.2	35.1
Қашқадарё вилояти	3	74.0	18.6	7.4
Наманган вилояти	3	17.4	52.6	30.0
Самарқанд вилояти	4	72.3	15.9	11.8
Сурхондарё вилояти	3	49.4	27.8	22.8
Сирдарё вилояти	3	26.9	52.2	20.9
Тошкент вилояти	4	61.9	31.8	6.3
Фарғона вилояти	4	37.3	49.0	13.7
Хоразм вилояти	4	89.7	6.6	5.7

Ушбу жадвалда келтирилган сайёҳик салоҳиятнинг минтақалар миқёсида интеграл баҳосини Бухоро вилояти бўйича юқори балл олганлиги 4-ўрин объектив ҳолдир. Лекин вилоят туризми салоҳият таркиби реал вазиятга тўғри келмайди. Тарихий маданий туризм ресурсларининг улуши (9,0%) ниҳоятда паст баҳо­ланган, аксинча табиий салоҳиятнинг ўрни юқори қилиб кўрсатилган (70,7%) Муаллиф томонидан барча салоҳият турлари чуқур таҳлил қилинган ҳолда, вилоят туризм ресурсларининг тақсимланиши қўйидагича бўлиши лозим. Тарихий-маданий обидаларнинг салоҳиятидаги ўрни 72,0%, табиий имкониятларнинг улуши 20,0%, ижтимоий маданий ресурсларнинг ҳис­саси 8,0 %га тенг бўлиб, қадимий авлодлар яратган

¹⁰¹ Гольщева Е. В. Совершенствование организации и механизма регулирования развития туризма в рыночных условиях. Т.: 2012, С. 81

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

архитектура ёдгорликлари ўз мавқеига кўра жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлиши билан кескин ажралиб туради. Ушбу салоҳият вилоят туризмнинг ўзига хос рақобатбардошлик афзалиklarини кўрсатади.

Қадимий тарихий ёдгорликлари салоҳияти. Бухоро шаҳри 2500 йиллик тарихга эга бўлиб, Буюк ипак йўлининг асосий савдо-сотик марказларидан бири сифатида хизмат қилган. Буюк аждодларимиз қурган архитектура иншоотлари бутун дунё ҳамжамияти томонидан тан олинган. Вилоятда 777 тарихий ёдгорликлар сақланиб қолган. 2013 йилда Бухоро шаҳрида жойлашган 217 та қадимий иншоот ЮНЕСКО ҳалқаро ташкилоти рўйхатига киритилган. Айниқса бутун ислом олами томонидан зиёрат қилинадиган Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Хожа Ориф ар-Ревгарий, Хожа Маҳмуд Анжир Фағнавий, Хожа Азизон, Хожа Мухаммад бобо Симосий, Саид Мир Кулол, Хожа Баҳовуддин Нақшбанд ёдгорликлари ташқи ва ички туризмнинг асосий салоҳиятларига киради. Вилоятда етти пир сайёҳик йўналиши энг машҳур бўлиб, хорижий ва ватанимиз сайёҳлари эътиборида бўлиб келмоқда. Абдуҳолиқ Ғиждувоний номлари билан юритиладиган мақбара биринчи пир мақбалари ҳисобланади. Кейинги мақбара шайх Хожа Ориф Ревгарий (Моҳитобон) номи билан машҳур бўлиб Шофиркон туманида жойлашган. Учинчи пир Хожа Маҳмуд Анжир Фағнавий Вобкент туманида яшаган. Ромитанлик тўртинчи пир Хожа Али Ромитаний тўқувчиларнинг устози ҳисобланади. Бешинчи пир Хожа Мухаммад бобо Самосий ҳам ромитанлик бўлиб сўфизм ривожланишига катта ҳисса қўшганлар. Хожа Саид Мир Кулол Бухоро яқинидаги қишлоқда туғилиб, Бухоронинг олтинчи пири ҳисобланади. Еттинчи пир Баҳовуддин Нақшбанд бўлиб сўфизмнинг мусулмон дунёсидаги энг машҳур ижодкорларидан. Ҳар бир пирнинг мақбараларини зиёрат қилиш учун минглаб сайёҳлар ташриф буюришади. Шунингдек, тарихий меъморий обидалар ичида Арк қўрғони, Ситораи Мохи-хоса саройи, Пойи Калон, Лаби-ҳовуз, Гавкушон ва бошқалар ҳам хорижий туризм сайёҳлари сони янада кўпайтириш учун кенг имкониятлар очиб беради.

Тарихий ёдгорликлар қаторига Бухоро ва Навоий вилояти чегарасида жойлашган японлар дафн қилинган мазорни ҳам зиёрат сифатида кенг тарғиб қилиш мумкин. Вардонзе табиий ёдгорлиги Шофиркон туманида жойлашган, тарихий экологик мазмунга эга бўлиб ички ва ташқи сайёҳлар оқимини оширишда тарғиб этиш мумкин. Қулжуктов тизмаси, “Келин қоя”, “Ҳазори Нур” Бухоро вилоятининг энг шимолий чегарасида чўл яйлов зонасида жойлашган бўлиб, экотуризм ва зиёрат туризмни ривожлантиришда беқиёс имкониятларга эга. Бир қатор давлат кўриқхоналари ва парваришхоналар (Денгизкўл, Қумсултон, Ҳадича, Оёқоғитма ташланма кўллари, Қора-Қир, Қизилқум, Республика Жайрон-экомаркази) ҳам вилоятда туризм турларини кўпайтириш ва сайёҳларни жалб қилиши мумкин. Кўриқхоналарда Қизил китобга киритилган ҳайвонлар ва ўсимликлар мавжуд бўлиб, улар сайёҳларда катта қизиқиш уйғотади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Табиий салоҳиятдан (ер ости суви) фойдаланган ҳолда вилоятда фаолият олиб бораётган иккита санаторий-профилакторияни (Ситораи-Мохи-Хоса ва Иссиқ сув санаториялар, Шўркўл (Олот) туз балчиқ кўли) халқаро андозалар асосида кенгайтириш натижасида сайёҳлар оқимини ошириш мумкин. Вилоят бой минерал хом ашё ресурсларига эга. Минтақада 49дан ортиқ фойдали қазилма конлари мавжуд. Улардан фақат 60% дан ҳозирда фойдаланилмоқда холос. Айниқса табиий салоҳият бўлиш газ ва газ конденсати, графит, табиий тош ва мрамор, оҳақтош, қурилиш материалларни фойдали қазилма конларининг келажакда вилоят иқтисодиётини ривожлантиришдаги ўрни юқори. Бунга яққол мисол сифатида газ ва газ конденсати конларини топиш бўйича кенг қамровли геологик-қидирув ишлари олиб борилаётганлигини, 2018 йилда замонавий инновацион технологияларга асосланган газни қайта ишлаш бўйича газ кимё мажмуасини Россиянинг Лукойл компанияси иштирокида ишга туширилишини айтиш мумкин. Лекин, шу билан бирга вилоят миқёсида етакчи ва рақобатбардош асосий иқтисодий ўсишни тайминлайдиган саноат тармоқлари шаклланмаган десак муболаға бўлмайди. Мавжуд минерал хом ашё ресурсларидан вилоятда инфратузилма объектларини, жумладан туризмга боғлиқ йўл ва йўл қурилиши, меҳмонхоналар ва ижтимоий соҳа учун қурилиш материаллари ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин. Вилоятда бир қатор гидрология иншоотлари мавжуд. Жумладан, Аму-Бухоро, Аму-Қорақўл, Қоровулбозор магистрал каналлари, Шўркул сув омбори, Денгизқўл кўли базасида сайёҳик маршрутларни ташкил этиш учун салоҳият бор.

Инфраструктура салоҳияти. Вилоят транспорти, жумладан автотўл тизими бўйича мамлакатда саккизинчи ўринни, автотранспорт моддий техника базаси бўйича иккинчи ўринни эгаллайди.

Темир йўлнинг асосий йўналишлари Тошкент-Бухоро-Бейнау маршрути бўйича Ўзбекистонни Қозоғистонга олиб чиқади. Айниқса, Тошкент-Самарқанд-Бухоро, Бухоро-Мискин ва Фарғона-Бухоро йўналишлари бўйича тезюрар поезда қатновини йўлга қўйилиши вилоятга ташриф буюраётган сайёҳларнинг сонини кескин ошишини таъминлайди. Вилоят ҳудудидан Тошкент-Термиз миллий автомагистрали, ҳамда Ғузур-Бухоро-Олот автомагистрали ўтган бўлиб, улар деярли мамлакатимизнинг барча минтақалардаги аҳоли учун Бухоронинг сайёҳик салоҳиятидан фойдаланишлари учун имкон яратиб беради.

Туманлар миқёсида нисбатан транспорт инфратузилмаси Қоровулбозор, Ромитан, Когон ва Вобкент туманларида ривожланган. Туризм салоҳияти мавжуд Қорақўл, Шофиркон ва Ғиждувон туманларида йўл инфратузилмасининг сифати талабларга тўлиқ жавоб бермайди. Транспорт инфраструктурасида асосий муаммолар автомобилларни, биринчи навбатда сайёҳларга хизмат кўрсатадиган автомобилларнинг сони оширилиб автомобиль йўлларини ва коммуникацияларни жаҳон андозалари бўйича ремонт ва реконструкция қилишдан иборат.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Демографик салоҳият ва туризмга бўлган талабни шаклланиши. Вилоятдаги демографик ривожланиш иқтисодиётнинг барча тармоқларига бевосита таъсир кўрсатади. Айниқса, ушбу омил ички туризмга бўлган талабни мамлакат ва вилоят миқёсида белгилаб беради..

2017 йил маълумотлари асосида вилоятда 3-6 ёшгача бўлган болалар 50,0 фоизини қамраб олиб тарихий обидаларни кўрсатиш учун сайёҳликка олиб борилганда ички туризм салоҳияти 67,5 минг киши бўлими мумкин. Худди шундай ҳисоблар мактаб ўқувчилари бўйича ҳисобланганда (қамраб олиш 80 фоиз) туризмга бўлган талаб 280,0 минг кишига етади. 18-24 ёшгача бўлган ёшлар, шу жумладан студентларни ички туризмга жалб қилиш талаби (қамраб олиш 30.0%) 62,0 минг киши бўлади. Агарда вилоят аҳолисини қолган қатламини 25 фоизи ички туризмда иштирок этса уларнинг сони 175,0 минг киши бўлади. Демак вилоятда аҳолини турли табақаларини бир йилда бир марта сайёҳлик хизмати кўрсатилганда, туризмга бўлган талаб 427,0 минг кишини ташкил қилади, агарда 2 марта сайёҳлик амалга оширилганда уларнинг сони 854,0 минг кишига етади.

Умуман Бухоро вилоятида ички туризмни йиллик салоҳиятини 5,0 млн киши билан баҳоласа бўлади. Мавжуд йирик ички туризм салоҳиятини ўзлаштириш ўз навбатида вилоятида 2030 йилгача бўлган махсус давлат дастурини тайёрлаш ва амалга оширишни тақазо қилади.

Меҳнат ресурслари салоҳияти. Вилоятда ички ва ташқи туризмни ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида бой меҳнат ресурсларининг мавжудлигини кўрсатиб ўтиш лозим.

Бухоро вилояти меҳнат салоҳияти ўсиб бораётган минтақалар қаторига киради. 2017 йилда меҳнат ресурслари 1065.4 минг кишини ташкил қилган бўлиб, бу кўрсаткичнинг мамлакатимиздаги улуши 7.0 фоизга тенг. Ҳозир меҳнат ресурслари аҳоли сонини 52.4 фоизига тенг (2006 йилда 58.0 фоиз). Аҳолининг асосий қисми қишлоқ хўжалиги (2006 йилда 32.9 фоиз, 2017 йилда 29.8 фоиз) ва ижтимоий соҳада (мос равишда 21.2 % ва 23.3 %) банд.

Охириги йилларда вилоятда аҳоли мавжуд вазиятдан чиқиб кетиш мақсадида ўзини ўзи иш билан таъминлаш жараёни кучайган. Натижада, ўтказилган социологик тадқиқотларга кўра вилоятда норасмий бандлик 2006 йилда 30.8 фоиздан 2017 йилда 36.5 фоизга етган. Бандлик муаммосини кучаётганлиги туфайли вилоят аҳолисининг маълум қисми хорижий мамлакатларда норасмий мигрант сифатида меҳнат қилмоқдалар.

Вилоятда аҳоли эҳтиёжлари орасида биринчи ўринда турувчи бандлик муаммосини ҳал қилишда ички ва ташқи туризмни ривожлантириш энг муҳим йўналишлардан бирига айланиши учун барча имкониятлар мавжуд. Меҳнат бозоридаги талаб ва таклифдан келиб чиқан ҳолда туризмни мақсадли ривожланиш кўрсаткичларини эътиборга олган ҳолда кадрларни тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга.

Ўрта синфни шаклланиши салоҳияти. Халқаро тажриба шуни кўрсатмоқдаки, вилоятда сайёҳликка бўлган талабни авваламбор ўрта синф

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

вакиллари шакллантиради. Қайси минтақада ўрта синф қатлами қанча кўп ва кенг бўлса, унинг сайёҳлик салоҳияти ҳам шунчалик юқори бўлади. Ушбу тенденция Ўзбекистон аҳолиси учун ҳам таллуқли бўлиб Бухоро вилоятида туризмни барқарор ривожлантиришнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Аҳолини ўрта қатлами истеъмол бозори, жумладан туризмга бўлган талабни шакллантириб, таклифни кенгайтириш асосига айланади. Ўрта синфни миқдорий жаҳатдан аниқлашда бир қатор критериялардан ва усуллардан фойдаланилади. Асосий критерий (мезон) сифатида аҳолини даромадлари (истеъмол) даражаси, ўз уй-жойи билан таъминланганлиги, билим савияси, ижтимоий-профессинал касбга эгаллиги, мулк билан таъминланганлигидир. Ўрта синфни аниқлашда кенг қўлланиладиган усуллар қаторига аҳолини танлаб сўровнома ўтказиш киради. Сўровномалар натижасига кўра ҳозирда (2016й) Ўзбекистонда ўрта синф аҳолини ярмидан кўпроғини ташкил қилмоқда¹⁰²

Ўрта синф вакиллари асосан ўрта даражадан кам бўлмаган барқарор даромадга эга бўлган уй-хўжаликларидир. Ҳукуматимиз томонидан аҳоли даромадларини босқичма-босқич ошириш, уй-жой қурилишини кескин кенгайтириш, таълим сифатини ҳалқаро стандартлар асосида юқори даражага кўтариш, тадбиркорлар ва фермерларни ҳар томонлама қўллаб қувватлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширилиши келажакда ўрта синфни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга кенг йўл очиб беради. Экспертларнинг ҳисобига кўра 2030 йилга бориб Ўзбекистонда ўрта синф аҳолининг 70 фоизини ташкил этиши мумкин.¹⁰³ Ушбу омил Бухоро вилоятида туризмни барқарор ривожлантириш учун катта имкониятлар очиб беради.

Хулоса ва таклифлар: Умуман Бухоро вилоят иқтисодиёти ва унинг етакчи тармоғи туризмни барқарор ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, уларнинг асосини қўйидагилар ташкил этади:

- тарихий-маданий обидаларнинг вилоят салоҳиятидаги ўрни жуда юқори бўлиб, ота-боболаримиз яратган архитектура ёдгорликлари ўз мавқеи ва жаҳоншумул аҳамиятга эгаллиги билан ажралиб туради. Ушбу салоҳият вилоят иқтисодиётининг рақобатбардошлик афзаликлари қаторига киради;

- вилоятда етти пир салоҳиятидан келиб чиқиб сайёҳик йўналишини кенг тарғиб қилган ҳолда ташқи ва ички туризмни ривожлантириш имкониятлари юқори бўлиб, ундан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ;

- табиий салоҳиятлар ичида чўл ва чўл олди зоналарининг туризмни ривожлантиришдаги алоҳида ўрни бўлиб, улардан кенг фойдаланиш натижасида вилоятда экотуризм, овчилик туризми, даволаниш туризми, чўл туризми, музей туризмни шакллантириш мумкин;

- транспорт инфратузилмаси соҳасида вилоятда олиб келувчи темир ва автомобиль йўллари шакллантиришда бир қатор ижобий натижаларга

¹⁰²Статистик тўплам. Тошкент. Ўзбекистон, 2013, 83-Б.

¹⁰³Ахмедов Т. М. Фармирование среднего класса важный фактор модернизации экономики и структурных преобразований. Материалы республиканской научно-практической конференции. Тошкент.2016.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

карамасдан, вилоят ичидаги автомобиль йўллари реконструкция қилиш, уларни халқаро андозаларга мослаш, айрим сайёҳик зоналарни (Ғиждувон, Вобкент, Ромитан ва бошқалар) бир-бири билан узвий транспорт алоқаси билан боғлаш, янги инновацион ва илғор технологиялардан фойдаланиш муҳим вазифалар қаторига киради;

- мамлакат ва вилоятдаги демографик салоҳият иқтисодий, биринчи навбатда ички туризмга бўлган талабни шакллантирувчи асосий омилдир. Аҳолининг турли қатламлари шаклланиши орқали амалга оширилган ҳисоб китобларга кўра Бухоро вилоятининг ички туризм сайёҳларини келажакда 5.0 млн. киши етказиш ва иқтисодий барча соҳаларини ривожлантириш учун бой салоҳият мавжуд;

- вилоят ўзининг бой меҳнат салоҳиятига эга бўлиб, келажакда етакчи туризм соҳасида банд бўлганлар сони кескин кўпайтириш учун асослар бор. Бунинг учун меҳнат ресурсларини, айниқса ёшларни мавжуд шаклланаётган юқори сайёҳик талабдан келиб чиққан ҳолда, тайёрлаш ва қайта тайёрлашни йўлга қўйиш керак. Кадрлар тайёрлаш фақат бевосита туризм инфратузилмаси учунгина эмас, балки у билан боғлиқ барча соҳаларга ҳам тааллуқли. Бу ўринда Бухоронинг ўзига хос меҳмондўстлигини янада юқори даражага кўтариш мақсадга мувофиқ;

- вилоятни мамлакатнинг марказида жойлашганлиги ва бу ерда қадимий-тарихий обидаларни асосий қисми тўпланганлиги минтақа салоҳиятининг ўзига хос хусусиятларидандир. Ушбу омил мамлакат аҳолисини ва хорижликларни вилоятга сайёҳлик ташриф учун қулай шароит яратади;

- иқтисодий ривожланишига туртки соҳа туризмга бўлган талабни шаклланишига бевосита таъсир қилувчи омил, ўрта синфни шаклланишидан иборат. Келажакда ўрта синф кўрсаткичларига жавоб берувчи (даромад даражаси, уй-жой билан таъминланганлик, билим савияси, маълум касб эгалари) аҳолининг улуши етмиш фоизга етказиш мўлжалланганлигини ҳисобга олган ҳолда ички туризм ва у билан боғлиқ вилоят иқтисодиёти тармоқларини барқарор ривожлантириш учун кенг имкониятлар очилади.

Вилоятнинг ўзига хос табиий-иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда, туризм минтақавий иқтисодий асосий ихтисослашув йўналишига айланиши ўсиш нуктаси барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда туртки бўлиши аҳоли даромадлари ва бандлигини ошириш учун муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Sharipov Narzullo G'ulomovich
Toshkent moliya instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası o'qituvchisi
E-mail: gavhar9369@gmail.com

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini aniqlashda statistik ko'rsatkichlarning o'rni va ahamiyati

Insoniyat taraqqiyoti, barcha sohalarda kechayotgan globallashtirish jarayonlar, sifat va tarkibiy o'zgarishlar xalqaro hamkorlik va aloqalarni yangi bosqichga ko'tarish barobarida har bir mustaqil mamlakatning ushbu holatlarga yangicha qarashga, ular bilan birga odim tashlash vazifasini ko'ndalang qo'yimoqda. Bu esa, eng avvalo, o'sha mamlakatning jahon miqyosidagi o'rni, xalqaro reyting va ko'rsatkichlarda tutgan mavqei bilan belgilanadi.

Bugun hayotning har bir jabhasida yangilik va bunyodkorlik ishlari jadal sur'atlarda davom etmoqda. Tabiiyki, bunday yangilanishlar natijasi nafaqat xalqimiz hayotida, balki nufuzli xalqaro reyting va indekslar ko'rsatkichlarida ham o'z ifodasini topayotir.

Aytish kerakki, xalqaro reyting va indekslar har bir mamlakatning rivojlanish jarayonini o'zida namoyon etib, davlat boshqaruvi sifati, aholining turmush darajasi, inson huquqlari muhofazasi, tadbirkorlik faoliyati va xorijiy investorlar uchun qulay muhit, barqaror iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlik kabi muhim jihatlarning ko'zguvidir. Bu jihatlarda mamlakatimizdagi islohotlar mohiyatida ham mujassam. Bularning barchasi inson qadrini ulug'lashga, odamlarning hayotdan rozi va mamnun bo'lib yashashini ta'minlashga xizmat qilishi bilan yanada teran mazmun kasb etadi.

Prezidentimizning 2020-yil 2-iyunda qabul qilingan “O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indekslardagi o'rnini yaxshilash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ular bilan tizimli ishlashning yangi mexanizmini joriy qilish to'g'risida”gi farmoni yurtimizda bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarni yangi bosqichga ko'tarishda muhim dasturilamal bo'ldi.

Mazkur farmonga muvofiq, xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash bo'yicha respublika kengashi tuzilib, sohada parlament nazorati o'rnatildi. Xalqaro reyting va indekslar dunyodagi institutsional muhitning sifatini baholashda iqtisodiy rivojlanishning asosiy sharti sifatida jahon hamjamiyati tomonidan qabul qilingan vositadir. Ular nafaqat ekspertlar, balki davlatlar darajasida ham islohotlar va ijtimoiy-iqtisodiy siyosat mezonlari sifatida qo'llanib kelinadi.

Keyingi yillarda mamlakatimiz ko'pgina ustuvor reytinglarda yuqorilab borayotgani yurtimizda aholi turmush farovonligini oshirish, jamiyatimizda ochiqlik, oshkoralikni ta'minlash borasida qilinayotgan ezgu ishlarning muhim natijasidir.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Masalan, yaqinda BMTning Sanoatni rivojlantirish tashkilotining -(YUNIDO) “Raqobatbardosh sanoat unumdorligi indeksi” bo'yicha hisoboti chop etildi. Unda mamlakatimiz ilk marotaba aks ettirilib, 152 ta mamlakat orasida 92-o'rinni, MDHga a'zo davlatlar orasida 5-o'rinni, Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida 2-o'rinni egalladi.

Aytish kerakki, bugun jamiyatimizdagi islohotlarning bosh maqsadi xalqimizni rozi qilishdek ezgu maqsadga yo'naltirilmoqda. Barcha sa'y-harakatlarimiz, islohotlarimiz, qabul qilayotgan qonun va qarorlarimiz zamirida ham ushbu maqsad mujassam. Aholi yuritilayotgan siyosatdan qanchalik rozi bo'lsa, turli reyting va indekslardagi o'rnimiz o'z-o'zidan oshib boraveradi.

Xususan, iqtisodiyotda davlatning rolini kamaytirish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sish istiqbollarini yaxshilashga qaratilgan bosqichma-bosqich islohotlar 2020 yilda Jahon bankining “Biznes yuritish” indeksida 76-o'rindan 69-o'ringa ko'tarilishimizga, “Transparency International”ning Korruptsiyani qabul qilish indeksi hamda “World Justice Project”ning Qonun ustuvorligi indeksida mamlakatimiz o'rnini yaxshilanishiga olib keldi.

Shu bilan birga, bu yo'nalishda hali qilinishi kerak bo'lgan vazifalar talaygina. Prezidentimiz farmoni asosida davlat organlari faoliyati natijadorligini oliy, ya'ni parlament darajasida nazorat qilish belgilanganidan maqsad – bu borada vazirlik va idoralar rahbarlarining mas'uliyatini oshirishdir. Shu bois, xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash bo'yicha respublika kengashi tashkil etildi. Oliy Majlis deputatlari va senatorlarining xalq tomonidan saylanishini inobatga oladigan bo'lsak, mazkur mexanizm sohadagi chora-tadbirlar ijrosi ustidan xalq nazorati o'rnatilganligini anglatadi.

Endilikda vazirlik va idoralar rahbarlari o'zlari mas'ul bo'lgan reyting va indekslarda ko'rsatkichlarni yaxshilash bo'yicha amalga oshirilgan ishlar va belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan respublika kengashida hisobot berib boradilar.

Xalqaro reyting va indekslardagi mamlakatimiz o'rnining yaxshilanishi ko'p jihatdan qabul qilayotgan qonunlarimizning joylardagi ijrosiga bog'liq. SHuning uchun ham kengash tarkibiga mahalliy hokimlar kiritildi. Bu esa qonun talablarining joylardagi ijrosi yuzasidan muammolarni vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

Shu orqali bu yo'nalishdagi ishlarda parlament, vazirlik va idoralar hamda mahalliy hokimliklarning o'zaro hamkorligi ta'minlanadi, sansalorlik holatlarining oldi olinadi, barcha ishlar muvofiqlashtirilgan holda tashkil etiladi.

Reyting va indekslarda ko'rsatkichlarni aniqlashda statistik ma'lumotlarning o'rnini va ahamiyati juda ham katta. Aniq va sifatli statistik ma'lumotlar mamlakatning buguni va kelgusida ijtimoiy-iqtisodiy sohalaridagi rivojlanish bosqichlarining poydevoridir.

Ijtimoiy-iqtisodiy xodisalarni ifodalashda statistika juda ko'p ishlatiladi. Iqtisodchi-mutaxassislar esa korxonalar, tashkilotlar faoliyatida statistik ko'rsatkichlardan muntazam foydalanishadi. Statistika – ayniqsa iqtisodiy fanlar

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

bilan chambarchas bog‘liqdir. Iqtisodiy nazariyadan: ijtimoiy mahsulot, milliy daromad, qiymat, foyda, mehnat, ish haqi, mehnat unumdorligi va shu kabi iqtisodiy kategoriyalar mohiyatini va iqtisodiy qonunlarni bilib oladi, ularni ommaviy xodisa va jarayonlarni o‘rganishda qo‘llaydi.

So‘nggi yillar misolida oladigan bo‘lsak, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 27-fevraldagi “2023- yil uchun Statistika dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 80-son qarori bilan tasdiqlangan.

Dasturga muvofiq 2023- yilning yanvar-iyun oylarida jami 1744 ta statistika ishlari belgilangan muddatlarda va to‘liq hajmda bajarildi, shundan 907 tasi Statistika agentligi va uning organlari tomonidan, 463 tasi rasmiy statistikaning boshqa tayyorlovchilari tomonidan va 374 tasi boshqa vazirlik, idora va tashkilotlar tomonidan bajarilgan.

Statistika agentligi tomonidan, iqtisodiyot sohalari hamda tarmoqlari rivojlanishi maqsadli kompleks dasturlari monitoringi uchun doimiy ravishda miqdoriy ko‘rsatkichlar shakllantirib borilmoqda, hududlar hamda iqtisodiyot tarmoqlari rivojlanishi holatini kompleks tavsiflovchi tahliliy-statistika ma’lumotlari har oyda Hukumatga taqdim etib borildi.

Shuningdek, 2022-yilning yanvar-dekabr, 2023-yilning yanvar-mart davri uchun O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining dastlabki yakunlari bo‘yicha statistika ma’lumotlari tayyorlanib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, Vazirlar Mahkamasi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi, Moliya vazirligi, Markaziy bank hamda boshqa vazirlik va idoralarga taqdim etildi.

Shu bilan birga, 2023-yil yanvar, yanvar-fevral, yanvar-aprel, yanvar-may uchun “O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati” statistik risolasi 2 tilda (o‘zbek, rus) chop etilib, belgilangan ro‘yxat asosida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, Vazirlar Mahkamasi hamda tegishli vazirlik va idoralarga taqdim etildi.

Xalqaro amaliyotda, xalqaro tashkilotlar jumladan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) tavsiyalari asosida dunyoning ko‘plab davlatlari tomonidan aholini ro‘yxatga olish tadbiridan so‘ng, qishloq xo‘jaligi sohasida ro‘yxatdan o‘tkazish amaliyoti joriy etilgan.

Shu munosabat bilan, O‘zbekiston Respublikasida aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish muddatiga aniqlik kiritilgandan so‘ng, O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi sohasida ro‘yxatdan o‘tkazishni nazarda tutuvchi normativhuquqiy hujjat loyihasini ishlab chiqish masalasini ko‘rib chiqish yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi hamda Vazirlar Mahkamasiga Statistika agentligining 2023-yil 20-fevraldagi rasmiy xatlari yuborilgan.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ramazonov Akmal Samadovich,
Dotsent, “Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit” kafedrası,
Toshkent davlat agrar universiteti,
Email: akmal121981@gmail.com

BYUDJET TASHKILOTLARIDA NOMOLIYAVIY AKTIVLAR HISOBI VA NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Milliy iqtisodiyotda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar sharoitida byudjet tashkilotlari uchun byudjetdan tashqari byudjetdan tashqari manbalar hisobiga qo‘shimcha daromad olish imkoniyati muhim ahamiyat kasb etadi. Byudjet tashkilotlarining faqat davlatga qarab qolishining oldini olish va nufuzini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash maqsadida bosqichma-bosqich moliyaviy mustaqillik berilmoqda. Bu jarayonda mablag‘lar byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari shaxsiy hisobvaraqlariga to‘liq kelib tushishi va ulardan foydalanishda ichki nazoratni sifatli tashkil etish byudjet tashkilotlari xodimlarining manfaatdorligini oshirish va ushbu manbalar hisobiga olingan nomoliyaviy va boshqa aktivlaridan samarali foydalanishni ta‘minlaydi hamda tadbirkorlikni yanada rivojlantirish imkonlarini kengaytiradi. Nomoliyaviy aktivlar byudjet tashkilotlarining xo‘jalik faoliyati jarayonida muhim rol o‘ynaganligi sababli, nomoliyaviy aktivlarning hisobi va nazoratini tashkil etishda byudjetdan tashqari mablag‘lardan foydalanish va hisobini to‘g‘ri olib borilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Nomoliyaviy aktivlar tarkibida **asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va tovar moddiy zahiralari hisobga olinadi.**

Nomoliyaviy aktivlar tarkibida birinchi o‘rinda asosiy vositalar bo‘lib, ular — korxonadan tomonidan uzoq muddat davomida xo‘jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko‘rsatish jarayonida yoxud ma‘muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlardir.

8-sonli BHSda keltirilishicha, **asosiy vositalar** — tashkilotning uzoq muddat davomida (bir yildan ortiq) zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish, tovarlarni ishlab chiqarish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko‘rsatish yoxud ma‘muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalar jarayonida foydalaniladigan, shuningdek boshqa yuridik va jismoniy shaxslarga ijaraga berish mumkin bo‘lgan moddiy aktivlardir.

Bundan tashqari, nomoliyaviy aktivlar tarkibida moddiy zahiralari ham hisobga olinadi. **Byudjet tashkilotlari** o‘z faoliyatlarini amalga oshirishlari uchun belgilangan normativlarga asosan ma‘lum miqdorda nomoliyaviy aktivlar (asosiy vositalar va tovar-moddiy zahiralari)ga ega bo‘lishlari kerak. Nomoliyaviy aktivlar byudjet tashkilotlarining faoliyatini normal davom etishini ta‘minlaydi.

“... Davlat byudjeti o‘lchovsiz emas, mablag‘larni qattiq tejash, belgilangan maqsad uchun va oqilona ishlatishni ta‘minlash ... hamma ravshan va rad etib

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

bo'lmaydigan haqiqat”¹⁰⁴ ekanligini hisobga olib, byudjet tashkilotlarining byudjet va byudjetdan tashqari mablag'laridan oqilona foydalanilishida nomoliyaviy aktivlar hisobini to'g'ri tashkil etilishi muhim hisoblanadi.

Fikrimizcha, raqamli iqtisodiyot sharoitida byudjetdan tashqari mablag'lar hisobidan moliyalashtirish imkoniyatlari oshib borayotgan va moliyaviy mustaqillik berilayotgan byudjet tashkilotlarida nomoliyaviy aktivlardan foydalanish hisobi va nazoratini kuchaytirish, ularning hisobini tashkil etishni raqamlashtirish borasida byudjet tashkilotlari foydalanadigan “UzASBO” dasturiy majmuasi imkoniyatlaridan to'liq foydalanish va uni yanada takomillashtirish, boshqa dasturiy ta'minot mahsulotlari bilan integratsiyalashuvini yo'lga qo'yish masalalariga alohida e'tibor berish lozim.

Nomoliyaviy aktivlar hisobini tashkil etishning nazariy muammolari va hisobini takomillashtirishning dolzarb masalalari doimiy ravishda tadqiqot ob'yekti sifatida o'rganilib kelingan.

Tadqiqot mavzusi doirasida 12-son DSBHXS (IPSAS) “Zahiralar”, 17-son DSBHXS (IPSAS) “Asosiy vositalar, inshootlar va jihozlar”, 4-son BHMS “Tovar-moddiy zahiralar”, 7-son BHS “Tovar-moddiy zahiralar”, 8-son BHS “Ko'chmas mulk, bino va jihozlar” hamda mavzuga oid mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlari o'rganildi.

Bizningcha, byudjet tashkilotlarida nomoliyaviy aktivlar hisobi va nazoratini tashkil etishda byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan hisobini to'g'ri yuritishda doimiy monitoring olib borish va tahliliy o'rganish muhim ahamiyatga ega.

O'rganishlarimiz natijalaridan aytishimiz mumkinki, so'nggi yillarga nomoliyaviy aktivlardan foydalanishda byudjetdan tashqari mablag'larning ulushi ortib bormoqda. Bundan kelib chiqadiki, byudjetdan tashqari mablag'lar hisobini to'g'ri tashkil qilish kelgusida bu mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirib, tashkilotning moliyaviy holatiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Nomoliyaviy aktivlar hisobi va nazoratini tashkil etish borasida mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar o'z ilmiy ishlarida turli xil fikrlarni bildirib o'tishgan:

Rossiyalik olimlar D.A. Odaxovskaya, G.G. Pechennikova [12] tomonidan asosiy vosita va nomoddiy aktivlarni hisobga olish usullari va amortizasiya hisobi qiyosiy usullarda o'rganilib, bu boradagi hisob ishlari va xarajatlarni kamaytirish hamda soliq hisobotlarini takomillashtirish borasida tavsiyalar berilgan.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlari tomonidan ham bu borada ko'pgina ishlar amalga oshirilgan bo'lib, A.A.Ostonokulov va A.S.Ramazonovlarning olib borgan ilmiy ishlari, byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari hisobi va hisobotining nazariy-uslubiy asoslarini tadqiq etgan holda, byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari bo'yicha daromadlari va xarajatlarining vujudga kelishi hamda ularning hisobini yuritishning amaliy jihatlari, byudjetdan tashqari mablag'lar harakatiga oid moliyaviy hisobotlarni tuzish va taqdim etish tartibi ochib

¹⁰⁴ Sh.M. Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: —“O'zbekiston” NMIU, 2017.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

berilganligi va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lar harakatiga oid moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari tahlil qilinib, tegishli xulosalar shakllantirilganligi bilan ahamiyatlidir.

Z.U.Xamidova tomonidan byudjet tashkilotida ichki nazorat va ichki audit xizmatini samarali tashkil etish yo'llari, ichki auditni tashkil etishning alohida jihatlari, ichki auditni takomillashtirish bosqichlari, tashkilotda ichki nazorat va ichki auditning o'zaro aloqasi, byudjet tashkilotlaridagi ichki audit xizmatini to'g'ri tashkil etilishi bo'yicha yondashuvlar ko'rib chiqilgan.

A.Sh.Kuliboyev davlat tibbiyot muassasalari misolida byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larini boshqarish va buxgalteriya hisobini samarali tashkil etish masalasida olib borgan ilmiy ishida davlat tibbiyot muassasalari tomonidan byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larning maqsadli sarflanishi, mablag'lardan foydalanish samaradorligini aniqlash hamda ularning moliyaviy natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarning doimiy monitoringini tashkil qilish muhimligiga e'tibor qaratgan.

D.X.Pulatov, M.N.Eshmuradovlar tomonidan byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'larining tashkilot hisobraqamiga to'liq kelib tushishi va ushbu mablag'lardan foydalanishda ichki nazoratni sifatli tashkil etish byudjet tashkilotlari xodimlarining manfaatlarini oshirish va mavjud birlashtirilgan mulk va boshqa imkonlardan samarali foydalanishni ta'minlashi hamda tadbirkorlikni yanada rivojlantirish imkonlarini kengaytirilishi borasida izlanish olib borganlar.

Lekin, ushbu xorijiy va mahalliy olimlar o'z ilmiy izlanishlarida byudjet tashkilotlarida hisob va nazoratni takomillashtirish borasida izlanishlar olib borganiga qaramay, aynan nomoliyaviy aktivlari hisobi va nazoratni tashkil etish bo'yicha yetarlicha ilmiy tadqiqot olib borilmaganligi, ushbu mavzuda izlanishlar olib borishimizga sabab bo'ldi.

Hozirda amaliyotda byudjet tashkilotlarida 8-son BHS 8-bob 66-bandiga asosan, asosiy vosita ob'yektiga amortizatsiya xarajatlarini hisoblash, ob'yekt asosiy vosita tarkibiga qo'shib olingan oydan keyingi oyning birinchi kunidan boshlanishi va obyekt balansdan chiqarilmaguniga yoki to'liq amortizatsiya hisoblanilguniga qadar davom etishi, belgilangan [9].

Lekin, fikrimizcha tashkilot balansiga qabul qilingandan boshlab ushbu ob'yektga amortizatsiya xarajatlarini hisoblash ayrim hollarda hisob ishlarida biroz xatolikka olib kelishi mumkin. Chunki ko'p hollarda asosiy vosita ob'yekti tashkilot balansiga qabul qilingani zahoti foydalanishga topshirilmaydi. Asosiy vosita olingandan, foydalanishga berilgungacha oylab va yillab vaqtincha saqlanib turishini inobatga olish lozim. Bizningcha bu jarayonda ushbu ob'yektga amortizatsiya xarajatlarini hisoblash xato bo'ladi.

Xulosa. Nomoliyaviy aktivlar byudjet tashkiloti faoliyatida muhim o'rin egallashini va mablag' ishlatilishi bo'yicha salmog'ini inobatga olib, mavzu yuzasidan o'rganishlar va amalga oshirilgan tahlillar asosida hamda yuqorida nomlari keltirilgan xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning qarashlarini inkor etmagan holda, ayrim taklif va mulohazalarimizni keltiramiz.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Fikrimizcha, byudjet tashkilotlarida nomoliyaviy aktivlar hisobi va nazoratini takomillashtirishda quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

Birinchidan, tashkilot balansiga tegishli tartibda kelib tushgan, lekin hali foydalanishga topshirilmagan nomoliyaviy aktivlarning hisobini alohida yuritilishini tashkil qilish lozim.

Buning uchun 2-sonli BHS “Yagona schyotlar rejasi” ning 220 000 Nomoliyaviy aktivlar aktiv schyoti tarkibida 224 000 – Ombordagi nomoliyaviy aktivlar schyotini hamda uning tarkibida tegishli subschyotlarni ochish maqsadga muvofiq.

Sotib olingan nomoliyaviy aktivlarning sotib olish narxi hisobda 240 000 “Nomoliyaviy aktivlarga kapital qo‘yilmalar” schyotining tegishli Nomoliyaviy aktivlarni xarid qilishni aks ettiruvchi yetkazib berish va boshqa qo‘shimcha xarajatlarini aks ettiruvchi subschyotlarining debetiga (ushbu xarajatlar mazkur Nomoliyaviy aktivlarning dastlabki qiymatini oshiradi) va amalga oshirilgan operatsiyaning mazmunidan kelib chiqqan holda 341 000 “Budjet tashkilotlarining turli hisob-kitoblari bo‘yicha kreditor qarzlari” schyotining tegishli schyotlarining hamda boshqa tegishli subschyotlarining kreditiga yoziladi. Nomoliyaviy aktivning dastlabki qiymati bo‘yicha kirim qilinishi (agar darhol foydalanishga topshirilmasa) 224 000 “Ombordagi nomoliyaviy aktivlar” schyotlarining tegishli subschyotining debetiga va 240 000 “Nomoliyaviy aktivlarga kapital qo‘yilmalar” schyotining tegishli subschyotlarining kreditiga yozilishi lozim. Nomoliyaviy aktiv foydalanishga berilganda debet 221 000, kredit 224 000 provodkasi beriladi.

Ikkinchidan, 3-sonli BHS “Byudjet hisoboti”ning 9-ilovasi “Tovar-moddiy zaxiralar va nomoliyaviy aktivlar harakati to‘g‘risidagi hisobot”ga tegishli tartibda o‘zgartirish kiritgan holda, Ombordagi nomoliyaviy aktivlar (224 000) qatorini qo‘shish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, ushbu o‘zgarishlarni “UzASBO” dasturiy majmuasiga integratsiyalashuvini amalga oshirish kerak.

Buning natijasida, tashkilotda hali foydalanishga topshirilmagan vaqtincha omborda saqlanayotgan nomoliyaviy aktivlarga nisbatan ortiqcha amortizatsiya xarajati hisoblanishining oldi olinadi hamda byudjet tashkilotlarining nomoliyaviy aktivlari hisobini yuritishni takomillashtirishga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. International public sektor accounting standards (IPSAS) -12, Inventories. New York, December – 2006
2. International public sektor accounting standards (IPSAS) -17, I Property, Plant, and Equipment. New York, December – 2006
3. O‘zbekiston Respublikasi byudjet hisobining standarti (2-sonli BHS) “Yagona schyotlar rejasi” O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2018 yil 20 oktyabrda ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 3078

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

4. O‘zbekiston Respublikasi byudjet hisobining standarti (7-sonli BHS) “Tovar-moddiy zahiralar” O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2019 yil 14 yanvarda ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 3120

5. O‘zbekiston Respublikasi byudjet hisobining standarti (8-sonli BHS) “Ko‘chmas mulk, bino va jihozlar” O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2019 yil 20 martda ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 3144

6. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: —“O‘zbekiston” NMIU, 2017.

7. Д.А. Одаховская, Г.Г. Печенникова Бухгалтерский и налоговый учет основных средств, нематериальных активов и амортизационных отчислений в целях развития и совершенствования подходов к оценке имущества компании Известия Байкальского государственного университета, №1 113-122 ст, 2019 г.

8. Ramazonov A. et al. Directions for improving accounting in budget organizations during the digital economy //International Finance and Accounting. – 2021. – Т. 2021. – №. 2. – С. 23.

9. Ostonokulov A. Improvement of methodology for accounting of extra-budgetary resources of public educational and medical institutions //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – Т. 296. – С. 06029.

Internet saytlari:

1. www.lex.uz O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi

2. <https://invoice.uzasbo.uz>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Sultonov Javoxir Zaylobidin o‘g‘li
TMI KBBI-5 guruxi talabasi
Raximbaev Shuxrat Muradbekovich
BMA tinglovchisi

KAPITAL BOZORIDA ISNTITUSIONAL INVESTORLAR FAOLIYATINING TAXLILI

O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarni samarali amalga oshirishda innovatsion rivojlanishni tashkil etish, sog‘lom investitsion muhit yaratish, institutsional investorlarni iqtisodiyotga kengroq jalb qilish muhim hisoblanadi. Ushbu jarayonda nafaqat real sektorga, balki kapital bozoriga ham institutsional investorlarni jalb qilish, ularning investitsiya kiritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, institutsional investorlar ishtirokini ta‘minlash orqali kapital bozorini rivojlantirish zarur. Rivojlangan mamlakatlar kapital bozorida institutsional investorlar faoliyatini o‘rganish asosida mahalliy kapital bozorini rivojlantirish va unda institutsional investorlar faolligini oshirish imkoni yuzaga keladi. Xorijiy institutsional investorlarni jalb qilish orqali mamlakatimizda kapital bozorini rivojlantirish, yangi texnika-texnologiyalar va “nou-xau”lar kirib kelishini ta‘minlash, kapital bozori infratuzilmasini rivojlantirish, kapital bozorida institutsional investorlar faolligini oshirish mumkin. Shu sababli mamlakatimiz kapital bozoriga institutsional investorlarni jalb qilish, ular ishtirokini kengaytirish evaziga kapital bozorini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2008 yil 2-dekabrda 1874-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan “Qimmatli qog‘ozlar bozoridagi institutsional investorlar faoliyatining professional standartlari to‘g‘risida”gi Nizom hamda 1875-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan “Institutsional investorlar tomonidan korporativ qimmatli qog‘ozlarga qilinadigan investitsiyalarning sifati va minimal darajasiga o‘rnatilgan me‘yoriy talablar to‘g‘risida”gi Nizomga muvofiq, institutsional investorlar tarkibiga tijorat banklari, sug‘urta kompaniyalari va investitsiya fondlari kiradi.

Shuningdek, ushbu Nizomlarda mamlakatimiz qimmatli qog‘ozlar bozorida institutsional investorlarning asosiy maqsadi va funksiyalariga ham alohida to‘xtalib o‘tilgan. Bunda kapitalni ko‘paytirish hamda pul mablag‘laridan samarali foydalanish bo‘yicha jihatlar inobatga olinganligini ko‘rishimiz mumkin.

Milliy qonunchiligimizda institutsional investorlar kapital bozorida o‘z moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda bir qator tamoyillardan foydalanishini nazarda tutadi. Xususan, institutsional investorlar o‘z aktivlarini ishonchlilik, diversifikatsiyalash, qaytarishlilik, foydalilik va likvidlilik tamoyillari asosida boshqarishi belgilangan. 2022 yilda iqtisodiyotning 10 turli xil soha aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog‘ozlari bilan birja savdolari amalga oshirildi. Eng ko‘p bitimlar bank va sanoat sektorlari emitentlarining qimmatli qog‘ozlari bilan amalga

oshirildi. Bank sektori emitentlarining qimmatli qog‘ozlari bilan 26 042 ta bitim tuzildi, bu birja bitimlari umumiy soning 32.36 foizini tashkil etadi (1-rasm).

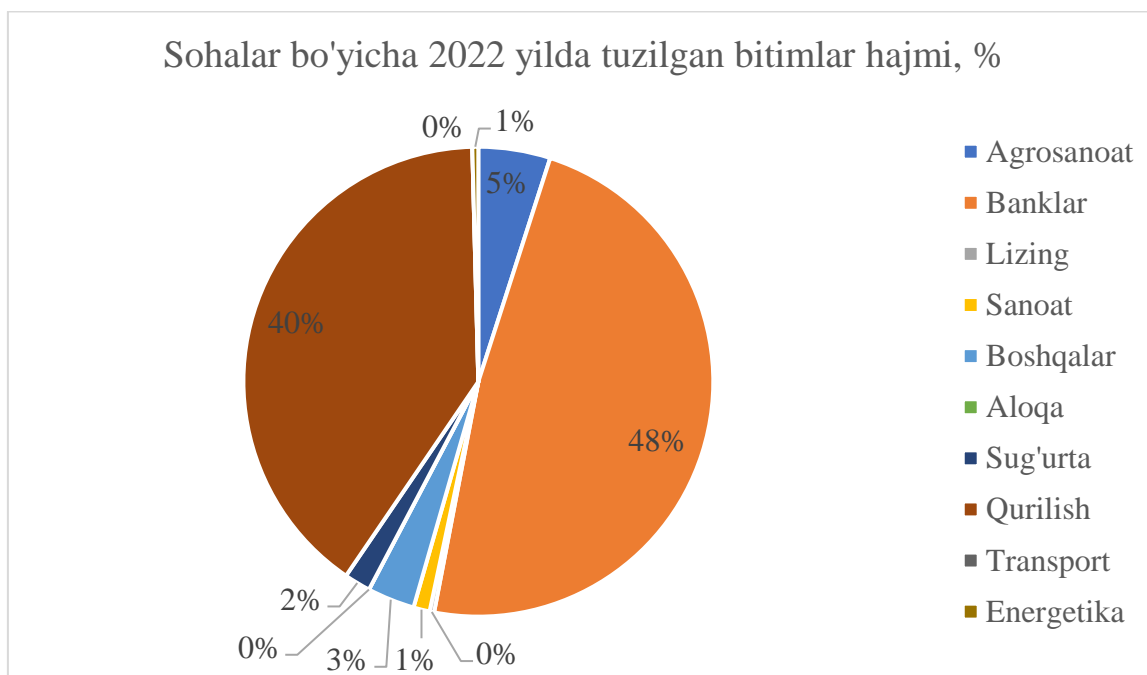
1-rasm. Sohalar bo'yicha 2022 yilda tuzilgan bitimlar soni, dona¹⁰⁵

Sanoat tarmog‘idagi 9 ta emitentlarning qimmatli qog‘ozlari bilan 21 247 ta bitim tuzildi (birja bitimlari umumiy soning umumiy 26.32 foizi). Birja operatsiyalari umumiy hajmining 47.94 foizi bank sektori qimmatli qog‘ozlari hissasiga to‘g‘ri keldi. Ushbu soha emitentlari bilan tuzilgan bitimlarning umumiy hajmi 2,31 trillion so‘mni tashkil etdi. Qurilish sektori emitentlarining qimmatli qog‘ozlari bilan tuzilgan bitimlar hajmi 1,92 trillion so‘mni tashkil etdi va bu umumiy birja hajmining 39.96 foizini tashkil etdi. Aksiyadorlik jamiyatlarining agrosanoat va boshqa tarmoqlaridagi qimmatli qog‘ozlari bilan tuzilgan bitimlar mos ravishda 237,93 mlrd so‘m va 169,31 mlrd so‘mni tashkil etdi. Eng kam miqdordagi bitimlar aloqa va transport sohasidagi qimmatli qog‘ozlar bilan tegishli ravishda 69,29 mln va 18,09 mln so‘mlik bitimlar tuzilgan (2-rasm).

Mamlakatimizda qimmatli qog‘ozlar bozori barcha rivojlanayotgan fond bozorlari kabi katta qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ulardan birinchisi qimmatli qog‘ozlarning likvidligidir. Shuning uchun bozorning likvidligini oshirishni tashkil etishni takomillashtirish, birja va birjadan tashqari bozorlar tuzilmasini rivojlantirish, qimmatli qog‘ozlar muomalasi va ularning xarajatlarini kamaytirish, axborot olish imkoniyatlarini oshirish zarur. Birinchi navbatda fond birjasi ishlarini Jahon standartlari darajasiga ko‘tarish, qimmatli qog‘ozlar listingi va kotirovkasi tartibini joriy etish, fond bozorini asosiy tuzilmalari: birjalari, depozitariylar va

¹⁰⁵ <https://www.uzse.uz/> - Toshkent RFBning yillik hisobot ma’lumotlari asosida tayyorlandi.

hisob - kitob kliring tashkilotlarining avtomatlashtirilgan aloqa tizimlarini yaratish zarur.

2-rasm. Toshkent RFBda sohalar bo'yicha 2022 yilda tuzilgan bitimlar hajmi¹⁰⁶, %

Bugungi kunda respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoni ko'p jihatdan fond bozorini rivojlanishiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Moliyaviy vositachilar aktivligini oshirish, ular xarakatining samarali mexanizmlarini ishga solmasdan turib, ikkilamchi bozorni shakllantirish mumkin emas. Bu o'z navbatida fond bozorida investitsiya vositachilari faoliyati bilan uzviy bog'liqdir. Respublikamizda investitsiya vositachilari faoliyatining huquqiy asoslari va ular faoliyatining kafolatlari yaratilgan bo'lsada, bu sohada bir qator muammolar mavjud. Ma'lumki, mazkur faoliyatning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotini yuksalishiga, fond bozorini erkinlashtirish sohasida olib borilayotgan islohotlarning izchil amalga oshishiga, mamlakatda amalga oshirilayotgan investitsiya siyosati samaradorligini oshishiga, ichki va tashqi sarmoyalarini iqtisodiyotning eng muhimsahalariga jalb etgan holda, shu sohalarni taraqqiy etishiga olib keladi. O'zbekiston fond bozori infratuzilmasi shakllanganiga hali ko'p vaqt bo'lmasa ham rivojlanish dinamikasiga ega. Bu esa O'zbekiston fond bozorini integratsiyalashuvi jarayoni kechayotgan hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etadi.

¹⁰⁶ <https://www.uzse.uz/> - Toshkent RFBning yillik hisobot ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Shakirova Nigora Akhralovna

TFI, Department of "Statistics and Econometrics".
associate professor.

ANALYSIS OF STATISTIC STUDY OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION ON THE BASIS OF IMPROVING FINANCING IN BUSINESS ENTITIES

The analysis of statistical research to provide employment for the population on the basis of improving financing in business entities is one of the most important self-indicative processes and is very important in supporting business entities to make political and economic decisions and improve their efficiency.

Statistical studies and analysis may be able to help explain the financial situation, market structure and financial characteristics of business entities. These studies involve the following processes:

First of all, it is necessary to collect the necessary statistics to provide for the population. This information may be about payments, income, goods, services and other financial transactions of business entities. Analysis of the fees and revenue of business entities, next step in the data collection, analyzes the fees and revenues of business entities. These analyses help determine the financial position of subjects, the potential for increasing income, financial stability and other financial characteristics. It is analyzed for the performance of business entities, the population and the evaluation of customers. This analysis includes the study of subjects' market estimates, customer relationships, and market power.

Statistics provide the necessary information for subjects to understand the current economic situation and identify variables. This information will be useful in creating and supporting financial strategies. Based on the results of the analysis, business entities should take steps to provide their financial management, identify financial risks and improve financial results. Statistical research can help business entities to understand their financial situations well, develop their financial strategies, improve their efficiency and reduce financial risks. This process requires the use of advanced statistics and theoretical concepts and requires the support of government and other organizations in a changing financial environment.

Improving financial data To fully and accurately collect the financial information of subjects of tolerance, it is necessary to accept systematic financial statements, conduct accounting and financial audits. These reports provide important information for tracking and analyzing the financial performance of business entities. It is necessary to analyze the financial characteristics of business entities to identify and focus on their financial results. This supports changing financial strategies, making decisions and increasing their income next year.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Statistics and analysis show that business entities can help identify and manage financial risks. Financial risk analysis plays a major role in making decisions about income, payments, investments and market estimates. Improving economic stability Statistical research can help determine trends in stabilizing the financial performance of business entities. This leads to strategies and decision-making in a changing financial environment.

Financial results and performance monitoring Statistical Studies and Analyses are cross-referenced and may be able to help establish an existing system between financial regulators and business entities to monitor the financial situation and control change. Statistical research and analysis will be an important tool for strengthening the financial management of business entities, increasing financial results and reducing financial risks. This process will lead to increasing the financial efficiency of business entities, further developing executive order and strengthening their economic activities.

Reading the results of statistical research and analysis and making changes should lead to a change in the financial decisions of the governing bodies and managers of business entities. Management decisions and strategies should be updated as a result of these readings. It is necessary to prepare for conducting statistical research and analysis in subjects of tolerance. These scholars and professional craftsmen are able to provide for the population, learn statistical methods and programming languages, and collect and analyze financial information.

Statistical studies have found that business entities update their financial decisions and strategies. This allows you to identify and implement the most effective ways to improve income, payments, investments, relationships with customers and financial results. Statistical studies can help business entities learn to increase their financial performance, income. Results are monitored by measurement and assessment as monitoring and financial management decisions are made. Statistical studies and analyses can help them explore financial volatilities. Business entities need to take strategies and decisions to improve their financial stability, manage financial risks and strengthen themselves in a changing financial environment.

Statistical studies and analyses, can help strengthen the financial management of business entities, increase financial results and reduce financial risks. This process leads to increasing the financial performance of business entities, increasing their financial performance and strengthening themselves in a changing financial environment.

Conclusion:

Statistical research and analysis play an important role in improving the financial management of business entities and improving their financial performance. This process involves the following important points. For financial research, it is necessary to organize data collection, which may be about payments, revenues, goods, services and other financial transactions of business entities. Statistics may

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

help business entities identify and focus on their financial results. Statistical studies play an important role in the identification and management of financial risks of business entities. It can help with financial risk analysis, decision-making and the development of financial strategies. Statistics are important for understanding the economic state of subjects and determining their variables. This information will be useful in the development of financial strategies and decision making. Statistical studies and analyses allow business entities to understand their financial situations well, develop their financial strategies, improve performance, and reduce financial risks. This process will be an important tool for stabilizing the financial performance of business entities and will help them improve their financial performance.

Savrieva Madina Xakimovna
Navoiy innovatsiyalar universiteti
iqtisod fan o‘qituvchisi
+99893 157 91 77
savrievamadina@gmail.com

**NAVOIY VILOYATI TASHQI SAVDO AYLANMASI STATISTIK
KO‘RSATKICHLARINING DINAMIKASI TAHLILI
(2022-YIL MISOLIDA)**

Annotatsiya: Navoiy viloyati iqtisodiyotini rivojlantirish strategiyasi ham diversifikatsiyalangan va raqobatbardosh iqtisodiyotni yaratishga, innovatsion texnologiyalar va bozorni boshqarishning yangi usullaridan foydalangan holda milliy resurslardan maksimal darajada foydalanishga yo‘naltirilganligi, qo‘shni davlatlar bilan o‘zaro aloqalarni mustahkamlash, mamlakatlarni ijtimoiy-iqtisodiy, savdo-sanoat hamda madaniy sohalardagi aloqalarini rivojlantirishi, viloyatning tashqi savdo aylanmasi ulushini yuqori ko‘rsatkichlarga oshirish, mamlakatimizning eksport-import salohiyatini oshirishga tayanch bo‘la oladi.

Tayanch so‘zlar: tashqi savdo aylanmasi, raqobatbardosh iqtisodiyot, statistik ko‘rsatkichlar, iqtisodiy aloqalar.

Аннотация: Стратегия развития экономики Навоийской области также направлена на создание диверсифицированной и конкурентоспособной экономики, использование инновационных технологий и новых методов управления рынком для максимального использования национальных ресурсов, укрепление взаимоотношений с соседними странами, развитие отношения стран в социально-экономической, торгово-промышленной и культурной сферах, доведение доли внешнеторгового оборота региона до высоких показателей, может стать основой для увеличения экспортно-импортного потенциала нашей страны.

Ключевые слова: внешнеторговый оборот, конкурентоспособная экономика, статистические показатели, экономические отношения.

Annotation: The strategy for the development of the economy of the Navoi region is also aimed at creating a diversified and competitive economy, using innovative technologies and new methods of market management to maximize the use of national resources, strengthening mutual relations with neighboring countries, developing countries' relations in the socio-economic, trade-industrial and cultural spheres. , increasing the share of foreign trade turnover of the region to high indicators, can be a basis for increasing the export-import potential of our country.

Key words: foreign trade turnover, competitive economy, statistical indicators, economic relations.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Statistik ko‘rsatkichlar ijtimoiy – iqtisodiy voqea – hodisalarning miqdoriy tomonlarini ularning sifat mohiyati bilan uzviy bog‘liqlikda ifodalaydi. Voqea – hodisalarning miqdoriy tomoni deganda, ularning soni, hajmi, o‘lchami, qiymati kabi miqdorlar tushuniladi. Sifat esa voqea – hodisalarning ichki qiyofasi, mohiyatidan kelib chiqadi. Statistika ko‘rsatkichlar miqdoriy va sifat tomondan chambarchas bog‘liqlikda o‘rganiladi. Ijtimoiy – iqtisodiy voqea – hodisalar ma‘lum makon va zamonda sodir bo‘ladi.

Statistik ko‘rsatkichlarning turlari hodisalar kabi ko‘p bo‘lganligi sababli, ularni biror belgilari bo‘yicha tasniflash lozim bo‘ladi. Statistik ko‘rsatkichlar voqea – hodisalar to‘plamini qamrab olishiga qarab, makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga guruhlanadi. Mikroiqtisodiy ko‘rsatkichlar faoliyat yurutuvchi sub‘yektlarda (firma, korxonalar ularning bo‘limlari, birlashmalar, korporatsiyalar va shu kabilar) sodir bo‘layotgan jarayonlarni ifodalaydi. Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar mamlakat yoki uning hududlaridagi ijtimoiy – iqtisodiy jarayonlar holati va harakatini ifodalaydi¹⁰⁷. Navoiy viloyati iqtisodiyotini rivojlantirish strategiyasi ham diversifikatsiyalangan va raqobatbardosh iqtisodiyotni yaratishga, innovatsion texnologiyalar va bozorni boshqarishning yangi usullaridan foydalangan holda milliy resurslardan maksimal darajada foydalanishga yo‘naltirilgan.

Navoiy viloyatida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar xorijiy davlatlar bilan savdo aloqalarining jadal o‘shishiga xizmat qilmoqda. Xususan, mamlakatning eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha qabul qilingan qarorlar mahalliy kompaniyalarga tashqi bozorlarda ko‘proq tajriba orttirishga imkon beradi. Pirovardida ular jahon savdosida raqobatdosh ustunlikka ega bo‘ladi.

Tashqi savdo aylanmasi – muayyan davr uchun mamlakat eksporti va importi qiymatining miqdori hisoblanadi. Tovarlarning tashqi savdo statistikasi O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirish (import) yoki O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududidan olib chiqish (eksport) natijasida mamlakat material resurslari zaxiralariga qo‘shiladigan yoki ulardan ayirib tashlanadigan tovarlar hisobini tashqi savdo umumiy hisob tizimi asosida yuritiladi.

So‘ngi yillarda hukumatimiz tomonidan sanoat tuzilmasini diversifikatsiya qilishda, eksportni qo‘llab-quvvatlash, import o‘rnini bosuvchi tovar va mahsulotlarni ishlab chiqarishni yanada oshirilishi natijasida, eksport tarkibida sezilarli o‘zgarishga erishildi. Xususan, qo‘shni davlatlar Qozog‘iston, Turkmaniston va Qirg‘iz Respublikasi bilan TSA da so‘ngi yillarda katta o‘zgarishlar kuzatilyapti. Misol uchun, so‘ngi uch yilda TSA Qozog‘iston, Turkmaniston, Qirg‘iz Respublikasi, Afg‘oniston va Tojikiston bilan tashqi savdo aylanmasi oshgani kuzatilmoqda. Boshqa davlatlar (qo‘shni davlatlardan tashqari) bilan esa, TSA da eng yuqori ulush Rossiya Federatsiyasi, Xitoy Xalq Respublikasi, Kanada, Fransiya, Turkiya, Hindiston, Koreya Respublikasi, Litva, Eron Islom Respublikasi va Germaniya hissasiga to‘g‘ri kelgan. Shuningdek, qo‘shni davlatlar

¹⁰⁷ Baxshillayeva Shaxnoza. Statistik ko‘rsatkichlar mohiyati va turlari. Xalqaro-amaliy konferensiya maqolalar to‘plami. 2022 yil.

bilan o‘zaro aloqalarni mustahkamlash, mamlakatlarni ijtimoiy-iqtisodiy, savdo-sanoat hamda madaniy sohalaridagi aloqalarini rivojlantirish borasida katta ishlar amalga oshirilayotganini ko‘rish mumkin (1-jadval).

Navoiy viloyati bilan tashqi savdo aylanmasi eng yuqori ulushga ega bo‘lgan davlatlar (2022 yil yanvar-iyun, iyun. AQSH dollari, ulushi, % da)
1-jadval

Davlatlar	TSA	Eksport	Import Ulushi,	Import Ulushi, % da
Rossiya Federatsiyasi	105,5	44,4	61,1	19,0
Xitoy Xalq Respublikasi	95,7	3,4	92,3	17,2
Kanada	91,1	88,8	2,3	16,4
Fransiya	59,2	57,5	1,7	10,6
Qozog‘iston	54,2	11,3	42,9	9,7
Turkiya	37,4	23,3	14,1	6,7
Hindiston	12,6	-	12,6	2,3
Koreya Respublikasi	12,1	0,1	12,0	2,2

2022 yil yanvar-iyun oylari yakuni bilan viloyatning tashqi savdo aylanmasi (matnda TSA) 556,6 mln. AQSH dollarini tashkil etib, 2021 yilning mos davriga nisbatan 93,4% ni tashkil etdi¹⁰⁸.

Navoiy viloyati jahonning 69 ta mamlakatlar bilan savdo aloqalarini amalga oshirib kelmoqda. TSA ning nisbatan salmoqli hissasi Rossiya Federatsiyasida (19,0%), Xitoy Xalq Respublikasida (17,2%), Kanada (16,4%), Fransiyada (10,6%) va Qozog‘istonda (9,7%) qayd etilgan (2-jadval).

Navoiy viloyatining yirik hamkor davlatlar bilan tashqi savdo aylanmasi dinamikasi (2022- yil yanvar-iyun, iyun. AQSH dollarida)
2-jadval

Davlatlar	2020 yil	2021 yil	2022 yil
Rossiya Federatsiyasi	73.6	96.8	105.5
eksport	19,3	15,8	44,4
import	54,3	81,0	61,1
Xitoy Xalq Respublikasi	72.5	83.2	95.7
eksport	14,2	34,7	3,4
import	58,3	48,5	92,3
Kanada	44.3	110.7	91.1
eksport	44,3	107,5	88,8
import		3,2	2,3

¹⁰⁸ Navoiy viloyati Statistika boshqarmasi ochiq ma’lumotlari. 2022 yil yanvar-iyun ma’lumotlari.

Fransiya	79.1	2.0	59.2
eksport	78,3		57,5
import	0,8	2,0	1,7
Qozog'iston	26,8	30.0	54.2
eksport	3,0	7,4	11,3
import	23,8	22,6	42,9
Turkiya	29,3	37.7	37.4
eksport	14,1	17,8	23,3
import	15,2	19,9	14,1
Hindiston	2,1	1,4	12,6
eksport		0,1	
import	2,1	1,3	12,6
Koreya Respublikasi	36.1	15,5	12,1
eksport		0.1	0,1
import	36,1	15,4	12,0
Turkmaniston	10,6	3,9	10,5
eksport	10,2	3,0	9,3
import	0,4	0,9	1,2
Qirg'iz Respublikasi	24,1	3,1	10,0
eksport	23,9	2,7	8,8
import	0,2	0,4	1,2

Tashqi savdoni qo‘llab-quvvatlash hamda MDH davlatlari bilan ushbu sohadagi hamkorlikni yanada mustahkamlash bo‘yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar natijasida, 2022 yil yanvar-iyun oylarida, tashqi savdo aylanmasida MDH davlatlarining ulushi 34,0% ni tashkil etdi. Boshqa xorijiy davlatlarning tashqi savdo aylanmasi 2022 yil yanvar-iyun oylarida 2021 yilning shu davriga nisbatan 83,2% ni, jami tashqi savdo aylanmasidagi ulushi 66,0% ni tashkil etdi.

O‘tgan davrda tovarlar va xizmatlar eksporti bilan shug‘ullanuvchi xo‘jalik yurituvchi subyektlarning eksport hajmi 274,6 mln. AQSH dollarini tashkil etdi. 2021 yilning mos davriga nisbatan o‘sish sur‘ati 131,2 % ni tashkil etdi. Masalan oziq-ovqat mahsulotlari va tirik hayvonlar 3,7%, ichimlik va tamaki mahsulotlari 0,1%, nooziq-ovqat xomashyo va yoqilg‘idan tashqari 10,3%, mineral yoqilg‘i va boshqa yoqilg‘i turlari 0,9%, hayvon va o‘simliklar yog‘lari 0,1%, kimyoviy vositalar 57,2%, xizmatlar 0,6% ni tashkil etdi. Eksport tarkibida asosan katta ulush kimyoviy vositalar va boshqa toifalarga kiritilmagan shunga o‘xshash mahsulotlar (57,2%), asosan material turiga qarab klassifikatsiyalangan sanoat tovarlari (23,4%), nooziq-ovqat xom-ashyo, yoqilg‘idan tashqari (10,3%) hissasiga tog‘ri kelmoqda.

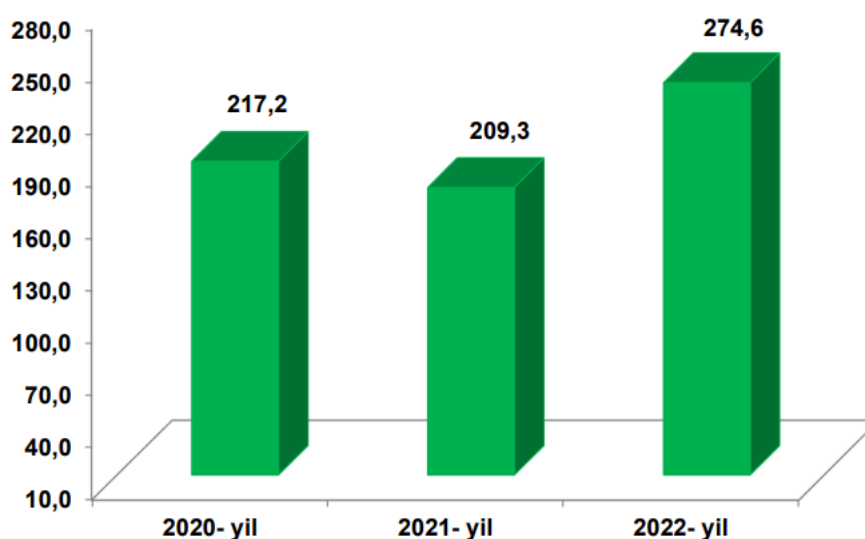
2022 yilning yanvar-iyun oylarida eksport qilingan tovarlar va xizmatlar tarkibining tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, tovarlar va xizmatlar tarkibida 2021 yilning

mos davriga nisbatan sezilarli o‘zgarishlar qayd etilgan, biroq shuni ta‘kidlash joizki, 2021 yilning mos davriga nisbatan nooziq-ovqat xomashyo, yoqilg‘idan tashqari, mashinalar va transport asbob-uskunalari, mineral yoqilg‘i, yog‘lash moylari va shunga o‘xshash materiallar, asosan material turiga qarab klassifikatsiyalangan sanoat tovarlari, turli xil tayyor buyumlar hamda kimyoviy vositalar va boshqa toifalarga kiritilmagan shunga o‘xshash mahsulotlarning eksport tarkibida o‘shish kuzatilgan (1-rasm).

Navoiy viloyatida tovarlar va xizmatlarni eksport tarkibidagi o‘shish dinamikasi

1-rasm¹⁰⁹

2022 yilning yanvar-iyun oylarida MDH mamlakatlariga 77,0 mln. AQSH dollari qiymatidagi tovar va xizmatlar eksport qilinib, jami eksportning 28,0% ini tashkil etgan.

2022 yilning yanvar-iyun oylari yakunida tovar va xizmatlar eksporti bo‘yicha asosiy hamkor davlatlar tarkibida Kanada (eksport umumiy hajmining 32,3%), Fransiya (20,9%), Rossiya Federatsiyasi (16,1%), Turkiya (8,5%), Qozog‘iston (4,1%), Turkmaniston (3,4%) va Qirg‘iz Respublikasi (3,2%) saqlanib qolmoqda, hamda ularning jami eksportdagi ulushi 88,5 % ni tashkil etgan.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash joizki, viloyatda tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar va turli dunyo mamlakatlari bilan olib borilayotgan mustahkam iqtisodiy aloqalar natijasida viloyatimizning eksport salohiyati oshib borayotgani yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shuningdek, bir qator soliq, bojxona imtiyozlarining yaratilishi, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarilishi milliy mahsulotlarimizni tashqi bozorlarda mustahkam o‘rin egallashlari uchun zamin yaratmoqda deb aytish mumkin.

¹⁰⁹ Navoiy viloyati Statistika boshqarmasi ochiq ma’lumotlari. 2022 yil yanvar-iyun ma’lumotlari.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baxshillayeva Shaxnoza. Statistika ko'rsatkichlar mohiyati va turlari. Xalqaro-amaliy konferensiya maqolalar to'plami. 2022 yil. Navoiy viloyati Statistika boshqarmasi ochiq ma'lumotlari. 2022 yil yanvar-iyun ma'lumotlari.

Касимов Азамат Абдукаримович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Яшил” иқтисодиёт ва барқарор бизнес кафедраси доценти, PhD

САНОАТ САЛОҲИЯТИДАН ФойДАЛАНИШ ДАРАЖАСИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Жаҳондаги ривожланишнинг бугунги босқичида соф қўшилган қиймат яратишда саноатнинг ўрни бекиёс бўлиб қолмоқда. Мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ)ни яратиш ва аҳоли бандлигини таъминлашда ҳам саноат тармоқлари муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, бугунги кунда жаҳон ЯИМда саноатнинг қўшилган қиймати 26,0 фоизни ҳамда жами бандликнинг 23,1 фоизи айнан саноат ҳиссасига тўғри келади [8]. Шунингдек, мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, инсонларнинг юқори технологияли маҳсулотларга бўлган талабларининг қондирилиши, давлатнинг экспорт салоҳиятини ошириш ҳамда иқтисодий мустақиллигини таъминлашда саноатнинг роли муҳимдир.

Шу боисдан “Саноат салоҳияти” иқтисодий категория сифатида мураккаб тушунча бўлиб, уни ташкил этувчилари ҳам кўплаб унсурлардан иборат бўлади. Шунинг учун ишлаб чиқариш салоҳиятини, ундан фойдаланиш даражасини баҳолаш масалалари муҳим ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш саноат тармоғида бир вақтнинг ўзида барча эга бўлинган ресурслардан рационал фойдаланиш орқали юқори якуний натижага эришишни кўзда тутаяди. Турли илмий манбаларда ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланишни баҳолаш учун турли усул ва услубиётлар қўлланилади. Масалан, ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланишнинг натижавийдорлигини баҳолаш учун функционал - салоҳиятли, натижавий - мақсадли ва оптимизацион ёндашувлар қўлланилади [1]:

- функционал-салоҳиятли ёндашув:

$$R_{ep} = f(P_v - F_v) \rightarrow \min H_n \quad (1)$$

бунда P_v - тармоқнинг салоҳиятли имкониятлари, F_v - амалда ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш даражаси, H_p - ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш даражасидан йўқотишлар.

Агар $P_v = F_v$ бўлса, у ҳолда салоҳиятли имкониятлардан тўлиқ фойдаланилаётган ҳолат юзага келади.

- натижавий - мақсадли ёндашув:

$$R_{ep} = Ef_{ep} / Ts \quad (2)$$

Бунда Ef_{ep} - самарадорлик катталиги (режалаштирилган, прогнозланган, амалдаги) бўлиб, қайсики у қиймат ёки натурал шаклда фойдаланади, Ts - режалаштирилган, прогнозланган ёки тармоқ фаолиятининг (қисқа муддатли,

ўрта муддатли ва узок муддатли истикболда) амалга оширилган мақсадини ўзида ифода этади.

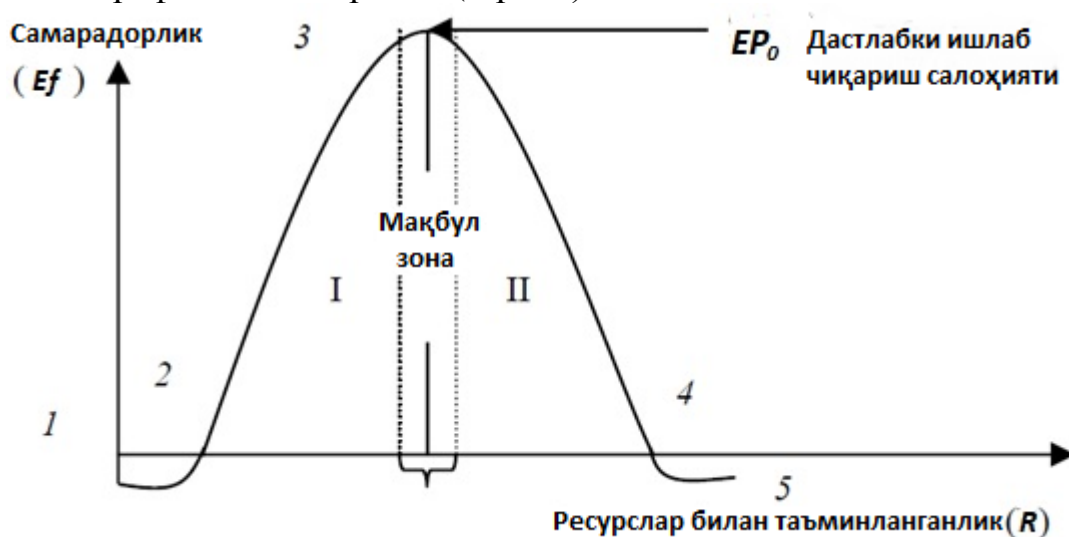
Оптимизацион ёндашув - тармоқдаги ўзгарувчан харажатларни минималлаштириш ҳисобига ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш даражасини оптималлаштириш имкониятини беради.

Ишлаб чиқариш салоҳияти, шу жумладан унинг таркибидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда ресурс – салоҳияти ёндашувидан ҳам фойдаланилади.

Ресурс салоҳияти ёндашуви асосида тармоқнинг ишлаб чиқариш салоҳиятидан (шу жумладан унинг таркибидан) фойдаланиш самарадорлигини аниқлашда интеграл баҳолаш қийматидан фойдаланилади ва у самарадорликнинг ўзгарувчан ресурслар қиймати (R_p)га нисбати орқали аниқланади ҳамда қуйидагича топилади:

$$Ef_{ep} = E_p / R_p \quad (3)$$

Ресурс салоҳияти ёндашуви асосида тармоқнинг ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш жараёнини яққолроқ тушуниш учун қуйидаги графикни келтирамиз (1-расм).

1-расм. Ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш [2]

Келтирилган графикда берилган зоналар қуйидагиларни ифода этади:

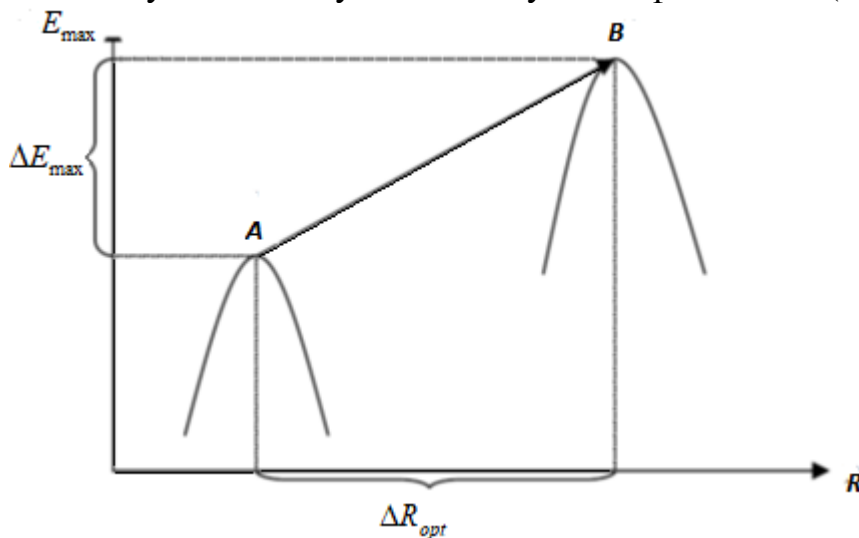
Зона-I: юқори жорий молиявий эҳтиёжларга бўлган ресурслар (ёқилғи, хомашё ва материаллар) билан таъминланганликнинг етишмовчилиги бўлиб, қайсики у шахсий айланма капитал ҳажмидан ошиб кетган ҳолатни ўзида ифода этади.

Зона-II: ушбу зона ортиқча материаллар, шу жумладан хомашё, ишчи кучи, жиҳозлар ва бошқалар ортиқча бўлган ҳолатни ўзида ифода этади.

Зона I ва зона II ларни топиш харажатларнинг (активларга эга бўлиш, сақлаш ва ҳоказо) кўтарилишига олиб келади ва бунинг оқибатида самарадорликнинг пасайиши кузатилади.

Келтирилган графикда дастлабки бошланғич оптимал вариант - 3-чи нуқтани ифода этади ва бунда оптимал ресурс таъминотида максимал самарадорликка эришилади.

Шуни ҳам қайд этиш керакки, саноат тармоғининг ишлаб чиқариш салоҳияти - бу унинг максимал иқтисодий ўсишни таъминлаш қобилияти бўлиб, мазкур ҳолат интенсив омиллар ҳисобига амалга ошади. Қуйида параметрларнинг ўзаро нисбатидан ташкил топган вариантлар шартли равишда иқтисодий ўсишнинг йўналишини ўзида ифода этган (2-расм).

2-расм. Ишлаб чиқариш салоҳиятини самарали ташкил этиш [3]

Келтирилган графикда қуйидаги 3 та ҳолатни кузатиш мумкин:

а) $\Delta EP_{max} > \Delta R$ - бу ишлаб чиқариш тизими интенсив йўл билан ривожланаётган ҳолатни ўзида ифода этади, бунда у ўзининг ишлаб чиқариш салоҳиятидан ошиб кетади:

$$\Delta EP = EP_1 - EP_0 > 0 \quad (4)$$

б) $\Delta EP_{max} < \Delta R$ - бу ишлаб чиқариш тизими экстенсив йўл билан ривожланаётган ҳолатни ўзида ифода этади, бунда у ўзининг ишлаб чиқариш салоҳиятидан ортда қолади:

$$\Delta EP = EP_1 - EP_0 < 0 \quad (5)$$

Келтирилган график бўйича ишлаб чиқариш салоҳиятидан оптимал фойдаланиш ҳолати А нуқтадан В нуқтага ўтганда юз беради ва бунда қуйидаги тенгсизликка эришилади:

$$\Delta E_{max} > \Delta R_{opt} \quad (6)$$

Айрим илмий манбаларда ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланиш даражасини баҳолаш учун уни ташкил этувчи унсурларидан самарали фойдаланишни баҳолаш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади [4]. Ишлаб чиқариш салоҳиятининг катта қисмини асосий фондлардан самарали фойдаланиш масаласи ташкил этади. Қуйида асосий ишлаб чиқариш

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

фондларидан самарали фойдаланишнинг муҳим кўрсаткичлари таҳлил этилади:

1. Фонд қайтими. Мазкур кўрсаткич асосий фондларнинг 1 сўмига тўғри келадиган ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорини ўзида ифода этади. Қайсики, мазкур кўрсаткичнинг ўсиб бориши асосий фондлардан самарали фойдаланилаётган ҳолатни билдиради ва қуйидагича топилади:

$$FQ = \frac{ICHH}{AFO'YQ} \quad (7)$$

Бунда FQ - фонд қайтими, $ICHH$ - ишлаб чиқариш ҳажми, $AFO'YQ$ - асосий фондларнинг ўртача йиллик қиймати.

Ҳақиқатдан ҳам саноат тармоғида асосий ишлаб чиқариш фондларининг ҳолати қанча яхши бўлса, у ҳолатда мазкур тармоқ ўзининг технологик салоҳиятидан мумкин қадар янада тўлиқроқ фойдаланишга ҳаракат қилади ва бунинг ҳисобига ишлаб чиқариш ҳажми ортиб боради.

Фонд қайтимига тескари бўлган кўрсаткич бу - фонд сиғимидир. Фонд сиғими ишлаб чиқарилган 1 сўмлик маҳсулотга тўғри келадиган асосий ишлаб чиқариш фондларининг пулдаги ифодасини ташкил этади. Юқорида таъкидланганидек, фонд қайтимининг ошиб бориши ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ифода этса, фонд сиғимининг йиллар давомида ўсиб бориши эса, ишлаб чиқаришда самарасиз ҳолатни ўзида ифода этади ва у қуйидагича аниқланади [5]:

$$FS = \frac{AFOYQ}{ICHH} \quad (8)$$

бунда FS - фонд сиғими, $ICHH$ - ишлаб чиқариш ҳажми, $AFO'YQ$ - асосий фондларнинг ўртача йиллик қиймати.

Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ифода этувчи навбатдаги муҳим кўрсаткич бу - ишлаб чиқаришни фонд билан қуролланиш даражасидир. Фонд билан қуролланиш даражаси саноат ишлаб чиқаришда банд бўлган 1 та ходимга тўғри келадиган асосий фондларнинг ўртача йиллик қиймати бўлиб, у қуйидагича аниқланади:

$$FQU = \frac{AFOYQ}{SIUS} \quad (9)$$

бунда FQU - фонд билан қуролланиш, $AFO'YQ$ - асосий фондларнинг ўртача йиллик қиймати, $SIUS$ - саноат ишлаб чиқаришда банд бўлган ишловчилар сони.

Асосий фондлар жисмоний ва маънавий эскириши мумкин. Жисмоний эскириш - асосий фондларнинг ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш натижасида тез емирилишидир. Маълум вақт ўтиши билан улар ишга жисмоний яроқсиз бўлиб қолади ва янгиси билан алмаштирилади ёки айрим қисmlари капитал таъмирланади.

Маънавий эскириш сабаби икки хил бўлади; биринчидан, янги, анча унумли машиналар кашф этилиши ва уларнинг ишлаб чиқаришга жорий қилиниши эскирган машиналарнинг жисмоний ейилиш муддати тўлмасданок

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

кадрсизланганлиги ва маънавий эскирганлигини билдиради. Иккинчидан, техника тараққиёти ва меҳнат унумдорлигининг ўсиши ишлаб турган машиналар қийматининг камайишига олиб келади.

Демак, асосий ишлаб чиқариш фондлари аста - секин эскириб боради ва бунинг натижасида саноат тармоғининг ишлаб чиқариш салоҳияти шунга мос равишда пасайиб боради.

Асосий фондларнинг такрор ишлаб чиқарилиши қуйидаги кўрсаткичлар билан характерланади [6]:

- а) асосий фондларнинг эксплуатацияси, жисмоний ва техник ҳолати;
- б) уларнинг янгиланиш суръати;
- в) асосий фондлардан фойдаланиш кўрсаткичлари.

Асосий фондларнинг эксплуатация ҳолати уларни фақат актив қисми, яъни иш ва куч машиналари, асбоб - ускуналари учун аниқланади. Фондларнинг жисмоний ҳолати уларнинг емирилиши ва яроқлилик коэффициентлари билан характерланади.

Емирилиш коэффициенти:

$$K_{ym} = \frac{F - F^1}{F} \quad (10)$$

бунда F - асосий фондларнинг тўлиқ баҳоси, F^1 - асосий фондларнинг қолдиқ баҳоси.

Агар 1 сонидан емирилиш коэффициентини айириб ташласак, у ҳолда яроқлилик коэффициенти келиб чиқади:

$$K_{yaroq} = 1 - K_{ym}; \quad K_{yaroq} = \frac{F^1}{F} \quad (11)$$

Асосий фондларни такрор ишлаб чиқариш суръати ҳамда уларнинг жисмоний ва техник ҳолатларидаги ўзгариш суръатларини характерлаш мақсадида янгиланиш ва ишлаб чиқаришдан чиқариб ташланган фондлар коэффициенти хисобланади.

$$K_{yang} = \frac{F_k^1}{F_1}; \quad K_T = \frac{F_{ch}}{F_0}; \quad (12)$$

Ҳар иккала коэффициентнинг бир - бирига яқинлашуви эски фондларнинг янги фондлар билан алмашинувини, янгиланиш коэффициентининг жуда катта бўлиши эса фондларнинг кенгайган такрор ишлаб чиқарилаётганини характерлайди.

Саноат тармоғида ишлаб чиқариш салоҳиятининг муҳим унсури хисобланган **меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг самарадорлик кўрсаткичлари** [7]:

1. Бирта ишловчига тўғри келадиган ишга чиқишларнинг ўртача сони (T^{kun}), кун:

$$T^{kun} = \frac{T_{fakt}}{O'IS^{ish}} \quad (13)$$

бунда T_{fakt} - амалда ишланган давр (кун), $O'IS^{ish}$ - ўртача рўйхатдаги

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ишловчилар сони (киши).

2. Иш куни йўқотилишининг солиштирма вази (U^{yqt}), фоиз:

$$U^{yqt} = \frac{Y^{vq}}{T_{nom}} \quad (14)$$

бунда Y^{vq} - иш кунининг йўқотилиши (соатларда), T_{nom} - иш кунининг номинал фонди (соатларда).

3. Иш куни умумий йўқотилиши (ΔUY^{vq}), киши-кун:

$$\Delta UY^{vq} = Y_{yk}^{vq} \cdot O'IS \quad (15)$$

бунда Y_{yk}^{vq} - бир соатга тўғри келадиган иш вақти йўқотилишларининг соатлар сони, $O'IS^{ish}$ - ўртача рўйхатдаги ишловчилар сони (киши).

4. Иш вақтининг потенциал фонди (T_{pot}), киши-кун:

$$T_{pot} = T_{ish} \cdot O'IS \quad (16)$$

Хулоса қилиб айтганда, саноатни барқарор ривожлантиришда ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланишнинг назарияларини ўрганишда қуйидаги ўзига хосликларни белгилаб ўтиш мумкин.

1. Саноат тармоғининг ривожланиши иқтисодиётнинг барча тармоқларини ишлаб чиқариш воситалари, меҳнат куруллари билан модернизациялашни таъминлайди. Миллий иқтисодиёт, фан, соғлиқни сақлаш, маданият, маориф, спорт, туризм каби соҳалар ривожини саноатнинг тараққиёт даражасига тўғри пропорционал равишда боғлиқ.

Саноат тармоғининг динамиклиги иқтисодиётнинг бошқа соҳа ва тармоқлари ривожланишига ҳам сезиларли даражада ижобий таъсир этади. Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, саноат тармоғининг миллий иқтисодиётни ривожлантиришда тутган ўрнининг юқорилиги сабабли мазкур тармоқни барқарор ривожланишини таъминлашга алоҳида эҳтиёж мавжуддир.

2. Қайта ишловчи саноатнинг ривожланиши хизматлар соҳасининг ривожланишига ҳам кучли таъсир этади (банк, суғурта, алоқа хизматлари, савдо ва транспорт).

3. Саноат ривожланиши мураккаб ва узок муддатли жараён бўлиб, саноат тармоғининг ривожланишини битта ёки бир неча кўрсаткичлар билан яққол ифода этиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам мазкур жараёнда кўрсаткичлар тизимини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

4. Мамлакат учун ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш масаласи долзарб вазифа ҳисобланади. Ишлаб чиқариш салоҳиятидан мақсадга мувофиқ фойдаланиш учун нафақат ресурслар иқтисодий жараёнга тўлиқ жалб қилинган бўлиши, балки жуда самарали ишлатилиши ҳам зарур.

5. Саноат тармоқларида ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланишда жалб этиладиган инвестициялар билан бир қаторда ушбу тармоқларга хизмат кўрсатувчи мавжуд инфратузилма ҳолатининг ўрни бекиёсдир. Саноат инфратузилмасининг таркибий қисми ҳисобланган техник хизмат кўрсатиш тузилмаси (ёрдамчи ишлаб чиқариш) - бу асосий ишлаб чиқаришни узлуксиз ва самарали ишлашини таъминловчи таркиби бўлиб,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

уларга таъмирловчи асбобсозлик, энергетик, транспорт, омборхона ва бошқа хўжаликлар киради ҳамда мазкур инфратузилманинг самарали ишлаши саноатда ишлаб чиқариш салоҳиятининг ўсишига олиб келади.

6. Ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш саноат тармоғида бир вақтнинг ўзида барча эга бўлинган ресурслардан рационал фойдаланиш орқали юқори якуний натижага эришишни кўзда тутади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Управление экономическим потенциалом организации: учебное пособие / А.П. Романов, Г.Г.Серебрянников, В.М. Безуглая, О.В. Кириллина, М.К. Чарыкова. - Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО “ТГТУ”, 2012. - 73 с.
2. Управление экономическим потенциалом организации: учебное пособие / А.П. Романов, Г.Г.Серебрянников, В.М. Безуглая, О.В. Кириллина, М.К. Чарыкова. - Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО “ТГТУ”, 2012. - 73 с.
3. Управление экономическим потенциалом организации: учебное пособие / А.П. Романов, Г.Г.Серебрянников, В.М. Безуглая, О.В. Кириллина, М.К. Чарыкова. - Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО “ТГТУ”, 2012. - 75 с.
4. Куликов Н.И., Бажилин А.Э. Комплексная оценка производственного потенциала отраслей пищевой промышленности Тамбовской области. Проблемы современной экономики, N 3/4 (19/20), 2006.
5. Адамов В.Е. Статистика промышленности. Учебник. - М.: Финансы и статистика, 1987.
6. Nabiev X.N, Nabiev D.X, Ahmedova M.Sh. Sanoat statistikasi - (o`quv qo`llanma) - T.: TDIU, 2011 - 70 b.
7. Лашманова Ю.Ю. Система показателей оценки производственного блока производственного потенциала предприятия. Российское предпринимательство. Том 18. № 7 апрель 2017. С. 1110 - 1116.
8. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS>

Ахмедов К.

Андижанский машиностроительный институт Д.э.н., проф.

Азимходжаев С.М.

Студент 1-го курса специальности экономики

МОНОПОЛИИ И ФИНАНСОВЫЕ ПОТОКИ В ЭКОНОМИКЕ ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

Среди понятий, характеризующих современное поколение в экономике постсоциалистических республик последнего десятилетия, весьма популярный этап термин финансовый поток. Политически ни одна экономическая или политическая проблема, равно, как и ее освещение, особенно в прессе не обходится без этого термина. Коррупция в высших эшелонах власти, влияние на власть «олигархов»

Приватизация государственной собственности, межбюджетные отношения центра и регионов (районов), проблемы внешнего долга неразрывно связаны в сознании экономистов и политологов с регулированием или управлением продвижением крупных финансовых средств со стороны государства или отдельных групп предпринимателей.

Несмотря на популярность разговоров о финансовых потоках, научного обоснования этого термина, условий его применения, раскрытия содержания только-только появляются в экономических литературах.

Нам бы хотелось дать в самом первом приближении свое понимание проблемы в связи с вопросами монополизма в экономике постсоциалистических республиках вызванного как историческими починами. Так и политикой в период экономических реформ в 200-х годов.

Исторически монополизации экономики постсоциалистических республиках системы регулирования с жестким вертикальным подчинением всех субъектов экономической деятельности центра. Именно здесь появилась система формирования потоков движения денежных средств сначала по направлению, обратно к предприятиям и районам.

В значительной мере благодаря сохранению государственных и полугосударственных и монополий типа «Автопром», «Фармапром» эта система продолжает действовать и сейчас. В условиях, когда названные монополисты дают несколько процентов бюджета, роль денежных средств, которые задействовали в его системе, для государства приобретают особое значение.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Для любой группы в политической элите стран решающее значение имеет наличие в руководстве столь значимых субъектов экономической деятельности своих представителей.

Другим фактором, способствующим формированию монополистического управления финансовыми потоками, является особая сырьевая монокультурность российской экономики, связанная в основном с поставками на экспорт нефти и газа. Здесь нефтяная отрасль в меньшей степени монополизирована нежели газовая и в этом направлении действуют несколько активно конкурирующих между собой негосударственных компаний.

Третьей группой факторов обусловивших перемещение по отдельным странам значительных денежных средств, является архаичная структура регионального управления, большая разбросанность регионов по доходам и дотациям из центра.

Негативные последствия монополизации финансовых потоков обусловлены так же низким платёжеспособным спросом населения.

Объективно это не способствует развитию мелкого и частного предпринимательства. В частности, в сфере торговли и услуг, являющейся основным источником доходов бюджета в развитых индустриальных странах. Это в свою очередь, не извеляет дифференцировать денежные потоки в масштабах страны экспорт ориентированных отраслей. Между тем проблема перелива капитала между отраслями к новым передовым производствам постиндустриальной эры, чему и мешает монополизация финансовых потоков, является основополагающей для сохранения государств как значимого государств в XXI веке.

Если говорить о перспективах научного осмысления проблемы распределения финансовых потоков в отраслевом межрегиональном аспекте, то следует выделить следующие направления исследований.

-исследование динамики движения капиталов между отраслями, выяснение источников доходов и их использования в сырьевых и перерабатывающих отраслях народного хозяйства.

Исследование реальных потребностей регионов в финансовых средствах с целью преодоления действующего до сих пор принципа распределения средств от достигнутого:

-изучение понятия «крупный финансовый поток» применительно к региону и к парадному хозяйству, в целом с целью выявления бюджета образующих субъектов хозяйствования, монополизирующих денежных средств.

ЛИТЕРАТУРА

Материалы Всероссийской конференции «Экономическая наука современной России» - Россия. Москва 28-30 ноября 2000 г.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Xusainov Ravshan Rahimovich,
professor. v.v.b., i.f.n., TDIU
Ibrahimova Saodat Abdumuminovna,
professor, i.f.n., TDIU

STATISTIKANING RIVOJLANISHIDAGI IJTIMOIIY-IQTISODIY AHAMIYATI

Statistika bir qator boshqaruv muammolarini hal qilishi mumkin:

- vaziyatni doimiy monitoring qilish va ijobiy va salbiy tendentsiyalarni kuzatish;
- har qanday operatsiyalarni muvaffaqiyat mezonlariga muvofiq baholash;
- statistik ma'lumotlar asosida rivojlanishning keyingi strategiyalarini ishlab chiqish;
- ishonchli ma'lumotlardan foydalanish orqali menejerlarda ishonch va xavfsizlik hissi paydo bo'ladi;
- faqat ishonchli manbalardan olingan faktlar ustida ishlash;
- Ta'mirlash yoki yaxshilashga muhtoj bo'lgan hududlarga ajratish.

Boshqaruvdagi o'zgarishlarga, korxonalar, kompaniyalarning roli va joylashuvi va mintaqalararo aloqalarga qarab, ushbu bosqichda statistikaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligining mavjud zaxiralarini aniqlash;
- qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va xo'jalik boshqaruv organlarini ishonchli axborot bilan o'z vaqtida ta'minlash;
- ilmiy asoslangan ko'rsatkichlar asosida ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlardagi chuqur o'zgarishlarni har tomonlama ko'rib chiqish;
- Milliy iqtisodiyotdagi tendentsiyalarni umumlashtirish va prognozlash natijalari.

Statistika tizimini qo'llab-quvvatlash sifatli va kasb-hunar boshqaruvining kaliti va yaxshi statistik xabardorlik ko'rsatkichidir. Har qanday yangi biznes asosan mavjud holatlarni, ya'ni tarmoq holatini baholashga asoslangan.

Hududiy statistika alohida hududlar darajasida milliy ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishning muhim vositasidir. Statistik ma'lumotlar mintaqaviy rivojlanishni tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda. Davlat strategik rejalashtirish hujjatida O'zbekiston Respublikasi sub'ektlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilangan bo'lib, ularning echimi sifatli va ishonchli statistik bazadan foydalani

Boshqaruvdagi o'zgarishlarga, korxonalar, kompaniyalarning roli va joylashuvi va mintaqalararo aloqalarga qarab, ushbu bosqichda statistikaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligining mavjud zaxiralarini aniqlash;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va xo‘jalik boshqaruvi organlarini ishonchli axborot bilan o‘z vaqtida ta‘minlash;
- ilmiy asoslangan ko‘rsatkichlar asosida ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlardagi chuqur o‘zgarishlarni har tomonlama ko‘rib chiqish;
- Milliy iqtisodiyotdagi tendentsiyalarni umumlashtirish va prognozlash natijalari.

Milliy va mintaqaviy darajadagi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning makroiqtisodiy statistik ko‘rsatkichlarini baholash metodologiyasi 1993 va 2008 yillardagi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Milliy Hisoblar tizimining xalqaro standartlariga (SNA 93 va SNA 2008), Evropa Ittifoqining Statistika boshqarmasi tavsiyalariga (Eurostat), MDH Davlat Kengashi Tavsiyalari Davlatlararo Statistika Qo‘mitasi va Federal Davlat Statistika Xizmati (Rosstat). Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT), Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVF), Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD), Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar mehnat statistikasi, narx statistikasi va moliyaviy ma‘lumotlarni hisoblash uchun makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha takliflar ishlab chiqmoqda. statistika.

MDXni qurishning nazariy va uslubiy asoslari iqtisodiy nazariya bo‘yicha mashhur iqtisodchi olim J.R. J.M. Xixa.Keyns, R. Stoun, S. Kuznetz, V.V. Leontiev, P. Hill va boshqalar. Hududiy miqyosda SNA ko‘rsatkichlarini yaxshilash va hududiy hisob-kitoblarni tayyorlash bo‘yicha xorijiy statistika boshqarmalari mas‘ul xodimlari B.K. Moyer, S.Tompson (AQSh), F.Norris (Buyuk Britaniya), X.Niimayer Mintaqaviy miqyosda MXXning kontseptual asoslarini amaliy qo‘llash va takomillashtirish tajribasi asosan professional konventsiya doirasidagi muhokamalardan iborat. tizimli nazariy muhokamada emas, balki xorijiy statistika idoralarida jamoalar.

MDXni qurishning nazariy va uslubiy asoslari iqtisodiy nazariya bo‘yicha mashhur iqtisodchi olim J.R. J.M. Xixa.Keyns, R. Stoun, S. Kuznetz, V.V. Leontiev, P. Hill va boshqalar. Hududiy miqyosda SNA ko‘rsatkichlarini yaxshilash va hududiy hisob-kitoblarni tayyorlash bo‘yicha xorijiy statistika boshqarmalari mas‘ul xodimlari B.K. Moyer, S.Tompson (AQSh), F.Norris (Buyuk Britaniya), X.Niimayer Mintaqaviy miqyosda MXXning kontseptual asoslarini amaliy qo‘llash va takomillashtirish tajribasi asosan professional konventsiya doirasidagi muhokamalardan iborat. tizimli nazariy muhokamada emas, balki xorijiy statistika idoralarida jamoalar.

Axborot iqtisodiyotini globalashtirish jarayonini ekonometrik modellashtirish yakunlariga ko‘ra, iqtisodiy soha infokommunikatsiya texnologiyalarining eksport-import jarayonlari taraqqiyotning asosiy omillari bo‘lib, gumanitar samaralar darajasi (Inson taraqqiyot indeksleri og‘i og‘i og‘i bilan bildirilgan) tashqidan tashqda iqtiy istan (eksport) ekspansiyaga ko‘xaviy iston (import) ga qaron bo‘ligacha bo‘ligan.

Ijtimoiy-siyosiy aholini shakllantirish omili sifatida statistikaning ijtimoiy-siyosiy rolini o‘zgartirish sharoitida shaxsiy ma‘lumotlarning ma‘ruriyatligi tamoyilini saqlashda agregatsiyalangan statistik axborotning ommaviyatligi va

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

foydalanishun Bu demokratik jamiyatda eng muhim viloyatlardan biri. Statistik ma'lumotlarni ochishni kengaytirish ayrim hududlardagi haqiqiy vaziyatni yaxshi tushuntirish va bo'shauliklarni aniqlash va bartaraf etishga qaratish imkonini beradi.

Statistika oldida rivojlangan iqtisodiyotning zamonaviy va istiqbolli sharoitlariga javob beradigan statistik axborotning hajmi va tuzilmasini nazariy asoslash, boshqaruvning funktsional tamoyillariga o'tish muammolari tug' ilmoqda.

Statistikaning muhim vazifasi yashash minimumini hisoblash va aholi sonini aniqlashdan iborat. Barcha mulk shaklidagi korxonalarda faoliyat ko'rsatayotgan pensiyalarning miqdori bo'yicha – olingan ish haqi darajasi, ish vaqti davomiyligi, ta'tillar bo'yicha taqsimlash to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish.

Statistika mulkning yangi munosabatlarini shakllantirish, uni xususiylashtirish, xo'jalikning yangi shakllari va tadbirkorlik faoliyati turlarini rivojlantirish bilan shug'ullanadi. Shu bilan birga, ko'p xilli iqtisodiyotning shakllanishini sonli o'lchash bilan birga, ularning faoliyati samaradorligini solishtirish uchun turli mulk va xo'jalik yuritish shaklidagi korxonalarining sifat ko'rsatkichlari to'g'risidagi axborot sezilarli kengacha keng

Statistikaning jamiyatni rivojlantirishdagi, atrof dunyoni ilmiy tanishdagi va korxonani boshqarishdagi o'rni va ahamiyati statistik ko'rsatkichlar tizimi va turlaridan dalolat beradi.

Statistik axborotsiz tabiiy va ijtimoiy ommaviy holatlarning qonunchiliklarini bilish, ularni oldini olish, demak alohida korxonalar, shahar yoki mintaqalar darajasida, davlat yoki davlatlararo darajada tartibga solish yoki bevosita boshqarish imiz.

Iqtisodiy kompleks xo'jalik yuritishning tubdan yangi usul va shakllariga o'tgan davrda mamlakat iqtisodiyotida statistikaning o'rni va o'rinini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Yakunida aytish kerakki, statistika – har bir jamiyat hayotida ajralmas bo'lgan ilm-fan bo'lib, u jamoatchilik holatlarining rivojlanish, taraqqiyot, o'sish dinamikasini belgilaydi. Bu statistik usullarning mavjudligi va rivojlanishi, shuningdek, rivojlanayotgan axborot texnologiyalari bilan muayyan vazifalarni hal etayotgan ilm-fan. Ommaviy holatlarni statistika usullari bilan tadqiqot natijalari boshqa ilmlardagi ob'ektiv baza hisoblanadi, ular tomonidan amalga oshirilgan xulosalar haqiqiylikining kafolatidir.

Файзиев У.Ш.

Докторант Ташкентского
финансового института

ОЦЕНКА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ

Аннотация: в работе рассмотрены актуальные вопросы формирования информации для оценки финансового состояния и обеспечения устойчивого развития.

Ключевые слова: финансовая отчетность, финансовая устойчивость, финансовое состояние, интегрированная отчетность.

На сегодняшний день достаточно много работ, посвященных анализу финансово-хозяйственной деятельности организации. Однако, несмотря на значительное их количество, в них до сих пор не уделено должного внимания анализу финансовой устойчивости и устойчивого развития организации, который является важным инструментом получения ценной в условиях рынка информации в состоянии и перспективах развития организации.

Оценивая устойчивость организации на основе доступной учетно-отчетной информации, пользователи этой информации, так называемые стейкхолдеры смогут принять обоснованные управленческие решения о возможности деловых связей, оценке доходности своих вложений, выявлению резервов повышения эффективности финансово-хозяйственной деятельности организации.

Основными стейкхолдерами являются:

-инвесторы, вкладывающие в компанию свой капитал с определенной долей риска в целях получения дохода на него;

-кредиторы, временно предоставляющие предприятию заем в обмен на некоторый заранее установленный доход, и заинтересованные в информации, позволяющие им определить, будут ли своевременно осуществлены выплаты по кредиту;

-менеджеры предприятия, поскольку финансовая информация позволяет сделать наиболее достоверную оценку эффективности управления предприятием;

-работники предприятия, заинтересованные в получении информации о способности предприятия своевременно выплачивать зарплату, производить пенсионные и прочие выплаты;

-поставщики, заинтересованные в информации, позволяющей им определить, будут ли своевременно выплачены полагающиеся им суммы;

-потребители (клиенты предприятия), заинтересованные в стабильности поставок, как следствие финансовой респектабельности предприятия;

-общественные и государственные организации, поскольку от успешного функционирования предприятия зависит благосостояние экономической инфраструктуры региона.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Вот почему вопросы анализа устойчивого развития организаций, являются первичной ячейкой экономики страны, должны быть объектом внимания ученых.

Применяемая в настоящее время методика проведения анализа устойчивости основывается на формулировании его целей и задач, формировании информационной базы и организационного обеспечения его проведения; выполнении учетно-аналитических работ по обоснованию реального уровня устойчивости с целью принятия взвешенных управленческих решений с использованием таких специальных аналитических приемов исследования, как элиминирования, группировок, приемов динамического, структурного, коэффициентного и факторного анализа, методов комплексных оценок и других современных способов аналитической обработки экономической информации. Все это говорит о том, что в разработке методики анализа устойчивости организации исследователями проведена большая работа. Однако этого еще недостаточно. Малоизученным, но весьма актуальным вопросом является возможность использования международных стандартов финансовой отчетности в качестве базовых положений для анализа финансовой устойчивости и устойчивого развития организаций. Финансовая отчетность, составляемая в соответствии с МСФО, пока ещё не в достаточной степени соответствует потребностям управления. В частности, на основе её нельзя дать реальную оценку экономического потенциала организации, который является важнейшим фактором, влияющим на её финансовую устойчивость, поскольку в ней отсутствуют данные для определения коэффициентов имущества производственного назначения, годности и износа основных средств. Первостепенными становятся вопросы совершенствования финансовых инструментов устойчивого развития организации. Кроме того, обнаруживают свое несовершенство официально утвержденные нормативы коэффициентов финансовой устойчивости, применяемые для определения возможности банкротства организации.

Все это дает основание констатировать, что в настоящее время анализ финансовой устойчивости организации остается недостаточно разработанным теоретически и методически. Дискуссионным остается вопрос упорядочения терминологии, используемой в понятийном аппарате анализа финансовой устойчивости организации. В теоретическом осмыслении нуждаются такие принципиально важные вопросы, как сущность категории «финансовая устойчивость», устранение разногласий в трактовке одного и того же экономического термина (например, ликвидности, платежеспособности, кредитоспособности и др.), обоснования прогнозирования показателей финансовой несостоятельности организации.

В методическом плане необходимо четко определить содержание анализа финансовой устойчивости организации, то есть какие вопросы следует рассматривать при анализе финансовой устойчивости организации и

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

в какой последовательности его проводить. Эти дискуссионные и нерешенные в достаточной степени теоретические и методологические вопросы обусловили актуальность исследования.

В современных условиях предприятия имеют достаточно высокую степень свободы в принятии управленческих решений, выборе партнеров, поиске источников финансирования своей деятельности. При этом заинтересованные стейкхолдеры нуждаются в достоверной информации о финансовом состоянии и результатах деятельности хозяйствующих субъектов, с которыми они строят деловые отношения. Основным и наиболее доступным источником такой информации выступает финансовая отчетность.

Годовая финансовая отчетность хозяйствующих субъектов Республики Узбекистан является открытой для заинтересованных банков, бирж, инвесторов, кредиторов, **а также других лиц в соответствии с законодательством.**

Акционерные общества, а также страховые организации, банки, общественные фонды и другие организации **в соответствии с законодательством** обязаны публиковать ежегодную финансовую отчетность вместе с аудиторским заключением не позднее, чем за две недели до даты проведения годового общего собрания акционеров или иного высшего органа управления субъекта бухгалтерского учета. (Закон РУз «О бухгалтерском учете», статья №25 «Предоставление финансовой отчетности», в новой редакции от 13.04.2016 г.).

Согласно статьи № 25 «Предоставление финансовой отчетности» Закона РУз «О бухгалтерском учете», в последней редакции от 13.04.2016 г. финансовая отчетность предоставляется:

- органам государственной налоговой службы;
- собственникам в соответствии с учредительными документами;
- органам государственной статистики;
- другим органам в соответствии с законодательством.

Финансовая отчетность может предоставляться в виде электронного документа. Финансовая отчетность предоставляется ежеквартально. Малые предприятия и микрофирмы представляют только годовую финансовую отчетность, состоящую из бухгалтерского баланса и отчета о финансовых результатах.

Согласно Национальному стандарту бухгалтерского учета «Учетная политика и финансовая отчетность», финансовая отчетность является способом представления финансовой информации, характеризующей деятельность хозяйствующего субъекта за определенный период, независимо от того, является ли он отдельным самостоятельным хозяйствующим субъектом или входит в консолидированную группу хозяйствующих субъектов. Из этого определения следует, что информация, содержащаяся в бухгалтерской отчетности, представляет собой особый вид агрегированных данных, сформированных в рамках бухгалтерского учета.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

В соответствии с МСФО в понятие «финансовая отчетность» вкладывается иной, более широкий смысл: финансовая отчетность-это структурированное представление информации о финансовом положении и финансовых результатах деятельности организации.[1].

Бухгалтерская отчетность служит инструментом планирования и контроля достижения экономических целей хозяйствующего субъекта, главными среди которых являются получение прибыли, а также сохранение и наращивание капитала.

Оба показателя (прибыль и капитал), их величина и изменение находят отражение в бухгалтерской отчетности. На основе ее данных заинтересованные пользователи получают возможность:

- оценить финансовое положение потенциальных партнеров;
- принять решение о целесообразности и условиях ведения дел с тем или иным партнером;
- оценить целесообразность приобретения активов той или иной организации;
- диагностировать банкротство и т.п.

Использованная литература:

- 1.Закон «О бухгалтерском учете» от 13.04.2016 г. в новой редакции.
- 2.Приказ Министра финансов Республики Узбекистан от 01.03.2018 г. № 1209-9 «Об утверждении форм финансовой отчетности и Правил по их заполнению».
- 3.Дорошкевич Н.М. Бухгалтерская информация как элемент системы экономической безопасности // Современные инновационные технологии и проблемы устойчивого развития общества: материалы XI международной научно-практической конференции, Минск, 28 мая 2018 г./составители Д.Ю. Бусыгин, В.Н. Курбацкий . Москва: Издательский дом «Ковчег», 2018.
4. Charles H. Gibson, Financial Reporting & Analysis, Thirteenth Edition-South-Western, Cengage Learning, 2013., p.86
- 5.www.lex.uz- Информационно-поисковая система Национальной базы данных законодательства Республики Узбекистан
6. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2004 г., № 3, ст. 35; 2014 г., № 50, ст. 598; 2016 г., № 36, ст. 420; 2017 г., № 24, ст. 514;
7. Национальная база данных законодательства, 09.11.2018 г., № 10/18/1299-4/2173
- 8.НСБУ №5 «Основные средства» (зарегистрирован Минюстом РУз от 9.01.2004г. Рег.№1299)
- 10.Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Минск. Новое знание. 2007. — 452с.:

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

11. “О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан”. Указ Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева УП-4947 от 07 февраля 2017 года. <https://lex.uz/docs/3107042>
12. «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности». Постановление Президента Республики Узбекистан ПП- 4611 от 24 февраля 2020 года. <https://lex.uz/ru/docs/4746049>
13. Жилкина А.Н. Финансовый анализ. Учебник. М.: Юрайт, 2018. – 285 с.
14. Казакова Н.А. Финансовый анализ. Учебник. М.: Юрайт, 2018. – 470 с.
15. Мельник М.В., Поздеев В.Л. “Экономический анализ”: учебник и практикум для ВУЗов. М.: Юрайт, 2021. – 261 с.
16. Румянцева Е.Е. “Экономический анализ”: учебник и практикум для ВУЗов. М.: Юрайт, 2021. – 381 с.
17. Шагиясов Т.Ш., Сагдиллаева З.А., Урманбекова И.Ф. Экономический анализ. /Учебник –Т.: Иқтисод-Молия, 2017. – 428 с.
18. Статистический ежегодник регионов Узбекистана. 2019. –Т.: Госкомстат Узбекистана. 2019. - 130 стр.
19. Узбекистан в цифрах. 2019. – Т.: Госкомстат Узбекистана 2019. – 188 с.

**Илмий раҳбар: Тураева Зилола
Мамбетқулова М., ТМИ талабаси**

ЎЗБЕКИСТОН СУҒУРТА БОЗОРИ КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ АМАЛИЙ ТАҲЛИЛИ

Мамлакатнинг барқарор ривожланиш омилларидан бири бу суғурта тизимидир. Суғурта аҳоли ва корхоналар фаолиятида ноҳуш ҳодисалар юз берганда молиявий амортизатор вазифасини бажаради, шунингдек жамиятнинг ижтимоий, молиявий-иқтисодий, шу жумладан унинг молиявий институтлари барқарорлиги таъминлайди. Суғурта ўзининг ижтимоий ва иқтисодий хусусиятига кўра кенг жамоатчилик ёки давлат манфаатларига таъсир этувчи хатарлар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ҳар бир мамлакатнинг конунчилик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

1-жадвал

Ўзбекистон суғурта бозори таркиби¹¹⁰

Суғурта бозори таркиби	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	Ўзгариш %
Жами суғурта компаниялари	36	42	41	-2,4%
<i>Умумий суғурта соҳаси компаниялари</i>	28	34	33	-2,9%
<i>Ҳаёт соҳаси компаниялари</i>	8	8	8	0%
Суғурта компанияларининг жами устав капитали (млн.сўм)	755 220	1 589 808	1 884 111	+18,5%
Суғурта брокерлар сони	5	5	7	+ 40,0%
Суғурта актуарийлари сони	5	5	5	0%
Суғурта агентлари сони	8657	9581	9155	-4,4%
Тўловларни кафолатлаш фонди иштирокчилари сони	17	23	25	+8,7%

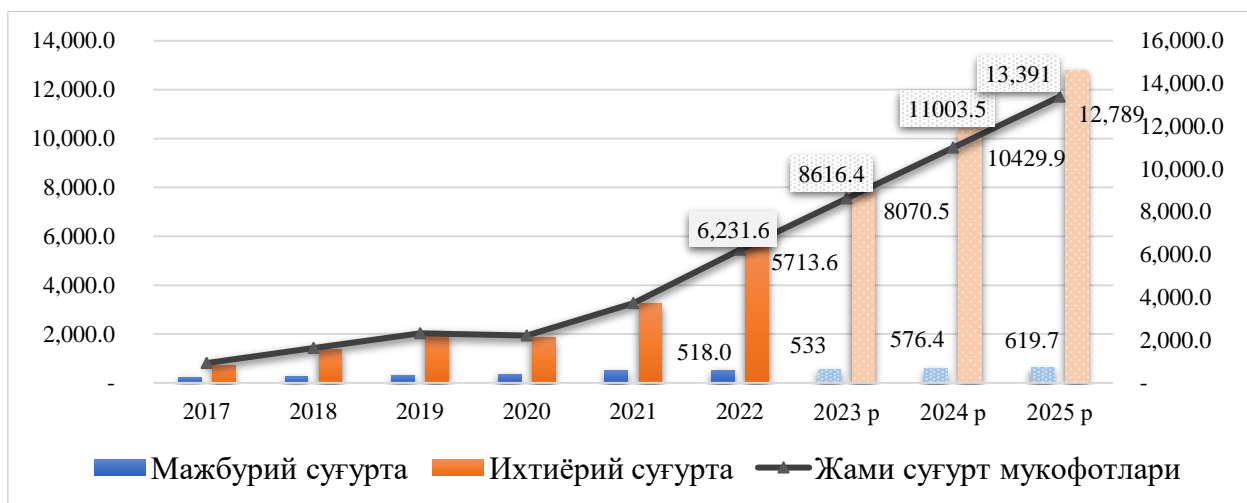
Жадвал маълумотларидан кўришиб тўрибтики, 2023 йил миллий суғурта хизматлар бозорида асосий кўрсаткичлардан айримларида камайиш содир бўлган. Умумий суғурта тармоғи суғурта компаниялари биттага камайган. Шунингдек, суғурта воситачилари бўлган суғурта агентларининг сони 2022 йилда 2021 йилга нисбатан 426 тага камайганлигини кўришимиз мумкин. Яна бир ижобий ўзгариш бу тўловларни кафолатлар жамғармасида иштирок этаётган суғурта компаниялари сони ўтган 2021 йилга нисбатан 2022 йилда 2 тага ошганлиги ҳам суғурта турларини кенг тарғиб этиш учун ижобий ҳолат ҳисобланади. Бошқа асосий кўрсаткичларда ҳам ижобий ўзгаришлар содир бўлган.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг таҳлилий маълумотларига кўра, 2022 йилда мамлакат суғурта компаниялари томонидан йиғилган суғурта мукофотларининг умумий ҳажми нисбатан

¹¹⁰ <https://mf.uz/> маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

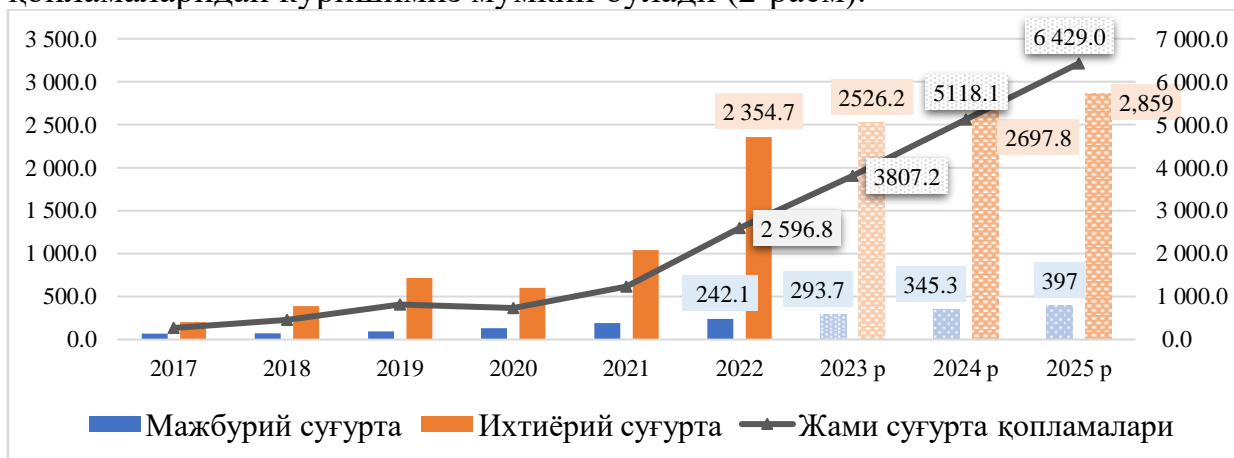
юқори ўсиш суръатларини намоён қилди ва 6,2 трлн.сўмни ташкил этди, бу ўтган йилдаги кўрсаткичга нисбатан 67,0% фоизга кўпдир (1-расм).

1-расм. Суғурта мукофотларнинг суғурта турлари бўйича ўзгариш динамикаси (млрд.сўмда)¹¹¹

Юқорида таъкидланганидек, 2022 йилда суғурта мукофотлари ўсиш тенденциясини намоён этган. Бундай ўзгаришларни ихтиёрий ва мажбурий суғурта турларида ҳам кўришимиз мумкин бўлади, яъни 2022 йил ихтиёрий суғурта турлари 76,8 фоизга ўсган, мажбурий суғурта турлари мос давр учун эса 3,1 фоизга ўсганлигини кўришимиз мумкин.

Суғурта турларининг бундай ўсишининг асосий сабабларидан бири бу суғурта мукофотларининг нархининг камайиши, асосан транспорт воситалари эгаларининг жавобгарлигини мажбурий суғурта турларининг электрон кўринишига ўтиши билан боғлиқдир. Бундай ўзгаришларни суғурта қопламаларидан кўришимиз мумкин бўлади (2-расм).

2-расм. Суғурта қопламаларининг суғурта турлари бўйича ўзгариш динамикаси (млрд.сўмда)¹¹²

¹¹¹ <https://mf.uz/> маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

¹¹² Шу манба.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2022 йилда суғурта қопламалари ҳам умумий нисбатда ўсиш тенденцияларини намоён этган, яъни 2021 йилда тўланган 1,2 трлн.сўм суғурта қопламалари 2022 йилга келиб 2,5 трлн.сўмга кўпайган, бунда ўсиш 110,3 фоизни ташкил этган. Бунда асосий ўсиш ихтиёрий суғурта турларида намоён бўлган.

Миллий суғурта бозори таҳлили шуни кўрсатдики, мамлакатимизда суғуртанинг ЯИМдаги улуши йиллар давомида ўсиш тенденциясини намоён этиб келмоқда. Бу албатта ижобий тенденция, сабаби фуқароларда рискларни бошқаришда суғурта механизмларидан фойдаланиш кўникмаси шаклланиб бормоқда. Қолаверса, суғурта тариф ставкаларининг кескин камайиши суғурта мукофотлари йиғимига кескин таъсир кўрсатиб келмоқда.

Суғурта хизматлар миллий бозоридаги ижобий тенденцияларнинг кузатилиши янги суғурта турларини жорий этиш ёки оқсаётган суғурта турларини бошланғич даврида мажбурий кўринишларини жорий этишга ундайди. Энг асосийси бундай жараёнларни босқичма-босқич жорий этиш муҳим саналади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Babadjanov Abdirashid Musayevich -

PhD in Economics, senior scientific researcher.

Associate professor of the Department of Accounting and Auditing.

National Research University TIAME

E-mail: a.babadjanov@tiame.uz

The need for digital technologies in the field of agrarian science and education.

Abstract. *This article describes Uzbekistan's need for digital technologies in the field of education and science and the problems of their implementation.*

Today, the need to equip scientific institutions with digital technologies. It is said that the rapid implementation of scientific developments and the use of digital technologies play an important role in the quality education of students.

Keywords: *agriculture, science, education, economics, digital technology.*

Economic reforms in the Republic of Uzbekistan the digitization of processes has become a general trend, covering all areas of the country's economic activity, not only in direct informatization networks, but also in agricultural sectors. Digital knowledge and modern information technology are one of the important conditions for development. In particular, digital technologies serve as the basis for the development of scientific institutions in the agrarian sphere, as well as favorable conditions and positive economic growth for the rural population.

Digital technologies are so firmly established in life that without them they occupy a fundamental place not only in their daily activities, but also in the development of economic spheres, especially in imitation of the agrarian sphere, as well as in the cultivation and sale of agricultural products. From agrarian science and education to production, the high-speed introduction of digital technologies and its rapid development can be seen in agricultural sectors.

Today, the agrarian sector is equipped with many types of educational technologies that are used as a weapon of work by students, scientific workers and professors in the auditoriums of scientific research institutes and universities. It has the main function of accelerating scientific research and putting scientific developments into practice and is important in obtaining quality education of students.

Digital technologies are at the forefront of solving problems in the field of Agriculture. The problems are that it is necessary to create new technologies in science based on modern information technologies, to adapt science, education system and production to the digital generation through the mass and effective use of innovative educational technologies.

Unlimited access of students to the growing Internet resources in higher education, but also the fact that students receive real digital qualifications.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Digital technologies provide unlimited access to digital tools, materials and services. Students and faculty gain unprecedented control over their information space and their use. As in the field of Service and material production, work on the digital transformation of education should be aimed at improving the results and quality of work of educational organizations at all stages of the implementation of the program.

The need to understand the role of digital technology in higher education should be reflected in modern research. The pressing challenges of the use of digital technology in higher education integration encourage research into future agricultural development strategies and agrarian sector selection.

In addition, it is necessary to develop and introduce methods for achieving positive results not only in agrarian science and education, but also through the analysis of methods for introducing digital technologies, identifying, analyzing the priorities for the development of the educational process based on the use of digital technologies in Agricultural Sciences and higher education.

Digital technologies for agriculture are a modern form of Management, in which the main factor in production and management is the totality of digital data sets and their processing.

The emergence of digital technologies in the field will change the sectors in the agricultural direction to their economic relations, which will set the stage for sustainable development of Agriculture in the future. What types of digital technologies exist in agriculture is shown in figure 1.

In agriculture, the types of digital technologies are understood as a list of all leading directions, from development to Final use. Basic technologies based on digital data are called Internet.

Digital technologies and digitization provide learned lessons and knowledge sharing opportunities that allow you to learn more from the agrarian sector and make effective decisions in agriculture.

It is necessary to follow the path of innovation development of the production of advanced modern information and the internet, the development of the field of science by deep assimilation of knowledge in digital technologies, optimization of Education. The solution to this problem is directly related to intelligence and knowledge, new innovations and the potential of qualified personnel. While the world is developing rapidly, science and education do not stand still. The widespread introduction of digital technologies in the field of agriculture can increase labor productivity, radically improve the life of people.

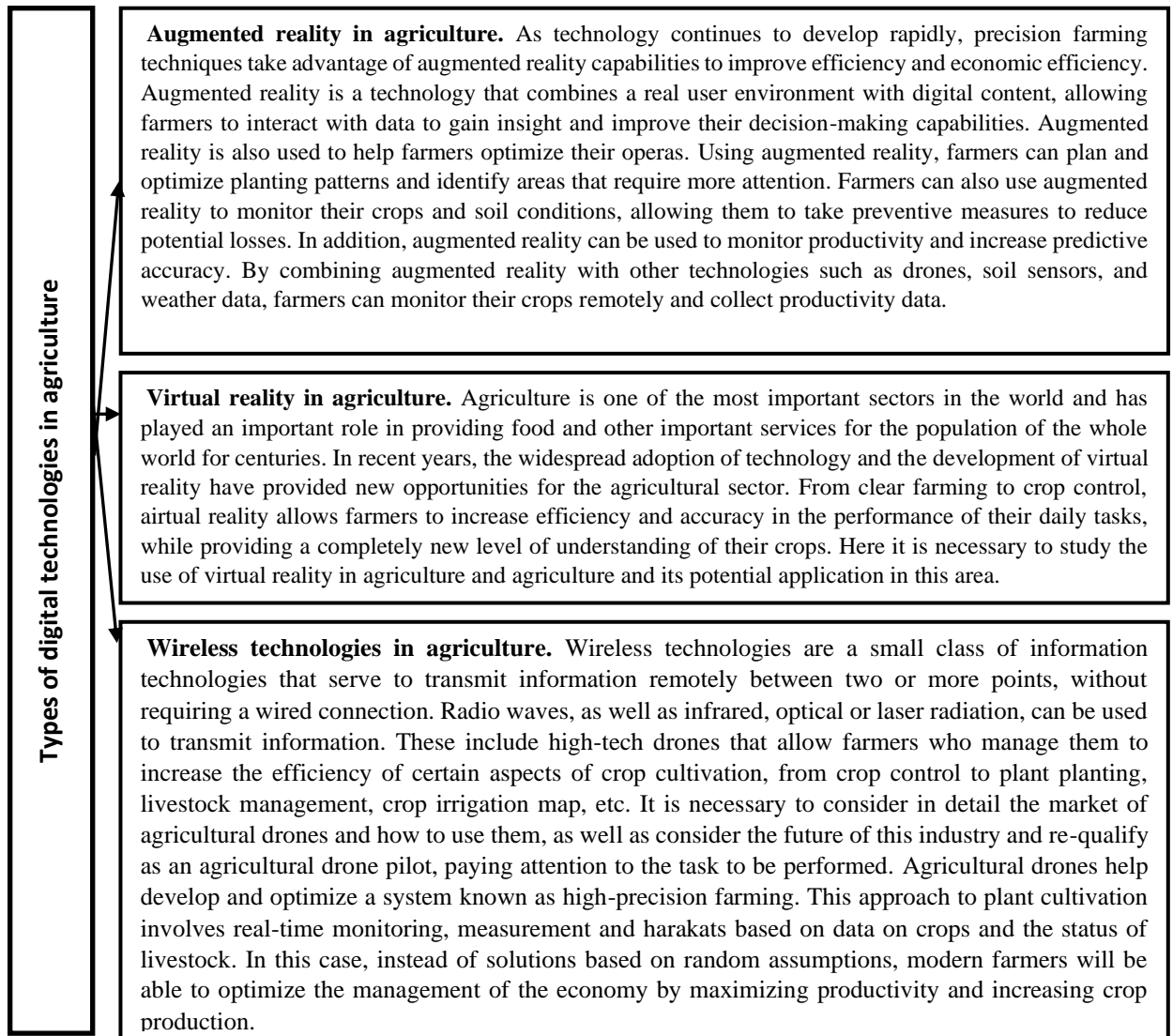

Figure 1. The main types of digital technologies in agriculture¹¹³.

Since the practical process of digitizing science and higher education has already begun and will soon give positive results, it is worth paying attention to the following aspects when applying it effectively: expansion of the use of digital technologies in the organization of the educational process; organization of facilities, laboratory rooms, media Studios equipped with high-performance digital equipment in an educational institution; implementation at any time of the distance learning process using interactive presentation systems, video conferencing communication systems, virtual halls, electronic resources in the activities of the scientific institution; development of scientific sites for teachers and students; wide

¹¹³Source: Developed on the basis of research.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

introduction of mutual exchange of experience to apply the experience gained in universities and all scientific research institutes.

The future of scientific research institutes and higher education institutions that use modern technologies, because they can bring scientific developments to practice at a speed to obtain scientific recommendations and provide the most advanced services to agrarian science, or offer the highest quality and competitive professional personnel to agriculture in a competitive market. As in all sectors of the economy, the digitalization of science and higher education is one of the main conditions for joining the world community, strengthening its place in the world market, economic innovation development and the creation of facilities for the population.

References:

[1] Babadjanov, A. Scientific basis of improvement of scientific supply of agrarian sector. Materialien von XVI International wissenschaftliche und praktische Konferenz Spitzenforschung-2020, 2020: Berlin. Wissenschaft und Bildung GmbH. – Pp. 91-100.

[2] Dyachenko O.V. Industrial relations in the conditions of transition to the digital economy. Bulletin of Chelyabinsk State University. - № 12 (422). Economic sciences. Moscow. 2018. – Pp. 7-18. DOI 10.24411/1994-2796-2018-11201

[3] Efremov V.S., Pilishvili A.S. Prospects for cooperation between the financial corporation and companies, working in the field of digital technologies // Upravlenie. 2019. - No. 2. - Pp. 57–64. DOI: 10.26425/2309-3633-2019-2-57-64

[4] Golovenchik G.G. Digital economy as a new stage of globalization / G.G. Golovenchik // Digital transformation. Moscow. 2018. No. 1. - Pp. 26-36.

[5] Golyshko A. Problems of the formation of the digital economy and their possible solutions [Electronic resource] / A. Golyshko, N. Likhachev // Economy and life. Moscow. 2018. - No. 4.

[6] Kartskhiya A. Service inventions: actual Russian and foreign experience of legal regulation / A. Kartskhiya, S. Prono // Intellectual property. Industrial property. Moscow. 2021. – No2. – Pp. 5-18. – URL: <https://elibrary.ru/contents.asp?id=35173469>.

Шадиева Дилдора Хамидовна

Тошкент молия институти докторанти, PhD

dildorashadieva1981@gmail.com

ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ФРАСКАТИ ЙЎРИҚНОМАСИНИНГ АҲАМИЯТИ

Жаҳондаги ҳозирги ўзгарувчан вазият ва ноаниқликлар миллий иқтисодиётда барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун илмий-тадқиқот фаолияти, инсон капитали, илм-фан ва инновация соҳаларини жадал ривожлантиришни талаб этмоқда. Шунинг учун «Ўзбекистон-2030» стратегиясининг асосий мақсадларидан бири сифатида “барча йўналишларда инновацион фаолиятни кенг жорий этиш, илмий тадқиқотларни ва инновацион ташаббусларни қўллаб-қувватлаш” мақсади белгиланган [1].

Мамлакатнинг илмий-техник салоҳиятини баҳолаш ва ривожлантиришда Фраскати йўриқномаси муҳим аҳамият касб этади. 1963 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD) томонидан ишлаб чиқилган Фраскати йўриқномаси бугунги кунда дунёнинг 80 фоиз мамлакатларида инновацион фаолиятга оид статистик маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилишда қўлланилиб келинмоқда [2].

Фраскати йўриқномаси инновацияларни тавсифлаш, таснифлаш, ўлчаш, таҳлил қилишга оид услубий ёндашувлар мажмуаси бўлиб, илм-фан ва инновацион технологиялар соҳасини мониторинг қилишда халқаро стандарт сифатида қўлланилади. БМТ, Европа Иттифоқи, БРИКС каби халқаро ташкилотларнинг расмий ҳужжатларини тайёрлашда, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар амалиётида мазкур йўриқномадан кенг фойдаланилади.

Фраскати йўриқномаси мамлакат ва корхоналар миқёсида инновацион фаолият тўғрисида статистик маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш, бошқа давлатлар билан таққослаш, миллий инновация тизимининг самарадорлиги баҳолаш, унинг кучли ва заиф томонларини аниқлаш, шунингдек давлат томонидан инновацион сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳамда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишда беқиёс аҳамиятга эга. Бундан ташқари, ривожланаётган мамлакатларда Фраскати йўриқномасидан фойдаланиш инновацион соҳага хорижий инвестицияларни жалб қилишда ҳам қўл келади. Ушбу умумий статистик методология туфайли инвесторларга инновацион фаоллик бўйича ишончли маълумотлар тақдим этилади ва уларнинг инвестиция киритиш борасидаги қарорларига бу ҳолат ижобий таъсир кўрсатади.

Бизнинг юртимизда ҳам Фраскати йўриқномасини амалиётга жорий этиш бўйича ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Сўнгги йилларда статистика ва инновацион сиёсатга масъул давлат идоралари томонидан бир

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

неча бор мазкур хужжатга бағишланган тадбирлар амалга оширилди, меъёрий-хуқуқий хужжатлар қабул қилинди. Хусусан, 2020-2025 йилларда Ўзбекистон Республикаси статистикасини ривожлантиришнинг Миллий Стратегиясининг “Алоҳида статистик йўналишлар ва методологияларни такомиллаштириш” устувор йўналиши доирасида илм-фан ва инновациялар соҳасида статистикани такомиллаштириш, статистик маълумотларни тайёрлаш жараёнларига «Осло Йўриқномаси» ва «Фраскати Йўриқномаси» каби халқаро тан олинган стандартларни жорий этиш вазифаси қўйилди [3].

Аммо Фраскати йўриқномасини қўллашда ривожланаётган мамлакатларда, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам бир қатор муаммолар мавжуд, улардан:

- молиявий ва инсон ресурслари етишмовчилиги, яъни Фраскати йўриқномаси асосида статистик маълумотларни йиғиш ва тадқиқотлар ўтказиш кадрлар ва муайян даражада маблағ жалб этилишини талаб этади, кўп давлатларда ушбу ресурслар етишмовчилиги сезилади;

- маълумотлар оммабоплиги муаммоси. Ривожланаётган давлатларда инновацион фаолиятга доир зарур маълумотлар етишмаслиги, очиқ маълумотлар базаларининг сони камлиги, таҳлил учун керакли маълумотлар йўқлиги шулар жумласидандир;

- маданий фарқлар туфайли келиб чиқадиган муаммолар, яъни Фраскати йўриқномаси инновацияларни ўлчашда асосан ғарб моделлари ва ёндашувларига асосланади, уларни бошқа мамлакатларда қўллашда баъзи ижтимоий, маданий ва иқтисодий қийинчиликлар вужудга келиши мумкин;

- инновация соҳасида экспертлар етишмаслиги, яъни йиғилган статистик маълумотларни таҳлил қилиш, тенденцияларни аниқлаш, тадқиқ этиш, хулоса ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишда етарли билим ва малакага эга экспертлар сони чекланганлиги ва бошқа муаммолар.

Мазкур муаммоларни бартараф этишда асосий ечимлардан бири ушбу соҳада замонавий кадрларни тайёрлаш ва халқаро ҳамкорликни ривожлантириш деб ҳисоблаймиз. Ўзбекистонда Фраскати йўриқномасини қўллашда инновацион фаолиятга доир статистик маълумотларни таҳлил қилиш, мазкур йўналишда чуқур тадқиқотлар ўтказиш учун етарли билимга эга бўлган кадрлар, экспертлар гуруҳини шакллантириш зарур. Ушбу кадрларни тайёрлашда Европа таълим масканлари, бой тажрибага эга статистик идоралар, халқаро ташкилотлар молиявий ва техник кўмаклашиши мумкин. Халқаро ҳамкорлик доирасида инновация соҳасига оид миллий маълумотлар базасини яратиш, дунёнинг очиқ маълумотлар базаларидан фойдаланиш, таққослаш, маълумотлар оммабоплигини ошириш, шунингдек жаҳон рейтингларида иштирок этиш бўйича ишлар олиб бориш зарур. Ундан ташқари, миллий иқтисодиёт хусусиятларини инобатга олган ҳолда миллий индикаторлар ва муқобил методологиялар ишлаб чиқиш орқали Фраскати йўриқномасини Ўзбекистон шароитига мослаштириш мумкин.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Миллий иқтисодиётда Фраскати йўриқномаси тамойиллари кенг қўлланилиши юртимизда илмий ва техник имкониятларни ривожлантириш, инновацияларни рағбатлантириш, инновацион фаолликни ошириш, янгидан-янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга замин яратади [4]. Ушбу йўриқнома илм-фан, технология ва инновациялар соҳасида давлат томонидан олиб борилаётган сиёсатнинг самарадорлигини баҳолаш усулларини тақдим этиб, иқтисодий сиёсатни янада яхшилаш, харажатларни оптималлаштириш ва натижадорликни оширишга хизмат қилиши мумкин. Натижада илм-фан ва инновацияларга асосланган тизим шаклланиб, иқтисодиёт рақобатбардошлиги оширилади, экспорт таркибида фансиғимли маҳсулотлар улуши ортиб, хорижий инвестициялар оқими кўпаяди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар сифатини ошириш, уларнинг натижадорлигини таъминлаш, тижоратлаштириш жараёнларини йўлга қўйиш, инновацион инфратузилмани ривожлантириш мақсадларига эришиш учун республикада Фраскати йўриқномаси каби халқаро тан олинган стандартларни қўллаш миллий иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатиб, олдимизга қўйган қисқа ва узоқ муддатли мақсадларга эришишга замин яратади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон «Ўзбекистон-2030» стратегияси тўғрисида»ги Фармони. <https://lex.uz/docs/6600413>
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Frascati_Manual
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги ПҚ-4796-сон “Ўзбекистон Республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорининг 1-илоvasи. <https://lex.uz/ru/docs/4926736>
4. Д.Абдумуминова. Применение "Руководства Фраскати" в науке и образовании// Народное слово, 31.05.2022 год. <https://xs.uz/ru/post/primenenie-rukovodstva-fraskati-v-nauke-i-obrazovanii>

Табаев Азамат Зарипбаевич

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети доценти, PhD

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА АГРОКИМЁВИЙ ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Қишлоқ хўжалиги мамлакатимиз иқтисодиётининг муҳим ва етакчи тармоқларидан бири ҳисобланади. Мазкур соҳага мамлакатимиз аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига, саноатини хом ашёга бўлган талабини қондириш билан бирга, экспорт салоҳиятини ошириш каби муҳим вазифалар юклатилган.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифатини ошириш алоҳида аҳамият касб этмоқда ва иқтисодий ривожлантиришнинг зарурий шarti бўлиб шаклланди. Шу жумладан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифатини ошириш илмий-техника тараққиёти, ишлаб чиқаришни ташкил этиш даражаси, моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларни тежашнинг энг муҳим манбаи ҳисобланади. Агроресурслар қийматининг ўзгарувчанлиги қишлоқ хўжалиги фаолияти самарадорлигига таъсир қилувчи муҳим омил саналади. Агрокимё корхоналари хизмат кўрсатишда, минерал ўғитлар ва ўсимликларни ҳимоя қилиш воситаларини етказиб беришда ташкилий-иқтисодий ва молиявий механизмларини самарали ишлашини йўлга қўйишда қишлоқ хўжалиги корхоналари ўз имкониятлари доирасида сифатли агрокимё хизмат кўрсатишни амалга ошириш иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқ эмаслиги ва кўпинча ташкилий жиҳатдан ички имкониятларининг чекланганлигини инобатга олиш лозим.

Агрокимё хизматларини ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда истиқболда хизмат кўрсатиш соҳасини самарали ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сонли Фармонида асосан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегияси”да соҳанинг устивор вазифалари асосли равишда белгилаб берилди. Мазкур дастурга асосан қишлоқ хўжалигини бошқаруви соҳасида давлат иштирокини камайтириш ва инвестициявий жозибадорликни ошириш юзасидан белгиланган вазифалар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш инфратузилма субъектларига ҳам хосдир.

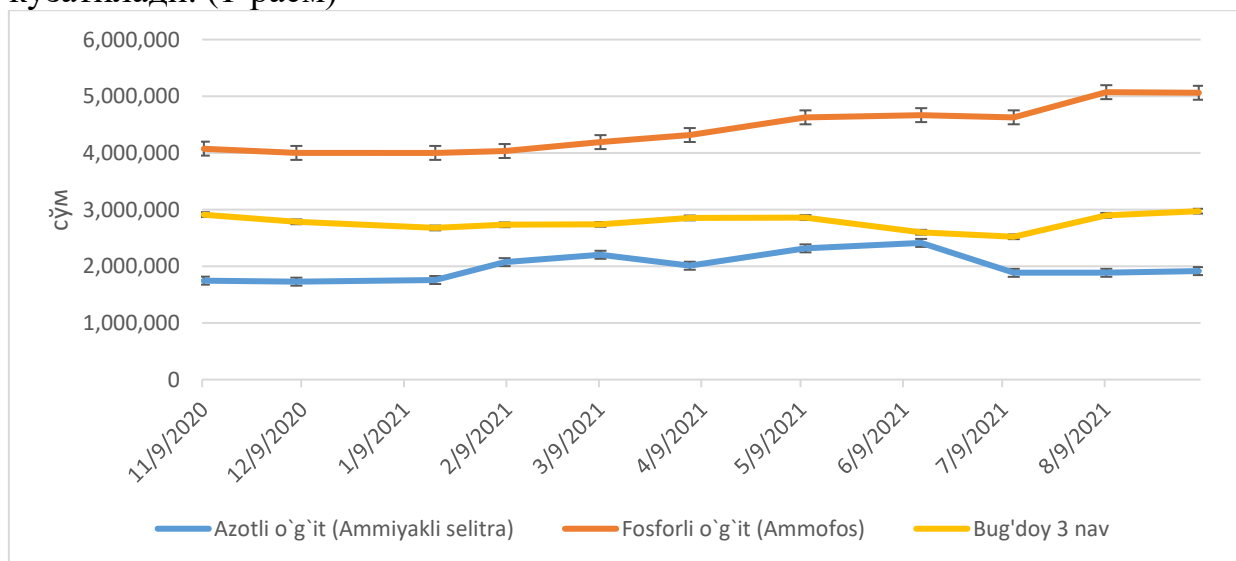
Қишлоқ хўжалигига агрокимё хизмати кўрсатишнинг иқтисодий механизми, ўз моҳиятига кўра, қишлоқ хўжалиги корхоналари билан уларга хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар шароитида шаклланади. Тадқиқотчи олимлар Р.Ҳақимов, М.Отакулов, Э.Юсупов, М.Юсуповлар томонидан агросаноат мажмуасида баҳоларни шаклланишини тадқиқ қилиб ўрганиш мобайнида қуйидаги жиҳатларига

эйтибор қаратадилар “Товар қийматининг пулда ифодаланиши баҳо, деб аталади. Олдин таъкидлаганимиздек, маҳсулот (товар) қийматининг пулда ифодаланиши унинг баҳосини белгиласа ҳам, аслида баҳо қиймат атрофида бўлади: ундан юқори ёки пастроқ бўлиши мумкин. Одатда, маҳсулот қийматига баҳо қанча яқинлашиб келса, унинг халқ хўжалиги ривожланишига ижобий таъсири ҳам шунчалик юқори бўлади”.

Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг иқтисодий манфаатлари сотиб олинган агрокимё воситаларининг нархлари ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ҳарид нархлари мутаносиблиги билан тартибга солинади. Агрокимё хизмат кўрсатишдаги иқтисодий муносабатларини ўрганиш юзасидан тадқиқот натижаси шуни кўрсатадики, 2018 йилгача минерал ўғит ва кимёвий воситаларга давлат назоратидаги нарх даражасига асосланган бўлса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 февралдаги «Пахта хом ашёси ва бошоқли дон етиштиришни молиялаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3574-сон [қарорига](#) мувофиқ минерал ўғитларни сотиш биржа савдоларида амалга оширилиши натижасида ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражасининг ортишига, кимё саноати ташкилотларининг молиявий аҳволи яхшиланишига ва тармоқнинг инвестициявий жозибадорлиги ошишига олиб келди.

Ўзбекистон Республикаси товар-хом ашё биржасида дон маҳсулоти билан минерал ўғитлар нархларини йил давомида таҳлил қилиниб ўрганилганда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш мавсумийлиги билан ўзаро боғлиқликки аниқланди. Шунингдек, биржада минерал ўғитлар нархининг пахта ва ғалла экинларини вегетация даврида кескин ошиши кузатилади. (1-расм)

1-расм. Ўзбекистон Республикаси товар-хом ашё биржасида минерал ўғитлар ва дон маҳсулотининг нархларини ўзгариш динамикаси*

* Ўзбекистон Республикаси Товар хом-ашё биржаси (uzex.uz) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Хусусан, Сирдарё вилоятида қишлоқ хўжалиги ва агрокимё хизматлар кўрсатувчи корхоналар фаолияти тадқиқот объекти сифатида ўрганилганда, 2020 йилга қадар агрокимё хизматлари бозорида монопол мавқеига эга бўлган “Агрокимёхимоя” ХАЖ томонидан кўрсатилган хизматларга нархларни белгилаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитасининг Сирдарё вилоят ҳудудий бошқармаси томонидан чекловнинг ўрнатилиши ҳамда мазкур чекловнинг бошқа агрокимё хизмати кўрсатиш субъектларига нисбатан қўлланилмаслиги акциядорлик жамиятини 2020 йилга келиб инкирозга учрашига сабаб бўлган ҳамда агрокимё хизматлари бозорини тартибга солиш кутилган натижани бермаган.

Сирдарё вилоятида пахта ва ғаллачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларига кўрсатилаётган агрокимё хизматларни баҳолаш мақсадида олиб борилган монографик тадқиқот натижасида бу соҳада қишлоқ хўжалиги кластерларнинг таъсири юқори даражада эканлигини кўришимиз мумкин.

Замонавий қишлоқ хўжалигини шакллантиришда инновацион технологияларни хўжалик фаолиятига жорий қилиш муҳим бўлиб турган бир шароитда фермер хўжаликларига кўрсатиладиган агрокимёвий хизматларнинг турлари камайганлиги, консалтинг хизматларини паст даражада эканлиги уларнинг фаолият самарадорлигини пасайишига таъсир қилмоқда. Агрокимёвий хизматларга бўлган талаб ўзгарувчан бўлиб, унга таъсир этувчи омилларнинг таъсир даражаси ва кўлами турличадир. Сирдарё вилояти пахта-ғаллачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари ўртасида агрокимёвий хизматларни баҳолаш бўйича ўтказилган сўровномада “Агрокимёвий хизматлар корхонасининг қайси хизматларидан фойдаланасиз?” деган сўровига минерал ўғит ташиш хизматидан 12 фоиз, суспензия сепиш хизматидан 36 фоиз, ўсимликларни химоя қилиш воситаларини етказиб бериш ва сепиш хизматидан 32 фоиз, дефоляция хизматидан 24 фоиз, биолоборатория хизматларидан 64 фоиз респондентлар фойдаланишларини билдириб ўтган (1-жадвал).

1-жадвал

Сирдарё вилояти фермер хўжаликлари ўртасида агрокимёвий хизматларни баҳолаш мақсадида ўтказилган сўровнома натижалари

№	Муаммолар доираси	Берилган жавоб натижалари, %		
		Минерал ўғит етказишда	Органик ўғит етказишда	Ўсимликларни химоя қилишда
1	Микдор бўйича	31,7	47,1	15,3
2	Сифат бўйича	16,4	6,9	24,3
3	Техника бўйича	12,7	24,9	1,1
4	Молиялаштириш бўйича	72,0	66,1	54,5
5	Меҳнат ресурслари бўйича	5,3	3,7	3,7
6	Бошқа сабаблар бўйича	11,1	16,4	20,6

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Охирги 10 йилликда минерал ўғитларга мутаносиб равишда органик ўғитларни етказиб бериш сустрлашиб бормоқда. Натижада, ер ресурсларидан самарали фойдаланишда тупроқ унумдорлигига мос равишда олинадиган ҳосилнинг мутаносиблигига эришиш ҳамда ҳозиргига нисбатан 1,5-2 хиссагача ошириш имконини беради.

Қишлоқ хўжалигида товар ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун иқтисодиёт субъектлари ўртасида шартномавий муносабатларни эркинлаштириш ва хўжалик фаолиятини мустақил бошқаришини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотлар томонидан шартнома шартларини ўз вақтида сифатли бажариш юзасидан қатъий интизом ўрнатилиши лозим. Чунки, фермерларнинг моддий-техника ресурслари билан таъминлаш, хусусан, уларга уруғлик, ёнилғи-мойлаш материаллари, минерал ўғитлар, ўсимликларни кимёвий химоя қилиш воситалари ўз вақтида етказиб берилиши келажакда ҳосил мўл бўлишининг асосий кафолатидир.

Қишлоқ хўжалигига агрокимё хизмати кўрсатишнинг мавжуд тамойиллари ва қонуниятларини ҳар томонлама назарий жиҳатдан ўрганиш шуни кўрсатадики, агрокимёвий хизматларнинг иқтисодий механизми бевосита хизмат кўрсатиш самарадорлигини ошириш орқали агрокимёвий маҳсулотлар ва хизматлар бозори субъектларини мутаносиб талаб ва таклифининг мувозанатига эришишни таъминлаши керак.

Қишлоқ хўжалигига агрокимё хизмат кўрсатиш соҳасида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш зарур:

- Ўзбекистон Республикаси товар хом-ашё биржасининг минерал ўғитларни сотиш бўйича фаолиятини янада такомиллаштириш орқали нархларни эркинлаштириш;
- агрокимё хизматлари бозори иштирокчилари ўртасида тенг имкониятли рақобатни шакллантириш;
- агрокимё хизматлари соҳасини рақамлаштириш жарёнини жадаллаштириш ва иқтисодий муносабатларнинг шаффофлигини таъминлаш;
- қишлоқ хўжалиги корхоналарини минерал ва органик ўғит таъминоти ҳамда агрокимё хизмати кўрсатиш соҳасидаги давлат корхоналарини тўлиқ хусусийлаштириш ва давлат имтиёзларини мақсадли йўналтириш;
- имтиёзли кредит ҳисобига ресурслар етказиб бериш ва хизматлар кўрсатиш ўрнига фьючерс шартномалари асосида фаолият олиб боришни рағбатлантириш;
- агрокимё хизматлари соҳасини интенсив ривожлантириш учун инновацион технологияларни жорий қилишни янада рағбатлантириш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар

1. Умурзоқов Ў.П. ва бошқалар. Фермер хўжалиги иқтисодиёти, Ўқув қўлланма, Т.: Iqtisod-Moliya, 2008. 232-бет.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Sharipova Zulayxo Abdrimovna

“Ma'mun universiteti”NTM,

Iqtisodiyot kafedrası

o'qituvchisi

O'ZBEKISTONDA STATISTIKA RIVOJINING TARIXIY BOSQICHLARI

Annatsiya: Mazkur maqolada, mamlakatimizda statistikaning ijtimoiy – iqtisodiy va tarixiy bosqichlarining rivoji hamda statistika faniga o'z hisasini qo'shgan O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar ko'rib chiqilgan

Kalit so'zlar: Statistika, “O'zistiqlolstat” Davlat qo'mitasi, Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi, Statistika Agentligi, MHT-2008

O'zbekiston Respublikasida statistika uzoq va murakkab, mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy va tarixiy rivojlanishning xususiyatlariga bog'liq yo'lni bosib o'tdi. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi, barcha iqtisodiy munosabatlar tizimida tub o'zgarishlarga qaratilgan iqtisodiy islohotlar statistika tizimini jiddiy takomillashtirish, barcha hisob va statistika tizimida kompleks takomillashtirishni talab qilar edi. Tub o'zgartirishlarga ehtiyoj iqtisodiyotdagi turli mulkchilik shakllarining holati va imkoniyati to'g'risida haqqoniy va aniq ma'lumotlar asosida jamiyat hayotini boshqarish va samaradorligini oshirish, ular faoliyatini prognozlash hamda boshqaruv qarorlarini baholash zaruriyati bilan belgilangan edi. Ushbu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Mustaqil O'zbekiston statistika tizimini qayta qurishda boshlang'ich punkt bo'lib 1992-yil hisoblanadi. Ushbu maqsadda 1992-yilning 5-avgustida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Vazirlar Mahkamasi huzurida Istiqbolni belgilash va statistika Davlat qo'mitasini tuzish to'g'risida”gi Farmoniga ko'ra “O'zistiqlolstat” Davlat qo'mitasi tuzildi. Farmonga binoan O'zbekiston rivojlanish istiqbollari belgilash qo'mitasi va O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi birlashtirildi.

“O'zistiqlolstat” tarkibida istiqbolni belgilash va statistika hududiy boshqarmalari, Bosh hisoblash markazi, Iqtisodiyot va statistika ilmiy-tekshirish instituti, Kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish markazi tashkil qilindi. Joylarda Istiqbolni belgilash va statistika idoralari obro'sini oshirish maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasi Iqtisodiyot va statistika qo'mitasi, Toshkent shahri va viloyatlarda Istiqbolni belgilash va statistika bosh boshqarmalari, tuman va shaharlarda istiqbolni belgilash va statistika bo'limlari tuzildi.

Iqtisodiy munosabatlar tizimini qayta qurishdagi iqtisodiy islohotlar, qo'yilgan vazifalarni samarali bajarish mamlakatda statistika va hisob tizimini tubdan islohot qilinishini talab qilar edi. Statistika tizimining xalqaro andozalarga o'tkazish va islohotlarning ko'p maqsadli yo'nalishlari masalalarining keng ko'lamliligi va murakkabligi uni amalga oshirishda davlat ishtiroki zarurligini talab

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

qildi. Shu maqsadda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 24-avgustda 433-sonli qarori bilan 1996-yilgacha bo‘lgan davrga mo‘ljallangan “O‘zbekiston Respublikasini xalqaro amaliyotda qo‘llaniladigan statistika va hisob tizimiga o‘tish to‘g‘risidagi Davlat dasturi” qabul qilindi. Ushbu Dasturni amalga oshirish ishlarida ko‘pgina davlat idoralari, yetakchi iqtisodiy va boshqa ilmiy muassasalar hamda OTMLari qatnashgan.

1997-yilning 15-mayida “O‘zistiqlabstat” Davlat qo‘mitasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligiga aylantirildi. Mamlakatni keyingi davrdagi rivoji statistikani takomillashtirishda yangicha yondashishlar zarurligini talab qilar edi. Ushbu yondashishga ko‘ra ustuvorliklar doirasida ishlarni yanada rivojlantirish va ularni yakuniga yetkazishni hamda tizimining o‘zini bozor iqtisodiyotiga moslashtirishga qaratilgan o‘zgartirishlar bilan birgalikda olib borildi. Ya’ni, statistikaning ayrim elementlarini fragmentar isloh qilishdan butunlay yaxlitlikda statistika tizimini isloh qilishga o‘tildi.

Xalqaro statistika amaliyoti hamda uslubiy ko‘rsatmalari va andozalariga ko‘ra statistika muassasalarining funksional vazifalarini yechish uchun berilgan topshiriqlarni bajarish maqsadida ma’lum tizimga ega bo‘lishi talab qilinadi. Shu sababli statistika rivojining yangi sifat bosqichini yaratishda muhim shart-sharoit va huquqiy asos bo‘lib 2002-yilning 12-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan “Davlat statistikasi to‘g‘risida”gi qonun (ushbu qonunga 2005-yil 20-dekabrda, 2010-yil 3-sentyabrda va 2012-yil 3-yanvarida tegishli o‘zgartirishlar kiritilgan) va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 24-dekabrda “O‘zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligini qayta tashkil etish to‘g‘risida”gi farmoniga ko‘ra Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi tugatilib, uning asosida O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi tashkil qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning 2017-yil 31-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3165-sonli Qarori muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Mazkur qaror bilan statistika tizimi faoliyatida mavjud kamchiliklar aniq ko‘rsatib berildi va ularni bartaraf etish bo‘yicha 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi va uning hududiy boshqarmalari faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari belgilandi. Ushbu ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirish bo‘yicha 2017-2021 yillarda statistika faoliyatini tashkil etish samaradorligini tubdan oshirish, statistika axborotlari sifatini va ularni tarqatish tizimini yaxshilash bo‘yicha chora tadbirlar dasturi ishlab chiqildi. Natijada statistik ma’lumotlardan milliy va xorijiy foydalanuvchilarning keng ommasi uchun statistik axborotlarning ochiq oydinligini va oshkoraligini maksimal darajada ta’minlash, xalqaro statistiktashkilotlar bilan hamkorlik qilish borasida ijobiy qadamlar qo‘yildi. Milliy statistika tizimini xalqaro statistik tizimga yanada integrallashtirish maqsadida O‘zbekiston to‘g‘risidagi statistik ma’lumotlarni xalqaro va chetelning yetakchi moliyaviy institutlari nashriyotlarida joylashtirish bo‘yicha hamkorlikni kengaytirish borasida ishlar olib borish yo‘lga qo‘yildi. Shuningdek, 2020-yildan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

kechiktirmasdan “Milliy hisoblar tizimi–2008” asosida makroiqtisodiy hisob-kitoblarni to‘liq ko‘lamda joriy etish ishlari amalga oshirila boshlandi.

O‘zbekiston Respublikasida statistikaning rivojlanishida va uni o‘zbek xalqiga o‘rgatishda diqqatga sazovor ishlar qilingan. Birinchi “Statistika” kafedrasini 1932-yilda Toshkent, keyinchalik Samarqand va boshqa shaharlarda tashkil etilgan. Hozirgi paytda deyarli hamma iqtisodiy universitet, institut va fakultetlarda statistika kafedralari mavjud. Ularda o‘zbek statistikasini yaratgan va yaratayotgan ajoyib olimlar faoliyat ko‘rsatmoqda. Statistika fanini rivojlanishida O‘zbekistonda iqtisodchi olimlardan A.Abdug‘afarov, R.A. Alimov, B.M Mahmudov, I.Ermatov, X.Nabiev, S.Sirojiddinov, M.Hamroev, Z.Toshmatov, T.Shodiev, A.A.Nabixo‘jaev, X.A.Shodiev, N.M.Soatov, A.Ayubjanov, S.S.G‘ulamov, B.K.G‘oyibnazarov, A.R. Qorabaev, B.Usmanov, X.Xo‘jaqulov, S.Abdullaev, Xabibullaev. I va boshqalarning qo‘shgan hissalarini e‘tirof etish lozim. Ular o‘z tadqiqotlarida statistika faniga aloqador bo‘lgan u yoki bu masalalarni chuqur o‘rganish va tahlil qilish bo‘yicha ilmiy fikrlar bildirishgan.

O‘zbekistonda “Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika” fanining nazariy va ilmiy-uslubiy asoslarini tadqiq qilishga, ekonometrik yondashuvni iqtisodiyot tarmoqlari rivojlanishini tahlil va prognozlashtirishga, iqtisodiy statistikaning va ekonometrikaning asoslarini ehtimollar nazariyasi va matematik statistika usullarida tashkil qilishga, shuningdek axborot tizimlarini yaratishga joriy qilish muammolariga Q.Safaeva, B.Salimov, S.H. Sirojiddinov, M.Mamatov, Adirov T, Mamurov Ye, Abdushukurov A.A, Nurmuxamedova N.S, Sagidullaev K.S va boshqalarning ilmiy ishlari bag‘ishlangan.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda O‘zbekiston milliy statistikasini xalqaro amaliyotda qabul qilingan andozalarga o‘tkazish hamda mahalliy sharoitlarga uyg‘unlashgan milliy hisoblar tizimi (MHT) ni ishlab chiqishni takomillashtirish, statistika sohasida matematik statistika, ekonometrik usullardan foydalanish samaradorligini yanada takomillashtirish hamda korrelyatsion va regression tahlil

asosida olingan ma’lumotlar orqali iqtisodiy jarayonlarni prognozlashtirish, ularni makroiqtisodiy statistik tahlil qilish bugungi kunning muhim muammolaridan biri hisoblanadi va bu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Soatov N.M. “Statistika” . T.: “Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti” , 2003
2. Abdullaev Yo. Makroiqtisodiy statistika: 100 savol va javob. –T.: “Mehnat”, 1998. -145 bet.
3. Makarimva I. “Statistika va ekonometrika” (1-qism) fanidan amaliy mashg‘ulotlar uchun uslubiy qo‘llanma. Urganch, 2023 y 122 bet.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 20.12.2022.
5. stat.uz
6. www.imf.org.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Matkarimova Intizor Atabaevna

“Ma'mun universiteti”NTM,

Iqtisodiyot kafedrası

katta o'qituvchisi, PhD

Shomuratova Sevinchoy

“Ma'mun universiteti”NTM

IQT-221 guruh talabasi

E-mail: intizor-matkarimova@mail.ru

O‘ZBEKISTON HUDUDIDA AHOLINI RO‘YHATGA OLISH TARIXI

Annatsiya: Mazkur maqolada, O‘zbekistonda 1897-1989-yillarda o‘tkazilgan aholini ro‘yxatga olish bo‘yicha tahliliy ma‘lumotlar, aholini ro‘yhatga olish tarixi, aholini ro‘yxatga olish tadbirining davlat dasturlarini ishlab chiqishdagi ahamiyati ko‘rib chiqilgan va tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Aholini ro‘yxatga olish, aholini ro‘yxatga olish dasturi, shaxs, yoshi, jinsiy tarkibi, fuqaroligi, milliy tarkibi

Aholi statistikasi aholi sonining shakllanish qonuniyatlarini, joylanishi va tarkibini hamda demografik jarayonlari: tug‘ilish, o‘lish, nikohdan o‘tish va ajralish, migrasiya kabi ko‘rsatkichlarni o‘rganadi.

Aholi bu ma‘lum hududda yashovchi va uzluksiz tabiiy ko‘payish orqali yangilanib boradigan odamlar to‘plami. Aholi statistikasining birinchi va muhim vazifalaridan biri bu aholi sonini aniqlash va uning hududlar, yashash joylari bo‘yicha joylashishini o‘rganishdir. Aholi sonini aniqlashda aholi ro‘yxati boshlang‘ich manba hisoblanadi. O‘zbekistonda aholini ro‘yxatga olish jarayonlari 1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 va 1989 yillarda aholi ro‘yxati o‘tkazilgan. Ushbu davr oralig‘ida aholi soni bo‘yicha ma‘lumotlar 1- rasmda keltirilgan.

Darhaqiqat, 2023 yilning 1 yanvar holatiga O‘zbekistonning doimiy aholisi 36 024 946 kishini tashkil etgan. Demak, O‘zbekistonda 1991- yilda 21 106,3 ming kishini, 2022-yilda esa 36 024,9 ming kishini tashkil etdi (70,7 foizga o‘sgan). Ma‘lumot o‘rnida, O‘zbekiston Respublikasi doimiy aholi soni bo‘yicha MDHda uchinchi o‘rinda, tug‘ilish bo‘yicha MDHda birinchi o‘rinda, aholi soni bo‘yicha dunyo mamlakatlari o‘rtasida 41-o‘rinda qayd etilgan. MDH mamlakatlarida Rossiya va Ukrainadan keyin 3-o‘rinda turadi. O‘zbekistonda doimiy aholi soni har kuni o‘rtacha 2,1 ming kishiga oshmoqda.

O‘zbekiston hududida dastlabki aholi ro‘yxati
1897- yilda o‘tkazilgan, aholi soni **3,9 mln.** kishini tashkil qilgan.

Keyinchalik:

1-Rasm. O‘zbekiston respublikasi hududida aholini ro‘yxatga olish tarixi

Aholini ro‘yxatga olish yakunlariga qarab o‘tmish va hozirgi davr haqida fikr va mulohazalar yuritish hamda kelajakni prognoz qilish mumkin bo‘ladi. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, “ushbu o‘n yillik oxiriga borib, dunyo aholisi taxminan 8,5 milliard kishiga, XXI asr o‘rtalarida esa 9,7 milliardga yetadi. Qolaversa, 2037-yilga borib, Markaziy va Janubiy Osiyo eng ko‘p aholi yashaydigan mintaqalarga aylanadi”.

Aholini ro‘yxatga olish – bu mamlakat aholisining muayyan vaqtdagi “fotosurati”ni olish imkonini beruvchi umumdavlat miqyosidagi keng ko‘lamli tadbir bo‘lib, aholi to‘g‘risidagi ishonchli xabarot manbai hisoblanadi. Ushbu dolzarb masalalarni hal etish va xalqaro talablardan kelib chiqqan holda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 fevraldagi PF-5655-son Farmoni hamda “O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish konsepsiyasi” tasdiqlandi. Konsepsiyaning kuchga kirishi aholini ro‘yxatga olish sohasidagi

qonunchilikning mustahkamlanib borishi uchun turtku bo‘ldi. Xususan, (2020- yilning 16- martida O‘RQ-611-son) “Aholini ro‘yxatga olish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni amaliyotga joriy etildi. Qonun bilan umumiy qoidalar, aholini ro‘yxatga olish sohasini tartibga solish va aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish belgilandi. 2021-yil 1-25-noyabr kunlari respublikaning 4 ta hududida ya’ni,

Andijon viloyatining Xo‘jaobod tumani, Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq tumani, Xorazm viloyatining Xiva shahri hamda Toshkent shahrining Yashnobod tumanida aholini sinov tariqasida ro‘yxatga olish tadbiri o‘tkazildi. Bugungi kunda tayyorgarlik jarayonining navbatdagi qismi respublika hududlaridagi mahallalarning xaritalari yangilanib xaritalarni chop etish ishlari yakuniga yetmoqda.

Aholini ro‘yxatga olish qachondan o‘tkazila boshlangan?

Aholini dastlabki ro‘yxatga olish qadimgi Gretsiya, Vavilon, Mesopotamiya, Rim, Xitoy, Yaponiya va Misrda o‘tkazilgan. Lekin, bu aholi ro‘yxatlarining maqsadi aholidan soliq yig‘ish, ya’ni boj olish hamda harbiy maqsad uchun aholi sonini aniqlash bo‘lgan. Shuning uchun ham, bu aholi ro‘yxatlarida asosan erkaklar ro‘yxatga olingan. Chunki, u paytlarda erkaklarning iqtisodiy o‘rni yuqori bo‘lgan, soliq to‘lashda faqat erkaklar, ya’ni oila boshliqlari qatnashgan. Aholini eng birinchi rasmiy ro‘yxatga olish 1790 yilda AQShda, keyinchalik 1800 yilda Shvetsiya va Finlyandiyada, 1801 yilda – Angliya, Daniya, Norvegiya va Fransiyada o‘tkazilgan. Ammo, bu aholi ro‘yxatlari juda oddiy shaklda hamda uzoq muddatga cho‘zilgan. Masalan, birinchi AQShda aholini ro‘yxatga olish ishlari 18 oy davomida olib borilgan. XIX asrga kelib, aholini ro‘yxatga olish juda kengaydi. Qator Yevropa mamlakatlarida statistika tashkilotlari tuzildi. Aholini ro‘yxatga olish ilmiy dasturlar asosida olib borilishi yo‘lga qo‘yildi. Xususan, 1870-1879 yillarda dunyoning 48 ta, 1890 yillarda esa 57 ta davlatida aholi ro‘yxati o‘tkazilgan. XIX asr oxirida dunyo aholisining 21 foizi ro‘yxatga olingan bo‘lsa, XX asr boshida 54 foiz aholi ro‘yxatdan o‘tkazilgan. Ikkinchi jahon urushidan keyin, aholini ro‘yxatga olish tizimi yanada takomillashtirildi. 1945-1954 yillarda – 151 ta davlatda, 1965-1974 yillarda – 179 ta davlatda aholi ro‘yxati o‘tkazilgan. Hozirgi paytda, dunyodagi deyarli barcha davlatlarda aholini ro‘yxatga olish ishlari olib borilmoqda.

Xalqaro tavsiyalarga ko‘ra, aholini ro‘yxatga olish quyidagi muhim tamoyillarga asoslanadi:

1. **Markazlashtirish.** Aholini ro‘yxatga olishni boshqarishning qat‘iy markazlashtirilishi ushbu tadbirni muvaffaqiyatli o‘tkazishning asosiy shartlaridan biridir.

2. **Aholini ro‘yxatga olishning muntazamligi.** BMT tavsiyalariga ko‘ra, aholini ro‘yxatga olish 10 yilda kamida bir marotaba o‘tkazilishi belgilangan.

3. **Aholini ro‘yxatga olish maxsus tayyorlangan mutaxassislar – hisobchilar tomonidan o‘tkazilishi.** Mazkur tadbirni amalga oshirish uchun ko‘p miqdorda maxsus xodimlar yollanadi, ularning tarkibiga ziyolilar, talabalar ham kiritilishi mumkin.

4. **Aholini ro‘yxatga olishni aniq bir muddatda o‘tkazish.** Bu tadbirni amalga oshirishga odatda 10–12 kun talab etiladi. Aholini ro‘yxatga olish bir necha kun davomida o‘tkazilsa ham, ma’lumotlar aniq bir vaqtda – ko‘pincha aholini ro‘yxatga olishning birinchi kunining 0 soatdagi holati bo‘yicha qayd etiladi. Bu aholini ro‘yxatga olishning nozik vaqti, deb ham ataladi.

Masalan, chaqaloq aholini ro‘yxatga olish davrida, ammo ana shu aniq muddatdan keyin tug‘ilgan bo‘lsa, u aholi ro‘yxatiga kiritilmaydi. Lekin, kimdir bu aniq nozik muddatda hayot bo‘lib, shundan keyin, ya’ni aholini ro‘yxatga olish davrida vafot etsa, u aholi ro‘yxatiga kiritiladi.

5. **Aholini ro‘yxatga olishning belgilab qo‘yilgan aniq dasturining mavjudligi va tadbirni unga qat‘iy rioya qilgan holda o‘tkazish.** Aholini ro‘yxatga olish dasturi – ro‘yxatga olishda muayyan talablarni hisobga olgan holda,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

aholiga murojaat qilinadigan savollar ro‘yxatini, ma’lumotlarni qayd etish, to‘plash, qayta ishlash, yakuniy ma’lumotlarni e’lon qilish tartiblarini o‘z ichiga oladi.

6. **Aholining to‘liq qamrab olinishi.** Aholini ro‘yxatga olishda kimdir unutib qoldirilishi yoki ikki marta ro‘yxatga olinishi hollari uchrasa ham, mavjud aholining ro‘yxatdan joy olinishini ta’minlash asosiy vazifa hisoblanadi.

7. **Ma’lumotlarning maxfiyligi va shaxsiylashtirilishi.** Aholini ro‘yxatga olishda individual asosda har bir shaxs to‘g‘risidagi yakka ma’lumotlar to‘planadi. Shu bilan birga, respondentlardan olingan ma’lumotlarning nomsizligi kafolatlanadi. Aholini ro‘yxatga olish varaqasidan faqat natijalarni umumlashtirish uchun foydalaniladi.

8. **Ixtiyoriylik.** Shaxs to‘g‘risidagi ma’lumotlar so‘ralayotgan (respondent)ning javoblari (kichik yoshdagilar uchun – ota-onalari yoki ularning o‘rnini bosadigan shaxslarning) asosida qayd qilinadi va buni hujjat bilan tasdiqlash talab etilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Soatov N.M. “Statistika” . T.: “Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti” , 2003
2. Abdullaev Yo. Makroiqtisodiy statistika: 100 savol va javob. –T.: “Mehnat”, 1998. -145 bet.
3. Makarimva I. “Statistika va ekonometrika” (1-qism) fanidan amaliy mashg‘ulotlar uchun uslubiy qo‘llanma. Urganch, 2023 y 122 bet.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 20.12.2022.
5. stat.uz
6. www.imf.org.

Акратова Наргиза Ахроровна
“ТИҚХММИ” МТУ, ассистенти

МАМЛАКАТИМИЗДА МЕВА-САБЗАВОТ МАҲСУЛОТЛАРИ ҚУРИТИШНИНГ ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИ БАҲОЛАШ

Аннотация. Мақолада, биз мева ва сабзавотларни қуриштишни замонавий усуллари о'рғаниб чиқдик ва мева ва сабзавотларни қуриштишни инновацион усуллари такомиллаштириш бо'йича хулоса ва таклифлар бердик.

Аннотация, В статье мы провели исследование современных методов сушки фруктов и овощей и дали выводы и предложения по совершенствованию инновационных методов сушки фруктов и овощей.

Annotation. In the article, we conducted a study of modern methods of drying fruits and vegetables and gave conclusions and suggestions for improving innovative methods of drying fruits and vegetables.

Кириш. Ҳозирги кунда дунё аҳолисининг 50% шаҳарларда истиқомат қилиб, бу кўрсаткич 2050 йилга келиб 66% га етади. Аҳоли сонининг бу қадар тез ўсиши, озиқ овқатга бўлган талабни кескин ошишига олиб келади шу сабабдан мева-сабзавот экинларини янги навлари ва интродукцияси, қуриштишни инновацион усуллари янада такомиллаштириш бўйича аниқ мақсадга эга бўлган илмий ва амалий янгиликлар қилишни тақазо этади.

Мамлакатимизда йилига 20 миллион тонна мева-сабзавот етиштирилади. Лекин уларни саноат усулида қайта ишлаш даражаси атиги 15 фоиз бўлиб, шундан 7-8 фоизи экспорт қилинмоқда. Инфратузилма етарли эмаслиги туфайли йиғиштириш ва сақлаш жараёнида 30 фоиз маҳсулотлар йўқотилмоқда.

Бунинг учун, аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини йиғиш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш, қадоқлаш ва экспорт қилиш жараёнларини қамраб оладиган замонавий агрологистика марказларини кўпайтириш зарурлигини таъкидлади.

Ҳозирда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни сақлаш ва қайта ишлаш соҳаси энг долзарб масалалардан ҳисобланади. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда ушбу тармоқ энг муҳим йўналишларни ўз ичига олади. Шу сабабли соҳа бўйича Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан бир неча қарорлар қабул қилинган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 19 августдаги “Тошкент давлат аграр университети фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4421-сонли қарори, 2019 йил 29 июлда қабул қилинган “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ва озиқ-овқат

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

саноатини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4406-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги ПФ-5388-сон “Ўзбекистон Республикасида мева-сабзавотчиликни жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” фармон ва қарорлар қабул қилинган.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда мамлакатда 31 та агрологистика маркази, 1 минг 500 та совуткич омборлар бор. Уларда жами етиштириладиган мева-сабзавотнинг 4,5 фоизинигина сақлаш мумкин. Бу жуда кам, албатта.

Озиқ-овқат маҳсулотлари нархини барқарор сақлаш, бозорга доимий етказиб бериш учун кенг инфратузилма яратиш зарур. 2025 йилга қадар совуткичлар сонини 4 минг 500 тага, агрологистика марказларини 140 тага етказилади. Осиё тараққиёт банкининг имтиёзли кредити иштирокида Андижон, Самарқанд ва Тошкент вилоятларида агрологистика марказлари барпо этиладиб Жиззах, Сурхондарё ва Фарғона вилоятларида ҳам шу борадаги ишлар амалга оширилган.

Ҳозирги кунда маҳсулотларни қуритишда комплекс тадбирлар қўлланилмоқда. Қуритиш жараёнида сифатга таъсир этувчи барча омилларни ҳисобга олган ҳолда жараён ташкил этилишига асосий эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистонда ҳам қуритишнинг ушбу усули бир неча йиллардан бери қўлланилиб келинмоқда. Лекин бу соҳада фаолият юритувчиларнинг барчаси ҳам мазкур усулнинг моҳияти ва афзаллигидан етарлича хабардор эмас. Натижада юртимизда етиштириладиган сифатли маҳсулотларни чет мамлакатларга экспорт салоҳияти етарли бўлсада, имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаяпти.

Шу сабабли юртимизда етиштирилаётган мева -сабзавотларни қуритишда инновацион усулларни қўллаш, жумладан ресурс тежамкор технологияларни қўллашнинг аҳамияти ниҳоятда муҳим эканлигини таъкидлаш мумкин.

Ўзбекистонда ҳам мева-сабзавотларни қуритиш тарихи узоқ даврга бориб тақалади. Лекин бу соҳа бўйича жадал ривожланиш сезилмаяпти. Натижада юртимизда етиштириладиган сифатли маҳсулотларни чет мамлакатларга экспорт салоҳияти етарли бўлса-да, имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаяпти.

Қуритилган мева-сабзавотлар ўзининг таркибдаги фойдали компонентларнинг асосий қисмини сақлаб қолиши, сақланувчанлигининг юқорилиги ва сақлаш шароитларининг оддийлиги билан бошқа қайта ишланган мева-сабзавотлардан ажралиб туради. Шу сабабли уларни қуритиб сақлаш энг долзаб усуллардан ҳисобланади.

Шу сабабли биз мева-сабзавотларни қуритишнинг замонавий усуллари бўйича тадқиқот ишларимизни олиб бордик ва мева-сабзавот маҳсулотлари қуритишнинг инновацион усулларини такомиллаштириш бўйича қуйидагича хулосаларга келдик:

1. Республикамизда етиштирилган мева-сабзавотлар кимёвий таркиби ва таъм сифатлари дунёда етакчи ўринларни эгаллайди. Демак, уларни сифатли

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

қуритиш, замонавий ишлов бериш ва қадоқлаш тизимларини йўлга қўйиш орқали қуритилган маҳсулотлар экспортини йўлга қўйиш ва республикамиз иқтисодий барқарорлигига ҳисса қўшиш мумкин.

2. Қуритилган маҳсулотнинг сифати уни қай усулда қуритилганлигига ҳам бевосита боғлиқдир. Шу боис хўжаликнинг имкониятидан келиб чиқиб энг оптимал қуритиш усулини танлаш лозим.

3 Ўзбекистон Республикасининг ёзнинг давомийлиги, нисбий намликнинг паст бўлиши, аъло сифатли майиз ва кишмиш навларини қуёшли очик ҳавода, плёнка остида ва сояда қуритиш усулларида кенг фойдаланишга имкон беради.

4 Энергия тежамкор қуёш қуриткичида маҳсулотларни қуритганимизда юқори сифатли ва экологик соф маҳсулот олиш мумкин.

Хулоса. Юқоридаги хулосалардан келиб чиқиб, қўйидаги таклифларни таклиф этамиз.

1. Қуритилган маҳсулотларни релизациясида уни қадоқлаш ва сертификатлаштириш масалаларини ҳал этиб, қуритилган сифатли, экологик соф бўлган маҳсулотларни хорижга экспорт қилиб, иқтисодий даромадларни ошириш йўллари ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқ.

2. Мева-сабзавотчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари, томорқа ер эгалари ва бошқа турдаги хўжаликлар ресурс тежамкор қуритиш ускуналаридан фойдаланиши мақсадга мувофиқ.

3. Юқори самарадорликка эришиш учун мева-сабзавотларни ёппасига пишиб етилиш давридаги исрофгарчиликни олиш мақсадида мева-сабзавотчиликка ихтисослашган хўжаликлар негизида ёки яқинида қуритиш корхонаси қуришни тавсия этамиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мева-сабзавот маҳсулотларини ташқи бозорларга чиқариш самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 2018 йил 17 октябрдаги ПҚ-3978-сон қарори

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев - Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ва озиқ-овқат товарлари сифатини ошириш масалаларига бағишланган йиғилиш, 2019 йил, 4 июль

Ходжимухамедова Шохида Ибрагимовна
“ТИҚХММИ” МТУ доценти

РЕСПУБЛИКАМИЗДА КАРТОШКА ЕТИШТИРИШДА СУҒОРИШ ТИЗИМИЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

Аннотация, Мақолада томчилатиб суғоришнинг ижобий агротехник хусусиятларидан келиб чиқиб, картошкачиликда томчилатиб суғориш тизимининг самарадорлиги аниқланиб, таклифлар билдирилган.

Аннотация, В статье на основании положительных агротехнических характеристик капельного орошения определена эффективность системы капельного орошения в картофеловодстве и даны предложения.

Annotation. The article, based on the positive agrotechnical characteristics of drip irrigation, determines the effectiveness of the drip irrigation system in potato growing and makes suggestions.

Кириш. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида «...қишлоқ хўжалигида экин майдонлари ва экинлар таркибини оптималлаштириш, илғор агротехнологияларни жорий этиш ҳамда ҳосилдорликни ошириш, мева-сабзавот ва узум етиштиришни кўпайтириш» муҳим стратегик вазифаларидан бири қилиб белгилаб берилган. Бу борада юқори ҳосил олишни таъминловчи инновацион технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш бўйича илмий тадқиқот ишлари муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, бугунги кунда, дунёнинг сабзавот етиштирувчи ва картошка ишлаб чиқарувчи барча мамлакатларида картошкани ресурстежакор суғориш усуллари жорий этиш долзарб муаммо ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Хозирги вақтда картошка дунёнинг 140 та мамлакатларида 19 – 20 млн. гектарга экилиб, 350 – 370 млн. тонна ҳосил етиштирилмоқда. Ҳар гектар ҳисобига ҳосилдорлик 18 – 19 тоннани ташкил этмоқда. Хар йили ўртача Хитойда – 90 млн. тонна, Ҳиндистонда – 45 млн. тонна, Россияда – 30 млн. тонна, АКШда – 20 млн. тонна, Украинада – 22 млн. тонна ҳосил етиштирилади.

Дунёнинг 9 та мамлакатада – Голландия, Бельгия, Буюк Британия, Дания, АКШ, Германия, Швейцария, Янги Зеландия, Францияда ҳосилдорлик гектаридан 40-45 тоннани ташкил қилади. Энг кам ҳосилдорлик Боливия (5,7 т/га), Эквадор (7,3 т/га) да олинади.

Картошка дунёда қишлоқ хўжалигида муҳим ва оммабоп стратегик озиқ-овқат экинларидан бири ҳисобланади. Дунё бўйича мазкур экин майдони 1991 йилда 17,7 млн. гектарга экилган бўлса, 2015 йилда 21,5 млн гектарга кенгайиб, ялпи ҳосил эса 265,9 дан 351,2 млн. тоннагача ортиб, ҳар гектардан

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

олинадиган ўртача ҳосилдорлик 16 тоннани ташкил этмоқда.

Ўзбекистонда картошка экин майдони мустақиллик йилларида 40 – 45 минг гектардан 80 – 82 минг гектарга кенгайди, яъни ҳосил 380 – 430 минг тоннадан 2,2 – 2,4 млн. тоннага етди. Ҳосилдорлик гектаридан 9 – 10 дан 27 – 29 тоннага етказилди, яъни 3 баробарга ошди. Аҳоли жон бошига картошка ишлаб чиқариш 12 – 15 килограммдан 80 килограммга етди, яъни 5 – 6 мартага кўпаяди.

Ўзбекистоннинг кўпгина фермер ва деҳқон хўжаликлари учун картошка экинни даромад манбаининг биридир. Мамлакатимизда озиқ-овқат экинларидан картошка буғдой ва шолидан кейинги 3 чи ўринни эгаллайди. Аҳоли жон бошига йилига 45 кг картошка истеъмол қилинади. Мамлакатимиз аҳолисининг картошкага бўлган талабларини қондириш учун етиштириш ҳажмларини ошириш зарур. Сув захираларининг чекланганлигини инобага оладиган бўлсак, картошка ҳосилдорлигини оширишда бу асосий тўсиқлардан биридир. Шу сабабдан, сувни тежаш, ресурстежамкор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш самарадорликни белгилловчи муҳим омил саналади.

Қурғоқчиликка чидамли навларни қўллаш, сувни тежайдиган технологиялардан фойдаланиш картошка ҳосилдорлигини 40 фоизга оширишга ёрдам беради. Шу сабабдан, ҳозирги кунда фермерлар картошка ҳосилдорлигини оширишга хизмат қиладиган янги навлари ва суғоришнинг ресурстежамкор технологияларга қизиқиш билдирмоқдалар.

Картошкани инновацион технология асосида етиштириш томчилатиб суғориш тизимини кенг қўллашни назарда тутаяди. Бу технологиянинг самарадорлиги ва тежамкорлиги юқори кўрсаткичларга эга. Мавжуд суғориш тизимига нисбатан картошкани томчилатиб суғориш технологияси қўлланилганида сув ресурсларининг (50% дан 90% гача) тежалишига имкон яратади.

Кейинги йилларда сув танқислиги Марказий Осиёда, жумладан, Ўзбекистонда кучлироқ сезилаётганлиги ва минтақадаги давлатлар ўртасида сув тақсимоти муносабатларида ҳам жиддий муаммоларни юзага келтирмоқда. Асосий сув манбаи бўлган Амударё ва Сирдарёда шаклланаётган сув ресурслари ҳажми ўртача кўп йиллик миқдорининг 70 фоизидан ошмаётганлиги сув танқислигининг асосий сабабларидан бири бўлмоқда. Келгусида сув тақислиги янада ошиб, муаммонинг кескинлашиб бориши асосий сув истеъмолчиси қишлоқ хўжалигида сувтежамкор технологияларга ўтишни тақозо этади

Мамлакатимизда картошкачиликни ривожлантириш учун картошка етиштириладиган майдонларни кенгайтириш, сермахсул навлардан ва юқори сифатли уруғликдан фойдаланиш билан бир қаторда картошкачиликда фан ва техника ютуқларини, илғор хорижий тажрибаларини, сувни тежайдиган технологияларини қўллаш долзарб ҳисобланади. Бу масалани илмий-амалий ечимини топиш, мамлакатимиз картошкачилигини ривожлантиришда, аҳолини сифатли маҳсулотлар билан таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Томчилатиб суғориш технологияси яхши ҳосилдорлик ҳамда юқори иқтисодий самара беради.

1. Тупроқ ҳаддан ташқари намланмайди, бу эса ўсув даври давомида илдишларнинг фаол нафас олишини таъминлайди.

2. Бошқа суғориш усулларида фарқли ўлароқ илдиш тизими кучли ривожланади.

3. Суғориш билан бирга илдишларга сув билан эритилган ўғитлар берилади.

Томчилатиб суғоришнинг ижобий агротехник хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- ✓ намлатиш чуқурлигини бошқариш имконияти;
- ✓ ўсимликларнинг кассаликлар билан зарарланишини пасайтириш;
- ✓ тупроқда қатқалоқ бўлишининг олди олинади, қатқалоқни юмшатишга келадиган ҳаражатлар бўлмайди;
- ✓ бегона ўтлар сони камаяди;
- ✓ сувни ўсув даври бўйича тўғри тақсимланиш ҳамда ўғитларнинг 15-35% гача камайиши эвазига юқори ҳосил етиштириш;
- ✓ ер ости сизот сувларининг ифлосланиши ҳамда тупроқнинг иккиламчи шўрланишининг олди олинади.

Хулоса. Томчилатиб суғориш тизими қўлланилганда картошка ҳосилдорлиги гектаридан 60-80 тоннани ташкил этади. Бугунги кунда томчилатиб суғориш тизимларини такомиллаштириш сарф-ҳаражатларни камайтиришга, тақсимлагичлар ва трубаларнинг тикилиб қолишини олдини олишдан иборатдир.

Юқоридагилардан хулоса қилган ҳолда, сув ва электр энергияси тақчил чўл ҳудудларида томчилатибсуғориш тизимини ташкил этиш тавсия этиламиз

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 майдаги “Республикада картошка етиштиришни кенгайтириш ва уруғчилигини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4704 -сонли қарори

2. Маматалиев А. “Томчилатиб суғориш – самарали усули” // “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журнали, №5. 2013. - 35 б.

Д.э.н., проф. Ахмедов К.

Андижанский машиностроительный институт

Ахмедов Ж.К.

Магистрант 1-го курса специальности экономики

УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТНЫМИ РЕСУРСАМИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Как справедливо отмечено в ряде ученых исследователей, повышение национального дохода за счёт сырьевой экспортной составляющей бесперспективно, так как ведет и быстрому исчерпанию природных ресурсов страны. Ситуация еще усугубляется тем, что учитывая географические и кинематические условия каждое выбранное государство, себестоимостью добытых в специфических районах (регионах) страны, энергоресурсов в несколько раз выше, чем например в странах ближнего Востока. Это обстоятельство приводит к необходимости переработки дорогих сырьевых ресурсов на предприятиях внутри страны, внешней и внутренней поставки готовой продукции. В условиях административного управления деятельность предприятия и состав его производственных программ определялись отраслевыми министерствами и ведомствами. При этом под запланированную производственную программу осуществлялась реконструкция и техническое перевооружение предприятия, как правило, за счет государственных средств.

В условия рынка предприятие самостоятельно определяет варианты всех составляющих производственно-финансовой деятельности на основе баланса интересов производителя и потребителя выпускаемой продукции.

Экономической оценкой эффективности функционирования предприятия является прибыль, используемая как для его дальнейшего развития, так и для выплаты дивидендов акционерам предприятия. Состав и объем используемых в процессе деятельности предприятия материальных и производственных ресурсов определяются производственной программой, производственной системой и технологии изготовления готовой продукции.

Таким образом, процедура выбора оптимального варианта производственной программы на этапе стратегического управления производственно финансовой деятельностью, включая производственную генерацию вариантов перспективной программы.

- Определение необходимого объема производственных и материальных ресурсов.

- расчет объема товарной продукции, соответствующей каждому варианту его собственности и планируемой балансовой прибыли.

- расчет необходимого объема привлекаемых инвестиционных и кредитных ресурсов.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

При решении такой задачи стратегических управления в условиях привлечения кредитных и инвестиционных ресурсов возникает необходимость генерации и сравнения альтернативных вариантов его производственно-технологической структуры с последующим выбором наилучшего.

При осуществлении экономической оценки вариантов финансирования работ по созданию новой реконструкции действующего предприятия и капиталовложений наилучшим вариантом признается тот, который, во-первых, позволяет в заданные сроки рассчитаться по кредитным обязательствам и во-вторых, обеспечивает наибольшую рентабельность производства.

Выбор оптимального варианта кредитования предприятия как в ситуации получения ссуды для пополнения обратных средств, так и для случая капиталовложения при расширении и перепрофилировании производства предлагается делать на основе анализа предлагаемых в докладе оптимизационных моделей учитывающих при распределении кредитных ресурсов ограничения на производственной мощности и запасы материально-сырьевых ресурсов. Учитывая невозможность точного прогноза цен как на исходные материалы и комплектующие выпускаемой продукции, так и на готовую продукцию, в докладе предлагается методика исследования устойчивости предлагаемых моделей при возмущений перечисленных входных параметров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бендиков М.А. Некоторые направления эффективности высоких технологий. Менеджмент в России и за рубежом. 2000 №5
2. Мищенко А.В. Ковалев М.И. – Управление кредитными ресурсами предприятия реального сектора экономики. Менеджмент в России и за рубежом. 1999 №4

Shakirova Nigora Axralovna

“Statistika va ekonometrika”

kafedra dotsent v.b.

Toshkent moliya instituti

**TADBIRKORLIK SUB’EKTLARIDA MOLIYALASHTIRISHNI
TAKOMILLASHTIRISH ASOSIDA AHOLINI SAMARALI BANDLIGINI
TA’MINLASH YO’LLARI**

Annotatsiya

Ushbu maqola tadbirkorlik sub’ektlarida aholi bandligini ta’minlashga oid statistik tadqiqotlarning nazariy asoslarini o’rganadi. Turli statistik usullarni va ularni qo’llashni o’rganib, ushbu tadqiqot ish bilan ta’minlash imkoniyatlariga ta’sir qiluvchi omillar haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etishga, siyosatchilar va korxonalariga ongli qarorlar qabul qilishga imkon berishga qaratilgan. Maqolada tadqiqot mavzusiga kirish, qo’llanilgan usullarning umumiy ko’rinishi, natijalar, topilmalarni muhokama qilish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar bilan yakuniy izohlar mavjud.

Kalit so’zlar: statistik tadqiqotlar, aholi bandligi, tadbirkorlik sub’ektlari, nazariy asoslar, ma’lumotlar tahlili, mehnat bozori, samarali bandlik, bandlik imkoniyatlari.

Kirish

Aholini ish bilan ta’minlash masalasi tadbirkorlik sub’ektlari uchun ham, umuman jamiyat uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ishga joylashish imkoniyatlariga ta’sir qiluvchi omillarni tushunish siyosatchilar va korxonalariga ish istiqbollari oshirish uchun samarali strategiyalarni shakllantirishda rahbarlik qilishi mumkin. Statistik tadqiqotlar bandlik shakllarini tahlil qilishda va dalillarga asoslangan qarorlarni xabardor qilishi mumkin bo’lgan tendentsiyalarni aniqlashda hal qiluvchi o’rin egallaydi. Ushbu maqolada biz tadbirkorlik sub’ektlarida aholi bandligini ta’minlash bo’yicha statistik tadqiqotlarning nazariy asoslarini va uning mehnat bozori dinamikasini shakllantirishdagi ahamiyatini o’rganamiz.

Adabiyotlar sharhi

Aholini ish bilan ta’minlash bo’yicha statistik tadqiqotlar o’tkazishning birinchi bosqichi tegishli ma’lumotlarni to’plashni o’z ichiga oladi. Milliy mehnat so’rovlari, sohaga oid bandlik hisobotlari va demografik ma’lumotlar bazalari kabi turli manbalar bandlik tendentsiyalari, ish turlari va ishchi kuchining xususiyatlari to’g’risida qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi.

AQShlik iqtisodchi aholi bandligi va YaIM osishi o’rtasidagi bog’liqlikni tadqiq etgan holda mamlakatdagi haqiqiy ishsizlik darajasining tabiiy ishsizlik darajasidan har bir foizga oshishi YaIMning 2 dan 3 foizgacha yo’qotilishiga olib kelishini isbotlab bergan.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Xorijiy tadqiqotchi V. I. Petrishe “Kichik biznes tizimi bandlikka ta'sir etuvchi ob'ektiv omillar bilan tavsiflanadi, bu esa kichik biznesni qay darajada rivojlantirish, shu jumladan yollanma mehnatdan foydalanmasdan ham, ishsizlikni yumshatish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan yangi ish o'rinlarini yaratishning muhim shakli ekanligini aniqlash imkonini beradi.” – deb fikr yuritgan.

O. N. Manannikova ta'kidlashicha «Aynan mehnat bozorini rivojlantirish, bandlikni qo'llab-quvvatlash, munosib ish haqi va xodimlarning yuqori malakasi mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga shubhasiz yordam beradi. »

Respublikamiz tadqiqotchilari O.Amanov qishloq mehnat bozorini samarali rivojlantirish asosida aholini ish bilan bandligini oshirish yo'llarini, N.Yuldashyev mehnat resurslari shakllanishining ijtimoiy-demografik omillari va hududiy xususiyatlarini, Z.Shakarov milliy iqtisodiyotda mehnat resurslari mobilligini tartibga solish mexanizmini takomillashtirishni, E.Rustamov iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish sharoitida aholining ish bilan bandlik darajasini oshirish yo'llarini, R.Qodirov Farg'ona vodiysi viloyatlari mehnat resurslaridan samarali foydalanish yo'llarini, D.Fayziyeva aholini ish bilan bandlik darajasini oshirishning demografik jihatlarini tadqiq etishgan.

Tahlil va natijalar

Ma'lumotlar yig'ilgandan so'ng, tadqiqotchilar ma'lumotni samarali tahlil qilish uchun turli statistik usullardan foydalanadilar. Ta'riflovchi statistika ishsizlik darajasi, ishchi kuchining ishtirok etish darajasi va aholi bandligi nisbati kabi bandlikning asosiy ko'rsatkichlarini umumlashtirishga yordam beradi. Inferentsial statistika, masalan regressiya tahlili, ta'lim darajasi, iqtisodiy o'sish va ish bilan ta'minlash imkoniyatlari kabi turli xil o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun foydalaniladi.

Tadbirkorlik sub'ektlarida aholi bandligini ta'minlash bo'yicha statistik tadqiqotlarning nazariy asoslari turli tamoyillar, tushunchalar va metodologiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu asoslar tadbirkorlik sub'ektlari ichidagi bandlik tendentsiyalari, dinamikasi va muammolarini va ularning umumiy aholiga ta'sirini tushunish va tahlil qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ba'zi asosiy nazariy asoslarga quyidagilar kiradi:

– Mehnat iqtisodiyoti: iqtisodiyotning ushbu sohasi mehnat bozori, ishchi kuchi taklifi va ishchi kuchiga bo'lgan talabni o'rganishga qaratilgan. Unda korxonalar qanday qilib yollash to'g'risida qaror qabul qilishlari va jismoniy shaxslar ishchi kuchida ishtirok etish to'g'risida qanday tanlov qilishlari ko'rib chiqiladi. Mehnat iqtisodiyoti tadbirkorlik sub'ektlarida bandlik darajasiga ta'sir etuvchi omillar va ularning aholi uchun ta'siri haqida tushuncha beradi.

– Aholi iqtisodiyoti: aholi iqtisodiyoti aholi soni, yosh taqsimoti va ishchi kuchi tarkibi kabi demografik omillar hamda iqtisodiy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Bu aholi soni va tarkibidagi o'zgarishlar tadbirkorlik

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

sub'ektlarida ish o'rinlari mavjudligi va talabiga qanday ta'sir qilishini tushunishga yordam beradi.

– Statistik xulosa: statistik tadqiqot tanlanmadan bosh to'plam haqida xulosa chiqarish uchun ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Gipotezani sinash, ishonch oralig'i va regressiya tahlili kabi usullar tadbirkorlik sub'ektlarida bandlik holati va uning keng aholiga ta'siri to'g'risida ishonchli xulosalar chiqarish uchun juda muhimdir.

– Ishchi kuchi so'rovlari: ushbu so'rovlar bandlik va ishsizlik darajasi, ishchi kuchi tarkibi va mehnat bozorining boshqa ko'rsatkichlari haqida ma'lumot olish uchun juda muhimdir. Ish kuchini o'rganish usullari va cheklovlarini tushunish tadbirkorlik sub'ektlarida aholini ish bilan ta'minlash bo'yicha statistik tadqiqotlarning aniqligi va asoslilikini ta'minlash uchun juda muhimdir.

– Biznes so'rovlari: tadbirkorlik sub'ektlari ko'pincha ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojini, bo'sh ish o'rinlari va ishga qabul qilish amaliyotini baholash uchun so'rovlar o'tkazadilar. Bunday so'rovlarning statistik tahlili turli tarmoqlar va sohalarda ishchi kuchiga bo'lgan talab to'g'risida qimmatli tushunchalarni beradi.

– Vaqt ketma-ketligini tahlil qilish: vaqt bo'yicha bandlik ma'lumotlarini tahlil qilish tadqiqotchilarga tadbirkorlik subyektlarida bandlik darajasining tendentsiyalari, mavsumiy o'zgarishlari va tsiklik qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi. Vaqt seriyalarini tahlil qilish iqtisodiy tebranishlar va boshqa omillar bandlik imkoniyatlariga qanday ta'sir qilishini tushunishga yordam beradi.

– Ekonometrik modellar: ekonometrik modellar turli iqtisodiy o'zgaruvchilar, shu jumladan xo'jalik yurituvchi subyektlarda bandlik va uning determinantlari o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun ishlatiladi. Ushbu modellar tadqiqotchilarga bandlik qarorlariga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashga va turli stsenariylar bo'yicha potentsial natijalarni bashorat qilishga yordam beradi.

– Mehnat bozori institutlari: eng kam ish haqi to'g'risidagi qonunlar, jamoaviy bitimlar va bandlik to'g'risidagi Nizom kabi mehnat bozori institutlarining rolini tushunish tadbirkorlik sub'ektlari ichida aholi bandligi dinamikasini tushunishda juda muhimdir.

– Inson kapitali nazariyasi: ushbu nazariya ta'lim, ko'nikma va o'qitishning individual mahsuldorlik va ish qobiliyatini oshirishda muhimligini ta'kidlaydi. Statistik tadqiqotlar ko'pincha tadbirkorlik sub'ektlarida bandlik tendentsiyalarini o'rganishda inson kapitali omillarini hisobga oladi.

– Kasbiy tahlil: kasbiy ma'lumotlar ishlarni malaka darajasi, malakasi va boshqa xususiyatlariga qarab tasniflash uchun ishlatiladi. Tadbirkorlik subyektlari ichida kasblarning taqsimlanishini tahlil qilish mahoratdagi bo'shliqlar va bandlikning o'sishi mumkin bo'lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi.

Umuman olganda, ushbu nazariy asoslar tadbirkorlik subyektlarida aholi bandligini ta'minlash bo'yicha mustahkam statistik tadqiqotlar o'tkazish uchun asos yaratadi. Ushbu tushunchalar va metodologiyalardan foydalangan holda tadqiqotchilar mehnat bozori haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lishlari,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

muammolarni aniqlashlari va ish bilan ta'minlash imkoniyatlari va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun dalillarga asoslangan siyosatni taklif qilishlari mumkin.

Natijalar bo'limida ma'lumotlar tahlilidan olingan asosiy topilmalar keltirilgan. Unda tadbirkorlik sub'ektlarida aholi bandligining hozirgi holati namoyish etilib, kuzatilgan har qanday muhim tendentsiyalar yoki naqshlar aks ettirilgan. Ushbu topilmalar bandlikka ta'sir qiluvchi omillar haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi, bu esa keyingi muhokamalar va siyosat natijalari uchun asos yaratadi.

Muhokama bo'limi statistik tahlil natijasida olingan natijalarni har tomonlama talqin qilishni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchilar turli xil o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilib, ushbu topilmalarning tadbirkorlik sub'ektlari va siyosatchilar uchun ta'sirini muhokama qilmoqdalar. Bundan tashqari, ushbu bo'lim texnologik yutuqlar, globallashuv va iqtisodiy tebranishlarning bandlik dinamikasiga ta'sirini hisobga olgan holda mehnat bozoridagi potentsial muammolar va imkoniyatlarni ko'rib chiqadi.

Xulosalar

Ushbu bo'limda tadqiqotning asosiy topilmalarining qisqacha mazmuni keltirilgan bo'lib, unda tadbirkorlik sub'ektlarida aholi bandligini tushinishda statistik tadqiqotlarning ahamiyati ta'kidlangan. Xulosalar tadqiqotning nazariy asoslari va amaliy natijalari o'rtasidagi bog'liqlikni keltirib chiqaradi va bandlik muammolarini samarali hal qilish uchun ongli qaror qabul qilishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Aholini ish bilan ta'minlash bo'yicha statistik tadqiqotlar sohasini yanada rivojlantirish uchun bir nechta takliflar taklif etiladi. Bunga vaqt o'tishi bilan bandlik tendentsiyalarini kuzatib borish, rivojlanayotgan texnologiyalarning ish o'rinlarini yaratish va qayta ishlashga ta'sirini o'rganish va bandlikni rivojlantirishga qaratilgan turli xil davlat siyosatining samaradorligini tahlil qilish uchun bo'ylama tadqiqotlar o'tkazish zarurati kirishi mumkin.

Tadbirkorlik sub'ektlarini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish orqali aholi bandligini ta'minlash bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

mehnat resurslari balansini tuzish uslubiyati “korxonalar va tashkilotlarda ishlovchi xodimlarning doimiy yashash manzili”ni hisobga olishning yig'ma statistik ko'rsatkichlarini shahar va tumanlar kesimida ishlab chiqish orqali takomillashtirish mumkin;

aholining “o'zini-o'zi band qilganlar” toifasini milliy iqtisodiyotning rasmiy sektorida band bo'lganlar tarkibiga kiritish orqali mehnat resurslari balansini statistik baholash usuli ishlab chiqildi;

milliy mehnat statistikasining agregat ko'rsatkichlari tizimini “xodimlarning toifalar va jinslar bo'yicha soni” hamda “aralash daromadlar” indikatorlarini qo'shish orqali kengaytirish taklif etilgan;

respublikada aholi bandligining ekonometrik modelini tuzish asosida 2022-2026 yillar uchun ko'p variantli statistik prognoz ko'rsatkichlari olingan.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Maqola kelajakdagi tadqiqotlar uchun potentsial sohalarni bayon qilish bilan yakunlanadi. Muhokama qilingan nazariy asoslarga asoslanib, tadqiqotchilar gig iqtisodiyotining ta'sirini o'rganish, ishchi kuchi ishtirokidagi gender tengsizligini tahlil qilish yoki ish o'rinlarini yaratishda tadbirkorlikning rolini o'rganish kabi bandlikning o'ziga xos jihatlarini o'rganishga da'vat etiladi.

Xulosa qilib aytganda, tadbirkorlik sub'ektlarida aholi bandligini ta'minlash bo'yicha statistik tadqiqotlar mehnat bozorini tushunish va asosli qarorlar qabul qilish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Nazariy asoslarni har tomonlama o'rganish va tegishli usullarni qo'llash orqali tadqiqotchilar inklyuziv iqtisodiy o'sishga yordam beradigan va aholini ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini maksimal darajada oshiradigan siyosatni shakllantirishga katta hissa qo'shishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6- son.

2. Бреев Б.Д. Безработица в современной России. М.: Наука, 2005. С. 272.

3. Белоус И. Опыт стран ЕС в сфере социальной поддержки населения. Мир финансов. 2006. № 4. С. 165–169.

4. Дружинина В.В. Обеспечение сбалансированности местного рынка труда: зарубежный опыт. Научный Вестник Херсонского государственного университета. 2014. № 6. С. 124–128.

5. Зайцева К.В. Управление трудовой занятостью в условиях смешанной экономики: монография. Донецк: МЧП «ВИК», 2003. С. 294.

6. Олимова Н. Х., Ахунова О. Э. (2019). Научно-теоретические аспекты организационной торговли текстилем. Тенденции развития мировой торговли в XXI веке.

7. Петрище В. И. Обеспечение эффективной занятости населения путем развития малого предпринимательства.

<https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-effektivnoy-zanyatosti-naseleniya-putem-razvitiya-malogo-predprinimatelstva>

8. Мананникова О. Н., Саяпин А. В., Булгаков Г. В. вопросу о влиянии малого предпринимательства на рост занятости населения в современных условиях. <https://cyberleninka>

4-SHO‘BA: IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANISHINI TA‘MINLOVCHI STATISTIK KO‘RSATKICHLAR BOG‘LIQLIGINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH VA PROGNOZLASH.

Utanov Bunyod

Toshkent moliya instituti dotsenti
Jumanova Iqbolxon Ibrohim qizi
Toshkent moliya institut talabasi
Ibragimovna0807@gmail.com

RAQAMLI IQTISODIYOTNING AMALIY AHAMIYATI VA UNI O‘ZBEKISTONDA RIVOJLANTIRISH

Turli tadqiqotlar natijalari bo‘yicha raqamli iqtisodiyotning dunyo iqtisodiyotidagi salmog‘i 4,5 foizdan 15,5 foizgachani tashkil etadi. Mamlakatda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi qolgan barcha sohalarda rivojlanishiga ta‘sir qiladi. O‘zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishiga turli iqtisodiy islohotlar bilan birgalikda axborot texnologiyalarining o‘rni qanchalik muhimligi yurtimizdagi islohotlar orqali namoyon bo‘ladi.

Hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot dunyoning qator mamlakatlari iqtisodiyotini rivojlantiruvchi asosiy omil sifatida qaralmoqda. Iqtisodiyotni raqamlashtirish turli sohalarda tejamkorlik va samaradorlikni ta‘minlayotganligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘lami respublika miqyosida barcha tarmoqlarida kengayishi natijasida aholi turmush darajasi yaxshilanmoqda va bu mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning amaliy ahamiyati yuqoriligi to‘g‘risida davlatimiz rahbari Sh. M. Mirziyoyev raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni joriy qilish masalalari bo‘yicha o‘tkazilgan videoselektorda “Raqamli iqtisodiyotsiz - mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo‘q” deya ta‘kidladi¹¹⁴. Bundan tashqari mazkur sohani qo‘llab-quvvatlash uchun mamlakatimizda meyyoriy-huquqiy asoslar yetarli darajada qabul qilingan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli ““Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022—2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11-sentyabrdagi PF-158-sonli “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmonlari shular jumlasidandir. Yuqorida keltirilib o‘tilgan holatlar mavzuning dolzarbligini ifodalaydi.

¹¹⁴ <https://president.uz/oz/lists/view/3848>

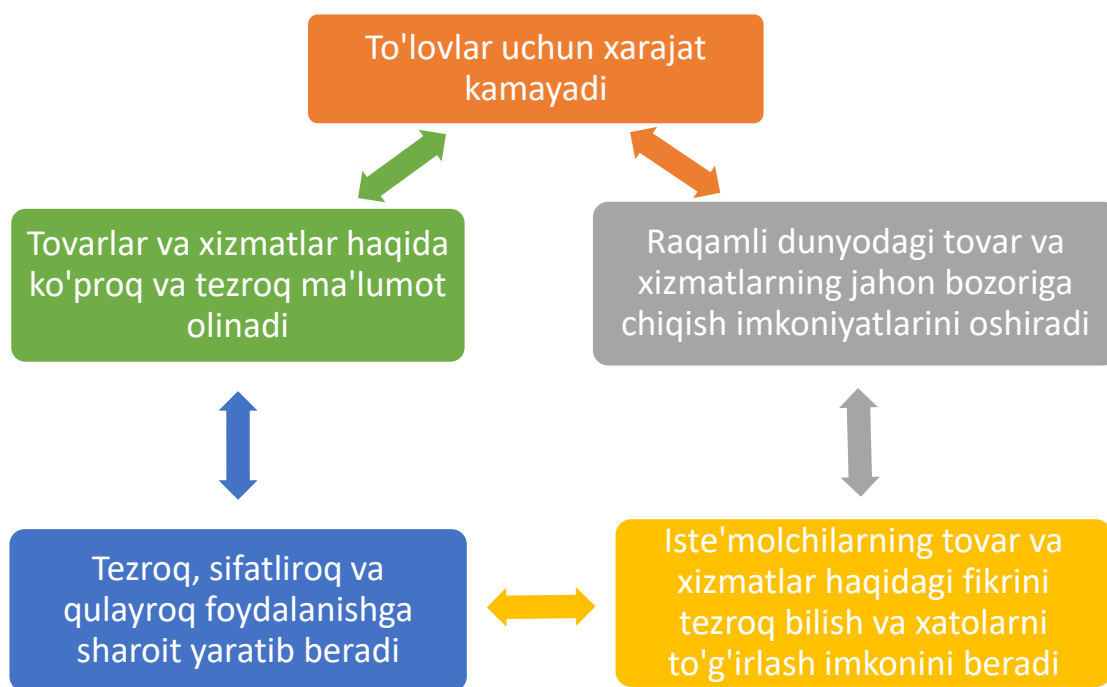
Raqamli iqtisodiyot— raqamli texnologiyalarga asoslangan elektron biznes va elektron tijorat bilan chambarchas bog‘liq iqtisodiy faoliyat hamda shu faoliyat natijasida ishlab chiqariladigan va sotiladigan raqamli tovarlar, xizmatlar yig‘indisidir. Ba’zida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi¹¹⁵.

Raqamli iqtisodiyotning amaliy ahamiyati va dolzarbligi shundaki, u birinchi navbatda, aholining yashash tarzini yengillashtiradi va mamlakat ijtimoiy siyosatining tizimli tashkil etilishi va amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot korrupsiya va “yashirin iqtisodiyot” ning amalga oshirilishidagi asosiy to’siq hisoblanadi. Chunki, raqamlar hamma ma’lumotlarni ochiq ko’rsatadi va muhrlaydi. Bunday sharoitda biron ma’lumotni yashirish, yashirin bitimlar tuzish, u yoki bu faoliyat haqida to’liq axborot bermaslikning iloji yo‘q, kompyuter hammasini namoyon qiladi. Ma’lumotlar ko‘pligi va tizimliliği xufyona ishlarni amalga oshirishga imkon bermaydi.

Uchinchidan, mamlakat iqtisodiyotini raqamlashtirishi uni xalqaro iqtisodiyotga qo’shayotgan hissasini oshiradi va uning jahon mamlakatlari orasidagi nufuzini ko’taradi.

Raqamli iqtisodiyot an’anaviy iqtisodiyotni raqamli texnologiyalar bilan boyitish asosida vujudga keladi va bir qancha qulayliklar tug’diradi (1-rasm).

1-rasm. Raqamli iqtisodiyotning qulay jihatlari

Raqamli Iqtisodiyot bo’yicha nufuzli tashkilotlarning olib brogan tadqiqotlariga ko’ra jahon axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektorida yaratilayotgan qo’shilgan qiymatning deyarli **40 foizi** va blokcheyn texnologiyalari

¹¹⁵ https://uz.wikipedia.org/wiki/Raqamli_Iqtisodiyot

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

bilan bog‘liq patentlarning **75 foizi** Amerika Qo‘shma Shtatlari va Xitoy Xalq Respublikasi xissasiga to‘g‘ri keladi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2020-yil 13-fevral kuni axborot texnologiyalarini rivojlantirishga bag‘ishlangan tadbirda keltirgan statistik ma‘lumotlariga muvofiq AQShda raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi **10,9 foiz**, Xitoyda **10 foiz**, Hindistonda **5,5 foizni** tashkil etadi. O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich **2 foizdan** ham oshmaydi.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta‘minlashni ko‘zda tutuvchi **220 dan ortiq** ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan. Bundan tashqari, **40 dan ortiq** axborot tizimlari bilan integratsiyalashgan geoportalni ishga tushirish, jamoat transporti va kommunal infratuzilmani boshqarishning axborot tizimini yaratish, ijtimoiy sohani raqamlashtirish va keyinchalik ushbu tajribani boshqa hududlarda joriy qilishni nazarda tutuvchi “Raqamli Toshkent” kompleks dasturi amalga oshirilmoqda.

Respublikada raqamli industriyani jadal rivojlantirish, milliy iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish maqsadida 2020-yil 6-oktabrda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, ilmiy doiralar vakillari hamda xorijiy ekspertlar ishtirokida “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi ishlab chiqildi. Ushbu strategiyada belgilangan vazifalarni amalga oshirish orqali iqtisodiyot sohasida quyidagi natijalarga erishish ko‘zda tutilgan:

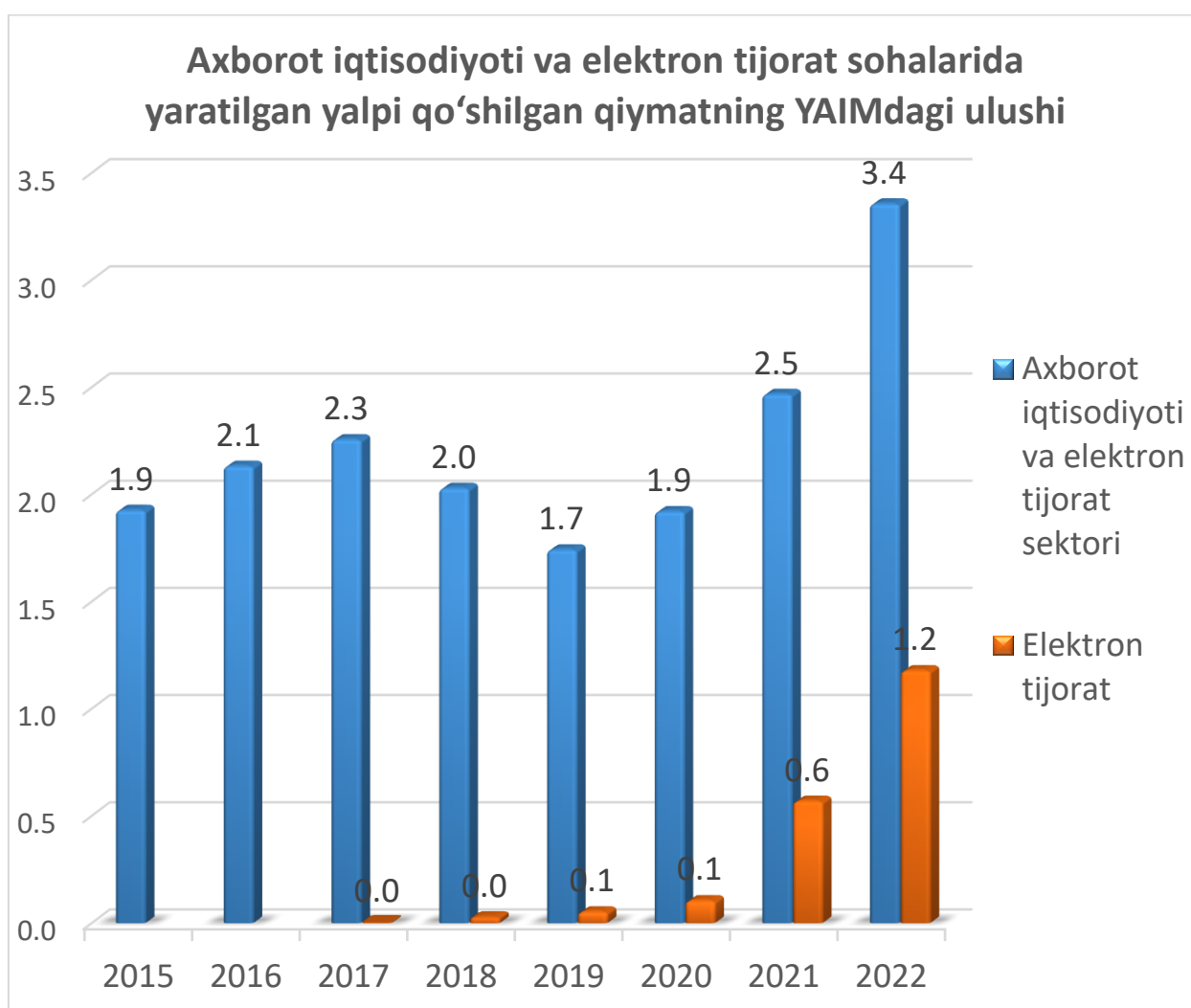
- aloqa va telekommunikatsiyalarning ochiq va raqobatbardosh bozori;
- davlat, biznes va aholining ehtiyojlariga qarab, hisoblash quvvatini samarali taqsimlash va undan foydalanish;
- dasturiy mahsulotlarning eksport hajmini kengaytirish;
- investitsiya muhitini yaxshilash, axborot texnologiyalari sohasida investitsiyalar samaradorligini oshirish;
- aholining raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- elektron hukumatni rivojlantirish xalqaro reytingida eng rivojlangan mamlakatlar qatoriga kirish;

Shuningdek, aholining turmush farovonligini yaxshilashga qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida” Farmonida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga alohida urg‘u berilgan va unda quyidagi vazifalar belgilab qo‘yilgan³.

3 <http://lex.uz//ru/docs/-6600413> “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi”da ham mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni yanada takomillashtirishga qaratilgan maqsad va vazifalar aniq ko‘rsatib o‘tilgan⁴.

O‘zbekiston hududida raqamli iqtisodiyot bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning qanchalik ijobiy ta‘sir ko‘rsatayotganini quyida keltirilgan diagramma ma‘lumotlari orqali yaqqol ko‘rishimiz va tahlil qilishimiz mumkin. Diagramma O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy saytida berilgan ma‘lumotlar asosida tuzildi.

1-shakl. Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohalarida yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymatning YaIM dagi ulushi yillar kesimida (Diagramma O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy saytida berilgan ma‘lumotlar asosida muallif tomonidan tuzildi)

4 <https://lex.uz/docs/-5841063>

Diagrammada (1-shakl) axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohalarida yaratilgan yalpi qoʻshilgan qiymatning Oʻzbekiston Respublikasi Yalpi ichki mahsulotidagi ulushi keltirilgan. Unda 2019-yildan buyon raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotda hosil qilayotgan qiymati ortib borayotganini koʻrishimiz mumkin. 2015-2018-yillarda elektron tijorat sohasida yaratilgan yalpi qoʻshilgan qiymatning yaim dagi ulushi deyarli sezilmagan. Ammo 2022-yilda bu koʻrsatkich 2021-yilga nisbatan **0.6 %**, 2020-yilga nisbatan **1.1 %** ga oshgan.

Oʻzbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi bergan maʼlumotlariga koʻra 2022-yil Oʻzbekiston Respublikasi raqamlashtirish koʻrsatkichi boʻyicha jahonning nufuzli tashkilotlari tomonidan eʼlon qilinadigan reytingda avvalgi yillarga nisbatan yaxshi oʻrinlarni egallagan(2-rasm).

2-rasm. 2022-yil Xalqaro reytingda Oʻzbekiston Respublikasi raqamlashtirish koʻrsatkichi boʻyicha tutgan oʻrni.

Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasi Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazining xabar berishicha, 2022-yilda Oʻzbekiston Respublikasining Xalqaro reytingda raqamlashtirish koʻrsatkichi boʻyicha tutgan oʻrni sezilarli darajada yuqorilagan⁵.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, raqamli iqtisodiyot bugungi kunda global miqyosda rivojlanmoqda. Uni rivojlantirish mamlakatga jahon reytingida oʻz oʻrnini topish imkonini beradi. Duyoning rivojlangan va rivojlanyotgan mamlakatlari iqtisodi aynan raqamli iqtisodiyotga asoslanmoqda. Xususan, mamlakatimiz Oʻzbekiston Respublikasida ham uni rivojlantirishga qaratilgan keng koʻlamli ishlar olib borilmoqda. Iqtisodiy barqarorlikka erishish maqsadida qabul qilingan koʻplab

5 <https://egov.uz/news/2022-yilgi-xalqaro-reytinglarda-ozbekistonning-raqamlashtirish-boyicha-orni-sezilarli-yuqoriladi-731>

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

dasturlar ijrosi ta'minlanmoqda. Dunyoning rivojlangan mamlakatlari qatoriga kirishi uchun O'zbekiston bu sohani yanada isloh qilishi kerak. Shuningdek, uni yuqori sifatli infrastruktura yaratilishi lozim. Bunda aholining kompyuter savodxonligini oshirish va to'liq axborot kommunikatsiya vositalari bilan ta'minlanishi ham talab etiladi. Hozirda belgilangan vazifalar amalga oshirilgandan so'ng raqamli iqtisodiyot sohaasida yuqori ko'rsatkichlarga erishish kutilmoqda

Nabiyeva Saidaxon Abduvaxabovna
TDTU, dotsent (PhD)

RAQAMLI IQTISODIYOTDA KORXONALARNING ELEKTRON BIZNES-MODELLARI

Bugungi kunga kelib jahondagi barcha rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotini raqamlashtirdi desak noto‘g‘ri bo‘lmaydi. Tabiiyki XX asrning 60-yillarida g‘arb davlatlarida kompyuter texnologiyalarining tarqalishi, raqamli iqtisodiyot bilan bir qatorda elektron tijorat sohasi ham rivojlanishining bosh me‘zoni bo‘ldi. Albatta bizning yurtimizda ham soha rivoji uchun keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Elektron biznes kelib chiqishiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, XX asrning ikkinchi yarmi boshlarida axborot texnologiyalari sohasi taraqqiy eta boshlagani bunga turtki bo‘lganini kuzatishimiz mumkin. Tabiiyki, korxonalar o‘rtasida va ularning ichida ma‘lumotlar almashuvini soddalashtirish va arzonlashtirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) roli beqiyos. Yirik korporatsiyalar pulni, vaqtni, binolarni va kuchni tejash maqsadida hujjatli ishlarni qog‘ozsiz texnologiyalarda amalga oshira boshladilar. Bu jarayon albatta ma‘lumot almashinuv tezligini ortishiga ham ko‘maklashdi. Shuni ta‘kidlash kerakki, elektron tijorat kontseptsiyasi tushunchasi hali internet globallashtirishdan oldin paydo bo‘ldi. Ammo faqat 2000-yillarga kelibginav elektron biznes bank sektori va elektron ma‘lumotlar almashuvidan tashqariga chiqdi va biznesni yuritishning samarali vositasi sifatida keng rivojlandi. Yurtimizda soha rivojining ilk uchqunlari XX asr oxiri va XXI asr boshlariga to‘g‘ri keladi. Shunga qaramasdan ushbu qisqa muddat ichida elektron tijorat yo‘nalishi ancha rivojlandi. So‘ngi besh yillikda O‘zbekistonda internet tezligining oshishi hamda, chekka chekka hududlarga ham yetib borishi, soha rivojini jadallashtirdi. Mamlakatimiz prezidenti o‘z qaror, farmon va farmoishlari bilan raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratga bo‘lgan e‘tiborni oshirmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 3-iyuldagi PQ-3832-sonli qarori 2 ga binoan iqtisodiyotning raqamli sektorini rivojlantirish borasida davlat tomonidan keng ko‘lamli chora-tadbirlar ko‘rilmoqda, elektron hujjat aylanishi tizimlari joriy etilmoqda, elektron to‘lovlar rivojlantirilmoqda va elektron tijorat sohasidagi normativ-huquqiy baza takomillashtirilmoqda. Ma‘lumotlarning taqsimlangan reyestri texnologiyalari, “sun‘iy aql”, superkompyuterlar imkoniyatlaridan foydalanish, shuningdek, kriptofaoliyat bo‘yicha faoliyat jahonning ko‘plab mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ma‘lumotlarning taqsimlangan reyestri texnologiyalari nafaqat iqtisodiyotning ko‘plab sektorlariga, balki davlat boshqaruvi tizimiga va boshqa jamoatchilik munosabatlariga asta-sekin joriy etilmoqda.

O‘z navbatida keng qamrovli xizmat - korporativ mijozlarga ham, oxirgi iste‘molchiga ham xizmat ko‘rsatadigan Internet-vositachilar paydo bo‘lmoqda .

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ular avtomatlashtirilgan axborot kanallari orqali mijozlariga xizmat ko‘rsatish boyicha ishlarni olib boradi:

    sotishdan oldin ishlar potensial xaridorlar va buyurtmachilar bilan ishlash, onlayn marketing;

    onlayn buyurtmalar (bevosita bitim bilan bog‘liq vazifalari) – xizmat xaridorlar va iste‘molchilar, maxfiy axborotni muhofaza qilish;

    moliyaviy xizmatlar – buyurtmalarni bajarish bilan bog‘liq onlayntranzaksiyalarning tarkibiy qismlari;

    sotishdan keyingi ishlar – buyurtma, hisob-kitob, almashtirish, nizolarni hal qilish holatini kuzatish. Bundan tashqari taqdim etilgan ma‘lumotlarga o‘zgarish kiritish osonligi va shu tariqa vaqt va harajatlarni tejab qolinishi raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratning inson hayotida naqadar muhim o‘rin egallaganligini ko‘rsatadi. Raqamli iqtisodiyotda an‘anaviy markazlashtirilgan modellarni siqib chiqarishi yoki vayron qilishi mumkin bo‘lgan va potensial ravishda boshlang‘ich holatdagi mustaqil korxonalar sifatida rivojlanishi mumkin bo‘lgan ochiq tarmoq korxonalari tashkil qilish mumkin va buning uchun hozirgi paytda ko‘plab imkoniyatlar mavjud. Faraz qiling, taqsimlangan raqamli model moliyaviy xizmatlarning sakkizta funksiyasini – jismoniy shaxslarga bank xizmatlari ko‘rsatish va fond bozorlaridan tortib, sug‘urta va buxgalteriya hisobigacha bo‘lgan xizmat turlarini o‘zgartirmoqda yoki asta-sekin siqib chiqarmoqda.

Raqamli texnologiyalar va blokcheyn yordamida o‘zini yaxshi tomondan ko‘rsatgan kompaniyalar ham, yangi kompaniyalar ham innovatsiyalarni yaxshiroq amalga oshiradigan, kamroq harajatlar bilan yaxshiroq qiymat yaratadigan, moddiy boylik ishlab chiqaruvchilarga ular yaratgan boylikdan hamma joyda foydalanish imkonini beradigan biznes-arxitekturalar yaratishi mumkin. Blokcheyn texnologiyasi «Vikinomika» kitobida atroflicha tavsif berilgan ayrim biznesmodellarni yangi darajaga olib chiqadi. Hayot yarayoniga yangilik sifatida kiritilgan elektron raqamli to‘lov tizimlari, nufuzni boshqarish tizimlari, tsenzura qilinmaydigan kontent, ishonch talab qilmaydigan tranzaksiyalar, smartshartnomalar va mustaqil agentlar – blokcheyn-inqilobning asosiy innovatsiyalarini qo‘shgan holda yangi turdagi ishlab chiqarish, ommaviy iste‘mol, ochiq platformalar, umumiy axborot makonidagi yangi hukumat, butunjahon virtual tsexi va ijtimoiy ish o‘rinlarini qanday rivojlantirish mumkin ekanligini quyida ko‘rib chiqamiz.

Elektron tijorat jahon tajribasida eng ko‘p o‘chraydigan asosiy muammolardan biri kompaniya elektron tijorat bozoriga kirishda tashkilotda biznes-jarayonlarni tashkil etish hisoblanadi. Shu nuqtai nazaridan biznes – modellarga asoslanadigan elektron tijorat bozorida faoiyat ko‘rsatayotgan tashkilotlar modelini ko‘rib chiqamiz. Biznes model tashkilot qanday qilib qiymatni yaratishini, mijozlarga taqdim etishini va iqtisodiy, ijtimoiy va qiymatning boshqa qiymatni xarid qilishni mantiqan tavsiflaydi. Biznes-model ishlab chiqish jarayoni biznes strategiyasining bir qismi hisoblanadi. An‘anaga ko‘ra, elektron tijoratni tashkil etish modellari o‘zaro ta‘sir qiluvchi subyektlar tomonidan tasniflanadi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Quyidagi uchta subyekt ko‘rib chiqiladi:

1. Biznes (Business, B); 2. Iste‘molchi (Consumer, C); 3. Davlat (Government, G)

Bitimlar ishtirokchilar va o‘zaro ta‘siri bo‘yicha elektron tijorat tashkilotning to‘qqizta modelini ajratish mumkin:

- B2B (Business - to - Business) ;
- B2C (Business - to - Consumer) ;
- B2G (Business - to – Government) ;
- C2B (Consumer - to - Business) ;
- C2C (Consumer – to - Consumer) ;
- C2G (Consumer - to - Government) ;
- G2B (Government - to - Business) ;
- G2C (Government -to- Consumer) ;
- G2G (Government - to - Government) .

Asosiy biznes modellarni ko‘rib chiqamiz:

Reklama biznes modeli. Sayt reklama kampaniyasini tashkil qilish va o‘tkazish uchun yaratilgan. Asosiy maqsadi – doimiy, aniq segmentlangan yoki, aksincha, saytdagi eng yirik auditoriyani yaratish. Ushbu tomoshabin bilan aloqa qilish reklama beruvchilar yoki homiylarga sotilmoqda.

Muammoni hal qilish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

saytga tashrif buyuruvchilarni dastlabki jalb qilinishi;

takroriy tashriflarni rag‘batlantirish, foydalanuvchilarning saytda sarflash vaqtini ko‘paytirish;

Saytning hayotida foydalanuvchining faol ishtiroki (munozaralar, so‘rovlar, tanlovlar va boshqalar);

Foydalanuvchilarni resursni rivojlantirish va ilgari surishga jalb qilish;

Sayt hamjamiyatiga sadoqatli bo‘lishini, jamoatchilik hissini shakllantirish.

Mavjud biznesni qo‘llab-quvvatlash modeli. Agar kompaniya o‘z biznesini an’anaviy sharoitlarda amalga oshirsa, u holda individual ish jarayonlarini virtual makonga o‘tkazilishi mumkin. Bunday holda, sayt marketing vositalaridan biriga aylanadi, uning yordamida bozor bilan o‘zaro ta‘sirning instrumental bazasini sezilarli darajada kengaytirish uchun qo‘shimcha imkoniyat mavjud bo‘ladi.

Ushbu turdagi sayt bajarishi mumkin bo‘lgan vazifalar:

reklama, kompaniyaning savdo markasi va / yoki uning mahsulotlarini reklama qilish;

jamoatchilik bilan aloqalar tizimini kengaytirish;

iste‘molchilarga, sheriklarga, aksiyadorlarga, reklama agentlariga tovarlar va kompaniya to‘g‘risida to‘liq va tezkor ma‘lumotlarni taqdim etish;

iste‘molchilarga sotishdan oldingi va sotishdan keyingi ma‘lumot berish;

to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdo;

firmalar o‘rtasidagi savdoni ta‘minlash;

mahsulotlarni tarqatish kanalini tashkil qilish (agar ularni Internet orqali tarqatish mumkin bo‘lsa).

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Yangi biznesni tashkil etish modeli. Internet yangi ish yaratish imkonini beradi – bu o‘ta noyob imkoniyatga asoslangan modellar. Bunday modelni amalga oshirishning yorqin misoli bu elektron almashinuv, onlayn auksion, onlayn-do‘kon va boshqalar.

Qoidaga ko‘ra, bunday sharoitda mahsulotning asosiy turi axborot mahsuloti bo‘lib, uni yaratish va amalga oshirish uchun foydalanuvchi (yoki potentsial xaridor) tomonidan ko‘rsatilgan o‘ziga xos xususiyatlarni egallash uchun axborot resurslarini qayta ishlash texnologiyalari qo‘llaniladi. Bu holda, har biznes jarayonlari virtual makonga o‘tkazish mumkin, hatto mol etkazish jarayonini, shu jumladan, oxirgi foydalanuvchiga (xizmatlar).

Yuqoridagi biznes-modellar tasnifi umumiy hisoblanadi, chunki ushbu modellar, amaliyotda aytib o‘tilgan modellarning aralash ko‘rinishlari, yoki biznes sohaning ixtisoslashuvi va xususiyatlariga asoslangan detallashtgan ko‘rinishlari.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki electron biznes va elektron tijorat sodda qilib aytganda ijtimoiy tarmoqlar hamda boshqa internet sahifalari kabi elektron vositalar ko‘magida ehtiyojlarimizni qondiradigan xizmatlar va tovarlarni sotib olish yoki aksincha sotish kabi online tijorat amaliyotidir.

Хамитова Мавлуда Синдаровна
Фан ва технологиялар университети
Иқтисодиёт кафедрасида ўқитувчиси
E-mail: mavludaxamitova568@gmail.com

ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ МИГРАЦИОН ЖАРАЁНЛАРИ ВА МАМЛАКАТ ДЕМОГРАФИК ҲОЛАТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИНИНГ ПРОГНОЗИ

Ўзбекистонда аҳоли миграцион жараёнлари ва мамлакат демографик ҳолати иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини прогноз қилишда турли хил усуллардан фойдаланиш мумкин. Шу усуллардан бири динамика қаторларини экстраполяция қилишда тўғри чизиқли динамика қаторларини аналитик текислаш усули ёрдамида ҳам амалга ошириш мумкин.

Динамика қаторларини таҳлил қилишда пайдо бўладиган асосий масалалардан бири ўрганилаётган ҳодисадаги умумий қонуниятларни тўғри аниқлашдир. Кўпгина ҳолларда дастлабки динамика қатор маълумотларини ҳар хил жойлашганини (гоҳ юқори, гоҳ пастда), натижада ўрганилаётган ходисамизнинг умумий тенденциясини ноаниқлигини кўрамиз. Бундай ҳолларда тегишли қонуниятни аниқлаш мақсадида хир хил усуллардан фойдаланиш тавсия этилади. Аналитек текислашда: қатор даражасидаги умумий тенденция ва унинг характери аниқланади. Қаторнинг характерига қараб тўғри чизиқли, парабола ёки гипербола ва бошқа чизиқлар танлаб олинади. Танлаб олинган математик тенгламадаги a_0 ва a_1 параметрлари кичик квадратлар $\sum (Y - \bar{Y}_t)^2 \Rightarrow (\bar{Y}_T)$ қатор ҳисобланади.

Тўғри чизиқли тенглама қуйидаги формула билан ифодаланади:

$$Y_t = a_0 + a_1 t$$

Тенгламани a_0 ва a_1 параметрларини қуйидаги нормал тенгламалар системасини ечиш орқали топилади:

$$\begin{cases} a_0 n + a_1 \sum t = \sum Y \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 = \sum Y_t \end{cases}$$

Бу ерда: Y – динамика қаторлари ҳақиқий даражаси;

n – даражалар сони.

Ҳисоблашни соддалаштириш учун ($\sum t = 0$)га тенглаштириб оламиз, у ҳолда юқоридаги тенглама қуйидаги кўринишни олади:

$$\begin{cases} a_0 n = \sum Y \\ a_1 \sum t^2 = \sum Y_t \end{cases}$$

У ҳолда

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

$$a_0 = \frac{\sum t}{n}, \quad a_1 = \frac{\sum Y_t}{\sum t^2}$$

a_0 va a_1 параметрларни аниқлаш учун $\sum Y$, $\sum Yt^2$ ва $\sum tY$ ларни ҳисоблашимиз лозим. Қуйида берилган маълумотлар асосида номаълум кўрсаткични ҳисоблаб чиқамиз. Ўзбекистоннинг миграцион кўрсаткичларини аналитик текислаймиз.

1-жадвал

Тўғри чизиқли динамика қаторларини аналитик текислаш жадвали

Йиллар	Кўчиб келганлар сони, киши	Шартли йиллар, t	t^2	$Y \cdot t$	$\bar{Y}_t$
2012	169 701	-5	25	-848505	136709,8
2013	155 084	-4	16	-620336	142867,4
2014	145 354	-3	9	-436062	149025,1
2015	139 280	-2	4	-278560	155182,7
2016	141 548	-1	1	-141548	161340,4
2017	157 149	1	1	157149	173655,6
2018	160 103	2	4	320206	179813,3
2019	158 861	3	9	476583	185970,9
2020	191 086	4	16	764344	192128,6
2021	256 814	5	25	1284070	198286,2
	$\sum Y =$ 1674980	$\sum t = 0$	$\sum t^2 = 110$	$\sum Yt = 677341$	$\sum \bar{Y}_t$ =1674980

a_0 ва a_1 параметрларни ҳисоблаймиз:

$$a_0 = \frac{\sum t}{n} = \frac{1674980}{10} = 167498; \quad a_1 = \frac{\sum Y_t}{\sum t^2} = \frac{677341}{110} = 6157,7$$

Ҳисобланган параметрлар асосида динамика қаторларини текисланган тўғри чизиқли тенгламасини тузамиз: $\bar{Y}_t = 167498 + 6157,7 \cdot t$

2-жадвал

Тўғри чизиқли динамика қаторларини аналитик текислаш жадвали

Йиллар	Кўчиб кетганлар сони, киши	Шартли йиллар, t	t^2	$Y \cdot t$	$\bar{Y}_t$
2012	210 653	-5	25	-1053265	175788,5
2013	189 650	-4	16	-758600	179019,4
2014	183 916	-3	9	-551748	182250,3
2015	168 579	-2	4	-337158	185481,1
2016	167 796	-1	1	-167796	188712,0
2017	175 748	1	1	175748	195173,8
2018	174 832	2	4	349664	198404,7
2019	169 547	3	9	508641	201635,5
2020	203 629	4	16	814516	204866,4

2021	275 079	5	25	1375395	208097,3
	$\sum y = 1919429$	$\sum t = 0$	$\sum t^2 = 110$	$\sum y_t = 355397$	$\sum \bar{y}_t = 1919429$

a_0 va a_1 параметрларни ҳисоблаймиз:

$$a_0 = \frac{\sum t}{n} = \frac{1919429}{10} = 191942,9; \quad a_1 = \frac{\sum y_t}{\sum t^2} = \frac{355397}{110} = 3230,9$$

Ҳисобланган параметрлар асосида динамика қаторларини текисланган тўғри чизиқли тенгламасини тузамиз: $\bar{y}_t = 191942,9 + 3230,9 \cdot t$

3-жадвал

Ўзбекистонда ЯИМ ва миграцион кўрсаткичлар прогнози

Йиллар	Кўчиб келганлар		Кўчиб кетганлар		Миграция сальдоси, киши	ЯИМ	
	сони, киши	2023=100%	сони, киши	2023=100%		млрд.сўм*	2023=100%
2023	210601,5	100	214559,1	100	-3957,6	809049,0	100
2024	216759,2	102,9	217790,0	101,5	-1030,8	836574,7	103,4
2025	222916,8	105,8	221020,8	103,0	1896	864100,4	106,8
2026	229074,5	108,8	224251,7	104,5	4822,8	891626,1	110,2
2027	235232,1	111,7	227482,6	106,0	7749,5	919151,8	113,6
2028	241389,7	114,6	230713,5	107,5	10676,2	946677,6	117,0
2029	247547,4	117,5	233944,4	109,0	13603	974203,3	120,4
2030	253705,0	120,5	237175,2	110,5	16529,8	1001729,0	123,8

*эслатма: ЯИМ 2021 йил баҳоларида

Ўзбекистонга кўчиб келганлар сони бизнинг прогнозимизга кўра 2023 йилга нисбатан 2030 йилда 120,5 фоизга ошишини ҳисобладик. Кўчиб кетганлар сони эса, мос равишда 110,5 фоизга ошишини прогноз қилдик. ЯИМ 2021 йил баҳоларида 2023 йилда 809 049,0 млрд сўмни ташкил этса, 2030 йилга бориб бу кўрсаткич 1 001 729,0 млрд.сўмни ташкил этиб, 2023 йилга нисбатан 2030 йилда 123,8 фоизга ошиши прогноз қилинди (3-жадвал).

Махмудов Турсунпулат Давронович

Таянч докторант

Термиз давлат университети

tursunpulat3070@gmail.com

**МИНТАҚА ИҚТИСОДИЁТИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ЖАЛБ ЭТИШ
МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ АСОСИДА
ИҚТИСОДИЁТ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИ
ТАЪМИНЛАШ**

Иқтисодиётни ривожлантириш ва унинг барқарорлигини таъминлаш давлатнинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Бунда, давлат ўрнатилган тартибда иқтисодий-сиёсий дастаклар орқали сиёсат олиб боради. Мазкур йўналишда давлат иқтисодий сиёсатни юритиши ҳисобига иқтисодиётдаги мавжуд ресурсларни ишлаб чиқаришга жалб қилиш ҳамда улардан самарали фойдаланишни назарда тутати. Бунинг натижасида иқтисодиётнинг салоҳияти ортиб, макроиқтисодий ривожланиш таъминланади. Шундай бўлсада, ҳар қандай мамлакат иқтисодиёти кўлами бўйича соҳа ёки тармоқларга ёки ҳудудларга бўлинади. Зеро, Ўзбекистонда “Ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш орқали ҳудудий иқтисодиётни 1,4-1,6 бараварга ошириш” бўйича устувор вазифа белгиланган [1]. Бунда, айниқса, ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантириш, унинг мавжуд ресурсларидан самарали фойдаланиш, қўшимча ресурсларни жалб қилиш муҳим саналади. Одатда ишлаб чиқаришга қўшимча ресурсларни жалб этиш ва уларнинг самарали бандлигини таъминлашда инвестициялар юқори аҳамиятга эга. Инвестициялар ҳам ўз навбатида минтақа иқтисодиётига жалб этилса-да, уларнинг ҳисобига янги иш ўринлари яратилади, мавжудлари эса реконструкция ва модернизация қилинади, янги техника ва технологиялар жорий этилади. Натижада, инвестициялар ҳисобига минтақа иқтисодиёти салоҳияти ўсиб, инновацион иқтисодиёт ривожланади.

Бироқ, минтақа иқтисодиётига инвестиция жалб этиш механизмлари ва уларни такомиллаштириш билан боғлиқ изланишлар хорижий ва мамлакатимиз олимлари томонидан тадқиқ этилганлигига қарамасдан [2-6], ушбу соҳада ҳал этилиши лозим бўлган масалалар мавжудлиги аниқланди.

Мазкур масалалар Сурхондарё вилоятининг иқтисодий-ижтимоий ривожланишини, унинг иқтисодиётидаги инвестиция фаолиятини ифодаловчи 2017-2022 йиллардаги статистик кўрсаткичларни таҳлил этиш орқали ўрганилди. Бунда, таркибий, тизимли, мантикий ёндашувлар қатори анализ ва синтез, индукция ва дедукция, омилли таҳлил, солиштирма таҳлил, эконометрик усуллардан кенг фойдаланилди.

Сурхондарё вилояти иқтисодиёти 2017-2022 йилларда ижобий суръатларда ўсиб борган бўлса-да, яратилган ЯХМнинг таркибий тузилишида

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ўзига хос хусусиятлар мавжудлиги аниқланди. Жумладан, тадқиқот даврининг дастлабки йилларида хизматлар соҳасининг улуши энг юқори кўрсаткичга эга бўлган бўлса, тадқиқот даврининг охириги йилларида қишлоқ хўжалиги улуши устуворликка эга бўлган. Қурилиш ва саноатнинг ЯХМдаги улуши деярли бир-бирига яқин бўлсада, нисбатан юқори кўрсаткичлар қурилиш тармоғига тўғри келмоқда. 2017-2022 йилларда вилоятда яратилган ЯХМдаги тармоқларнинг ўртача улуши қишлоқ хўжалигига - 46,1 фоизи, саноатга - 6,9 фоизи, қурилишга - 7,8 фоизи, хизматларга - 36,3 фоизи ва соф солиқларга - 2,9 фоизи тегишли бўлган (1-жадвал). Кўрсаткичлардан кўриниб турибдики, вилоятнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши аграр хусусиятга эга бўлмоқда.

1-жадвал

Сурхондарё вилоятида яратилган ЯХМнинг тармоқ ва соҳалар таркиби (жамига нисбатан фоизда)

Йиллар	ЯХМ	Қишлоқ хўжалиги	Саноат	Қурилиш	Хизматлар	Маҳсулотларга соф солиқлар
2017	100	39,1	8,0	7,5	42,5	2,9
2018	100	49,3	6,4	6,7	34,7	2,8
2019	100	47,9	6,2	7,7	34,2	4,0
2020	100	47,1	6,8	8,4	34,9	2,8
2021	100	46,5	7,1	8,5	35,5	2,3
2022	100	46,5	6,7	8,1	36,1	2,6
Ўртача	100	46,1	6,9	7,8	36,3	2,9

Бу эса, Сурхондарё вилоятида яратилган ялпи ҳудудий маҳсулотнинг таркибий тузилишида сифат ўзгаришларини амалга оширишни талаб этади. Жумладан, саноатнинг улушини ошириш, унинг ишлаб чиқариш кўламини ва тармоқларини кенгайтириш заруратини кўрсатади. Бунинг учун эса вилоятнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишимиз зарурдир. Бунда, озиқ-овқат ва тўқимачилик саноати учун зарурий хомашё базасини эътиборга олиб ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш саноатини ташкил қилишимиз ҳамда кенгайтиришимиз муҳим аҳамият касб этади. Бу ҳолат кўп жиҳатдан ишлаб чиқариш омилларига боғлиқ. Бунда меҳнат ва капитал омили бўйича вилоятнинг имкониятларини баҳолашимиз лозим. Биз мазкур тадқиқотларимизда иқтисодиётга киритилган инвестицияларни тадқиқ этамиз.

Сурхондарё вилояти иқтисодиётига киритилган инвестицияларни таҳлил қилишда унинг манбаларини ўрганамиз. Вилоятга киритилган инвестицияларнинг ўсиш суръати доимий ижобий ҳолатни акс эттирмаган бўлиб, 2020 ва 2022 йилларда жалб этилган инвестицияларнинг реал ҳажми пасайиш тенденциясига эга бўлган. Шунингдек, мазкур жараённи омилли таҳлил этганимизда манбаларидаги ўзгаришлар сабаб бўлмоқда.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Асосий капиталга киритилган инвестициялар манбаларида 2017-2022 йиллардаги ўртача улуши хорижий инвестиция ва кредитларга 43 фоиз, корхона ва аҳоли маблағлари 30,2 фоиз, тижорат банклари кредитлари 11,4 фоиз, бюджет маблағлари 8,0 фоиз сув таъминоти ва канализацияни ривожлантириш жамғармаси маблағлари 5,0 фоизга тенг бўлган (2-жадвал).

Шунингдек, манбалардан айримларида ўсиш кузатилган бўлса, аксариятида пасайиш кузатилган. Жумладан, тадқиқот даври давомида хорижий инвестицияларнинг улуши 2017 йилдаги 17,4 фоиздан 2022 йилда 43,1 фоизга етиб, 2,5 баробарга ўсган.

2-жадвал.

Сурхондарё вилоятида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг манбалари таркиби (жамига нисбатан фоизда)

Йиллар	Ўсиш суръати	Бюджет маблағи	Корхона ва аҳоли маблағи	Хорижий инвестиция ва кредитлар	Сув таъминоти ва канализацияни ривожлантириш жамғармаси маблағлари	Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағлари	Тижорат банклари кредитлари ва бошқа қарз
2017	138,5	8,3	47,1	17,4	6,9	7,9	12,2
2018	149,5	3,1	34,2	29,3	8,3	5,4	19,5
2019	148,8	5,4	19,1	61,8	1,1	12,6	12,6
2020	76,3	6,9	21,2	62,1	1,1	8,7	8,7
2021	103,2	11,9	28,4	44,1	6,6	1,2	7,8
2022	87,1	12,1	31,3	43,1	5,7	7,8	7,8
Ўртача	8,0	30,2	43,0	5,0	4,8	11,4	11,4

Шу билан бирга, бюджет маблағлари улуши ҳам 2017 йилдаги кўрсаткичига нисбатан 1,5 баробарга ўсиб, 12,1 фоизга етган. Лекин қолган манбаларда эса пасайиш ҳолати кузатилмоқда. Хусусан, корхона ва аҳоли маблағлари тадқиқот даври давомида 1,5 марта, тижорат банклари маблағлари эса 1,6 марта қисқарган. Бу эса, вилоятда тадбиркорлик фаолиятини кенгайтиришга, кичик бизнесни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратишни талаб қилмоқда. Чунки, тадбиркорлик ва кичик бизнес фаолиятини ташкил қилишда асосий инвестиция манбаи корхона ва аҳоли маблағлари ҳамда тижорат банклари кредитларидан ташкил топади. Шунингдек, мазкур масалани чуқурроқ таҳлил қилиш учун инвестицияларнинг мулкчилик тури бўйича жалб этиш ҳолатини тадқиқ қиламиз (3-жадвал).

3-жадвал.

Сурхондарё вилоятида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг мулкчилик бўйича таркиби (жамига нисбатан фоизда)

Йиллар	Давлат мулки	Нодавлат мулки
2017	23,1	76,9
2018	21,5	78,5
2019	10,3	89,7
2020	10,8	89,2
2021	23,8	76,2
2022	23,7	76,3
Ўртача	18,9	81,1

Иқтисодиётга киритилган инвестицияларнинг давлат мулкига йўналтирилган қисми йиллар давомида нотекис ўзгариб бориб, ўртача 18,9 фоизга тенг бўлган. Унга қарама-қарши равишда нодавлат мулки ўртача 81,1 фоиз бўлган. Шундай бўлса-да, нодавлат мулкка йўналтирилган инвестициялар охириги йилларда пасайиб бормоқда. Демак, юқорида таъкидлаганимиздек, вилоятда инвестициялар кўламини ошириш, айниқса, тўғридан-тўғри инвестициялар кўламини ошириш учун корхона ва аҳоли маблағларини иқтисодиётга йўналтириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш зарур. Бунинг натижасида нодавлат мулкига йўналтирилган инвестициялар кўлами ортади, тадбиркорлик фаолияти кенгайди ҳамда мультипликацион самара ҳисобига инвестициялар жалб этиш даражаси ўсади.

Юқорида олиб борилган тадқиқотларимизнинг ифодалашича, Сурхондарё вилояти иқтисодиётига инвестициялар жалб этиш механизмини такомиллаштиришда миқдорий жиҳатларини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилмоқда. Шундай бўлса-да, инвестицияларни сифат ва самарадорлигини ҳам алоҳида тадқиқ қиламиз.

4-жадвал.

Сурхондарё вилояти иқтисодиётида инвестициялар меъёри ва капитал самарадорлиги

Йиллар	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Ўртача
Инвестиция меъёри, фоизда	27,7	32,9	54,9	40,3	38,1	33	37,8
Капитал қайтими, бирликда	3,6	3	1,8	2,5	2,6	3	2,75

Бунда вилоят иқтисодиётига киритилган инвестицияларнинг ЯХМга нисбати, яъни инвестиция меъёрини баҳолаймиз. Олинган натижаларни

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ифодалашича, инвестиция меъёри 2017-2022 йилларда ўртача 37,8 фоизга тенг бўлиб, нотекис ўзгаришларни ифодалаган. Яъни, 2017 йилдан 2019 йилга қадар ўсган бўлса, кейинги йилларда инвестиция меъёри пасайиб борган (4-жадвал).

Натижада, Сурхондарё вилояти иқтисодиётида инвестицияларнинг сифат ва самарадорлик жиҳатларини омилли таҳлили бир қатор ўзига хос қонуниятларни аниқлашга имкон берди. Жумладан, инвестиция меъёрининг ўзгариб бориши нодавлат мулкига йўналтирилган инвестициялар кўламига тўғри пропорционалликни ифода этмоқда. Шу билан бирга, инвестиция самарадорлиги билан боғлиқ ўтказилган тадқиқотларимизнинг натижасини ифодалашича, унинг ижобий жиҳатлари хорижий инвестициялар билан, унинг улушидаги тўғридан-тўғри инвестициялар кўлами билан тўғри боғлиқликка эга бўлмоқда.

Яъни, инвестицияларни жалб этишда унинг сифат ва самарадорлигини ошириш учун нодавлат секторининг улушини оширишга, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилмоқда. Юқоридагилар асосида хулоса қилсак, Сурхондарё вилоятида инвестицияларни жалб этиш механизмини такомиллаштиришда кўйидагиларга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур:

- вилоятда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришга, айниқса, озиқ-овқат ва тўқимачилик саноатини кенгайтиришга қаратилган дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда такомиллаштириш;
- аҳолидаги бўш пул маблағларини мақсадли равишда тижорат банкларига жалб қилиш ҳамда тадбиркорлик соҳасига йўналтириш;
- хорижий инвестицияларни, хусусан, тўғридан-тўғри инвестицияларни кенгайтириш;
- давлат бюджети маблағлари ҳисобидан тадбиркорликни ривожлантиришга, реал секторни кенгайтиришга қаратилган мақсадли маблағлар кўламини ошириш;
- ҳудудларда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш чора-тадбирларини кенгайтириш зарур.

Умумий ҳолда, вилоятда инвестицияларни жалб этиш кўлами ортади, уларнинг самарали тақсимоти таъминланади ва иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони.
2. Медведева Л.М., Костырева Д.Е. Динамика и тенденции инвестирования в экономику российского Дальнего Востока //Азимут

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

научных исследований: экономика и управление. 2018. Т. 7. №1(22). С. 182-185.

3. Иода Ю.В., Снигирева А.А. Формирование инвестиционного потенциала региона // Ученые записки Тамбовского отделения РoСМУ. 2019. С. 24-36.

4. Аллахярова Э.С., Иванова Г.А., Нанакина Ю.С. Государственное регулирование общественных отношений // Электронный научно-практический журнал «Синергия». 2017, №2. С. 52-64.

5. Сомова Н.М. Особенности управления инвестиционными процессами в Республике Саха (Якутия) // Региональная экономика. 2012, №20. С. 60-63.

6. Киселева О.В. Оценка эффективности региональной инвестиционной политики на основе статистических индексов // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. №4 (175) 2013. С. 53-59.

Анорбоева Бахтижамол Данияр кизи
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASIDA MEVA-SABZAVOT MAᖒSULOTLARINI EKSPORT SALOXIYATINI OSHIRISH ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ушбу мақолада республика ва унинг ҳудудларида мева–сабзавотчилик ва узум маҳсулотларини етиштириш, уларнинг экспорт салоҳияти таҳлили, келгусида фермер хўжаликларида мева-сабзавотчилик соҳасидаги экспорт ошириш йўллари баён этилган.

В данной статье описано выращивание плодовооциной продукции и винограда в стране и ее регионах, анализ их экспортного потенциала, пути дальнейшего увеличения экспорта плодовооциной продукции в фермерских хозяйствах.

This article describes the cultivation of fruit and vegetable products and grapes in the country and its regions, an analysis of their export potential, ways to further increase the export of fruit and vegetable products in farms.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида ҳам аграр соҳада тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва диверсификациялашни қўллаб-қувватлаш учун тажриба-синов тариқасида инвестициявий дастурларни амалга ошириш, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги ҳузуридаги тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси фаолиятини такомиллаштириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиб ўтилган [1].

Рақобат шароитида ҳам Ўзбекистонда мева-сабзавотчилик ва узумчилик маҳсулотларини етиштириш, уларни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва экспорт масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шунингдек, мева-сабзавотчилик ва узумчилик маҳсулотлари экспортини ошириш, фан техника тараққиётининг илғор ютуқларини соҳага жорий этиш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Республикамизда мева-сабзавотчиликни ривожлантиришнинг асосий мақсади мева ва сабзавотлар етиштиришни қўпайтириш, аҳоли истеъмолини тўла қондириш ҳамда мустақкам иқтисодий ҳамкорликни ривожлантиришга ҳамда экспорт салоҳиятини оширишга хизмат қилади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Қишлоқ хўжалиги тармоғининг муҳим соҳаси ҳисобланган мева-сабзавотчиликнинг ижтимоий-иқтисодий тизимдаги амалий аҳамияти кундан-кунга ошиб, бунда биринчидан, мамлакат аҳолисига озиқ-овқат ва истеъмол маҳсулотларини етказиш, иккинчидан, саноат тармоғини хом-ашё билан таъминлаш, учинчидан, чорвачилик соҳасини барқарор озуқа базаси билан таъминлаш, тўртинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ташқи бозорларда сотиш орқали мамлакат экспорт салоҳиятининг янада юксалишига хизмат қилмоқда. Шунинг учун мазкур соҳани илмий жиҳатдан ўрганиш, янада ривожлантириш ва янги босқичларга кўтариш юзасидан амалий тадқиқотлар ўтказиш асосий вазифалардан бири бўлиб қолмоқда [2].

Таҳлиллардан кўринадики, 2022 йилга келиб, мева-сабзавотлар экспорти таркибида тузилмавий ўзгаришлар амалга оширилган. Айниқса, мевалар ва резаворлар экспорти 39,1 фоизга, сабзавотлар экспорти 83,7 фоизга, узум экспорти 18,1 фоизга ортган [3].

Ривожланган хорижий давлатлар амалий тажрибасига таяниб, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг яхлит ва тизимли ҳуқуқий ҳал этиш йўллари топиш, уларни амалиётда жорий этиш устувор вазифалардан бири саналиб, қишлоқ хўжалигида тадбиркорлик фаолиятини миллий деҳқончилик маданияти асосида хўжалик юритишнинг табиий шакллари қарор топтириш баробарида, жаҳон амалиётида ўзини оқлаган фермерлик, оилавий тадбиркорлик, акциядорлик, агросаноат кооперацияси, кластерлаш каби илғор хўжалик шакллари тадбиқ этиш лозим. Айниқса, мева-сабзавотчилик, полиз ва узум маҳсулотлари етиштириш мақсадида фермер хўжаликлари, оилавий тадбиркорлик, кластерлаш имкониятларидан янада кенг фойдаланиш, ер ресурсларидан фойдаланадиган хўжаликларда соҳибкорлик бўйича иш кўникмаларига эга бўлиш маданиятини шакллантириш зарур [4]. Шунингдек, ихтисослашган фермер хўжаликларига ажратилган ер ресурсларидан тадбиркорлик асосида фойдаланиш, уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, назорат қилиш ва баҳолаш механизмларини такомиллаштириш лозим.

Таҳлилларимизга кўра, бунга қуйидагиларни амалга ошириш орқали эришиш мумкин:

мева-сабзавотчилик маҳсулотларини маълум муддат сақлаш учун махсус бино ва иншоотлар сифimini кўпайтириш;

уруғ-навларини селекциясини яхшилаш яъни экспортбоп ва рақобатбардош, жаҳон талабларига жавоб берадиган маҳсулотларни етиштиришга эътибор қаратиш;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

экспорт географиясини ошириш, жумладан, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги, Жанубий Осиё ва Европа давлатларига экспорт ҳажмини ошириш;

замонавий қадоқлаш усуллари кўллаш, мева-сабзавотчилик маҳсулотларни қайта ишловчи мини цехлар, қуритувчи, қадоқловчи ускуналарни кўп тармоқли фермер хўжаликлари фаолиятига жорий этиш ва х.к.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. www.lex.uz.

2. Эргашев Э.И. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида боздорчилик ва узумчилик тармоғини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Иқт. фан. ном. илм. дар. олиш учун ёзилган дисс. автореф.– Т.:– 2009. –б.22.

3. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари

4. Хожасев А.С. Фарғона вилоятида мева-сабзавотчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари иқтисодий фаолиятини устувор ривожлантириш масалалари. “Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2017 йил. www.iqtisodiyot.uz.

Turgunov Tolibjon Tursunovich

dotsent, i.f.n., TDAU, tolibjon1950@mail.ru

QISHLOQ XO‘JALIGIDAGI IQTISODIY TADQIQOTLARDA EKONOMETRIK USULLARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Iqtisodiy - matematik modellashtirish iqtisodiyot sohasidagi har qanday tadqiqotning ajralmas qismi hisoblanadi. Xozirgi davrda fikrlashning turli soxalarida empirik tarkibning to‘ldirilishi hisobiga ekonometrik tadqiqotlar maydoni sezilarli darajada kengayib bormoqda. Bunday sohalarga qishloq xo‘jaligi faoliyati soxasidagi tadqiqotlar ham kiradi. Dunyo miqyosida g‘alla yetishtirishning o‘sishi qishloq xo‘jaligi sohasining asosiy vazifasi, ya‘ni mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy va oziq-ovqat barqarorligi xisoblanadi. Buning uchun serxosil navlar, o‘g‘itlardan samarali foydalanish, don yetishtirish texnologiya-larini takomillashtirish, tuproq sifatini yaxshilash, aniq ob-xavo ma‘lumotlarini prognoz qilish va boshqalarni amalga oshirish talab qilinadi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida aniq iqtisodiy ma‘lumotlarni tizimli tahlil qilishda faqatgina aloxida ko‘rsatkichlarni, gipotezalarni tekshirish, baholash usullariga qo‘llanilmasdan, balki ekonometrik texnologiyalar deb nomlangan kengaytirilgan yahlit maqsadli jarayondan foydalaniladi. Ekonometrik texnologiyalar ekonometrikaning nazariyasi va amaliyoti yutuqlariga tayanadi, xususan ehtimollar nazariyasi va amaliy matematik statistikaning zamonaviy natijalariga, bunda texnologiyaning matematik asosi unga tegishli ilmiy fan qobig‘ida hisob-kitob usullari ishlab chiqilgan hamda asoslangan. Shu bilan bir qatorda eng kichik kvadratlar usuliga o‘hshagan klassik texnologiyalar ham qo‘llaniladi. Ma‘lumki, kichik kvadratlar usuli ko‘p vaqtdan buyon ishlatilishiga qaramasdan hozirda ham eng ko‘p foydalaniladigan ekonometrik usullardan biri bo‘lib qolmoqda.

Ma‘lumki, ekonometrik tadqiqotlar uchun matematik statistika kuchli vosita xisoblanadi. Haqiqatdan, ko‘pgina iqtisodiy ko‘rsatkichlar tasodifiy miqdorlar xarakteriga ega, ularning aniq qiymatlarini oldindan bashoratlash imkoni yo‘q. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar orasidagi bog‘lanishlar odatda qat‘iy funksional xarakterga ega bo‘lmay, qandaydir tasodifiy chetlanishlarga ega. Shuning uchun matematik statistika usullarini ekonometrikada qo‘llash tabiiy va xar tamonlama asoslangan hisoblanadi. Biroq, iqtisodiyotda aniq statistik ma‘lumotlar olishda matematik statistikadan unda uchramaydigan xususiy ishlanmalar va maxsus tahlil qilish usullaridan foydalanishga to‘g‘ri keladi. Bulardan tashqari ekonometrik usullardan iqtisodiy-matematik modellarning parametr-larini baholashda qo‘llaniladi.

Aniq iqtisodiy maxlumotlarni statistik tahlil qilish ketma-ket, parallel yoki murakkab sxema bo‘yicha bajariladigan bir qator jarayonlar va algoritmlarni o‘z ichiga qamrab oladi. Xususan, ekonometrik loyixa menedjeri nuqtai nazaridan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

statistik tadqiqotlarni rejalashtirish, optimal yoki samarali dastur asosida zarur bo'lgan statistik ma'lumotlarni to'plashni tashkil etish, bevosita ma'lumotlarni to'plash va qayd etish, ma'lumotlarni birlamchi qayd etish, sonli yoki sonli bo'lmagan karakteristikalarini va taqsimot parametrlarini baholash, statistik gipotezalarni tekshirish, olingan baholarni va hulosalarini turg'unligini tekshirish, shuningdek, olingan statistik natijalarni amaliyotda qo'llash kabi bosqichlarni ajratish mumkin.

Modellarni ko'rishda turli funksiyalarni ko'rib chiqish, qurilgan ekono-metrik modellarni adekvatligini va aniqligini asoslash taklif etiladi. Regression modellashtirishdan olingan natijalarini qo'llash yordamida, eng yaxshi model tanlanadi va bashoratlash bajariladi. Vaqtli qatorlarni modellari ko'rilganda, modelning har bir omilini iqtisodiy ko'rsatkichga ta'siri solishtiriladi, ko'rsatkichlarning elastikligi topiladi, natijalarning iqtisodiy interpretatsiyasi amalga oshiriladi. Ekonometrik texnologiyalarni o'rgatish statistik tahlilning kompyuter tizimlarini ishlatgan xolda amalga oshiriladi. Ekonometrik usullarning amalda qo'llanilishi yechilayotgan iqtisodiy masalalariga mos shaxsiy kompyuterning muloqatli tizimlari yordamida amalga oshiriladi.

Respublikamiz fermer xo'jaliklarida mahsulot ishlab chiqarishni samara-dorligini oshirish maqsadida qilinayotgan tadqiqotlarda ekonometrik usullardan keng foydalanilmoqda.

Ma'lumki, qishloq xo'jalik tarmoqlarida, ishlab chiqarish jarayon-larining samarali rivojlanishi ko'plab omillarga bog'liq bo'ladi. Masalan, qishloq xo'jalik ekinlarining hosildorligi - urug'ni sifati, yillik yog'ingarchilik miqdori, o'g'it va uning turlari, o'g'itlash meyorlari, agrotexnika tadbirlari, hosilni yig'ishtirib olish muddatlari va boshqa omillarga bog'liq bo'ladi. Ekin maydonlariga solinadigan, aniq miqdordagi mineral o'g'itlar, turli maydonlarda hosildorlikni o'sishiga har hil ta'sir ko'rsatadi.

Binobarin, ekin maydonlariga solinadigan o'g'it miqdori bilan hosildorlik ko'rsatkichlari o'rtasida bog'lanish mavjud. Aniq olinadigan maydonlarda, u yoki bu ekin turiga solinadigan o'g'it miqdorini hosildorlikga ta'sirni belgilovchi ko'rsatkichlarini aniqlash uchun ko'plab tajribalar va kuzatuvlar, ya'ni tadqiqotlar o'tkazishga to'g'ri keladi.

Shuningdek, chorva mollarining mahsuldorlik darajasiga koramolning zoti, nasli, jins va yoshi, oziqlantirish darajasi, oziqa tannarxi va boshqa shu kabi ko'plab omillar ta'sir qiladi. Qilinayotgan tadqiqotlarda ko'p sonli kuzatishlar asosida nomoyon bo'ladigan qishloq xo'jaligining ko'plab iqtisodiy jarayonlari va hodisalarida o'zaro korrelyatsion bog'lanish mavjud bo'ladi, ular odatda, ekonometrik usul hisoblanmish ishlab chiqarish funksiyalari ko'rinishida ifodalaniadi.

Demak, qishloq xo'jalik tarmoqlarida, hosildorlik, mahsuldorlik, tannarx va ularga ta'sir qiladigan ko'p sonli omillarning uzaro bog'liqligini matematik funksiyalar ko'rinishida ifodalash mumkin.

Fermer xo'jaligining iqtisodiy va texnologik bog'liqligini ishlab chiqarish funksiyalari orqali quyidagicha ifodalash mumkin:

$$Y = f(x_1, x_2, \dots, x_n).$$

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

bu yerda, Y - natijaviy ko‘rsatkich;

$x_1, x_2, \dots, x_n$ - ishlab chiqarish omillari.

Ishlab chiqarish funksiyalar modellari regressiya tenglamalari ko‘rinishida yozilib, ko‘p omilli chiziqli bog‘langan regressiya tenglamasi quyidagicha bo‘ladi:

$$Y = a_0 + a_1 X_1 + a_2 X_2 + a_3 X_3 + \dots + a_n X_n$$

bu yerda Y - ishlab chiqarish natijasi;

$X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ - ishlab chiqarish omillari

$a_0, a_2, a_3, \dots, a_n$ - regressiya koeffitsiyentlari.

Ekonometrik usul yordamida ishlab chiqarish funksiyalarini yechish uchun uning $a_0, a_2, a_3, \dots, a_n$ - parametrlarini eng kichik kvadratlar usuli yordamida topiladi. Eng kichik kvadratlar usulida hisoblash tamoyili Y_i larning xaqiqiy qiymatlarining o‘rtacha qiymatidan farqining kvadrati summasini topishdan iboratdir.

$$S = \sum_{i=1}^n [Y_i - E(Y_i)]^2$$

bu yerda, S - farqlar kvadratlari yig‘indisi

Y_i – natijaning xaqiqiy qiymatlari

$E(Y_i)$ – natijaning o‘rtacha qiymati

Yuqoridagi ekonometrik modellar asosida fermer xo‘jaligidagi mah-sulotlar ishlab chiqarishdagi omillar orasidagi asosiy bog‘lanishlar tahlil qilinadi va kelajakka prognoz qilinadi.

Umuman olganda, ekonometrik usullardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun amaliy masalani yechishda xaqiqatdan kerakligi va undan talab darajasida foydalanuvchi uni mantiqan tushunishi zarurdir. Xozirgi vaqtda respublikamizda ehtimollar nazariyasi va matematik statistika fanini o‘qitishda faqat nazariy asoslarini o‘rgatilishi yuqori darajadagi ekonometrik texnologiyalar bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash sustligini ko‘rsatadi. Iqtisodiy hodisalar va jarayonlarning statistik va matematik modellari u yoki bu sohadagi iqtisodiy tadqiqotlarning o‘ziga xosligi bilan aniqlanadi. Iqtisodiy jarayonlarni sezilarli darajada tezlashtirish nafaqat hisoblash usullardan, balki ehtimolli-statistik usullardan va matematik modellashtirishdan foydalanishni talab qiladi. To‘g‘ri qurilgan model iqtisodiy ma’lumotlarni aniq tahliliga asoslanib, iqtisodiy vaziyatni oldindan ko‘ra bilish va nazorat qilish hamda kelajakda rivojlanish variantlarini ishlab chiqishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy tadqiqotlar natijalaridan korxonalar raxbarlari samarali boshkaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanishlari mumkin. Tuzilgan ekonometrik modellar va yechish usullari asosida kelajakka prognoz qilishlari va tahlil qilinayotgan ko‘rsatkichning iqtisodiy rivojlanishini har hil ko‘rinishlarga taqlid qilib o‘zgartiruvchi omillarni qiymatlarini aniqlashlari mumkin. Tadkikotlar prognozlashda aniklangan, istalmagan oqibatlarga olib keluvchi tendensiyalarni hisobga olish va ularni oldini olish uchun zarur choralarni ko‘rish mumkinligini ko‘rsatib beradi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Shuningdek, kompyuter tizimlari va maxsus amaliy dasturlarni rivojlanishi va tahlil usullarni takomillashtirilishi ekonometrikani iqtisodiy tadqiqotlarning qudratli vositasiga aylantirdi. Xar qanday amaliy texnik-iqtisodiy tadqiqotlarda ekonometrika usullaridan ilmiy vositaning asosiy bo‘limi sifatida foydalanish mumkin. Shu sababli turli iqtisodiy-texnik masalalarni tahlil qilish va prognozlashda ekonometrika usullaridan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rakhmanov Sherkul, Ibrohim Habibullaev, Akbar Jumaev, and Tolib Turgunov Mathematical modeling and forecasting of seasonal characteristics of tourist flow/*CONMECHYDRO – 2021*, E3S Web of Conferences 264(57):01042 (2021), Scopus, OPEN ACCESS
2. Rakhmanov Sh, T T Turgunov, Z K Kusharov, and A A Mengnorov Econometric methods for solving problems of analysis and forecasting dynamics of yield of agricultural crops, ICECAE 2020, IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 614 (2020), Scopus, OPEN ACCESS
3. Теория статистики с элементами эконометрики: Ч. 1,2: учебник, (под ред. В. В. Ковалева), М.: Издательство Юрайт, 2016, 681 с.
4. Тургунов Т.Т., Махмудова Н.Р. Эконометрические исследования при прогнозировании повышения урожайности сельскохозяйственных культур, Журнал Достижения науки и образования, № 6 (47), 2019, с. 4-7
5. Тургунов Т., Гаибназаров С. Эконометрические методы решения проблем агроэкономического прогнозирования, Журнал “Наука, техника и образование” № 4(57), 2019, с. 72-77
6. Turgunov T.T. Ekonometrika asoslari, O‘quv qo‘llanma. –T.: "Iqtisod-moliya", 2021, 207 b.
7. Habibullayev I. Ekonometrika: Darslik –T.: Iqtisod-moliya. 2020. -240 b.
8. Хайруллина О.И., Баянова О.В. Эконометрика: базовый курс: учебник, “Пермский аграрно-технологический университет имени академика Д.Н. Прянишникова” – Перм: ИПС “Прокрость”, 2019, 176 с

Allayarov S.R.

TMI, “Moliya” kafedrası dotsenti

Mannonov N.N.

TMI magistranti

XORIJIY INVESTITSIYALARNI IQTISODIYOTGA FAOL JALB QILISH ASOSIDA IQTISODIY O‘SISHNI TA‘MINLASH YO‘LLARI

Hozirgi kunda iqtisodiyot rivojlanishiga eng ijobiy ta’sir qiluvchi samarali omil bu-xorijiy investitsiyalardir. Shundan kelib chiqqan holda bugungi kunda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, xorijiy investorlar huquqlarini himoya qilishni kafolatlash va keng imtiyozlar tizimini yaratish mamlakatda yuritilayotgan oqilona investitsiya siyosatining ustuvor yo‘nalishlari bo‘lib qolmoqda. Investitsiyalar asosida mamlakatda ishlab chiqarish kengayadi, aholining ish bilan banligi oshadi, sanoat korxonalarini modernizatsiyalanadi hamda aholi daromadlari oshib boradi. Natijada esa aholi farovonligini oshishiga olib keladi. Investitsiyalar ham turkumlanadi. Bu haqida mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev quyidagi fikrlarni bildirib o‘tgan edilar: “Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo‘lsa, o‘z iqtisodiyotining barqaror o‘shishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya bu iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Investitsiya bilan birga turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg‘or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi”¹¹⁶.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, xorijiy investitsiyalar iqtisodiyotni qo‘shimcha kapital bilan ta’minlaydi, ishsizlikni pasaytiradi hamda mamlakat ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi. Bularning barchasi esa makroiqtisodiy barqarorlikni ko‘rsatuvchi omillardir. Shundan kelib chiqqan holda mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ko‘rsatuvchi quyidagi omillar mavjud:

- daromadlar taqsimlanishida muammolar yo‘qligi;
- barqaror iqtisodiy o‘shish sur‘atlariga qayd etilganligi;
- mamlakatda to‘la bandlikni ta’minlanganligi ya’ni ishsizlik minimal miqdorda ekanligi;
- ichki narxlarning barqarorligi (inflatsiya darajasi yuqori emasligi);
- baquvvat to‘lov balansining mavjudligi;
- davlat budjeti kamomadi YaIM ga nisbatan me’yorda ekanligi;
- barqaror valyuta almashinuv kursi.

Yuqorida ko‘rsatilib o‘tilgan omillar mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlik darajasini ko‘rsatib beruvchi omillardan bo‘lib hisoblanadi. Bu yerda asosiy omillardan bo‘lib aholi daromadlari tekis taqsimlanganligi hisoblanadi. Aholi daromadlari oshishi bilan bir qatorda uning tekis taqsimlanishi ham muhim

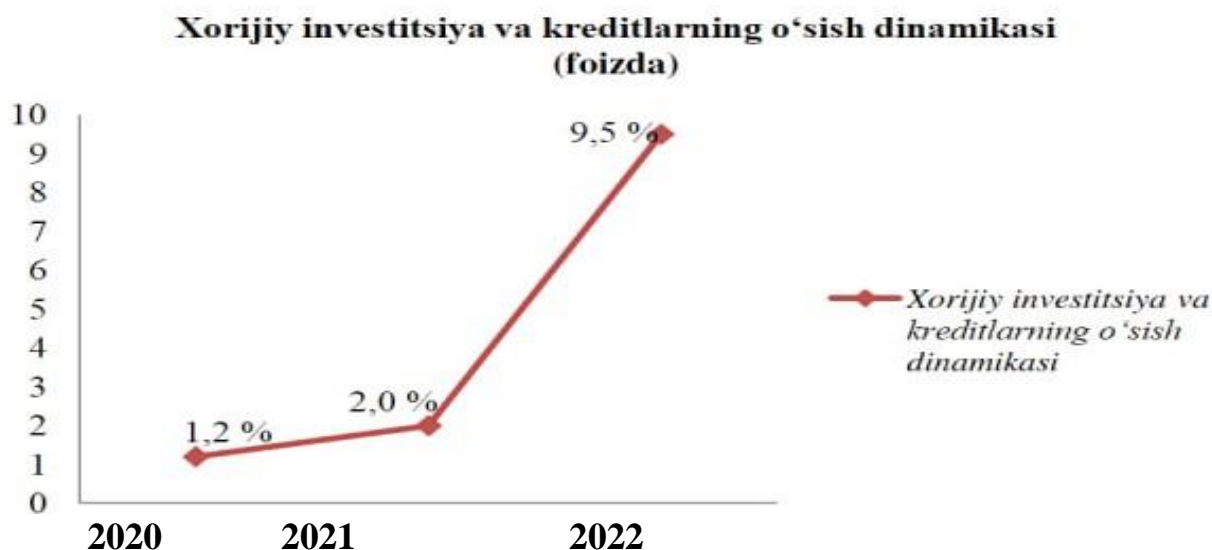
¹¹⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil uchun mo‘ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.// Xalq so‘zi, 2018 yil 29 dekabr

hisoblanadi. Ya’ni daromadlarning katta qismi ayrim shaxslar qo’lida yig’ilmaslikni ta’minlash zarurdir.

Muntazam iqtisodiy o’sishning qayd etilishi ham makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlanganligini ko’rsatuvchi omil hisoblanadi. Iqtisodiy o’sishga esa xorijiy investitsiyalar to’g’ri proporsionaldir. Ya’ni xorijiy investitsiyalar hajmi oshib borishi bilan iqtisodiy o’sish ko’rsatkichi ham yuqorilab boradi. Chunki YaIM asosiy tarkibiy qismlaridan bir bu- investitsiyalardir.

Ishsizlik darajasi ham makroiqtisodiy barqarorlikni ko’rsatib beruvchi omillardan sanaladi. U makroiqtisodiy barqarorlik darajasiga teskari proporsionaldir. Ya’ni ishsizlik darajasi oshgani sayin, makroiqtisodiy barqarorlik darajasi tushib boradi yoki aksincha. Ishsizlik darajasini pasaytirishning eng asosiy hamda samarali vositasi bu – xorijiy investitsiyalar hisoblanadi. Ya’ni xorijiy investitsiyalarning ko’payishi ishsizlik darajasini pasaytiradi. O’zbekiston iqtisodiyotida bundan ham ko’p investitsiyalarni qabul qilishga potensial yetarli darajada hamda bunga talab ham mavjud. Shundan kelib chiqqan holda O’zbekiston iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarni hajmini yanada oshirish bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

2-rasm. 2017-2019 yillarda xorijiy investitsiya va kreditlarning o’sish dinamikasi(foizda)¹¹⁷

Tahlillardan kelib chiqqan holda O’zbekiston iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalar hajmini oshirishga qaratilgan quyidagi takliflarni amaliyotga tadbiiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- respublika iqtisodiyotiga bevosita kapital mablag’larni keng jalb qilishni ta’minlaydigan huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa shart-sharoitlarni muntazam takomillashtirish;

¹¹⁷ <https://stat.uz/uz/> (O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligi)

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- respublikamizga jahon darajasidagi texnologiyani yetkazib berayotgan, iqtisodiyotning zamonaviy tarkibini vujudga keltirishga ko‘maklashayotgan xorijiy sarmoyadorlarga imtiyoz va preferensiyalarni taqdim etish tizimini takomillashtirish;

- qulay investitsion muhitni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amaliyotga tadbir‘ini yanada kuchaytirish;

- iqtisodiyotda investitsiyalar samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy ishlarni yanada takomillashtirish hamda buning asosida iqtisodiyotda investitsiyalar samaradorligini oshirish;

- yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi ishlab chiqarish korxonalarini rivojlantirish va kiritilgan investitsiyalar hajmini oshirish;

- xorijiy investitsiyalarni faoliyat ko‘rsatayotgan ishlab chiqarish korxonalarini texnik va texnologik jihatdan yangilashga yo‘naltirish hamda bu yo‘nalishga investitsiya kiritayotgan investorlarga qo‘shimcha imtiyozlar berish.

Yuqoridagi takliflarni amaliyotga tadbir qilish asosida mamlakatimizda qulay investitsion muhitni shakllantirishni yanada yaxshilash hamda buning asosida iqtisodiyotda xorijiy investitsiyalar hajmini yanada ko‘paytirish mumkin. Natijada mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga erishishga olib keladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkin-ki, xorijiy investitsiyalar iqtisodiyotni rivojlantirishga ijobiy ta‘sir qiluvchi asosiy omillardan bo‘lib hisoblanadi. Xorijiy investitsiyalarni ko‘paytirish asosida yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlariga erishish mumkin. Xorijiy investitsiyalar mamlakatda ishlab chiqarish korxonalarining modernizatsiya qilish, yangi korxonalarni barpo etish hamda natijada yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi. Aholining ish bilan bandlik darajasi oshishi bilan aholi daromadlari ham ko‘payib boradi hamda aholi farovonini shunga mutanosib tarzda oshib boradi. Investitsiyalar Yalpi ichki mahsulotning asosiy tarkibiy qismi bo‘lganligi sababli, xorijiy investitsiyalarning ko‘payishi mamlakatda yalpi investitsiyalarni ko‘payishiga hamda buning natijasida Yalpi ichki mahsulotning ko‘payishiga olib keladi. Bundan tashqari xorijiy investitsiyalar mamlakat eksport salohiyatini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Xorijiy investitsiyaar hajmi ko‘payib borishi bilan mamlakat eksport salohiyati ham oshib boradi.

Umuman olganda mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda xorijiy investitsiyalar asosiy o‘rinni egallaydi hamda makroiqtisodiy barqarorlikka eng katta ijobiy ta‘sir ko‘rsatuvchi omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil uchun mo‘ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.// Xalq so‘zi, 2018 yil 29 dekabr.

2. <https://stat.uz/uz/> (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligi).

Hayitova Nigora Ilxomovna

TMI, “Statistika va ekonometrika” kafedrası mustaqil izlanuvchisi

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TASHQI SAVDO FAOLIYATI KO‘RSATKILARINI STATISTIK TAHLILI

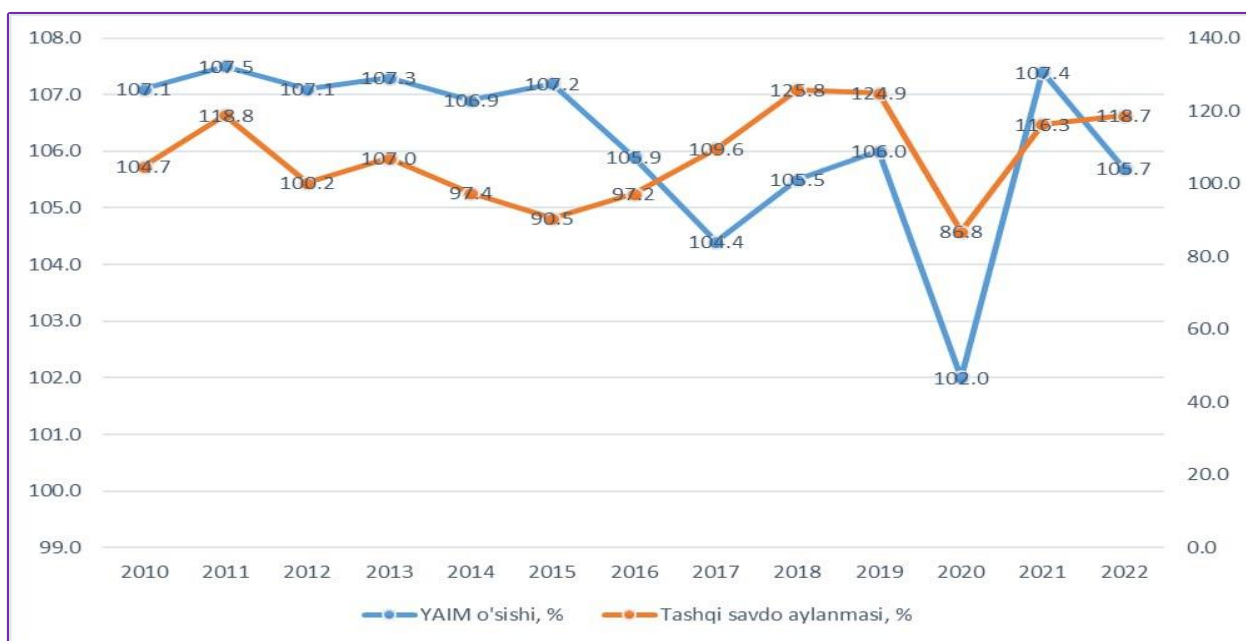
Annotatsiya: Maqolada tashqi savdoning mamlakat iqtisodiyotida tutgan o‘rni va yalpi ichki maxsulotga ta‘sirini ko‘rsatkichlari bayon qilingan, shu bilan birga tashqi savdo rivojlanishining hozirgi holati, eksport va import hajmi hamda ularning tashqi savdo aylanmasidagi salmog‘i va dinamikasi ko‘rsatkichlari indeks metodi yordamida tahlil etilgan. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda tegishli xulosalar qilingan va takliflar berilgan.

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida tashqi savdo aylanmasi muhim muhim o‘rin egallashi, mazkur ko‘rsatkichning iqtisodiy o‘rinishga ta‘sirini statistik tadqiq etishni taqozo etadi. Qayd qilingan ikkita ko‘rsatkichning o‘zaro bir-biri bilan qanday bog‘langanligi to‘g‘risida xulosalar chiqarish bo‘yicha turli ilmiy tadqiqot ishlari mavjud. Iqtisodiy o‘rinish mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarishda qo‘shilgan qiymat hajmini muttasil ko‘paytirib borish jamiyat taraqqiyotida texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy tavsiflarning yaxshilanib borishini anglatib, mamlakatning real yalpi ichki mahsulot (YaIM)ining oshishiga xizmat qiladi. Tashqi savdo aylanmasi – muayyan davr uchun mamlakat eksporti va importi qiymatining miqdorini ifodalaydi. Tovarlarining tashqi savdo statistikasi O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirish (import) yoki olib chiqish (eksport) natijasida mamlakatda moddiy resurslari zaxiralariga qo‘shiladigan yoki ulardan ayirib tashlanadigan tovarlar hisobini tashqi savdo umumiy hisob tizimi asosida yuritiladi¹¹⁸. Respublikamizda dastlabki ma‘lumotlariga ko‘ra, 2022 yilda iqtisodiy o‘rinish o‘tgan yilga nisbatan 105,7 foizni, tashqi savdo aylanmasi 118,7 foizni tashkil qilgan. Bu ko‘rsatkichlarni o‘zaro taqqoslash natijasida tashqi savdo mamlakatning iqtisodiy o‘rinishiga qaraganda tezlashgan deb xulosa qilish bilan birga, eksport va import o‘rtasidagi nisbatlarga razm solish darkor. Shu sababli fikrimizcha, yalpi ichki maxsulotga tashqi savdoning ta‘sirini o‘rganishda ijobiy va salbiy ko‘rsatkichlarni aniqlab olish zarur bo‘ladi.

Natija va muhokoma. Respublikamizda pandemiyadan keyingi davrda iqtisodiy o‘rinish borasida ijobiy siljishlar yuz bermoqda. Dastlabki ma‘lumotlarga ko‘ra, 2022 yilda O‘zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsuloti hajmi joriy narxlarda 888341,7 mlrd. so‘mni tashkil etib, 2021 yilga nisbatan qo‘shimcha o‘rinish sur‘ati 5,7 foizga teng bo‘ldi. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan eksportni rag‘batlantirish, importni optimallashtirish va umuman olganda tashqi savdo muvozanatini ta‘minlash maqsadida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida tashqi savdo aylanmasi 2022 yilda 50,0 mlrd. AQSh dollariga

¹¹⁸ stat.uz Tashqi iqtisodiy faoliyat

yetishi va 2021 yilga nisbatan 18,7 foizga oshishini ta’minlandi¹¹⁹. Bu ko’rsatkichlar mamlakat tarixida eng yuqori bo’lganligidan dalolat beradi. Yaqqolroq tasavvurga ega bo’lish uchun ma’lumotlarni grafikda aks ettiramiz (1-rasm). Eksportni rag’batlantiruvchi omillar qatoriga turli huquqiy va iqtisodiy omillarni qo’shish mumkin. Huquqiy omillar eksportyorlarning erkin faoliyat ko’rsatishini ta’minlasa, iqtisodiy omillar, ya’ni turli soliq va bojxona imtiyozlari, subsidiya va dotatsiyalar eksport qilishga bo’lgan manfaatdorlikni oshiradi. Import o’rnini bosuvchi tovarlarni ishlab chiqarish mamlakatdan valyuta chiqib ketishining oldini oladi. Ta’kidlash joizki, mamlakatimizda bugungi kunda eksportchi korxonalarni qo’llab-quvvatlash maqsadida eksportga chiqayotgan mahsulotlari uchun yagona soliq va foyda solig’idan ozod etilishi, ular qo’shilgan qiymat solig’ini qaytarib olish imkoniyatiga ega bo’lishi eksport salohiyatining yuksalishiga zamin yaratadi.

1-rasm. O‘zbekistonda 2010-2022 yillarda yalpi ichki mahsulot va tashqi savdo aylanmasining o‘zgarish sur‘ati ko‘rsatkichlari (oldingi yilga nisbatan, foizda)¹²⁰

Mamlakatimizda 2010-2022 yillarda YaIM hajmi o‘tgan davrga nisbatan muntazam ravishda o‘sib borgan bo‘lsada, ayrim yillarda jadallashish sur‘ati pasaygan (1-rasm). Grafikdagi ma’lumotlarga ko‘ra, 2022 yilda 2010 yilga nisbatan iqtisodiy o‘shish 2,06 barobarga, tashqi savdo aylanmasi 2,25 martaga ortgan bo‘lib, ayrim yillarda tashqi savdo aylanmasi o‘shish sur‘atining pasayishi kuzatilgan. Umuman olganda 2010-2022 yillarda iqtisodiy o‘shishga nisbatan tashqi savdo aylanmasi 1,09 barobarga (2,25:2,06) ilgarilagan. Bu natija salbiy yoki ijobiy deyishimiz uchun tashqi savdo aylanmasi tarkibini bilish muhimdir. Savdo balansida eksportning ulushi 2010 yilda 58,7 foizni, 2022 yilda esa 38,5 foizni tashkil etib, 2010 yilda mazkur ko‘rsatkich ijobiy holatni ifodalagan bo‘lsa, 2016 yildan boshlab tashqi savdo balansida defitsit vujudga kelib uning miqdori oshib borgan. Xuddi

¹¹⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari.

¹²⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

shunday holat tashqi savdo aylanmasining MDH va boshqa davlatlar bilan aloqasida ham namoyon bo‘lmoqda (1- jadval). MDH davlatlarining tashqi savdo aylanmasida eksportning ulushi 2010-yilda 60,3 foizini, import hissasi esa 39,7 foizni tashkil etgan bo‘lsa, boshqa xorijiy davlatlar bo‘yicha mos ravishda 57,5 va 42,5 foizga teng bo‘lgan. 2022 yilga kelib MDH davlatlari bo‘yicha tashqi savdo aylanmasida eksport hissasi 39,4 foizga, import hissasi esa 60,6 foizga, boshqa davlatlar bo‘yicha esa mos ravishda 38.0 va 62.0 foizga teng bo‘lgan. Fikrimizcha, bunday holatda aniqroq xulosa chiqarish uchun eksport va import hajmining iqtisodiy o‘shishga ta’sirini chuqurroq tahlil qilish talab etiladi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida tashqi savdo faoliyati ko‘rsatkilari, mln.AQSh dollarida

Ko‘rsatkichlar	Y I L L A R								
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Tashqi savdo aylanmasi	22 199,2	24 924,2	24 232,2	26 566,1	33 429,9	41 751,0	36 256,1	42 170,5	50 061,5
eksport	13 023,4	12 507,6	12 094,6	12 553,7	13 990,7	17 458,7	15 102,3	16 662,8	19 293,7
import	9 175,8	12 416,6	12 137,6	14 012,4	19 439,2	24 292,3	21 153,8	25 507,7	30 767,8
<i>savdo balansi saldosi</i>	3 847,6	91,0	-43,0	-1 458,7	-5 448,5	-6 833,6	-6 051,5	-8 844,9	-11 474,0
shu jumladan: MDH davlatlari bilan	9 369,2	9 548,9	8 388,1	9 084,6	12 144,4	14 461,8	11 826,4	15 920,4	19 954,8
eksport	5 647,7	5 230,3	4 338,3	4 080,1	5 003,1	6 234,0	4 106,4	5 433,8	7 867,0
import	3 721,5	4 318,6	4 049,8	5 004,5	7 141,3	8 227,8	7 720,0	10 486,6	12 087,7
<i>savdo balansi saldosi</i>	1 926,2	911,7	288,5	-924,4	-2 138,2	-1 993,8	-3 613,6	-5 052,8	-4 220,7
Boshqa davlatlar bilan	12 830,0	15 375,3	15 844,1	17 481,5	21 285,5	27 289,2	24 429,6	26 250,1	30 106,7
eksport	7 375,7	7 277,3	7 756,3	8 473,6	8 987,6	11 224,7	10 995,8	11 229,0	11 426,7
import	5454,3	8 098,0	8 087,8	9 007,9	12 297,9	16 064,5	13 433,8	15 021,1	18 680,0
<i>savdo balansi saldosi</i>	1 921,4	-820,7	-331,5	-534,3	-3 310,3	-4 839,9	-2 437,9	-3 792,1	-7 253,4

Mamlakatimizning tashqi savdo aylanmasida 2022 yilda 2010 yilga nisbatan eksportning hajmi 1,48 martaga, import hajmi esa 3,35 martaga oshganligi yoki importning eksportga nisbatan qariyb 2,3 barobarga ziyod bo‘lgani, mamlakat budjeti defitsitiga ham o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmaydi.

Tashqi savdoning statistik ko‘rsatkilari tizimi ushbu faoliyatni yaxlit holda o‘rganish, tahlil qilish va prognozlash imkonini beradi. Ushbu ko‘rsatkichlarning natijalariga qarab, mamlakat tashqi savdoda qaysi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratishi lozimligi va eksportni rivojlantirishning istiqboldagi holatlari bo‘yicha iqtisodiy qarorlar qabul qilishi mumkin.

Eksport faoliyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillar miqdor va narx omili bo‘lib, ushbu omillar mamlakat eksportining kelajakdagi holatiga to‘g‘ridan- to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Ikki xil holatda mamlakat eksportdan keladigan valyuta tushumlarini oshirish mumkin:

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- eksport qilinayotgan maxsulot miqdorini oshirish;
- tovarlarni tashqi bozorga yuqori narxlarda sotish;

Yuqoridagi har ikki omil ham jahon bozoridagi talab va taklifga bog‘liq bo‘ladi.

Eksport salohiyati rivojlanishini o‘rganishning ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, eksportga ixtisoslashuv indeksi hisoblanadi. U muayyan tovarning bir birlik importiga mazkur tovarning qancha eksporti mos kelishligini anglatadi. Masalan, 2022 yilda oziq- ovqat maxsulotlarining O‘zbekiston eksportidagi ulushi 8,5 foizni, importdagi ulushi esa 11,0 foizni tashkil qilgan. U holda eksportga ixtisoslashuv indeksi 2021 yilda 0,773 ga (8,5:11,0), 2010 yilda 0,924 ga teng bo‘lganligi va uning qiymati 2022 yilda 16,4 foiz bandga pasayganligi, O‘zbekiston oziq- ovqat maxsulotlari bo‘yicha eksporga emas, balki importga ixtisoslashganligidan dalolat beradi.

Tashqi savdo eksportining to‘liq samaradorligi indeksini aniqlash ham muhimdir. Agar eksportdan tushgan valyuta tushumlari eksport tovarlarini ishlab chiqarish uchun qilingan xarajatlardan ko‘p yoki aksincha kam bo‘lsa, mamlakatning tashqi savdo faoliyati samarali yoki samarasiz hisoblanadi.

Umuman olganda, xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi, mamlakat tashqi savdosida eksport va importning barqaror iqtisodiy o‘rishini ta‘minlashga, pirovardida mamlakatimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur ilmiy maqolada keltirilgan tahlil va natijalardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelindi:

- mamlakat iqtisodiy o‘rishida tashqi savdoning o‘rnini to‘g‘ri baholash uchun empirik ma‘lumotlardan keng foydalangan holda ilmi- tadqiqot ishlari ko‘lamini kengaytirish;
- tashqi savdo va iqtisodiy o‘rish o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishda statistik va ekonometrik usullardan keng foydalanib xulosalar chiqarish;
- respublikada tashqi savdo siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlab olish;
- tashqi savdo to‘g‘risidagi axborotlar bazasini takomillashtirish;
- tashqi savdo faoliyatiga ta‘sir etuvchi keng qamrovli ko‘rsatkilari tizimini ishlab chiqish;
- tashqi savdoning tarmoq tarkibini statistik baholash;
- Xerfindal- Xirshman indeksi yordamida tashqi savdoda hududlar raqobatbardoshligini baholash;
- tashqi savdoning samaradorlik ko‘rsatkilarini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash kabilar;

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2021 yil 11- avgustdagi “Rasmiy statistika to‘g‘risida” gi qonuni, O‘RQ-707-son.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2. O‘zbekiston Respublikasining “Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida” gi qonuni, 2000 yil 26 maydagi 77-II-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika tizimi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4796-son qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022—2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-son Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining 2019 yil 18 yanvardagi “Tovarlar tashqi savdo statistikasi hisobini tashkil etish uslubiy qo‘llanmasi” 1-son.

6. Belloumi, Mounir, and Atef Alshehry. 2020. The Impact of International Trade on Sustainable Development in Saudi Arabia. *Sustainability* 12: 5421.

7. Frankel, Jeffrey A., and David Romer. 1999. Does Trade Cause Growth? *American Economic Review* 89: 379–99.

8. Andrea Sujova, Lyubica Simanova, Vaclav Kupcak, Jarmila Schmidtova and Adriana Lukacikova. 2021. Effects of Foreign Trade on the Economic Performance of Industries—Evidence from Wood Processing Industry of Czechia and Slovakia. *Economies* 2021, 9, 180. <https://doi.org/10.3390/economies9040180>

9. Yuldashev E. O‘zbekistonda tovar va xizmatlar tashqi savdosi dinamikasining statistik tahlili. Davlat statistika qo‘mitasi huzuridagi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar institutining “O‘zbekiston statistika axborotnomasi” ilmiy elektron jurnali. 2022-yil, 4-son.

10. Xujakulov X. Hududlarning eksport salohiyatini statistik baholash metodologiyasini takomillashtirish. Monografiya. T.:Navruz, 2018

11. www.stat.uz - O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti.

Ташхўжаева Гулноза Сайдамхўжаевна
“ТИҚХММИ” МТУ ассистенти

РЕСПУБЛИКАМИЗДА СОЯ ЕТИШТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИНГ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

Кириш. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар соҳада тўпланган муаммоларни босқичма-босқич ҳал қилиб бормоқда. Ислохотнинг ҳар бир босқичи ўзига хос йўналишларга эга ва бу йўналишлар мавжуд муаммоларни ҳал қилиниши билан ажралиб туради. Ислохот жараёнлари чуқурлашиб, иқтисодиёт кўлами эркинлашиб борар экан, соҳада асосий эътибор соя етиштириш ва маҳсулот миқдорини ишлаб чиқаришни кўпайтириш, шунингдек уни сотиш, уларнинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган. Соя етиштиришнинг рақобатбардошлигини оширишга эса тадқиқот натижалари асосида замонавий техника ва технологияларни, меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ресурслар самарадорлигини ошириш ва экологик мувозанатни сақлаш орқали ёки умуман олганда, қишлоқ хўжалиги соҳасининг барқарор ўсишига унинг илмий тараққиёти орқали эришиш мумкин.

Ҳозирги иқтисодий вазиятда соя ҳам тегишли бўлган кўпроқ даромадли экинларга ўтиш жараёни амалга оширилди. Қайта ишлаш корхоналарининг ишга туширилиши ҳисобига соя донига талаб ҳам ошди. Мамлакатда соя ишлаб чиқариш ҳажми ҳали ёғ заводларининг ортиб бораётган қувватига тўлиқ мос келмайди ва улар хом-ашё етишмаслиги туфайли йўқотишларга дуч келишмоқда.

Соя универсал ўзига хос ўсимлик ҳисобланади, у озиқ-овқат, шифобахш, ем-хашак, техник ва агротехник аҳамиятга эга. Иссиқлик ва намлик талабларига кўра, у маккажўхори ва кунгабоқарга яқин бўлиб, ушбу экинларнинг барча анъанавий ишлаб чиқариш зоналарида муваффақиятли етиштирилиши мумкин.

Республика ҳудудида мойли ўсимликлар ишлаб чиқаришдаги жаҳон устуворликларидан фарқли ўларок, мойли ўсимликлар гуруҳининг асосий экинлари соя ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда соя экиладиган майдонлар кенгаймоқда. Агар 2019-йилда 18,5 минг гектар, 2020-йилда 19,8 минг гектар, 2021-йилда 17,314 минг гектар майдонга ҳосил етиштирилган бўлса, эндиликда 146,5 минг гектар майдонга соя ўсимлигини экиш кутилмоқда¹²¹.

Мамлакатда соянинг ялпи ишлаб чиқарилиши 2022 йилдаги 44 минг тоннадан 64 минг тоннагача 1,2 баравар ошди. Шу билан бирга, Республикада, жаҳон тенденцияларига ўхшаш, содир бўлаётган ўзгаришларнинг ижобий

¹²¹ Манба: Манба: Ўзбекистон республикаси президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари асосида тузилган.

табиати қайд этилди, бу нафақат экин майдонларни кенгайтириш билан ишлаб чиқаришни ривожлантиришни кенг омилининг ўсиши билан намоён бўлади, лекин бундан ҳам муҳими - ҳосилдорликни ошиши.

1-жадвал.

Тажриба синов майдонида етиштирилган соя навларининг иқтисодий самадорлиги.

т/р	Фермер хўжалиги ва нав номи	Ҳосилдорлиги, ц/га	Ҳосилини етиштириш учун қилинган харажатлар, сўм/га	Соя навини сотишдан келган даромад, сўм/га	Соф фойда, сўм/га	Таннарх, сўм/кг	Рентабеллик, %
1	Тўмарис-МАН-60 нави	16,9	7230000	10985000	3755000	4278,1	51,9
2	Ойжамол нави	20,4	7170000	13260000	6090000	3514,4	84,9

Соя ўсимлигини етиштиришнинг иқтисодий самадорлиги аниқлаш тажриба даласида фермер хўжаликлари мисолда синовдан ўтказилди (1-жадвал).

Тажриба синов майдонида соя ўсимлигини етиштиришнинг иқтисодий самадорлиги аниқлашда Тўмарис-МАН-60 навини ҳосилдорлиги – 16,9 ц/га, харажатлар – 7230000 сўм/га, соя навини сотишдан келган даромад – 10985000 сўм/га, соф фойда – 3755000 сўм/га, таннарх – 4278,1 сўм/кг, рентабеллик – 51,9%га тенг.

Ойжамол навини ҳосилдорлиги – 20,4 ц/га, харажатлар – 7170000 сўм/га, соя навини сотишдан келган даромад – 13260000 сўм/га, соф фойда – 6090000 сўм/га, таннарх – 3514,4 сўм/кг, рентабеллик – 84,9%га эгалик қилади.

Соя экинлари миллий иқтисодий аҳамияти ва ишлатилиши нуктаи назаридан, кўплаб соҳаларни қамраб олади. Булар, биринчи навбатда, озиқ-овқат секторининг агросаноат мажмуасининг ёғ-мой мажмуини қайта ишлаш саноати учун қимматбаҳо хом-ашёга бўлган эҳтиёжлари, шунингдек, озуқа саноатининг оқсил учун ажралмас таркибий қисмидир. Соянинг алоҳида ҳолати, шунингдек, бутун дунё бўйлаб соя ўсимлигини хом-ашёсини ишлаб чиқаришдаги ўзига хос оғирлиги билан тасдиқланади.

Таҳлил шуни кўрсатдики, соя ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши давом этмоқда. Бу озиқ-овқат ва озуқа саноатининг ўсимлик оқсалига бўлган талаби билан боғлиқ. Чорвачилик саноатини жадал ривожлантириш бўйича марказлаштирилган вазифаларни белгилаш муносабати билан ушбу бозор ўрнини ривожлантириш учун муҳим истикболлар мавжуд. Шу билан бирга,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

мамлакатнинг ички захиралари ҳисобига маданият ишлаб чиқаришни кўпайтириш механизмини ишлаб чиқиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

Соя ўсимлигини етиштириш ҳажмининг ўсиши давом этмоқда. Бу озиқ-овқат ва озуқа саноатининг ўсимлик оқсилга бўлган талаби билан боғлиқ. Чорвачилик саноатини жадал ривожлантириш бўйича марказлаштирилган вазифалар белгиланиши муносабати билан ушбу бозорни ривожлантиришнинг муҳим истикболлари мавжуд.

Хулоса. Соя ўсимлигини етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ривожлантиришга ва уни амалга ошириш бир қатор чора-тадбирларни ўз ичига олади:

- алмашлаб экишда ҳосилнинг ўрнини аниқлаш-дон, маккажўхори, қанд лавлаги, картошка, кўп йиллик донли ўтлардан кейин экиш;
- юқори барқарор ҳосил олиш учун навни хилма-хилликни танлаш жуда муҳимдир;
- минерал ўғитларни қўллашни оптималлаштириш;
- ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситаларидан фойдаланишни оптималлаштириш соя ўсимлигини етиштиришни ташкил этиш технологик хариталарни ишлаб чиқишни таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республика Президентининг томонидан 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ПФ-60-сонли Фармони
2. Сулаймонов Б.А., Атабаева Х.Н., Тиллаев Р. ва бош. Соя экинини етиштиришни биласизми? (Қўлланма). – Тошкент, 2017

Жўраев Олим Албаевич

Термиз давлат университети таянч докторант

Сурхондарё вилоятида мева - сабзавот ишлаб чиқариш самарадорлигини эконометрик моделлаштириш ва прогнозлаш

Жаҳондаги глобаллашув шароитида мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги тармоғида таркибий-тузилмавий ўзгаришларни чуқурлаштириш орқали қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш самарадорлигини изчил ошириш, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, қайта ишлаш саноатини хомашё билан узлуксиз таъминлаш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза ва халқаро стандартларга мувофиқ маҳсулотлар етиштиришни кўпайтиришни рағбатлантириш ҳамда тармоқга янги инновацион технологиялар ва техникаларни модернизациялашга ҳорижий инвестицияларни жалб қилиш натижасида мева - сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш ҳамда шу йўл орқали аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромад олишини кўпайтириш энг муҳим вазифалардан бири саналади. 2022 — 2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида «..Экспортбоп маҳсулотлар етиштириш ҳамда мева-сабзавотчиликни ривожлантириш, интенсив боғлар майдонини 3 баравар ва иссиқхоналарни 2 баравар кўпайтириб, экспорт салоҳиятини яна 1 миллиард АҚШ долларига ошириш..» сингари устувор вазифалар белгилаб берилган[1]. Мазкур вазифаларнинг муваффақиятли ижроси мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлашни оптималлаштириш асосида экспорт салоҳиятини оширишни тақозо этади.

Сурхондарё вилоятида бошқа вилоятларга нисбатан мева - сабзавот маҳсулотларидан эрта ҳосил олинади. Сурхондарё вилояти мамлакатимиздан экспорт қилинаётган мева – сабзавот маҳсулотларини етказиб беришда етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бундан ташқари, республикамизда хорижий инвесторларга кўплаб имкониятлар яратилган. Шу сабабли, хорижий мамлакатлардан: Эрон, Покистон, Россия давлатлари тадбиркорлари ўз инвестицияларини Сурхондарё вилоятида мева – сабзавот тармоғига киритмоқда. Бу эса ўз навбатида мамлакатда мева-сабзавотчилик тармоғини ривожлантириш, унга таъсир этувчи омилларни аниқлаш, мева – сабзавотчилик хўжалиги тармоғи фаолияти билан боғлиқ жараёнлар динамикасини, истиқболдаги ўзгаришларини ўрганиш зарурлигини тақозо этади.

Тадқиқот жараёнида, ҳудудий мева - сабзавот тармоғи томонидан яратилаётган маҳсулот ҳажмини, ҳудудий иқтисодиётга киритилган инвестициялар ҳажми, ҳудуд мева - сабзавот тармоғида бандлар сони кўрсаткичларини Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

вазирлигининг Сурхондарё вилояти бошқармаси ҳамда Сурхондарё вилояти статистика бошқармасининг етакчи экспертлари иштирокида ўтказилган эксперт таҳлили асосида қуйидаги кўрсаткичлар танланди:

K– ҳудудий иқтисодиётга киритилган инвестициялар ҳажми;

L – ҳудуд мева - сабзавот тармоғида бандлар сони;

Q – Ҳудудий мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми, млрд. сўм

1-жадвал.

Сурхондарё вилояти мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омил кўрсаткичлари [2].

Йил	Ҳудудий мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми, млрд. сўм (<i>Q</i>)	Ҳудудий иқтисодиётда киритилган инвестициялар ҳажми, млрд. сўм (<i>K</i>)	Ҳудуд мева-сабзавот хўжалигида бандлар сони, минг киши (<i>L</i>)
2010	1841,1	655,3	71,3
2011	2264,9	802,9	73,8
2012	3283,6	980,3	75,0
2013	4575,4	1371,0	78,3
2014	5992,4	1509,1	80,4
2015	7796,6	1843,6	82,8
2016	9873,4	2142,4	83,4
2017	12290,9	3551,0	85,1
2018	15606,3	7240,6	87,5
2019	17686,7	11835,1	88,4
2020	20689,7	10068,2	90,4
2021	23030,4	12037,8	92,1
2022	23030,4	11507,3	93,2

Шу боис, мамлакатимиз мева – сабзавотчилик хўжалиги тармоғи фаолияти билан боғлиқ жараёнлар динамикасини, истиқболдаги ўзгаришларини ўрганиш зарур.

Бу эса ўз навбатида, мева – сабзавотчилик хўжалиги тармоғи фаолияти билан боғлиқ асосий жараёнлардаги (мева – сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш ҳажми, мева – сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқиш учун киритилган инвестициялар миқдори, мева – сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқиш соҳасида банд бўлган аҳоли сони ва бошқалар) ўзгаришларни аниқлаш, жорий даврдаги динамикасини таҳлил қилиш,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

шунингдек келгуси даврларда юзага келиши мумкин бўлган ўзгаришларни ҳам таҳлилини амалга ошириш имконини беради.

Ушбу имкониятларни ҳисобга олган ҳолда, прогнозни амалга ошириш йўналишлари аниқланган. Даставвал, Сурхондарё вилояти мева-сабзавотчилик хўжалиги тармоғи фаолияти билан боғлиқ жараёнларни прогнозлаш йўналишлари белгилаб олинди.

Белгилаб олинган асосий кўрсаткичларнинг характеристикаси натижалари бўйича маълумотларни ҳисобга олган ҳолда 2010-2022 йиллари учун Excel дастурида экспоненциал, чизиқли тред чизиғини қуриш, мева – сабзавот ишлаб чиқариш ҳажми, бу тармоқга киритилаётган инвестиция миқдори билан боғлиқ прогноз қилиш йўналиши юзасидан танланган прогноз модели ишончилигини баҳолаш талаб қилинади. Шу боис, авваламбор, Excel дастурида олинган экспоненциал, чизиқли тренд тенгламаларининг R^2 детерминация коэффицентлари аниқланди(2-жадвал). 2-жадвалга кўра, мева – сабзавот ишлаб чиқариш жараёнига боғлиқ асосий кўрсаткичлар бўйича тузилган барча прогноз тенгламаларининг R^2 детерминация коэффицентлари 1 га яқин. Бу ўз навбатида, аппроксимация хатолиги минимал ва прогноз қилиш аниқлиги юқори даражада бўлишини англатади. Унга таянган ҳолда прогноз моделлари, аниқлаб олинган(2-жадвал).

2-жадвал

Сурхондарё вилояти мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омил кўрсаткичлари[3]

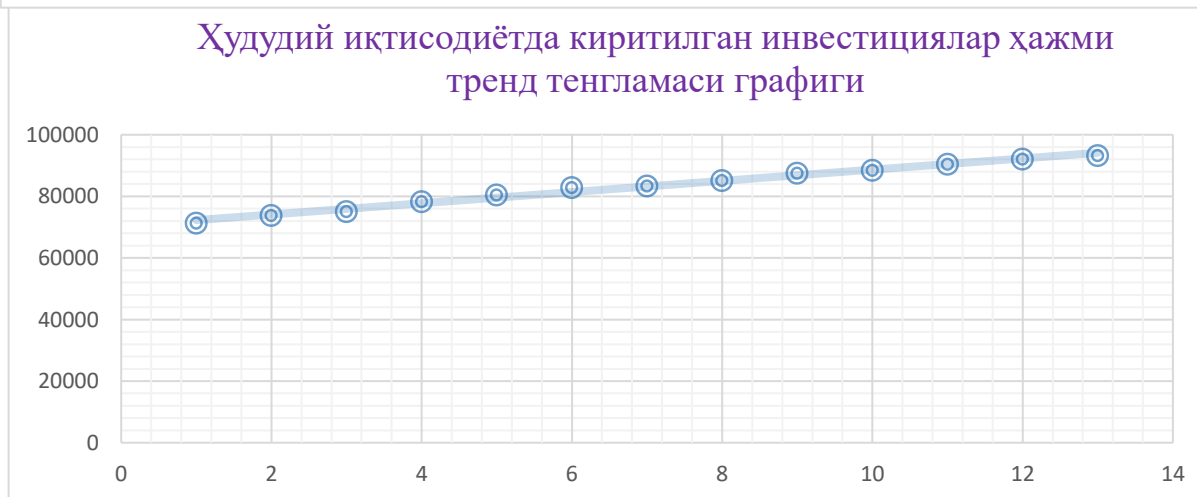
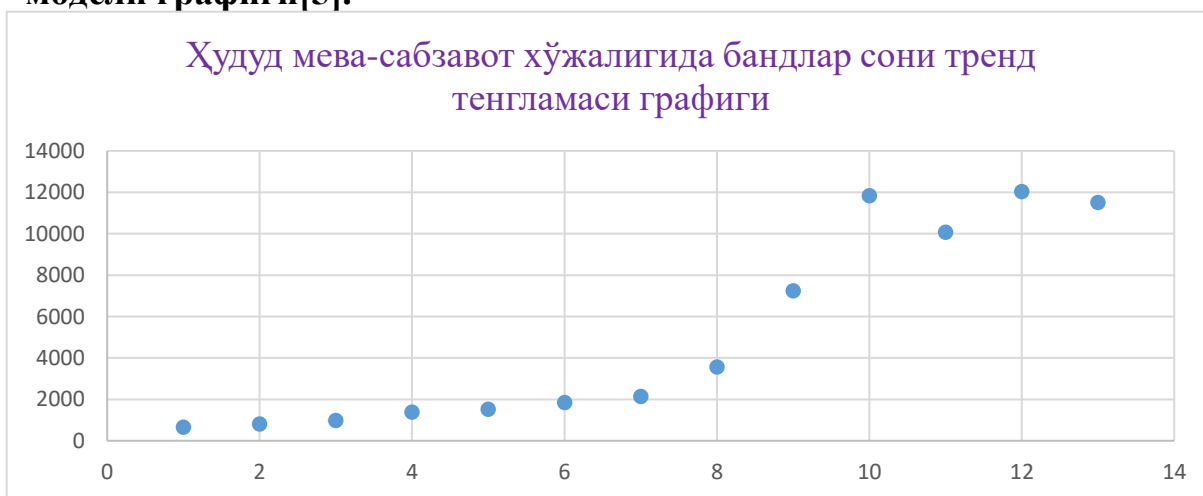
Кўрсаткичлар	Прогноз модели	R^2	MAPE	Фишер	Стьюдент
Худудий мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми, млрд. сўм (Q)	$y = 1771,3e^{0,2228x}$	0.9661	8.4	313.41	74.8
Худудий иқтисодиётда киритилган инвестициялар ҳажми, млрд. сўм (K)	$y = 437,17e^{0,2764x}$	0.9505	0.61	1040	157.3
Худуд мева-сабзавот хўжалигида бандлар сони, минг киши (L)	$y = 1820,3x + 70465$	0.9895	8.9	211.2	40.2

Тренд тенгламалар графикларини келтириб ўтамыз.

1-расм. Худудий мева – сабзавот маҳсулоти ҳажми тренд тенгламаси графиги[4]

2-расм. Худудий иқтисодиётда киритилган инвестициялар ҳажми тренд модели графиги[5].

3-расм. Худуд мева-сабзавот хўжалигида бандлар сони тренд тенгламаси графиги[6].

Сўнгра, регрессион таҳлил амалга оширилди ва унга асосланган ҳолда экспоненциал, чизикли тренд тенгламалари статистик аҳамиятлилиги, параметрларини ишончилиги, прогноз қилиш аниқлиги баҳоланди (3-жадвал). Барча йўналишлар кўрсаткичлари прогнози 2023 - 2027 йиллар учун амалга оширилди.

Сурхондарё вилоятида мева-сабзавот тармоғини иқтисодий ривожланишини стратегик режалаштириш жараёнида аниқланган тренд тенгламаларидан фойдаланиш ҳудудий мева-сабзавот тармоғига киритилаётган ресурс ҳажмини тўғри тақсимлаган ҳолда ресурс бирлигидан олинадиган самарани оптималлаштириш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, танланган кўрсаткичларни ўрганиш натижаларига кўра прогноз маълумотлари бўйича, 2023 - 2027 йилларда мева – сабзавот тармоғига боғлиқ асосий жараёнлар ўсиб боради.

3-жадвал

Сурхондарё вилояти мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми ва унинг ўзгаришига асосий таъсир этувчи омил кўрсаткичлар прогнози [7].

Кўрсаткичлар	2023 йил	2024 йил	2025 йил	2026 йил	2027 йил
Худудий мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми, млрд. сўм (<i>Q</i>)	40063,5	50060,6	62552,3	78161,6	97664,6
Худудий иқтисодиётда киритилган инвестициялар ҳажми, млрд. сўм (<i>K</i>)	20954,7	27626,5	36422,6	48019,3	63308,4
Худуд мева-сабзавот хўжалигида бандлар сони, минг киши (<i>L</i>)	95,9	97,8	99,6	101,4	103,2

Сурхондарё вилоятида мева – сабзавот ишлаб чиқариш ҳажми 2027 йилга бориб 97664,6 млрд сум, ҳудудий иқтисодиётда киритилган инвестициялар ҳажми, 63308,37 млрд. сўм, худуд мева-сабзавот хўжалигида бандлар сони, 103,2 минг кишини ташкил этади. Яъни, 2022 йилига нисбатан 2027 йилига келиб мева – сабзавот ишлаб чиқариш ҳажми 23,5%га, ҳудудий иқтисодиётда киритилган инвестициялар ҳажми эса 18,1%га ва худуд мева-сабзавот хўжалигида бандлар сони 11% ўсишга эришилади.

Фикримизча, ушбу танланган кўрсаткичларнинг прогноз қийматлари мамлакатимиз иқтисодиётини, шунингдек, мева – сабзавотчилик бозорини ўсиш тўлқинига ижобий таъсир кўрсатса-да, аммо мева – сабзавотчилик тармоғини янада ривожлантириш учун етарли самарани бермайди. Шу боис, Сурхондарё вилоятида мева – сабзавотчилик тармоғини ривожлантириш учун қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур:

1. Мева – сабзавотчилик тармоғига янги инновациаларни олиб кириш, уларни қўллаш ва тарқатиш;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2. Ишлаб чиқариш харажатларини сезиларли камайтириш имкониятларини берадиган маҳаллий ресурсларидан фойдаланиш;
3. Инвестицияларни жалб этишни такомиллаштириш механизимини ишлаб чиқиш;
4. Мева – сабзавотчилик хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлигини комплекс таҳлил қилиш ҳамда такомиллаштирилган услубиётини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 2022 — 2026-йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сонли Фармонига 1-илова. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. <https://stat.uz/uz>

Ilmiy rahbar. Raxmataliyev Muzaffar Eshdavlatovich

TMI, “Statistika va ekonometrika” kafedrası dotsenti

Talaba. Shavkatov Behruz Rustam o‘g‘li

TMI, Investitsion loyihalarga xizmat ko‘rsatish va moliyalashtirish ta‘lim yo‘nalishi 2 kurs ILXKM-70/22 guruh talabasi

MAMLAKATIMIZDA TUXUM YETISHTIRISHNING HOZIRGI HOLATI VA TAHLILI

Annotation. The article analyzes the state of egg production in the country, analyzes the number of eggs per capita and its prospects.

O‘zbekiston Respublikasida kundan-kunga jadal suratlar bilan o‘shib kelayotgan aholini xavfsiz, arzon va sifatli oziq-ovqat bilan ta‘minlashda parrandachilik maxsulotlari yetishtirish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Albatta, bu muammolarni samarali hal etishda parrandachilik maxsulotlaridan biri tuxumning o‘rni alohida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz tibbiyot mutaxassislarining xulosalariga ko‘ra, kishi sog‘lom bo‘lishi uchun bir yilda o‘rtacha 121 dona tuxum iste‘mol qilishi zarur. Aslida parranda go‘shiti va tuxumi parhez mahsulotlari hisoblanib, inson organizmi uchun juda foydalidir.

Mamlakatimizda aholini mahalliy sharoitda ishlab chiqarilgan sifatli va arzon parrandachilik mahsulotlari bilan uzluksiz ta‘minlash hamda parrandachilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklarining faoliyati samaradorligini oshirish va ularni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash maqsadida, so‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining 2021 yil 12 iyuldagi “Chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik xo‘jaliklariga ular tomonidan yetishtirilgan va sotilgan mahsulotlar uchun subsidiya ajratish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” gi 434-son qarori qabul qilindi.

Ushbu qarorlar asosida «Parrandasanoat» uyushmasining 2021 yil 1 iyundan boshlab qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi bo‘lgan parrandachilik xo‘jaliklariga — o‘z xo‘jaliklarida yetishtirilib, realizatsiya qilingan tuxumning har bir donasi uchun 50 so‘m miqdorida respublika budjetidan subsidiya ajratish belgilandi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

O‘zbekiston Respublikasi “Parrandasanoat” uyushmasiga a‘zo bo‘lgan parrandachilik xo‘jaliklari hamda ular tomonidan yetishtirilayotgan tuxum miqdori

№	Hududlar nomi	Aholi soni (ming kishi)	Parrandachilik korxonalari (aholidan tashqari)	Yillik talabni qoplash darajasi		
				tuxum (ming dona)		
			tuxum	talab	amalda	farqi, +/-
1	Qoraqalpog‘iston R.	1 898,3	75	394 846	136 443	-258 403
2	Andijon viloyati	3 127,7	57	650 562	145 659	-504 903
3	Buxoro viloyati	1 923,9	16	400 171	212 563	-187 608
4	Jizzax viloyati	1 382,1	14	287 477	116 308	-171 169
5	Qashqadaryo viloyati	3 280,4	77	682 323	208 970	-473 353
6	Navoiy viloyati	997,1	11	207 397	186 866	-20 531
7	Namangan viloyati	2 810,8	46	584 646	432 769	-151 877
8	Samarqand viloyati	3 877,4	84	806 499	574 758	-231 741
9	Surxondaryo viloyati	2 629,1	38	546 853	314 906	-231 947
10	Sirdaryo viloyati	846,3	33	176 030	36 955	-139 075
11	Toshkent viloyati	2 941,9	54	611 915	699 727	87 812
12	Farg‘ona viloyati	3 752,0	92	780 416	262 950	-517 466
13	Xorazm viloyati	1 866,5	79	388 232	334 117	-54 115
Jami:		31 333,5	676	6 517 368	3 662 990	-2 854 378

O‘zbekiston Respublikasi “Parrandasanoat” uyushmasi ma‘lumotlari asosida mualliflar tomonidan hisoblab chiqilgan.

“Parrandasanoat” uyushmasiga a‘zo bo‘lgan parrandachilik xo‘jaliklari hamda ular tomonidan yetishtirilayotgan tuxum miqdori tahlil qilar ekanmiz, Toshkent viloyatidagi parrandachilik xo‘jaliklari tomonidan eng ko‘p 699 727 ming dona tuxum, eng kam esa Sirdaryo viloyati 36 955 ming dona tuxum yetishtirilayotgani ma‘lum bo‘ldi.

“Parrandasanoat” uyushmasiga a‘zo bo‘lgan Toshkent viloyatida parrandachilik xo‘jaliklari tomonidan yetishtirilayotgan tuxum miqdori o‘z aholisi uchun yetarli darajada, va yana 87 812 ming dona tuxum ortiqcha yetishtirilayotgani ma‘lum bo‘ldi. Qolgan viloyatlarda esa o‘z aholisi uchun yetmaydi. Aholining tuxumga bo‘lgan extiyoji ba‘zi viloyatlarda aholi tomonidan yetishtirilayotgan tuxumlar hisobiga talab qondirilmoqda.

Xulosa: Shunday qilib, parrandachilik tarmog‘ida olib borilayotgan uzluksiz islohotlar natijasiga qaramasdan “Parrandasanoat” uyushmasiga a‘zo bo‘lgan parrandachilik xo‘jaliklari tomonidan yetishtirilayotgan tuxum mahsulotlar aholi jon boshiga Toshkent viloyatidan tashqari barcha viloyatlarda yetarli darajada emas.

Tuxum yetishtirishni yanada ko‘paytirish maqsadida qo‘yidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- parrandachilik sohasida davlat tomonidan yaratib berilayotgan imkoniyatlardan samarali foydalanish evaziga, xo‘jaliklarda mustahkam oziqa bazasini yaratish;

- kelgusida ishlab chiqarilayotgan parrandachilik mahsulotlari hajmini bosh sonini muttasil ko‘paytirib borish evaziga emas, balki tuxum mahsuldorligini oshirish hisobiga rejalashtirib borish;

- har bir fermer xo‘jaligida parvarishlanayotgan parrandalarning nasldorlik xususiyatlarini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining 2021 yil 12 iyuldagi “Chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik xo‘jaliklariga ular tomonidan yetishtirilgan va sotilgan mahsulotlar uchun subsidiya ajratish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” gi 434-son qarori

2. O‘zbekiston Respublikasi “Parrandasanoat” uyushmasi 2018-2019-2020 yillar yig‘ma ma‘lumotlari.

3. M.Raxmataliev va boshqalar., “Parrandachilik sohasi rivojlanishning davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash samaradorligi”, “AGROIQTISODIYOT” ilmiy – amaliy agroiqtisodiy jurnali, № 1 (18) 2021 yil

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Nabiyeva D.D.

“Statistika va ekonometriya” kafedrası o‘qituvchisi
Toshkent moliya instituti

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SANOAT ISHLAB CHIQRISHINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY VA STATISTIK KO'RSATKICHLARI TIZIMI

Har qanday statistik tahlil uchun zarur shart - bu yuqori sifatli ko'rsatkichlar tizimining mavjudligi. Statistik ko'rsatkichlar tizimi bir qator mezonlarga javob berishi kerak, bu esa u tavsiflagan iqtisodiy hodisani tahlil qilish imkonini beradi.

Sanoat ishlab chiqarishini tahlil qilish uchun statistik ko'rsatkichlar tizimi sanoat ishlab chiqarishining hajmi va ko'lamini hamda ularning dinamikasini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi kerak. Bundan tashqari, tizim sanoat ishlab chiqarish strukturasi aks ettiradi.

Tizimning eng muhim qismi sanoat mahsulotlariga bo'lgan talabning holati va dinamikasi ko'rsatkichlari bo'lishi kerak. Tizim ishlab chiqarish jarayoniga mehnat resurslarini jalb qilish va ulardan foydalanish ko'rsatkichlarini aks ettirishi kerak. Tizim sanoatni rivojlantirish istiqbollari aniqlash imkoniyatiga ega bo'lishi uchun turli darajadagi rivojlanishning etakchi ko'rsatkichlarini o'z ichiga olishi kerak.

Iqtisodiy hodisani turli o'lchovlarda tavsiflovchi tizim ko'rsatkichlari bir xil uslubiy asosga ega bo'lishi yoki uslubiy jihatdan izchil bo'lishi kerak. Bu o'rganilayotgan ko'rsatkichlardan nafaqat to'g'ridan-to'g'ri talqin qilish uchun, balki kombinatsiyalarda ham foydalanishga, shuningdek, tahliliy maqsadlar uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan turli xil hosila koeffitsientlarini tuzishga imkon beradi.

Ta'riflar va tasniflarni muvofiqlashtirish, ular asosida turli ko'rsatkichlarni hisoblash izchillikka erishish imkonini beradi. Amalda bu jahon hamjamiyatida umume'tirof etilgan yagona tamoyillar va metodologiyalar bo'yicha allaqachon mavjud tizimlar doirasida shakllangan ko'rsatkichlardan foydalanish orqali ta'minlanadi.

Aytish joizki, zamonaviy iqtisodiyotning globallashuvi va O'zbekiston Respublikasi sanoatining tashqi bozorlardagi talabga alohida bog'liqligi iqtisodiyotning global yo'nalishlari bilan bog'liq holda mahalliy iqtisodiyotning real sektoridagi tendentsiyalarni tahlil qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi. rivojlanish.

Tegishli tarmoqlarning tez o'sish sur'atlari yoki pasayish sur'atlarining pastligini davlatning sanoat siyosati natijasi deb hisoblash mumkin. Bu mamlakatimiz iqtisodiyotining real sektorini rivojlantirish strategiyasini amalga oshirish samaradorligiga real baho berish imkonini beradi. Mamlakatlar uchun tizimning ko'pgina asosiy ko'rsatkichlari qiymatlarining takrorlanishi va mavjud bo'lishi talabi mavjud.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Bugungi kunga kelib ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va dasturlarni miqdoriy va sifat jihatidan baholash hamda tavsiflash imkoniyatini beruvchi iqtisodiy va statistik ko'rsatkichlarning ko'p sonli turli tizimlari ishlab chiqilgan. Ular orasida markaziy o'rinni milliy hisoblar tizimi (MXT), shuningdek, tezkor biznes statistikasi (TBS) egallaydi.

MXT hisoblarining ahamiyati nafaqat iqtisodiyot natijalarini baholashda, balki makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning qiymatlarini prognoz qilishda hamdir. Milliy iqtisodiyot holatining keng qamrovli rasmini soddalashtirilgan, qulay shaklda taqdim etishni MXTning asosiy vazifasi deb hisoblash mumkin.

MXTga joriy va qiyosiy narxlarda YaIM dinamikasi, tuzilishi va taqsimoti to'g'risidagi ma'lumotlarni, shuningdek ishlab chiqarish hajmining dinamikasi va tuzilishi ko'rsatkichlarini, yalpi qo'shilgan qiymatni, narxlar, 2008 yilgi MXTning moddalari va agregatlarini muvozanatlashtiruvchi asosiy hisoblar 1 jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Asosiy hisoblar, balanslash elementlari va MXT agregatlari

№	Hisob	Modda	Agregat
1	Joriy hisoblar		
1.1	Ishlab chiqarish hisobi	Qo'shimcha qiymat	YaIM, SIM
1.2	Daromadlarni taqsimlash va qayta taqsimlash hisoblari	Birlamchi daromad balansi, ixtiyoriy daromad	YaMD, SMD
1.3	Daromadlardan foydalanish hisoblari	Tejash	Milliy jamg'armalar
2	Jamg'arma hisoblari		
2.1	Kapital hisobi	Sof kreditlash/sof qarz olish	
2.2	Moliya hisobi		
2.3	Boshqa o'zgarishlarning hisoblari aktivlar va qayta baholash	Aktivlar hajmdagi boshqa o'zgarishlar tufayli sof qiymatning o'zgarishi	
4	Aktivlarning va passivlarning balansi	Sof qiymat/sof qiymatdagi o'zgarish	Milliy boylik

Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

Milliy buxgalteriya hisoblari tizimi kabi operativ xo'jalik statistikasi ham doimiy ravishda takomillashtirilib, uning ayrim qoidalari qayta ko'rib chiqilmoqda, buning natijasida qoidalarga tushuntirishlar va yangi ishlab chiqilgan metodologiyalar muntazam e'lon qilinmoqda. Yevropa mamlakatlarida OBSni

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

rivojlantirish bo'yicha asosiy hujjat hozirda operativ biznes statistikasi metodologiyasi – izohlash va yo'riqnoma hisoblanadi.

Sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishini tahlil qilish uchun statistik ko'rsatkichlarning samarali tizimini tuzish uchun ma'lumotlarni tanlash SNA va OBS ko'rsatkichlarining mazmunli va uslubiy tahlili asosida amalga oshirildi. Bu hosil bo'lgan tizim tomonidan sanoat ishlab chiqarishining barcha jabhalarining to'liq aks etishinigina emas, balki metodologik darajadagi ko'rsatkichlarning qiyoslanishi va izchilligini ham ta'minlaydi.

Shunday qilib, sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishini tahlil qilish uchun statistik ko'rsatkichlar tizimida quyidagi ko'rsatkichlar guruhlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

1. Sanoat ishlab chiqarishi tarkibining ko'rsatkichlari bo'lib, ular mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish, oraliq iste'mol va qo'shilgan qiymatni o'z ichiga oladi.

2. Sanoat mahsulotlariga bo'lgan talabni tavsiflovchi ko'rsatkichlar kiradi. Bularga, birinchi navbatda, operativ xo'jalik statistikasi ko'rsatkichlari, xususan, tovar aylanmasi va ishlab chiqaruvchilar narxlari indeksi kiradi. Ushbu guruhning yana bir bloki tashqi savdo ko'rsatkichlari, ya'ni bojxona statistikasi bo'yicha tovarlar eksporti va importi, shuningdek, umumiy tashqi savdo aylanmasidir.

3. Guruhga sanoatning rivojlanish istiqbollarini tavsiflovchi ko'rsatkichlar kiradi. Bu guruhga o'sish sur'ati ko'rsatkichlari kiradi: ishlab chiqarishda band bo'lganlar soni, bir xodimning o'rtacha ishlagan soatlari va o'rtacha ish haqi.

4. Operativ xo'jalik statistikasining bir ko'rsatkichi - sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi dinamikasini tavsiflovchi sanoat ishlab chiqarish indeksi tashkil etadi.

5. Ko'rsatkichlar guruhi sanoat ishlab chiqarishining qisqa muddatli va o'rta muddatli tendentsiyalarini tahlil qilish uchun mo'ljallangan. U yuqoridagi barcha ko'rsatkichlarni hamda bozor kon'yunkturasining yetakchi ko'rsatkichlarini va makroiqtisodiy statistikani o'z ichiga oladi: inflyatsiya, choraklik YaIM, milliy valyuta kursi va boshqalar.

Olingan tizim ko'plab mamlakatlarda kuzatilgan bir necha davrlar uchun ko'rsatkichlarning keng doirasini qamrab oladi, shuning uchun u juda massiv va ma'lumotlar bazasi shaklida saqlashni talab qiladi. Umuman olganda, natijada mamlakat sanoat ishlab chiqarishining statistik ko'rsatkichlari tizimi mamlakatlarning mahalliy sanoatini sifatli va to'liq tahlil qilish uchun to'liq va etarli bo'ladi.

Набиева Д.Д.

Тошкент молия институти “Статистика ва эконометрика” кафедраси

МАКРОИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛДА МҲТ 2008 ХАЛҚАРО АНДОЗАСИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Хозирга кунда давлатлараро иқтисодий фаолиятини бошқаришда Миллий Ҳисоблар тизими (МҲТ) катта аҳамиятга эга. Макроиқтисодий Ҳисоблар тизими ўз навбатида бир нечта марта ўз тузилмасини ўзгартирилган.

Макроиқтисодий таҳлил статистик ахборот базасини шакллантиришда МҲТ замонавий версиясидан фойдаланиш истиқболлари борасида “МҲТ–2008” янги таҳририяти ишлаб чиқилган. Ушбу версияси МҲТ методологик асосларини потенциал фойдаланувчиларнинг макроиқтисодий таҳлил ва прогнозлашда фойдаланиладиган статистик ахборот базасига бўлган янги талабларига мувофиқ ҳолга келтиришга йўллантириган.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти учун инновацион стратегик ривожланишни амалга ошириш шароитларида инновацион жараёнларни бошқариш учун мос келадиган статистик ахборот базаси шакллантирилиши соҳасида мос келувчи «МҲТ–2008» ишланмалари сезиларли даражада иқтисодиётда инновацион жараёнларни комплексли ўрганиш учун замонавий статистика базасини шакллантириш бўйича тавсиялардан иборат бўлган Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИҲТТ) методологик хужжатида баён қилинган қоидалардан фойдаланишга ҳамда миллий статистика фаолиятини ривожланиш миллий стратегик дастурига асосланади. Бундай тавсиялар аввалан бор, макроиқтисодий таҳлилга киритиладиган статистик кўрсаткичлар тизимини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиётнинг инновацион секторига мансуб бўлган институционал бирликларни идентификация қилиш иқтисодиётда инновацион жараёнларни макроиқтисодий таҳлил мақсадлари учун МҲТ услубий ёндашувлари ва методологиясидан фойдаланишда алоҳида масала ҳисобланади. Ушбу масалани назарий даражада тўғри эчим топиш иқтисодий таҳлилга киритиладиган объектлар йиғиндисини аниқлаш ва шу асосда уларнинг МҲТ тамойилларига мос келадиган, муҳим тавсифномаларни акс эттирадиган таҳлилий кўрсаткичлар тизимини шакллантириш имконини беради. Бундан ташқари, инновацион фаолиятнинг балгиланадиган объектлари мавжудлиги инновацион таркибий қисмларнинг иқтисодий айланмадаги бошқа элементлар билан асосий ўзаро алоқаларини энг тўлиқ ҳисобга олиш ва расмий тақдим этишга имкон беради.

Бу муаммоларнинг комплексли ҳал этилиши инновацион жараёнлар замонавий статистикасининг методологик асослари сифатида Осло Йўриқномаси қоидаларини ҳамда иқтисодиётнинг инновацион сектори фаолият кўрсатиши ва ривожланиши кўрсаткичларини макроиқтисодий

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

таҳлилнинг методологик базасини белгилаб берадиган мос келувчи МХТ қоидаларини мувофиқлаштиришни талаб қилади. Бу борада қуйидагилар энг устувор вазифа сифатида МХТнинг базавий счетларида акс эттиришда уларни дифференциация қилиш тамойилларини ҳисобга олиш; Осло Йўриқномаси ва МХТда иқтисодийнинг инновацион секторига мансуб бўлган институционал бирликларни идентификация қилиш тамойилларини мувофиқлаштириш; МХТ талабларини ҳисобга олган ҳолда инновацион фаолиятнинг энг муҳим таркибий қисмларини таҳлил соҳасига киритишга бўлган методологик ёндашувлар ишлаб чиқиш.

Замонавий МХТ методологик тамойилларига мувофиқ, ушбу соҳадаги фаолият билан боғлиқ жараёнлар ва субъектларни мос равишда идентификация қилиш шартида умумий тизим доирасида статистик кўрсаткичлари интеграциясини таъминлашга имкон беради. Бу жиҳатдан МХТнинг олдинги версиялари билан таққослаганда «МХТ–2008» версиясининг энг муҳим методологик иновацияси деб капитал жамғариш элементи сифатида тадқиқот ва ишланмаларга сарфланадиган харажатлар тан олиниши лозим.

Статистик кўрсаткичлари баланс қийматларини назорат қилиш МХТда ялпи ички маҳсулотнинг (ЯИМ) учта усули билан ҳисоблаб чиқилади. Усулларнинг ҳар бири ўзи таркибий қисмлари бўлган кўрсаткичлар тўпламига эга бўлиб, уларнинг йиғиндиси нисбий бирликларда 1,0 дан катта бўлиши лозим. Тизимда ҳисоблаб чиқиладиган ҳар қандай статистик кўрсаткичлари баланс қийматларини назорат қилиш тизимига киритилиши мумкин. Аниқланган оғишлар йиғиндиси бирдан катта бўлиши ҳисоблаб чиқишни тўхтатмайди, лекин эксперт-тадқиқотчининг эътиборини мавжуд фарққа қаратади.

Кўпчилик статистик кўрсаткичлар учун йўл қўйиш мумкин бўлган қийматлар доиралари маълум. Бу чекловлар қийматлари ҳисоб-китобларни бажаришдан олдин тайёргарлик босқичида белгиланади. Назорат қилиш тизими аниқлаган йўл қўйиш мумкин бўлган қийматлардан ортиш мавжудлиги ҳисоблаб чиқишни тўхтатмайди, балки кўзда тутилган прогноз қийматларида эҳтимолий номувофиқликлар ҳақида огоҳлантиради ҳам.

Иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилиш учун графикли ва жадвалли воситалар мавжудлиги ва ривожланганлиги. Ҳисоб-китобларнинг асосий босқичи яқунлангач, прогноз вариантини таҳлилий тадқиқ этиш учун материаллар тайёрлаш бўйича бир қатор ишлар вужудга келади. Ҳар бир кўрсаткичнинг прогноз сифатини баҳолаш жадваллари ва графикларига, исталган миқдордаги исталган кўрсаткичларни визуал таққослаш имкониятига, тадқиқ этилаётган вариант кўрсаткичлари прогнозининг тўлиқ суратига, баланс нисбатларини назорат қилиш натижаларига, ҳар бир кўрсаткичнинг индивидуал қийматлари ўзгариши йўл қўйиш мумкин бўлган доираларни назорат қилиш натижаларига эга бўлиш зарур.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Туремуратова А.А., Уринбаева Г.В.

Преподаватель, Ташкентский филиал Российский экономический университет,
ariuxanturemuratova@gmail.com

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА УЗБЕКИСТАНА

Развитие человеческого капитала в социальной сфере имеет большое значение для развития страны. Занятость граждан страны обеспечивает их активное участие в жизни общества. Но сейчас уровень занятости в нашей стране - больной вопрос. Безработица и занятость определены в законодательстве нашей страны [1]. Занятость является показателем, характеризующим качество и уровень жизни в стране. С экономической точки зрения занятость - это общественные отношения по поводу участия в общественно полезном труде на определенном рабочем месте, непосредственное соединение трудовых ресурсов со средствами производства, рабочей силы с рабочим местом. Узбекистан находится в процессе перехода к рыночной экономике, но экономика пока не создает достаточное количество хороших рабочих мест для участников рынка труда. Проводятся реформы для повышения конкурентоспособности и получения доступа к финансированию, а также для выборочной приватизации и реструктуризации государственных предприятий. Тем не менее, переход займет некоторое время, и доля частного сектора все еще очень мала, особенно в секторе услуг.

До тех пор, пока не произойдет переход ответственности за экономический рост от государства к частному сектору, создание рабочих мест будет продолжать находиться в состоянии стагнации и в ближайшее время не ожидается его рост в объеме, достаточном для обеспечения работой увеличивающегося количества новых участников рынка труда. Рост реального валового внутреннего продукта (ВВП) на душу населения в стране составлял в среднем 5 процентов за последние двадцать лет, при этом не было создано достаточного количества рабочих мест для рабочей силы в стране. Темпы создания новых рабочих мест в экономике составляли в среднем около 280 000 в год в период с 2004 по 2016 годы и упали примерно до 243 000 в период с 2017 по 2019 годы, что позволяет обеспечивать работой намного меньше, чем полмиллиона новых участников рынка труда в год. Большинство таких рабочих мест являются неофициальными и представлены в секторах с более низким уровнем производительности, таких как сельское хозяйство, строительство и производство. Перспективы создания в будущем качественных рабочих мест связаны с развитием частных малых и средних предприятий, повышением рыночной конкуренции, дальнейшим развитием и

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

расширением сектора профессиональных услуг и высокотехнологичного производства, а также прямых иностранных инвестиций [2].

Трудовая миграция играет важную роль в обществе. Качественные данные, собранные в ходе обсуждений, показывают, что местные условия труда, главным образом, низкооплачиваемая и неофициальная занятость, подталкивают безработные люди к тому, чтобы считать международную миграцию практически единственным вариантом для работы и получения достойной заработной платы. Около 5,5 процентов людей в возрасте 16 лет и старше являются международными трудовыми мигрантами. Основная масса трудовых мигрантов представлена людьми в возрасте 25-34 лет, при этом, значительное большинство мигрантов (около 90 процентов) являются мужчинами. Основным направлением для трудовых мигрантов из Узбекистана является Россия. Вторым по популярности направлением для всего населения и для мужчин является Казахстан, а третьим – Турция. Внутренняя миграция имеет гораздо меньший масштаб, поскольку заработные платы в Ташкенте менее привлекательны, чем миграция за границу, а стоимость жизни выше, чем в регионах.

Низкий уровень участия женщин в рабочей силе в Узбекистане отчасти объясняет относительно низкий уровень занятости в Узбекистане в целом. Женщины составляют 50,3% от общей численности населения в возрасте старше 16 лет, но их доля в рабочей силе и общей занятости составляет 38,8% и 35,7%, соответственно. Низкое участие женщин в рабочей силе скорее всего вызвано гендерными стереотипами и социальными нормами, поскольку в стране применяется модель, согласно которой женщины занимаются уходом за детьми и работой по дому.

Для обеспечения занятости женщин было бы хорошо, если бы женщины, имеющие собственный бизнес, проводили тренинги-семинары, чтобы мотивировать и направлять их.

Основным инструментом создания рабочих мест в Узбекистане являются ежегодные государственные программы занятости, в основе которых лежат бюджетные вложения в развитие инфраструктуры, инвестиции частных и государственных предприятий. Такие программы обеспечивают внедрение новых действенных механизмов всестороннего содействия повышению занятости и увеличению доходов населения, обеспечению занятости безработных, молодежи, женщин и выпускников.

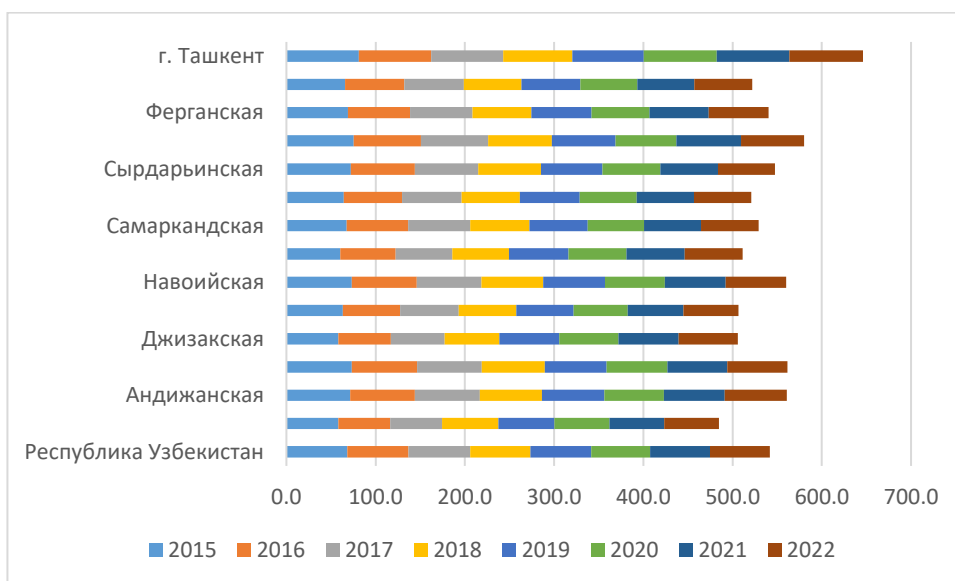

Диаграмма 1. Уровень занятости

У студентов и соискателей отсутствует информация о рынке труда, которая помогла бы определиться с выбором профессии и упростить поиск подходящих должностей. Информационные системы по рынку труда могут помочь сделать рынки труда более эффективными, усовершенствовав информационный поток между соискателями работы и работодателями. Когда имеется точная информация об ожидаемой заработной плате, востребованных профессиях и навыках, молодежь может сравнивать альтернативные карьерные пути, а также оптимальные варианты инвестирования в образование. Как качественные, так и количественные фактические данные, представленные в отчете, указывают на сложности с получением информации о базовых показателях рынка труда, а также с получением доступа к вакантным рабочим местам. И работодатели, и молодежь сообщают, что нормой являются неформальные каналы поиска работы через друзей и личные связи. Для этого необходимо разработать единую систему списков всех имеющихся рабочих мест в стране. И это нужно широко распространять среди населения.

Рынок труда является важным элементом национального экономического рынка. В настоящее время в республике создана организационная структура органов по труду, нормативно-правовая база государственного регулирования занятости, методическое обеспечение статистики труда и вся система государственной службы. В республике особое внимание уделяется развитию новой системы эффективной организации трудовой деятельности граждан, занятых на временных, сезонных и разовых работах. В этой связи, необходимо и далее активизировать всем заинтересованным министерствам, ведомствам, организациям, центрам занятости внимание по направлениям: а) расширения услуг, оказываемых гражданам, занятым на временных работах, включая содействие в поиске

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

новых рабочих мест и работодателей, создание необходимых условий для самозанятости граждан, особенно в сельской местности; б) защиты трудовых прав и охрану труда граждан, занятых на временных работах; в) широкого привлечения субъектов предпринимательства к процессам организации и координации временных работ на основе государственно-частного партнерства и др.

Литература

1. Закон Республики Узбекистан «О занятости населения».1998. №616-I.
2. Зейтц, У. 2019 год. Международная миграция и благополучие домохозяйств: данные из Узбекистана. Рабочий документ по исследованию политики № WPS 8910. Вашингтон, округ Колумбия: Группа Всемирного банка.
3. Маддалена Онорати, Алисия Маргери. Трудоустройство молодежи в Узбекистане. Возможности и вызовы. 2021.

**Саидов Д.
ТМИ, “Банк иши” кафедраси
профессори**

ТИЖОРAT БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Бизга маълумки, молиявий барқарорлик – бу молиявий тизимнинг, яъни молия муассасалари, бозорлар ва бозор инфратузилмаларининг эҳтимолий шоклар ва номутаносибликларга бардош бера олиши, шу билан бирга молиявий воситачилик функцияларини бажара олмаслик эҳтимолини пасайтириш қобилиятидир. Молиявий барқарорлик иқтисодиётнинг барқарор ривожланиш асоси ҳисобланади.

Банк тизимида олиб борилаётган ислоҳотларни амалийлигини таъминлаш мамлакатимиз банк тизимининг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини янада ошириш, тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, уларнинг инвестициявий фаоллигини рағбатлантириш, давлат банкларини хусусийлаштириш масаласи устувор вазифа сифатида банк тизимида муҳим ўрин эгалламоқда.

Айни пайтда халқаро меъёр ва стандартларга мувофиқ банк фаолиятини ташкил этишнинг янада юқори даражага чиқишини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сонли “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги “Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3270-сон Қарорларида тижорат банкларининг устав капиталини оширишга ва шу орқали уларнинг ликвидлиги, молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаб боришга алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, бу эса тижорат банклари ўртасидаги банклараро рақобатни кучайтиришга ва уларнинг молиявий барқарорлигини мустаҳкамлашга ижобий таъсир кўради.

Тижорат банклари барқарорлиги - бу банк бозорида, рақобат шароитида уларнинг яшовчанлигини ўзига хос белгисигина эмас, шу билан бирга, тижорат банкларининг ривожланиш стратегияси ҳамдир. Албатга ҳозирги шароитда тижорат банклари узоқни кўра билган ҳолда ўз фаолиятининг ўрта

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ва узоқ муддатларга мўлжалланган стратегияларини ишлаб чиқишлари мақсадга мувофикдир.

Тижорат банклари молиявий барқарорлиги - бу бирмунча кенгроқ бўлиб у фақатгина активларни тезда пулга айлантириш имкониятларини эмас, балки тижорат банкининг ўз кредиторлари - омонатчилар, банклар ва давлат олдидаги кредит ва бошқа пул характиридаги операцияларидан келиб чиқадиган ўз тўлов мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ бажариш қобилиятини ҳам ўз ичига олади. Шундай қилиб, ликвидлик молиявий барқарорлигининг зарур ва мажбурий шарти сифатида майдонга чиқади.

Маълумки, банк тизими ривожланишида тижорат банкларининг тўлов қобилиятини барқарорлигини таъминлаш ва у асосида самарали бошқариш қарорларини ишлаб чиқиш муҳим ўрин эгаллайди. Банклар фаолиятини ҳар томонлама таҳлил этиш, уларнинг тўлов қобилиятини ривожланиш йўналишларини олдиндан аниқлаш, барча молиявий кўрсаткичлар бўйича тўлиқ маълумотларни шаффофлиги, очиклиги ва уларни қайта ишлаш ҳамда таҳлил қилиш асосида банк фаолиятининг рақобатбардошлигини ҳамда тўлов қобилиятини мустаҳкамлигини аниқлаш имконини беради.

Банкларнинг барқарорлиги энг аввало унинг фаолиятининг молиявий кўрсаткичлари билан баҳоланади аммо унинг барқарорлиги кенг маънода ташқи ва ички таъсирларга тезда жавоб бера олишни ҳам ифодалайди. Шунинг учун банкларнинг барқарорлигини баҳолашда нафақат молиявий кўрсаткичларга, балки унинг ташкилотчилик, бошқарув ва бошқа хусусиятларга алоҳида эътибор қаратиш кераклигини англалади.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари молиявий барқарорлик кўрсаткичлари¹²² (млрд. сўм)

№	Кўрсаткичлар	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
	ЯИМ	407514,5	511838,1	602193,0	734587,7	888341,7
1.	Банк активлари	214419,6	272726,9	366 121,1	444922,5	556746,3
	Банк активларининг ЯИМдаги улуши (%да)	52,6	53,3	60,8	60,6	62,7
2.	Банк капитали	26678,9	51030,6	58351,3	70 917,6	79 565,4
	Банк капиталининг ЯИМдаги улуши (%да)	6,5	9,9	10,1	9,6	9,0
3.	Тижоарт банклари депозитлари	70001,4	91009,0	114746,9	156 189,8	216 737,5
	Банк депозитларининг ЯИМдаги улуши (%да)	17,2	17,8	19,8	21,2	24,4
4.	Банк кредит қўйилмалари	167390,6	211581	276 974,8	326385,6	390048,9

¹²²Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари асосида тузилди.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

	Банк кредит қўйилмаларининг ЯИМдаги улуши (%да)	41,1	41,3	46,0	44,4	43,9
5.	Депозитларнинг кредитларга нисбати %да	41,8	43,0	41,4	47,8	55,5

Юқорида келтирилган жадвал маълумотларидан кўринадик, 2018-2022 йилларда республикада тижорат банкларининг активлари, кредит қўйилмалари ва депозитлари динамикаси келтирилган бўлиб, у йилдан-йилга ўсиш тенденциясига эгадир. Ушбу кўрсаткичларни ЯИМдаги улуши ҳам ўсиш тенденциясига эга бўлиб, бироқ ушбу кўрсаткичлар халқаро амалиёт билан солиштирилганда анча паст ҳисобланади. Шу сабабли тижорат банкларининг ресурслари ва активлари ҳажмини ошириш орқали бу кўрсаткичларни ошириш мумкин. Ривожланган мамлакатлар амалиётида банк активлари ва кредитларининг ЯИМга нисбати 100 фоиз ва ундан юқори ҳисобланади.

Германияда депозитларнинг кредитларга нисбати 97,5 фоиз, Люксембургда 96,6, Францияда 86,8 фоизни ташкил қилади. Бу эса, ушбу давлатларда ресурс базасини банк депозитлари орқали таъминланганлигини кўрсатади ва депозитлар муддатидан келиб чиқиб, кредит ва бошқа даромад келтирувчи операцияларга мувофиқ равишда жойлаштирилади.

Банк хизматлари бозорида рақобат кучайиб бораётган шароитда тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш ва банк капитали таркибининг оптимал даражасини шакллантириш катта аҳамиятга эга.

Капиталнинг адекват даражаси банкларнинг операцион фаолиятида учраши мумкин бўлган рискларни камайтириб, уларнинг молия бозорига эркин кириб боришини таъминлайди. Бозор муносабатларининг тез суръатларда ривожланиши, пул маблағларига бўлган талабнинг ошиб бориши ва маблағларнинг чегараланганлиги, банкка ресурсларни жалб қилиш ва молиявий ресурсларнинг банк тизими орқали қайта тақсимланишини оптимал олиб бориш мамлакатимиздаги тижорат банкларидан улар капиталининг етарли ҳамда банк фаолияти даромади ва ликвидлигини таъминлайдиган даражада бўлишини талаб этади.

Мамлакатимиз тижорат банкларининг молиявий барқарорлигига таъсир қилувчи айрим омилларнинг мавжудлиги кузатишмоқда.

Хусусан, бугунги кунда, Биринчидан, республикада тижорат банкларининг активларининг ҳажмида юқори ликвидли қимматли қўғозларга қилинган инвестицияларнинг салмоғи паст даражадалиги (0,1 фоиздан 5,7 фоизгача); Ваҳоланки, тараққий этган мамлакатларнинг амалиётида ушбу кўрсаткич 10-30 фоизни ташкил қилади.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Иккинчидан, тижорат банклари активларининг ликвидлиги ва даромадлиги ўртасидаги муносибликнинг оқилона даражада эмаслиги. Учинчидан, айрим тижорат банкларида трансформация рискининг мавжудлиги депозитлар ва берилган кредитларнинг муддатлари ўртасидаги номувофиклик мавжудлиги;

Тўртинчидан, айрим тижорат банклари активларининг умумий ҳажмида даромад келтирмайдиган активларнинг салмоғи юқорилиги;

Бешинчидан, тижорат банкларининг депозит базасининг нобарқарорлиги; 2023 йилнинг 1 январ ҳолатига Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари депозитларининг умумий ҳажмида талаб қилиб олинган депозитларининг салмоғи 46,4 фоизни ташкил қилди¹²³. Айрим олинган тижорат банкларини кўрадиган бўлсак, масалан, ХАТБ “Трастбанк”да 80 фоиздан юқоридир. Бу эса тижорат банклари депозитлари барқарорлик даражасининг паст эканлигидан далолат беради.

Хулоса қилиб айтганда: - тижорат банклари молиявий барқарорлиги ва ишончилигини янада ошириш;

- тижорат банклари ресурс базасини мустаҳкамлаш ва ошириш учун қулай муҳитни яратиш;

- банк фаолиятини умумқабул қилинган халқаро меъёрлар ва стандартларга мувофиқ янада такомиллаштириш;

- тижорат банклари ликвидлиги ва капиталини етарлилигини Базель кўмитаси тавсиялари асосида такомиллаштириш;

- давлат банкларини хусусийлаштириш ва улар фаолиятини трансформация қилиш орқали эркин рақобат муҳитини кенгайтириш;

- миждозлар базасини кенгайтириш мақсадида янги, жозибдор депозит турларини жорий этиш ва бошқа шу кабиларни амалга оширилиши тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини янада ошишига ва ресурс базасини кенгайтиришга хизмат қилади.

¹²³ www.cbu.uz маълумотлари асосида тузилди.

Ким Д.И., Асракулова Д.С.

Ташкентский филиал РЭУ им Г. В Плеханова г. Ташкент, Узбекистан

ПОСТРОЕНИЕ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА УЗБЕКИСТАНА

Актуальность. Промышленный сектор Узбекистана претерпевает серьезные изменения, обусловленные ускоренным распространением глобализации и усилением макроэкономической нестабильности.

Существующие проблемы. Без создания устойчивых условий и моделей функционирования невозможно повысить конкурентоспособность хозяйственной деятельности, особенно в условиях системных кризисов, свойственных узбекской экономике.

Поддержание стратегической устойчивости многих предприятий находится в тесной взаимосвязи с аспектами хозяйственной деятельности и методами ведения бизнеса. На данный момент в экономической науке и бизнес-среде твердо закрепились принципы устойчивого развития, на базе которых должна строиться новая парадигма рыночных отношений. Создание эффективных в стратегической перспективе бизнес-моделей строится на основе активного взаимодействия между обществом, государством, предприятиями и окружающей средой, которое в комплексе имеет прямую направленность на обеспечение стабильности и защиты интересов всех участников экономических отношений. Согласно инновационной стратегии «Узбекистан -2030» пунктов 47-48 промышленная отрасль требует разработки новых подходов к оптимизации использования природных и человеческих ресурсов, а также инвестиций [1]. В контексте устойчивого развития предприятия ключевым элементом выступает инновационная среда. Инновационное пространство открывает ряд возможностей для формирования организационно-экономического механизма управления устойчивым развитием, рационально используя весь доступный ресурсный потенциал. На уровне предприятия инновационное пространство позволяет принимать управленческие решения об оптимизации норм использования располагаемых материально-технических ресурсов при реализации инновационных программ и мероприятий, способствующих созданию устойчивости [2].

Эконометрическая модель устойчивого развития промышленного предприятия позволяет рассмотреть стратегические преобразования его производственных структур в виде логических зависимостей, которые можно выразить системами уравнений. Объединенные группы уравнений позволяют выявить элементы модели в составе стратегии устойчивого развития предприятия. Преимущество полученных моделей заключается в получении

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

подтверждающих расчетов для обеспечения функционального планирования повышения устойчивости и выявления потенциальных угроз. В классическом понимании создание и поддержание устойчивости на уровне предприятия зависит от ряда базовых компонент, которые способствуют созданию конкурентного производства: ресурсы, технологии, управление. В то же время устойчивая инновационная деятельность требует серьезных капиталовложений, что определяет введение инвестиций как одной из базовых компонент построения модели управления устойчивым развитием через активизацию инновационных процессов. Такой аппарат выявления траекторий устойчивого развития на уровне предприятия в общем виде можно представить следующим образом

$$L_{sd} = \{R; T; I; M\}$$

где L_{sd} – уровень устойчивого развития; R – ресурсный потенциал предприятия; T – технологический потенциал предприятия; I – доступность инвестиционных ресурсов; M – состояние системы управления.

В существующих методиках оценки и управления устойчивым развитием рассматриваются зависимости между экономическими, социальными и экологическими блоками показателей. При этом внутри данных блоков происходит учет множества разнонаправленных интересов, гармонизация которых будет содействовать повышению устойчивости на всех уровнях управления. Рыночно-ориентированное управление предприятием на данный момент является незавершенной системой, интеграция элементов в концептуальном аппарате которой не может совершенствоваться без учета аспектов устойчивого развития. Таким образом, устойчивое развитие предприятия складывается из системы факторов «влияния» по ряду направлений. В частном случае эконометрические модели должны учитывать производственные аспекты промышленности, например, наличие возможностей для глубокой диверсификации и сокращения. Для планирования функционала производственной и финансовой систем возможно использовать оптимизационные системы, например, выстроенные на основе теоретико-игровых методов. Игровые подходы позволяют выстроить систему планирования взаимосвязанных ресурсов предприятия на основе определения критериев его стратегических ориентаций и выработать конкурентный аппарат в составе потенциала устойчивости [3]. Множество подходов к процессу формирования стратегии устойчивого развития предприятий отражает вариативность соотношения экономических и эколого-социальных аспектов. Методический инструментарий позволяет спрогнозировать ситуацию развития промышленного предприятия, опираясь на конкретные локальные критерии. Однако для получения достоверной методической информации требуется наличие статистических показателей реального состояния анализируемого субъекта, что зачастую является проблемой в связи с ограниченностью и неполнотой информации [4].

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Перечень показателей, предлагаемых исследователями для оценки уровня устойчивого развития, может быть значителен, однако зачастую различные методики взаимно не согласованы и дублируют друг друга. В рамках построенных моделей целесообразно выделить фактический и потенциально возможный уровень устойчивого развития, что предоставит возможность произвести расчет эффективности устойчивости. Данный процесс можно выразить следующим образом:

$$E_{sd} = L_{sd}(\text{факт}) / L_{sd}(\text{потенциал})$$

где E_{sd} – эффективность устойчивого развития; $L_{sd}(\text{факт})$ – фактический уровень устойчивого развития; $L_{sd}(\text{потенциал})$, – потенциально возможный уровень устойчивого развития.

Показатель E_{sd} допустимо использовать для получения информации о результативности функционирования системы устойчивости предприятия и полноты использования широты ее потенциала. При этом критерий эффективности должен обеспечить максимальное использования потенциала устойчивости предприятия ($E_{sd} \rightarrow \max$), а показатель $L_{sd}(\text{потенциал})$ следует формировать с учетом поправки на коэффициент стресс-тестирования. Стоит отметить, что в процессе формирования стратегии устойчивого развития предприятия, учитывая его участие в промышленном производстве, целесообразно использовать показатели производственного блока (компоненты).

Компоненты:

1. *Финансовая компонента (L_1):* состояние экономической безопасности; финансовая устойчивость; ликвидность; инвестиционная привлекательность; конкурентоспособность; капитализация и так далее. Данная компонента направлена на рациональное использование ресурсного потенциала предприятия.

2. *Социальная компонента (L_2):* инвестиции в КСО; средняя заработная плата; кадровые коэффициенты; состояние человеческого потенциала; содействие развитию социальной сферы и так далее. Данная компонента направлена на получение максимальной отдачи от человеческих ресурсов и создание благоприятных условий труда.

3. *Экологическая компонента (L_3):* объем отходов; доля перерабатываемых отходов; количество выбросов CO_2 ; состояние экологической инфраструктуры; расходы на охрану окружающей среды и так далее. Данная компонента показывает способность предприятия к обеспечению экологического равновесия и минимизация негативного воздействия на окружающую среду.

4. *Производственная компонента (L_4):* состояние основных фондов; выполнение производственной программы; зависимость от поставщиков; инновационный потенциал и так далее. Данная компонента является специфической для промышленного предприятия, поскольку позволяет

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

определить функциональное состояние не только предприятия, но и его отдельных структурных элементов.

На следующем этапе необходимо рассчитать интегральный показатель по предприятию (L_{sd}), который учитывает вес каждой компоненты (a_1, a_2, a_3, a_4 ; $a_1 + a_2 + a_3 + a_4 = 1$). Расчет интегрального показателя оценки уровня устойчивого развития промышленного предприятия выглядит следующим образом:

$$\Delta L_{sd} = L_1 a_1 + L_2 a_2 + L_3 a_3 + L_4 a_4$$

В результате имеется возможность получить интегральное значение уровня устойчивого развития. Значения могут быть различными, однако стоит отметить стандартизованные границы: 1) от 0,00 до 0,39 – отсутствие устойчивого развития; 2) от 0,40 до 0,79 – стандартное функционирование со средним уровнем устойчивости; 3) от 0,80 до 1,19 – допустимый уровень устойчивого развития; 4) от 1,20 до 1,60 – высокий уровень устойчивого развития; 5) свыше 1,60 – стабильный непрерывный рост устойчивости бизнеса. В зависимости от отобранных показателей и специфики хозяйственной деятельности интерпретация результатов может быть различной, однако использование полученных данных в эконометрических моделях позволяет выявить зависимость показателей предприятия от устойчивого развития, чтобы обосновать эффективность мероприятий по созданию и поддержанию устойчивости.

Вывод. Стоит отметить, что полученное значение может находиться в определенном диапазоне, стресс- тест которого позволяет выявить минимальное и максимальное значение устойчивости, а средней показатель за конкретный период позволяет получить данные об общей оценке уровня устойчивого развития анализируемого объекта.

Список литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158
2. Родионов Д.Г., Мельниченко А.М. Моделирование организационно-экономического механизма управления развитием инновационной среды // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2019. № 11-3. С. 72-83.
3. Зайцев А.А., Михель Е.А., Дмитриев Н.Д. Использование теоретико-игрового подхода для формирования финансовой стратегии взаимодействия предприятий // Бизнес. Образование. Право. 2020. № 3. С. 81-67.
4. Мерзляков В.Ф., Винокуров А.А. Разработка модели стратегии устойчивого развития фирмы // Российское предпринимательство. 2013. № 23. С. 81-87

Шадманова Г.,
“ТИҚХММИ” МТУ профессори,
Хусанова Ф.

“ТИҚХММИ” МТУ “Иқтисодиёт” факултети талабаси

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК КОРХОНАЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ФАОЛИЯТИНИ ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛЛАР ЁРДАМИДА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Аннотация: Мақолада замонавий жамиятда ахборот коммуникация технологияларининг қўлланилиши, жамиятни ахборотлаштириши, янги таълим технологияларининг ўқув жараёнида ишлатилиши, миллий иқтисодиётнинг рақамли секторини ривожлантириши масаласининг давлат даражасига кўтарилиб, бу борада олиб борилаётган чора-тадбирлар таҳлил қилинган.

Калитли сўзлар: ахборот, ахборот коммуникация технологиялари, эконометрика, эконометрик модел, рақамли иқтисодиёт.

Республикамиз мустақилликка эришгандан кейин мамлакатимизда туб ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Бозор иқтисодиётига ўтишни босқичма-босқич амалга ошириш, иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришни жадаллаштириш, аҳолини ижтимоий химоя қилиш ва фаравонлигини ошириш биринчи навбатдаги вазифа деб белгиланди

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантириш асосини биринчи навбатда, республикамизда умуммиллий бойлик ҳисобланган суғориладиган ерлардан фойдаланиш самарадорлигини ва деҳқончилик маданиятини ошириш ҳисобланади. Республикада қишлоқ хўжалигига яроқли ерларнинг чекланганлиги, суғориладиган ер майдонларидан тўғри ва самарали фойдаланишни ташкил этиш учун, суғориладиган ерларда фойдаланиш самарадорлигига таъсир этадиган омилларни ўрганиб, уларни илмий асосланган ҳолда тадқиқ қилиш орқали, тез суратлар билан ўсиб бораётган республика аҳолисининг озик-овқат маҳсулотларига ва саноатнинг хом-ашёга бўлган талабини қондириш имконини беради.

Суғориладиган ерлардан олинадиган ҳосилдорлик миқдорига таъсир этадиган асосий омиллардан бири бу тупроқ унумдорлигидир. Тупроқ унумдорлиги суғориладиган ерларда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Деҳқончиликда экинлар ҳосилдорлигининг 50 фоизи тупроқ унумдорлигига боғлиқ экан. Шу сабабли интенсив равишда табиий унумдорликни ошириш йўли билан етиштириладиган маҳсулот ҳажмини ошириш мумкин[1].

Озик-овқат муаммосини ҳал қилишнинг икки хил йўли мавжуддир: биринчи интенсив йўл билан яъни мавжуд ерлардан оқилона фойдаланиш, янги тур ва нав экинларини етиштиришнинг янги

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

технологияларини жорий қилиш ҳисобига; иккинчиси – экстенсив йул билан яъни қишлоқ хўжалиги учун кўшимча ерларни жалб қилиш ҳисобига.

Бозор иқтисодиёти шароитида рақоботбардош маҳсулотларни етиштириш учун ердан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш керак бўлади. Қишлоқ хўжалик корхоналари мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда хўжалик юритишнинг асосий шаклларида бири деб тан олинган. Улар кам харажат сарфлаб, юқори даромад олиш истагида бўлади. Бу ўз-ўзидан ердан самарали фойдаланишни талаб қилади.

Бозор иқтисоди шароитида қишлоқ хўжалик корхоналари ривожланиши бир бирига боғлиқ бўлган бир неча омилларга боғлиқ. Булардан биринчиси унинг самарадорлик кўрсаткичларига таъсир қилувчи ердан фойдаланиш ўлчамидир. Иккинчиси – ишлаб чиқариш ҳажми ва тузилмаси бўлиб, булар экинлар ҳосилдорлиги, ердан фойдаланиш ўлчами ҳамда фермер томонидан етиштириладиган маҳсулотларга бозор талабидан боғлиқдир. Ишлаб чиқариш ресурсларининг чекланган шароитида қишлоқ хўжалик корхоналари оладиган фойдасини максималлаштириш учун уларнинг ердан фойдаланиш чегарасини оптималлаштириш муҳимдир[2].

Қишлоқ хўжалик корхоналари олдида турган долзарб масалалардан бири ишлаб чиқариш самарадорлиги масаласидир. Бу масаланинг долзарблиги ишлаб чиқариш ресурсларига нархнинг ошиши ва тадбиркорликка рискнинг ошиши билан кучайиб боради. Ҳар бир корхонада мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш орқали ўзининг фаолияти самарадорлигини ошириш талаб қилинади.

Мақолада қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолияти натижаларига таъсир қилувчи омиллар таҳлил қилинади. Бу омилларни бошқариладиган, ва бошқарилмайдиган омилларга бўлинади. Бошқарилмайдиган омиллар, бозор муҳити билан боғлиқ омиллардир.

Бошқариладиган омиллар ички ва ташқи хўжалик омилларига бўлинади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдолиги даражасини аниқловчи асосий омилларга қишлоқ хўжалиги корхонаси экин майдони ўлчами, тупроқ унумдорлиги, жойлашган ўрни ва сув билан таъминланганлик киради[3].

Тажрибада иқтисодий кўрсаткичларнинг янги шаклига ўтиши иқтисодий жараёнларнинг асосий қонуниятлардан тасодифий четланишлари оқибатида юз беиши кузатилади. Эҳтимоллар назарияси ва математик статистика усулларига асосланган эконометрик моделлаштириш айрим тасодифийликларда яширинган қонуниятларни аниқлаш ва миқдорий ифодалашга имкон беради. Ҳар қандай модел ҳам воқеликни соддалаштирилган аксидан иборат, лекин эконометрик модел ўзининг миқдорий аниқлиги билан нафақат ўтмиш ривожини таҳлил қилиш, балки прогноз қилиш воситаси ҳамдир[4].

Моделни тузиш ва таҳлил қилиш боскичлари қуйидагилардир;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- модел ўзгарувчиларини танлаш
- маълумотларни динамик қаторлар кўринишида танлаш;
- энг муҳим фактор-аргументларни танлаш ва математик статистика усуллари орқали таҳлил қилиш;
  - натижа ва омиллар орасидаги математик боғланиш кўринишини танлаш;
  - мавжуд маълумотлар асосида математик статистика усулларидадан фойдаланиб номаълум параметрларни аниқлаш;
  - моделнинг статистик гипотезага мос келиш-келмаслигини текшириб кўриш;
  - моделни таҳлил қилиш ва уни ривожлантириш.

Моделни тузиш ва фактор–аргументларни танлаш икки босқичда амалга оширилади. Биринчи босқичда факторлар тадқиқотчининг касбий билими ва тажрибаси асосида танланади, иккинчи босқичда эса, факторлар статистик усуллар асосида, мисол учун корреляция ва регрессия таҳлиллари орқали танланади [5].

Факторларни таҳлил қилишдан мақсад натижавий кўрсаткич ўзгаришига муҳим таъсир қилувчи омилларни аниқлашдан иборатдир. Бундай омиллар қишлоқ хўжалиги барча тармоқларига ёки фақат фермер хўжаликларига хос бўлиши мумкин. Мисол учун, фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлиги моделида турли тармоқлар омиллари бўлиб, тупроқ унумдорлиги, техника билан таъминланганлик, сув билан таъминланганлик, солинадиган ўғитнинг миқдори ва бошқалар бўлиши мумкин.

Қуйида дон экинлари ҳосилдорлигига ўртача ўғитлар миқдори орасидаги боғланишнинг регрессия таҳлилини амалга оширилган:

$$Y=3219,4+15,7X \quad (1)$$

Демак ўғитларни бир бирликка оширсак дон ҳосилдорлиги гектарига 15,7 кг ошар экан. Уни график кўринишда қуйидагича ифодалаш мумкин.

Шу йўл билан тузилган модел орқали қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш йўллари аниқлаш ва прогноз қилиш ҳамда ердан фойдаланиш ўлчамини оптималлаштириш мумкин.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Umurzoqov U.P., Toshboyev A.J., Toshboyev A.A. Fermer xo‘jaligi iqtisodiyoti. – T.: IQTISOD- MOLIYA, 2007. – 226 b.
2. Алимов Р.Х., Ходиев Б.Ю., Алимов Қ.А. ва бошқалар. Миллий иқтисодда ахборот тизимлари ва технологиялари. Ўқув қўлланма // С.С.Ғуломовнинг умумий таҳрири остида. –Т.: “Шарқ”, 2004 . – 320 б.
3. Шодмонова Г. Иқтисодий-математик усуллар ва моделлар. Дарслик. ТИМИ. 2013,260б
4. Shadmanova G., Rahmankulova B., Karimova X.X. Ekonometrika. Darslik. T.TIQXMMI. 2019.
5. Г. Шодмонова, З.С. Абдуллаев «Ер тузишда иқтисодий-математик усуллар ва моделлар» ўқув қўлланма, Т. 2007й.

Холбоев Б.М., Болтаев Х.Х., Мукумов А.З.
Ташкентский филиал РЭУ имени Г.В.Плеханова

«НЕЙРОННАЯ СЕТЬ» - МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛЬ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

В представленной работе рассматривается процесс создания модели прогнозирования экономических показателей при помощи математического аппарата «нейронная сеть». При помощи использования модели в будущем появляется возможность произвести прогноз и на основе показателей принимать управленческие решения.

Ключевые слова: прогнозирование, математическая модель, экономические показатели, нейронная сеть.

В настоящее время прогнозирование является актуальным и необходимым процессом управления бизнесом и принятия решений касательно деятельности предприятия. На основании полученных данных можно скорректировать ход работы всего предприятия, тем самым получить наиболее высокие результаты, а так как главной целью любой коммерческой деятельности является получение прибыли, то и благодаря хорошей стратегии занять наиболее выгодное финансовое положение на рынке. Прогнозирование является неременным условием эффективного планирования деятельности всего предприятия, так как на основании прогноза осуществляется обоснование принимаемых управленческих решений. Такое планирование, на основе прогнозируемых значений можно назвать стратегическим анализом предприятия.

В процессе производства потребляются различные виды ресурсов, будь это материальные или нематериальные. Они необходимы для полноценного функционирования предприятия. Основным капиталом компании обеспечивает все эти факторы производства. Именно инвестиции в основной капитал являются движущей силой в развитии предприятия. Следовательно, их прогнозирование является актуальным. Период, охватывающий временной ряд, с 2001 года по 2022 год включительно. Последний год будет являться проверочным для модели. Именно с ним мы будем сравнивать полученные результаты различных методов.

Для прогнозирования временных рядов используем структурную модель, а именно, в дальнейшем, создание модели осуществиться при помощи математического аппарата нейронных сетей [1]. Для анализа и построения модели нейронной сети будем использовать программный пакет для статистического анализа данных STATISTICA v. 10 [2].

Работа математического аппарата нейронная сеть подобна человеческому мозгу, так как функционирование напоминает человеческое

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

познание. Система соединённых и взаимодействующих между собой простых процессоров принято называть искусственными нейронами.

Так как 2022 год является проверочным, то мы и будем сравнивать полученные значения именно с реальными значениями года [3].

Установим процент контрольной выборки, так как заранее было поставлено условие, что последние двенадцать значений являются проверочными, то тестовую выборку исключаем.

По своему определению модель нейронной сети содержит входной слой, скрытые слои и выходной слой. Для обработки и анализа данных, а в дальнейшем для построения модели будем использовать многослойный персептрон.

Далее выбираем стратегию, для этого выберем автоматизированную сеть. Для этой стратегии определим под выборки. Контрольная же выборка используется для остановки процесса обучения нейронной сети.

Функция активации скрытых нейронов — логистическая, а функция активации выходных нейронов тождественная.

Процессом обучения нейронной сети называется настройка архитектуры сети и весов синоптических связей для наилучшего решения поставленной задачи прогнозирования. Обучения нейронной сети осуществляется на тестовой выборке. В процессе обучения сеть подстраивается таким образом, чтобы наилучшим образом реагировать на входные сигналы. Для процесса обучения нейронной сети будет использоваться метод обратного распространения [4]. Обучение предполагает два прохода по всем слоям сети, а именно прямого и обратного.

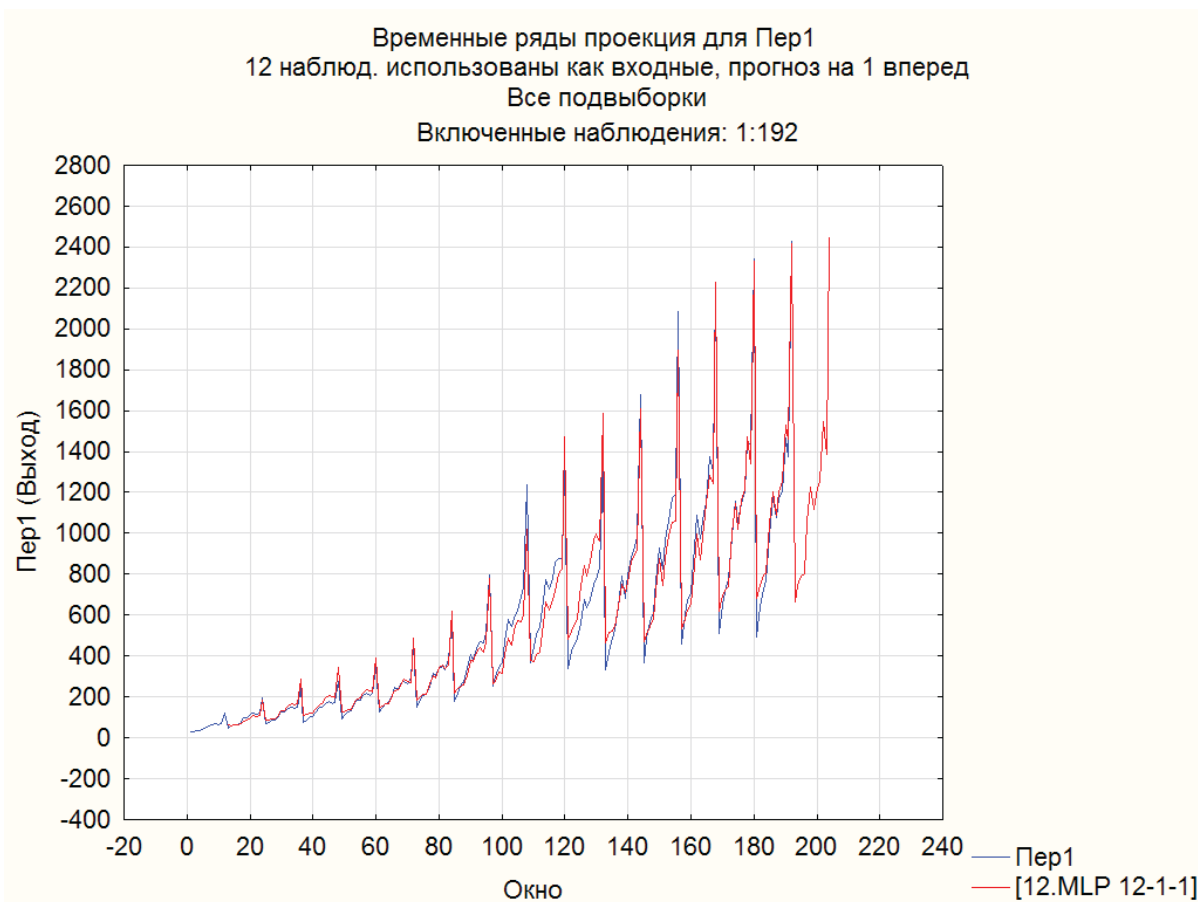
Общий алгоритм обратного распространения ошибок выглядит следующим образом:

- 1) *подать входной вектор на вход построенной сети;*
- 2) *вычислить выход рабочей сети;*
- 3) *рассчитать разность между получившимся выходом сети и желаемым результатом;*
- 4) *подкорректировать веса для минимизации ошибки;*
- 5) *повторить шаги с 1 по 4 пока ошибка не станет приемлемой.*

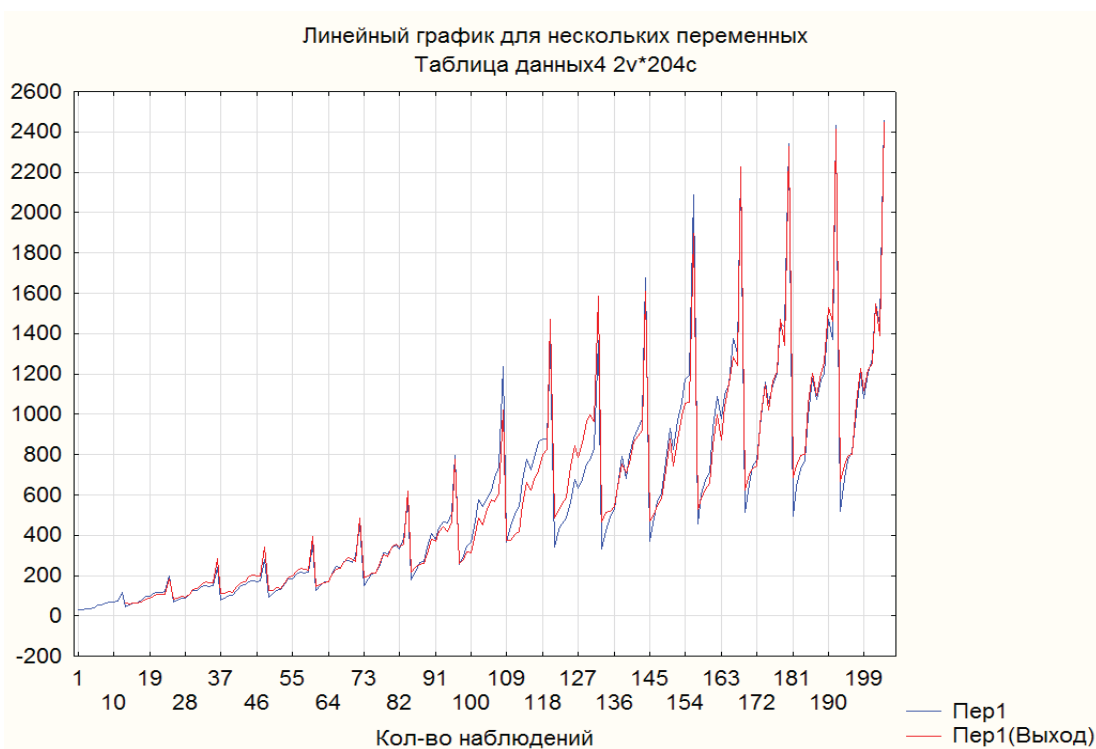
Контрольная выборка используется для остановки процесса обучения нейронной сети. Другими словами, когда ошибка на контрольной выборке начинает возрастать, это служит признаком того, что модель уже переобучается и именно в этот момент необходимо прекращать обучение.

Таким образом, можно осуществить прогноз на 2022 год, представленный на рисунке 1.

Теперь мы можем визуально сравнить полученные значения с исходными, представленные на рисунке 2.

Рис. 1. Визуальный прогноз на 2022 год

Рис. 2. Визуальное сравнение показателей

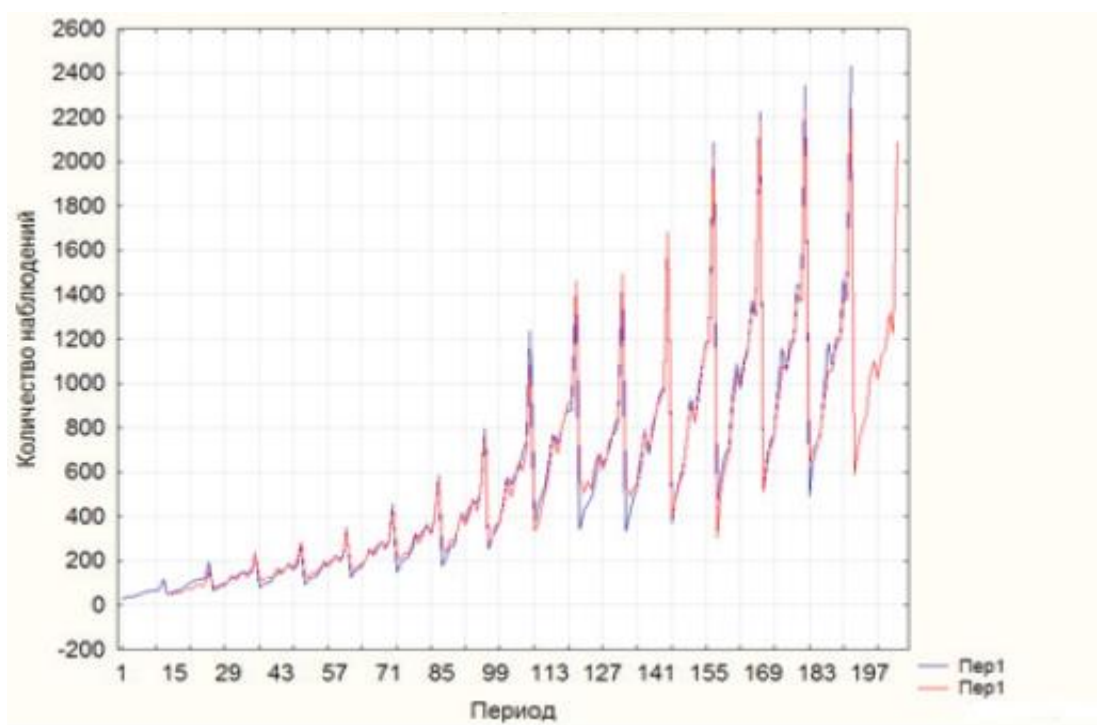

Рис. 3. Прогноз коэффициента инвестиций в основной капитал

Ошибка аппроксимации построенной модели составила лишь 3,4 %, это свидетельствует о качественном построении модели, а значит, в дальнейшем ее можно использовать для прогнозирования экономического показателя.

Теперь создадим прогноз, на основе полученной модели, на 2022 год. Таким образом, можно сделать вывод, что нейронная сеть решает поставленную задачу хорошо, прогноз показателей «Инвестиций в основной капитал» имеет достоверные показатели, на его основе можно принимать управленческие решения.

Прогнозирование показателей является процессом ведения бизнеса, так как от него зависит даже определение реальной себестоимости продукции или услуги. Именно благодаря прогнозируемым значениям появляется возможность выбора наилучшей стратегии ведения бизнеса в нынешней экономической ситуации в стране. Благодаря построенной математической модели, используя нейронную сеть можно сделать вывод о том, что тенденция является положительной, что свидетельствует о стабильной экономической ситуации в стране на 2022 год.

Литература:

1. Афанасьев, В. Н., Юзбашев М. М. Анализ временных рядов и прогнозирование: Учебник. — М.: Финансы и статистика, 2001.
2. Софт STATISTICA v10.0 [Электронный ресурс] — 2021 г. — URL: <http://statsoft.ru>.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

3. Государственная статистика [Электронный ресурс] — 2022 г. — URL: [http:// stat.uz](http://stat.uz).

4. Хайкин, С. Нейронные сети: полный курс, 2-е издание; пер. с англ. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2006.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Zaripova Mukaddas Djumayozovna

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Termiz davlat universiteti

zaripovamuqaddas0407@gmail.com

BINAR TANLOV MODELLARI ASOSIDA YUQORI MALAKALI KADRLAR TAYYORLASH JARAYONI SIFATINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Hozirgi kunda, oliy ta'lim tizimida yuqori malakali kadrlar (YuMK) tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yuqori bosqichga ko'tarish hamda “oliy ta'lim – ilm-fan – ishlab chiqarish” o'rtasidagi samarali integratsiyani ta'minlash masalalariga davlat siyosati darajasida katta ahamiyat berilmoqda.

YuMK tayyorlash jarayoni sifatini oshirish hamda “oliy ta'lim – ilm-fan – ishlab chiqarish” o'rtasidagi samarali integratsiyani tashkil etish bo'yicha masalalar yechimini topish va mexanizmlarini takomillashtirish borasida maqsadli qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Biroq, talabalarni ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatga jalb etishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish orqali YuMK tayyorlash jarayoni sifatini oshirish hamda “oliy ta'lim – ilm-fan – ishlab chiqarish” o'rtasidagi samarali integratsiyani ta'minlashga erishish yo'nalishida tadqiqotlar deyarli kam.

Shuningdek, ekonometrik modellar – xususan, binar tanlov modellari asosida, ta'lim natijalari va yutuqlari yuqori bo'lgan, bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan (yoki bakalavriat bosqichini bitirgan) iqtidorli talabalarni saralash hamda ta'limning keyingi bosqichida (magistraturada) o'qishini davom ettirishlari uchun tavsiya etishni yetarlicha ishonchlik bilan prognoz qilishga imkon beradigan uslubiyot ishlab chiqilmagan.

Bunday uslubiyotni mavjudligi oliy ta'lim muassasalari (OTM) uchun talabalarni ta'lim yutuqlari, iqtidori to'g'risidagi ma'lumotlarini qiyosiy tahlil etishga, bilimidagi bo'shliqlarni aniqlashga, o'quv jarayoni sifatini tadqiq etishga hamda ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishlarini davom ettirishlari uchun tavsiya qilishga imkon beradi.

Shu bois, tadqiqotda OTMlarida talabalarni ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishlarini davom ettirishlari uchun tanlash va tavsiya qilishni binar tanlov modellari asosida yetarlicha ishonchlik bilan prognozlashtirish va uslubiyotini ishlab chiqish maqsad qilib olindi. OTMlarida tahsil olayotgan ma'lum bir guruh talabalari ichidan iqtidorlilarini tanlash, muayyan bir qator omillarni (o'quv jarayonida faol, mustaqil fikr-mushohada yuritadigan, o'qitilgan fanlar bo'yicha o'zlashtirish natijalari yuqori, kasbiy bilimlarni o'zlashtirish darajasi va hokazo) hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerakligi belgilab olindi. Ammo, shu o'rinda, tanlangan iqtidorli talabalardan qaysi biriga birinchi o'rinda ta'limning keyingi bosqichida o'qishni davom ettirishga tavsiya berilishi kerak, degan savol tug'iladi?

Ushbu savolga asosli javobni, tanlangan har bir iqtidorli talaba bo‘yicha ta’limning keyingi bosqichida o‘qishini davom ettirishi uchun tavsiya berishning maqsadga muvofiqligini prognozli bahosini hisoblash imkonini beradigan modelni ishlab chiqish orqaligina olish mumkin.

Iqtidorli talabalarni ta’limning keyingi bosqichida o‘qishini davom ettirishi uchun tavsiya qilish jarayonida qabul qilinadigan qarorni asoslash va haqiqiylikni oshirish uchun binar tanlov modellaridan foydalanish taklif etiladi.

Binar tanlov modeli – bu diskret tanlov modelining xususiy xoli bo‘lib, unda bog‘liq o‘zgaruvchi faqat ikkita qiymatni (1 yoki 0) oladi. Boshqacha aytganda, binar tanlov modellarida bog‘liq o‘zgaruvchilar ikkilikdir. Bunday o‘zgaruvchilar uchun odatdagi chiziqli regressiya qo‘llanilmaydi, chunki u manfiy qiymatlarni ham, birdan katta qiymatlarni ham beradi.

Ikkilik o‘zgaruvchi uchun model quyidagi ko‘rinishga ega:

$$y_i^* = \beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij} + u_i \quad (1)$$

bu yerda, y_i^* - yashirin (latent) o‘zgaruvchi. Odatda, yashirin (latent) o‘zgaruvchi - y_i^* qiymatlariga qarab, kuzatilayotgan o‘zgaruvchi - y_i “0” yoki “1” qiymatini oladi.

$$y_i = \begin{cases} 1, & \text{agar } y_i^* > 0, \\ 0, & \text{agar } y_i^* \leq 0. \end{cases} \quad (2)$$

Taqdim etilayotgan model ehtimollik modeli deb ataladi. Biz ushbu ishda, ehtimollik modelining taqsimot turlari bo‘yicha modellari (logit, va probit)dan foydalanamiz.

Logit model ko‘rinishi quyidagicha:

$$y_i^* = \ln \frac{P_i}{1 - P_i} = \beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij} + u_i, \quad (3)$$

bu yerda, y_i^* - logit deyiladi, P_i - esa logistik taqsimot asosida hisoblanadigan bog‘liq o‘zgaruvchi y_i ning ehtimolligi bilan aniqlanadi:

$$\frac{P_i}{1 - P_i} = e^{y_i^*} = e^{\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij} + u_i}, \quad (4)$$

$$\hat{P}_i = \frac{1}{1 + e^{-y_i^*}} = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij})}}. \quad (5)$$

Probit modelida logit modeliga o‘xshab, P_i kuzatilmaydigan qiymat standart normal taqsimot funksiyasidan kelib chiqqan holda hisoblanadi:

$$P_i = F\left(\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij}\right) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij}} e^{-\frac{u^2}{2}} du. \quad (6)$$

Shunday ekan, iqtidorli talabalarni ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirishi uchun tavsiya qilishning maqsadga muvofiqligini prognozli bahosini hisoblash imkonini beradigan modelni binar o’zgaruvchilarni qo’llash orqali ishlab chiqishga harakat qilamiz.

Tadqiq etiladigan obyekt uchun, 2019-2020 o’quv yilida Termiz davlat universiteti bakalavriat 5110700 – “Informatika o’qitish metodikasi” ta’lim yo’nalishiga qabul qilingan, 2022-2023 o’quv yilida ushbu yo’nalishni bitirgan, 65 nafar talaba olingan.

Modelni qurish binar o’zgaruvchini qo’llash g’oyasiga asoslanganligi bois, Y: agar talaba, o’quv jarayonida faol, mustaqil fikr-mushohada yuritadigan, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarga, innovatsion ishlanmalarga qiziqishi hamda ta’lim natijalari va yutuqlari yuqori bo’lsa, ekspert-o’qituvchilar guruhining baholashi bo’yicha, iqtidorli deb belgilansin Y=1; aks holda Y=0.

Tadqiqot ishida binar o’zgaruvchilar qiymatlari ekspert baholash usuli yordamida olindi. Ekspert-mutaxassislar guruhini shakllantirish uchun yuqorida qayd etilgan, mazkur ta’lim yo’nalishi talabalariga umumkasbiy va ixtisoslik fanlari bo’yicha o’quv mashg’ulotlarini olib boruvchi professor-o’qituvchilar tanlab olindi. Guruhdagi ekspertlar soni 12 nafarni tashkil etdi. Ularning har biri uchun so’rov varaqasi tuzildi. Ekspert-o’qituvchilarga har bir talabani ma’lum bir parametr xususiyatlaridan kelib chiqqan holda baholash uchun so’rov varaqasi taqdim etildi. Shuningdek, ularga baholash uslubiyoti bo’yicha ko’rsatmalar berildi. Ekspert-o’qituvchilar tomonidan so’rov varaqasi to’ldirildi. Ular fikriga ko’ra, iqtidorli deb tan olingan talabaga 1 ga teng bo’lgan yuqori darajaga ega rang (baho), aks holda 0 ga teng bo’lgan eng qo’yi rang (baho) belgilandi.

So’rov natijalariga ko’ra, ekspert-o’qituvchilarning barcha javoblari matritsali axborot modelida umumlashtirildi. Ma’lumotlarga matematik ishlov berildi. Natijada binar o’zgaruvchilar belgilab olindi.

Shuningdek, modelni qurishda omillar sifatida quyidagi ma’lumotlar qo’llanildi (1-jadval).

1-jadval

Binar tanlov modellarida qo’llaniladigan omillar hamda ularning shartli belgilanishi

No	Binar o’zgaruvchi	Shartli belgi	No	Omillar	Shartli belgi
1	Iqtidorli talaba	y=1	1	Xorijiy tilni bilish darajasi (test natijalari asosida), ball	x_1
			2	Kasbiy bilim darajasi (test natijalari asosida), ball	x_2

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2	Talaba iqtidorli emas	$y=0$	3	Malakaviy amaliyot, baho	x_3
			4	Kurs ishi, ball	x_4

65 nafar talaba uchun binar o‘zgaruvchilarning qiymatlari aniqlangan, ta’limni keyingi bosqichida tahsilini davom etish istagida bo‘lgan da’vogar talabalar ro‘yxati (so‘rov orqali aniqlangan) esa 2-jadvalda keltirilgan.

Ekonometrik modellarni tuzish, ekonometrik tahlil va modellashtirish uchun mo‘ljallangan gretl 2022c dasturidan foydalangan holda amalga oshirildi.

Dastavval, binar o‘zgaruvchi va omillarni o‘zaro bir-biriga bog‘liqligini tahliliy o‘rganish maqsadida, ikkita o‘quv guruhi (65 nafar) talabalarining ma’lumotlariga tayangan holda korrelyatsiya koeffitsiyentlari aniqlandi hamda ular korrelyatsiya matritsasida aks ettirildi.

2-jadval

Da’vogar talabalar ro‘yxati

№	F.I.SH.	Xorijiy tilni bilish darajasi, ball	Kasbiy bilim darajasi, ball	Malakaviy amaliyot, baho	Kurs ishi, ball
		x_1	x_2	x_3	x_4
1	Allanazarova D.F.	14	12	4,0	80
2	O‘roqova M.B.	13	12	4,0	80
3	Panjiyev A.S.	12	13	4,0	65
4	Xurramov S.SH.	11	13	5,0	97
5	Boboyeva F.A.	12	14	4,5	87
6	Botirova K.Z.	12	13	3,5	75
7	G‘aniyeva R.R.	13	14	3,5	74
8	Ibragimova M.J.	11	13	5,0	85
9	Kaxarova M.A.	14	12	3,0	60

So‘ngra, omillarning binar o‘zgaruvchiga ta‘sirini hamda bog‘liqligini aniqlash uchun korrelyatsiya koeffitsiyentlari matritsasi tahlil qilindi. Yuqorida qayd etilgan omillarning (x_1, x_2, x_3, x_4) binar o‘zgaruvchiga ($y: y=1; y=0$) ta‘siri aniqlandi.

Natijada, binar o‘zgaruvchi (natijaviy omil) bilan kuchsizroq bog‘lanishda bo‘lgan omillar chiqarib tashlanib, gretl 2022c dasturi yordamida logit va probit modellar tuzildi.

Logit model ko‘rinishi:

$$\hat{P}_i = \frac{1}{1 + e^{-(-54,945 + 2,952 \cdot x_1 + 2,276 \cdot x_2)}} \quad (8)$$

Probit model ko‘rinishi:

$$P_i = F(-31,238 + 1,690 \cdot x_1 + 1,279 \cdot x_2) \quad (9)$$

Model sifati pseudo-R² va McFadden-R² haqiqatga o‘xshashlik munosabati (LRI) indeksleri yordamida baholandi. Ushbu indekslar quyidagi formulalar yordamida hisoblanadi:

$$R_{pseudo}^2 = 1 - \frac{1}{1 + \frac{2}{n} \cdot (L(\bar{\alpha}) - L(\alpha_0))} \quad (10)$$

$$R_{McF}^2 = 1 - \frac{L(\bar{\alpha})}{L(\alpha_0)} \quad (11)$$

bu yerda, n – tanlanmadagi kuzatuvlar soni (umumiy talabalar soni).

Bu indeks 0 dan 1 gacha qiymatlarni qabul qiladi. Indeks qiymatlari 1 ga qancha yaqin bo‘lsa, model sifati shuncha yuqori bo‘ladi.

Tuzilgan modellar uchun ushbu indeksni hisoblashda haqiqatga o‘xshashlik funksiyasining maksimum qiymatini $L(\bar{\alpha})$, shuningdek, o‘zgarmas α_0 dan tashqari, barcha parametrlari nolga teng bo‘lgan, haqiqatga o‘xshashlik funksiyasining chegaralangan maksimum qiymatini $L(\alpha_0)$ bilish zarurdir. Chegaralangan va chegaralanmagan haqiqatga o‘xshashlik funksiyasi uchun $L(\bar{\alpha}) \geq L(\alpha_0)$ tengsizligi bajarilsa va ushbu qiymatlar farqi qanchalik katta bo‘lsa, tuzilgan model sifati shuncha yuqori bo‘ladi.

Tadqiq etilayotgan obyekt uchun faqatgina o‘zgarmas α_0 ni hisobga olgan holda tuzilgan modellar quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ldi.

Logit model ko‘rinishi:

$$\hat{P}_i = \frac{1}{1 + e^{-0,739667}} \quad (12)$$

Probit model ko‘rinishi:

$$P_i = F(0,459112) \quad (13)$$

Logit va probit modellar uchun $L(\bar{\alpha})$ va $L(\alpha_0)$ qiymatlari aniqlandi (3-jadvalda keltirilgan). Tahlil natijasiga ko‘ra, ikkala modelda ham chegaralangan va chegaralanmagan haqiqatga o‘xshashlik funksiyalari uchun $L(\bar{\alpha}) \geq L(\alpha_0)$ tengsizlik bajarilganligini, ular orasida sezilarli farq borligini, hamda model sifati statistik jihatdan yuqori darajada ekanligini ko‘rsatdi.

Logit va probit modellarning $L(\bar{\alpha})$ va $L(\alpha_0)$ qiymatlari, (10) - (11) formulalarga qo‘yib hisoblanganda, ikkala model uchun ham pseudo-R² = 0,7

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

hamda McFadden- $R^2 = 0,8$ qiymatlari 1 ga yaqinligi, model sifati yuqori ekanligini anglatadi.

Umumiy regressiya ahamiyatliligi ikkala model uchun ham Xi-kvadrat va uning p-qiymati tomonidan tasdiqlanadi.

Ta’limning keyingi bosqichida tahsilini davom etish istagida bo’lgan da’vogar talabalardan (2-jadval) birinchi navbatda qaysi biriga o’qishga tavsiya berish mumkinligini aniqlash (va tanlash) uchun tuzilgan logit va probit modellardan foydalanildi. Da’vogar talabalarga tavsiya berishning ehtimollik prognoz qiymatlari va tavsiya pozitsiyalari aniqlandi.

Tahlil natijalariga ko’ra, logit va probit modellarda da’vogar talabalarga tavsiya berishning ehtimollik prognoz qiymatlarida farq borligi, ammo tavsiya pozitsiyalari bo’yicha bir xil holatdaligi aniqlandi. Shunday qilib, ta’limning keyingi bosqichida tahsilini davom etish istagida bo’lgan da’vogar talabalardan birinchi o’rinda 7-raqamdagi (jurnal bo’yicha 42), ikkinchi o’rinda 1 (6)- va 9 (46), uchinchi o’rinda 5 (38), to’rtinchi o’rinda 2 (15), beshinchi o’rinda 3 (16)- va 6 (39), oltinchi o’rinda 4 (30)- va 8 (43)-raqamlardagilarga tavsiya berish mumkinligi aniqlandi.

Ikkala modeldan prognoz qilish uchun eng maqbulini tanlash ekonometrik modellashtirishning yakuniy natijalari hamda qiyosiy tahlili orqali amalga oshirildi (3-jadval). 3-jadval natijalariga ko’ra, tuzilgan binar tanlov modellaridan hisoblangan mezonlar bo’yicha eng maqbuli deb, probit model topildi.

Boisi, Akaike, Shvars va Xennan-Kuinn mezonlari qiymatlari probit-modelda logit-modelga qaraganda kichikroq, model sifatini baholovchi indekslar (pseudo- R^2 va McFadden- R^2 (LRI)) qiymati 1 ga yaqinroq, chegaralangan va chegaralanmagan haqiqatga o’xshashlik funksiyasi maksimal qiymatlari orasidagi farq kattaroq, hamda probit-modeli uchun o’rta nuqtada ta’limning keyingi bosqichida o’qishini davom ettirishi mumkin bo’lgan talabalar ehtimoliga omil o’zgaruvchilar ta’sirining chegaraviy samarasi yuqoriroqdir (probit-modelning xorijiy tilni bilish darajasi omil o’zgaruvchisi ta’sirining chegaraviy samarasi 0,04 birlikka, kasbiy bilim darajasi omil o’zgaruvchisi ta’sirining chegaraviy samarasi esa 0,03 birlikka farq qiladi).

3-jadval

Tuzilgan binar tanlov modellari asosida hisoblangan axborot mezonlarining qiyosiy tahlili¹²⁴

Mezonlar	Binar tanlov modellari	
	Logit-model	Probit-model
Axborot mezonlari qiymatlari		
Akaike	24,04491	23,69247
Shvars	30,56807	30,21563
Xennan-Kuinn	26,61871	26,26628

¹²⁴ Manba: muallif ishlanmasi

Model sifatini baholovchi indekslar				
pseudo-R ²		0,49513		0,49651
McFadden-R ²		0,77938		0,78369
Chegaralangan va chegaralanmagan haqiqatga o‘xshashlik funksiyasi maksimal qiymatlari va ular orasidagi farq				
$L(\bar{\alpha})$		-9,022454		-8,846236
$L(\alpha_0)$		-40,89586		-40,89586
$L(\bar{\alpha}) - L(\alpha_0)$		31,8734		32,0496
Omil o‘zgaruvchilar ta’sirining chegaraviy samarasi				
$\alpha_r \cdot f(z)$	x_1	0,1652	x_1	0,2075
	x_2	0,1274	x_2	0,1571

Tahlil natijalari asosida quyidagi xulosaga kelindi: tadqiq etilayotgan obyekt uchun tuzilgan probit-model ahamiyatli va undan amaliy maqsadlarda, ya’ni, OTMlari talabalarini - ta’limning keyingi bosqichida (magistratura) tahsilini davom ettirishlari uchun saralash va tavsiya etishning yetarlicha ishonchlilik bilan prognozini amalga oshirishda foydalansa bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida, ta’limning keyingi bosqichi uchun sifatli, intellektual salohiyatli kadrlar qabul qilish jarayonini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, fikrimizcha, mamlakatda oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning bevosita asoschisi bo‘lgan intellektual salohiyat egalarini o‘qitish va tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yuqori bosqichga ko‘tarishga erishiladi.

Mamlakat taraqqiyotida, ya’ni ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy-siyosiy va madaniy jihatdan rivojlanishida yuqori malakali kadrlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarida yuqori malakali kadrlar tayyorlash faoliyati bilan bog‘liq jarayonlar dinamikasini, istiqboldagi o‘zgarishlarini o‘rganish zarur.

Urunov Ravshanbek Sadullaevich
Tashkent Financial Institute
Statistics and econometrics
Department PhD , senior teacher

DEVELOPMENT OF TOURISM AND MODELING OF DEVELOPMENT INDICATORS

Taking into account the wide use of multi-factor production functions and functions derived from them in the econometric analysis of socio-economic development processes, we determine the econometric models of the income from tourism activities in the form of a production function based on multi-factor connection. The identified models will help to determine the target forecast indicators for the medium and long term based on the determination of the directions of management of the factors affecting the volume of income from the tourism sector at the macro level, and to determine the measures necessary to ensure these indicators.

Taking the change in the volume of income from the tourism sector as an endogenous factor, a multi-factor analysis was carried out on its change under the influence of the main factor (resources). Having defined the volume of income from the tourism sector as the peak of the function, that is, the resulting factor, the following indicators were selected based on the expert analysis of the indicators of the factors affecting it with the participation of leading experts of the Ministry of Tourism and Cultural Heritage of the Republic of Uzbekistan (Table 1):

- X1 – gross added value created in the tourism sector;*
- X2 – the number of tourists entering Uzbekistan;*
- X3 - volume of investments made in the field of tourism;*
- X4 – number of business entities in the field of tourism;*
- X5 – real total income per capita.*

If the nature of the indicators of the endogenous factor and the exogenous factor that affects it is seen, it will have a connection close to the model in the form of a production model based on the indicators of the factors that have a significant impact through the volume of capital, resources and real total income per capita as influencing factors. .

Due to the fact that the unit of measurement of the extracted result and influencing factor indicators is not the same, that is, the factor indicators are not homogeneous, we can determine the main trend model in the form of a linear logarithmic connection. For this purpose, all factor indicators are reduced to natural logarithmic indicators.

Table 1
Indicators of the volume of income from the tourism sector and factors influencing its change

Years	From the field of tourism removable revenues volume, billion soum (Y)	In the field of tourism created gross added value, billion soum (X 1)	to Uzbekistan come in coming number of tourists, thousand people (X 2)	To the field of tourism being introduced investments volume, billion soum (X 3)	In the field of tourism entrepreneurship number of subjects, pieces (X 4)	Population soul per head right coming real common revenues volume, thousand soum (X 5)
2011	341.6	3294.7	1394.0	13.8	332.0	2729.9
2012	567.9	3561.5	1595.0	21.0	358.0	3267.8
2013	1112.3	3793.4	1698.0	15.9	336.0	3902.7
2014	1052.0	4066.4	1862.0	18.7	343.0	4472.0
2015	1187.5	4219.5	1917.0	18.5	398.0	5127.5
2016	1252.5	4253.3	2070.0	35.2	433.0	5887.9
2017	1546.9	4631.8	2691.0	31.7	499.0	6681.4
2018	1041.1	5085.7	5346.0	44.9	983.0	7767.0
2019	1313.0	6169.0	6748.0	87.5	1158.0	9509.6
2020	255.8	1240.0	1504.0	101.7	1337.0	10737.3
2021	422.1	1680.2	1685.0	580.2	1483.0	13325.8

Based on the connection of the main endogenous and exogenous factors, the above time series data were analyzed using the EViews10 program in order to determine the trends in the volume of income from the tourism sector .

The parameters identified during the regression analysis using the Eviews10 software package and the importance of the model were evaluated by the main evaluation indicators calculated by the program. A linear logarithmic model of the trend is formed by extracting the coefficients of the regression model from the results of the regression analysis.

A multi-factor econometric model of changes in the volume of income from the tourism sector and the factors affecting it was created using the identified data. According to him, representing this process

$$Ln y = 0,333 \cdot Ln x_1 + 0,695 Ln x_2 - 0,101 \cdot Ln x_3 - 1,742 Ln x_4 + 1,793 Ln x_5 - 5,548$$

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

If the determined linear logarithmic model is potentiated, a non-linear econometric model representing the amount of income from the tourism sector is derived:

$$Y_1 = \frac{X_1^{0,333} \cdot X_2^{0,695} \cdot X_5^{1,793}}{X_3^{0,101} \cdot X_4^{1,742} \cdot e^{5,548}}$$

Using a multi-factor econometric model, the value of changes in the volume of income from the tourism sector in the medium term, i.e. in 2011-2026, was expressed in a graph.

Based on the above factor connections, we developed a development scenario based on the influence of factors on the amount of income from the tourism sector, which is considered the result indicator of the most important indicators in the development of the tourism industry. The use of identified trends allows to optimize the efficiency obtained from a resource unit, while correctly distributing the volume of resources introduced into the field.

The trend models determined on the basis of multi-factor connection allow to predict the change of the main indicators of the industry activity in the future period under the influence of selected factors, taking into account the errors within a certain limit. In the course of the research, the change in the amount of income from the tourism sector under the influence of 5 main factors is used to determine the forecast values for the next period.

Using the established trend models, determining the amount of resources (exogenous factors) introduced from the point of view of the development of business activities in tourist enterprises operating in the market of tourism services, taking into account the effect obtained from each unit of additional input resource unit, allows to ensure the optimal efficiency of the amount of income received from the tourism sector, as well as ensures balanced and stable development of enterprises.

Used literature

1. Mirzaev A.T. Analysis of the economic efficiency of management of tourism and recreation enterprises // Economy and education [Text]. 2019. #6. 194-199 p.
- 2 . Information of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan (www.stat.uz)
- 3 Asrakulov , A. S. (2020). Nekotorye aspects of the methodology of the definition of informal art and the definition of granite in Uzbekistan. Finansovo-pravovye i innovatsionnye aspekti investirovaniya ekonomiki regiona, 698-704.

Урунов Равшанбек Садуллаевич
Тошкент молия институти
Статистика ва эконометрика
кафедраси PhD, катта ўқитувчи

**SEM&LATENT ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛЛАРИДАН
Фойдаланган холда Ўзбекистонда кичик ва ўрта
бизнес субъектларига яратилган ташқи мухит эмперик
таҳлили**

Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасидаги давлатлар ичида аҳоли зичлиги бўйича энг биринчи ўринда туради. Аҳолисининг учдан бир қисми 29 ёшдан кичик бўлиб, деярли ярим аҳолиси чекка қишлоқ худудларида истиқомат қилади. Хар йили 29 ёшгача бўлган меҳнатга лаёқатли 800 минг киши меҳнат бозорига кўшилади, ва шунинг ўзи янги иш ўринларини яратиш қанчалик муҳим ва устувор вазифа эканлигини кўрсатиб беради.

Кичик бизнесни ривожлантириш мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг, шу жумладан ишсизликни камайтириш ва камбағалликни қисқартиришнинг энг асосий драйвери ҳисобланиб, буни Ўзбекистон Республикаси президенти Шавкат Мирзиёев ҳам 2022 йил 22 август куни пойтахтда тадбиркорлар билан бўлган учрашув вақтида таъкидлаб ўтдилар.

Расмий маълумотларга кўра, кичик ва ўрта корхоналар бандликнинг энг катта манбайи ҳисобланади, 2000-йилда 31% бўлган бўлса, бугунги кунда улар меҳнатга лаёқатли аҳоли қатламининг 54.9% ни иш билан таъминламоқда. Ўзбекистонда иш билан банд бўлган хар 2 кишининг биттаси кичик ва ўрта корхоналарда ва деярли 70% и иш билан таъминланган.

1-жадвалда 2016 йилда кичик бизнеснинг улуши кўрсатилган давр ичида ўзининг энг юқори даражаси 66.8% ни ташкил этиб, жон бошига ЯИМ ҳам \$2 705.0 кўрсаткич билан 2016-2021 даврлар ичида энг юқори кўрсаткични кўрсатиб турибди, 2021 йилда эса кўрсаткичлар расайганини кўриш мумкин, бу кўрсаткич *non-rasmiy sektorda bo'lsa ham kichik va o'rta biznesning trendi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.*

Юқоридаги маълумотлар шуни кўрсатадики, юртимизда кичик бизнес субъектларини ривожлантириш энг устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Энг аввало, давлат кичик бизнесни ривожлантиришни унга керакли мухит ва шароит яратиб беришдан бошлаши зарур.

Ушбу илмий тадқиқот ишида, кичик ва ўрта корхоналарга давлат томонидан яратиб берилган шароитлар эмперик таҳлил қилиниб баҳоланади. Кичик бизнес субъектларининг ташқи мухитини баҳолаш борасида илм фанда жуда кам изланишлар олиб борилган. Асосан ташқи мухитни таъсир қилувчи

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

омил сифатида хорижий тадқиқотчилар Онтораел Ризал, Сухадак, Маврди Мухаммад Холид лар озиқ овқат ва ичимликлар саноатига ички ва ташқи омилларнинг таъсирини ўргани ўтишган. Мухаммад Назри, Freyzer Sherman, Patrik Glison, Merilin Lindblad, Iedunote, Mageplaza ва бошқалар ўрганиб чиқишган.

Ўзбек олимларидан Dildora Tadjibaeva, Ойбек Арипов ва бошқалар бу борада салмоқли ишлар олиб боришган. Лекин, кичик бизнеснинг ташқи мухитини деярли ҳеч бир адабиётларда баҳоланмаганлиги бу илмий тадқиқот ишини долзарблигини янада оширади.

Ушбу илмий тадқиқот ишида тенгламаларни моделлаштириш ва LATENT (SEM&LATENT) эконометрик моделларидан фойдаланган ҳолда 8 та ўзгарувчилар жаҳон банкининг 2019 йил Ўзбекистонда 1041 та кичик ва ўрта корхоналарда ўтказилган сўровномалар орасидан танлаб олинган. Улар қуйидагилар:

1. tax – солиқ ставкалари бўйича тўсиқлар мавжудлиги
2. tax_administration – солиқ маъмуриятларидаги тўсиқлар мавжудлиги
3. licensing – бизнесни литсензиялаш ва рухсатномалар олишдаги тўсиқлар мавжудлиги
4. politics – сиёсий барқарорлик
5. corruption – коррупция
6. courts - суд тизими
7. access_land – ердан фойдаланишга бўлган тўсиқлар мавжудлиги
8. access_finance – молиявий тўсиқлар мавжудлиги

Ўзгарувчиларнинг ҳаммаси доимий ўзгарувчилар бўлиб (0 билан 1 ораликда) муаллиф томонидан тозалангандан сўнг умумий респондентлар сони 856 тага тушган ва керакли натижа олиш учун бу сон етарли ҳисобланади. Бу ерда ўзгарувчилар мазмунан бир хил категорияга келтирилган, яъни “тўсиқ мавжуд эмас” деган респондентлар 1 ва “тўсиқ мавжуд” деб овоз берганлар 0 деб олинган. Маълумотлар STATA 16 дастури ёрдамида тахрирланган. Келтириб ўтилган барча ўзгарувчилар бизнес субъектлари бевосита таъсир кўрсатолмайдиган ва давлатнинг бошқарувида бўлганлиги сабабли LATENT эконометрик моделидан фойдаланган ҳолда “business_environment” яъни “бизнес мухит” деб номланган 1 дона умумий latent ўзгарувчи Бартлетт формуласи ёрдамида ҳисобланиб яратиб олинди.

Яратиб олинган ўзгарувчининг қийматлари керакли ораликга тушиши учун Min-Max scaling формуласидан фойдаланган ҳолда 0 ва 1 ораликга келтириб олинди.

Ушбу илмий тадқиқот ишида эконометрик моделлардан фойдаланган ҳолда бизнес мухит деб номланган индекс яратиб олинди. Олинган натижалардан билиш мумкинки 2019 йил ҳолатига Ўзбекистонда фаолият юритиб келаётган тадбиркорлик субъектларига давлат томонидан яратилган имкониятларни 63.55% тадбиркорлик субъектлари яхши деб баҳолашган. Бу давлатимиз раҳбари томонидан олиб борилаётган сиёсатларнинг самарасини

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

корсатиб беради. Респондентларнинг 36.45% и деярли 3 дан 1 қисми эса тадбиркорлар давлат томонидан бўлган муносабатдан қониқмаганини кўрсатиб беради. Бу эса соҳада етарли муаммолар мавжудлигини ва уларни бартараф этиш лозимлигини англатади.

Мавжуд тадқиқот ишининг камчилик қисми шуки, бунда соҳалар кесимида натижалар қамраб олинмаган ва келажакдаги ишларда бажарилиши кўзда тутилган. Ушбу натижа кичик ва ўрта корхоналарнинг самарадорлигини баҳолашда таъсир этувчи омил сифатида қўлланилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Осиё Тараққиёт Банки. <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/42007-014-ssa.pdf> (26 September 2018).
2. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/08/23/meeting-with-businessmen/>
3. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/small-business-and-entrepreneurship-2>
4. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/labor-market-2>
5. “Analysis of the influence of external and internal environmental factors on business performance: a study on Micro Small and Medium Enterprises (MSMEs) of food and beverage”. 2017. ЖУРНАЛ Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences.
6. “The impact of internal factors on small business success: a case of small enterprises under the felda scheme”. Khadijah Mohamad Radzi¹, Mohammad Nazri Mohd Nor², and Suhana Mohezar Ali³. Asian Academy of Management Journal, Vol. 22, No. 1, 27–55, 2017

Shakarova Dilfuza Ruzimuratovna

Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
zaripovamuqaddas0407@gmail.com

TEMIR YO‘L TRANSPORTIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING EKONOMETRIK TAHLILI

Kirish. Hozirgi vaqtda respublikamizning mustaqil taraqqiyot yo‘lidagi keng ko‘lamli islohotlari izchil davom etayotgan, iqtisodiyotimizning sifat jihatidan yangi, zamonaviy tarkibiy tuzilmasini shakllantirish, hududlarimizni kompleks rivojlantirish transport va kommunikasiya tizimini takomillashtirish bilan uzviy bog‘liq.

Davlat transportga iqtisodiy, ijtimoiy va geosiyosiy maqsadlarga erishish, milliy xavfsizlik, mamlakat iqtisodiyoti va transport kompleksi yaxlitligi va barqarorligini ta‘minlash vositasi sifatida qaraydi.

Temir yo‘l transportining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: yuk tashishga bo‘lgan talabni yuqori sifatli foydalanish ishlari va ma‘lum darajadagi xavfsizlik bilan to‘liq qondirish, infratuzilmani mutanosib ravishda rivojlantirish, poyezd og‘irligini oshirish, yani ularning yuk ko‘tarish qobiliyatini ko‘tarish orqali transport vositalariga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirish hisobiga prognoz qilingan transport hajmini ta‘minlash.

Ko‘plab taniqli mahalliy va xorijiy olimlar transport tizimining turli yo‘nalishlari (temir yo‘l transporti, avtotransport, aviatsiya va boshqa)da oqilona yuk tashish tizimlarini tashkil etish va vazifalarni shakllantirish bilan shug‘ullanishgan [1-6]. Ushbu ishlarning aksariyatida temir yo‘l transportidan samarali foydalanish, uning iqtisodiyoti, transport jarayonlarini tashkil etish, yuk tizimlari nazariyasini shakllantirish kabi masalalarga e‘tibor berilgan.

Biroq, yuk tashish hajmining har yili barqaror o‘lishi va buning natijasida o‘tkazib yuborilgan poyezdlar sonining ko‘payishi og‘irligi va yuk tashish uzunligi ortgan poyezdlar harakatini eng samarali va tejamkor tashkil etish uchun prognozlash asosida tahlil qilishning yangi usullaridan foydalanish masalalariga kam e‘tibor qaratilgan. Shu bois, ushbu masala zaruriyati inobatga olinib, muhim vazifa qilib qo‘yilmoqda. Muayyan bir temir yo‘l uchastkasi uchun ham, butun tarmoq uchun ham operatsion ko‘rsatkichlar asosida yuk aylanmasini prognozlashning matematik modelini ishlab chiqish kerak. Mazkur tadqiqotda matematik modelni qurish uchun korrelyatsiya va regressiya tahlilidan foydalanildi.

Iqtisodiy jarayonlarning korrelyatsion-regressiv tahlili quyidagi bosqichlardan iborat:

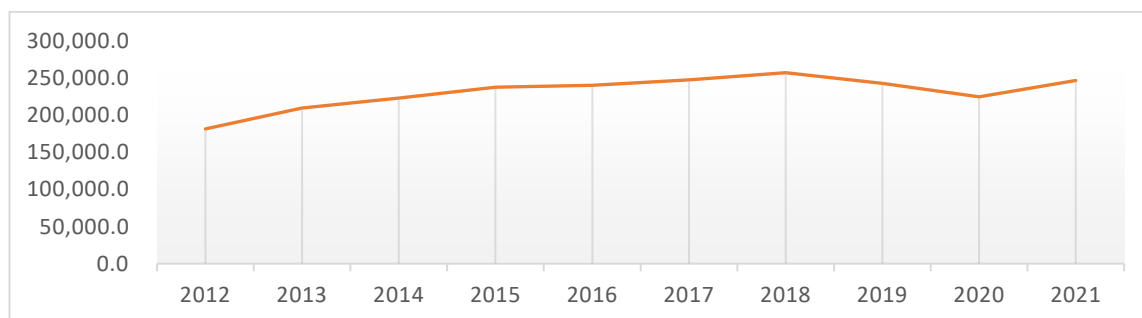
1. Argumentlarni aniqlash va shartli o‘zgaruvchilarni oldindan tanlash.
2. Bir necha omillar orasidagi bog‘lanish zichligi va shaklini aniqlash.
3. Taqdim etilgan iqtisodiy jarayonni modellashtirish va olingan modelni tahlil qilish.

4. Yakuniy natijalarni natijaviy ko'rsatkichni rejalashtirish va prognozlashni takomillashtirish uchun qo'llash. Bunday holda, quyidagi asosiy savollarga javob berish kerak:

- omillar o'rtasida bog'liqlik bormi;
- bog'lanish zichligi qanday;
- olingan model to'g'ri yoki yo'qmi [5].

To'g'ri iqtisodiy-matematik modelni ishlab chiqishda uning omillar maydonini to'g'ri va oqilona aniqlash, yani jamiyat rahbariyati tomonidan tartibga solinishi mumkin bo'lgan omillarni shuningdek, tezda boshqarish qiyin bo'lgan boshqarib bo'lmaydigan omillarni ham aniqlash kerak.

Surxondaryo viloyati temir yo'l orqali yo'lovchi tashish ko'rsatkichi 2012-2018 yillarda o'sishni ko'rsatgan. 2019-2020 yillarda esa pasayish tendentsiyasiga kirgan. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida COVID-19 pandemiyasini ko'rsatish mumkin. Ko'rsatkich 2021 yilda yana o'sish holatiga o'tgan (1-rasm).

1-rasm. 2012-2021 yillarda Surxondaryo viloyati temir yo'l orqali yo'lovchi tashish ko'rsatkichi¹²⁵

Surxondaryo viloyati temir yo'l orqali yo'lovchi tashish ko'rsatkichini modellashtirish uchun gretl dasturiy ta'minotidan foydalanildi. Dastlab vaqtli qator statsionarliligi tekshirildi (1-jadval).

1-jadvaldan shuni ko'rishimiz mumkinki, o'zgarmassiz ADF testi p-qiyamati 0,5524, ya'ni 0,05 ahamiyatlilik darajasidan katta. O'zgarmasli ADF testi p-qiyamati esa 0,008078 ga teng. O'zgarmasli ADF testi natijalari vaqtli qatorning statsionarlik ekanligini ko'rsatmoqda. Ma'lumki, vaqtli qator statsionar bo'lsa, AR, ARMA, ARIMA model tuzish mumkin [7].

¹²⁵ Surxondaryo viloyat Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

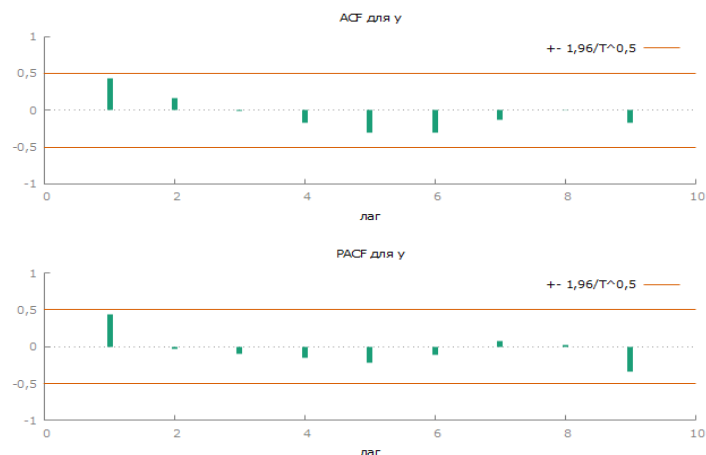

ADF testi natijalari¹²⁶

Rasshirennyy test Diki-Fullera dlya y
 test. nachinaya s 3 lagov, kriteriy AIC
 ob'em vyborki 6
 nulevaya gipoteza edinichnogo kornya: $a = 1$
 test bez konstanty
 vkluchaya 3 laga(-ov) dlya (1-L)y
 model: $(1-L)y = (a-1)*y(-1) + \dots + e$
 oцenka dlya (a - 1): -0,0177501
 testovaya statistika: $\tau_{nc}(1) = -0,367922$
 asimpt. r-znachenie 0,5524
 koэф. avtokorrelyacii 1-go poryadka dlya e: -0,149
 lag dlya raznostey: $F(3, 2) = 1,345 [0,4534]$

test s konstantoy
 vkluchaya 2 laga(-ov) dlya (1-L)y
 model: $(1-L)y = b_0 + (a-1)*y(-1) + \dots + e$
 oцenka dlya (a - 1): -1,1182
 testovaya statistika: $\tau_c(1) = -3,49755$
 asimpt. r-znachenie 0,008078
 koэф. avtokorrelyacii 1-go poryadka dlya e: -0,095
 lag dlya raznostey: $F(2, 3) = 2,262 [0,2518]$

Model tartibini esa quyidagi rasmdagi korrelogrammada aniqlaymiz (2-rasm).

2-rasm. Vaqtli qator korrelogrammasi¹²⁷

¹²⁶ Muallif ishlanmasi
¹²⁷ Muallif ishlanmasi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

2-rasmda ACF kamayib borayapti, PACF da esa 1-lagdan keyin uzilish sodir bo`lgan. Bu esa avtoregressiya modeli tartibi 1 va sirg`aluvchi o`rtacha tartibi esa 0 ekanligini anglatadi.

Model parametrlarini baholash natijalari 2-jadvalda berilgan (2-jadval).

2-jadval

Model parametrlarini baholash natijalari¹²⁸

Model 1: ARMA, ispolzovani nabludeniya 2012-2021 (T = 10)

Zavisimaya peremennaya: y

Standartnye oshibki rasschitani na osnove Gessiana

	<i>Koeffitsient</i>	<i>St. oshibka</i>	<i>z</i>	<i>p-znachenie</i>	
const	223842	19166,5	11,68	<0,0001	***
phi_1	0,796988	0,220895	3,608	0,0003	***
Srednee zavis. peremen	231350,9	St. otkl. zavis. perem		22362,09	
Srednee innovatsiy	5034,380	St. otkl. innovatsiy		15684,83	
R-kvadrat	0,521248	Isprav. R-kvadrat		0,521248	
Log. pravdopodobie	-111,2981	Krit. Akaike		228,5961	
Krit. Shvarca	229,5039	Krit. Xennana-Kuinna		227,6003	

		<i>Deystvitelnaya chast</i>	<i>Mnimaya chast</i>	<i>Modul</i>	<i>Chastota</i>
AR					
	Koren 1	1,2547	0,0000	1,2547	0,0000

2-jadvaldan ARMA(1,0) modeli umumiy ko`rinishi quyidagicha:

$$y_t = 223842 + 0,796988 \cdot y_{t-1} \quad (1)$$

Model parametrlari ahamiyatli ekanligini 2-jadvalda ko`rishimiz mumkin. Shuningdek,  $MAPE = 6,4837$  teng ekanligi ma`lum bo`ldi. Bundan tashqari qoldiqlar normal taqsimot qonuniga bo`ysunishi hamda qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud emasligi aniqlandi.

(1) modeldan foydalanib, Surxondaryo viloyati temir yo`l orqali yo`lovchi tashish ko`rsatkichining 2026 yilga qadar prognoz qiymatlari aniqlandi (3-jadval). 3-jadvalda shu ma`lum bo`ldiki, 2026-yilga kelib 231262 ming kishini tashkil etish kutilmoqda. Bu esa joriy davr raqamlariga nisbatan 93,6601 foizini tashkil etadi. Boshqacha qilib aytganda 6,3399 foizga kam ekanligini ko`rsatayapti.

3-jadval.

¹²⁸ Muallif ishlanmasi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Surxondaryo viloyati temir yoʻl orqali yoʻlovchi tashish koʻrsatkichining 2026- yigʻa qadar prognoz qiymatlari¹²⁹

Dlya 95% doveritelnykh intervalov, $z(0,025) = 1,96$

Nabl.	y	prognozirovaniye	st. oshibka	95% doveritelnyy interval
2012	181643,	207131,		
2013	209922,	190210,		
2014	223244,	212748,		
2015	237704,	223365,		
2016	240467,	234890,		
2017	248011,	237092,		
2018	257466,	243104,		
2019	243143,	250640,		
2020	224994,	239224,		
2021	246916,	224761,		
2022		242231,	15684,8	(211490,, 272973,)
2023		238498,	20056,9	(199187,, 277809,)
2024		235523,	22395,0	(191629,, 279416,)
2025		233152,	23761,0	(186581,, 279722,)
2026		231262,	24589,3	(183068,, 279456,)

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyati temir yoʻl orqali yoʻlovchi tashish koʻrsatkichi 2026 yilda 231262 ming kishini tashkil etib, joriy koʻrsatkichlarga nisbatan 6,34% ga pasayishi kuzatilishi mumkin.

Shunday qilib, yuqoridagi tahlil natijasidan kelib chiqib, temir yoʻl transporti foydalanish koʻrsatkichlarini yanada oshirish maqsadida quyidagi asosiy yoʻnalishlar belgilab olii maqsadga muvofiq boʻlar edi:

- oʻz lokomotiv va vagonlariga ega boʻlgan temir yoʻl transportida yuk tashishga moʻljallangan xususiy kompaniyalar tashkil etilishi uchun shart-sharoitlar yaratish orqali temir yoʻlda yuk tashish sohasida raqobat muhitini shakllantirish;

- elektrlashtirilgan temir yoʻllar ulushini 2030 yilgacha 55 foizga yetkazish. Buning uchun har yili oʻrtacha 168 km temir yoʻlni elektr energiya bilan taʼminlash zarur, investitsiyalar hajmi esa 5,34 mlrd. dollarni tashkil etishi lozim.

- 2030 yilgacha lokomotiv va vagonlarni zamonaviy energiya tejamkorlari bilan yangilash uchun 1,2 mlrd. dollarlik investitsiya kiritilishi zarur;

- konteynerlarda tashilgan yuklarning transportga sarflanadigan toʻlovlarini 10 foizga kamaytirish uchun konteynerda tashishni 25-30 foizga oshirish zarur.

¹²⁹ Muallif ishlanmasi.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov S.R., Qudbiyeva G.A., Abduraimov I.A., Ibrohimova O.J. O‘zbekiston iqtisodiyotida temir yo‘l transportini ahamiyati. // scientific progress, volume 3, issue 1, 2022, P.1121-1130
2. Балашкина М. В. Решение проблемы: тяжеловесные поезда повысят пропускную способность. // Северная магистрал. -2011.- С. 5.
3. Билоха В. А. Повышат эффективность перевозок. // Железнодорожный транспорт. - 2011.- № 5.-С. 20–27.
4. Иванов П. А. Тяжеловесное движение: опыт, проблемы, задачи. Программа поэтапного развития. // Железнодорожный транспорт. - 2016 г.-№ 03.
5. Клейнер, Г. Б. Эконометрические зависимости: принципы и методы построения. / Г. Б. Клейнер, С. А. Смоляк. – Москва: Наука, 2000. – 104 с.
6. Колышев А. С. Концептуальный подход к разработке методики расчета экономического эффекта работы тягового бизнес-ресурса в условиях тяжеловесного движения. // Вестник Евразийской науки. – 2019.-№3.
7. Тураев Б.Э., Хатамов О.Қ. АРИМА модели ёрдамида курилиш ишлари ҳажмини прогноз қилиш (Сурхондарё вилояти мисолида) / “UzBridge” электрон журнали, 2021 йил, 1-сон, 74-84-бетлар

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ziyadullayev Zukhriddin.

Toshkent Moliya instituti Stajor o'qituvchi.

Tashkent, Uzbekistan,

e-mail: Zukhriddinnn@gmail.com

O‘ZBEKISTONDAGI RAQAMLI BANKING ISTIQBOLLARI.

Annotatsiya. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, bank sohasiga sezilarli darajada o‘zgarishlarga olib keldi. Raqamli banking rivojlanishi mijozlarga bir qancha qulayliklarni yaratdi. Endi bank mijozlari istalgan joydan va istalgan vaqtda bank xizmatlaridan foydalanishlari mumkin, bu esa sohani yanada samarali va qulay bo‘lishini ta‘minlaydi. Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi bilan raqamli banking sanoat standartiga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada eng so‘nggi raqamli bank tendentsiyalari va bank ishining kelajakdagi ish faoliyat haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Mobil banking, sun‘iy intellekt va chatbotlar, ochiq bank, to‘liq raqamli banklar, shaxsiylashtirilgan bank xizmati, ovozli banking, kripto hamyonlar, kiberxavfsizlik, raqamli bank va kripto kreditlari

Kirish. Hozirgi kunda Bank dunyosi jadal rivojlanmoqda. Mobil bankingdan blockchain va cryptocurrency - ga qadar so‘nggi yillarda moliya sektorida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. 2023-yilga nazar solsak, raqamli banking sanoatni o‘zgartirishda davom etishi, mijozlarning moliyaviy ahvolini va banklarning o‘z bizneslarini yuritishini shakllantirishi aniq.

Asosiy qism.

Mobil banking

Mobil banking so‘nggi yillarda butun dunyoda ommalashib bormoqda, mijozlar o‘z smartfonlarida bank operatsiyalarini amalga oshirishni afzal ko‘rmoqda. Mobil banking o‘zining zamonaviyligi va foydalanish uchun qulayligi tufayli ko‘plab mijozlar uchun optimal tanlovga aylandi. Mobil bank xizmatlaridan foydalanishda sust bo‘lgan banklarga mobil bank xizmatlari ommalashib borishi sababli mijozlarni yo‘qotish xavfi vujudga kelmoqda.

Sun‘iy intellekt va chatbotlar

AI (Artificial intelligence) va chatbotlar mijozlarga shaxsiy bank tajribasini taqdim etish orqali bank sohasini rivojlantirishga o‘z xissasini qo‘shmoqda. Chatbotlar kechayu kunduz yordam ko‘rsatuvchi va mijozlar so‘rovlarini bir zumda hal qiluvchi mijozlarga xizmat ko‘rsatishning muhim qismiga aylandi.

Bundan farqli o‘laroq, sun‘iy intellekt mijozlarga tranzaksiyalar tarixiga asoslangan shaxsiy tavsiyalar va tushunchalarni taqdim etish uchun ishlatiladi.

Ochiq bank

Ochiq bank - bu uchinchi tomon provayderlariga ochiq API(application programming interface) orqali mijozlar ma‘lumotlariga kirish imkonini beruvchi bank sohasida o‘sib borayotgan tendentsiyadir. Bu banklarga fintech firmalari bilan

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

hamkorlik qilish imkonini beradi, bu esa mijozlarga yagona platforma orqali turli moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkonini beradi.

Mijozlarga yagona platforma orqali turli xil moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkonini berganligi sababli, ochiq banking bank sohasini o'zgartirish imkoniyatiga ega.

Bank ish faoliyatining kelajagi

Bankning kelajagi raqamli bo'lib, texnologiya sanoatni o'zgartirishda muhim ro'l o'ynaydi. Bu yerda, bank ishi kelajagini shakllantiradigan bir nechta asosiy tendentsiyalar ko'rishingiz mumkin.

To'liq raqamli banklar-faqat raqamli banklar orqali bank xizmatlarini ko'rsatadigan yangi turdagi bankdir. Ushbu banklarning jismoniy filiallari yo'qligi sababli ular bank xizmatlarini arzonroq narxda ko'rsatishlari mumkin.

Shaxsiylashtirilgan bank xizmati-banklar AI (Artificial intelligence) va mashinani o'rganish algoritmlari yordamida mijozlar ma'lumotlarini tahlil qiladi, bu ularga individual imtiyozlar va xatti-harakatlarga asoslangan shaxsiy xizmatlarni taqdim etish imkonini beradi. Bu banklarga moslashtirilgan xizmatlarni taqdim etish, mijozlar ehtiyojini qondirish va sodiqlikni oshirish imkonini beradi.

Ovozli banking-bankning kelajagini shakllantirishi mumkin bo'lgan yana bir tendentsiya bu ovozli bankingdir, chunki Amazonning Alexa va Google Assistant kabi ovozli yordamchilari keng tarqalgan. Mijozlar ovozli buyruqlar yordamida bank operatsiyalarini amalga oshirishi mumkin, bu esa bank xizmatlarini yanada qulayroq va qulayroq qiladi.

Kiberxavfsizlik-raqamli banking mashhurligi oshgani sayin, kiberxavfsizlikka bo'lgan talab yanada kuchaytiradi. Mijozlarning ma'lumotlarini himoya qilish va kiberhujumlarning oldini olish uchun banklar kiberxavfsizlik yo'nalishiga ko'proq sarmoya kiritishga majbur bo'lmoqda.

Firibgarlikni aniqlash va oldini olish uchun biometrik autentifikatsiya, sun'iy intellekt va mashinani o'rganish kabi ilg'or texnologiyalar qo'llanilmoqda.

Bankning kelajagi:

Banklar asrlar davomida jahon iqtisodiyotining muhim qismi bo'lib kelgan. Ular korxonalar va jismoniy shaxslarga turli xil moliyaviy xizmatlar, jumladan, kreditlash, qarz olish va investitsiyalarni taqdim etgan. Biroq, kriptovalyutalarning ko'tarilishi bilan banklar tegishli va raqobatbardosh bo'lib qolish uchun kriptoga o'tishlari kerakligi tobora ravshan bo'lib bormoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda Bitcoin va Ethereum kabi kriptovalyutalar an'anaviy valyutalar o'rnini bosmoqda. Ular fiat valyutalariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega, jumladan, tezroq tranzaksiyalar va maxfiylik. Tobora ko'proq odamlar moliyaviy ehtiyojlari uchun kriptovalyutalarga murojaat qilmoqdalar.

Banklar va kripto hamyonlar.

Banklar kriptovalyutaga o'tishlari mumkin bo'lgan usullardan biri kriptovalyuta hamyonlarini taklif qilishdir. Ushbu hamyonlar mijozlarga kriptovalyutalarini xavfsiz joyda saqlashga imkon beradi. Banklar mijozlarga kriptovalyutalarini saqlashning yanada xavfsiz usulini ta'minlash uchun mavjud

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

xavfsizlik infratuzilmasidan foydalanmoqdalar. Kriptovalyuta hamyonlarini taklif qilish orqali banklar o‘z mijozlariga o‘z mablag‘larini boshqarishning qulayroq usulini taqdim etishlari mumkin.

Raqamli banklar va kriptovalyutalar.

Banklar kriptovalyuta almashinuvini ham taklif qilishlari mumkin. Ushbu birjalar mijozlarga fiat valyutalaridan foydalangan holda kriptovalyutalarni sotib olish va sotish imkonini beradi. Kriptovalyuta almashinuvini taklif qilish orqali banklar o‘z mijozlariga kriptovalyutalarga kirishning qulayroq usulini taqdim etishlari mumkin. Bu banklarga ko‘proq daromad olishda yordam berishi mumkin, chunki ular kriptovalyuta birjalarida tranzaksiyalar uchun haq olishlari mumkin.

Raqamli bank va kripto kreditlari

Banklar kriptovalyutaga aylanishning yana bir usuli - bu kriptovalyuta kreditlarini taklif qilish. Ushbu kreditlar mijozlarga kriptovalyutalarini garov sifatida ishlatib, qarz olish imkonini beradi. Kriptovalyuta kreditlarini taklif qilish orqali banklar o‘z mijozlariga kredit olishning yanada moslashuvchan usulini taqdim etishlari mumkin. Bu banklarga xavfni kamaytirishga yordam beradi, chunki ular qarz oluvchining kriptovalyutasini garov sifatida ushlab turishi mumkin.

Xulosa. Raqamli texnologiyalar sezilarli o‘zgarishlarni boshdan kechirayotgan bank sohasida innovatsiyalar va o‘zgarishlarni boshqarmoqda. Mobil banking, sun’iy intellekt va chatbotlar, ochiq banking va kriptovalyuta - bu sanoatni qayta shakllantiradigan raqamli banking tendentsiyalaridan bir nechtasi.

Shaxsiylashtirilgan bank ishi, kengaytirilgan reallik, ovozli banking va kiberxavfsizlik yaqin yillarda bank sohasini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Khudoykulov, H. A., & Sherov, A. B. (2021). DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN CORPORATE GOVERNANCE OF JOINT STOCK COMPANY. Экономика и бизнес: теория и практика, (3-2), 217-219.
2. Маткулиева, С., & Атабаева, К. (2022). РОЛЬ ЦИФРОВЫХ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РАЗВИТИИ ОТРАСЛЕЙ И ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ. Scientific progress, 3(2), 360-363.
3. Gontar A.A. Digital banking as one of the components of the economic security of a credit organization// Bulletin of the Volzhskiy University im. VN Tatishcheva. – 2017. – Т.1. - no. 4
4. Taylor Nicole Rogers, “Bank of America finally sees mobile deposits surpass inperson transactions,” The Street, July 16, 2018
5. А. Б. Шеров, & Х. А. Худайкулов (2021). ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА НА МИРОВЫХ ФИНАНСОВЫХ РЫНКАХ. Scientific progress, 2 (1), 1261-1265.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

6.Ibodov, A., & Sherov, A. (2015). Analysis of bank risks in Uzbekistan. Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach [L 26], 1, 60-63.

7. Кучкаров, Ш., & Шеров, А. Б. (2022). СЕМЕЙНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТЬ. Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали, 2(1), 154-157.

8.Suchat Tungjitnob, Kitsuchart Pasupa, Boontawee Suntisrivaraporn “Identifying SME customers from click feedback on mobile banking apps: Supervised and semisupervised approaches”. Volume 7, Issue 8, August 2021,

9.Thabani Nyoni va boshqalar “The impact of digital banking on the performance of commercial banks in Zimbabwe”. IJARIE-ISSN(O)-2395-4396 Vol-6 Issue-6 2020

10.Aladwani, 2001]Online banking: A field study of drivers, development challenges, and expectations.International Journal of Information Management, 21 (2001), pp. 213-225

Masharipov S.I., Sharipova M.T.

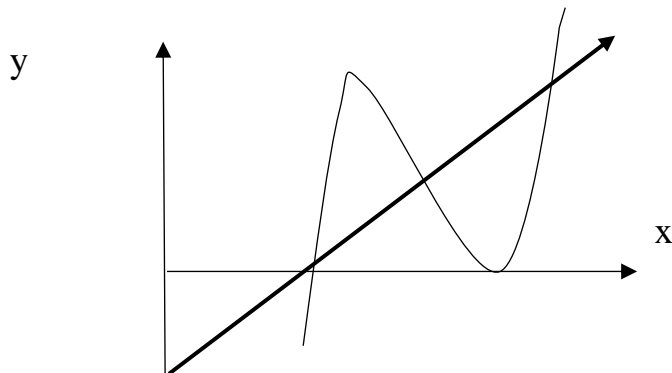
G.V. Plexanov nomidagi REU filiali Toshkent shahar, Uzbekistan

STATISTIKANING DINAMIK SISTEMALARDAGI O’RNI

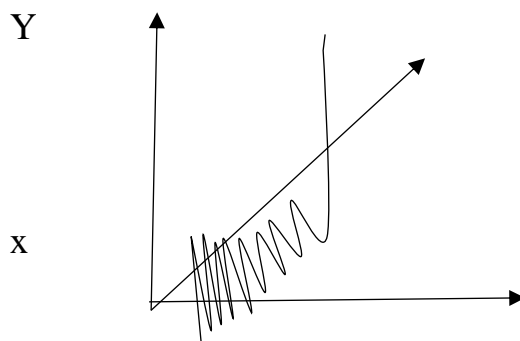
Dolzarliligi. Statistika butun dunyoda keng ravishda rivojlanib kelayotganiga shak shubha yo’q. Xususan, O‘zbekistonda ham statistik natijalar turli yo’nalishda olinmoqda. Shu yo’nalishlardan biri bo’lgan dinamik sistemalariga tadbiqi keng ekanligi olimlarga sir emas. Ushbu ishda aynan shuni yoritishga bag’ishlangan bo’lib, undagi qilingan ishlar va nimalarga yordam berishi keltirilgan.

Mavjud muammolar. Albatta, statistik natijalar orqali sistemaning harakatini o’rganish mumkin. Ammo, ushbu natijalardan doim ham uning chizgan chizigi orqali funksiyasini topish mushkul hisoblanadi. Harakat xaotik, turg’un, davriy bo’lishi ham mumkin. Funksiya oldindan berilgan bo’lsa kompyuter yordamida uning harakatini, qayerdan boshlanib qayerda tugashini bilish mumkin. Lekin uning teskarisi bo’lsa uni o’rganish bir muncha qiyin sanaladi. Dinamik sistemalar orqali yirtqich hayvonlar va o’txo’rlarning sonini statistikasini o’rganish mumkin. Masalan o’txo’rlar oshsa, yirtqichlar kamayadimi? Yoki doim stabillik yuzaga keladimi? Mana shunday masalalarni dinamikasining statistikasini o’rganish mumkin.

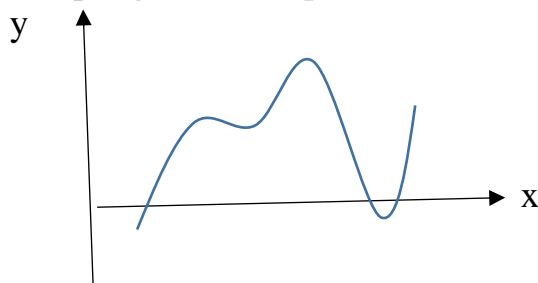
Bizga $f(x)$ funksiya berilgan bo’lib, biror A to’plamda aniqlangan bo’lsin. $f^n(x_0) = f(f^{n-1}(x_0))$ orqali uning ta’sirini qaraymiz [4],[5]. Bu bilan biz $n-1$ qadamdan keyin funksiyaning keying harakatini o’rganamiz. Ma’lumki, Barcha n ta qiymatlar to’plamini tutashtirsak, bizda trayektoriya hosil bo’ladi. x_0 bu yerda boshlang’ich nuqta hisoblanadi. Agar $f(x_0) = x_0$ bo’lsa, x_0 nuqta qo’zg’almas nuqta deyiladi. Xususan x_0 qo’zg’almas nuqta bo’lsa, $f^n(x_0) = x_0$ bajarilishi tabiiy. $m < n$ lar uchun $f^m(x_0) = x_0$ tenglik bajarilsa, x_0 nuqta davriy nuqta deyiladi. Shu nuqtaga yana erishmasa va qaralayotgan soha yopiq bo’lsa, xaotik harakat deyishimiz mumkinligi ma’lum. Bularning har biriga misollar keltiramiz.

Ushbu funksiyadan ko’rinib turibdiki, funksiyaning grafigi $f(x) = x$ ni uchta nuqtada kesib o’tadi. Bundan kelib chiqadiki, qo’zg’almas nuqtalar soni 3 taga teng.

Ushbu chizmani qarasak, trayektoriya belgilangan oraliqda, juda tez harakatlanadi. $f(x) = x$ ni cheksiz ko'p nuqtada kesib o'tadi. Bundan kelib chiqadiki, qo'zg'almas nuqtalar cheklita bo'lmasligi ham mumkin ekan.

Keyingi holatda esa boshlang'ich nuqtaning qiymati, biroz vaqtdan keyin qaytib kelgan. Bundan kelib chiqadiki, trayektoriya davriy nuqtalarga ega. Bu statistik ma'lumotlar yordamida qisman o'rganishimiz mumkin. Ammo grafikdan funktsiyani topish dolzarb muammo sanaladi.

Ushbu masala bilan ko'plab olimlar shug'ullanishgan, jumladan S.M.Ulam [1],[3] dinamik sistemalarning ba'zi statistik xossalari o'rgangan. Kvadratik operatorlarning izomorf bo'lmagan E.Fermi, J.Pasta va S.M. Ulam [2] kabi olimlar nochiziqli akslantirishlarning kompyuterdagi grafigini o'rganishgan.

Xulosa. Shunday qilib, ba'zi dinamik sistemalar orqali biznes statistikasini, statistika nazariyasini, jarayonning ehtimolligini o'rganish mumkin. Lekin statistik ma'lumotlar orqali funktsiyaning o'zini topish mushkul. Ushbu masala bilan bir qancha olimlar ilmiy ish olib borishmoqda.

Adabiyotlar.

5. S.M.Ulam. On some statistical properties of dynamical systems. University of California. 315-320p
6. E.Fermi, J.Pasta, S.M. Ulam. "Studies of nonlinear problems," LA-1940, Office of Technical Services, U.S. Dept. of Commerce, Washington, D. C.
7. S. M. ULAM, A Collection of Mathematical Problems, New York, Interscience, 1960, p
8. Robert L. Devaney .A First Course in Chaotic Dynamical Systems. CRC Press, 2020.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Toshaliyeva Saodat Toxirovna

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Termiz davlat universiteti

E-mail: saodattoshaliyeva2004@mail.ru

KICHIK TADBIRKORLIK ISHLAB CHIQUARISH XAJMINI DINAMIK EKONOMETRIK MODELLAR YORDAMIDA TAHLIL ETISH

Kirish. Yangi O'zbekistonni barpo etish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga, hududlarda kichik tadbirkorlik sub'ektlari salohiyatini zamonaviy talablar asosida oshirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi to'g'risida”gi farmonining tub mohiyati ham milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash, tadbirkorlik sub'ektlari huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy sektorning YaIM dagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish, tadbirkorlikni yanada rivojlantirishni nazarda tutadi[1].

Mazkur vazifalar ijrosini ta'minlashda hududda YaHM va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda vaqtli qatorlar ketma-ketligini shakllantirishga asoslangan ekonometrik modellardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy nazariya ikki yoki undan ortiq vaqtli qatorlar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlashga imkon beruvchi usullar va modellardan foydalanishni nazarda tutadi. Agar ikki o'zgaruvchilardan birining o'zgarishi ikkinchisiga keyingi muayyan vaqt davomida ta'sir qilsa ushbu modellardan foydalanish o'z samarasini berishi mumkin. Bunda vaqt bo'yicha taqsimlangan ta'sir etish samarasi mavjud bo'ladi. Ko'p hollarda agar bir vaqtli qator ko'rsatkichlarida muayyan o'zgarish jarayonlari kuzatilsa, uning dinamika qatorlarida ifodalangan boshqa ko'rsatkichlarning o'zgarishiga olib keladi. Bunday holatlarda ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatishda vaqtli qatorlarga asoslangan modellardan foydalaniladi. Demak, hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda kichik tadbirkorlikning ta'sirini baholovchi dinamik ekonometrik modellardan foydalanishning ahamiyati yuqoridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholashning ikki xil usuli mavjud: o'rtacha geometrik usulda hisoblanuvchi integral ko'rsatkichlar tizimi va iqtisodiy-matematik modellashtirish usuli.

Bunday yondashuvlarni ko'plab ilmiy tadqiqotlarda ko'rishimiz mumkin. Ushbu tadqiqot ishlarida kichik tadbirkorlik rivojlanishidagi asosiy muammo va afzalliklarni baholashga imkon beruvchi turli iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalanilgan. A.Ye.Kremin tomonidan ishlab chiqilgan uslubiyot tadbirkorlik

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

sub'ektlarining hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qo'shgan hissasini reyting asosida baholash imkonini beradi[8].

Ayrim tadqiqotlarda kichik tadbirkorlik samaradorligini baholashning ko'p omilli regression tahlil tenglamasidan foydalanilgan[9]. Lekin ushbu tadqiqotlarda YaHM va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi o'rtasidagi bog'liqlikni dinamik ekonometrik modellar yordamida baholashga alohida e'tibor qaratilmagan.

O.N.Bulakina davlat va mahalliy hokimiyat idoralarining kichik tadbirkorlikni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlab chiqilgan davlat dasturlari samaradorligi va ularning tadbirkorlik salohiyatini oshirishga qo'shgan hissasini baholashda kichik tadbirkorlikning holati va rivojlanishini ifodalovchi integral indekslardan foydalanishning ahamiyati yuqoriligini ta'kidlaydi[3].

Bugungi kunda kichik tadbirkorlik sub'ektlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ekonometrik modellashtirish va prognoz parametrlarini ishlab chiqishda Almon usuli ahamiyatli bo'lib, u lag tuzilmasining ko'p xadli aproksimatsiyasini o'z ichiga oladi. Bu esa tuzilma lag parametrlari koeffitsientlari vektori ko'p xadlilik darajasi va prognoz parametrlari sonini kamaytiradi. Polinomlar yordamida tavsiflanadigan lag tuzilmasi Sh. Almon nomi bilan Almon lag deb deb yuritiladi[2].

Kichik tadbirkorlikda lag modellari bo'yicha amaliy tadqiqotlar olib borish uchun sonli parametrlarni statistik baholashni bilish zarur. Zaruriy baholash usulini eng kichik kvadratlar usuli orqali olish mumkin[5]. Biroq ikki yoki undan ortiq parametrlardan foydalanilganda eng kichik kvadratlar usulini qo'llash ekzogen vektor avtokorrelyatsiyasi tufayli statistik ma'lumotlar sezilarli ko'pligidan muhim qiyinchiliklar vujudga kelishi mumkin.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimning joriy va o'tgan davrdagi holatiga bog'liq holda avtokorrelyatsiyalanadi. Ekzogen vektor vaqt bilan bog'langan bo'ladi va vaqtning turli qiymatlari uchun uning koeffitsientlari mustaqil to'plam hisoblanmaydi[10].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot ishining metodologik asosi dinamik ekonometrik modellarning taqsimlangan lag qiymatlaridan foydalangan holda YaHM va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi ekonometrik model ishlab chiqish, bunda taqsimlangan L lag qiymatini baholash bo'yicha Koyk modelidan foydalanib natijaviy va omil ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni miqdor va sifat jihatdan ilmiy asoslangan holda baholash, hamda qurilgan dinamik ekonometrik model asosida kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmining bir birlikka oshishi YaHM xajmining kelgusi davrdagi qiymatlariga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashdan iborat. Bunda YaHM va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi o'rtasidagi muhim bog'liqlikni aniqlash, ushbu bog'liqlikning miqdoriy parametrlarini baholash vazifalari belgilangan. Taqsimlangan lag qiymatlarini cheksiz sonli lag o'zgarishlari yordamida omil belgining natijaviy belgiga umumiy ta'sirini baholash bo'yicha yondashuv L.M.Koyk tomonidan taklif etilgan[7]. Koyk ayrim doimiy darajalarda $\lambda(0 < \lambda < 1)$ omilning natijaga lag

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

ta'siri vaqtining kamayishi mavjudligini taxmin qildi. Ushbu modeldan foydalanish kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmini rejalashtirish va prognoz qilish to'liqligini ta'minlash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar

Dinamik ekonometrik modellarning ikki asosiy turi mavjud. Birinchi turdagi modellarga avtoregression modellar va taqsimlangan lagli modellar kiradi, bunda o'tgan vaqt momentlari uchun o'zgaruvchining joriy qiymatlari (lag o'zgaruvchilar) modelga bevosita kiritiladi.

Ikkinchi turdagi modellar dinamik axborotni noaniq shaklda hisobga oladi. Bu modellarga natijaning kutilayotgan yoki istalgan darajasini tavsiflovchi o'zgaruvchilar yoki t vaqt momentidagi omillardan biri kiradi. Bu daraja noma'lum hisoblanib, (t - 1) momentni nazarda tutuvchi iqtisodiy birliklar tomonidan ma'lumotlarni hisobga olgan holda aniqlanadi[4].

Ko'rsatkichlarning kutilayotgan qiymatlarini aniqlash usuliga qarab tugallanmagan tuzatish modellari, adaptiv va oqilona kutishlar mavjud. Bu modellar parametrlarini baholash avtoregressiya modellari parametrlari orqali amalga oshiriladi. Iqtisodiy jarayonlarni o'rganishda t joriy vaqt momentidagi natijaviy belgining ahamiyatligini t - 1, t - 2, ..., t - l o'tgan vaqt momentlarida amal qilgan bir qator omillar ta'siri ostida shakllanadigan vaziyatlar orqali modellashtirishga to'g'ri keladi.

Omil belgining natijaviy o'zgaruvchiga bir vaqtda va ma'lum kechikish bilan ta'sir qilishini tavsiflovchi l qiymat ekonometrikada lag deyiladi, bir yoki bir necha vaqt momentida harakatlanayotgan omil o'zgaruvchilarning vaqtli qatorlari esa – lagli o'zgaruvchilar deyiladi. Makro va mikroiqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda joriy davrdagi o'zgaruvchilar qiymatlari iqtisodiy ko'rsatkichlarning kelgusi davrdagi qiymatlariga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlovchi vazifalarni hal etishni talab qiladi.

Yuqorida keltirilgan xodisa va jarayonlarni ekonometrik modellashtirish nafaqat joriy, balki omilli o'zgaruvchilarning lag qiymatlarini o'z ichiga olgan modellar yordamida amalga oshiriladi. Bu modellar taqsimlangan lagli modellar deb yuritiladi va quyidagi ko'rinishda ifodalanadi: $y = a + b_0 \cdot x_t + b_1 \cdot x_{t-1} + \dots + b_2 \cdot x_{t-2} + \varepsilon_r$ (1)

Erkli yoki omilli o'zgaruvchilarning lag qiymatlari bilan bir qatorda joriy davrning qarama-qarshi o'zgaruvchisining qiymatiga uning o'tgan vaqt momentlari yoki davriy vaqt qiymatlari ta'sir etishi mumkin. Masalan, t vaqt momentidagi iste'mol joriy va oldingi davrdagi daromadlar hamda oldingi (t - 1) davrdagi iste'mol xajmi asosida shakllanadi. Bu jarayonlar odatda avtoregressiya modellari deb ataluvchi omillar sifatida qarama-qarshi o'zgaruvchining lag qiymatlarini o'z ichiga olgan regressiya modellari yordamida aks ettiriladi. Avtoregressiya modeli quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi: $y_t = a + b_0 \cdot x_t + c_1 \cdot y_{t-1} + \varepsilon_r$ (2)

Taqsimlangan lag va avtoregression modellarga ega modellarni qurish o'ziga xos xususiyatlarga ega. *Birinchi*dan, avtoregressiya modellari parametrlari va lag

modellarini baholash ko'p hollarda an'anaviy eng kichik kvadratlar usuli bilan amalga oshirib bo'lmaydi va maxsus statistik usullarni talab etadi.

Ikkinchidan, tadqiqotchilar optimal lag qiymatini tanlash va uning tuzilishini aniqlash muammolarini hal qilishlari kerak.

Nihoyat, *uchinchidan*, taqsimlangan lag va avtoregressiya modellari o'rtasida muayyan aloqadorlik mavjud va ayrim holatlarda bir model turidan boshqasiga o'tishga to'g'ri keladi.

Maksimum lag qiymati chekli deb faraz qilib, umumiy ko'rinishdagi taqsimlangan lag bilan modelni ko'rib chiqamiz: $y = a + b_0 \cdot x_t + b_1 \cdot x_{t-1} + \dots + b_p \cdot x_{t-p} + \varepsilon_r$ (3)

Bu modelga ko'ra, agar t vaqtning biror nuqtasida mustaqil o'zgaruvchi x da o'zgarish bo'lsa, u holda bu o'zgarish vaqt lagi L qiymati keyingi momentlari

1-jadval¹³⁰

Surxondaryo viloyatining YaHMi va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi dinamikasi

davomida y o'zgaruvchining qiymatlariga ta'sir qiladi.

x_t o'zgaruvchi uchun regressiya koeffitsienti b_0 ning o'zgarishi bilan y_t ning o'rtacha mutlaq o'zgarishini, t vaqtning biror o'zgarmas nuqtasida uning bir o'lchov

Yillar	T	Y-YaHM, mlrd. so'm	Hudud kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi (mlrd.so'm) - X	Y_{t-1}
2000	1	165,8	64,8278	-
2001	2	261,8	124,0932	165,8
2002	3	395,1	175,8195	261,8
2003	4	489,8	217,961	395,1
2004	5	573,2	249,342	489,8
2005	6	724,4	310,04	573,2
2006	7	981,5	606,57	724,4
2007	8	1220,9	780,16	981,5
2008	9	1531,5	1029,17	1220,9
2009	10	1836,7	1285,69	1531,5
2010	11	3394,7	2434,00	1836,7
2011	12	5217,1	3850,22	3394,7
2012	13	6436,4	4775,81	5217,1
2013	14	7436,4	5510,37	6436,4
2014	15	9213,2	6863,83	7436,4
2015	16	11114,4	8524,74	9213,2
2016	17	12179,6	9500,09	11114,4
2017	18	14404,4	11307,45	12179,6
2018	19	18674,9	14939,92	14404,4
2019	20	22393,5	17511,72	18674,9
2020	21	24912	19207,15	22393,5

¹³⁰ Tadqiqotlar natijasida muallif ishlanmasi

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

birligi bilan x_t omilning lag qiymatlari ta'sirini hisobga olmagan holda tavsiflaydi. Bu koeffitsient qisqa muddatli multiplikator deb ataladi.

O'rganilgan statistik ma'lumotlar asosida Koyk modelidan foydalanib natijaviy va omil ko'rsatkichlarning miqdoriy parametrlarini baholaymiz (1-jadval).

Keltirilgan statistik ma'lumotlar asosida eng kichik kvadratlar usulidan foydalanib, YaHM va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi model quramiz. Ushbu maqsadda Gretl ekonometrik paketidan foydalanishni lozim topdik. Amalga oshirilgan kuzatuvlar jarayonida 2007 yilgacha bo'lgan statistik ma'lumotlar tahlil etilganda modelda avtokorrelyatsiya qoldiqlari kuzatildi. 2007 yildan boshlab esa model ko'rsatkichlari Student va Fisher mezonlari bo'yicha adekvatligi hamda avtokorrelyatsiya qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud emasligi aniqlandi. Shuning uchun 2007 yildan boshlab ko'rsatkichlar tahlili amalga oshirildi.

2-jadval¹³¹

Surxondaryo viloyati YaHMining kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmiga bog'liqligini ifodalovchi model tavsifi

Model 2: OLS, using observations 2007-2020 (T = 14)

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	327.740	73.0727	4.485	0.0009	***
SB	1.07138	0.0653063	16.41	<0.0001	***
GDP_1	0.173935	0.0590843	2.944	0.0134	**
Mean dependent var	9997.550		S.D. dependent var	7738.195	
Sum squared resid	301334.7		S.E. of regression	165.5115	
R-squared	0.999613		Adjusted R-squared	0.999543	
F(2, 11)	14202.61		P-value(F)	1.71e-19	
Log-likelihood	-89.70358		Akaike criterion	185.4072	
Schwarz criterion	187.3243		Hannan-Quinn	185.2297	
Rho	0.476074		Durbin's h	1.826500	

¹³¹Tadqiqotlar natijasida muallif ishlanmasi

Dependent variable: GDP

Test for normality of residual -

Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 1.26571

with p-value = 0.531073

LM test for autocorrelation up to order 1 -

Null hypothesis: no autocorrelation

Test statistic: LMF = 3.40523

with p-value = $P(F(1, 10) > 3.40523) = 0.0947683$

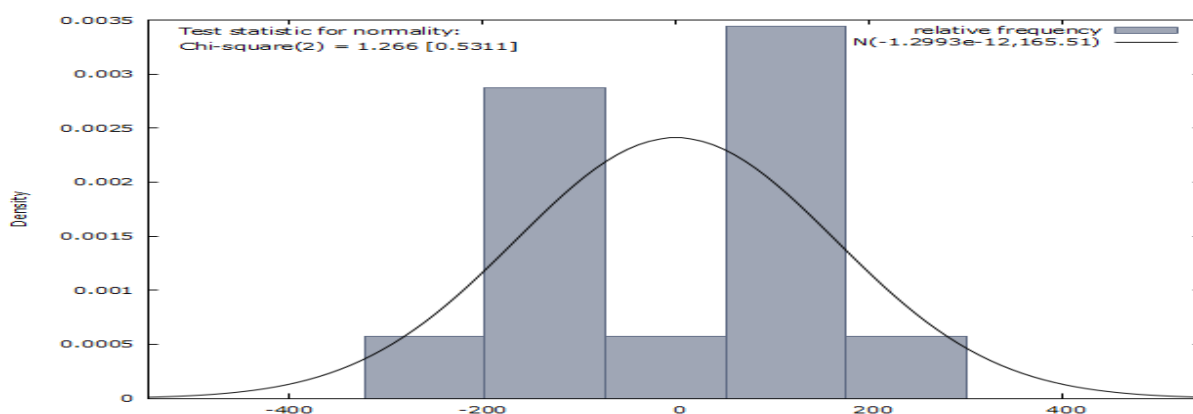
Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, model qoldiqlari normal qonuniyat bo'yicha taqsimlangan, qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud emas. Bundan regression model koeffitsientlari ahamiyatligi kelib chiqadi. Modelning regression tenglamasini quyidagi ko'rinishga keltirib olamiz:

$$y_t = 327,740 + 1,07138 \cdot x_t + 0,173935 \cdot y_{t-1}$$

$$\lambda = 0,173935 \quad b_0 = 1,07138$$

$$(1 - \lambda)a = 327,740 \quad (1 - 0,173935)a = 327,740 \quad a = 396,748$$

O'rganilayotgan model qoldiqlarining taqsimlanishi grafik ko'rinishida quyidagicha ifodalanadi (1-rasm)

1-rasm. Model qoldiqlarining taqsimlanishi¹³²

Rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, test statistikasi: Xi- kvadrat (2)=1,26571 ga tengligidan xatolar normal qonuniyat bo'yicha taqsimlangan. Shuningdek, lag o'zgaruvchilarining b_j – koeffitsientini quyidagi formula yordamida aniqlaymiz:

$$b_j = b_0 \cdot \lambda; \quad (4)$$

Bu yerda: $b_1 = 1,07138 \cdot 0,173935 = 0.1863504803$; $b_2 = 1,07138 \cdot 0,173935^2 = 0,0324128707$

¹³² Tadqiqotlar natijasida muallif ishlanmasi

$$\sum = 0.21876$$

Bunday holatda taqsimlangan lag qiymati quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:
 $y_t = 396,748 + b_0 1.07138 \cdot x_t + b_1 0.1863504803 \cdot x_{t-1} + b_2 0,0324128707 \cdot x_{t-2} + \dots + \varepsilon_t$

Modelning o'rtacha lag qiymati $\bar{l}$ quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$\bar{l} = \frac{\lambda}{1-\lambda} \quad (5)$$

Bu yerda $\bar{l} = 0,21055849$ ga teng.

Endi regressiyaning nisbiy koeffitsientini aniqlaymiz:

$$\beta_0 = \frac{1.07138}{0.21876} = 4,897; \beta_1 = \frac{0.1863504803}{0.21876} = 0,851; \beta_2 = \frac{0,0324128707}{0.21876} = 0,1481;$$

Ushbu modelning o'rtacha L lagi quyidagiga teng:

$$\tau = 1.07138 + 0.1863504803 \cdot 1 + 0,0324128707 \cdot 2 = 1,3225562217$$

Xulosalar va takliflar

Amalga oshirilgan hisob-kitoblarga ko'ra, (5) kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmining 1 birlikka oshishi uzoq muddatli istiqbolda YaHM xajmining 0,21055849 birlikka oshishiga olib keladi. Regressiyaning nisbiy koeffitsientiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, omilning natijaga ta'sirining deyarli asosiy qismi, ya'ni 48 foizi birinchi L lag yilida amalga oshadi.

Ushbu modelning o'rtacha lag qiymati ya'ni, Surxondaryo viloyati kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmining o'rtacha oshishi 1,32 yildan keyin YaHMning o'sishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Qurilgan model tadqiq etilayotgan omillar o'rtasida zich bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa Surxondaryo viloyati YaHM va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmini rejalashtirish va prognoz qilishda vaqtli qatorlardan foydalanishning ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Bunday holatda, taqsimlangan L lag qiymatini baholash bo'yicha Koyk modeli YaHM va kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish xajmi o'rtasidagi bog'liqlikni miqdor va sifat jihatdan baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning “2022-2026 yllarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni
2. Almon S. The distributed lag between capital appropriations and capital expenditures // *Econometrica* – Vol.33.-1965.-№ 1 (january). –С. 178-196.
3. Булакина О.Н. Методика комплексный оценки предпринимательского потенциала муниципального образования // *Известия ИГЭА*. 2009. № 4 (66). С. 63-67.
4. Елисеева И.И. Эконометрика. М.: Финансы и статистика. -2003.- С. 291-293

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

5. Замков О.О. Математические методы в экономике: Учебник, 5-е изд.// М.: «Дис», 2009. -382 с.
6. Кизбикенов К.О. Прогнозирование и временные ряды.Барнаул ФГБОУ ВО «АлтГПУ» 2017. -С 40
7. Koysck L.M. Distributed Lags and Investment Analysis. – Amsterdam: North Holland Publishing Company, 1954
8. Кремин А.Е., Мазилев Е.А. Оценка влияния малого бизнеса на социально- экономическое развитие регионов // Вопросы территориального развития. 2018. № 1 (41). DOI: 10.15838/tidi.2018.2.41.2
9. Лускатова О.В., Гленкова Е.О., Шалова В.А. Методический подход к экономической оценке влияния предпринимательства на динамику развития региона // Фундамент. исслед. 2013.№ 2–3. С. 594–598.
10. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0166046216300278>.

Шамсиева Феруза Муратходжаевна –
ТДИУ, “Иқтисодиётда математик
методлар” кафедраси катта ўқитувчиси,
olmos.79@mail.ru

ДЕҲҚОНЧИЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ МАТЕМАТИК-СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ ВА ПРОГНОЗИ

Аннотация. Мақолада мева-сабзавот етиштириш бўйича олиб борилаётган чора-тадбирлар ва эришилган натижалар ўртаганилган бўлиб, соҳага оид динамик қаторлар математик-статистик усуллар ёрдамида таҳлил қилинган. Хусусан танланган мавзу бўйича тренд модел тузилган ҳамда моделнинг сифати баҳоланиб, тузилган модел ёрдамида прогноз натижалари аниқланган. Олиб борилган эконометрик таҳлил натижалари асосида хулоса ва таклифлар келтирилган.

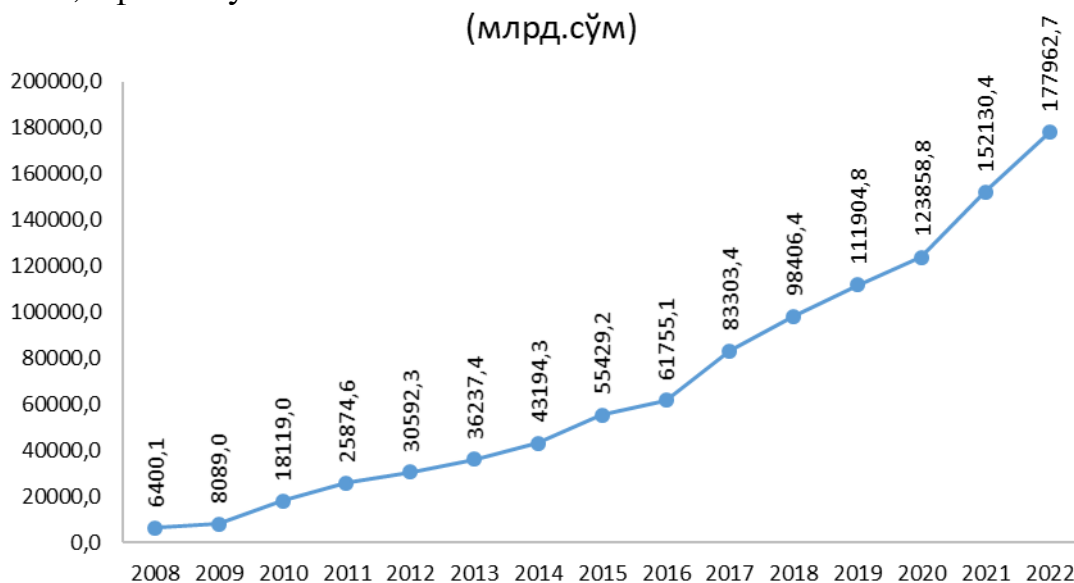
Калит сўзлар: мева-сабзавотлар, озиқ-овқат, динамик қатор, тренд модель, полиномиал тренд, студент мезони, фишер мезони, прогноз, чора-тадбирлар, инновацион ёндошув, йўқотишларни камайтириш.

Ўзбекистон Республикасида барқарор ва самарали иқтисодиётни шакллантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислохотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоян этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Дунё аҳолиси сонининг ўсиб бориши озиқ-овқат билан таъминлаш муаммосини кўндаланг қилиб қўймоқда. Бинобарин, озиқ-овқат саноатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг улуши ҳам сезиларлидир. Шундай экан, аҳоли фаровонлиги ва мамлакатнинг озиқ-овқат ҳавфсизлигини таъминлашда мева-сабзавот етиштириш алоҳида ўрин тутди. Қишлоқ аҳолисининг аксарият қисми қишлоқ хўжалиги билан бандлиги, соҳа маҳсулоти эса ички бозорни тўйинтириши билан бир қаторда мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширишда ҳам муҳим ўрин тутиши мавзунинг долзарблигини асослайди. Бундан ташқари, экспортбоп маҳсулотлар етиштириш ҳамда мева-сабзавотчиликни ривожлантириш, интенсив боғлар майдонини 3 баравар ва иссиқхоналарни 2 баравар кўпайтириб, экспорт салоҳиятини яна 1 миллиард АҚШ долларига ошириш каби мақсадлар белгиланган [1].

Мамлакатимиз ҳукумати томонидан бугунги кунда қишлоқ хўжалиги секторига катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, секторни янги замонавий техник-технологик жиҳатдан янгилаш, соҳа маҳсулотини етиштиришда

инновацион ёндошув, белгиланаётган молиявий кўмаклар ва имтиёзлар каби чора-тадбирлар соҳа ривожини таъминламоқда. Ушбу фикримизни сўнгги йилларда деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш ҳажми ўсиб бораётгани билан изоҳлашимиз мумкин (1-расм) [4]. Мева-сабзавот етиштириш динамик қатори маълумотларини кўриб чиқиб айтиш мумкинки, 2008-2022 йилларда соҳа маҳсулотини етиштириш ҳажми ўсиб борган. Шундай экан расмдан айтиш мумкинки, 2022 йил деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш 2008 йилга нисбатан 26,8 фоизга ўсган.

1-расм. 2008-2022 йилларда мева-сабзавот етиштириш ҳажми¹³³

Юқорида келтирилган 1-расм маълумотлари асосида деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш ҳажмининг 15 та кузатувдан иборат динамик қатори тузиб олинди. Мазкур динамик қаторни математик-статистик усуллар ёрдамида таҳлил қилиш мақсадида, регрессиянинг тренд тенгламаларини кўриб чиқамиз (1).

$$Y = \alpha + \beta * t \quad (1)$$

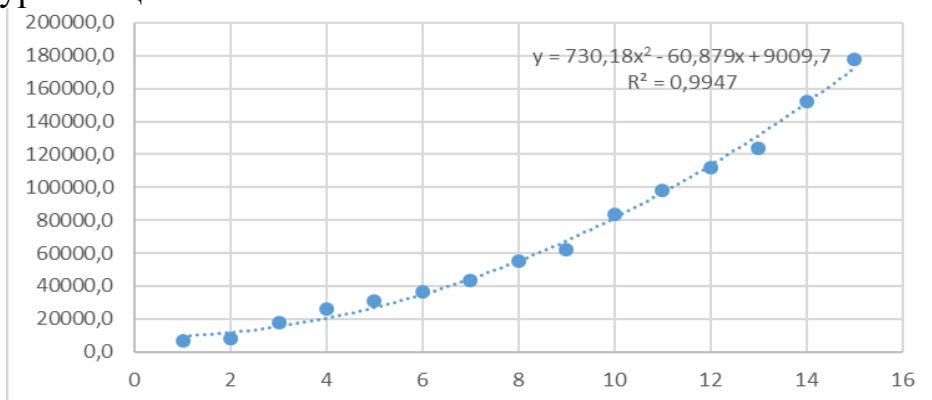
Тренд регрессия тенгламаси вақт омилига нисбатан тузилиб, вақт омилининг бир бирликка ўзгариши натижавий омилни ўзгариш тенденциясини аниқлайди. Вақтли қаторнинг даражасини шакллантирувчи барча компонентлар учта гуруҳга бўлинади, асосий ташкил этувчи компонентаси эса тренд ҳисобланади. Ундан трендни ташкил этувчини ажратиб олинганидан кейин мавсумий ва тасодифий компоненталар қиймати қолади. Агарда қаторнинг ташкил этувчиларини барчаси аниқ ҳисобланган бўлса, у ҳолда тасодифий компонентанинг математик кутилиши нолга тенг бўлади ва унинг ўртача қиймат атрофида тебраниши доимийдир. Вақтли қаторларнинг асосий компонентаси - тренд – бу вақт бўйича қаторни барқарор

¹³³ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари

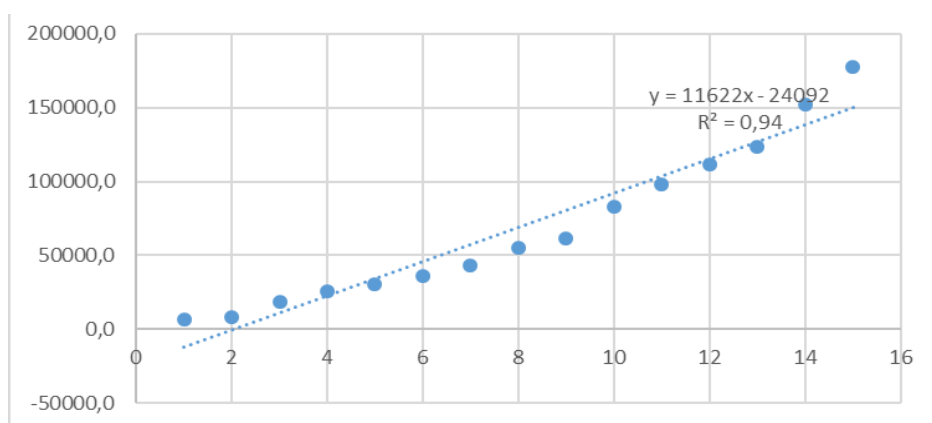

тенденцияси бўлиб, озми-кўпми тасодифий тебранишлар таъсиридан озоддир [3].

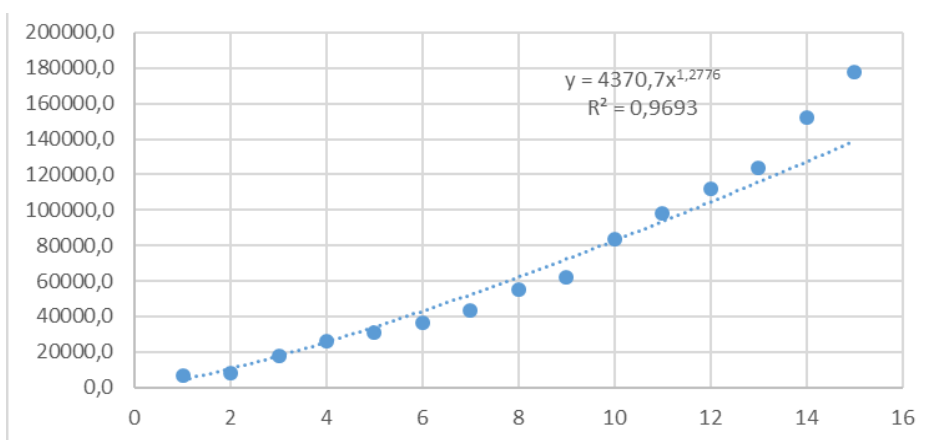
Қуйидаги 2-5-расмларда таҳлил учун тўпланган мева-сабзавот маҳсулотлари динамик қатори асосида тренд регрессия тенгламаларининг турларини кўриб чиқамиз.¹³⁴

2-расм. Полиномиал тренд

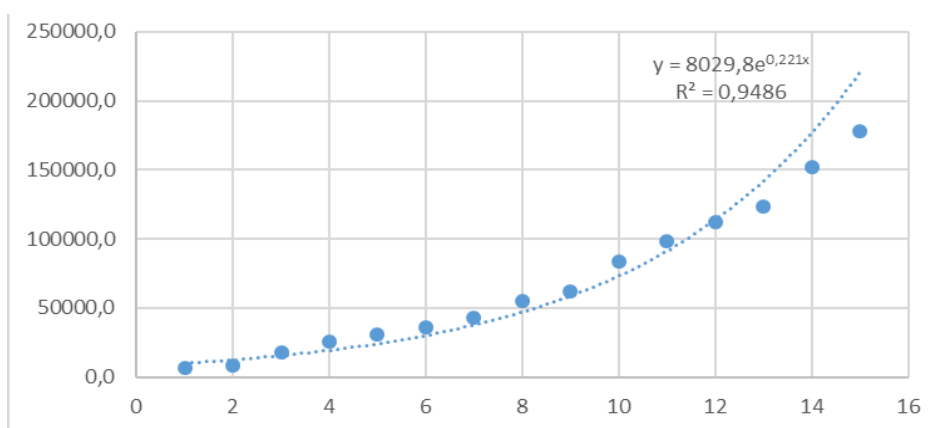

3-расм. Тўғри чизиқли тренд

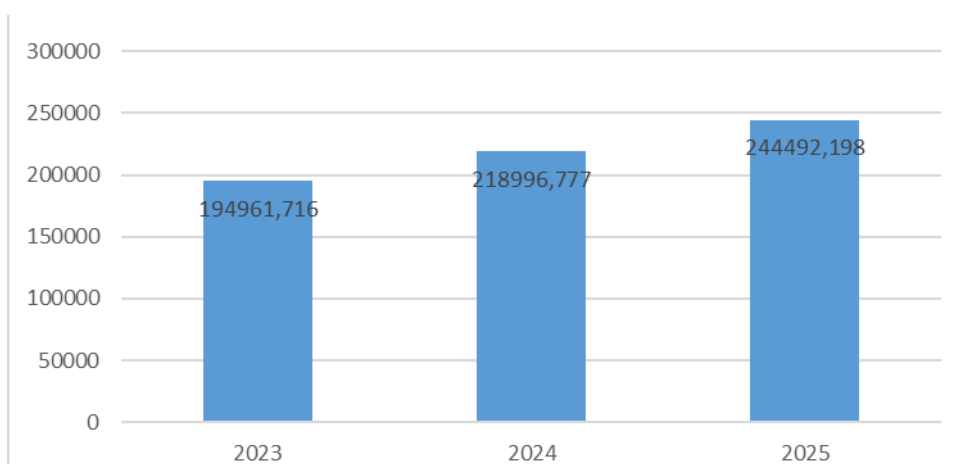
4-расм. Даражали тренд

¹³⁴ Муаллиф ишланмаси

5-расм. Экспоненциал тренд

Юқорида тузилган барча тренд моделлар бўйича детерминация коэффиценти юқори ($r^2 > 0.9$) эканлигини кўриш мумкин. Ушбу тренд тенгламалардан детерминация коэффиценти 1 га яқин бўлган полиномиал тренд тенгламасини прогноз учун танлаб оламиз. Ҳисоблашлар натижасида тузилган полиномиал тренд тенгламаси ёрдамида математик-статистик таҳлил прогноз натижалари 6-расмда ўз аксини топган. Расмдан кўриш мумкинки, соҳа маҳсулотини етиштириш ҳажми 2023 йили 194961,7; 2024 йили 218996,7; 2025 йили 244492,19 млрд. сўмга етиши кўзда тутилмоқда.

6-расм. Деҳқончилик маҳсулотлари етиштиришни прогноз ҳажми (млрд. сўм)

Ўзбекистонда соҳани ривожлантириш учун мавжуд шарт-шароитлар тармоқ маҳсулотини мамлакат ички эҳтиёжларини қондириш учун етарли бўладиган миқдорлардан анча кўп ишлаб чиқаришга имкон беради. Шунингдек, экспортга йўналтириладиган маҳсулотнинг юқори рақобатдошлигига ҳам эришилиши мумкин. Чунки юртимизнинг қулай табиий-иқлим шароитлари деҳқончилик маҳсулотларининг юқори озуқавий кадр-қимматга эга бўлишини таъминлайди. Шу билан бирга деҳқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда инновацион усуллардан фойдаланиш, янги

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

маҳсулот турларини яратиш ишлари, экин майдонларининг кенгайтириб борилиши ҳосил ҳажмини янада оширади.

Шу билан бирга, таъкидлаш лозимки, иқлим ўзгариши ҳамда ер-сув ресурсларининг тақчиллиги кузатилаётган бир даврда соҳага янада катта эътибор қаратилиши талаб этилади. Соҳанинг моддий-техника таъминоти замонавий талаблар даражасига олиб чиқилиши зарур. Бунда олинган ҳосилнинг йўқотишларини камайтириш муҳим аҳамият касб этади, яъни саралаш, сақлаш каби таъминот занжирларидаги муаммолар кўзга ташланади. Деҳқончилик соҳасида катта сифимга эга сақлаш омборларини яратиш, ишлаб чиқарилган мева-сабзавотларнинг қайта ишланишини кенг йўлга қўйиш кабиларни мисол қилиб келтириш мумкин. Ишлаб чиқарилаётган мева-сабзавотларнинг сифатини ошириш, талаб даражасида сақлаш ва қайта ишлаш, нафақат ички бозорни тўлдиради, балки соҳа маҳсулоти экспортини ҳам ошишига олиб келиши муқаррар. Шундай экан, соҳага билимдон кадрлар етиштириш, жаҳон бозорлари талабларини ўрганиш ва жаҳон бозорларига кириб бориш бўйича изчил чора-тадбирларни йўлга қўйиш талаб этилади. Соҳа маҳсулоти экспортини максимал даражада эркинлаштириш, хусусан экспорт мақсадларида маҳсулот хариди бозорида рақобатни ривожлантириш учун хорижий тайёрлов ташкилотларининг Ўзбекистонда ишлашларига рухсат бериш ҳам мақсадга мувофиқ бўлар эди. Булардан ташқари, минтақаларда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ихтисослашувига эътибор қаратган ҳолда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича мамлакатда амалга оширилаётган аграр тармоқни инвестициялашни йилига 3,5 - 4 фоизга кўпайтиришни кўриб чиқиш лозим. Маълум маънода бу муаммоларни деҳқончилик фаолиятини ўзгача усуллар асосида бошқариш, хусусан, соҳага замонавий технологиялар ва инновацион ечимлар киритиш, бир сўз билан айтганда, «ақлли» қишлоқ хўжалиги орқали ҳам ҳал этиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони, 28 январ 2022 йил.
2. Б.Беркинов, С.Қулматова, Р.Рухсатова. // Қишлоқ хўжалиги нисбий самарадорлигини баҳолаш, - Ж./ Яшил иқтисодиёт ва тараққиёт, № 7-сон, июль, 2023 йил.
3. Орлов А.И. // Эконометрика : учебник для вузов / — Ростов н/Д : Феникс, 2009.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари, www.stat.uz

Kasimova Zilola Botir qizi

Toshkent moliya instituti

“Statistika va ekonometrika” kafedrası

o'qituvchisi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ISTE'MOL MOLLARI ISHLAB CHIQUARISH DINAMIKASINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH

Jahondagi globallashuv sharoitida yuqori texnologiyali sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish, sifatli va raqobatbardosh tayyor mahsulotlar hisobiga eksportni ko'paytirishga erishish hamda samaradorligini baholash borasida ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda, jumladan sanoatning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilish, uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni iqtisodiy-matematik, ekonometrik, statistik jihatdan baholash, mezonlarini takomillashtirish, mahsulot ishlab chiqarish dinamikasini modellashtirish va o'sish (kamayish) tendentsiyalarini real prognozlash hamda moddiy xarajatlarni qisqartirishning optimal variantlarini topish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Vaqtli qatorlar tendensiyasini modellashtirishning keng tarqalgan usullaridan biri qator darajalarini vaqtga bog'liqligini yoki trendni tavsiflovchi analitik funksiyalarni tuzishdan iborat. Bu usul vaqtli qatorlarni analitik tekislash deb ataladi.

Vaqt bo'yicha bog'lanishlar turli shakllarda bo'lishi mumkin, ularni aniq bir shaklga keltirish uchun turli ko'rinishdagi funksiyalardan foydalaniladi. Trendlarni tuzish uchun ko'proq quyidagi funksiyalar qo'llaniladi:

- Chiziqli trend: $\hat{y}_t = a + b \cdot t$;
- Giperbolik trend: $\hat{y}_t = a + b/t$;
- Eksponensial trend: $\hat{y}_t = e^{a+b \cdot t}$;
- Ko'rsatkichli funksiya shaklidagi trend: $\hat{y}_t = a \cdot t^b$;
- Ikkinchi va undan yuqori tartibli parabola: $\hat{y}_t = a + b_1 \cdot t + b_2 \cdot t^2 + \dots + b_k \cdot t^k$.

Yuqorida keltirilgan trendlarning har birining parametrlarini oddiy EKKU bilan aniqlash mumkin. Bunda bog'liq bo'lmagan erkli o'zgaruvchi sifatida $t=1,2,\dots,n$ vaqt, bog'liq o'zgaruvchi sifatida y_t vaqtli qatorning haqiqiy darajalari olinadi. Chiziqsiz trendlar uchun avval ularni chiziqli holatga keltiruvchi standart amallar bajariladi.

Tendensiya turlarini aniqlashning bir qancha usullari mavjud. Eng ko'p tarqalgan usullar qatoriga: o'rganilayotgan jarayonni sifat jihatidan tahlil qilish, qator darajalarini vaqtga bog'liqligi grafigini qurish va uni tahlil qilish, dinamikaning ayrim asosiy ko'rsatkichlarini hisoblash usullarini kiritish mumkin.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Tendentsiya turlarini aniqlashda qator darajalarining avtokorrelyatsiya koeffitsiyentlarini qo'llash mumkin. Tendentsiya turi berilgan va qayta tuzilgan qatorlar darajalari bo'yicha hisoblangan birinchi tartibli avtokorrelyatsiya koeffitsiyentlarini solishtirish yo'li bilan aniqlanadi. Agar vaqtli qator chiziqli tendentsiyaga ega bo'lsa, yonma-yon darajalar - y_t va y_{t-1} larning korrelyatsiyasi yuqori bo'ladi. Bunday holatda berilgan vaqtli qatorning birinchi tartibli avtokorrelyatsiya koeffitsiyenti yuqori bo'lishi kerak. Agar vaqtli qator chiziqsiz tendentsiyaga ega bo'lsa, masalan, eksponentsial shaklda bo'lsa, u holda berilgan qator darajalarining logarifmlari bo'yicha birinchi tartibli avtokorrelyatsiya koeffitsiyenti qator darajalari bo'yicha hisoblangan mos koeffitsiyentlardan yuqori bo'ladi. Vaqtli qatorda chiziqsiz tendentsiya qanchalik kuchli bo'lsa, olingan koeffitsiyentlar shunchalik yuqori darajada farqlanadi.

Agar qator chiziqsiz tendentsiyaga ega bo'lsa, eng yaxshi tenglamani trendni asosiy shakllarini saralash, har bir tenglama uchun tuzatilgan determinatsiya koeffitsiyenti ($\bar{R}^2$) ni hisoblash va maksimum qiymatga ega bo'lgan determinatsiya koeffitsiyentli tenglamani aniqlash yo'llari bilan tanlab olish mumkin.

Deylik, 2011 yildan 2021 yilgacha bo'lgan davr oralig'idagi Respublika iste'mol mollari ishlab chiqarishning 2010 yildagi darajasiga nisbatan o'sish sur'atlari haqidagi ma'lumotlar berilgan bo'lsin (1-jadval).

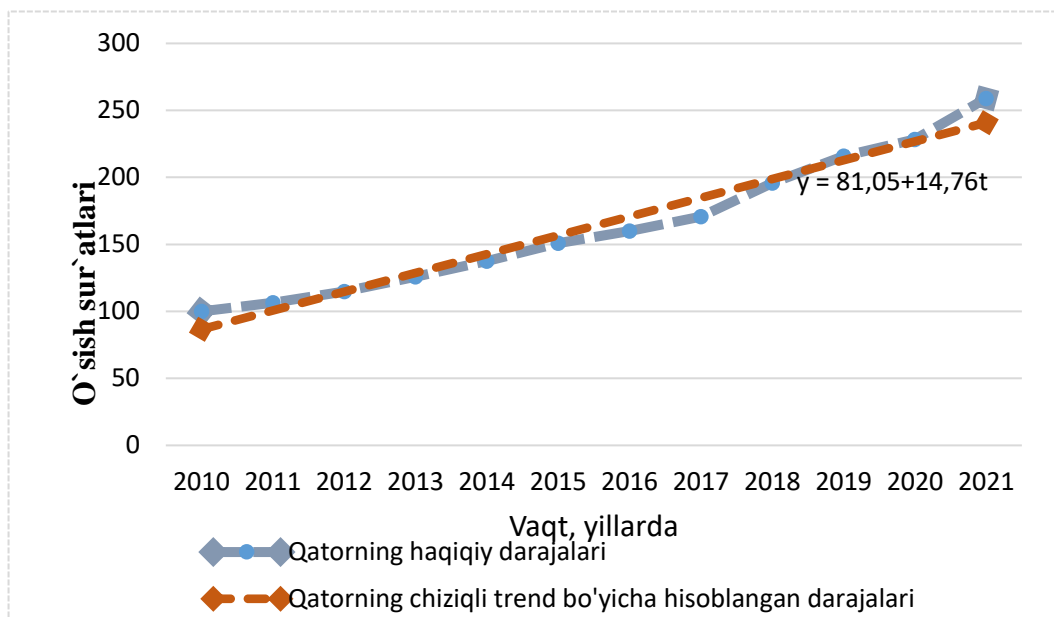
1-jadval.

2011 yildan 2021 yilgacha bo'lgan davr oralig'idagi Respublika iste'mol mollari ishlab chiqarishning 2010 yildagi darajasiga nisbatan o'sish sur'atlari

Yillar	O'tgan yilga nisbatan o'sish sur'ati, foizda	2010 yildagi darajasiga nisbatan o'sish sur'ati, foizda
2010	111,5	100,0
2011	106,5	106,5
2012	107,9	114,9
2013	109,4	125,7
2014	109,4	137,5
2015	109,7	150,9
2016	106,0	159,9
2017	106,7	170,6
2018	114,7	195,7
2019	110,3	215,9
2020	105,7	228,2
2021	113,5	259,0

Berilgan vaqtli qatorni grafigini tuzamiz.

1-rasm. 2010 yildan 2021 yilgacha bo'lgan davr oralig'idagi Respublika iste'mol mollari ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari dinamikasi, foizlarda

1-rasmdagi grafikdan o'suvchi trend borligini ko'rish mumkin. Bu chiziqli trend ham bo'lishi mumkin.

Keyingi tahlillar uchun qatorning darajalari va ularning logarifmlari bo'yicha avtokorrelyatsiya koeffitsiyentlarini aniqlaymiz (2-jadval).

2-jadval

Vaqtli qatorning avtokorrelyatsiya funksiyasi

Lag	Avtokorrelyatsiya funksiyasi	
	Qator darajalari bo'yicha	Qator darajalari logarifmlari bo'yicha
1	0,993	0,995
2	0,990	0,991
3	0,994	0,994

Jadvalda keltirilgan birinchi, ikkinchi va uchinchi tartibli avtokorrelyatsiya koeffitsiyentlari qiymatlarining yuqoriligi qator trendga ega ekanligidan dalolat beradi. Bu qatorning darajalari va darajalarning logarifmlari bo'yicha avtokorrelyatsiya koeffitsiyentlari qiymatlarining taxminan teng bo'lishi quyidagi xulosani keltirib chiqaradi: agar qator chiziqsiz tendentsiyaga ega bo'lsa, demak u aniq bo'lmagan shaklda ifodalangan. Shuning uchun qatorning tendentsiyasini modellashtirish uchun ham chiziqli, ham chiziqsiz funksiyalardan foydalanish mumkin, masalan darajali yoki eksponentsial trendlardan.

Eng yaxshi trend tenglamasini keltirib chiqarish uchun trendlarning asosiy turlari parametrlarini aniqlaymiz. Ushbu hisob-kitoblarning natijalari 3-jadvalda keltirilgan. Jadvaldagi natijalarga asosan eng yaxshi trend, ko'rsatkichli shakldagi trend, uning uchun tuzatilgan determinatsiya koeffitsiyenti boshqalarga qaraganda yuqori. Ko'rsatkichli trend tenglamasidan chiziqli shaklda ham, berilgan ko'rsatkichli shaklda ham foydalanish mumkin.

Asl holda bu tenglama quyidagi ko'rinishga ega:

$$\hat{y}_t = 10^{1,98} \cdot t^{0,038} \text{ yoki } \hat{y}_t = 96,424 \cdot t^{0,038}$$

Chiziqli va eksponensial trendlarning parametrlari iqtisodiy jihatdan juda sodda holda ifodalanadi.

Chiziqli trendning parametrlarini quyidagicha tushunish mumkin:

a –vaqt $t = 0$ bo'lganda vaqtli qatorning boshlang'ich darajasi;

b –qaralayotgan davrda qator darajalarining o'rtacha mutloq o'zgarishi.

3-jadval

Respublika iste'mol mollari ishlab chiqarishning o'sish sur'ati dinamik qatori uchun trendlar tenglamalari

Trend turi	Tenglama	R^2	$\bar{R}^2$
Chiziqli	$\hat{y}_t = 81,05 + 14,76 \cdot t$ (0,838)*	0,9718	0,9686
Ikkinchi tartibli parabola	$\hat{y}_t = 102,45 + 4,866 \cdot t + 0,823 \cdot t^2$ (1,586)* (0,1287)*	0,9954	0,9942
Darajali	$\log y_t = 1,96 + 0,37 \log t$ $\hat{y}_t = 90,97 * t^{0,37}$ (0,449)*	0,8816**	0,8684**
Ko'rsatkichli	$\log y_t = 1,98 + 0,038t$ $\hat{y}_t = 96,424 * 1,091574^t$ (0.000831)*	0,9957**	0,9953**
Eksponensial	yoki $\ln y_t = 4,67 + 0,00297t$ $\hat{y}_t = e^{4,67+0,00297t}$ (0,00252)*	0,1341**	0,03795**
Giperbola ko'rinishida	$\hat{y}_t = 205,56 - 131,27/t$ (42,85)*	0,5104	0,4560

*Qavs ichida regressiya koeffitsiyentining standart xatoliklari ko'rsatilgan

** Determinatsiya koeffitsiyentlari chiziqli holga keltirilgan regressiya tenglamalari asosida hisoblangan

Jadvalda keltirilgan chiziqli trend tenglamasidan shunday xulosa qilish mumkin: 11 yil davomida iste'mol mollari ishlab chiqarish 81,05 foizga o'zgargan, o'rtacha yillik mutloq o'sish esa 14,76 foizga teng bo'lgan. Vaqtli qator darajalarining chiziqli trend bo'yicha hisoblangan qiymatlari ikki usul bilan aniqlaniladi. Birinchidan, topilgan trend tenglamasiga kema-ket $t = 1,2,\dots,n$ qiymatlar qo'yib boriladi, ya'ni

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

$$\hat{y}_1^{chiziq} = 81,05 + 14,76 \cdot 1 = 95,81; \hat{y}_2^{chiziq} = 81,05 + 14,76 \cdot 2 = 110,57.$$

Ikkinchidan, chizikli trendning parametrlari xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qatorning har bir keyingi darajasi oldingi daraja bilan o'rtacha mutloq zanjirsimon o'sish yig'indisidan iboratligini e'tiborga oladigan bo'lsak quyidagini yozish mumkin:

$$\hat{y}_2^{chiziq} = \hat{y}_1^{chiziq} + b = 95,81 + 14,76 = 110,57;$$

$$\hat{y}_3^{chiziq} = \hat{y}_2^{chiziq} + b = 110,57 + 14,76 = 125,33 \text{ va h.k.}$$

Chizikli trend grafigi 1-rasmda keltirilgan. Shu tariqa vaqtli qatorlar tendensiyasini modellashtirish mumkin.

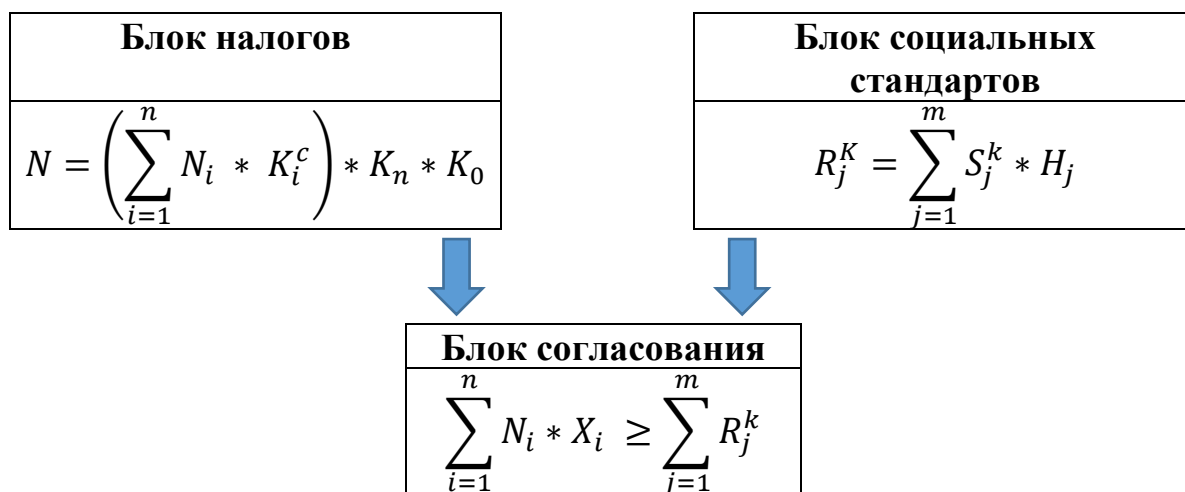
Ахмедов К.

Андижанский машиностроительный институт Д.э.н.проф.

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ГОРОДА

В ходе экономических реформ в 2000 – х годов большинство городов постсоциалистических республиках оказалось в сложной ситуации: развал сфере услуг, высокий износ общественного транспорта сокращений и жилищного строительства, проблемы водо-теплоснабжением, массовая передача социальной инфраструктуры предприятий и республиканского бюджета на баланс города, рост безработицы и т.д. Причинно возникновения этих проблем во многом различны, но у них есть одна общая основа – отсутствие необходимых средств. Предлагаемая нами финансово–экономическая модель города позволит планировать доходную и расходную части бюджета таким образом, чтобы осуществить минимальную бюджетную потребность с учетом социальных стандартов. Ниже на рисунке представлена схема финансово – экономическая модель города.

Схема финансово-экономическая модель города

1-рис. Финансово-экономическая модель

Как видно из рисунка модель города состоит из трех блоков:

Блок расчета налогового потенциала города, как основы формирования доходной части городского бюджета; Блок расчета социальных стандартов (минимальных, средних, рациональных) для определения расходной части городского бюджета; Блок сценарных расчетов включающих в себя различные варианты согласования интересов города и региона в распределении финансово-экономических ресурсов.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Ниже расшифруем обозначений.

Где: N_i – величина налоговых поступлений по i - му виду налога, собираемых в городе, $n = \overline{1, 30}$;

K_i^c – коэффициент собираемости налогов;

K_n, K_0 – коэффициенты досчета;

S_j^k – социальный стандарт для j – й отрасли, $m = \overline{1, 10}$; $k = \overline{1, 5}$ – вид социального стандарта минимальный, средний, рациональный;

H_j – характеристика j – й отрасли (число учреждений, численность работников, число воспитанников и т.д.);

X_j – доля i – го вида налога, оставляемого в городском бюджете, находится итеративным путем, граничные условия

$$n_i^0 \leq x_i \leq n_i^{max}$$

n_i^0 – минимальная доля налогов, оставляемая в городе;

n_i^{max} – максимальная доля налогов, оставляемая в городе;

R_j^K - расходы городского бюджета по j -й статье расходов, $m = \overline{1, 15}$.

Расчёты по модели включает три этапа:

На первом этапе из 30 видов налогов и неналоговых поступление выделяются репрезентативные налоги, которое дают более 50% налоговых поступление бюджет города, прогнозируется их объем в будущем, затем полученная величина умножается на коэффициента собираемости K_i^c и коэффициенты досчета по налогам K_n и отраслям K_0 (если выделялись репрезентативные отрасли) т.е. определяется поступление всех налогов.

На втором этапе на основе государственных социальных стандартов, социальных и финансовых норм по отраслям социальной сферы (образование, здравоохранение, социальная защита население и так далее) определяется расходная часть бюджета города.

На третьем этапе происходит согласование расходной и доходной части бюджета, т.е. нахождение таких X_i при которых достигается баланс. При этом необходимо учитывать следующие ограничения

Если ставки налоговых отчисление выделяемых городу министерством финансов, недостаточно для покрытия расходов, то эти ставки налоговых отчисление принимается как за минимальные. А в качестве максимальных могут быть использованы либо ставки, предполагаемые экспертным путем, либо аналогичные ставки, сопоставимых городов (например, г.Ташкента –это город – столицы регионов с численностью население около 3 млн. человек или города Самарканда, Намангана и т.д.)

Итеративно, в пределах граничных условиях, находятся величина X_i .

Исходя из выше описываемых, можно сказать, применение этой модели позволит усовершенствовать бюджетные планирование, а также предложить различные сценарий согласование интересов города или региона и повысить

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

обоснованность распределения финансово-экономических потоков по уровням бюджетной системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Экономическая наука современной России. Материалы Всероссийской конференции, М. ЦЕМН РАН 28-30 ноября 2000 г.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Қодиров Фарход Амирович

Тошкент молия институти Статистика ва
эконометрика кафедраси доц.в.б PhD.

farhod.qodirov@inbox.ru

Ўзбекистонда пул таклифи (M2), давлат харажатлари (Gov) ва инфляция(CPI)нинг реал ЯИМ(RGDP)га таъсирини эконометрик таҳлили.

Жаҳонда юз бераётган глобаллашув жараёнларида пул кредит муносабатларининг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, пуллар таклифини оптимал тартибга солиш, инфляция даражасининг бир меъёрда сақлаб туриш учун таргетлаш режимларидан фойдаланиш бевосита юқори иқтисодий ўсишга эришиш жараёнларини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида пул таклифини оптимал тартибга солиш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда, иқтисодиётни ривожлантириш ва инвестицияларни фаол жалб этиш соҳасида – макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, соғлом рақобат, ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш учун зарур шароитларни яратиш, иқтисодиётда давлат иштирокини жиддий равишда камайтириш, юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, “яширин” иқтисодиётга қарши курашиш ва унинг улушини кескин қисқартириш, валюта сиёсатини эркинлаштиришни давом эттириш, барқарор монетар сиёсатни амалга ошириш, иқтисодиётни ривожлантиришга доир стратегик мақсадларга эришишда фаол иштирок этишга қодир малакали кадрларни тайёрлаш керак бўлади. Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлайдиган монетар сиёсатнинг асосий кўрсаткичлари (пул таклифи, M2) билан макроиқтисодий кўрсаткичлар, жумладан, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ўсиши, инфляция, капиталга инвестициялаш ҳамда давлат харажатлари орасидаги боғланишни ўрганиш катта аҳамиятга эга. Шу туфайли пул таклифининг макроиқтисодий ўзгарувчиларга таъсирини ўрганиш иқтисодий барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Тадқиқот методологияси динамик қаторлар маълумотларини корреляцион - регрессион таҳлил усулларини қўллаб, эконометрик моделлар тузиш, уларни таҳлил этишга асосланган. Маълумотлар базаси тариқасида макроиқтисодий кўрсаткичларнинг 2000 – 2021 йиллар оралиғидаги динамик қаторлари олинди ва бу маълумотлар Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банкнинг сайтларидан, Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитасининг ҳисоботларидан тўпланди. Асосий ўзгарувчилар тариқасида пул таклифи

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

(M2), Реал ЯИМ (RGDP), Истеъмол товарларининг нарх индекси (CPI), давлат харажатлари (Gov) қабул қилинди. Бу ўзгарувчилар ёрдамида эконометрик моделлар тузиб, уларнинг корреляцион матрицаси таҳлил этилиб: пул таклифи (M2), реал ЯИМ (RGDP), давлат харажатлари (Gov) орасидаги алоқадорлик ёки узоқ муддатли мувозанатни аниқлаш мақсад қилиб қўйилди;

Мамлакатимизда глобал инқирознинг салбий оқибатларини юмшатиш, иқтисодиёт тармоқлари ва аҳолини қўллаб-қувватлаш, чет эл инвестицияларини кенг жалб этиш, товар ва хизматлар нархини барқарорлаштириш, монетар сиёсат инструментларидан самарали фойдаланиш мақсадида кўп омилли эконометрик модел туздик. Макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикасини ўрганиш натижасида (жадвал-1) 2000 - 2021 йилларда пул таклифи, инфляция даражаси ва давлат харажатлари ҳамда иқтисодий ўсиш тенденциялари боғлиқликлари корреляция коэффициентлари матрицасини туздик (Жадвал-1). Сўнгра кўп омилли регрессия тенгламаларини ҳосил қилдик ва excel дастурида ҳисобланган натижаларни олдик.

1-Жадвал

Макроиқтисодий кўрсаткичлар корреляция коэффициентлари матрицаси

Столбец1	GDP	M2	GOV	INF
GDP	1			
M2	0.986434985	1		
GOV	0.975779786	0.931779755	1	
INF	-0.013980091	-0.004647882	-0.0175519	1

Эконометрик модель шундан далолат берадики, қисқа муддатда инфляция даражаси билан ялпи маҳсулотнинг алоқалари паст даражада ва пул таклифи узоқ муддатда давлат харажатлари орқали иқтисодий ўсиш суръатини тезлаштиради. Пул таклифи ва давлат харажатлари орасида мультиколленеарлик мавжуд. Бундай ҳолларда кўрсаткичлар орасидаги боғланишни ўрганишда чизикли модел ўрнига чизиксиз эконометрик модел қўлланилади. Регрессия тенгламаси қуйидаги кўринишга эга:

$$\ln(\text{RGDP}) = 1,82 + 0,46 * \ln(\text{Gov}) + 0,54 * \ln(\text{M2}) - 0,16 \ln(\text{INF})$$

Бу ерда, натижавий кўрсаткич, функция сифатида реал ялпи ички маҳсулот, ўзгарувчилар эса давлат харажатлари миқдори, пул таклифи массаси ва инфляция даражаси киритилган. Демак агар давлат харажатларини бир фоизга оширсак бошқа омиллар ўзгармаган ҳолда ялпи ички маҳсулот 0,46 фоизга ортади. Худди шунингдек пул таклифи массасини ва инфляция даражасини бир фоизга оширсак бошқа омиллар ўзгармаган ҳолда ўз навбатида ялпи маҳсулот 0,54 фоизга ортади ва 0,16 фоизга пасаяди. Инфляция иқтисодий ўсишга қисқа муддатда салбий таъсир кўрсатмоқда.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Эконометрик моделдан фойдаланган ҳолда маълум гипотезалар асосида мамлакатимизда иқтисодий ўсиш суръатларининг истиқболдиги сценарийларини яратамиз. Бунинг учун математикада қоидага асосан логарифмик чизиқли функциядаги ўзгарувчиларнинг йиллик ўсиш суръатларида фойдаланамиз ва қуйидаги формулани қўллаймиз:

$RGDP = 0,46 * GOV + 0,54 * M2 - 0,16 * INF$ Бу ерда ўзгарувчилар йиллик ўсиш суръатларида ифодаланган. Кейинчалик бу формула асосида иқтисодиётнинг 2025 йилгача ўсиш сценарийларини яратдик (жадвал -2)

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида пул таклифи ва иқтисодий ўсиш суръатларининг истиқболдаги сценарийлари (Ўсиш суръатлари фоизда,%)¹³⁵

	5	6	7	8	9	10	11	12
5	5.00	5.54	6.08	6.62	7.16	7.70	8.24	8.78
6	5.46	6.00	6.54	7.08	7.62	8.16	8.70	9.24
7	5.92	6.46	7.00	7.54	8.08	8.62	9.16	9.70
8	6.38	6.92	7.46	8.00	8.54	9.08	9.62	10.16
9	6.84	7.38	7.92	8.46	9.00	9.54	10.08	10.62
10	7.30	7.84	8.38	8.92	9.46	10.00	10.54	11.08
11	7.76	8.30	8.84	9.38	9.92	10.46	11.00	11.54
12	8.22	8.76	9.30	9.84	10.38	10.92	11.46	12.00
	RGDP=0,46*GOV+0,54*M2-0,16*INF				INF=const			
	GOV							
	M2							

ХУЛОСА

1. Таҳлиллар шуни кўрсатдики республикамиздаги иқтисодий ўсишни таъминлаш ва уни тартиблаштиришда Марказий банкнинг пул - кредит сиёсати маълум таъсирини ўтказган. Пул таклифи билан иқтисодий ўсиш суръатлари монанд равишда ўзгарган ва натижада иқтисодий барқарорлик таъминланган. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики пул таклифининг ортиши, бошқа омиллар ўзгармаган ҳолда, фоиз ставкасини пасайтиради ва у ўз навбатида корхоналар, ишлаб чиқариш субъектлари ва аҳолининг инвестицион фаоллигини оширади, янги иш жойлари яратилади, товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ҳажми, яъни ЯИМ кўпаяди, иқтисодий ўсиш юз беради. Албатта бу жараён агар пул таклифи массаси меёрида бўлганда амалга ошади.

2. Давлат монетар сиёсатни амалга оширганда барча макроиқтисодий индикаторлар алоқасини, улар орасидаги мутаносибликни таъминлайди,

¹³⁵ Муаллиф ишланмаси

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

жумладан, аҳолининг бандлигини ошириш, товар ва хизматларнинг нархлар ўзгариши индекси, давлатнинг ижтимоий сиёсатни амалга оширишдаги харажатлар миқдори ва бошқа омиллар.

3. Муқобил пул-кредит сиёсатининг юритилиши барқарор иқтисодий ўсишни таъминлайди, аммо ўта уни қатъийлаштирилиши иқтисодиётдаги инвестицион фаолликнинг сусайишига олиб келиши мумкин. Унинг асосиз юмшатилиб, кредитлаш ҳажмларининг кескин оширилиши эса истеъмол ва инвестицион талабни рағбатлантириш билан бир қаторда инфляция даражасининг кескин ошиб кетишига ҳам сабаб бўлади. Қолаверса яна шуни таъкидлаш зарурки, биргина пул-кредит сиёсатининг ўзи мамлакат иқтисодий салоҳиятини барқарор оширишнинг асосий манбаи бўла олмайди. Узок муддатли истиқболда иқтисодиётда рақобат муҳитини яхшилаш, меҳнат унумдорлиги ва энергия истеъмоли самарадорлигини ошириш, инфратузилмани ривожлантириш орқали иқтисодиётнинг ички ва ташқи рақобатбардошлигини кучайтириш, бизнесни ташкил этиш ва юритишни енгиллаштиришга қаратилган давомли таркибий ислохотларни амалга ошириш иқтисодий ўсишни таъминловчи асосий омиллар ҳисобланади. Шунинг учун бизнинг моделларимизга бюджет – солиқ сиёсатининг асосий инструментларидан бири – давлат харажатлари ўзгарувчи сифатида киритилган ва унинг иқтисодий ўсишга таъсири топилган. Истиқболдаги иқтисодий ўсиш сценарийларида пул таклифи билан давлат харажатларининг комбинациялари тузилган ва муқобил вариантлар аниқланган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Анализ факторов инфляции с помощью эконометрических моделей. Центральный банк Узбекистана, 2021.
2. Монетар сиёсатнинг 2019 ва 2020–2021 йиллар даврига мўлжалланган асосий йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. Тошкент, 2019 йил
3. ЦБ Республики Узбекистан. Статистический бюллетень, 2020 год, Ташкент, 2021 год.
4. Фумио Хайяши. Эконометрика, перевод с английского, Москва 2017 год
5. А.Н. Герасимов Эконометрика, Ростов на-Дону 2017 год
6. И.Н. Шанченко Эконометрика лабораторный практикум Ульяновск 2004
7. Я.Р. Магнус Эконометрика начальный курс Москва 2004 го

Рўзиев Алишер Иброимович

ТМИ, “Статистика ва эконометрия” кафедраси доц.

alisherruziev1986@mail.ru

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИДА ХИЗМАТЛАР ҲАЖМИНИ ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада Тошкент вилоятида кўрсатилган хизматлар ҳажмига таъсир этувчи асосий хизмат турлари бўйича эконометрлик моделлаштириш амалга оширилган. Шу билан бирга вилоятда хизматлар ҳажмининг истиқболдаги прогноз қийматлари юзасидан таклифлар берилган.

Таянч сўзлар: хизматлар ҳажми, статистик маълумотларни тўплаш, жадвал ва графиклар, ўзгариш суръатлари, динамика қаторлари, эконометрлик модел, детерминация коэффициенти, Стьюдент мезони, прогноз кўрсаткичлари.

Кириш

Ҳозирги кунда мамлакатимизда хизматлар соҳаси ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашнинг асосий мезони бўлиб қолмоқда. Бу борада, мамлакатимизда хизматлар соҳасининг тезкор ўсиш суръатларини таъминлаш, мазкур йўналишда тадбиркорликни янада қўллаб-қувватлаш ва аҳоли учун янги иш ўринларини яратиш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ПФ-60-сон Фармонида кўра “**Ҳудудларнинг муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма тизимини ҳамда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш**”[1] кераклиги мақсад қилиб белгилаб қўйилган.

Хусусан мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши иқтисодий ўсишни, аҳоли (айниқса ёшлар) бандлигини таъминлашда, пировардида турмуш фаровонлигини оширишда катта аҳамиятга эга бўлиб, 2022 йил якунларига кўра, Ўзбекистонда хизматлар соҳаси ЯҚҚнинг 41,5 фоизини ташкил этди ва 2017-2022 йилларда соҳанинг реал ўсиш кўрсаткичи 1,9 маротаба ошди^[2].

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 11 майдаги “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5113-сон[3] ва 2022 йил 27 январдаги “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-104 сон[4] қарорларида хизматлар соҳасининг мамлакатимиз иқтисодиётидаги салмоғини ошириш, жойларда хизматлар соҳасидаги мавжуд имкониятларни тўлиқ ишга солиш, хизматлар турларини кенгайтириш ва сифатини ошириш

бўйича ўз ечимини кутаётган муаммоли масалаларни ҳал қилиш, мазкур вазибаларни бажаришда ривожланган давлатлар илғор тажрибасини ўрганиш, уларнинг ижобий натижаларини республикада қўллаш мақсадга мувофиқлиги алоҳида қайд қилинган.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРХИ

Мавзуга оид илмий ишлар борасида бир қатор индикаторлар ишлаб чиқилган бўлиб, улардан эконометрик моделлаштиришларда кенг фойдаланилади. Улардан бири детерминация коэффициенти бўлиб, кесмада $[0;1]$ қийматларни қабул қилади. Коэффицент қиймати қанчалик 1 га яқинлашиб борса, боғлиқлик шунчалик кучли ҳисобланади. Моделларни турли миқдордаги омиллар билан таққослаш имконияти бўлиши ва ушбу миқдордаги омиллар R^2 статистикага таъсир этмаслиги учун, одатда, корректлашган детерминация коэффициентидан фойдаланилади[5], яъни:

$$R^2_{\text{текис}} = 1 - \frac{s^2}{s_y^2}$$

Тузилган кўп омилли эконометрик моделнинг статистик аҳамиятлилиги ва ўрганилаётган жараёнга мос келишини аниқлаш учун Фишернинг F-мезонидан фойдаланамиз. F-мезоннинг ҳақиқий қиймати қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$F_{\text{ҳисоб}} = \frac{R^2}{1 - R^2} \cdot \frac{n - m - 1}{m},$$

Бу ерда: R^2 - детерминация коэффициенти;

n - кузатувлар сони;

m - омиллар сони.

Агар ҳақиқий қиймат жадвалдаги қийматдан катта бўлса, у ҳолда тузилган кўп омилли эконометрик модель статистик аҳамиятли ёки ўрганилаётган жараёнга адекват дейилади.

Кўп омилли эконометрик модель параметрлари ва корреляция коэффицентларининг ишончилигини текширишда Стьюдентнинг t -мезонидан фойдаланилади. Бунда уларнинг қиймати тасодифий хатолар қийматлари билан таққосланади[6].

Стьюдентнинг t -мезони ҳисобланган ($t_{\text{ҳисоб}}$) ва жадвал ($t_{\text{жадвал}}$) қийматларини таққослаб, H_0 гипотезани қабул қиламиз ёки рад этамиз. Бунинг учун t -мезонинг жадвал қийматини танланган ишончилик эҳтимоли (α) ва озодлик даражаси ($d.f. = n - m - 1$) шартлар асосида топамиз. Бу ерда n - кузатувлар сони; m - омиллар сони.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Илмий мақолада кўрсатилган хизматлар ҳажмига таъсир этувчи асосий хизмат кўрсатувчи соҳалар бўйича эконометрик моделни тузишда Dickey-Fuller(DF) тестидан, Фишернинг F-мезонидан, Стьюдентнинг t -мезонидан

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

фойдаланилди ва истиқболдаги прогноз қийматлари аниқланиб, муаллиф томонидан хулоса ва таклифлар берилган.

НАТИЖА ВА МУХОКАМА

Тошкент вилоятида кўрсатилган хизматлар ҳажмининг ўзгаришига таъсир этучи ўн учта хизмат турлари омил кўрсаткичлар сифатида танлаб олинди. Шунга кўра, натижавий белги кўрсатилган хизматлар ҳажми (Y), омил белгилар ахборот ва алоқа соҳасидаги хизматлар (X_1), молия хизматлар (X_2), транспорт хизматлари (X_3), яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар (X_4), савдо хизматлари (X_5), кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар (X_6), таълим соҳасидаги хизматлар (X_7), соғлиқни сақлаш соҳасидаги хизматлар (X_8), ижара ва лизинг бўйича хизматлари (X_9), компьютерлар, шахсий фойдаланиш буюмлари ва маиший товарларни таъмирлаш бўйича хизматлар (X_{10}), шахсий хизматлар (X_{11}), меъморчилик, муҳандислик изланишлари, техник синовлар ва таҳлил соҳасидаги хизматлар (X_{12}) ҳамда бошқа хизматлар (X_{13})ни таъсирини ўрганиш мақсадида эконометрик таҳлил ва моделлар тузиб чиқилди.

Ушбу кўрсаткичлар асосида Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш ҳажмининг ўсишига таъсир кўрсатувчи хизматлар соҳаларининг ўзгариш суръати тўғрисида 2010-2022 йилги маълумотлар 1-жадвалда келтирилган.

Юқоридаги жадвалда келтирилган кўрсаткичлардан кўриш мумкинки, Тошкент вилоятида хизматлар соҳаси 2020 йилгача ўсиш тенденциясига эга бўлган ва 2020 йилда пандемия сабабли барча соҳаларда хусусан, хизмат кўрсатиш соҳаларида пасайиш динамикаси кузатилган. 2021 йилдан бошлаб ушбу соҳаларда яна ўсиш тенденцияси юз бера бошлади.

1-жадвалда келтирилган кўрсаткичларнинг бир-бири ўртасида ва ушбу кўрсаткичларнинг хизмат кўрсатиш ҳажмига таъсири бўйича корреляцион таҳлил амалга оширилди.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA MA’LUMOTLARNI YILLIK MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

1-жадвал

Тошкент вилоятида иқтисодий фаолиятнинг асосий турлари бўйича хизматлар ҳажмининг ўзгариш суръатлари (ўтган йилга нисбатан, %) ¹³⁶

Йиллар	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃
2010	126,7	132,5	128,2	134,2	122,5	119,2	168,8	98,7	137,0	115,2	113,9	118,3	132,8	120,6
2011	113,8	122,7	124,2	111,3	134,4	112,4	116,8	113,2	118,5	117,9	118,1	124,2	81,8	131,9
2012	115,6	168,5	103,2	111,6	127,4	112,6	128,1	103,5	138,5	115	123,5	124,3	114,0	158,3
2013	118,4	124,9	185,1	115,3	125,9	112	112,2	103,7	130,7	114,2	116,0	123,0	133,0	106,7
2014	117,2	129,6	122,3	117,0	120,5	117,2	116,6	108,2	126,8	117,3	112,3	122,6	82,3	119,5
2015	113,2	119,9	128,7	107,5	124,3	113,0	119,7	118,6	128,3	111,9	123,2	105,9	125,5	108,5
2016	116,9	117,8	116,3	121,9	119,9	113,3	115,6	106,5	105,9	119,4	111,8	118,6	109,3	113,5
2017	105,1	129,8	127,1	101,4	106,3	100,2	103,5	115,5	122,3	104,2	102,2	102,5	142,5	106,4
2018	107,0	123,8	127,6	100,5	99,5	104,0	106,1	116,8	128,4	102,2	101,8	102,5	175,1	104,9
2019	113,4	107,9	141,2	104,0	111,0	117,2	106,4	139,1	114,4	102,5	103,8	103,4	104,0	98,8
2020	102,0	143,1	131,5	102,0	87,5	99,4	89,3	71,6	77,0	99,6	92,7	90,8	78,9	121,2
2021	117,8	130,9	114,5	117,5	123,2	109,7	122,5	119,6	165,4	123,4	119,7	127,1	155,0	122,1
2022	113,2	128,0	128,6	107,1	108,9	112,2	115,9	127,5	126,8	115,3	112,9	108,8	60,1	149,9

¹³⁶ Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

2-жадвал

Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаларини хизматлар умумий ҳажми билан корреляцион боғлиқлиги¹³⁷

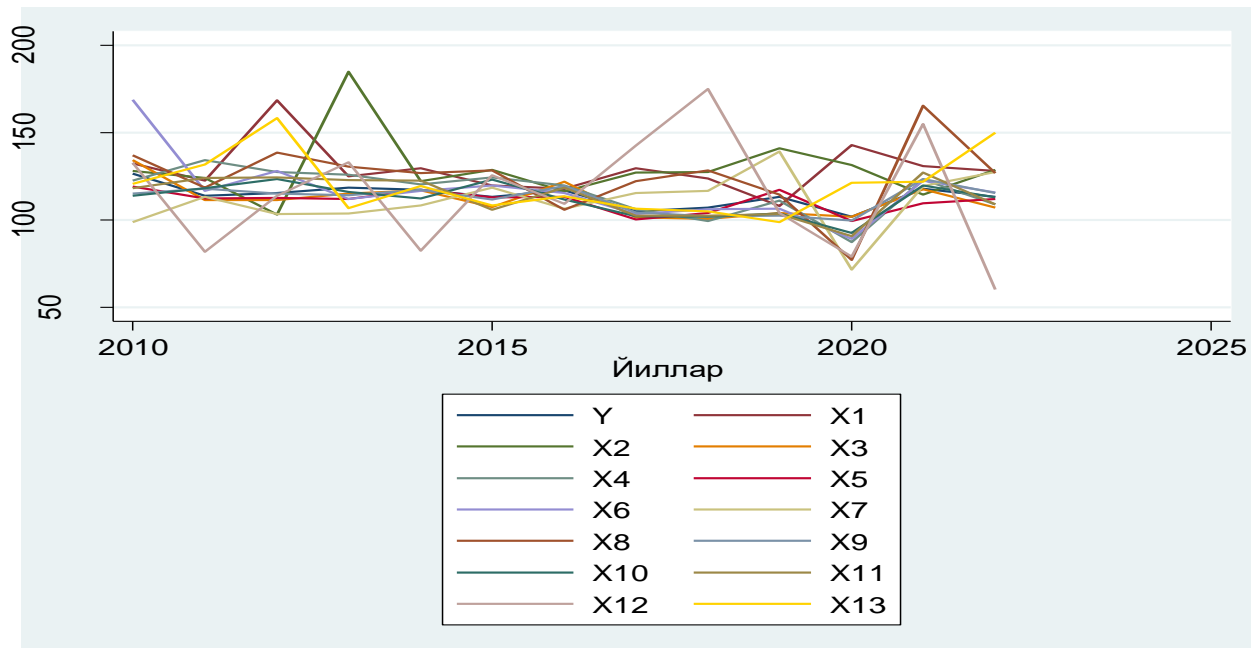
Y	1.0	-0.0	0.0	0.9	0.7	0.9	0.9	0.1	0.6	0.7	0.7	0.8	0.1	0.2
x1	-0.0	1.0	-0.4	0.0	0.0	-0.2	0.2	-0.5	0.1	0.1	0.2	0.2	-0.1	0.7
x2	0.0	-0.4	1.0	-0.1	-0.0	0.0	-0.2	-0.0	-0.1	-0.2	-0.2	-0.1	0.1	-0.5
x3	0.9	0.0	-0.1	1.0	0.6	0.7	0.8	-0.2	0.4	0.7	0.5	0.7	0.0	0.1
x4	0.7	0.0	-0.0	0.6	1.0	0.7	0.6	0.2	0.6	0.8	0.9	0.9	0.0	0.2
x5	0.9	-0.2	0.0	0.7	0.7	1.0	0.7	0.4	0.4	0.6	0.6	0.6	-0.2	0.1
x6	0.9	0.2	-0.2	0.8	0.6	0.7	1.0	0.0	0.6	0.5	0.6	0.5	0.2	0.3
x7	0.1	-0.5	-0.0	-0.2	0.2	0.4	0.0	1.0	0.5	0.1	0.3	0.1	0.1	-0.2
x8	0.6	0.1	-0.1	0.4	0.6	0.4	0.6	0.5	1.0	0.6	0.7	0.7	0.5	0.2
x9	0.7	0.1	-0.2	0.7	0.8	0.6	0.5	0.1	0.6	1.0	0.8	0.9	-0.1	0.4
x10	0.7	0.2	-0.2	0.5	0.9	0.6	0.6	0.3	0.7	0.8	1.0	0.8	0.0	0.4
x11	0.8	0.2	-0.1	0.7	0.9	0.6	0.5	0.1	0.7	0.9	0.8	1.0	0.1	0.4
x12	0.1	-0.1	0.1	0.0	0.0	-0.2	0.2	0.1	0.5	-0.1	0.0	0.1	1.0	-0.5
x13	0.2	0.7	-0.5	0.1	0.2	0.1	0.3	-0.2	0.2	0.4	0.4	0.4	-0.5	1.0
	Y	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10	x11	x12	x13

Юқоридаги жадвал маълумотларининг таҳлили натижаларига кўра, омиларнинг корреляцион боғланиш жадвали маълумотларига кўра, натижавий белгига (кўрсатилган хизматлар ҳажми – Y) нисбатан кучли боғланган омилар транспорт хизмат (X_3)лари, яшаш ва овқатланиш бўйича хизмат (X_4)лар, савдо хизмат (X_5)лари ва кўчмас мулк билан боғлиқ хизмат (X_6)лардир.

Шунга кўра кўрсаткичлар ўртасидаги муносабатни янада яққолроқ ифодаш учун қуйидаги графикни ҳосил қиламиз.

¹³⁷ Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

1-расм. Тошкент вилоятида 2010-2022 йилларда хизматлар соҳаси ўзгаришининг кўрсатилган хизматлар ҳажмига таъсири¹³⁸

$$Y_{service} = \beta_0 + \beta_1 \sum_{i=1}^{n=13} X_i + \varepsilon$$

Бунинг учун Dickey-Fuller (DF) тестидан фойдаланилади [7]. Мазкур тест Диккей ва Фуллер томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, (1) ва (2) тенгликка асосланади ва “Бирлик илдиз тести” номи билан ишлатилади:

$$\Delta Lny_t = \delta Lny_{t-1} + u_t \quad (1),$$

ёки

$$Lny_t = (1 + \delta)Lny_{t-1} + u_t \quad (2),$$

Мазкур ўн учта хизматлар умумий хизматлар ҳажмига турлича таъсир қилар экан. Улардан энг асосий ҳамда статистик аҳамиятга эга бўлган тўртта хизмат турини танлаб олдик.

3-жадвал

Тошкент вилоятида хизматлар умумий ҳажмининг ўсишига 2010-2022 йилда юқори таъсир кўрсатган хизмат турлари¹³⁹

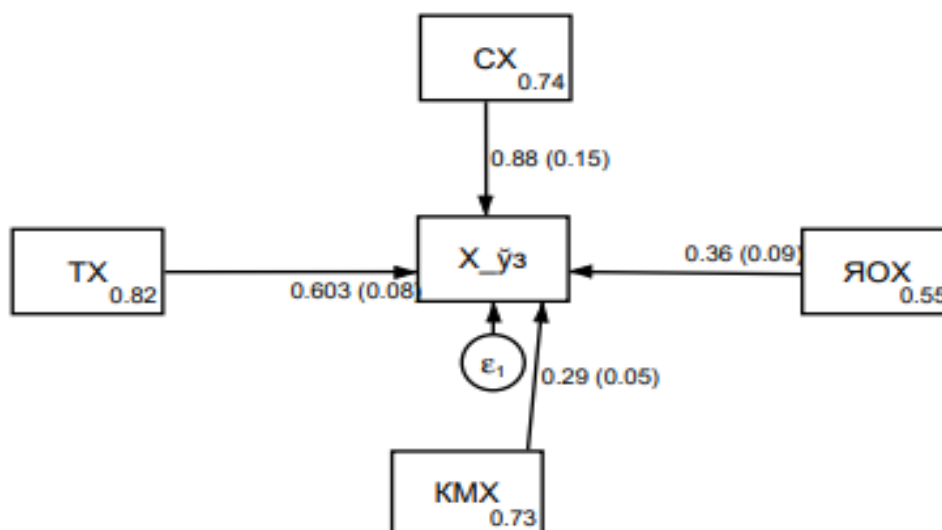
	Кўрсатчилар	Коэффициент	R ²	t test	F test	Дарбир Уотсин	Брош Паган
1	Савдо хизматлари	0.88 0.15	0.74	5.64 0.000	31.87 0.00	1.96	0.11

¹³⁸ Маъба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

¹³⁹ STATA дастури асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

2	Транспорт хизматлари	0.603 0.08	0.82	7.13 0.00	50.85 0.000	2.4	0.15
3	Яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	0.36 0.09	0.55	3.70 0.0004	13.69 0.0035	2.16	0.19
4	Кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар	0.29 0.05	0.73	5.45 0.000	29.76 0.0002	2.35	0.45

Моделнинг статистик ва иқтисодий аҳамиятлигини белгилаб берувчи Гаус Марков шартлари бўйича барча тестларга мос келувчи моделлар танланиб олинди. Илмий тадқиқотга асосан танланиб олинган моделлар умумий хизмат кўрсатишга таъсир этиш бўйича тизимлаштирилди. Унга кўра савдо хизматлари, транспорт хизматлари, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар, кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар мос равишда тартиблаштирилган.

2-расм. Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаларининг умумий хизматлар ҳажмига таъсири¹⁴⁰

2-расмни таҳлил қилганимизда бизга шу нарса маълум бўлдики, вилоятда савдо, транспорт, яшаш ва овқатланиш ҳамда кўчмас мулк билан боғлиқ хизматларнинг бир фоизга ортиши мос мос равишда умумий хизматларнинг 0,88; 0,603; 0,36 ва 0,29 фоизга ўсишига олиб келиши аниқланган. Бундай хулоса чиқаришимиз учун, коэффициентнинг статистик аҳамиятлиги асос бўлди, эҳтимоллик қиймати 0.000 га тенг. F-test эҳтимоллиги ҳам 0.000 бўлиб, альтернатив гипотезани қабул қиламиз.

Истиқболни прогнозлаш иқтисодий ривожланиш вариантларини аввалги ривожланиш омиллари ва йўналишлари прогноз қилиниш даврида ҳам

¹⁴⁰ STATA дастури асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

сақланиб қолади деган гипотеза келиб чиқади деб аниқлаганмиз. Бундай гипотеза қилишга иқтисодий ҳолат ва жараёнларнинг етарлича инертлиги сабаб бўлади.

Тошкент вилояти иқтисодиётини ривожлантириш учун келгусида мавжуд салоҳият ва имкониятларни тўлиқ сафарбар этган ҳолда, келгуси йилларда кўрсатиладиган хизматлар ҳажмининг ўсиши бўйича аниқ режалар ва ҳисоб-китоблар ишлаб чиқиш лозим.

Тадқиқот натижаларидан Тошкент вилоятида хизматлар ҳажмининг прогноз вариантлари 4-жадвалда келтирилган.

4-жадвал

Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш ҳажмининг прогноз кўрсаткичлари¹⁴¹

Йиллар	Пессимистик	Ўртача	Оптимистик
2023	102,6	112,2	120,0
2024	103,0	112,9	122,5
2025	103,8	113,5	122,9
2026	104,1	113,7	123,2
2027	104,9	114,0	123,8

Шунга кўра, Тошкент вилоятда хизмат кўрсатиш ҳажми 2022 йилдаги 13,2 фоиздан 2027 йилга бориб, оптимистик прогноз бўйича 23,8 фоизгача ўсиши аниқланган. Бунинг учун эса ҳудудда савдо хизматлари, транспорт хизматлари, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар ҳамда кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар турларининг улушини ошириш талаб қилинади.

ХУЛОСА

Вилоятда савдо, транспорт, яшаш ва овқатланиш ҳамда кўчмас мулк билан боғлиқ хизматларнинг бир фоизга ортиши мос мос равишда умумий хизматларнинг 0,88; 0,603; 0,36 ва 0,29 фоизга ўсишига олиб келиши аниқланган. Бундай хулоса чиқаришимиз учун, коэффициентнинг статистик аҳамиятлиги асос бўлди, эҳтимоллик қиймати 0.000 га тенг. F-test эҳтимоллиги ҳам 0.000 бўлиб, алтерготив гипотезани қабул қиламиз.

Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш ҳажми 2022 йилдаги 13,2 фоиздан 2027 йилга бориб 23,8 фоизгача ўсиши аниқланган. Бунинг учун эса ҳудудда савдо, транспорт, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар ҳамда кўчмас мулк билан боғлиқ хизматларнинг улушини ошириш талаб қилинади.

Шундай қилиб, Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожланишини таъминлашда, фикримизча, қуйидаги вазифаларни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- хизмат кўрсатишни амалга ошириш мақсадида ҳудудларда кадрлар салоҳиятини ошириш;

- ушбу соҳага инновацион технологияларни йўналтириш орқали аҳоли турмуш даражасини оширишга эришиш;

¹⁴¹ Муаллиф ҳисобламаси.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- ички ва ташқи бозорларда хизматларга бўлган талабни кенгайтириш, шу орқали аҳоли бандлик даражасини таъминлаш;

- ҳудудларда ушбу соҳани ривожлантириш орқали туристлар оқимини ошишига эришиш зарурдир;

Вилоятда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш орқали меҳнат бозорида ишсизлик даражасини пасайишига ва аҳоли турмуш даражасининг йилдан - йилга яхшиланиб боришига ҳамда ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ўсишига эришилади.

Юқорида зикр этилган фикр ва мулоҳазаларни амалиётга татбиқ этилиши хизматлар соҳасини такомиллаштириш ва ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони. www.lex.uz.

2. Прогнозлаштириш ва макроиктисодий тадқиқотлар институти (ПМТИ) экспертлари 2017-2022 йилларда Ўзбекистонда хизмат турларини ривожлантириш бўйича қилинган ишлар натижасини таҳлил қилди. <http://www.uzdaily.uz/uz/post/7898>

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 11 майдаги ПҚ-5113-сон “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.// “Халқ сўзи”, 2021 йил 12 май.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 январдаги ПҚ-5113-сон “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. <https://lex.uz>.

5. Dimitrios Asteriou and Stephen G. Hall. Applied econometrics. A modern approach using Eviews and Microfit. Revised edition. Palgrave Macmillan, New York, 2007. – p.397

6. Эконометрика. Учебник. /Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 51-53 с.:

7. Dickey D.A. and Fuller W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrics, 49, pp. 1057-72.

8. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари. www.Stat.uz.

9. Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари. <https://www.toshvilstat.uz/uz/>

Рўзиев Алишер Иброимович

ТМИ, “Статистика ва эконометрия” кафедраси доц.

alisherruziev1986@mail.ru

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИДА КЎРСАТИЛГАН ХИЗМАТЛАР ҲАЖМИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ АСОСИЙ ХИЗМАТ ТУРЛАРИНИ ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛЛАШТИРИШ

Ҳозирги кунда мамлакатимизда хизматлар соҳаси ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашнинг асосий мезони бўлиб қолмоқда. Бу борада, мамлакатимизда хизматлар соҳасининг тезкор ўсиш суръатларини таъминлаш, мазкур йўналишда тадбиркорликни янада қўллаб-қувватлаш ва аҳоли учун янги иш ўринларини яратиш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ПФ-60-сон Фармонида кўра “**Ҳудудларнинг муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма тизимини ҳамда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш**”¹⁴² кераклиги мақсад қилиб белгилаб қўйилган.

Тошкент вилоятида кўрсатилган хизматлар ҳажмининг ўзгаришига таъсир этуви учун хизмат турлари омил кўрсаткичлар сифатида танлаб олинди. Шунга кўра, натижавий белги кўрсатилган хизматлар ҳажми (Y), омил белгилар ахборот ва алоқа соҳасидаги хизматлар (X_1), молия хизматлар (X_2), транспорт хизматлари (X_3), яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар (X_4), савдо хизматлари (X_5), кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар (X_6), таълим соҳасидаги хизматлар (X_7), соғлиқни сақлаш соҳасидаги хизматлар (X_8), ижара ва лизинг бўйича хизматлари (X_9), компьютерлар, шахсий фойдаланиш буюмлари ва маиший товарларни таъмирлаш бўйича хизматлар (X_{10}), шахсий хизматлар (X_{11}), меъморчилик, муҳандислик изланишлари, техник синовлар ва таҳлил соҳасидаги хизматлар (X_{12}) ҳамда бошқа хизматлар (X_{13})ни таъсирини ўрганиш мақсадида эконометрик таҳлил ва моделлар тузиб чиқилди.

Ушбу кўрсаткичлар асосида Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш ҳажмининг ўсишига таъсир кўрсатувчи хизматлар соҳаларининг ўзгариш суръати тўғрисида 2010-2022 йилги маълумотлар 1-жадвалда келтирилган.

¹⁴²Ўзбекистон Республикаси Президенти 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони. www.lex.uz.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA MA’LUMOTLARNI YILLIY
STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

1-жадвал

Тошкент вилоятида иқтисодий фаолиятнинг асосий турлари бўйича хизматлар ҳажмининг ўзгариш суръатлари (ўтган йилга нисбатан, %) ¹⁴³

Йиллар	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃
2010	126,7	132,5	128,2	134,2	122,5	119,2	168,8	98,7	137,0	115,2	113,9	118,3	132,8	120,6
2011	113,8	122,7	124,2	111,3	134,4	112,4	116,8	113,2	118,5	117,9	118,1	124,2	81,8	131,9
2012	115,6	168,5	103,2	111,6	127,4	112,6	128,1	103,5	138,5	115	123,5	124,3	114,0	158,3
2013	118,4	124,9	185,1	115,3	125,9	112	112,2	103,7	130,7	114,2	116,0	123,0	133,0	106,7
2014	117,2	129,6	122,3	117,0	120,5	117,2	116,6	108,2	126,8	117,3	112,3	122,6	82,3	119,5
2015	113,2	119,9	128,7	107,5	124,3	113,0	119,7	118,6	128,3	111,9	123,2	105,9	125,5	108,5
2016	116,9	117,8	116,3	121,9	119,9	113,3	115,6	106,5	105,9	119,4	111,8	118,6	109,3	113,5
2017	105,1	129,8	127,1	101,4	106,3	100,2	103,5	115,5	122,3	104,2	102,2	102,5	142,5	106,4
2018	107,0	123,8	127,6	100,5	99,5	104,0	106,1	116,8	128,4	102,2	101,8	102,5	175,1	104,9
2019	113,4	107,9	141,2	104,0	111,0	117,2	106,4	139,1	114,4	102,5	103,8	103,4	104,0	98,8
2020	102,0	143,1	131,5	102,0	87,5	99,4	89,3	71,6	77,0	99,6	92,7	90,8	78,9	121,2
2021	117,8	130,9	114,5	117,5	123,2	109,7	122,5	119,6	165,4	123,4	119,7	127,1	155,0	122,1
2022	113,2	128,0	128,6	107,1	108,9	112,2	115,9	127,5	126,8	115,3	112,9	108,8	60,1	149,9

¹⁴³ Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

Юқоридаги жадвалда келтирилган кўрсаткичлардан кўриш мумкинки, Тошкент вилоятида хизматлар соҳаси 2020 йилгача ўсиш тенденциясига эга бўлган ва 2020 йилда пандемия сабабли барча соҳаларда хусусан, хизмат кўрсатиш соҳаларида пасайиш динамикаси кузатилган. 2021 йилдан бошлаб ушбу соҳаларда яна ўсиш тенденцияси юз бера бошлади.

1-жадвалда келтирилган кўрсаткичларнинг бир-бири ўртасида ва ушбу кўрсаткичларнинг хизмат кўрсатиш ҳажмига таъсири бўйича корреляцион таҳлил амалга оширилди.

2-жадвал

Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаларини хизматлар умумий ҳажми билан корреляцион боғлиқлиги¹⁴⁴

Y	1.0	-0.0	0.0	0.9	0.7	0.9	0.9	0.1	0.6	0.7	0.7	0.8	0.1	0.2
x1	-0.0	1.0	-0.4	0.0	0.0	-0.2	0.2	-0.5	0.1	0.1	0.2	0.2	-0.1	0.7
x2	0.0	-0.4	1.0	-0.1	-0.0	0.0	-0.2	-0.0	-0.1	-0.2	-0.2	-0.1	0.1	-0.5
x3	0.9	0.0	-0.1	1.0	0.6	0.7	0.8	-0.2	0.4	0.7	0.5	0.7	0.0	0.1
x4	0.7	0.0	-0.0	0.6	1.0	0.7	0.6	0.2	0.6	0.8	0.9	0.9	0.0	0.2
x5	0.9	-0.2	0.0	0.7	0.7	1.0	0.7	0.4	0.4	0.6	0.6	0.6	-0.2	0.1
x6	0.9	0.2	-0.2	0.8	0.6	0.7	1.0	0.0	0.6	0.5	0.6	0.5	0.2	0.3
x7	0.1	-0.5	-0.0	-0.2	0.2	0.4	0.0	1.0	0.5	0.1	0.3	0.1	0.1	-0.2
x8	0.6	0.1	-0.1	0.4	0.6	0.4	0.6	0.5	1.0	0.6	0.7	0.7	0.5	0.2
x9	0.7	0.1	-0.2	0.7	0.8	0.6	0.5	0.1	0.6	1.0	0.8	0.9	-0.1	0.4
x10	0.7	0.2	-0.2	0.5	0.9	0.6	0.6	0.3	0.7	0.8	1.0	0.8	0.0	0.4
x11	0.8	0.2	-0.1	0.7	0.9	0.6	0.5	0.1	0.7	0.9	0.8	1.0	0.1	0.4
x12	0.1	-0.1	0.1	0.0	0.0	-0.2	0.2	0.1	0.5	-0.1	0.0	0.1	1.0	-0.5
x13	0.2	0.7	-0.5	0.1	0.2	0.1	0.3	-0.2	0.2	0.4	0.4	0.4	-0.5	1.0

Юқоридаги жадвал маълумотларининг таҳлили натижаларига кўра, омилларнинг корреляцион боғланиш жадвали маълумотларига кўра, натижавий белгига (кўрсатилган хизматлар ҳажми – Y) нисбатан кучли боғланган омиллар транспорт хизмат(X_3)лари, яшаш ва овқатланиш бўйича хизмат(X_4)лар, савдо хизмат(X_5)лари ва кўчмас мулк билан боғлиқ хизмат (X_6)лардир.

3-жадвал

Тошкент вилоятида хизматлар умумий ҳажмининг ўсишига 2010-2022 йилда юқори таъсир кўрсатган хизмат турлари¹⁴⁵

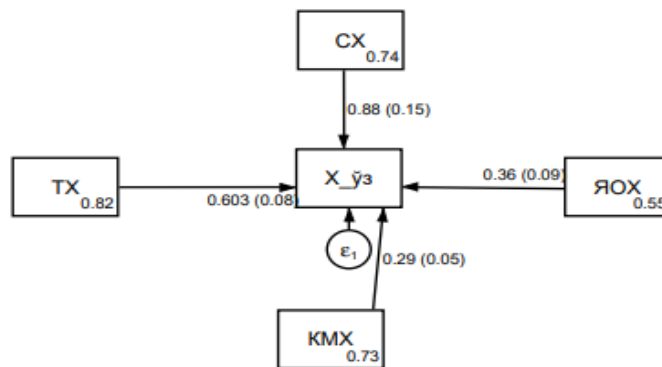
	Кўрсатчилар	Коэффициент	R ²	t test	F test	Дарбир Уотсин	Брош Паган
1	Савдо хизматлари	0.88 0.15	0.74	5.64 0.000	31.87 0.00	1.96	0.11
2	Транспорт хизматлари	0.603 0.08	0.82	7.13 0.00	50.85 0.000	2.4	0.15
3	Яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	0.36 0.09	0.55	3.70 0.0004	13.69 0.0035	2.16	0.19
4	Кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар	0.29 0.05	0.73	5.45 0.000	29.76 0.0002	2.35	0.45

¹⁴⁴ Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

¹⁴⁵ STATA дастури асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

Мазкур ўн учта хизматлар умумий хизматлар ҳажмига турлича таъсир қилар экан. Улардан энг асосий ҳамда статистик аҳамиятга эга бўлган тўртта хизмат турини танлаб олдик.

Моделнинг статистик ва иқтисодий аҳамиятлигини белгилаб берувчи Гаус Марков шартлари бўйича барча тестларга мос келувчи моделлар танланиб олинди. Илмий тадқиқотга асосан танланиб олинган моделлар умумий хизмат кўрсатишга таъсир этиш бўйича тизимлаштирилди. Унга кўра савдо хизматлари, транспорт хизматлари, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар, кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар мос равишда тартиблаштирилган.

1-расм. Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаларининг умумий хизматлар ҳажмига таъсири¹⁴⁶

1-расмни таҳлил қилганимизда бизга шу нарса маълум бўлдики, вилоятда савдо, транспорт, яшаш ва овқатланиш ҳамда кўчмас мулк билан боғлиқ хизматларнинг бир фоизга ортиши мос мос равишда умумий хизматларнинг 0,88; 0,603; 0,36 ва 0,29 фоизга ўсишига олиб келиши аниқланган. Бундай хулоса чиқаришимиз учун, коэффициентнинг статистик аҳамиятлиги асос бўлди, эҳтимоллик қиймати 0.000 га тенг. F-test эҳтимоллиги ҳам 0.000 бўлиб, альтернатив гипотезани қабул қиламиз.

Истиқболни прогнозлаш иқтисодий ривожланиш вариантларини аввалги ривожланиш омиллари ва йўналишлари прогноз қилиниш даврида ҳам сақланиб қолади деган гипотеза келиб чиқади деб аниқлаганмиз. Бундай гипотеза қилишга иқтисодий ҳолат ва жараёнларнинг етарлича инертлиги сабаб бўлади.

Тошкент вилояти иқтисодиётини ривожлантириш учун келгусида мавжуд салоҳият ва имкониятларни тўлиқ сафарбар этган ҳолда, келгуси йилларда кўрсатиладиган хизматлар ҳажмининг ўсиши бўйича аниқ режалар ва ҳисоб-китоблар ишлаб чиқиш лозим.

Тадқиқот натижаларидан Тошкент вилоятида хизматлар ҳажмининг прогноз вариантлари 4-жадвалда келтирилган.

¹⁴⁶ СТАТА дастури асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

4-жадвал

Тошкент вилоятида хизмат кўрсатиш ҳажмининг прогноз кўрсаткичлари¹⁴⁷

Йиллар	Пессимистик	Ўртача	Оптимистик
2023	102,6	112,2	120,0
2024	103,0	112,9	122,5
2025	103,8	113,5	122,9
2026	104,1	113,7	123,2
2027	104,9	114,0	123,8

Шунга кўра, Тошкент вилоятда хизмат кўрсатиш ҳажми 2022 йилдаги 13,2 фоиздан 2027 йилга бориб, оптимистик прогноз бўйича 23,8 фоизгача ўсиши аниқланган. Бунинг учун эса ҳудудда савдо хизматлари, транспорт хизматлари, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар ҳамда кўчмас мулк билан боғлиқ хизматлар турларининг улушини ошириш талаб қилинади.

Шундай қилиб, Тошкент вилоятда хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожланишини таъминлашда, фикримизча, қуйидаги вазифаларни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- хизмат кўрсатишни амалга ошириш мақсадида ҳудудларда кадрлар салоҳиятини ошириш;
- ушбу соҳага инновацион технологияларни йўналтириш орқали аҳоли турмуш даражасини оширишга эришиш;
- ички ва ташқи бозорларда хизматларга бўлган талабни кенгайтириш, шу орқали аҳоли бандлик даражасини таъминлаш;
- ҳудудларда ушбу соҳани ривожлантириш орқали туристлар оқимини ошишига эришиш зарурдир;

Вилоятда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш орқали меҳнат бозорида ишсизлик даражасини пасайишига ва аҳоли турмуш даражасининг йилдан - йилга яхшиланиб боришига ҳамда ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ўсишига эришилади.

Юқорида зикр этилган фикр ва мулоҳазаларни амалиётга татбиқ этилиши хизматлар соҳасини такомиллаштириш ва ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

¹⁴⁷ Муаллиф ҳисобламаси.

Талипова Дилфуза Набиевна,
“ТИҚХММИ” МТУ, катта ўқитувчи

МАМЛАКАТИМИЗДА КАРТОШКА ЕТИШТИРИШНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА ПРОГНОЗИ

Аннотация. В статье анализируются объемы продукции картофеля, выращенной в стране в 2001-2021 гг. и ее модель, и на основе этой модели прогнозируется период с 2022 по 2025 гг.

Annotation. The article analyzes the volume of potato production grown in the country in 2001-2021. and its model, and based on this model, the period from 2022 to 2025 is predicted.

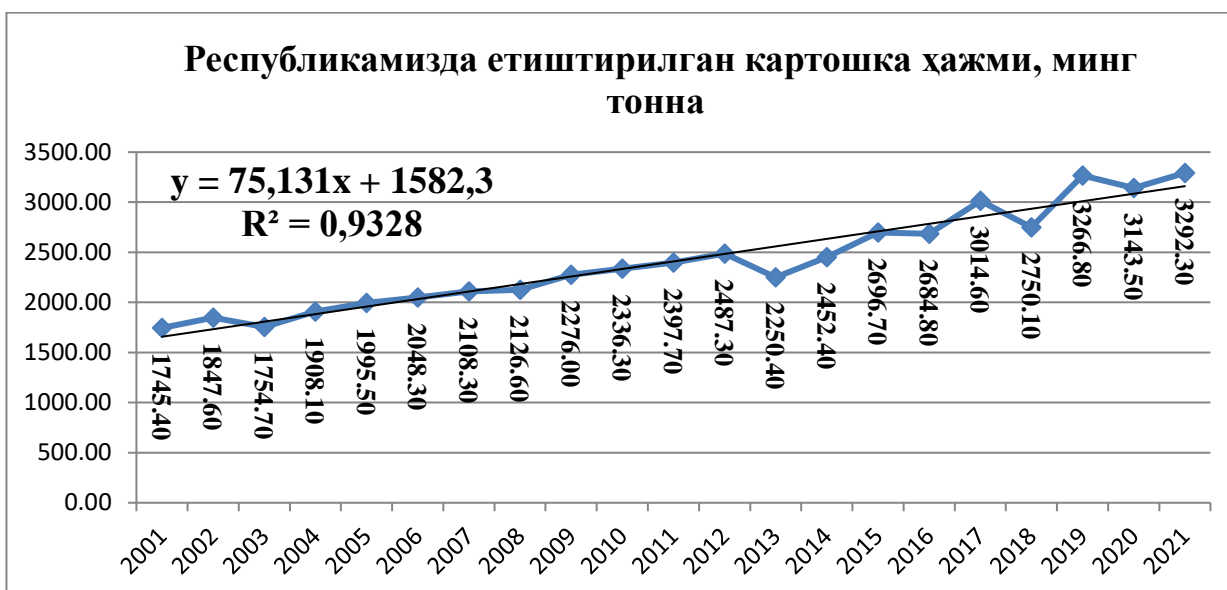
Маълумки, картошка маҳсулотлари республикамиз аҳолисининг асосий кундалик истеъмол озиқ-овқат маҳсулотларидан бири ҳисобланади. Республикада аҳолини картошка маҳсулотига бўлган эҳтиёжини тўлақонли қондириш мақсадида бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди.

Мазкур қарор асосида картошкачилик кластерлари ва кооперацияларини ўз вақтида ташкил этилиш, истеъмол ва уруғлик картошкага бўлган ички бозор талабини қондириш билан боғлиқ бўлган ишлар самарали амалга оширилмоқда.

Лекин, шунга қарамасдан республикамиз аҳолиси дунёда картошка маҳсулотларини ўртача меъёрдан кўпроқ истеъмол қилувчи мамлакатлар қаторида бўлганлиги сабабли ҳозирги кунда аҳолининг картошка истеъмолини эҳтиёжини узлуксиз таъминлаш етарли эмас. Шунинг учун аҳолининг ўсишини ҳисобга олган ҳолда картошка етиштиришни прогнозини ишлаб чиқиш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар. Республикамизда 2001-2021 йилларда етиштирилган картошка ҳажмини таҳлил қилар эканмиз, 2001 йилда Республикамизда 1745,4 минг тонна картошка етиштирилган бўлса, 2021 йилга келиб 3292,3 минг тонна етиштирилди, 2001 йилга нисбатан 2021 йилда 188,6 % га ошганлигини кўришимиз мумкин. 2001 йилдан 2012 йилгача бўлган даврда картошка етиштириш ҳажми ўсиш кўзатирилган бўлса, 2013-2014, 2016, 2018, 2020 йилларда картошка етиштириш ҳажми эса пасайганлигини кўришимиз мумкин. 2017, 2019 ва 2021 йилгача Республикамизда картошка ўсиш кузатилди.

1-расм. Республикада етиштирилган картошка ҳажми, минг тонна[5]

Картошкани етиштиришнинг истиқбол параметрларини аниқлашда натижавий кўрсаткич билан омиллар ўртасидаги боғланишнинг шакли ва зичлигини аниқлаш имконини берадиган статистик прогнозлаштиришнинг корреляцион-регрессион таҳлилни самарали қўллаш мумкин. Мазкур таҳлилнинг асосий босқичлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

Масалани қўйилиши, ахборотларни тўплаш ва уларни бирламчи қайта ишлаш, регрессия тенгламасини тузиш, омиллар ўртасидаги боғланиш зичлигини баҳолаш ва регрессия тенгламасини текшириш, регрессия тенгламаси ёрдамида картошкани етиштириш кўрсаткичларини прогнозлаштириш.

Регрессион таҳлилда бир омилли чизиқли регрессия тенгламасининг кўриниши қуйидагича бўлади.

$$\tilde{Y} = b_0 + b_1 X \quad (1)$$

b_1 ва b_2 параметрларини аниқлашда қуйидаги формулалар ёрдамида аниқлаймиз.

$$b_1 = \frac{n \sum_{i=1}^n X_i Y_i - (\sum_{i=1}^n X_i)(\sum_{i=1}^n Y_i)}{n \sum_{i=1}^n X_i^2 - (\sum_{i=1}^n X_i)^2} \quad (2)$$

$$b_0 = \frac{\sum_{i=1}^n Y_i}{n} - b_1 \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n} \quad (3)$$

Бунда, n – тенглама ҳажми, X_i - i – чи қадамдаги кузатиш, Y_i - i – чи қадамдаги кузатиш қиймати.

2001-2021 йилгача республикамизда етиштирилган картошка ҳажмидан фойдаланиб, b_1 ва b_2 параметрларининг қийматини аниқлаймиз.

$$b_1 = \frac{21 * 614268 - 231 * 50583}{21 * 3311 - 231^2} = 75,131$$

$$b_0 = \frac{50583}{21} - 75,131 * \frac{231}{21} = 1582,3$$

Динамик қаторлар ва картошкани етиштириш ўртасидаги боғлиқлиқни ифодалаовчи қўйидаги моделни ишлаб чиқдик.

$$\tilde{Y}_n = 1582,3 + 75,131 * X$$

Ушбу модел орқали картошкани етиштиришнинг 2022 йилдан 2025 йилгача бўлган даврини прогнозлаштирамиз.

2-расм. Картошка етиштириш прогнози, минг тонна

Республикада картошкани етиштириш бўйича амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар жараёнида ушбу картошкани етиштиришни прогнозлаш ҳамда истиқболлини белгилаб бериш билан бирга унга таъсир этувчи факторлар билан ҳам аниқланади. Бу факторларнинг таъсир даражалари картошкани етиштиришнинг истиқболдаги самарадорлигига ижобий таъсир натижаларини аниқлаш имконини беради.

Хулоса ва таклифлар. Республикада 2022 йилдан 2025 йилларда донли екинларни етиштириш прогноз кўрсаткичларини таҳлил қилар эканмиз, 2021 йилда республикада 3292,3 минг тонна картошка етиштирилган бўлса, 2025 йилга бориб картошкани етиштириш 3460,6 минг тоннани ташкил этмоқда, яъни 225,4 минг тоннага ортиши прогноз қилинмоқда. Лекин картошкани етиштириш 2025 йилга ошиш кузатилган билан бирга, шу навбатда аҳолининг сони ҳам ошиши кузатишини ҳисобга олган ҳолда картошкани етиштириш бўйича республикада қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайман.

- картошкани ривожлантириш бўйича илмий ишланмалар, селекция ишлари ва уруғчилик ҳамда илғор технологияларни жорий қилишга йўналтирилган чора-тадбирларга давлат томонидан молиявий ва моддий ёрдам кўрсатиш;

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- уруғчилик тизимида илмий-тадқиқот институтлари манфаатини ҳимоя қилишга қаратилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга жорий қилиш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 майдаги “Республикада картошка етиштиришни кенгайтириш ва уруғчилигини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4704 -сонли қарори
2. И.С.Абдуллаев “Иқтисодиёт тармоқларининг ривожланиши прогнозлаш усуллари” “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2018 йил

Рўзиев Алишер Иброимович,
ТМИ, “Статистика ва эконометрика” кафедраси доц.
alisherruziev1986@mail.ru

ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИРИНИ ЭКОНОМЕТРИК МОДЕЛЛАШТИРИШ

Олиб борилган тадқиқотимиз давомида мамлакат ва унинг ҳудудларида хизматлар соҳасининг ривожланиши бўйича муаллиф гипотезаси шакллантирилган.

H_1 : ҳудудлар кесимида хизматлар соҳасида банд бўлган аҳолини ўсиши, хизматлар соҳаси ривожланишига тўғри ҳамда кучли таъсир этади.

H_2 : ҳудудлар кесимида хизматлар соҳасининг ривожланиши, ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ўсишига таъсир этувчи асосий омиллардан бирига айланиб бормоқда.

Мазкур илмий фаразни текшириш учун муаллиф томонидан республикамизнинг ўн тўртта ҳудудлари бўйича 2010 йилдан 2022 йилгача бўлган маълумотлар жамланди.

Ҳамда ҳудудлар кесимида ва вақтлар кесимида бўлганлиги сабабли Панель моделидан фойдаланиб, эконометрик моделлаштиришни амалга оширамиз.

Панель маълумотлар моделлари, айниқса, эконометрик таҳлилда фойдалидир, чунки улар бошқа маълумотлар турларига нисбатан бир қатор афзалликларга эга. Эконометрик моделлаштиришда панель маълумотларнинг баъзи асосий хусусиятлари ва афзалликлари:

– Вақт ўзгармайдиган омилларни назорат қилиш: Вақт ўтиши билан кузатувларни ўз ичига олган ҳолда, панель маълумотлар моделлари қарам ўзгарувчига таъсир қилиши мумкин бўлган вақт ўзгармас омилларни назорат қилиши мумкин.

– Самарали баҳолаш: Панель маълумотлар моделлари кесма ёки вақт церийали моделларга нисбатан баҳолашда юқори самарадорликни таклиф қилади. Кўпроқ кузатувлар билан тадқиқотчилар аниқроқ параметр баҳоларини олишлари ва таҳлилларининг статистик кучини оширишлари мумкин.

Панель маълумотларнинг эконометрик моделлаштиришда x_{it} белгиси, t вақтдаги i индивидуал учун x ўзгарувчининг қийматини ифодалайди. Бу ерда i шахслар, фирмалар ёки ҳудудлар каби кесма бирликни, t эса вақт даврини билдиради.

Бундан ташқари, панель маълумотларини моделлаштириш вақт ўтиши билан динамик эффектларни баҳолаш имконини беради. Бу иқтисодий жараёнларнинг динамикасини қамраб олади, маълум ўзгарувчиларнинг таъсири вақт ўтиши билан қандай ривожланиши ва қарам ўзгарувчига таъсир

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

килиши ҳақида тушунча беради.

Панель маълумотлари асосида эконометрик тенгламаларни ишлаб чиқишда Pooled OLS estimator (POLSE), Fixed effects estimator ва Random effects estimator (REE) моделлари кенг тарқалган.

Pooled OLS estimator (POLSE) баҳоловчиси панель маълумотларидан фойдаланган ҳолда чизиқли регрессия моделининг коэффицентларини баҳолаш учун ишлатиладиган усулдир. Бу тўғридан-тўғри ёндашув бўлиб, панель маълумотларини бирлаштирилган кесма сифатида кўриб чиқади, индивидуал ёки вақтга хос таъсирларни ҳисобга олмайди.

Pooled OLS estimator (POLSE) - бирлаштирилган OLS панель маълумотлари турли шахслар ва вақт даврларининг барча кузатувларини ягона катта маълумотлар тўпламига бирлаштиради ва уларни мустақил кузатувлар сифатида кўради. Кейин модель коэффицентларини баҳолаш учун OLS регрессия усулини қўллайди.

Pooled OLS баҳоловчиси моделида қарам ўзгарувчи y_{it} мустақил ўзгарувчи x_{it} бўйича t вақтида ҳар бир i кесма бирлиги учун регрессия қилинади. Pooled OLS баҳоловчиси турли шахслар ва вақт даврларининг барча кузатувларини ягона регрессия тенгламасига бирлаштиради ва уларни мустақил кузатувлар сифатида кўради. Кейин β_1 квадрат қолдиқлар йиғиндисини минималлаштирадиган β_0 ва β_1 коэффицентларини баҳолаш учун энг кичик квадратлар усулини қўллайди.

Моделни қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$y_{it} = \beta_1 x_{it} + \beta_0 + \varepsilon_{it} \quad (1),$$

Бу ерда, y_{it} – t вақтидаги индивидуал i учун боғлиқ ўзгарувчи, x_{it} – t вақтидаги i индивидуал учун мустақил ўзгарувчи, β_0 ва β_1 -тахмин қилинадиган коэффицентлар, ε_{it} - хато атамасини ифодалайди, β_1 - кузатилмаган омилларни ёки y_{it} га таъсир қилувчи, лекин моделга киритилмаган ўлчаш хатоларини қамраб олади.

Тадқиқотда қўлланилган эконометрик моделларнинг тўғрилиги ва изчиллигини баҳолаш учун ўтказилган тест жараёнлари ҳақиқийлик ва ишончлилиқни баҳолашни ўз ичига олган. Текшириш, шунингдек, Гаусс-Марков гипотезасини қўллаш имкониятини аниқлаш учун ўтказилди, бу моделнинг хатолари ўртача ноль ва доимий дисперсия билан нормал тақсимотга амал қилади. Бундан ташқари, бу хатолар бир-бири билан ва мустақил ўзгарувчилар билан боғлиқ эмас деб тахмин қилади.

Тадқиқотда қўлланилган эконометрик моделларнинг етарлилиги асосий тахминларнинг бажарилишини текшириш учун турли хил синов процедураларидан фойдаланиш орқали баҳоланди. Хатоларда автокорреляция, нормаллик ва ҳетероскедастика мавжудлигини баҳолаш учун Durbin Watson ва Breusch-Pagan тестлари ўтказилди. Бундан ташқари,

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Hausman testi ўzgarмас ёки тасодифий таъсирларнинг энг мос модель турини аниқлаш учун ишлатилган.

Бундан ташқари, Vif тести икки ёки undan ortiq мустақил ўзгарувчилар ўртасида сезиларли корреляция мавжуд бўлганда пайдо бўладиган мультиколлинеарлик мавжудлигини текшириш учун ишлатилган. Умуман олганда, ушбу ишонч тестлари эконометрик моделларнинг аниқлиги ва ишончлилигини кафолатлашда ҳал қилувчи роль ўйнаган, аниқ ва муҳим натижаларни олиш имконини берган.

Эконометрик тадқиқотда график тасвирлар ва жадвалли хулосаларни яратиш, шунингдек, кўрсаткичларнинг йўналиши ва катталигини, ишлаб чиқилган моделдаги ўзгарувчилар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўрганиш, эконометрик моделлар натижаларини таҳлил қилиш ва шарҳлаш тадқиқот натижаларининг тўғрилиги ва ишончлилиги ифодалади.

1-жадвал

Хизмат соҳаларида банд бўлганларни ўсиши, хизмат кўрсатиш ҳажмининг ўзгаришига таъсири¹⁴⁸

SERVICE	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
EMPLOYMENT	.411	.112	3.66	0	.19	.633	***
Constant	73.258	11.452	6.40	0	50.648	95.868	***
Mean dependent var		115.156	SD dependent var			5.721	
R-squared		0.75	Number of obs			168	
F-test		13.405	Prob > F			0.000	
Akaike crit. (AIC)		1052.764	Bayesian crit. (BIC)			1059.012	

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

$$\text{SERVICE} = 73.26 + 0.41 \text{ EMPLOYMENT}$$

Худудлар кесимида таҳлил қилганимизда, хизмат кўрсатиш соҳаларида иш билан банд аҳоли ортгани сайин хизмат кўрсатиш ривожланиб, унинг ўсиши таъминланади. Хусусан, модел бўйича худудларда хизмат кўрсатиш билан банд аҳолининг бир фоизга ортиши, худудларда хизмат кўрсатишнинг (0.41%) ортишига асос бўлади. Детерминация коэффициентининг $R^2 = 0.75$ га тенглиги, худудларда хизмат кўрсатишнинг ортишига (75%) айнан хизмат кўрсатиш билан банд аҳолининг ортиши таъсир қилиши аниқланди. Демак, аҳолини хизмат кўрсатиш соҳалари билан қанча банд қилсак, уларга тўғри касб-хунарлар ўргатилинса, бунда аҳолининг бандлиги ҳамда хизмат кўрсатишнинг ўсиши таъминланади.

Модел “Энг кичик квадратлар” усули асосида аниқланган. Одатда бунда моделни Гаус Марков шартлари орқали ишончлигини текширамыз.

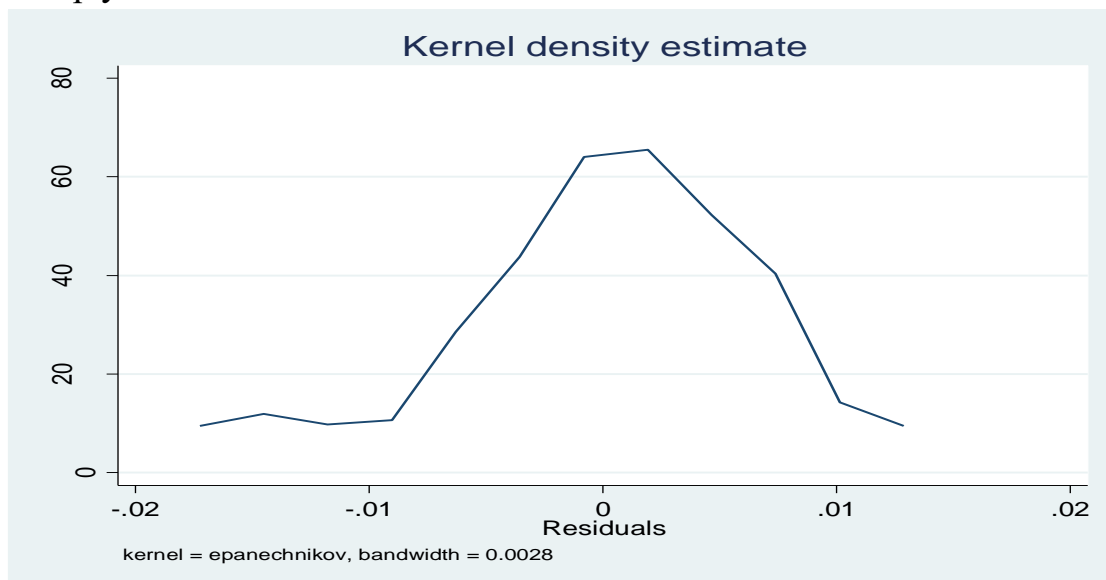
¹⁴⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

“Энг кичик квадратлар” усулининг биринчи икки шarti шундан иборатки, x нинг ҳар бир қиймати учун ε қолдиқ ноль қиймат атрофида меъерий тақсимланган. Тахмин қилинадики, ε_i узлуксиз катталик ҳисобланиб, ўртача атрофида симметрик тақсимланган ва унинг тақсимланиши 2 ўлчам ўртача ва вариация ёрдамида аниқланади.

1. Демак биринчи шарт: ε_i - меъерий тақсимланган.
2. Иккинчи тахмин: $E(\varepsilon_i)=0$ - ўртача қолдиқ нолга тенг.

Ҳақиқатда биз стохастик қолдиқни ҳар бир қийматини, кўпгина сабаблар натижаси сифатида кўришимиз мумкинки, бунда ҳар бир сабаб боғлиқ ўзгарувчини, у детерминистик ҳисобланиши мумкин бўлган қийматдан сезиларсиз тарзда оғдиради.

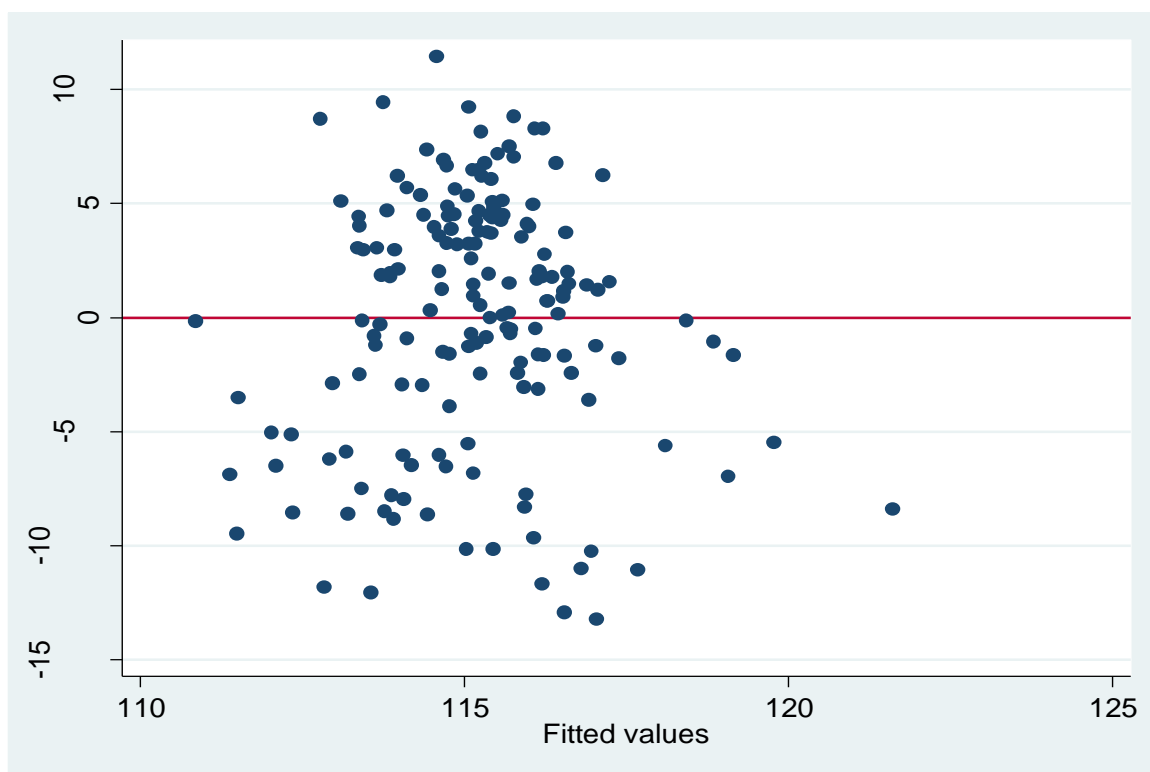
Бундай кўздан кечиришда ўлчаш хатоси ўхшаш билан тақсимот хатоси тўғри ва шунинг учун ўртача хатони меъерийлигини ва нолга тенглиги ҳақида тахминлар ўхшаш.

1-расм. Қолдиқларнинг нормал тақсимоти

Одатда “Энг кичик квадратлар” усулининг қўлланиш шarti бажарилмаса, бунда гетероскедатлик ҳолати ҳосил бўлади. Гетероскедатлик регрессия тенгламасининг параметрлари самарадорлигини пасайишига таъсир қилмоқда.

Қуйидаги расмда мос қийматлар ҳамда моделнинг қолдиқ қийматлари ўртасида корреляция мавжуд эмаслиги кўринмоқда. Албатта буни ўзи етарли эмас.

2-расм. Мос қийматлар билан қолдиқларнинг корреляцияси

Моделда гетероскадастлилик мавжуд эмаслигини текшириш мақсадида Брош Паган тестидан фойдаланамиз.

Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity

Ho: Constant variance

Variables: fitted values of SERVICE

chi2(1) = 0.10

Prob > chi2 = 0.7546

3-расм. Брош-Паган тести қийматлари

Эҳтимоллик қиймати 0.75 га тенг. Хулоса чиқариш учун етарли асос мавжуд.

Жуфт корреляция коэффициентини текшириш учун $n-2$ эркинлик даражасини t тақсимога эга бўлган формула орқали қиймати аниқланади.

Агар $t_r > t$ бўлса, нолинчи гипотезани қўллаб бўлмади ва бинобарин бош тўпلامда чизиқли корреляция мавжуд. Унинг ишончли таърифи сифатида корреляциянинг чизиқли коэффициенти намоён бўлади.

Иккинчи тадқиқот бўйича ҳудудларда хизмат кўрсатиш ҳажмининг ортиши ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ўсишига кучли таъсир этиш фаразини Панель модели бўйича таҳлил қиламиз.

2-жадвал

Худудларда хизмат кўрсатиш ҳажмининг ўсиши ялпи ҳудудий маҳсулотни ўзгаришига таъсири¹⁴⁹

Модел натижалари

	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
GDP_GROWTH							
SERVICE	.31	.03	10.39	0	.251	.369	** *
Constant	70.678	3.445	20.52	0	63.877	77.48	** *
Mean dependent var		106.419	SD dependent var			2.829	
R-squared		0.394	Number of obs			168	
F-test		107.912	Prob > F			0.000	
Akaike crit. (AIC)		745.043	Bayesian crit. (BIC)			751.291	

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

$$GDP\_GROWTH = 70.68 + 0.31SERVICE$$

Худудлар кесимида таҳлил қилганимизда, хизмат кўрсатиш соҳасининг ўсиши ялпи ҳудудий маҳсулотга асосий таъсир этувчи фактор эканлиги аниқланди. Хусусан, модел бўйича худудларда хизмат кўрсатишни бир фоизга ортиши, ялпи ҳудудий маҳсулотни ўртача (0.31%) ортишига таъсир кўрсатади. Детерминация коэффициентининг $R^2 = 0.39$ га тенглиги, хизмат кўрсатиш ҳажмининг ўсиши ялпи ҳудудий маҳсулотнинг (39%) ортишига таъсир қилиши аниқланди.

Аниқланган моделдаги эндоген омил учун Фишер мезони қиймати 107.91 га тенг бўлиб, унинг аҳамияти 0,000 га тенг. Бундан кўришиб турибдики, тузилган моделини аҳамият жиҳатидан амалиётда қўллаш мумкин.

Жуфт корреляция коэффициентини текшириш учун $n-2$ эркинлик даражасини t тақсимотга эга бўлган формула орқали қиймати аниқланади.

Агар $t_r > t$ бўлса, нолинчи гипотезани қўллаб бўлмайди ва бинобарин бош тўпламда чизиқли корреляция мавжуд. Унинг ишончли таърифи сифатида корреляциянинг чизиқли коэффициенти намоён бўлади. Чизиқсиз боғланишда R тўплам корреляциясининг индекси ишончилиги ҳам худди шу усулда текширилади. Бундай ҳолда формуладаги корреляция коэффициенти корреляция индекси R билан алмаштирилади. Тўплам корреляция коэффициенти R квадратик хатога эга

¹⁴⁹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

$$\sigma_R = \frac{1 - R^2}{\sqrt{n - k - 1}}, \quad (2),$$

бу ерда, k -регрессия коэффициентлари сони.

Шундай қилиб, t мезоннинг эмпирик қиймати қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$t_R = \frac{R\sqrt{n - k - 1}}{1 - R^2}, \quad (3),$$

бу ерда, $n - k - 1$ - эркинлик даражалари сони;

t_R - жадвалдаги қиймати билан солиштирилади;

$n - 2$ - эркин даражалари билан t тақсимотга эга бўлган

$$t_{a_j} = \frac{a_i}{\sigma_{a_j}}, \quad (4),$$

қиймати асосида регрессия коэффициентларининг ишончилиги текширилади.

Дастурий пакет асосида амалга оширилган таҳлил натижавий омилнинг таъсир этувчи омиллар билан кўпликдаги корреляцияси $r=0,97$ га, детерминация коэффициенти $R^2=0,963$ га тенг эканлигини кўрсатмоқда. Бу эса таъсир этувчи омиллар билан натижавий омилнинг юқори зичликда корреляцияга эга эканлигини ва ҳисобланган кўрсаткичлар билан реал кўрсаткичлар орасидаги фарқ сифатидаги қолдиқларнинг ҳам зич боғланганлигини кўрсатади.

Жадвалда кўрсатилган кўрсаткичлар қийматидан фойдаланган ҳолда тузилган эконометрик моделнинг аҳамияти ва параметрлари сифатини баҳоланади.

Аниқланган моделдаги эндоген омил учун Фишер мезони қиймати 92,328 га тенг бўлиб, унинг аҳамияти 0,000 га тенг. Бундан кўриниб турибдики, тузилган тренд моделини аҳамият жиҳатидан амалиётда қўллаш мумкин.

Модель сифати дастурий пакет воситасида Акиаке ахборот мезони, Шварц мезони ва Ханнан-Куин мезони орқали баҳоланган. Ушбу мезонлар қиймати ҳам моделини қўллаш мумкинлигини кўрсатади.

РАХМАНОВ МЕХРИДИН СИНДАРОВИЧ

“Статистика ва эконометрика” кафедраси доцент в.б
(Тошкент, Ўзбекистон)

тижорат банклари кредит бериш жараёнини иқтисодий-математик моделлаштириш

***Annotatsiya:** Kredit bериш тижорат банкларининг кундалик банк фаолиятида асосий ўринни эгаллайди ва тижорат банклари банк бизнесининг юраги сифатида тавсифланади. Бошқа томондан, бу молиявий институтларнинг хавфсизлиги ва мустақамлиги учун энг катта хавф манбаларидан биридир. Ушбу тизмни иқтисодий-математик жиҳатдан моделлаштириш соҳанинг долзарб масалаларидан биридир. Мазкур мақолада ушбу соҳада олиб бораётган тадқиқотларимиз натижалари атрофлича ёритилган.*

***Калим сўзлар:** Банк кредити, банк учун махсус, тижорат банки, детерминантлар.*

***Аннотация:** Кредитование занимает центральное место в повседневной банковской деятельности коммерческих банков, а коммерческие банки называют сердцем банковского бизнеса. С другой стороны, это один из крупнейших источников риска для безопасности и устойчивости финансовых учреждений. Экономико-математическое моделирование этой системы является одной из актуальных задач отрасли. В данной статье описаны результаты наших исследований в этой области.*

***Ключевые слова:** банковский кредит, специально для банка, коммерческий банк, детерминанты.*

***Abstract:** Lending is central to the day-to-day banking activities of commercial banks, and commercial banks are described as the heart of banking business. On the other hand, it is one of the biggest sources of risk to the safety and soundness of financial institutions. Economic-mathematical modeling of this system is one of the urgent issues of the field. This article describes the results of our research in this field.*

***Keywords:** Bank loan; special for the bank, commercial bank, determinants.*

Кириш.

Ҳозирги кунда банк фаолияти самарадорлигини бошқариш масаласи жуда долзарб. Беқарор молиявий вазият шароитида, шунингдек назорат органларининг зарур талабларини бажаришни ҳисобга олган ҳолда ҳар қандай кредит ташкилоти бошқариш хавфларни минималлаштириш ва хавфсизликни оширишга ҳаракат қилади. Бундан ташқари банк ишида оптимал динамик рақамли технологиялар ва масофавий савдо каналлари ривожланмоқда. Банклар кундан кунга янги маҳсулотлар ва таклифлар, ўзгарувчан шаклли

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

хизматлар кабиларни амалга оширомоқда. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, миждозлар талаблари ҳам ортиб бормоқда. Шунга кўра, мавждуд банклар хизмат турларини, усулларини доимий такомиллаштиришга маждубур. Мавждуд миждозларни сақлаб қолиш ва янгиларини жалб қилиш учун бу бениждо ахамиятлидир. Бу ўзгаришлар ва ташқи таъсир натиждасида, қолаверса яна бир қанча бошқа омиллар банклар ёндашувларни ўзгартирмоқда. Бизнес стратегияларига кўра ушбу тизмда керакли вақтда тўғри қарорлар қабул қилиш ва омон қолиш учун жуда тез ҳаракат қилиш ҳамда бошқа банклар билан соғлом рақобат қила олиш жуда муҳим. Банк муҳитидаги рақобат тижорат ва нотижорат банк кредит ташкилотларининг банк секторида етакчи мавқеини таъминлаш учун ўзаро рақобатидан иборат. Банк рақобатининг кучайиши ва талабларнинг ортиши миждозларнинг банк хизматларидан фойдаланишлари маркетинг усулларини такомиллаштириш орқали рағбатлантирилмоқда ва банк фаолиятини бошқариш учун асосий соҳалардан бири бизнес самарадорлигини ошириш йўллари ресурсларни бошқариш бўлиб, у ходимларни бошқариш жараёнини ўз ичига олади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЙАСИ

Тижорат банклари кредит бериш жараёнини иқтисодий-математик моделлаштиришнинг айрим назарий, услубий ва амалий жиҳатлари хориждик иқтисодчи олимлар - S.Ben Naseura, Лаврушин О.И., Тавасиев А.М., Платонова В., Хиггинс М., Барлтрон К.Д., Мак Нотон Д., Герасина Ю.А., Расулов Р.М., Jijun Niu, Жуков Е.Ф., Зобова Е.В., Казакова О.Н., Каминская Т.Е., Костюченко Н.С., Мануйленко В.В., Морсман-мл. Э.М., Peterson K. Ozili, Панова Г.С., Роуз П.С., Sergio Sanfilippo-Azofra, Я.Е Чернышевларнинг илмий изланишларида қисман ўз ифодасини топган. Тижорат банклари кредит бериш жараёнини иқтисодий-математик моделлаштиришнинг баъзи жиҳатлари ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар – Абдуллаева Ш.З., Иминов О.К., Каралиев Т.М., Мухаммеджанов К.А., Нуманова Б.М. Омонов А.А., Саттаров О.Б. , ва бошқа иқтисодчи олимларнинг илмий изланишларида ҳам атрофлича тадқиқ этилган

Ушбу тизимлардан самарали фойдаланишда иқтисодий ва математик моделларни қўллаш ёрдам беради. Ҳозирги вақтда банк фаолиятини оптималлаштириш бўйича ёндашувлар ишлаб чиқилмоқда. Яъни иқтисодий ва математик моделларни ишлаб чиқиш жараёнлари. Соҳадаги муаммоларни ечиш учун динамик иқтисодий ва математик моделлаштиришни қўллаш орқали банк ташкилоти ходимлари сонини бошқариш жараёнини оптималлаштириш мумкин. Жумладан, К.Л.Лученко ўз тадқиқот ишида. иқтисодий-математик моделни кўриб чиқади. У кредит беришда банк пул оқимларини кичик корхона, шу жумладан мақсад функцияси (ссуда даромадидан депозит харажатлари ва бошқа жорий банк харажатлари) ва кредит суммаси ва банк фойдасининг қарз олувчининг тўловидаги улуши

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

бўйича айрим чекловлар тизимида иқтисодий-математик моделдан фойдаланиш бирмунча самарали эканлигини таъкидлайди¹⁵⁰.

Н.А.Тимофеев тадқиқотида, банкнинг кредит портфелидаги леи динамикасини таҳлиллайди. Унга кўра Дискрет вақт ва чекли ҳолатлар сони билан тасодифий жараён. Ўтиш эҳтимоли матрицаси винтаге таҳлили асосида баҳоланган, яъни кредитларни бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ўтказиш бўйича статистик маълумотларни бир ой ичида таҳлил қилиш. Таклиф этилаётган математик аппарат кредит портфелининг таркибини башорат қилиш ва мавжуд статистик маълумотларга асосланиб, дефолт эҳтимолини баҳолаш имконини беради¹⁵¹.

Е.А.Семенчин, А.Ю.Шаталов умумлаштирилган математик моделдан фойдаланадилар. Кўриб чиқилаётган давр охиригача бир нечта инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдан банк олган фойдани максимал даражада ошириш¹⁵². Шу билан бирга, инвестициялар банк фонди берилган ҳажм ва вақт ўтиши билан ўзгармайди. М.О.Новиковнинг ишида эса асосий эътибор банк ахборот тармоғи тугунларидаги навбатлар ҳолатларини прогнозлашга қаратилган. Банк ахборот тармоғининг тугунлари банк филиаллари ҳисобланади. Прогнозлаш натижаларига кўра, кредитлаш тартибларига банк менежери учун банк миждидан маълумотларни узатиш учун бепул маршрут хизматини кўшиш. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун банк ахборот тармоғида математик моделлаштиришдан фойдаланиш муҳокама қилинади. Математик моделлаштириш ёрдамида банк ходимларини оптималлаштириш муаммосини бартараф этишга уриниш тадқиқотда аниқ намоён бўлади¹⁵³.

Банк ходимлари сонини бошқариш муаммосини А.А.Фурса ўзининг ишида ўрганган, унда банк филиали фаолиятини тўғри такрорлаш ва хизмат кўрсатишга жалб қилинган ходимларнинг керакли сонини миждозлар сўровлари орқали ҳисоблашга етарлича имкон берадиган иқтисодий ва математик модел ишлаб чиққан. Олим томонидан таклиф этилган алгоритм миждозлар сўровлари сони, ҳар бир операция тури учун хизмат кўрсатиш муддати асосида миждозларга хизмат кўрсатиш тизимининг самарадорлигини баҳолашга қаратилган бўлиб, у орқали ходимлар сонини ўзгартириш тўғрисидаги қарорни асослаш имконини берган. Таклиф этилган моделлар - математик статистика усуллари, навбат назарияси ва симуляцион моделлаштиришдир¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Лученко К.Л. Экономико-математическая модель денежных потоков банка при кредитовании малого предприятия // Финансовый журнал. 2011. № 2. С. 105–116.

¹⁵¹ Тимофеев Н.А. Математическая модель винтажного анализа кредитного портфеля банка // Вестник Уральского государственного университета путей сообщения. 2011. № 1. С. 86–92.

¹⁵² Семенчин Е.А., Шаталова А.Ю. Математическая модель максимизации прибыли, получаемой банком за счет реализации инвестиционных проектов // Фундаментальные исследования. 2012. № 6-1. С. 258–262.

¹⁵³ Новиков М.О. Математическая модель информационной сети банка с изменяющейся топологией // Транспортное дело России. 2013. № 6. С. 99.

¹⁵⁴ Фурса А.А. Методы оценки достаточности численности персонала по обслуживанию клиентов физических лиц в подразделениях коммерческого банка // Научно-технические ведомости СПбГПУ Серия «Экономические науки». 2011. № 2. С. 160–163.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМАЛАР

Ўзбекистон каби ривожланаётган давлат бозорларда банк кредитлари ўтказмалари, ҳақида кам эмпирик маълумотлар мавжуд. Аммо, мавжуд тадқиқотлар қайси омиллар кучли таъсир кўрсатиши ва Ўзбекистон тижорат банкларининг кредитлашига таъсир қилиш йўналишини аниқлашда фарқ қилади. Маълум белгиланган объектив миқдорий ёндашувни амалга ошириш мақсадида мақолада иккинчи даражали усулни қўллаган ҳолда тушунтириш дизайни қўлланилди. Мамлакатдаги намунали тижорат банкларининг текширилган молиявий ҳисоботидан маълумотлар ишнинг манбалари саналади. Тадқиқотнинг намунавий натижаси шуни кўрсатдики, банкка хос омиллар, жумладан, депозитлар ҳажми, капиталнинг етарлилиги ва банк ҳажми банк кредитлашига ижобий ва статистик жиҳатдан муҳим таъсир кўрсатиши, шубҳасиз. Соҳага хос омиллар, хусусан, нақд пул захиралари, банк концентрацияси ва ўртача кредит ставкаси банк кредитлашига салбий ва статистик жиҳатдан муҳим таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади. Юқоридаги сингари, макроиқтисодий ўзгарувчилардан бири ялпи ички маҳсулот ҳам банк кредитларига салбий ва статистик жиҳатдан сезиларли таъсир кўрсатади. Тадқиқотдан олинган натижалар шуни кўрсатадики, Ўзбекистондаги тижорат банклари ўз кредитларини бошқариш учун ички омилларга кўпроқ эътибор беришлари керак, бу бошқарув банк саноати қоидалари ва қонунларига мувофиқ умумий иқтисодий динамиканинг таъсирини эслатиб, назорат қилади. Менимча, ушбу тадқиқот банкирлар, таҳлилчилар, тартибга солувчилар, сиёсатчилар ва инвесторлар учун қизиқарли, чунки у тижорат банкларининг кредитлаш детерминантлари ва банк воситачилиги ички ва ташқи қоидаларга қандай жавоб бериши ҳақида зарурий тушунча беради.

Банк фирмаси бошқарув муаммоси контекстида анча мураккаб тизимдир. Бунга кўп сонли молиявий оқимлар ва маблағларнинг мавжудлиги сабаб бўлади. Улар турли хил келиб чиқиши ва динамик ва эҳтимоллик хусусиятлари билан фарқланади ва бир вақтнинг ўзида ягона тизимни ташкил қилади.

Иерархия, ташқи (пруденциал назорат) ва ички тартибга солувчилар, чеклашлар ҳамда фикр-мулоҳазалар сабабли тизимнинг барқарор ишлаши таъминланади.

Компютер инжинирингининг ривожланиши туфайли ўтган асрнинг 70-йиллари ўрталаридан бошлаб банкларнинг режалаштириш ва қарорлар қабул қилишни қўллаб-қувватлаш тизимларида мавжуд муаммоларига қаратилган техникавий моделлари пайдо бўла бошлади. Бироқ, бундай лойиҳалар етарлича таъминланмади ва оқибатда давомли амалга оширилмади¹⁵⁵.

Рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши сабабли сотиш, рентабеллик ва янги банк офисларини очиш, кенгайтириш ёки мижозлар билан ишлайдиган ходимлар сонини қисқартириш каби масалаларни математик

¹⁵⁵ Титоренко Г.А. Автоматизированные информационные технологии в экономике: учебник. М.: ЮНИТИ, 2005. 399 с.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

моделлаштиришнинг турли моделларини яратишга оид кўплаб тадқиқотлар олиб борилмоқда. Кўпгина ҳолларда, кредит ташкилоти ушбу тадбирлар қарор қабул қилувчиларнинг тажрибавий хулосалари асосида амалга оширилади. Баъзан бу қарорлар иқтисодий самарасини ҳисоблаш амалга оширилаётган фаолиятнинг бир марталик натижаларга асосланади. Шу боис текширувларни амалга ошириш келгуси натижага сезиларли таъсир кўрсатади.

Ушбу тадбирлар банкда ишлаб чиқилган ахборот ва таҳлилий қарорларни амалга оширувчи тизимнинг мавжудлиги билан узвий боғлиқ равишда имкон қадар тўлиқ ва энг қисқа вақт ичида барча оқибатларни аниқлаш имконини берувчи, оптимал ечимлар учун кўриб чиқиладиган танлаш мумкин бўлган вариантлардир. Бошқарувнинг молиявий қарорларини ижро этувчи тизими автоматлаштирилган мажмуини шакллантиришга имкон берувчи вазифалар, усуллар (техника), дастурий ва техник тизимларнинг мақсадлари, параметрлари ва шартлари маълумотларни ўз ичига олган ҳисобот шакллари каби ўзаро боғланган тизимлар йиғиндисини ифодалайди. Яъни бошқарув жараёнида маълум қарорлар қабул қилиш учун ҳам иқтисодий-математик моделлаштириш тўғри ечим бўла олади¹⁵⁶.

Шуни таъкидлаш керакки, кўпчиликда ушбу мавзу бўйича ишларда стокастик моделлаштириш аппаратдан фойдаланади, аммо ўрганилаётган жараёнларни тавсифловчи параметрларнинг эҳтимоллик хусусиятларини шакллантириш масалалари бўйича амалиётда олинган натижалар муҳокама қилинмайди, бу фойдаланиш имкониятларини сезиларли даражада камайтиради. Ушбу ишда таклиф қилинган детерминистик динамик модел ҳам қуйидаги ташкилий қарорларни қабул қилиш учун миқдорий асос бўлиб хизмат қилади:

- муайян тоифа ходимлар сонини ўзгартиришнинг мақсадга мувофиқлиги;
- дам олиш кунларида ишлашнинг мақсадга мувофиқлиги;
- банк филиалининг иш тартибини ўзгартиришнинг мақсадга мувофиқлиги;
- муайян иш учун мослашувчан бошқа тоифадаги ходимлар иш жадвалини жорий этиш/ўзгартиришнинг мақсадга мувофиқлиги;
- бир қатор ташқи шароитлар ўзгарганда ходимлар сонини бошқариш чораларини кўриш (янги маҳсулот тоифаларини жорий этиш, қайта ишлаш технологиясининг ўзгариши

аризалар, меҳнат қонунчилигидаги ўзгаришлар) [9].

Ушбу мақолада тадқиқ қилинган ишлар натижаларига асосланиб, иқтисодий жиҳатдан манфаатли қарор қабул қилиш тизимини яратиш методологиясини таклиф қилади. Тижоратнинг чакана савдо блокада банк-динамик нуқтаи назаридан тегишли иқтисодий-математик моделлар яратиш орқали ходимлар сонини бошқариш усули таклиф қилинади.

¹⁵⁶ Филиппова А.С. Экономико-математическое моделирование динамики состояния систем поддержки принятия решений в банковской деятельности // Вестник Челябинского государственного университета. 2015. № 12(367). С. 103–111.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг мақсади динамик иқтисодий-математик таъсир қилиш жараёнини тавсифлаш учун моделлар унинг фаолияти натижалари бўйича детерминистикни қуришдир, банкнинг чакана савдо блоки ходимларининг сони ва шунингдек, тегишли оптималлаштириш муаммосини ҳал қилиш методологиясини ишлаб чиқиш.

ХУЛОСА.

Олиб борилган кузатувлар ҳамда эмпирик тадқиқотлар натижасига кўра, юқорида келтирилган мақсадга еришиш учун асосий қадамлар сифатида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мумкин:

- дастлабки маълумотларни яратиш, кўриб чиқилаётган жараёнларнинг шарт-чекловлари, сифат мезонлари;
- рақамларнинг таъсир қилиш жараёнини тавсифлаш учун банкнинг чакана савдо бўлими ходимлари ўз фаолияти натижалари тўғрисида динамик иқтисодий-математик моделни ишлаб чиқиш; чекли дискретни расмийлаштириш, фаза векторининг якуний ҳолатини терминал назорати тизими дастурий таъминотини оптималлаштириш муаммолари (банкнинг чакана бўлими ходимларининг сонини тавсифловчи параметрни ўз ичига олади);
- юқорида қайд этилган муаммони ҳал қилиш методологиясини ишлаб чиқиш;
- чиқиш маълумотларини яратиш, қарорнинг натижасини тавсифлаш, фаза векторининг якуний ҳолатини терминал назорати тизимлар дастурий таъминотни оптималлаштириш муаммолари;
- алгоритмни амалий амалга ошириш орқали муаммони ҳал қилиш;
- компьютерда моделлаштиришнинг олинган натижаларини уларнинг белгиланган маълум бир банкнинг чакана савдо блокнинг фаолияти амалиётига мувофиқлигини таҳлил қилиш.

Умуман олганда кузатувлар натижаси шуни кўрсатадики, тижорат банкларини иқтисодий-математик жиҳатдан модернизация қилиш, тизимда иқтисодий томонлама муқобил моделларни яратиш ҳамда амалиётга татбиқ этиш, хусусан, банк тизимида фаолият юритувчи керакли ходимлар миқдорини аниқлаш, уларни иш жадвалини тўғри ташкил этиш тижорат банкларининг иқтисодий барқарорлиги ҳамда ўсишига ижобий таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Виноградова Е.Ю. Модель управления развитием хозяйствующего субъекта для решения задач многоцелевой оптимизации планирования и управления // Сибирская финансовая школа. 2012. № 2. С. 94–100.
2. Воловник А.Д., Силкин А.Ю. Кластеризация контрагентов как инструмент формализации управленческих решений в области ценообразования. Мурманск-Ижевск: Изд-во Кольского НЦ РАН, 2005. 101 с.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

3. Лученко К.Л. Экономико-математическая модель денежных потоков банка при кредитовании малого предприятия // Финансовый журнал. 2011. № 2. С. 105–116.
4. Новиков М.О. Математическая модель информационной сети банка с изменяющейся топологией // Транспортное дело России. 2013. № 6. С. 99.
5. Семенчин Е.А., Шаталова А.Ю. Математическая модель максимизации прибыли, получаемой банком за счет реализации инвестиционных проектов // Фундаментальные исследования. 2012. № 6-1. С. 258–262.
6. Тимофеев Н.А. Математическая модель винтажного анализа кредитного портфеля банка // Вестник Уральского государственного университета путей сообщения. 2011. № 1. С. 86–92.
7. Титоренко Г.А. Автоматизированные информационные технологии в экономике: учебник. М.: ЮНИТИ, 2005. 399 с.
8. Филиппова А.С. Экономико-математическое моделирование динамики состояния систем поддержки принятия решений в банковской деятельности // Вестник Челябинского государственного университета. 2015. № 12(367). С. 103–111.
9. Фурса А.А. Методы оценки достаточности численности персонала по обслуживанию клиентов физических лиц в подразделениях коммерческого банка // Научно-технические ведомости СПбГПУ Серия «Экономические науки». 2011. № 2. С. 160–163.
10. Шорилов А.Ф. Минимаксное оценивание и управление в дискретных динамических системах. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1997. 242 с.
11. Babenko V.A. Formation of Economic Mathematical Model for Process Dynamics of Innovative Technologies Management at Agroindustrial Enterprises // Actual Problems of Economics. 2013. No. 1 (139). P. 182–186.
12. Brigham E.F. Fundamentals of Financial Management: Sixth Edition. NY: Dryden Press, 1992. 742 p.
13. Jones R.C., Morrison S.R., Whiteman R.P. Helping to Plan a Bank's Manpower Resources // Operational Research Quarterly. 1973. Vol. 24, No. 3. P. 365–374.

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

МУНДАРИЖА

КИРИШ СЎЗИ	3
Тошкент молия институи ректори, и.ф.д., профессор Т.Тешабаев.....	3
ASOSIY QISM	
1. Зияев З.М., Миллий статистика тизимини рақамли технологиялари асосида такомиллаштириш ҳолати ва истиқболлари.....	4
2. Gulyamov S. S, Toshmatov Z. Kh., Zamonaviy iqtisodiyot mutaxassislarini tayyorlashda “Statistika” fanining roli.....	9
3. Ғойибназаров Б.К. Утанов Б.К., Миллий ҳисоблар тизимининг ривожланиш босқичлари.....	13
4. Шагазатов М, Қўзиев К., Ер ресурсларини бирламчи ва иккиламчи бозорлардаги айланмасининг статистикасини шакллантириш масалалари.....	16
5. Салимов Б.Т, Салимов Ш.Б., Худудларни хусусиятларига кўра кичик ва ўрта бизнесни инновацион ривожлантириш хусусиятлари.....	22
6. Tursunov U., Econometric modelling issues for young researchers in Uzbekistan.....	33
7. Ochilov V.Sh., Xalqaro andozalar asosida makroiqtisodiy ko`rsatkichlarni takomillashtirish.....	35
8. Холбоев Б.М., Сатвалдиев Т.Д., Внедрение международных статистических стандартов.....	40
9. Хабибуллаев И., Статистик кўрсаткичлар асосида худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолашни такомиллаштириш	46
1-SHO`VA. Statistika tizimini rivojlantirishda makroiqtisodiy ko`rsatkichlarni hisoblash uslubiyo`tini milliy hisoblar tizimining xalqaro andozalari asosida takomillashtirish.....	52
10. Сайфуллаев С.Н, Хамитова М.С., Ўзбекистон Республикасида аҳоли миграцион жараёнларининг статистик таҳлили.....	52
11. Холмурадов.М., Statistika sohasini rivojlantirishda makroiqtisodiy ko`rsatkichlarni hisoblash.....	55
12. Бахромова Д.Б, Таирова А.Т., Обзор методов статистического учета безработных в некоторых странах СНГ.....	61
13. Tashmuxamedov U, Adizov A., Sohalar bo`yicha ish haqining iqtisodiy- statistik tahlili.....	65
14. Mustafakulov O`., Statistika tizimida raqamli platformalar ni amaliy ahamiyati.....	69

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

15. Murodova N., Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlovchi statistik ko'rsatkichlar bog'liqligini ekonometrik modellashtirish va prognozlash.....	72
16. Meyliyev O., Gofurova.K., Statistik ko'rsatkichlarning makroiqtisodiyotni rivojlanishidagi o'rni.....	76
17. A.Султанов., Мамлакатимизда очик маълумотлар порталини ривожлантириш масалалари.....	79
18. Дуснаев Ш.Э., Демографик жараёнлар жамият ривожланишининг муҳим омили.....	83
19. Абраев Ш.Х, Меҳнат бозорининг статистик кўрсаткичлари тизими.....	87
20. Mamadaliev O., Clustering the districts of namangan region according to the state of development.....	92
21. Мамаджанов А., Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланиш тенденциялари таҳлили.....	69
22. Умаров О.С., Рақамли иқтисодиётни ривожлантиришда очик маълумотлар соҳасининг такомиллаштиришнинг моҳияти.....	105
23. Хамраев З. М., Ялпи ички маҳсулотни якуний истеъмол усулида ҳисоблашни статистик тадқиқ этиш.....	109
24. Yeshniyazov Dj. Dj., Jamiyat hayotida aholini ro'yxatga olish tadbirining o'rni.....	115
25. Жамалдинова А.С., Современные методы изучения демографии и статистики населения страны.....	119
26. Жамалдинова А.С., Статистический обзор демографической ситуации республики узбекистан.....	122
27. Джанадилов Ш.Ў, Зияматов Б.Ё., Ўзбекистонда инфляция даражасини ҳисоблаш жараёнларида рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш йўллари.....	125
28. Ismailov A., Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish yo'nalishlari.....	129
29. To'rayeva Z, Sobirov Sh., O'zbekiston Respublikasining Yalpi Ichki Mahsuloti (YaIM) hajmining yillar kesimida o'sishiga statistik tahlil....	132
30. Hayitova N.I, Mamatov M.M., Tashqi savdoni yalpi ichki mahsulotdagi ulushini statistik baholash.....	134
31. Mamatkulov B.X, Iqarova Z.N., Yalpi ichki mahsulot – milliy hisoblar tizimining asosiy ko'rsatkichi.....	137
32. Mamatkulov B.X, Xusanov F.J., Statistika tizimini rivojlantirishda makroiqtisodiy ko'rsatkichkarni hisoblash uslubiyatini milliy hisoblar tizimining xalqaro andozalari asosida takomillashtirish.....	140
33. Bahronov B.R., Makroiqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari dinamikasida ishsizlik darajasining tahlilini takomillashtirish.....	143

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- 34. Мадраҳимов Қ, Маткаримова И.,** Ялпи ички маҳсулотни якуний истеъмол усулида ҳисоблашнинг услубий жиҳатларини такомиллаштириш..... 147
- 35. Шарипов К, Маткаримова И.,** МХТнинг умумлашган кўрсаткичлари орасидаги ўзаро боғланишларни статистик ўрганиш учун корреляцион-регрессион таҳлиллардан фойдаланиш..... 151
- 2-SHO`BA. Statistika tizimini rivojlantirishning milliy strategiyasida iqtisodiyotning tarmoq va sohalarida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni zamonaviy statistik usullar asosida tahlil qilish masalalari..... 151**
- 36.Бахромова Д.Б.,** Меҳнат бозорида аҳоли бандлигини ошириш ва ишсизликни камайтириш йўлларининг статистик таҳлили..... 156
- 37.Xidirova G.R, Tajiddinov J.Sh.,** Investitsiya faoliyatini rivojlanishida statistik ko'rsatkichlarning ahamiyati hamda uning hududlardagi ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri..... 164
- 38. Toshaliyeva S. T.** Hudud kichik tadbirkorlik iqtisodiy samaradorligini baholash..... 167
- 39.Маматов Х.М.,** Корпоратив ҳисобот ва аудитини рақамлаштириш шароитида унинг контексти ва келажаги..... 170
- 40.Баймуратова Г.Т.,** Банк фаолиятида рискларнинг ўзара алоқасини таққослаш ва идентификациялаш масалалари..... 174
- 41.Хақимов О.А.,** Кредит фоизларини банк миқдорлари молиявий фаолиятига таъсирини юмшатиш..... 178
- 42.Razzakov J.X.,** Biznesni moliyalashtirish shakllari va xususiyatlari 180
- 43.Умирзоқов Ж.,** Махсус иқтисодий зоналар: мазмуни ва инвестиция муҳитига таъсири..... 183
- 44.Хамдамов О. Н, Бахриддинов К.Б.,** Молиявий қарорлар қабул қилишнинг илмий ёндашувлари ва таснифий хусусиятлари..... 188
- 45.Шагазатов М, Қўзиев К.,** Ер ресурсларини бирламчи ва иккиламчи бозорлардаги айланмасининг статистикасини шакллантириш масалалари..... 192
- 46.Нуриддинов З. А,** Инновацион-инвестицион ривожланишни ифодаловчи статистик кўрсаткичлар тизими..... 197
- 47.Маматов Sh. М.,** Корxonalar logistika axborot tizimlari jarayonlarini samarali tashkil etish holatining tahlili..... 202
- 48.Фахриддинов З.Ф.,** Давлат харидлари соҳасида статистик таҳлиллар ўтказишнинг зарурияти..... 205
- 49.Jaloliddinova M.A.,** Iqtisodiyotning tarmoq va sohalarida mulk qiymatini baholashni zamonaviy statistik usullar asosida tahlil qilish masalalari..... 209

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

50. Sadullayeva M., Umrzoqov J., Mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishida statistika sohasining ahamiyati va vazifalari.....	213
51. Berdimurodov A. A., Raqamli texnologiyalar hamda innovatsiyalarning iqtisodiyot tarmoqlariga ta'sirini baholash yo'nalishlari...	217
52. Shakirova N.A., Tadbirkorlik sub'ektlarida moliyalashtirishni takomillashtirish asosida aholi bandligini taminlashni statistik tadqiq etish....	220
53. Meyliyev O, Mammatov.M., Statistika tizimini rivojlantirishning milliy strategiyasi.....	223
54. Mamatkulov B.X., Aholining hayotiylik sifati ko'rsatkichlarining manbalarini statistik o'rganish.....	225
55. To'rayeva Z., Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi statistik tahlil ko'rsatkichlari.....	228
56. Xatamov A. S., Qishloq xo'jaligi korxonalarini subsidiyalashni zamonaviy statistik usullar asosida tahlil qilish.....	232
57. Shakirova N.A, Berdimurodova M., Zamoniy statistik tadqiqot metodlarining iqtisodiyot sektorlarini rivojlantirishdagi ahamiyati.....	236
58. Ибодуллаев А.А., Капитал бозорининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар таҳлили.....	239
59. Хужакулов Х.Д, Кайпова Н.Н., Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш динамикасини статистик усуллар асосида таҳлил қилиш.....	244
3-SHO'BA: Statistik ko'rsatkichlar va so'rovnomalar natijalari asosida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini reyting baholashni takomillashtirish.....	244
60. Хужакулов Х.Д., Республикада аграр соҳа фаолиятини статистик ўрганиш.....	247
61. Сайфуллаев С.Н., Худудларда кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlik фаолиятини ифодаловчи инновацион кўрсаткичлар тизими.....	252
62. Рўзиев А.И., Тошкент вилоятида хизматлар соҳасининг ривожланиш тенденцияларини статистик баҳолаш.....	262
63. Хидирова Г.Р., Минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга туризмни таъсирини аниқлашнинг услублари.....	267
64. Паринова Д., Совершенствование рейтинговой оценки социально-экономического развития регионов на основе статистических показателей и результатов опросов.....	273
65. Namozov O.B, Alixanov P.Sh., Mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarni baholashda statistik ko'rsatkichlar va so'rovnomalarning o'rni va ahamiyat.....	281

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

66. Назаров Ш.И., Туманларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тенденциялари.....	285
67. Sharipov N. G`.,</b> Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini aniqlashda statistik ko`rsatkichlarning o`rni va ahamiyati.....	292
68. Ramazonov A.S., Byudjet tashkilotlarida nomoliyaviy aktivlar hisobi va nazoratini takomillashtirish.....	295
69. Sultonov J.Z., Kapital bozorida ishtitutsional investorlar faoliyatining taxlili.....	300
70. Shakirova N.A., Analysis of statistic study of employment of the population on the basis of improving financing in business entities.....	303
71. Savrieva M.X., Navoiy viloyati tashqi savdo aylanmasi statistik ko`rsatkichlarining dinamikasi tahlili (2022-yil misolida)	306
72. Касимов А.А., Саноат салоҳиятидан фойдаланиш даражасини статистик баҳолаш усуллари ва назарий асослари.....	312
73. Ахмедов К, Азимходжаев С.М., Монополии и финансовые потоки в экономике постсоциалистических Республик.....	319
74. Xusainov R. R, Ibrahimova S, A., Statistikaning rivojlanishidagi ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati.....	321
75. Файзиев У.Ш., Оценка финансового состояния.....	324
76. Тураева З, Мамбетқулова М., Ўзбекистон суғурта бозори кўрсаткичларининг амалий таҳлили.....	329
77. Babadjanov A.M., The need for digital technologies in the field of agrarian science and education.....	332
78. Шадиева Д.Х., Инновацион фаолиятни ривожлантиришда фраскати йўриқномасининг аҳамияти.....	336
79. Табаев А.З., Қишлоқ хўжалигида агрокимёвий хизматлар кўрсатишни ривожлантириш йўллари.....	339
80. Sharipova Z.A., O'zbekistonda statistika rivojining tarixiy bosqichlari.....	343
81. Matkarimova I. A, Shomuratova S., O`zbekiston hududida aholini ro`yhatga olish tarixi.....	346
82. Акрамова Н.А., Мамлакатимизда мева-сабзавот маҳсулотлари куриштирининг инновацион усуллариини такомиллаштиришни баҳолаш.....	350
83. Ходжимухамедова Ш.И., Республикаимизда картошка етиштиришда суғориш тизимларининг самарадорлигини статистик таҳлили.....	353
84. Ахмедов К, Ахмедов Ж., Управление кредитными ресурсами производственного предприятия.....	356
85. Shakirova N.A., Tadbirkorlik sub`ektlarida moliyalashtirishni takomillashtirish asosida aholini samarali bandligini taъminlash yo`llari.....	358

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

4-SHO‘BA: Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta‘minlovchi statistik ko‘rsatkichlar bog‘liqligini ekonometrik modellashtirish va prognozlash.....	358
86. Utanov B, Jumanova I, Raqamli iqtisodiyotning amaliy ahamiyati va uni o‘zbekistonda rivojlantirish.....	363
87. Nabiyeva S.A., Raqamli iqtisodiyotda korxonalarining elektron biznes-modellari.....	369
88. Хамитова М.С., Ўзбекистонда аҳоли миграцион жараёнлари ва мамлакат демографик ҳолатининг иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларига таъсирининг прогнози.....	373
89. Махмудов Т.Д., Минтақа иқтисодиётига инвестициялар жалб этиш механизмларини такомиллаштириш асосида иқтисодиёт барқарор ривожланишини таъминлаш.....	376
90. Анорбоева Б.Д., Ўзбекистон республикасида мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт салоҳиятини ошириш йўналишлари.....	382
91. Turgunov T. T., Qishloq xo‘jaligidagi iqtisodiy tadqiqotlarda ekonometrik usullardan foydalanish xususiyatlari.....	385
92. Allayarov S.R., Mannonov N.N., Xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga faol jalb qilish asosida iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash yo‘llari.....	389
93. Nayitova N.I., O‘zbekiston respublikasida tashqi savdo faoliyati ko‘rsatkichlarini statistik tahlili.....	392
94. Ташхўжаева Г.С., Республикамизда соя етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигининг статистик таҳлили.....	397
95. Жўраев О. А., Сурхондарё вилоятида мева - сабзавот ишлаб чиқариш самарадорлигини эконометрик моделлаштириш ва prognozlash.....	400
96. Рахматалиев М.Е, Shavkatov B.R., Mamlakatimizda tuxum yetishtirishning hozirgi holati va tahlili.....	406
97. Nabiyeva D.D., O'zbekiston respublikasi sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishning iqtisodiy va statistik ko'rsatkichlari tizimi.....	409
98. Набиева Д.Д., Макроиктисодий таҳлилда МХТ 2008 халқаро андозасидан фойдаланишнинг истикболлари.....	412
99. Туремуратова А.А., Уринбаева Г.В., Экономико-статистического анализа показателей занятости на рынке труда узбекистана.....	414
100. Саидов Д., Тижорат банкларининг молиявий барқарорлик кўрсаткичлари таҳлили.....	418
101. Ким Д.И., Асракулова Д.С., Построение эконометрической модели устойчивого развития промышленного сектора узбекистана.....	422
102. Шадманова Г., Хусанова Ф., Қишлоқ хўжалик корхоналари ишлаб чиқариш фаолиятини эконометрик моделлар ёрдамида таҳлил қилиш.....	427

“STATISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY STRATEGIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

- 103. Холбоев Б.М., Болтаев Х.Х., Мукумов А.З., «Нейронная сеть»**
- математической модель для решения экономических задач..... 430
- 104. Zaripova M. Dj.,** Binar tanlov modellari asosida yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayoni sifatini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish..... 435
- 105. Urunov R. S.,** Development of tourism and modeling of development indicators..... 442
- 106. Урунов Р.С.,** SEM&LATENT эконометрик моделларидан фойдаланган холда ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнес субектларига яратилган ташқи мухит эмперик тахлили..... 446
- 107. Shakarova D. R.,** Temir yo‘l transportidan samarali foydalanishning ekonometrik tahlili..... 448
- 108. Ziyadullayev Z.,** O‘zbekistondagi raqamli banking istiqbollari..... 454
- 109. Masharipov S.I., Sharipova M.T.,** Statistikaning dinamik sistemalardagi o‘rni..... 47
- 110. Toshaliyeva S.T.,** Kichik tadbirkorlik ishlab chiqarish hajmini dinamik ekonometrik modellar yordamida tahlil etish..... 460
- 111. Шамсиева Ф. М.,** Дехқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни математик-статистик тахлили ва прогнози..... 468
- 112. Kasimova Z.B.,** O‘zbekiston Respublikasida iste‘mol mollari ishlab chiqarish dinamikasini ekonometrik modellashtirish..... 473
- 113. Ахмедов К.,** Финансово-экономическая модель города..... 478
- 114. Қодиров Ф.А.,** Ўзбекистонда пул таклифи (M2), давлат харажатлари (Gov) ва инфляция(CPI)нинг реал ЯИМ(RGDP)га таъсирини эконометрик тахлили..... 481
- 115. Рўзиев А.И.,** Рақамли иқтисодиёт шароитида Тошкент вилоятида хизматлар ҳажмини эконометрик моделлаштириш..... 485
- 116. Рўзиев А.И.,** Тошкент вилоятида кўрсатилган хизматлар ҳажмига таъсир этувчи асосий хизмат турларини эконометрик моделлаштириш..... 485
- 117. Талипова Д.Н.,** Мамлакатимизда картошка етиштиришнинг ҳозирги ҳолати ва прогнози..... 499
- 118. Рўзиев А. И.** Хизматлар соҳасининг иқтисодиёт ривожланишига таъсирини эконометрик моделлаштириш..... 503
- 119. Раҳманов М.С.,** Тижорат банклари кредит бериш жараёнини иқтисодий-математик моделлаштириш..... 510